

**Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií
Aplikovaná etika**

Disertační práce

**Dlouhá cesta za důstojným postavením
Příspěvek aplikované etiky k výzkumu holokaustu Romů
osmdesát let od událostí**

Autor: Mgr. et Mgr. Lada Víková
Vedoucí práce: doc. PhDr. Zdeněk Pinc

Praha 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25.9. 2022

Lada Viková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala předně všem svým informantům, bez jejich ochoty ke spolupráci a otevřenosti by tato práce vzniknout nemohla:

- *své kamarádce NB a její matce paní MB, vnučce paní Aloisie Ištvanové roz. Růžičkové, ale též dalším jejím vnučkám, zde označeným jako VB1, VB2 a VB3*
- *paní VR původem z Radějova a paní PR*
- *příbuzným Adolfa Ištvana z Bohusoudova (v této práci Vosoudova – panu PV*
- *Dále děkuji všem, kteří se mnou konzultovali či mi poskytli radu, jakým způsobem mohu svůj výzkum dále posunout, popř. mne vyzvali ke spolupráci a mé texty opatřili cennými komentáři, jmenovitě jimi byli (řazeno abecedně) Pavel Baloun, Celia Donert, Markéta Hajská, Jana Horváthová, Pavel Kubaník, František Václav Kratochvíl, Inlé Kratochvílů, Zděnek Kratochvíl, Jiřina Kuklová Stolařová, Eve Rosenhaft, Helena Sadílková, Dušan Slačka, Michal Schuster, Milada Závodská, Eva Zdařilová.*

Děkuji též pracovníkům archivů, kteří mi ochotně radili a pomáhali vytipovat archiválie, kde bych mohla ke konkrétním rodinám nalézt další informace.

Zvláštní poděkování chci vyjádřit své sestře Vilmě Anýžové za rady, podporu a kritické pročtení klíčových pasáží před odevzdáním práce.

*Velkou inspirací pro mé bádání byli mí učitelé, Milena Hübschmannová (1933–2005)
a Ctibor Nečas (1933–2017).*

*Poděkovat musím ovšem zejména vedoucímu mé práce, doc. Zdeňku Pincovi, za odvahu mi nebránit
v tomto projektu.*

Výzkum pro tuto disertační práci byl podpořen granty

FHS UK Progres Q22, č. 206022/2018/ 072

a

GAUK č. 7861/2019.

Bez této podpory by se nemohl v tak velké šíři uskutečnit.

Děkuji Komisi pro etiku ve výzkumu FHS UK za posouzení a schválení tohoto výzkumného projektu (projekt byl posouzen v dubnu 2022, datum schválení 5. 4. 2022)

Č.j.: UKFHS/162289/2022, Číslo stanoviska: 062022/Kli.

Obsah

Obsah.....	4
Úvodem	7
Přínos projektu	7
O pozicionalitě výzkumníka.....	8
Ke vzniku koncepce projektu.....	9
Poznámka k formátování.....	15
1 Cíl práce a formulace výzkumných otázek	17
2 Hlavní teoretická východiska.....	21
1.1 Definice základních pojmů.....	25
2.1.1 Kdy Romové, romský, kdy „Cikáni, cikánský“ a kdo jsou Romové	25
2.1.2 Pojmy z oblasti etiky.....	27
2.1.3 Další s prací související pojmy	31
2.2 Dosavadní poznatky a inspirace pro tuto práci	34
2.2.1 Oblast historie	35
2.2.2 Oblast romistiky	40
2.2.3 Oblast antropologie, zejména historické	43
2.2.4 Přístup etiky ke zvolenému tématu	44
3 K metodologii výzkumu	49
3.1 Základního design výzkumu.....	50
3.2 Přístup ke zpracování mikrohistorických studií.....	53
3.2.1 Zveřejnění či anonymizování základních údajů?	54
3.2.2 Kdy lštván a kdy lštván? Kterých rodin se práce týká/netýká?	55
3.3 Popis terénů a průběh výzkumu.....	59
3.4 Informanti – účastníci tohoto výzkumu.....	60
3.5 Rozhovory a další metody k vytvoření dat během výzkumu.....	62
3.6 Shromáždění a identifikace zachovaných zapsaných vzpomínek přeživších	63
3.7 Archivní a genealogické bádání	64
3.7.1 Pátrání v matrikách	65
3.7.2 Pátrání ve státních okresních archivech.....	68
3.7.3 Pátrání ve VHA a další archiválie obsahující citlivé osobní údaje	70
3.8 Metody analýzy dat	71
3.9 Etické otázky výzkumu a jejich řešení.....	71
3.10 Způsob prezentace dat – aneb jak číst tuto práci	75
4 Případové studie – příběhy tří vybraných rodin.....	77
4.1 K postupnému vymezení tématu a vytipování rodin	77
4.2 Zasazení příběhů do historického kontextu	78
4.3 Rozmístění romských rodin lštvánů/lštvánů v meziválečném období.....	83
4.4 Stručná charakteristika tří vybraných rodin	83
4.4.1 Rodina Jakuba lštvana (Bořitov) a Jana lštvana (Svitávka).....	85
4.4.2 Rodina Adolfa lštvana (Vosoudov)	88
4.4.3 Rodina Josefa lštvana (Radějov).....	90
4.5 Z poválečného života zachránivších se členů těchto rodin	91
4.5.1 Bydlení.....	92
4.5.2 Nová identita?	93

4.5.3	Snahy o připomínání holokaustu Romů	95
4.5.4	Život v poválečném Československu	96
4.5.5	Snahy o odškodnění	97
4.5.6	Úspěchy druhé a třetí generace	100
5	Analýza zjištění – s důrazem na etické aspekty	101
5.1	Naši nebo cizí? Rozpor dvou odlišných perspektiv.....	103
5.2	Zločinnost Romů či jejich kriminalizace	108
5.2.1	Otázky a kořeny sporu.....	108
5.2.2	Za První republiky, resp. 1918–1943.....	114
5.3	Romové ve službách armády a další snahy po společenském uznání.....	123
5.4	Průběh uvěznění.....	125
5.5	Svědectví o koncentračních táborech	127
5.6	„Prosím pěkně moc o vyřízení...“ – nad procesem odškodnění.....	134
5.6.1	Je možné holokaust odškodnit? A spravedlivě?	135
5.6.2	Důvod uvěznění.....	140
5.6.3	Mlčení o holokaustu či tiché předávání zkušeností dalším generacím.....	141
5.6.4	Nacistické lékařské pokusy.....	143
5.7	Poválečný život přeživších	146
6	Etické aspekty postupu při bádání o holokaustu Romů.....	149
6.1	Paměť.....	149
6.1.1	Otázka paměti a připomínání v rodinách.....	151
6.2	Reflexe vlivu etnicity na postavení výzkumníků	152
6.3	Vliv institucí na výzkum holokaustu Romů	153
6.4	Komu patří dějiny Romů aneb inspirace z postkoloniálních studií a diskusí.....	154
7	Shrnutí a diskuse	157
7.1	Výzkum	157
7.1.1	Upírání lidské důstojnosti a útoky na ni.....	158
7.1.2	Neuznání národnosti a specifických kulturních prvků	160
7.2	Eticko-metodologické přispění k výzkumu holokaustu Romů.....	161
8	Závěr.....	165
	Ztráta důstojnosti a kdo je vinen?	168
	Prameny a další zdroje	171
	Publikovaná, zveřejněná či dostupná svědectví přeživších z rodin Ištvanů.....	171
	Rozhovory a korespondence	171
	Archivy a muzea – archivní fondy	172
	Bibliografie	175
	Seznam symbolů a zkratek	193
	Seznam příloh.....	194
9	Zpracované případové studie.....	195
9.1	Rodina Jakuba Ištvana (Bořitov) a Jana Ištvana (Sázavka).....	198
9.1.1	Romské rodiny hlásící se k Okrouhlé: soupisy, matriční zápisy aj.....	201
9.1.2	K příbuzenské vazbě Ištvanů z Bořitova a ze Svitávky.....	207
9.1.3	„Domovské právo“ romských rodin na Boskovicku	212
9.1.4	Rodina Jakuba Ištvana v Bořitově (1922–1943).....	226
9.1.5	Rodina Jana Ištvana ve Svitávce a okolí (1921–1943).....	267
9.1.6	Rodiny Jakuba Ištvana a potomků Jana Ištvana v době holokaustu	289
9.1.7	O dalších rodinách Ištvanů/ Ištvanů z Boskovicka.....	303

9.1.8	Přeživší potomci Jakuba a Jana Ištvana a poválečné období	318
9.1.9	Romské rodiny v liminalitě	322
9.2	Rodina Adolfa Ištvana (Vosoudov/Bohusoudov, dříve okr. Dačice).....	323
9.2.1	Romská kolonie ve Vosoudově	324
9.2.2	Dřívější publikace o romských legionářích	326
9.2.3	Romské rodiny ve Vosoudově	328
9.2.4	K původu a mládí Adolfa Ištvana.....	330
9.2.5	Aktivní život A. Ištvana: válka, legie, meziválečné období.....	333
9.2.6	Rodina A. Ištvana za války	342
9.2.7	Z poválečných záznamů a stop.....	345
9.2.8	Namísto proplacení pojistek vyvražďování	350
9.3	Rodina Josefa Ištvana (Radějov okr. Hodonín).....	352
9.3.1	K nejstarším záznamům o Romech na Strážnicku.....	354
9.3.2	Nejstarší záznamy o Romech v Radějově	361
9.3.3	Život Josefa Ištvana z Radějova	369
9.3.4	Poznámky ze třicátých let.....	377
9.3.5	Ištvánovi z Radějova za 2. svět. války	386
9.3.6	Poslední Ištváni v Radějově: nejmladší z bratrů Matěj a učeň Pavel, syn Jury	398
9.3.7	Politická angažovanost jako cesta ke zkáze romských rodin?	408
10	Textové přílohy.....	415

Úvodem

Přínos projektu

Holokaust Romů býval dříve často označován adjektivy jako „neznámý“, „zapomenutý“, „zamlčovaný/ utajovaný“ (Srov. Frištenská, Lászničková, Sulitka 1995; Sadílková, Schuster, Závodská 2015). K jeho hlubšímu výzkumu se v ČR přistoupilo především až po r. 1995 (po předchozích cenných výstupech historiků – na prvním místě C. Nečase a jeho studentů, ale též V. Kladivové, či výzkum M. Hübschmannové a kol. – viz kapitola, dále jen viz kap. 2), kdy většina přímých účastníků (bývalých vězňů koncentračních táborů, dále jen „KT“) již zemřela či byla v tak vysokém věku, že jim jejich zdravotní stav, a především citlivost tématu, účast na výzkumu nedovoľoval (participace na výzkumu by je mohla zdravotně ohrozit). Proto jsou výpovědi přímých pamětníků, které se zachovaly, velmi málo početné a až na výjimky velmi stručné.

Tato práce se snaží reflektovat možnosti výzkumu holokaustu Romů na příkladech dosud do výzkumů nezahrnutých rodin, a to za přispění druhé a třetí generace, tedy potomků přeživších. Práce by měla přispět ve dvou oblastech:

- a) sledování rekonstrukce příběhů tří různých rodin postižených holokaustem Romů od jejich příchodu na území ČR a do oblasti jejich usazení až do konce druhé světové války, kdy probíhá konfrontace archivního bádání se vzpomínkami přeživších (pokud se zachovaly) a jejich potomků (pokud se podařilo získat je ke spolupráci);
- b) detekování eticky citlivých aspektů a formulování zásad, které mohou pomoci podobné výzkumy zkvalitnit.

Název *Dlouhá cesta za důstojným postavením* symbolizuje jak dlouhou cestu mapovaných rodin, jejichž případové studie jsou podkladem pro tuto práci, za společenským uznáním, za jejich individuální lidskou důstojností, tak také dlouhou cestu za důstojným zpracováním a reflektováním dějinných událostí, které dnes souhrnně nazýváme pojmem holokaust Romů. Symbolizuje i dráhu za důstojným místem v oblasti připomínání těchto dějinných událostí i v oblasti výuky. V neposlední řadě je tato práce spojena se sedmi lety archivního bádání i s terénním výzkumem, kdy především návštěvy archivů, procházení desetitisíců stran archivních dokumentů a tisíců slidů, vyhledávání pro tento výzkum relevantních zdrojů, jejich následné nafocení, třídění, popisování i přepisování, promýšlení a sestavování představují mou osobní dlouhou cestu, která by měla přispět k výše uvedenému přínosu tohoto projektu (více viz kap. 3.7).

Tato práce je psána z velké části esejisticky, a to především v pasážích reflektujících vlastní cestu výzkumníka. Podrobně se tedy věnuji i faktorům, které mne na této cestě ovlivňovaly, proto podstatnou část úvodu i dalších částí tvoří hlubší reflexe motivů, které mne k pátrání inspirovaly.

O pozicionalitě výzkumníka

Motto: „Hlavně, děvenko moje, abys nezažila válku. To ti přeju z celého srdce. Války – to bylo v mém životě to nejtěžší. To nepřeju nikomu.“¹

Slova mé prababičky zvolená jako motto tohoto úvodu mne provázejí celým životem a zdají se mi být jedním z těch faktorů, které na můj výzkum měly zcela zásadní vliv.

Pod vlivem prababičky jsme vyrůstaly (my tři děti v naší rodině) a ono zvláštní napojení, které mohou cítit děti ve vztahu k nejstarším členům v rodině, pokud mají to štěstí a mohou s nimi žít v jedné domácnosti, mne jistě obohatilo a předurčilo mé další směřování. Nikdy nezapomenu na prababiččina slova, vždy když se dotkla nějaké životní těžkosti: „hlavně ale abys nezažila /abyste nezažili/ aby nepřišla ... válka.“

O válce nevyprávěla, mluvila o ní jen v náznacích, skoro jako by to bylo tabu, o kterém se nemluví, a jen se zaříkává. Já si ji jen ze zvláštních náznaků, popř. z odpovědí na mé zvědavé otázky, představovala. Např. jsem porozuměla jejímu odporu vůči němčině, tento jazyk měla spojený s utrpením. Její manžel měl během tzv. Velké války (tedy 1. světové – dále již jen svět. války) štěstí – byl určen k jakémusi důstojníkovi za vojenského sluhu a nemusel přímo bojovat. Strach o všechny a muže z celé obce i okolí, navíc těžká dřina kolem hospodářství, povinné odvody, hlad, to vše padlo na ženy. Prababička jako nejstarší dcera v rodině musela poprvé v životě bojovat o přežití celé rodiny. Když pak vypukla 2. světová válka, pocit ohrožení se umocnil jednak vzpomínkami na úzkosti z té první války spolu se strachem o tři syny.

Pokud je mi známo, z mé nejbližší rodiny nikdo nebyl v odboji, nikdo neprošel koncentračními tábory, přesto jsem od mala věděla, že obě světové války naši rodinu poznamenaly. V první světové válce padl otec jedné z mých babiček a na hrůzu 2. svět. války vzpomínali všichni, kteří ji zažili, jako na těžkou životní zkoušku.

Naše rodina nezažila tak velká válečná traumata jako rodiny, jež byly perzekuované, vězněné a vražděné. Přesto se mi během mého dětství válečné vzpomínky mých předků, a především prababiččiny, zaryly pod kůži jako jakási pečeť hrůzy, poválečné stigma minulých generací, které měly v živé paměti strach z dob náletů, zatemňování, všeobecný nedostatek základních potravin atd.

V době, kdy jsem začala tuto práci psát, vnímala jsem jako válečnou hrozbu konflikt mezi Ukrajinou a Ruskem. Díky tomu jsem ke zvolenému tématu války a jeho dopadům přistupovala i se záměrem zviditelnit dopad válečných traumat, konkrétně romského holokaustu na poválečný vývoj rodin.

Nutno přiznat, že moje původní představa, jak budu téma etických aspektů v soužití Romů a Neromů z pohledu aplikované etiky zkoumat, byla velmi odlišná od konečné podoby. Od původního záměru analyzovat především výpovědi Romů ponořila jsem se do historického a

¹ Parafráze slov mé prababičky (*1899) v průběhu celého mého dětství až do mých 13 let, kdy nás opustila. Obdobná slova jsem slýchala od pamětníků 2. svět. války, jejichž vzpomínky jsem především v devadesátých letech nahrávala.

genealogického výzkumu se snahou o těsnou spolupráci s rodinami přeživších. Na jednu stranu se hlavní intencí této práce stalo přispět k poznání o životě a vývoji konkrétních romských rodin žijících po generace v české společnosti a které se za války staly terčem rasových persekucí. Na druhou stranu právě reflexe vlastní cesty za poznáním přináší nové poznatky.

V průběhu mého studia romštiny, romistiky i psychologie a též v průběhu mého dalšího profesního působení bylo téma válečného utrpení Romů přítomné prakticky neustále a věnovala jsem se mu – vedle dalších projektů – prakticky od začátku devadesátých let, nikoliv ovšem jako svému hlavnímu tématu. Přistupovala jsem k němu s vědomím, že jsem členkou většího týmu, který se snaží sice systematicky (pod vedením Mileny Hübschmannové), ale celkově spíše příležitostně a úkolově zaplnit bílá místa v popisu dějin Romů tím, že jsme spolu s dalšími kolegy sbírali vzpomínky slovenských i českých Romů na druhou světovou válku. Snažili jsme se zachytit od nejstarší generace Romů vyprávění o hrůzách, které prožívali především v druhé polovině války na Slovensku. Věděli jsme, že Čechům a Moravě se věnuje prof. Ctibor Nečas, jenž nám příležitostně také přednášel, respektovali jsme, že toto téma je především jeho, popř. jeho studentů historie. Z našeho kruhu (prvního běhu romistiky) se v té době přímo na historii nikdo ještě nezaměřil. Přesto jsem byla stále s tématem Romové a druhá světová válka konfrontována, sledovala jsem nové filmy, vycházející knihy, probíhající diskuse, účastnila se pietních setkání i diskusí týkajících se nejen kauzy vepřína na místě bývalého „Cikánského tábora“ (dále jen „CT“) v Letech u Písku, umístování pomníků na pietní místa či akcí podporujících odškodnění Romů za utrpení během druhé světové války.

Ke vzniku koncepce projektu

Tato práce je postavena na třech případových (svou povahou mikrohistorických) studiích. Sleduji v nich především způsoby soužití a snahy o zlepšení života tří konkrétních romských (užších či širších) rodin po dobu několika generací a jejich koexistenci s českou a moravskou společností v průběhu 19. a 20. století. Jedná se o tzv. původní romské obyvatele, převážně ze subetnické skupiny moravských Romů, částečně ovšem postupně smíšené s původními českými Romy a Sinty, ovšem též vstupující do sňatků s Neromy (Čechy, Moravany, Poláky). Všechny tyto rodiny spojuje krom jejich příslušnosti k tehdy neuznané romské menšině vazba na příjmení Ištvan/Ištván,² a dále jeden hlavní společný příběh: byly silně poznamenané holokaustem Romů.

Mým úkolem bylo jednotlivé příběhy nejprve rekonstruovat na základě rozhovorů, archivního bádání, shromáždění a studia pramenů a literatury a návštěv míst, kde se příběhy odehrály. Všechny tři historické rekonstrukce zahrnují poměrně dlouhé období (většinou sahají na konec 18. století a končí v současnosti), ovšem těžištěm je především meziválečné období a 2. svět. válka. Případové studie tvoří přílohu této práce. Na ni se odvolávám a z ní také cituji. Jsem si vědoma toho a chci upozornit, že některé takto – původně do případové studie zapsané – v textu citované pasáže jsem ponechala na obou místech (je tomu v těch

² Proč právě toto příjmení, vplyne dále.

případech, kdy by jejich vyjmutí z případových studií narušilo jejich celistvost).

Ačkoliv se jedná o příspěvek aplikované etiky k prohloubení poznání okolností holokaustu Romů, prověření možností o jeho bádání s využitím spolupráce druhé a třetí generace (a nejvíce dat se váže právě k tomuto období), rozhodla jsem se příběhy rodin nastítnit v maximálním možném časovém úseku. Zajímala mne celá cesta generací těchto rodin za jejich společenským uznáním: co jim na této cestě bránilo, čím byly ovlivňovány. Nešla jsem však pouze od holokaustu do minulosti, ale zjišťovala i relevantní data z poválečného období. Proto jsem svým informantům – přeživším potomkům přeživších – kladla otázky týkající se také poválečného dění, studijního a profesního zaměření jich samotných a dalších potomků holokaustem postižené rodiny. Zjišťovala jsem, jak se jim dařilo vyrovnávat se s válečnými traumaty, jak dnes – s odstupem – reflektují vlny odškodňování, studovala jsem osobní spisy žadatelů o uznání účasti v protinacistickém odboji (na základě zákona č. 255/1946) a dotýkám se i jejich současnosti (vždy tak, abych neporušila dohodu o jejich anonymizaci).

Následně – po sestavení historických, ale též etnografických³ rekonstrukcí případových studií – jsem přistoupila k analýze eticky citlivých otázek a momentů, které jsem v průběhu zpracování detekovala a jimž se bylo možné hlouběji věnovat. Práce představuje pokus o morální interpretaci tří vybraných příběhů romských rodin, které představují různé podoby cesty za úspěšným začleněním se do společnosti a jež jsou současně tragicky poznamenané válečným utrpením v letech 1942–1945, kdy došlo, jak známo, v rámci nacistické „rasové hygieny“ k téměř totálnímu zničení společenství původních českých a moravských Romů a Sintů.

K výše popsanému základnímu rámci své disertační práce jsem se dostávala velmi pozvolna a krystalizoval ve mně postupně. Silně jej ovlivnila kamarádka, která se stala jednou z hlavních hybatelek tohoto projektu, v celém textu vystupuje pod značkou NB

Původní představou o mém projektu (ještě rok po zahájení přípravné fáze výzkumu) bylo oslovit jednotlivce z romského prostředí, kteří jsou úspěšní ve své práci, dosáhli určitého postavení a společenského úspěchu, a mohli by podat osobní svědectví o tom, co jim na jejich cestě pomáhalo, a naopak, s jakými potížemi se potýkali. Postupně jsem začala tyto studované a profesně úspěšné Romy oslovovat,⁴ když jsem náhodou začala souběžně pracovat pro časopis *Romano džaniben* na rozhovoru s kamarádkou a výtvarnicí s romskými kořeny, s níž jsem se seznámila již v r. 1997. NB vyrůstala v Německu a vždy se otevřeně hlásila ke svému částečnému romskému původu. Její rozhodnutí, že mi rozhovor pro časopis poskytne, vzešlo nejen z mé nabídky, ale především z jejich pro ni překvapivých a nečekaných zážitků ze setkání s otevřeným slovním rasismem namířeným obecně proti Romům (aniž by ji mluvčí za Romku považovali). Na takto otevřeně projevovaný rasismus – jak říkala – nebyla z Německa, USA, ale

³ O užitých metodách viz kap. 3.

⁴ Na tomto místě děkuji všem, kteří mi ochotně přislíbili účast v mém výzkumu, z něhož nakonec z dále popsaných důvodů sešlo.

ani z Chorvatska, kde do té doby více pobývala, zvyklá. Tehdy si začala silněji uvědomovat, že je česká společnost vůči Romům netolerantní, a svou účastí na rozhovoru chtěla veřejně ukázat, že se k romským kořenům mohou otevřeně a s hrdostí hlásit i takoví lidé, na nichž není tato jejich částečná identita na první pohled patrná. Na otázky z vlastního života odpovídala velmi košatě, ale jakmile jsme se dostaly na rodinné kořeny, konkrétní jména, data, události spojené s holokaustem Romů, musela často přiznat, že se bude muset zeptat „mamky“ (zde je pod značkou MB) a že se s ní dohodne na rozhovoru, který bych s ní mohla vést. Práce na tomto z počátku dvojrozhovoru (s matkou a dcerou) se postupně rozrostla do rozhovoru se širším příbuzenstvím,⁵ nakonec i s bývalými sousedy a dřívějšími obyvateli stejné obce – Bořitova, kde matka MB dospívala a kde její rodina žila necelých 20 let před deportací do KT (viz příběh Jakuba Ištvanova z Bořitova – případová studie viz kap. 4.4.1 a podrobněji v příloze 9.1). Rozhovor se dále rozšířil o pátrání v několika archivech a o genealogické bádání.⁶ Důvody popisují dále.

V té době jsem již byla rozhodnutá (především díky souhlasu hlavních informantů) věnovat se studiu této konkrétní rodiny co nejkomplexněji a zahrnout ji do svého výzkumného projektu pro disertační práci. Zároveň jsem věděla, že nebude možné práci postavit na jediné případové studii, ani to nebylo mým úmyslem. Rodina Jakuba a Aloisie Ištvanových je v porovnání s většinou dalších romských a holokaustem postižených rodin zcela výjimečná, a to již tím zcela zásadním rysem: počtem členů, jimž se podařilo přežít válečnou perzekuci Romů a Sintů (ať už skrýváním se, či tím, že přežili vražedný mechanismus věznění v KT). Věznění v KT se podařilo v této rodině přežít hned pět jejím členům (a další tři bývalí vězni KT se stali poválečnými partnery některých z dětí), zatímco dalším čtyřem dospělým a třem dětem, tedy sedmi osobám, které, jak svým potomkům po válce sdělovali, měly být deportovány – se podařilo aktivními snahami před deportací uniknout (ukrýváním se, rychlým fingoáním sňatkem s Neromem a v jednom případě též nuceným pracovním – tzv. totálním – nasazením v Německu). V porovnání s dalšími rodinami, kde se martýria během věznění nepodařilo přežít mnohdy žádnému z deportovaných a v nichž – z před válkou početných rodin a rozvětvených rodů – zůstali jen jednotlivci, většinou mladí, ale zároveň následkem válečného trýznění nemocní lidé, jevila se rodina Jakuba a Aloisie Ištvanových na první pohled až neskutečně „šťastným“⁷ a jaksi nereprezentativním případem.

Protože se mi během genealogického i historického bádání, kdy jsem se snažila správně zařadit zmínky o rodinách Ištva(/á)nů, objevovali další dosud v literatuře nepopsané příběhy, které navíc bylo možné do výzkumu zahrnout pro získání srovnatelného množství dat a díky navázání kontaktu s jednou přeživší a několika potomky přeživších, rozhodla jsem se svou práci omezit právě na rodiny, které měly vazbu k tomuto příjmení. Výběr těchto konkrétních

⁵ Práce na rozhovoru trvala vlivem několika vln doplňování a rozšiřování téměř celý rok. Výsledek viz Viková (2016).

⁶ Zde jsem se mohla spolehnout na pomoc svého hlavního konzultanta v této oblasti – mého manžela, Zdeňka Kratochvíla, viz poděkování.

⁷ Samozřejmě nelze vnímat slovo „šťastný“ doslova, pokud vezmeme v potaz všechny zdravotní následky věznění a trýznění a psychickou újmu, kterými všichni přeživší zbytek života trpěli.

příběhů byl dán více faktory: jednak byly natolik podobné, že mohly zkušenost jedné rodiny potvrdit, zároveň byly každá v některém rysu odlišná, tedy bylo patrné, že první příběh z Bořitova vhodně doplňují. Při rekonstrukcích těchto dalších dvou příběhů jsem postupovala již obráceně: od poznaného a řekněme aktivně zvoleného případu nejprve skrze archiválie, soupisy vězňených a odborné statě (v nichž tyto rodiny byly zahrnuty spíše jen statisticky a v hrubých obrysech popisu místa), přes návštěvy míst paměti (především obcí, kde tyto rodiny žily a odkud byly odváženy do KT) k pátrání po přeživších či jejich potomcích.

Mé dosavadní zkušenosti vycházely především z mého mnohaletého zapojení (sahajícího do roku 1991 a trvajícím prakticky do současnosti) do přípravy knih autentických výpovědí a rozhovorů s romskými pamětníky druhé světové války především ze Slovenska – *Po Židoch cigáni I*⁸ (Hübschmannová a kol. 2005) a *Po Židoch cigáni II* (Hübschmannová a kol., dosud v přípravě), kdy jsme byli nastaveni shromáždit co nejvíce rozhovorů v poměrně krátkém čase – dokud ještě pamětníci žijí a jsou schopni své vzpomínky sdělit, rozřídít je a opatřit jen nejnutenějšími poznámkami. Základní teoretický rámec nám dodávala kniha C. Nečas *Romové v Československu 1938–1945* (Nečas 1993). Nebyl čas jít do archivů – dokumenty v archivech (nebudou-li skartovány) zůstanou, ale lidé odejdou. Nečekala jsem ovšem, že se během rozhovorů k tomuto výzkumu budu setkávat s tolika otázkami, na které v dosavadních publikacích nenaleznu odpovědi, a že budu nucená pátrat v archivech. To mne nakonec vedlo k rozhodnutí změnit design projektu: jít více do hloubky na každém z míst, která jsou pro případové studie klíčová.

Původně jsem neplánovala se ve své práci věnovat především válečnému období. Z dosavadního studia a četby jsem považovala téma utrpení původních českých a moravských Romů a Sintů za velmi dobře popsané, neb především prof. Ctibor Nečas mu věnoval patrně většinu svých odborných textů a vychoval mnohé své pokračovatele, a zároveň i za správně „opečovávané“ (dlouhodobou, pečlivou a systematickou činností Muzea romské kultury v Brně – dále jen MRK – na poli badatelském⁹ i pořádáním pietních aktů). Nakonec mne však příběh zmíněné rodiny Jakuba Ištvana natolik oslovil, že bych řekla, že si mne válečné téma našlo samo. Kromě toho se ukázalo, že nejenže je takovýto typ výzkumu potřebný – např. z důvodu prudkého ubývání pamětníků i z důvodu objevujících se hlasů veřejně popírajících jednak holokaust obecně,¹⁰ a dále holokaust Romů zvláště,¹¹ ale je i velmi aktuální. Jednak odborní pracovníci MRK můj nově zaměřený výzkum vítali a díky vzájemnému sdílení výsledků badatelských prací došlo postupně na několik mých spoluprací s muzeem, na publikování textu

⁸ V textu jsou veškerá celá díla uváděná v kurzívě – více viz Poznámka k formátování (na konci Úvodu), další informace k užitým typům písma viz kap. 3.10.

⁹ Ve sběru výpovědí pamětníků navázalo MRK na činnost C. Nečase, především se však tato aktivita rozvinula ve druhé polovině devadesátých let, poté, co MRK získalo vlastní budovu a podařilo se mu etablovat se. Rozvoj výzkumné a připomínkové činnosti Muzea romské kultury přehledně zpracovala ve svém nedávném textu J. Horváthová (2021b: 176–179).

¹⁰ Viz např. významná kniha *Popírání holocaustu* (Lipstatová 1993).

¹¹ Např. diskuse, zda se v CT I – Lety jednalo o pracovní tábor či sběrný tábor a nikoliv koncentrační apod.

v Bulletinu MRK a také na tvorbu společných textů s odborníky z MRK,¹² a dále díky tomu, že během doby mého výzkumu došlo k významnému, takřka historickému momentu, kdy stát odkoupil vepřín společnosti AGPI stojící na místě bývalého tzv. „Cikánského tábora“ (dále jen CT) v Letech u Písku. To, že zde v současné době MRK buduje památník holokaustu Romů a Sintů,¹³ vedle skutečnosti, že MRK souběžně řídí Památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě, který se nachází na místě bývalého areálu CT II – Hodonín (okr. Blansko),¹⁴ a v Praze nově vznikající Centrum Romů a Sintů,¹⁵ je zárukou toho, že oblasti historického poznání života Romů a Sintů v České společnosti bude věnována náležitá pozornost.

Nakonec jsem se rozhodla podvolit se a opět se věnovat prohlubování poznatků o válečném utrpení Romů i tomu, jaké dopady měly jejich traumatické vzpomínky na další generace. Zároveň se mi pro mne nová možnost (inspirovaná dotazy mých informantů – viz dále) zahrnout do výzkumu i historické bádání v archivech jevila jako velice obohacující, přinášející nové možnosti. Způsob zpracování vybraných případových studií je pak blízký detailní analýze memoárů: ač pro mne dostupné „memoáry“ z těchto rodinných příběhů představují pouze úzkou škálu poměrně krátkých vzpomínek, snažila jsem se i k těmto střípkům přistupovat jako k základu a obohatit je poznatky z archiválií.

Hlavním důvodem pro toto snažení bylo na jedné straně vědomí, že memoárová literatura je v současné době oblíbeným žánrem, a to zvláště týkající se holokaustu (k tomuto záměru mne vedla jak snaha zviditelnit oběti, uctít jejich památku, tak i ta „dát hlas“ přeživším), podpořit proces ve vzdělávání nazývaný „učit se příběhem“ a současně až donedávna téměř úplná absence memoárů osob z romského prostředí.¹⁶

Vzpomínky a svědectví Romů z území Česka – nezasahují do 19. stol. – zahrnují převážně předválečné, válečné a poválečné období (jen některé sahají až do současné doby – do událostí a změn po r. 1989). Namátkou vzpomenu aspoň ty české a slovenské Romy, jejichž memoáry byly publikovány – Elena Lacková, Emil Ščuka, Josef Jelínek, Leo Růžička, Karolína Kozáková, Emílie Machálková, Karel Holomek.

Mezi autory vzpomínek jsou pro tuto práci nejbližší ti, kteří se dotýkají holokaustu Romů (Jelínek, Růžička), k nimž je třeba připojit jednak i zahraniční memoáry, v češtině vyšly knihy Philomeny Franz (2021) a Ceiji Stojky (2008), ale též souborná vydání vzpomínek pořízených metodou orální historie – *Nemůžeme zapomenout – Našti bisteras* (Nečas 1994) a z poslední doby zejména úctyhodnou knihu ... *to jsou těžké vzpomínky* (Horváthová a kol. 2021).

Za víc než memoár lze považovat dosud nepublikovaný text romské provenience *Housle a kůň*, jehož autor Rudolf Daniel zpracoval na jedné straně vlastní vzpomínky, ale zároveň je

¹² Závodská, Viková 2016; Viková, Slačka 2021/2 – ani jeden z výstupů nebyl řešen v rámci této disertační práce a není její součástí.

¹³ Viz <https://www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/> [cit. 6. 11. 2021].

¹⁴ Tzv. Hodonín u Kunštátu – viz <https://www.rommuz.cz/cs/hodonin-u-kunstatu/> [cit. 6. 11. 2021].

¹⁵ Viz <https://www.rommuz.cz/cs/praha/aktuality/2020-09-08-predstaveni-projektu-centra-romu-a-sintu-v-praze/> [cit. 6. 11. 2021].

¹⁶ Podobně „Obsáhlou studii o českých autobiografiích včetně hereckých pamětí viz Vlastimil VÁLEK, *Memoárová literatura 20. století*, Brno 2000.“ – u Vlčkové – jsou tam zmínky o romských pamětech? Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou? nezmiňuje ji.

doplňoval o informace, které mu sdělovali další Romové (např. týkající se věznění v jiných KT). Text je tak patrně nejstarší snahou zachytit zkušenosti českých a moravských Romů jako celku, které předcházelo vlastní badatelské úsilí.¹⁷

Stejně takto výjimečný je počín historika J. Tesaře, jenž ve spolupráci s nakladatelstvím Triáda v čele s R. Krumphanzelem vydal shromážděné vzpomínky Josefa Serinka, a to v trilogii *Cikánská rapsodie* – opatřil je řadou komentářů a doplňků, map a vyobrazení (viz Serinek, Tesař 2016). Zdá se, že zaznamenané příběhy romských autorů (či spoluautorů vlastních memoárů) jsou na vzestupu, zároveň ovšem stále nedostatečně reflektované a stojící na okraji či dokonce až za ním. Např. V. Válek do své rozsáhlé studie *Memoárová literatura 20. století*, referující o vývoji oblíbeného žánru a krom pamětí herců a jiných zahrnul do něj i memoáry na válku, nezahrnul již ve 20. století publikovanou knihu E. Lackové (1997) – viz Válek (2000).¹⁸

Kromě vlastních informantů, bez jejichž ochotné spolupráce by tato práce nevznikla – o nich více viz kap. 3.4) – podobu této práce ovlivnili i další lidé:

1. pracovníci archivů. Z nich bych ráda připomněla především bohužel již zemřelou paní archivářku Zdenu Skoupou ze Státního okresního archivu (dále jen SOkA) Blansko, která nejen že mne za pochodu zaučovala, ale sama od sebe mne upozorňovala na dokumenty, které ji při přípravě pro jiné badatele zaujaly s tím, že by se mi k mému tématu mohly hodit (a nikdy se nemýlila). Dále považuji za potřebné speciálně poděkovat také paní ředitelce SOkA Blansko, PhDr. Boženě Kovářové, která mi vždy ochotně odpověděla na mé, co se týče archivnictví, téměř laické dotazy podrobným výkladem, a pomohla mi tak zorientovat se v možnostech bádání ve fondech okresního archivu. Další pro mne významnou institucí byl Vojenský historický archiv (dále jen VHA) v Praze (s osobními spisy žadatelů o „Osvědčení“) a zvláště pak si moje velké díky zaslouží paní Chaloupková z Národního archivu ČR, která mne nad rámec své práce zasvěcovala do fondu Ústředního výboru Svazu protifašistických bojovníků (dále jen ÚV SPB), kde se nacházejí důležité osobní spisy k odškodnění lékařských pokusů (o těchto viz Závodská, Viková 2016).

Všem pracovníkům všech archivů, kde jsem měla možnost bádát, ze srdce děkuji za jejich rady, tipy, nápady i připomínky.

2. organizátoři a také účastníci workshopů a konferencí, kde jsem prezentovala své dílčí poznatky. Díky podnětným dotazům a připomínkám (i díky inspirativním prezentacím s podobným tématem jiných kolegů) jsem se mohla dále myšlenkově posouvat.¹⁹
3. editoři i recenzenti textů, které jsem v průběhu práce na tomto výzkumu odevzdávala – tito všichni mi svými připomínkami a komentáři pomáhali korigovat a tříbit jak

¹⁷ Umístění strojopisu – viz Daniel (nedatováno, *Housle a kůň*). O rukopise viz zejména Závodská 2014. Citován je v TJTV (2021: 27, 126, 154–159).

¹⁸ K úvaze o memoárech mne inspirovala a na studii V. Válka upozornila disertační práce historičky O. Vlčkové (2017).

¹⁹ Některé z dílčích poznatků jsem prezentovala na konferencích a workshopech, např. Annual meeting of GLS – Romani studies 2019, 2021, 2022.

způsob přemýšlení o daném tématu, tak i styl vlastního psaní. Protože recenzenty neznám jménem, mohu jmenovat jen ty, kteří moje texty četli a vraceli mi je s podnětnými připomínkami, mezi nimi (řazeno abecedně) např. Celia Donert, Pavel Kubaník, Elena Marushiaková, Eve Rosenhaft, Helena Sadílková, Dušan Slačka, Milada Závodská, Eva Zdařilová.²⁰

Poznámka k formátování

Co se týče charakteru psaní této práce, rozhodla jsem se ponechat v něm aspoň částečně stopy popisu mé vlastní cesty za poznáním. Projevuje se jednak řazením jednotlivých příběhů v příloze – jsou v pořadí, jak jsem je začala zpracovávat. Řazení tedy není promyšlené a plánované např. věkem nejstarších protagonistů, snahou o akcentaci významu prvního nebo posledního příběhu, datem narození pomyslných „hlavních protagonistů“ – zakladatelů rodu, či stářím mých informantů. Projevuje se však i průvodními texty, kterými komentuji vlastní studii – zde se opírám o poznámky z pozorování, cílených či náhodných rozhovorů a dalších záznamů z mých cest, o nichž jsem měla potřebu si učinit záznam do terénního deníku a které považuji za metodologicky přínosné a objasňující. Pro odlišení je značím tímto odstínem šedé barvy písma.

Pro snazší orientaci v textu chci čtenáře upozornit, že se v práci s literaturou řídím harvardským systémem,²¹ kurzivou značím názvy knih a časopisů (popř. celých děl), na literaturu odkazuji při použití citací přímých i nepřímých vždy přímo v textu udáním základních údajů v závorce za citací (nejčastěji ve formátu Příjmení rok: strana) a na archivní zdroje odkazuji v poznámce pod čarou, kde naopak uvádím celý odkaz zdroje, o němž se opírám. V seznamu Pramenů a literatury jsou proto zdroje rozdělené pouze do dvou kategorií: v pramenech uvádím seznam archivů a u každého archivu pouze soupis těch fondů, z nichž jsem pro tuto práci čerpala, v seznamu literatury jsou uvedeny všechny zdroje, na něž v textu, ale i v poznámkovém aparátu odkazuji, dohromady, a to pro snazší dohledání konkrétního zdroje. Neodděluji tedy odborné zdroje od neoborných, dobové prameny od současných, internetové zdroje od tištěných atd.

²⁰ Během období, kdy jsem pracovala na disertaci, publikovala jsem několik textů – dílčích výstupů z mého bádání–, které se částečně, buď tematicky nebo i obsahem, mohou s touto prací překrývat. Na konkrétní podobnosti upozorňuji v každé kapitole zvlášť.

²¹ O něm např. zde <https://sites.google.com/site/novaiso690/metody-citovani> [26. 11. 2021].

1 Cíl práce a formulace výzkumných otázek

*„Jsme odpovědní za minulost, ale také za budoucnost
a zejména před budoucností.“*

(L. Hejdánek in Jaspers 2006: 16)

Hlavním cílem této práce je **prověřit možnosti a rizika výzkumu holokaustu Romů a Sintů se zapojením druhých a třetích generací** (na konkrétních případových studiích) a formulovat zásady a rizika výzkumu holokaustu Romů a jeho dopadů na přeživší v současné české společnosti: **jak realizovat výzkumy v této oblasti eticky co nejcitlivěji?**

Projekt má dvě neoddelitelné fáze:

Cílem první fáze projektu bylo pomocí rekonstrukce historie tří vybraných rodin patřících dříve mezi autochtonní romské obyvatelstvo českých zemí detekovat eticky citlivé momenty (zejména ty, které členové těchto rodin sami ve svých vzpomínkách – psaných či sdělených – formulovali tak, že je bylo možné interpretovat jako dotýkající se jejich lidské důstojnosti). Práce se současně zaměřuje na rozdílný obraz rodiny, jak by byl vytvořen jen na základě archiválií, a pokud jej máme možnost sledovat perspektivou rodinných příslušníků. Touto cestou chci prověřit, nakolik je důležité ve výzkumu Romů získat ke spolupráci rodinné příslušníky a moci především nedávnou historii doložit vzpomínkami rodiny. Ve spolupráci s rodinnými příslušníky se cílem této fáze práce stala hlubší sonda do rodových historií tří rodin s původním příjmením Ištvan (ale s příbuzenskými vazbami s dalšími rody – původních moravských i českých romských rodin) – a to pro získání vhledu do hlubšího socio-kulturně-lokálně-historického kontextu.

Druhým cílem bylo na základě v projektu nabyté zkušenosti přispět k metodologickým otázkám, jak je možné ještě dnes – 80 let od událostí – zkoumat holokaust Romů a jeho dopady na poválečný život přeživších. Jak je možné pro toto zkoumání využít dokumenty nyní nově zpřístupněné v archivech, především osobní spisy žadatelů o tzv. „Osvědčení“²² a žadatelů o odškodnění tzv. „pseudolékařských pokusů“, a současně také výpovědi a spolupráci potomků přeživších.

Předmětem této disertační práce je na prvním místě detekování etických aspektů či etických otázek spojených se životy Romů v české společnosti, a to na příkladu tří během výzkumu vybraných rodin tzv. původních především moravských (potažmo ovšem i českých) Romů, které byly všechny silně poznamenány tzv. holokaustem Romů za 2. svět. války. Současně je tato práce příspěvkem k metodologii výzkumu holokaustu Romů na základě pátrání mezi potomky přeživších, popř. prověření možností pátrat po historii 80 let od událostí, které většina přímých aktérů nepřežila a přeživší se k těžkým vzpomínkám raději nevraceli.

²² „Osvědčení“ na základě tzv. zákona č. 255/1946 Sb. – viz 2.1.3.

Prvotní představu, že ústředním tématem této práce bude integrace Romů do majoritní společnosti (byť z emické perspektivy Romů), bylo třeba již na začátku shromažďování dat a pak i dále během dílčí analýzy vlastních výzkumných dat, a to zvláště za přispění diskusí nad mými mezivýstupy, přehodnotit.²³ Ukázalo se totiž, že samotné vymezení úkolu zaměřit se na proces integrace Romů do majoritní společnosti, jak byl původně přednastaven, již předpokládá přijetí navykých interpretací a možná i zavedených mocenských pozic. Soustředění se na proces integrace už samo o sobě předpokládalo, že k němu přistupuji nekriticky a přijímám ho jako samozřejmost. Během diskusí jsem si uvědomila, že do mého výzkumu je třeba zahrnout a následně v něm i kriticky reflektovat mocenské nerovnosti, za jakých k proměnám spolužití minority v rámci majority docházelo a stále dochází. Postupně jsem si uvědomila, že existují různé modely soužití / spolužití / koexistencí dvou a více etnik (popř. i skupin, které jsou nositeli specifických kulturních prvků) a že bych měla k analýze případových studií přistupovat s větší otevřeností – neeliminovat oblasti života, v nichž se romští aktéři snažili či snaží o zachování vlastní autonomie a o nepodlehnutí tlakům většinové společnosti se „přizpůsobit“ (byť by nešlo přímo o asimilaci).²⁴ Postupně jsem tak došla k poznání, že pokud si předem vymezím svůj úkol na zkoumání „etických aspektů integrace“ – jak jsem měla definováno v zadání práce –, budu jednak jako kůň s klapkami na očích, tedy nejen že poběžím předem vytyčenou cestou a do cíle přinesu jen část možných zjištění (a budu pravděpodobně jen opakovat zjištění, která přinesli ti přede mnou), ale patrně ani nevyužiji potenciál svého výzkumu a nedám šanci tomu, aby se probíhající diskuse posunula dál.

Zároveň jsem v hledání nového vymezení pro svůj výzkum viděla šanci, jak jasněji definovat vlastní pozici vůči zkoumanému předmětu, a to skrze snahu vyhnout se mocensky nerovnému postavení badatele vůči participantům výzkumu – viz kap. 3. Z těchto důvodů se mi kontury cíle mého výzkumu začaly rýsovat až postupně a jen pozvolna jsem přicházela k jeho pojmenování. Zjistila jsem, že poznatky shromážděné za účelem přispět k poznání koexistence původních českých a moravských Romů s českou společností zkoumá stejnou měrou snahy romských rodin o důstojné postavení na jedné straně, jako i státní aparát a konkrétní aktéry neromské společnosti, kteří sledované romské rodiny ovlivňovali, obklopovali, měnili a na jednu stranu spolužití ulehčovali, na druhou i ztěžovali či dokonce znemožňovali – to vše na straně druhé. Tedy abych skutečně mohla přispět k porozumění, musím do výzkumu zahrnout i vhléd do těchto mechanismů, které se v čase proměňovaly, zesilovaly i uvolňovaly, přesto stále byly přítomné. Nejen zahrnutí těchto dalších aktérů do mého výzkumu bylo nutným předpokladem pro porozumění všem procesům, důležité bylo také připomínat si, komu je práce určena, koho by měla obohatit a za jakým účelem se jí věnuji. Z těchto vzájemně propojených úvah vychází poměrně komplexní cíl, který se jen těžko vměstná do několika vět.

Ač je hlavním předmětem mého výzkumu vytvoření a analýza několika případových studií

²³ Na tomto místě děkuji za cenné „rýpání“ do mých zjednodušujících konceptů všem, kteří mne (kromě školitele a přednášejících) pomáhali nalézt směr (abecedně): Markétě Královcové, Pavlu Kubaníkovi, Heleně Sadílkové.

²⁴ K pojmům integrace, asimilace – viz např. *Antropologický slovník* (Malina a kol. 2009), *Sociologická encyklopedie on-line* (https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hlavn%C3%AD_strana).

– příběhů romských rodin v českém prostředí, jejichž případové studie mají přispět k poznání procesů a proměn spolužití (s ohledem na jejich morální interpretaci), je cílem této práce též přispět k poznání české společnosti, státního aparátu (lokálních i centrálních úřadů, policejních složek...) a dalších aktérů, kteří byli neoddělitelnou součástí všech vybraných příběhů. Potažmo jde o snahu na příkladu několika rodin vykreslit jasněji kontury celého společného příběhu autochtonního romského obyvatelstva, tedy – velmi často vzájemně propojených – rodin, které české (potažmo dnešní československé) území považovaly za svůj domov nejpozději od konce 18. století, část těchto rodin ještě déle. Jak z uvedeného vyplývá, snažila jsem se o co nejširší a zároveň o co nejhlubší záběr, jak se mi do jednotlivých příběhů podařilo proniknout.

Během zpracování příběhů a jejich analýz se ústředním tématem pro nahlížení na ně stal koncept lidské důstojnosti. Kladla jsem si otázky týkající se jednak důstojnosti osob v nerovném mocenském postavení, které byly udržovány v sociálně nevýhodném postavení a jejichž (ať už zjevná či méně evidentní) rozpoznatelnost (od majority) podpořená nerovným postavením a pečlivou evidencí lokálních i centrálních úřadů se stala příčinou, proč byly za války označeny za nežádoucí a odesílány do KT, kde všechny čekalo utrpení a většinu z nich také krutá smrt. Další oblast otázek se týká poválečného období, kdy zkoumám, jak se přeživší mohli vyrovnat s utrpením, kterým si prošli, i se ztrátou svých blízkých, a dále zjišťuji, zda a kdy byl v případě zemřelých z jejich rodin postaven pomník a zda v jejich případě probíhá důstojné připomínání těchto válečných obětí.

Již samotným důrazem na přispění etiky ve výkladu postavení Romů v české společnosti (skrže příběhy tří rodin) se snažím nabídnout nový úhel pohledu pro chápání koexistence minority s majoritou. Ukotvením v etice se snažím hledat nové cesty, jak k tématu holokaustu Romů a Sintů lze též přistupovat. Právě proto v analýze případových studií uvažuji o nových možnostech interpretace: namísto tradičního zdůrazňování snah o integraci nahlížím otevřeněji na vzájemnou koexistenci rodin z romské minority ve vztahu k majoritě, čímž naznačuji snahu o větší otevřenost vůči datům, které mohou vypovídat o různých kvalitách a intencích ve směřování soužití Romů s Neromy. Především si ovšem kladu otázky týkající se lidské důstojnosti: **nedostávali se jednotlivci z těchto rodin do postavení, kdy jim byla lidská důstojnost upírána? A pokud ano, jaký dopad mělo takové postavení na jejich další životy, na vztah k vlastnímu původu, popř. na vztah k majoritě a státu (který je v nerovném postavení udržoval)? Jak se s těmito nerovnostmi a později (či současně) i s válečnými traumaty rodiny vyrovnávaly? A co jim pomáhalo na jejich cestě za lidskou důstojností?**

Vedle hlavních otázek, které jsou zvýrazněny výše, může práce přispět i k detekování či dílčímu zodpovězení dalších otázek, na něž by bylo potřebné soustředit se v dalších výzkumech.

Těmito okruhy jsou:

1.

Jak se jednotlivá opatření cílená na Romy (dobově cikány) dotkla konkrétních romských rodin ze skupiny autochtonních romských obyvatel Moravy?

2.

Jak se rodiny, které se staly obětí rasové persekuce, vyrovnávaly s válečnými traumaty?

3.

Jaké etické aspekty lze díky příběhům těchto romských rodin detekovat a jak se k nim v roli badatele stavět?

4.

Jaké dopady měly válečné události z hlediska kontinuit a diskontinuit již dříve započatých integračních procesů?

5.

Jaké jsou možnosti rekonstrukce rodinných příběhů spadajících do společného vyprávění o holokaustu Romů v ČR?

6. A patrně nejzásadnější a snad i provokativní otázkou je:

Za jakých okolností lze dosáhnout důstojnějšího vnímání obětí holokaustu Romů?

(Je možné připustit si zklamání ze spoluviny? A pokud ano, kudy vede cesta ke smíření?)

Není otázkou pouze jak (i proč) o holokaustu Romů bádát, ale také jak výstupy výzkumu prezentovat, aby se nedotkly žádného z účastníků.

Vedle zodpovězení těchto otázek je jedním z úkolů též detekování dalších eticky významných otázek pro další výzkum – i toto je možné chápat jako jeden z výstupů této podrobné sondy.

2 Hlavní teoretická východiska

Zvyk je železná košile
(české přísloví)

Během vymezování cíle a výzkumných otázek bylo třeba určit si též v práci užitou terminologii. Nejprve se zabývám otázkou, jaká označení pro Romy a předmět svého studia užívám. Kromě definování dalších pojmů považuji za vhodné předem sdělit, s jakými teoretickými východisky jsem se před zpracováním této disertační práce seznámila, jak mne ovlivnily a v čem na ně navazuji. Nejprve však předestřu hlavní (širší) rámec, jenž považuji za hlavní pro uchopení této práce.

Disertační práce je postavena na vlastním výzkumu nahlíženém teoriemi etiky, je ovšem inspirována teoretickým uvažováním, terminologií i koncepty z více oborů: jako absolventka studia psychologie, studia romistiky a po vlastním přiblížení se oboru sociální a kulturní antropologie nesnažím se potlačit dosud nabyté vědomosti, ale naopak je využít pro interdisciplinární přístup. Základem této práce jsou tři případové studie, v nichž se pojí vlastní historický výzkum využívající kvalitativních nástrojů zkoumání i analýzy (viz kap. 3 K metodologii výzkumu). Je rámován poznatky humanitních a sociálních věd a uchopen pohledem etiky jakožto nejstarší vědecky postavené otázky o metodě uvažování, co je dobré a co ne. Práce se snaží o hlubší propojení poznatků o konkrétních romských rodinách s filosofií vědy. Vedle tohoto cíle jsem měla na paměti i možné širší dopady mého textu pro společnost – s možnou praktickou využitelností v oblasti vzdělávání, muzejnictví, umělecko-dokumentární tvorby apod.

Inspirací pro tuto práci byly přístupy více autorů, kteří mi svým přístupem pomohli můj vlastní výzkum i způsob jeho sepsání usměrnit. Jedná se o práce historiků, sociologů, etnografů, antropologů a o studie spadající do oblasti romistiky (viz kap. 2.2.2). Vzhledem k tomu, že romistika je koncipována jako multidisciplinární obor, je i tato disertační práce pojata jako multidisciplinární s jednou hlavní snahou: obohatit diskusi týkající se etických otázek spojených s výzkumem holokaustu Romů, s jeho prezentací i medializací.

Tato práce sleduje **jeden hlavní cíl**, a to prostřednictvím vlastního bádání přiblížit tři příklady průběhu koexistence romských rodin s českým okolím se zaměřením na zachycení jejich vlastního aktérství – projevení snah po změně vlastního společenského postavení či postavení své rodiny a potomků, odhalit jejich cestu za důstojným životem. Základním tématem, které sleduji, je, co předcházelo holokaustu Romů, snažím se postihnout dopad válečné genocidy páchané nacisty na Romech na příkladu třech rodin a následné vyrovnávání se s těmito traumatizujícími událostmi u přeživších. Příklady jsou řešeny jako mikrohistorické studie, čímž se snažím o zasazení příběhů sledovaných rodin do širšího lokálního i historického kontextu.²⁵

²⁵ Alespoň určitým kontextualizováním a širším záběrem i snahou proniknout do hlubší rodové historie jednotlivých rodin na území Česka potažmo bývalého Československa se snažím dostat potřebě interpretovat konkrétní příběhy jako součást dějin velkých, celospolečenských – vnímat tyto rodiny jakou součástí celé

U každé z rodin jsem pátrala po její nejstarší historii až k nejstaršímu doložitelnému předkovi, a to s ohledem na zachycení oblasti či regionů, v nichž tito nejstarší doložitelní předkové žili a působili. Touto cestou se snažím doložit hloubku historických kořenů těchto rodin v české společnosti – vybídl mne k tomu názor potomků rodin lštvanů, u nichž se tradovalo, že jejich maďarské příjmení je dokladem toho, že jejich předkové přišli do Čech z Maďarska, během rozhovorů se mne ptali, zda to mohu potvrdit.

Po zpracování případových studií jsem následně přistoupila k analýze, jejímž cílem bylo detekovat eticky citlivé momenty procesu soužití Romů a Neromů z pohledu potomků těchto rodin i dalších pamětníků. Zvláštní pozornost věnuji konfliktům vyplývajícím z různých interpretací stejného procesu, různým akcentacím ve vyprávění příběhů, jak vyplývají z úředních dokumentů a jak se jeví ve vzpomínkách přeživších. Zároveň v této části již jednotlivé zdroje a spjatost s jednotlivými příběhy – s ohledem na citlivost údajů – anonymizuji.

Jedním ze základních teoretických rámců pro zde představené případové studie je koncept, který jsem si pracovně nazvala „HISTORICKO-MORÁLNĚ-SOCIÁLNÍ VĚDOMÍ“.

K přemýšlení o tomto konceptu mne inspirovalo pročítání knihy T. Sniegoně (2017). Jeho uchopení historického vědomí jako nástroje²⁶ sloužícího lidem k orientaci „v toku času, a to tím způsobem, že vztahují své chápání přítomné situace na jedné straně k zážitkům a vzpomínkám z minulosti a na straně druhé k očekáváním a obavám ve vztahu k budoucnosti“ (Sniegon 2017: 18) mne dovedlo k poznání, že tímto směrem moje práce skutečně vede. Zároveň se snažím jít ještě o krok dál, resp. cílit do oblasti etického zvažování a reflektovat etické a morální aspekty, s nimiž se v analyzovaných příbězích setkávám.

Ačkoliv dle T. Sniegoně pojem historické vědomí zahrnuje oblast „umístění“ všech lidských bytostí „do takového významového kontextu, který vymezuje jejich vlastní vymezené životy“, dále toto vědomí může být jak individuální, tak i kolektivní (tamtéž) a „je do značné míry spojeno se sociálním a kulturním vývojem ve společnosti a ve státě“ (tamtéž: 19), tudíž bychom jej mohli vztáhnout i na vědomí celé společnosti i vědomí jedince o vlastním sociálním postavení i o postavení ostatních, rozhodla jsem se – především pro zdůraznění – pojem historické vědomí rozšířit o dva doplňující pojmy: sociální a morální. Ty totiž, na rozdíl od ostatních složek vědomí (např. ekonomické vědomí, politické vědomí) přesněji určují záběr, jemuž se tato práce věnuje a kam směřuje.

Ačkoliv dopad svých zjištění a jejich prezentaci na historicko-sociálně-morální vědomí

společnosti. Jak tuto potřebu hezky pojmenovala romistka a historička R. Berkyová: „Neodsouvat Romy na periferii dějin, jako marginální nebo nanejvýš exotickou záležitost, ale zasadit do „velkých“ dějin, kterých Romové jsou (a byli) neoddelitelnou součástí“ (Berkyová 2017: 53). V tomto přístupu se shoduje s H. Sadílkovou (in Slačálek 2018).

²⁶ Autor upozorňuje na skutečnost, že s pojmem historické vědomí pracoval již dříve M. Hroch, a to od šedesátých let, ovšem s jiným významem (mělo označovat „úroveň vědomostí a obecného povědomí o [...] dějinách“, Sniegon 2017: 19), sám se však přichýlil k širšímu vymezení K.-E. Jeismanna (1979), k němuž se přibližují i pozdější čeští autoři, jako sociolog J. Šubrt a další (viz např. Šubrt, Pfeiferová 2011).

jedinců v této práci nesleduji, neměřím ani neanalyzuji, je tento koncept ústředním tématem této práce, neb k jeho prohloubení a rozšíření směřuje. Studium a připomínání tragédie autochtonního romského obyvatelstva českých zemí by mělo být součástí základních znalostí celé společnosti a kromě toho, že se v posledních desetiletích (díky kauze vepřína na místě bývalého KT v Letech u Písku) základní povědomí o holokaustu českých Romů a Sintů často skrze masmédiá šíří a upevňuje,²⁷ je stále v povědomí společnosti přítomná i pochybnost o tom, zda si Romové toto zacházení „nezasloužili“ svým údajně „(vrozeným) asociálním a kriminálním“ jednáním. Stále se vyskytují známky o tom, že jsou Romové vnímáni jako občané druhé kategorie: v průzkumech veřejného mínění vycházejí dlouhodobě jako českou společností převážně odmítaní,²⁸ v médiích (dokonce veřejnoprávních) je obraz Romů často ohýbán v jejich neprospěch (např. Sedláková, Veselková 2014; Sedláková 2022) a potýkají se s diskriminací i marginalizací. Např. na znevýhodnění romských dětí ve školním vzdělávání dlouhodobě upozorňují zprávy mezinárodních organizací jako např. Amnesty International,²⁹ a stejně tak si tuto skutečnost uvědomuje i Úřad vlády ČR, jenž každý rok ve své zprávě hlásí, jakým krokům se chce v oblasti vzdělávání Romů věnovat.³⁰

Kromě toho, že existují – řekněme etnoemancipaci Romů příznivě nakloněná – veřejnoprávní média, která dávají prostor romským literátům, umělcům, již přes 30 let je možné pravidelně sledovat rozhlasový pořad *O Roma vakeren*, a dále že Romové mají možnost se hlásit ke své národnosti a jsou za etnickou minoritu uznáni, je všudypřítomný rasismus (otevřený i skrytý) natolik závažným hybatelem společnosti, že se většina Romů raději ke své národnosti nehlásí.³¹

Z tohoto důvodu přemýšlím-li o své práci a jejím konceptuálním směřování, toto historicko-sociálně-morální vědomí společnosti jako celku je jedním z ústředních témat mé práce. Ono redefinování, kdo jsme a kam jako celá společnost směřujeme, je základním kamenem mého textu: cílem práce je přinést poznání o promarněné šanci k soužití s Romy na území českých zemí, o snahách přináležet na jedné straně a tendencích odmítat na straně druhé, o dopadu

²⁷ Zároveň je dobré připomenout, že se základní informace o holokaustu Romů nachází i v učebnicích a pracovních sešitech pro výuku dějepisu – tedy výuka o holokaustu Romů a Sintů je v ČR součástí očekávaného kurikula.

²⁸ Dle CVVM bylo v šetření z r. 2018 znovu potvrzen přetrvávající trend, dle kterého 70 % Čechů považuje Romy spolu s Araby za „spíše“ nebo „velmi nesympatické“ (CVVM 2019: 1–2). Obdobné hodnoty ukazoval průzkum i o rok později (zpracováno: Tuček 2020).

²⁹ Amnesty International upozorňuje, že je Česká republika kritizována mezinárodními organizacemi jako Evropská komise, Evropský soud a Výbor OSN (Amnesty International 2019; odkaz na zprávu Výboru OSN: https://www.opu.cz/wp-content/uploads/2019/09/CERD_C_CZE_CO_12-13_36934_E.pdf). Také za rok 2021 Amnesty international konstatuje ve své zprávě o dodržování lidských práv, že v České republice „Romské děti i nadále zažívaly ve školách diskriminující segregaci“ (Amnesty International 2022).

³⁰ Např. v r. 2021 odstartoval desetiletý program nazvaný Strategie rovnosti, začlenění a participace Romů (Strategie romské integrace) – viz Vláda.cz 2021.

³¹ Na rozdíly mezi výsledky ve sčítáních lidu a odhady o skutečné početnosti romské minority je upozorňováno již od devadesátých let, kdy se mohli Romové poprvé ke své národnosti hlásit. Např. v r. 2011 se k romské národnosti přihlásilo 12 953 osob, v r. 2021 to bylo 21 691 osob (srov. <https://www.czso.cz/csu/scitani2021/narodnost> [10. 9. 2022]), ovšem dlouhodobě se kvalifikované odhady pohybují mezi 150 000 až 250 000. Je zřejmé, že se většina romských rodin obává případného negativního dopadu na jejich životy.

holokaustu Romů na konkrétní rodiny a lokality. Za všemi těmito tendencemi je znát jednak snaha na straně minority dosáhnout lidské důstojnosti, důstojného postavení ve společnosti, a na druhé straně upírání lidské důstojnosti této nepočetné skupině, a to po generace, prostřednictvím restrikcí, krutých trestů, přes odmítání uznat jim domovské právo až po nacistické „konečné řešení“.

Ačkoliv předmětem mého výzkumu jsou tři romské rodiny žijící v meziválečném období ve třech různých lokalitách, odráží tato práce do značné míry obraz o těchto rodinách, jak o nich vypovídají dobové dokumenty – tím ovšem do značné míry reflektuje i postoje zástupců majority vůči těmto Romům. Prameny pocházející přímo z rodin, o nichž píše (jako vzpomínková vyprávění, nahrané rozhovory) tvoří pouze část získaných dat. Navíc určitý podíl zjištěných dat vypovídá o soužití s neromskou společností, o smíšených sňatcích apod., tedy výzkum vypovídá stejně tak o Romech, jako i o Neromech. A stejně tak pro obě skupiny jsou určeny i výsledky výzkumu.

Ústředním dějinným bodem, kolem něž se práce vine, je holokaust Romů a Sintů za Protektorátu. Tento holokaust mívá přídomek „zapomenutý“, „zamlčovaný, utajovaný“. V poslední době se výzkumníci pokouší o nové úhly pohledu, když hovoří o výzkumu „mezi historií a mýtem“ (Abakunova 2021), o umlčované genocidě Romů – mezi pamětí a amnézií (Baloun 2021a) apod. A i když se tématu historie Romů a Sintů s důrazem na holokaust těchto skupin věnuje soustředěná pozornost,³² je třeba připomínat základní tragickou skutečnost, kterou precizně formulovala H. Sadílková:

Vyvražděním drtivé většiny členů původních romských a sintských komunit zdejší společnost nenávratně přišla o část svého celku a spolu s ním i o část svého společensko-kulturního dědictví.
(Sadílková 2018a: 14)

Přiznání této ztráty by mělo být součástí onoho historicko-sociálně-morálního vědomí. Dosažením cílů této práce (viz kap. 1) se snažím poskytnout nový úhel pohledu, rozšířit dosavadní poznání týkající se holokaustu Romů o rozměr deficitu lidské důstojnosti (a to před holokaustem, za holokaustu i po něm), ovšem potažmo hlavním cílem je pomoci rozšířit historicko-morální vědomí celé společnosti jako celku.

Při dalším promýšlení se vracím k mé kamarádce NB, jejíž „kulturní šok“ z české společnosti a jejího otevřeného rasismu mne inspiroval pro tento projekt. Byla zvyklá pohybovat se v otevřené společnosti, která své předsudky ukryvá, naučila se být „politicky korektní“ a otevřenou intoleranci by odsoudila. Chci vyjádřit přesvědčení, že vhodnými nástroji se tomuto stavu, v němž se bude lépe žít i lidem z minorit, lze napomoci, aby byly přijaty jako norma. Motto k tomuto úvodu „Zvyk je železná košile“ pro mne symbolizuje naději, že odmítání

³² O projektech zaměřených na záchranu sběry pamětí Romů viz např. Dienstbierová (2018), Sadílková (2018b), Schuster (2018), z nichž tříbení akademického přístupu se ve výzkumu nedávných romských dějin se věnuje Pražské fórum pro romské dějiny při ÚSD AV ČR, které pořádá pravidelná diskusní setkání a workshopy (viz <http://www.romanihistories.usd.cas.cz/cs/>).

netolerance se stane vlivem kultivace a vzdělávání, tedy vlivem – budou-li k tomu vhodné podmínky – součástí nového stavu „HISTORICKO-MORÁLNĚ-SOCIÁLNÍHO VĚDOMÍ“ české veřejnosti.

1.1 Definice základních pojmů

2.1.1 Kdy Romové, romský, kdy „Cikáni, cikánský“ a kdo jsou Romové

Úvodem považuji za vhodné předem upozornit, že se v celé práci – pokud je to možné – držím termínu Romové, romský (resp. Romové a Sintové, romský a sintský), ač většina pramenů, které se k mé práci vztahují, hovoří o „C/cikánech“³³ a užívají adjektiv „cikánský“, popř. „cigánský“. Důvodem tohoto zdánlivého zjednodušení a „ahistorického přístupu“ je snaha převést příběh vybraných rodin do dnešní terminologie – usiluji tedy o lepší srozumitelnost pro současnou diskusi, a především o přijatelnost pro většinu potenciálních čtenářů. Pojmy „cikán, Cikán, cikánský“ (pokud nestojí v přímé citaci) užívám zásadně v uvozovkách jako citátová slova, čímž se od jejich užívání ve vědecké diskusi distancuji jako od politicky nekorektních.

Je známo, že označení „Cikán“ je apelativum, exoetnonymum, pocházející z řeckého názvu pro sektu heretiků, s nimiž měli být Romové v Byzanci zaměňováni, v českém prostředí se z pojmu „cikán“ stal dokonce socionym či profesionym – když bylo vkládáno do censů či matričních zápisů pro označení profese zapisované osoby. Nemá a jistě ani v historických dobách, k nimž se tato práce vztahuje, nemělo čistě význam vztahující se pouze k etnicitě Romů. Pojem „cikán“ zahrnoval v určitých obdobích, které tato práce zahrnuje, především pak za První republiky, také osoby žijící „jako cikáni“, tedy Neromy. Dle právních norem přijatých za Rakouska-Uherska (především z r. 1888³⁴) byli „cikáni“ chápáni „především na základě svého způsobu života, který byl ovšem považován za typický znak etnických Romů“ (Lhotka 2009:231). Mnoha autory diskutovaný³⁵ zákon č. 117/1927 Sb., o „cikánech“ se týkal – jak P. Lhotka zdůrazňuje, prakticky dvou skupin obyvatel: „cikánů z místa na místo se toulajících“ a ostatních tuláků žijících po „cikánsku“ (tamtéž: 232). P. Lhotka dále dokládá postupnou proměnu pojmu „cikán“ v právních normách tak, že držitelé „cikánských legitimací“ (které byly podmínkou pro získání kočovnických listů – bez nichž nemohly rodiny svobodně putovat z místa na místo) se stali i Neromové, kteří provozovali živnost spojenou s územním pohybem. Jen během prvních dvou let platnosti zákona bylo vydáno jen v českých zemích téměř 12 000 „vikánských legitimací“ (tamtéž: 232).

M. Hübschmannová si všimla jednoho z mechanismů, kterým se „etnoapelativum ‚cikán‘ stalo stigmatizujícím socionymem s konotací zloděje, barbara, nečistého, nepořádného,

³³ Německy psané záznamy uvádějí nejčastěji podobu „Zigeuner“, latinské „Cingarus“.

³⁴ Historik a právník P. Lhotka hodnotí právě výnos vídeňského ministerstva vnitra č. 14015/1887 o potírání cikánské trýzně (přijatý dne 14. září 1888) za nejvýznamnější předpis „ve vztahu k Romům v tehdejší rakouské části monarchie“.

³⁵ Vedle P. Lhotky (2009) srov. též Horváthová (2003a), Soukup (2013), Baloun (2021).

nekulturního otrapy“ (Hübschmannová 1995: 64). Tento posun významu slova přičítá autorka opakováním negativních zpráv o „Cikánech“, čímž bylo v povědomí lidí spojeno právě jen s negativním obrazem (tamtéž).

Ke stejnému posunu významu může dojít (a dost možná i dochází) u pojmů Rom, Romové, romský – přesto volím pro svou práci pojem, který vychází z romského jazyka a který je dnes v akademické i veřejné diskusi chápán jako politicky korektní, mým informantům je tento pojem srozumitelný a žádný z nich se od něj nedistancoval, někteří ho i sami užíli. Jsem si vědoma toho, že volba pojmenování (zda Romové, nebo „Cikáni“) je zcela nesamozřejmá, může se dynamicky měnit v čase i dle kontextu (viz Červenka 2015: 343–345).

Zbývá tedy jen dodat vymezení, že Romy tato práce chápe jako národnostní skupinu, která se na území Česka vyskytuje již několik staletí, ovšem status uznané etnické menšiny má v ČR poměrně nedávno, a sice od začátku devadesátých let.³⁶ Zároveň je ovšem práce věnována původnímu romskému obyvatelstvu, které bylo v naprosté většině za 2. svět. války vyvražďeno především v nacistických KT, ale též nezanedbatelná část zahynula v CT I a CT II v Protektorátě. Uvádí se, že válku přežilo jen cca 10 % původních českých Romů. Do tohoto pojmu zahrnuji nejen Romy z Čech, ale i Moravy a Slezska, ovšem chci-li specifikovat, užívám ve své práci přesnější označení (např. považuji-li to za důležité, užívám politicky korektnější „Romové a Sintové“, potřebuji-li odlišit, užívám adjektiv „moravští Romové“ a „čeští Romové“). Obecně však pojem „čeští Romové“ – nestojí-li v opozici proti pojmu „moravští Romové“ - zahrnuje v této práci všechny původní romské obyvatele z dnešního Česka.

Díváme-li se na definice, kdo jsou Romové z globálního hlediska, přijatelnou definici nám poskytuje encyklopedie United States Holocaust Memorial Museum (dále jen USHMM),³⁷ která je zajímavá i tím, že Romy nahlíží z větší dálky:

Romové jsou evropská etnická skupina, jejíž původ lze vysledovat až do dnešní Indie a Pákistánu. Mnoho romských skupin se označuje různými jmény, jako jsou Sintí, Kalderaši nebo Lalleri. Sintí jsou Romové s historickými kořeny v německy mluvících zemích. V mnoha jazycích jsou Romové často označováni exonymy [...]. V angličtině je tímto slovem „Gypsy“, které je obecně považováno za hanlivé.³⁸

Ačkoliv je v této definici skupina Romů označena za „evropskou“, bylo by vhodné upřesnit a doplnit: jedná se na prvním místě o vůbec největší evropskou národnostní menšinu, dále že tato skupina nemá (a nikdy neměla) vlastní území. V Evropě došlo k jejímu formování i

³⁶ Kvalifikované odhady počtu Romů v ČR se pohybují mezi 200-300 tisíci, oficiálně se počet Romů hlásících se k romské národnosti poměrně snižuje – viz <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/romska-narodnostni-mensina-16149/> [10. 9. 2022].

³⁷ United States Holocaust Memorial Museum se sídlem ve Washingtonu.

³⁸ V originále „Roma are a European ethnic group whose ancestry can be traced to modern-day India and Pakistan. Many Romani groups refer to themselves by different names, such as Sintí, Kalderashi, or Lalleri. Sintí are Roma with historical roots in German-speaking lands. In many languages, Roma are often referred to by exonyms (names or labels assigned to a group or place by outsiders). In English, this word is “Gypsy,” which is generally considered derogatory.“ – Dostupné z: <https://encyclopedia.ushmm.org/en/glossary> [10. 9. 2022]. Další definice – viz např. <https://www.romarchive.eu/en/terms/roma/> [10. 9. 2022].

rozdělení na několik větví, které daly vzniknout oněm podskupinám, ovšem z Evropy se rozšířila prakticky po celém světě. Jako národnostní menšina se formovala a dále se politicky formuje a aktivuje jak na státních, tak mezinárodních úrovních, sdružuje se jak v politických, tak neziskových (nevládních) organizacích zaměřených na různé aspekty života (např. kulturní, k ochraně lidských práv – např. European Roma Right Center založené v polovině devadesátých let³⁹). Otázku, jaké subetnické skupiny Romů žijí dnes na území ČR, pomíjím jako pro tuto práci ne zcela relevantní. Důležitější je zmínit, že tato práce se věnuje potomkům a případovým studiím týkajícím se autochtonního romského obyvatelstva dnešního Česka, mezi něž patřili čeští Romové, moravští Romové a Sinti – jak jsem zmínila výše, v této práci je nazývám souhrnně pojmem čeští Romové (srov. Horváthová 2000).

2.1.2 Pojmy z oblasti etiky

„Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovni co do důstojnosti a práv“

Všeobecná deklarace lidských práv, článek 1 (OSN 1948)

Hlavním zvoleným aspektem z oblasti etiky pro tuto práci se stal filosofií a etikou rozpracovaný koncept lidské důstojnosti. Lidská důstojnost je jedním z klíčových pojmů nejen etiky, ale i práva, zejména oblasti lidských práv,⁴⁰ v poslední době se stala v subdisciplínách etiky jedním z nejdiskutovanějších aspektů lékařské etiky (např. v oblastech ošetrovatelství, zdravotní péče a zvláště pak paliativní péče), lidská důstojnost však může být ohrožena prakticky ve všech oblastech současných moderních společností, kde se lidé dostávají skrze své role do různých mocenských (zejména nevýhodných) pozic, ve školství, vězeňství, ústavech, dětských domovech atd. Že lze lidskou důstojnost nahlížet z hlediska velmi rozličných perspektiv (vedle filosofické a právní existují i přístupy náboženské, medicínské, resp. biologické a bioetické, sociálně-právní atd.), ukazuje monografie věnovaná lidské důstojnosti *The Cambridge Handbook of Human Dignity – Interdisciplinary perspectives* (Düwell, Braarvig, Brownsword, Mieth 2014).

Byla to právě 2. svět. válka, jejíž krutost a hromadné zabíjení bezbranných osob včetně dětí především v KT (ale samozřejmě i pogromy a jiné kategoriální vraždění) vedly k potřebě mezinárodního společenství států (OSN)⁴¹ formulovat takové zásady, na nichž se státy shodnou a jejichž dodržování zajistí mír, prosperitu i bezpečí všem lidem na celém světě. Již v úvodní preambuli Všeobecné deklarace lidských práv (navržené a ratifikované v r. 1948) je užit pojem (lidské) důstojnosti, neboť je zde deklarováno, že: „uznání přirozené důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru

³⁹ Viz <http://www.errc.org/who-we-are/our-story> [20. 9. 2022].

⁴⁰ Zvláště jako důsledek 2. svět. války.

⁴¹ OSN vznikla oficiálně 24. října 1945 jako nástupce dříve vzniklé organizace Společnost národů. Více viz <https://www.osn.cz/osn/historie/> [1. 5. 2022].

ve světě“.⁴²

Tedy co to důstojnost je?

On-line dostupný *Oxfordský slovník* definuje důstojnost (dignity) pouze v úzkém slova smyslu jako klidný a vážný způsob chování, který si zaslouží respekt,⁴³ ovšem lidskou důstojnost již nedefinuje. K této práci tak může přispět především definicí opaku – nedůstojnosti (indignity): tu vysvětluje dvěma způsoby: 1. jako „situaci, kdy se cítíte trapně nebo se stydíte, protože se s vámi nezachází s respektem“ a 2. jako „čin, který tyto pocity vyvolává“.⁴⁴ Jiné slovníky obsahují výklad pojmu důstojnost ve více významech. Tak např. *Ottův slovník naučný* postihuje hned čtyři roviny významu pro pojem důstojnost, cituji:

Důstojnost je tolik jako zasloužilost, hodnost, cena osobní, vážnost (v chování), ve smyslu konkrétním i úřad čestný. Vaše d-i vyskytuje se jako titul prelátův, opatův, přestavených, kathedrálních a kolegiálních kapitol. – Důstojný tolik jako stálý, věrný (kdo dostojí svému slovu), dále vážený, zasloužilý, hodný něčeho vůbec a cti zvláště. Odtud vyskytuje se d. (reverendus) jako titul nižšího duchovenstva. [...] (Ottův slovník naučný, 8. díl 1894: 229)

Definice těchto výkladových slovníků však nevychází z filozofického chápání pojmu důstojnosti, ale z užívání tohoto pojmu v různých rovinách. Zároveň je zajímavé, že autoři filozofických slovníků, které jsem měla možnost prostudovat, neměli potřebu pojem důstojnost/lidská důstojnost (resp. *dignity/human dignity*) definovat vůbec (např. Filozofický slovník 1985; Durozoi, Roussel 1994; Blecha 1995; *Oxford Dictionary of Philosophy* 1996; Horyna, Štěpán, Blecha, Šaradín 1998; Nesvadba 1999; Filozofický slovník 2002; Olšovský 2005) a dokonce i ve slovnících a encyklopediích etiky nelze pojem důstojnosti vždy nalézt, zároveň ovšem jiní editoři takovýchto počinů se úkolu definovat důstojnost zhostili a pojmu důstojnost se jejich encyklopedie věnují jak ze zešíroka, tak do hloubky. Můžeme se tak v těchto slovnících dočíst, že důstojnost je vlastnost, která může náležet i zvířatům (např. ušlechtilým koním), nebo dokonce i neživým předmětům, resp. dokonce i stavbám – některé prostory mohou vyzařovat jistou důstojnost (srov. Meyer 2001: 405). Tito autoři jistě reagují na kritiky konceptu lidské důstojnosti z hlediska speciecismu. Zcela nejpodrobněji zpracované heslo *dignity* nacházím v Encyklopedii aplikované etiky (*Encyclopedia of Applied Ethics*, viz Chadwick 2012), v níž je heslo pojímáno z historického hlediska, interkulturního, pojem důstojnost je představen ve čtyřech různých významech (jako filozofický pojem, jako morální hodnota, ve významu osobní důstojnosti a v pojetí univerzální lidské důstojnosti) a dále je zpracování hesla rozčleněno na oblasti, kde se o důstojnosti uvažuje nejčastěji, jako např. v kontextu zdravotní péče – v běžné praxi, pod vlivem zavádění nových biotechnologií, ale též v oblasti důstojnosti na konci našich životů – v paliativní péči (Nordenfelt 2012).

⁴² https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/czc.pdf

⁴³ V originále „a calm and serious manner that deserves respect“ [překlad do češtiny aut.]. Srov. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/dignity?q=dignity> [1. 5. 2022].

⁴⁴ Indignity je dle Oxfordského slovníku „a situation that makes you feel embarrassed or ashamed because you are not treated with respect; an act that causes these feelings“ [překlad do češtiny aut.]. Srov. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/american_english/indignity?q=indignity [1. 5. 2022].

Ve své práci chápu lidskou důstojnost jak v užším filosofickém pojetí, z něhož vycházím, tedy že lidské bytosti jsou obdařeny důstojností zcela nezávisle na svém postavení v jakékoliv sociální hierarchii a že důstojnost je třeba chápat jako pro člověka charakteristickou morální vlastnost a současně i jako morální ideál (srov. např. Meyer 2001: 405; Nordenfelt 2012: 804), tak ovšem i širěji, tedy zahrnující i onu „osobní důstojnost“ (dle Nordfelda *dignity of identity*), která může být dotčena. Na jednu stranu je tedy důstojnost vlastností každého člověka, kterou mu nelze upřít, na druhou stranu je třeba přiznat, že tento ideál je dnes a denně po celém světě ničen a mnohá morálně sporná jednání se dotýkají právě lidské důstojnosti druhých lidí. Ztotožňuji se i s pojetím, o němž L. Nordenfeldt píše:

*Většina lidí má ke své vlastní osobě základní úctu, což ještě nemusí být z morálního nebo i jiného hlediska považováno za zajímavé. Ovšem tato sebeúcta může být snadno rozbita zcela přirozenou cestou, jako nemocí a invaliditou či stářím, na druhé straně však také krutými nebo ponižujícími činy jiných lidí. Často je to důstojnost vlastní osoby, na kterou se odkazuje, když se o někom říká, že ztratil svou důstojnost.*⁴⁵ (Nordenfelt 2012: 804)

Ačkoliv se autoři shodují, že o lidské důstojnosti se hovoří především od konce 2. svět. války,⁴⁶ zároveň vždy připomínají, že téma lidské důstojnosti významně rozvinul již Immanuel Kant. Čteme-li statě I. Kanta pozorně, je zřejmé, že se důstojnosti dovolává ne tolik jako morálního práva člověka, ale staví ji spíše do souvislosti s jeho nejvyšším mravním jednáním, mj. ve výkladu své téze o kategorickém imperativu.⁴⁷ Tohoto „paradoxu“ u výkladu důstojnosti I. Kantem si všimá (stejně jako jiní – viz Sobek 2019: 464) – např. i autorka monografie věnované srovnání různých pojetí lidské důstojnosti právnička O. Rosenkranzová,⁴⁸ která zdůrazňuje, že podle I. Kanta „základem lidských práv je lidská důstojnost, která nemá pouze kvality práva, a hodnoty, ale současně je svou povahou i povinností“ (Rosenkranzová 2021b: 525). V tomto textu se dále opírá o kritiku italského právního filozofa a politika N. Bobbia (1996), který 20. století nazval „Věkem práv“, ovšem koncept lidských práv nahlíží kriticky, neboť podle něho není tento koncept:

objektivně prokazatelný a vykazuje z vědeckého pohledu rysy subjektivismu, které činí lidsko-právní fundament badatelsky nepřezkoumatelným. Z pohledu politického v sobě směšuje nesmiřitelné levicové i pravicové proudy, které jsou ze své dialektické povahy příčinou neustálých konfliktů jednotlivých práv mezi sebou. Bobbio se ptá, kdo zajistí svobodu a rovnost současně? (Rosenkranzová 2021b: 526)

Tento autor se snaží, jak dále Rosenkranzová zdůrazňuje, ukázat na problematickou oblast

⁴⁵ V orig. „Most people have a basic respect for their own identity, although it need not be all remarkable from a moral or other point of view. But this self-respect can easily be shattered, for instance by nature itself, in illness and the disability of illness and old age, but also by the cruel or humiliating acts of other people. It is often the dignity of identity that one refers to when one claims that someone has lost his or her dignity.“ (Překlad aut.)

⁴⁶ A po 2. svět. válce se pojem „lidská důstojnost“ dostává do právních listin, zákonů a ústav v mnoha zemích světa (srov. Zuckert 2015: 933–935).

⁴⁷ Zatímco v díle *Kritika čistého rozumu* (1781, 1787 – zde Kant 2001), v němž I. Kant vyslovuje a rozebírá svůj kategorický imperativ, pojem důstojnost užije pouze na dvou místech, v pojednání *Základy metafyziky mravů* (1785 – zde Kant 1990) je užít na mnoha místech.

⁴⁸ Její práce *Lidská důstojnost - právně teoretická a filozofická perspektiva Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant* vdaná v r. 2020 je současně dostupná i jako její dizertační práce (viz Rosenkranzová 2020, 2021a).

ochrany lidských práv, zároveň však vychází z kritiky Kantova pojetí – dle autora zdůrazňujícího „akcent na jednotlivce“. K tomu autorka o N. Bobbiovi píše: „Pokud jde o sociální, politická a kulturní práva, právě jejich ochranu a realizaci považuje za nejproblematictější, jelikož jsou podmíněná celkovou kulturní vyspělostí státu“ (Rosenkranzová 2021: 527). Je ovšem otázkou, zda I. Kant skutečně kladl tak silný akcent na individualitu, jak je z právního hlediska nyní vykládáno. Hledíme-li na diskusi o individuální lidské důstojnosti prizmatem Kantova nejvyššího mravního zákona – skrze kategorický imperativ⁴⁹ – a dále též skrze jeho výklady a parafráze (např. „Ze všech možných jednání vol vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíce podporuje ctnost a blaženost celku!“⁵⁰), je zřejmé, že kategorický imperativ nemusí hovořit pouze o činu individua vůči jinému individuu, ale může, resp. dokonce musí být chápán i jako čin s možným dopadem na celek. Této potřeby si všímá i V. Hála zkoumající vliv Kanta na další myslitele a shrnuje, že onen „celek“ je chápán jako univerzální adresát

morálně relevantních hodnot, jež jsou vyjádřeny v kategoriích blaženosti a ctnosti. Tímto celkem je [...] v nejširším smyslu lidstvo, speciálněji pak [...] např. stát. Lidstvo je potom chápáno jako vnitřně strukturovaný celek, a to takový, který svou kvalitativní preferencí vůči kterékoli své části – a především vůči individuu – opírá fakticky o kvantitativní stránku (Hála 1994: 72).

Jak dále V. Hála odkrývá, důsledná orientace na „blaženost celku“ má opět dvě tváře: na jedné straně vystupuje „jako korektiv lidského jednání ‚přirozeně‘ tendujícího k preferenci vlastního blaha, k uspokojování privátních zájmů.“ (Hála 1994: 73), na druhé straně však upřednostňování zájmů celku před zájmy jedince vede k útisku individuí a malých skupin (tamtéž).⁵¹

Pro překlenutí všech těchto rizik a rozporů je třeba si uvědomit, jak píše O. Rosenkranzová (opírající se o J. Habermase 2013), že „dodržování ochrany lidské důstojnosti“ je podmíněné vysokou „kvalitou demokracie a naplněním principu právního státu“ (Rosenkranzová 2021: 530) – tedy ideál mravního jednání jednotlivce, které je nanejvýš důstojné a vede i k naplnění důstojnosti člověka, se může nejnázne uskutečnit v ideálně vyspělé demokraticky vedené společnosti.

Lze souhlasit s tím, že k posunu vnímání pojmu lidská důstojnost po 2. svět. válce a především v důsledku holokaustu došlo. Kant jej spojoval s úkolem, povinností člověka, nyní je vykládán existencialisticky – tedy jako bezpodmínečná vlastnost člověka, jako pečeť ochrany každé lidské bytosti., Ale souhlasit můžeme i s tím, že je třeba uznat vnitřní rozpory mezi

⁴⁹ Jeden z překladů Kantova kategorického principu zní: „Jednej jen podle té maximy, od níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem“ (Kant 1887, překlad L. Menzel, viz Kant 1990: 31). Dle Rosenkranzové je ve vydání z r. 1910 tato varianta „Jednej tak, jako by maxima tvého jednání tvou vůlí měla se státi všeobecným zákonem přírodním“ (srov. Rosenkranzová 2021a: 60).

⁵⁰ Cit. dle Hála (1994: 71).

⁵¹ Zde je dobré připomenout kritiku Americké antropologické asociace (American Anthropological Association), kterou zaslala OSN již v r. 1947 jako obavu, že Všeobecná deklarace lidských práv stojí na západních hodnotách, západní filosofii a nezohledňuje hodnotové systémy dalších kulturních společenství (Engle 2001; Goodale 2006). Prakticky ještě před právními experty upozornila na problematiku sporné univerzálnosti Všeobecné deklarace lidských práv.

důrazem na individualitu a orientací na celek, že je stále nutné připomínat i kořeny tohoto konceptu vybudovaného I. Kantem jako snahu nalézt univerzální princip nejen pro individuální cestu každého jednotlivce, ale v důsledku pro budování lepší společnosti. Právě s těmito vnitřními rozpory, které je třeba mít stále na paměti, tvoří Kantův ideál stále nepřekonaný univerzální princip pro zvažování dobré cesty – jak individuální, tak pro společnost.

Dalšími termíny, které ve své práci využívám, jsou důstojnosti blízké pojmy – úcta a respekt – a dále zodpovědnost, ale též vina. Jejich definicím se zde nevěnuji a odkazuji na některou z definic tam, kde se mi ukázala jako potřebná.

2.1.3 Další s prací související pojmy

Pojmy, které dále v práci používám a je vhodné předem zdůvodnit jejich podobu či uvést jejich vymezení, jak je k nim v této práci přistupováno, jsou klíčové pojmy holokaust Romů, Neromové, diskriminace a již výše zmíněný pojem „Osvědčení“. Současně zde vysvětlím, které – dnes stále ještě užívané pojmy – užívat odmítám.

Zcela zásadní je vymezení pojmu „holokaust Romů a Sintů“. Chci zdůraznit, že odmítám užívat termín „porajmos“ (ve veřejném diskurzu prosazovaný v devadesátých letech zejména I. Hancockem, viz Hancock 2001), který vychází údajně z romského kalderašského, v československém prostředí prakticky neužívaného dialektu, ovšem ani v kalderašských subdialektech není nekriticky přijímán. Tento termín se ukázal v prostředí střední Evropy právem kritizovaný a těžko akceptovatelný⁵² (Mann 2014, Berkyová 2017), a to navzdory tomu, že jej převzalo a popularizovalo více autorů – patrně tedy pod vlivem I. Hancocka (např. Metepec 2011; Horsáková 2015; Sniegoň 2017: 172). Ačkoliv existují i další návrhy pro jednoslovné pojmenování holokaustu Romů a Sintů (po vzoru židovského *šoa*), z nichž se pro české prostředí jeví jako nejméně problematický termín *samurdaripen* (Mann 2014),⁵³ držím se v této práci víceslovného pojmenování holokaust Romů a Sintů (narozdíl od spojení romský holokaust).

Jak tedy chápat uvedený pojem **holokaust Romů a Sintů**? Je používán pro snahu diktatur (nejen nacistického Německa, ale též Chorvatska a částečně i Maďarska) zcela vyvraždit Romy a Sinty, a to ze svého území, ale i z anektovaných teritorií. V případě Německa šlo tedy o snahu

⁵² Substantivum *porajmos* vzniklo uměle odvozením ze slovesa *te poravel* (v kalderašském dialektu *porravel*), která v centrálních dialektech znamená otevřít, rozevřít, kulit (oči) a podobný význam má i v kalderašských dialektech, kde se užívá i pro rozpárat, roztáhnout (i nohy) a dokonce i znásilnit (srov. Berkyová 2017: 43). I. Hancock vzpomínal, že termín v r. 1993 převzal od rumunského Roma, který tento termín užil jako návrh pro holokaust Romů (tamtéž: 42). Vedle tohoto – mezi romisty i mezi Romy u nás prakticky neužívaného – termínu byly navrženy i pojmy, které se zdají být snáze akceptovatelné, ovšem holokaust Romů a Sintů je srozumitelný všem a přijatelný pro všechny, proto zůstávám u tohoto termínu.

⁵³ Víceslovné pojmenování v romštině navržené u příležitosti vydání sborníku z mezinárodního odborného semináře věnovaného „genocidě Romů v době druhé světové války“ znělo *Le [R]omengero murdaripen andro dujto baro mariben* (Horváthová 2003b) – i tento výraz je celkově přijatelný. Oba klíčové pojmy – jak *samurdaripen*, tak *muradaripen* – vycházejí ovšem z centrální romštiny, a tedy jiné skupiny se s ním (pro typickou koncovku *-ipen*) nemusí ztotožnit.

vyvraždění vedle Židů/židů také Romů a Sintů z Protektorátu Čechy a Morava či z území dnešního Rakouska, Polska, Belgie, Nizozemí a Francie. Především z těchto zemí vedle Německa byli Romové a Sintové od března 1943 předem pečlivě plánovaným postupem (nutno přiznat, že v Protektorátě s využitím lokálních úřadů a policejního aparátu) odvezeni do KT AIIIB,⁵⁴ kde byl zřízen tzv. Zigeunerlager. Oběti tohoto tábora jsou nejen spočtené, jsou známa i jejich jména, data a místa narození, a to díky zachráněné táborové knize, již dva polští písaři před opuštěním KT v lednu 1945 důmyslně zakopali a po válce jeden z nich – Tadeusz Joachimowski – místo označil (Svědectví T. Joachimowského viz Míšková 2022). Jen díky tomu známe dnes nejen přesné počty vězňů, mužů, žen i dětí, kteří tímto táborem prošli, ale i jejich jména, udaná data i místa narození (nejsou vždy zcela odpovídající) a lze rekonstruovat, s kým byl každý z vězňů do táborové knihy zapsán, obvykle tedy s kterým členem své rodiny. Dle data příjezdu můžeme také odvodit, jakým transportem byl do tábora dovezen, s jakou rodinou byl patrně spřízněn (neb byli zapsáni pohromadě). Je možné poměrně přesně vyčíslit počet obětí tohoto tábora, díky uvedeným poznámkám rekonstruovat transporty z tohoto tábora do dalších KT. Všechny tyto statistické údaje jsou dnes již zpracované. Co se týče Romů odvezených z dnešního Česka, problematiku zpracovali historikové V. Kladivová a C. Nečas, jejichž práce jsou stále pro badatele zkoumající dopad holokaustu na české Romy stěžejní.⁵⁵ Zhruba vyčíslitelné jsou také oběti protektorátních táborů pro Romy a Senty – tzv. CT I a CT II (viz Nečas již 1977 a dále 1981b, 1987 a další). Do holokaustu Romů a Sintů je nutné ovšem zahrnout i oběti z dalších států, a to jak v dobytých válečných zónách (např. na území dnešní Ukrajiny, Ruska, Běloruska atd.), tak i např. ze Slovenska, Rumunska a mnoha dalších zemí. Počty obětí holokaustu Romů a Sintů z území Protektorátu jsou zhruba odhadnutelné, jenom ve zmíněných KT zahynulo přes 3000 těchto vězňů (viz Nečas 2002: 83), další zahynuli v jiných KT, či na pochodu smrti a ještě mnozí další brzy po svém návratu na následky krutého zacházení.⁵⁶ Ale celkové počty holokaustu Romů a Sintů z Česka a dále z celé Evropy je možné pouze odhadovat: kvalifikované odhady uvádějí nejméně 5 000 Romů a Sintů z dnešního

⁵⁴ Píšu-li o vyhlazovacím koncentračním táboře v Auschwitz II – Birkenau (ležícím asi kilometr od prvního tábora Auschwitz I, jenž byl zbudován poblíž Osvětimi na jihu Polska, 70 km od Krakova), užívám důsledně především pro úspornost zkratku AIIIB. V tomto táboře byl v sekci B II e na začátku roku 1943 zbudován tzv. „Zigunerlager“, kterým prošlo celkově přes 21 000 Romů z několika evropských států, na konci jeho éry byli jeho obyvatelé po posledních selekcích a deportaci práce schopných vězňů v noci z 2. na 3. srpna 1944 zavražděni v plynových (o této děsivé události více viz Kladivová, svědectví bývalých vězňů R. Vítka – viz Vítek, nedatováno, MRK 18/2004, karton 5) – a T. Joachimowského – viz Míšková 2022: v přípravě).

Pokud píšu o táboře celým názvem, neužívám český název Osvětim, ani emické pojmenování pamětníků a přeživších (např. Osvěňčím), a to především z toho důvodu, že respektuji snahu Polska distancovat se od holokaustu a nepropůjčovat název vlastní obce názvu KT.

⁵⁵ Ač své výstupy zpracovali již v sedmdesátých letech, kniha C. Nečase – obohacená ovšem o sjištění ze Slovenska vyšla až v r. 1981, dalším výstupem jeho pečlivé práce byl též editovaný a abecedně uspořádaný seznam osob odvezených z dnešního Česka (viz Nečas 1981, 1992 a další). Kniha V. Kladivové věnovaná právě KT AIIIB mohla vyjít až o mnoho let později (Kladivová 1994).

⁵⁶ Z původních v soupisech vyčíslených 6 500 českých Romů se jen do „cikánských táborů“ dostalo 4 870 mužů, žen a dětí (Nečas 2002b: 83).

Česka⁵⁷ a celkových 250 000–500 000 v rámci celé Evropy.⁵⁸

K pojmům, které jsem v této práci odmítla „recyklovat“, patří mnoho užívaných termínů, které zdůrazňují či podporují mocenskou nerovnost. Jedná se např. o pojem „hostitelská společnost“, vyhnout se snažím také pojmu majorita (vs. minorita). V posledních letech se stále více objevují texty z oblasti romistických studií nahlížející na různé aspekty života Romů v Evropě prizmatem postkoloniálních teorií. Součástí těchto nových trendů je také snaha o očistu užívaného jazyka do té míry, aby se v textech neobjevovaly (a tím nadále neudržovaly) dříve zavedené mocenské rozdíly. Významným hybatelem jsou také akademici (většinou též aktivisté) sdružení kolem časopisu *Critical Romani studies*.⁵⁹ I tyto trendy mne nabádají k tomu více a hlouběji promýšlet, jaké pojmy a užívat a jakým se raději vyhnout.

Vedle pojmů anticikanismus se dotýkám též pojmu **diskriminace**. Dovolím si převzít definici právě tohoto pojmu, A. Šabatová a kol. definovali diskriminaci stručně a výstižně jako „neospravedlnitelné rozdílné zacházení s lidmi ve srovnatelné situaci“ (Šabatová a kol. 2019: 11). V této práci se v hloubkovém šetření konkrétních případů zaměřím mimo jiné i na případné způsoby vyčleňování Romů z celé společnosti, na speciální zacházení s nimi (sledování, evidování, kontrolu, kriminalizaci atd.), i na to, zda se nějaká z forem diskriminace dotkla zkoumaných rodin – některých z hlavních protagonistů tří případových studií.

Vedle pojmu Romové užívám i pojem **Neromové**, který v této práci představuje většinou Čechy, ale mohou jimi být i příslušníci všech dalších národností. Např. v této práci představených případových studiích vstupovali členové romských rodin do smíšených sňatků⁶⁰ či svazků nejen s Čechy, ale např. Poláky a Slováky. Ač se vyskytují též varianty ne-Romové, ne-romský, držím se doporučení Jazykové poradny Ústavu pro jazyk český, které jsem na svůj dotaz obdržela v r. 1996 a užívám důsledně jednoslovní pojmenování s velkým N (které značí národnost).

V kapitole Cíl práce jsem zmínila pojem „Osvědčení“. Co je jím míněno: tzv. „**Osvědčením**“ je v této práci míněn dokument vydávaný na základě podané žádosti všem účastníkům odboje dle zákona č. 255/1946, který mohli obdržet „bojovníci za svobodu“ několika různých kategorií, které jsou jak v zákoně, tak ve formuláři specifikovány takto: A) sloužil v československé zahraniční armádě, B) sloužil ve spojenecké armádě, C) Slovenské národní povstání, D) byl československým partyzánem, E) zúčastnil se odboje domácího – zahraničního, F) zúčastnil se povstání v květnu 1945 (a byl raněn nebo padl), G) byl československým politickým vězněm, H) byl československým dobrovolníkem ve Španělsku,

⁵⁷ Srov. <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/> [10.9.2022].

⁵⁸ Srov. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945> [10.9.2022]. Existují však i odhady uvádějící počet obětí vyšší než 1 milion.

⁵⁹ První číslo časopisu vydávaného Středoevropskou univerzitou vyšlo v r. 2018 – o časopisech, týmu i jednotlivých číslech více zde: <https://crs.ceu.edu/index.php/crs> [10. 9. 2022].

⁶⁰ Jak ukáží dále, smíšené sňatky ve sledovaných rodinách byly uzavírány zvláště v meziválečném období a po 2. svět. válce, ale smíšené sňatky jsou zejména v oblasti JV Moravy zaznamenány po celé 19. století, ojediněle též v 18. století.

CH) byl příslušníkem Stráže obrany státu 1938–39, I) jsem pozůstalým po účastníku národního boje za osvobození.⁶¹ Věznění v KT bylo, stejně jako věznění ve vězeních, uváděnou pod písmeno G. Uznávány byly jak politické, tak i rasové důvody. (Zde uvedená kategorizace je zapsaná dle formuláře žádosti vyplněné v r. 1982. Formuláře byly vydané postupně v různých variantách a i kategorie pro odboj nebyly celé období shodné, ovšem základní kategorie zůstávaly shodné (musely odpovídat znění zákona – viz podoba zákona z roku 1964 – zákon č. 255/1946 Sb. on-line). Toto „Osvědčení“ svým nositelům přineslo nejprve pouze morální uznání, resp. mohli uvést důvod podání žádosti, není však zřejmé, zda jim následně vydané „Osvědčení“ pomohlo. Od r. 1968 pak mohli držitelé „Osvědčení“ očekávat i určité sociální zvýhodnění jako příspěvek k důchodu, či jim byla poskytována slevu v dopravě. Od roku 1995 pak (na základě zákona č. 217/1994) a dále pak po roce 2001 (na základě zákona č. 261/2001 Sb.) mohli nejprve potomci po vězněných a zavražděných, kterým do konce války nebylo 18 let, a později dosud neocenení účastníci odboje, na které se dřívější zákony nevztahovaly, obdržet jednorázový finanční obnos. Až v roce 2001 se zákon vztahoval i na osoby, které se před persekucí skrývaly v těžkých podmínkách, často srovnatelných se samotným vězněním (o osobních spisech žadatelů obecně Baláž, Minařík 2016: 47; o žádostech týkajících se Romů pak Závodská, Viková 2016; z nich žádosti týkající se Letů u Písku viz Berkyová 2020). K tématu více viz kap. 4.5.5.

2.2 Dosavadní poznatky a inspirace pro tuto práci

Tato práce je – stejně jako obory romistika či jiná areálová studia – charakteristická interdisciplinárním přístupem. Snaha o co nejširší záběr a komplexitu konkrétních příběhů mne dovedla k tomu, že se nutně opírám o zdroje více oborů.

Následující přehledy dosavadních bádání představují hlavní vybrané oblasti, v nichž jsem během psaní hledala pro své psaní inspiraci. Krom oblastí historických bádání a romistiky, genealogie či historické antropologie, které byly vzhledem k tématu mého výzkumu stěžejní, abych se nedopouštěla hrubých chyb a dezinterpretací a mohla vlastní výzkum samostatně dokončit a prezentovat, jsem samozřejmě čerpala ze studií z oblasti etiky, ale též práva, a to

⁶¹ Text dokumentu zní „Osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb. [Jmenovaný] státní občan československý / ...je ve smyslu § 1 odst. 1, písm. ...zákona ze dne 19. prosince 1946 čís. 255 Sb. – o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození účastníkem národního boje za osvobození.“ Dále je specifikováno, jak dlouhá době účasti v tomto boji se jmenované osobě započítává. (Opsáno z vydaného „Osvědčení“ datovaného r. 1974. VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 6/22. 6. 2017). V novějších dokumentech pak „byl“ účastníkem „národního boje za osvobození“ a byl často vydáván „ve smyslu ustanovení § 6 zákona číslo 255/1946 Sb.“ jmenované osobě „pozůstalé(mu) ... z mravního nároku po shora uvedeném účastníku“ (opsáno z „Osvědčení“ – viz VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 601/14. 9. 2021). V dřívějších formulářích bylo na místo „mravního nároku“ podrobněji vypsáno a úředníky upraveno a doplněno: Poněvadž výše jmenovaný účastník národního boje za osvobození padl - byl popraven - zemřel - je nezvěstný - invalidní - přecházejí jeho práva ... na jeho“ (VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 5/22. 6. 2016).

především pro uchopení pojmu lidská důstojnost. Zároveň si zpětně uvědomuji, že ač historikové či antropologové neužívají pojmu lidská důstojnost, k mému tématu přispívají svými zjištěními nemalou měrou. Přináší totiž důkazy o tom, jakým způsobem se konkrétní jedinci z romských rodin dostávali do nevýhodných pozic, v nichž byli udržováni, docházelo k jejich kriminalizaci a též jak se těmto tlakům bránili – lze říci, že bránili vlastní důstojnost.

V těchto přehledech nazvaných dle disciplín, jde z velké části o umělé přerozdělení: mnohé autory bych mohla zařadit do několika různých podkapitol, občas tak v odkazech dokonce činím. Jde o snahu zpřehlednit tento poměrně dlouhý seznam inspirací, které mne při tvorbě této práce ovlivňovaly a určovaly mi směr. Rozhodně se nesnažím o promyšlení a postihnoutí dějin oborů ve vztahu k předmětu mého výzkumu, ale pouze o přiznání vlivů, kterými byla tato práce částečně vedena.

2.2.1 Oblast historie

*„...[historické] prameny [o Romech] pocházejí
od víceméně neinformovaných ‚cizinců‘,
kteří Romý posuzovali zvnějšku podle svých měřítek,
v rámci svých zájmů“*

(Milena Hübschmannová⁶²)

Jak jsem již zmínila výše, odhady uvádějí nejméně kolem 250 000 lidských životů, které byly nehumánním způsobem zničeny a staly se oběťmi tzv. holokaustu Romů a Sintů. Jak k tomuto uvádí britští badatelé G. Puxon a D. Kenrick – nejde jen o čísla, ale především o celkový dopad, který nelze vyčíslit: v zemích, kam můžeme řadit i Českou republiku, došlo k tomu, že byla zavražděna prakticky celá generace dětí a celá generace starších osob. Spolu s nejstaršími odešli nositelé životních zkušeností i kulturních tradic a spolu s nejmladšími zmizeli ti, kterým bylo přirozené tradice předávat. Hrstka těch, kteří přežili, se potýkala s těžkými následky krutého věznění. Kulturní dědictví původních českých Romů a Sintů prakticky zmizelo. (Srov. Kenrick, Puxon 2000: 144).

Poznání dějin původního romského obyvatelstva žijícího na území dnešního Česka kontinuálně od 18. století se věnovali především historici C. Nečas a J. Hanzal a dále E. Procházková, k dílčímu poznání přispěli samozřejmě i mnozí další (např. P. Himl – 2007).

Prvotním ústředním tématem C. Nečase byl holokaust Romů (viz dále), ale zabýval se též lokálními studii romského osídlení, např. v Bohusoudově (Nečas 2000a; 2004a), v Luhačovicích (1997c), Strážnici (1997d), Oslavanech (2002a), Svatobořicích (2002c), Bojkovicích (2004b) a dalších místech) a své poznatky z delšího časového období cca od poloviny 18. do poloviny 20. století shrnul v monografii Romové na Moravě a v Slezsku 1740–1945 (2005).⁶³ Především v nejstarší historii spojené s tzv. „tolerováním“ prvních Romů

⁶² Citát z eseje k výzkumu romských dějin Romů „Historeo neboli pátrám“ (Hübschmannová 1995: 63).

⁶³ Výběrová bibliografie publikací C. Nečase byla vydána u příležitosti jeho životního jubilea v časopise *Romano džaniben* (Závodská, Nečas 2013), současně zde vyšla i studie věnovaná významu tohoto historika pro romistická

na území Moravy se mohl opřít o pečlivě zpracovanou studii J. Hanzala, jehož disertační práce obhájená na FF UP v Olomouci v r. 1979 (na níž pracoval již od poloviny sedmdesátých let), vyšla knižně pod názvem *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století* (Hanzal 2004). Na tuto svou – až po letech vydanou monografii – autor navázal dalšími studii (např. Hanzal 2016a, 2016b). Také ty se staly cenným zdrojem a pro mne příkladným zpracováním historických dat, znamenaly pro mne pomyslné vyšlapané cesty, které mi pomohly v první orientaci v terénu na počátcích mého bádání. Stejně tak i pečlivá a obsažná studie E. Procházkové analyzující záznamy týkající se Romů v apelačním soudnictví, která mi poskytla jak zdroje poznání, tak i inspiraci.

Je pravda, na kterou trefně upozorňovala M. Hübschmannová, když zdůrazňovala, že dějiny Romů jsou dějinami záznamů o Romech, jsou to zprávy, které nevytvářeli samotní Romové, ale psali o nich druzí, často zatížení vlastními předsudky. Ve své eseji na téma Romové a dějiny píše: „O tisícileté historii Romů na půdě Evropy existují výlučně „cizí“, neromská svědectví.“ (Hübschmannová 2005: 63). A je samozřejmou otázkou, o kom i o čem tato svědectví vypovídají. Do jaké míry se v nich odráží obraz Romů a do jaké předsudky zapisujících, do jaké míry se do zápisu promítly jejich strach a distance?

I během mého výzkumu platilo: čím hlouběji do historie jsem pronikala, tím byly stopy po vyjádření samotných Romů vzácnější, tím méně jsem se mohla přiblížit „jejich hlasu“.

Další problematikou, které jsem k tématu sledovala, byla proměna péče o chudé v průběhu času (např. Hlavačka, Cibulka 2013; Fejtová, Ledvinka, Maříková, Pešek 2015) či proměny vztahu obyvatel k obcím (zvláště po zrušení nevolnictví) a zřízení institutu domovské příslušnosti, resp. domovského práva (např. Syllová, Obračajová, Kavěna 2015). Historicko-právně-sociální přehled přináší kniha *Obecné otázky sociální politiky*, která zpřehledňuje vývoj péče až do současnosti (Kotous, Munková, Štefko 2013.).

Po zrušení nevolnictví v r. 1848 byl v březnu r. 1849 vydán císařem Františkem Josefem I. tzv. Prozatímní zákon obecní – již ten zavedl termín příslušnost k obci a rámcově definoval způsoby nabývání této příslušnosti (František Josef I. 1849, Hlava I, odstavec I, písmeno b).

O další legislativě, která se v tomto rozhodování týkala také „Cikánů“ (neb byli vůči nim uplatňovány, a to před přijetím tzv. „(proti)cikánského“ zákona v r. 1927), píší podrobně R. Petráš (2009), L. Soukup (2013) a též P. Baloun (2017b). V článku L. Soukupa (který se dále zabývá především diskusí a procesem schvalování tohoto zákona č. 117/1927) i v článku R. Petráše se dozvídáme, že se v prvních letech 1. republiky na „Cikány“ a tuláky uplatňovaly především tyto zákony:

- zákon č. 105 ř. z., z 3. prosince 1863 o domovském právu,
- zákon č. 88/1871 ř. z., ze dne 27. července 1871 (známý jako zákon o postrku),

studia (Lhotka, Závodská 2013). Kromě tohoto monotematického dvoučísla časopisu *RDž* byla již dříve bývalými studenty C. Nečas a jeho spolupracovníky vydána publikace *Milý Bore* reflektující mj. i dopad jeho pedagogické činnosti – ukazuje, že C. Nečas stál u nasměrování mnoha dalších odborných pracovníků (Dvořák, Vlček, Vykoupil 2003).

- zákon č. 108/1873 ř. z., ze dne 10. května 1873 proti zahalečům a tulákům,
- zákon č. 89/1885 ř. z., ze dne 24. května 1885 o toulání a žebrotě a
- zákon č. 90/1885 ř. z., o donucovacích pracovnách a polepšovacích ústavech (Soukup 2013: 121-122, Petráš 2009: 85-86).

Jak Petráš dále píše: „na základě těchto zákonů byl pak vydán klíčový výnos ministerstva vnitra ze 14. září 1887 č. 14.015“ (tamtéž). Kromě těchto legislativních opatření byl znám i návrh rakouského zákona z roku 1916 o omezení tuláctví a zahálčivého života, který se stal (vedle dalších zahraničních vzorů) inspirací pro později formulovaný zákon z roku 1927 (Soukup 2013: 118).

Že byl zákon z r. 1927 protiústavní, si uvědomovali a na skutečnost upozorňovali již sami poslanci při jeho projednávání.⁶⁴ Přesto byl zákon přijat.

Z prací historiků můj vlastní výzkum provázeli prakticky kontinuálně autoři zabývající se holokaustem Romů – z českých to byli především již zmínění C. Nečas (1987, 1992, 2005b a další) a V. Kladivová (1994 a 1996). Téma se pro oba historiky stalo ústřední v době vzniku Mezirezortní komise při ČSAV v r. 1969. Právě do tohoto období sahají jejich spolupráce s romistkami M. Hübschmannovou a E. Davidovou, neb i obě tyto vědkyně byly též členkami této komise.

Téma, kterému se věnoval C. Nečas, byly nejprve válečné osudy Romů do jejich odsunu do AIB,⁶⁵ V. Kladivová se ve stejné době soustředila na výzkum tzv. „Cikánského rodinného tábora“ v AIB a transportům do dalších táborů. Její práce napsaná v sedmdesátých letech směla vyjít až na začátku let devadesátých – viz Kladivová 1994, o jejím odborném životě a nuceném odchodu z akademických institucí v sedmdesátých letech viz Petráš (2015: 188, 516). Zatímco V. Kladivová, sama bývalá vězenkyně KT, která jako první začala se systematickým sběrem svědectví Romů, kteří sami prošli tábory (pomocí dotazníkové metody – sledovala jednotlivé oblasti svého zájmu), se tématu holokaustu Romů dále (během normalizace) věnovat nesměla, C. Nečas postupně zpracovával dějiny vzniku a zániku romských kolonií (1977, 1982, 1989, 1997c, 1997d, 2000a, 2002a a další) a vedl mnoho studentů, z nichž někteří se tématu dále věnovali či dosud věnují (J. Holomková-Horváthová, P. Lhotka, M. Schuster).⁶⁶

Lze říci, že v československém prostoru byli tito dva vědci (Kladivová a Nečas) pomyslnými pionýry v tomto oboru. Nelze ovšem tvrdit, že by se nikdo před nimi o válečném utrpení Romů za války nezmiňoval, pouze nebyla tomuto tématu věnována soustředěná pozornost, jakou by si zasloužilo. Ovšem již ve vzpomínkových knihách bývalých vězňů KT jsou četné zmínky

⁶⁴ Jednalo se o poslance ze stran KSČ a NSDSD v ČSR (tj. Německá sociálně demokratická strana dělnická). Více viz <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/pronasledovani-a-genocida-romu-2/namitky-proti-navrhu-zakona-o-potulnych-cikanech-z-roku-1927/> [10. 9. 2022] a zmínění autoři výše.

⁶⁵ Vymezení zájmu a respektování vzájemné dohody z počátku sedmdesátých let potvrzuje C. Nečas v dopise V. Kladivové ještě z r. 1994 – viz MRK, Písemné materiály, 18/2004, Pozůstalost V. Kladivové, karton 4, fol. 15.

⁶⁶ Kromě V. Kladivové jsem prakticky se všemi měla možnost tuto svou práci konzultovat (byť se zesnulým prof. Nečasem jen v počáteční fázi mého výzkumu) a jsem jim za veškerou pomoc a rady velice vděčná.

vycházející často jak z očitého svědectví, tak i z informací odkrytých během poválečných procesů (např. Kraus, Schön/Kulka 1946: 98–99; Bláha 1947⁶⁷; Hájková a kol. 1963⁶⁸; Bláha a kol. 1966). Téma cikánských táborů na území Protektorátu a utrpení Romů na území celého Československa je poprvé – jak upozornili již dříve P. Lhotka a M. Závodská (2013) – nastíněno v knize *Tábory utrpení a smrti* (Bubeníčková, Kubátová, Malá 1969), kde je tématu věnována samostatná kapitola „Cikánské tábory“ (tamtéž: 189–194). Ač šlo o významný počin, který mohl mít ve své době velký dopad (jakási první vlaštovka v uznání toho, že romské rodiny trpěly v nehumánních podmínkách nejen v KT Auschwitz a v jiných nacistických lágrech, ale i na území své domovské vlasti), je nutné konstatovat, že vzhledem ke skutečnosti, že z téměř pětisetstránkové knihy je utrpení Romů věnováno pouhých šest stran,⁶⁹ byly poznatky k danému tématu v této době zatím velice skromné. Na mnohé dnes již běžně známé skutečnosti si museli zájemci počkat ještě více jak dvacet let, během nichž mnozí přeživší, kteří mohli podat svědectví, zemřeli. Přesto je dodnes oněch šest stran významným svědectvím o zájmu autorek téma zviditelnit, dokonce upozornily na skutečnosti, které zůstávají dosud neobjasněné a bude třeba je ještě hlouběji prozkoumat.⁷⁰

Z další pro mou práci podstatných textů jsou též texty manželů J. a N. Pavelčíkových (Pavelčík 1998, 1999), z knihy N. Pavelčíkové (2004) je to zejména kapitola nazvaná „Návrat ‚nežádoucích‘ sousedů“, jež představuje autorčina zjištění o těžkém návratu Romů vracejících se z koncentračních táborů či z útočiště na Slovensku (Pavelčíková 2004: 23-25; též Pavelčíková 2003).

Z mladší generace mnozí, kteří se zabývají holokaustem a především upozorňují i na paralely mezi holokaustem Romů a Židů (např. Čapková 2005, 2020; Sniegoň 2017).

Mikrohistorické studie konkrétních lokalit a s nimi spojených romských rodin je možné chápat jako jeden z trendů současného romistického historického bádání, díky kterému se daří odhalovat bílá místa v dějinách Romů samotných i v dějinách soužití Romů s Čechy a Slováky

⁶⁷ První vydání ovšem již 1946.

⁶⁸ První vydání již v r. 1960.

⁶⁹ Tento prostor se i dnes zdá velmi skromný oproti např. kapitolám „Židovské tábory“ (Bubeníčková, Kubátová, Malá: 135–167, tedy 34 stran), „Trestné, výchovné a pracovní tábory“ spolu s kapitolou „Pracovní tábory“ (tamtéž: 195–280, tedy má rozsah 86 stran) a především pak kapitole „Zajatecké tábory“ (tamtéž: 281–420, tedy 140 stran).

⁷⁰ Kromě krátkých popisů obecně vydávaných nařízení proti „cikánům“ a cikánských táborů v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu jsou zmíněny i další tábory, v nichž měli být Romové internováni: v Dolních Marklovcích měla být z 250 vězňů celá ¼ Romů a v táboře v Osoblaze u Krnova mělo z celkových 1640 osob, kteří tábořem prošli, 15 % Romů. Za zmínku stojí poslední dvě věty týkající se osoblazského tábora: „Ke konci války bylo v táboře již jen asi 60 cikánů. Dne 16. března byli všichni propuštěni a evakuováni spolu s německým obyvatelstvem“ (Bubeníčková, Kubátová, Malá: 192). Další jednotlivci z řad „cikánů“ měli být umístěni i v pracovním táboře v Novém Bohumíně (tamtéž: 194). Bohužel, v knize není uveden zdroj těchto údajů a pokud vím, ověření těchto údajů se dosud nikdo podrobněji nevěnoval. Naopak, v kapitole není zmíněn internační tábor v Liberci, na něj upozornil I. Rous (2014), a nejsou v ní pojednány ani další sběrná místa (donucovací pracovny v Praze-Ruzyni, ani donucovací pracovna v Pardubicích), kterými mnozí Romové prošli a odkud byli transportováni do AIIIB. Transport Romů z pardubické donucovací pracovny připomíná alespoň jeden otištěný archivní dokument (viz Bubeníčková, Kubátová, Malá: nečíslovaná strana před s. 129).

(resp. s majoritou obecně) a který nám pomáhá získat hlubší porozumění konkrétním procesům. Jako příklad tohoto trendu z poslední doby je možné poukázat na texty Sadílková (2016), dále Závodská (2016), jež se věnuje Romům v Oslavanech, čímž navazuje na studie publikované C. Nečasem, např. Nečas (2002), popř. též Baloun (2017a) a další. Trend je ale patrný i v textech starších, z nich je pro zde prezentované téma nutné připomenout především ty, které se týkají již dříve publikovaných kauz romských rodin, jež se snažily získat domovské právo v konkrétních lokalitách, např. texty J. Horváthové (1994) a dále C. Nečase (2008: 54–59) věnovaná Svatobořicím, jiným lokalitám se věnuje C. Nečas v dalších textech (1989, 1997c, 1997d, 2000a, 2002a aj.).

Dalším trendem současného bádání v oblasti dějin Romů a Sintů nejen na našem území je sledování projevů jejich aktérství. Tento trend především boří obraz Romů jako pasivních mučedníků, kteří byli pouze utiskováni majoritou i zákony, ale přiznává jim tendence k odporu a aktivní účast v jejich snahách o zlepšení společenského postavení. Tyto práce využívají jednak nalezené archiválie v podobě dopisů a žádostí, zaznamenaná vyjádření a vzpomínky pamětníků a další zdroje vyžadující často využití i těch nejdetailejších stop.

Oba tyto trendy se projevují i v předkládaném textu – je postaven na třech případových studiích, které současně lze vnímat jako hledání aktérství a současně jako snahu o uchopení studie jako mikrohistorické.

Téma dějin romského obyvatelstva na území Čech a Moravy (či bývalého Československa) významně obohatili – vedle významných lokálních autorek (Jurová 1993, Pavelčíková 2004) i badatelé ze zahraniční autoři, mezi nimi např. britská historička C. Donert (2008, 2017) – ve výzkumu ke své disertaci se zabývala především poválečnou etapou dějin Romů v Československu. Stejnému období se věnovala i česká historička a antropoložka V. Sokolová (2008, 2005), která má významný podíl na zviditelnění nucené sterilizace romských žen.

C. Donert se v následném období věnovala (společně s E. Rosenhaft) dopadům válečného utrpení na Romy v různých zemích Evropy (Donert, Rosenhaft 2021). Zvláště v oblasti bádání o holokaustu Romů je mezinárodní spolupráce v posledních desetiletích bohatá na cenné výstupy – zmíněná kniha je příkladem. Inspirující byly pro mne práce, které využívaly jak metody orální historie, tak i archivní bádání, jako např. V. Bartash (2020, 2021).

V r. 2011 trojice polských sociálních vědců vydala přehledovou publikaci věnovanou souhrnným poznatkům o Romech vězněných v Auschwitz, (především v AIIIB (Kapralski, Martyniak, Talewicz-Kwiatkowska 2011). V příloze knihy jsou mj. cenné dobové fotografie se stručnými popisky přibližujícími osudy konkrétních osob, převážně z Německa. Významnou knihou je podrobná rešerše tematické literatury opatřená přehledovým textem k holokaustu Romů (About, Abakunova 2016).

V pracích historiků posledních let se odráží snaha kriticky přistupovat k formulacím dřívějších badatelů i k pramenům – využívat cenné zdroje, ale nereprodukovat či nepřijímat nekriticky dříve běžně užívané a i v historických pracích uváděná spojení (např. „cikánská/

romská otázka“, „cikánská/romská problematika“ – srov. např. Šípek 1991, 1992).

2.2.2 Oblast romistiky

„entita jakékoli lidské společnosti neexistuje bez dějin [...] každá pospolitost se dovolává společně prožitých dějů, chce-li posílit svou identitu [...] národy vytvářejí dějiny a dějiny vytvářejí národy“
(Milena Hübschmannová⁷¹)

Romistika jako multidisciplinární obor se metodologicky, obsahově i konceptuálně prolíná s mnoha obory – je široce rozkročena a zároveň propojuje poznatky z oborů jako lingvistika, indologie, etnologie a antropologie, historie a mnohé další. Patrně největší výzkum M. Hübschmannové (zakladatelky české romistiky jakožto studijního oboru), kterého jsem měla možnost se účastnit – sběr vzpomínek Romů na 2. svět. válku, ovlivnil i tuto mou práci. Stejně tak jsem byla nutně ovlivněna i texty a vývojem časopisu *Romano džaniben*, který jsem měla možnost zblízka sledovat od jeho prvních výtisků v r. 1994 a od r. 1999 jako členka redakce. Ačkoliv M. Hübschmannová byla na prvním místě lingvistka, velkou část své tvůrčí práce věnovala oblasti romské literatury (jako editorka, překladatelka).⁷² V akademické oblasti se etablovala na přelomu šedesátých a sedmdesátých let výzkumem pod sociologickým ústavem AV ČR (svým dlouhodobým výzkumným pobytem v osadě Rakúsy u Kežmarku, kde založila a vedla romskou mateřskou školu). Poslední dvě desetiletí svého života vedle intenzivní pedagogické práce a editorské činnosti věnovala značnou pozornost soustředěnému sběru romských pamětí a jeho editování, třídění a promýšlení. V tomto výzkumu se koncentrovala na období 2. svět. války na Slovensku a na bývalém československém území – na Zakarpatské Ukrajině. Jak ukazují její citáty (viz motto této i předchozí podkapitoly), byla si vědoma hlubokého rozdílu mezi tím, co se české děti dozívají o své historii prakticky od útlého dětství, následně ve škole a pak – mají-li zájem – i později skrze dostupné knihy dokumenty atd., a mezi možnostmi romských dětí – věděla, oč jsou ochuzeny a jaký dopad takový nedostatek poznatků může na jejich vývoj mít. Její zájem byl zájem hluboce přesvědčené humanistky odhodlané pomoci zachránit svědectví nejstarší generace o pohnuté části romských dějin. Nešlo přitom o čistě akademický zájem, vedena byla též vědomím, že soubor shromážděných dat může sloužit na prvním místě samotným Romům a potažmo celé společnosti, které zprostředkuje porozumění.

V rámci zatím stále ještě krátkých dějin české romistiky je možné sledovat jako jeden z hlavních trendů zaměření se na projekty, v nichž je možné „dát“ hlas především Romům, jimž byl po staletí upírán, pracovat na výzkumu ve spolupráci s Romy a zahrnout do poznání právě emickou perspektivu Romů – samozřejmě bez slevení z metodologických a teoretických nároků potřebných pro akademické výstupy. Protože studium na pražské romistice je od jeho

⁷¹ Citát z úvodu k eseji o výzkumu romských dějin Romů „Historeo neboli pátrám“ (Hübschmannová 1995: 61).

⁷² K této její činnosti viz Scheinostová (2006), Viková (2006), Sadílková (2007), s cenným odstupem pak především K. Ryvolová v první monografii věnované příběhu romské literatury v ČR (Ryvolová 2021).

vzniku spojeno i se studiem romského jazyka (především tří na území bývalého Československa nejrozšířenějších subdialektů – severocentrálního, jihocentrálního a olašského), byla alespoň v počátečních letech snaha zaměřovat se ve výzkumech i na jeho zachycování, které umožňovalo následné zkoumání proměn jazyka (např. posun romštiny k etnolektu – Bořkovcová, dialektologie – Elšík, popisy regionálních dialektů – Beníšek, Bodnárová). Další stěžejní oblastí se stala reflexe romské literatury, která byla spojena i s péčí o ni (např. již zmínění Červenka, Sadílková, Habrovská, Rývolová).

Co se týče zkoumání historie, první běh romistiky (1991–1996) a částečně i druhý běh (1996–2002) byly silně ovlivněny více jak desetiletou snahou zakladatelky oboru, Mileny Hübschmannové, sestavit korpus vzpomínek romských pamětníků na druhou světovou válku a dát jim výslednou podobu. A protože se výzkumu původního romského obyvatelstva věnovali již od sedmdesátých let V. Kladivová a C. Nečas, o jejichž práci z dob Meziřesortní komise věděla a velice si jí vážila, svou pozornost zaměřila především na Slovensko a částečně též na Zakarpatí.

Neměla jsem možnost sledovat volbu témat a specializací dalších běhů romistiky, ale zdá se mi, že ke studiu lokálních romských dějin, poznání historie konkrétních rodin a komunit přispívá romistika až v posledních více jak deseti letech. Kromě M. Závodské, která se historii coby svému druhému oboru věnuje kontinuálně, přinesla výrazný průlom do zesíleného zájmu o historická bádání patrně B. Šebová, a to nejen svou diplomovou prací (dále „DP“) věnovanou kritické reflexi projektu M. Dědiče, jenž založil a vedl „Školu míru“ v Květušíně (Šebová 2009), ale též projektem jako komiks DROM (Šebová, Pospíšil 2010) a následně i filmem *Zatajené dopisy* (2015), jenž byl na základě výzkumu k její DP natočen. Současně i zapojení H. Sadílkové do projektu MRK na výzkumu lokálních dějin a následně její disertační práce vedly k tomu, že se o výzkum lokálních historií Romů zajímá více romistů než dříve.

Zájem romistiky o literaturu, historii, jazyk se v některých projektech dařilo propojit (např. spolupráce M. Hübschmannové s E. Lackovou na knize *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Lacková 1997).⁷³ Úsilí sbírat a prezentovat vyjádření Romů – tedy nepsat o Romech, ale s nimi, snažit se přiblížit jejich emické perspektivě – se odráží i v publikační činnosti Mileny Hübschmannové, jejich spolupracovníků, studentů a následovníků. Když jsem si v červenci 2022 ve vyhledávací časopisu *Romano džaniben*⁷⁴ zadala položku „orální tradice“, zobrazila se mi nabídka textů čítající 213 položek. Jedná se o velmi různě dlouhé texty, z nich jako možné zdroje a inspiraci pro svou práci jsem vybrala a znovu se zájmem pročetla jako velmi blízké především ty týkající se původních českých a moravských Romů: JUDr. Tomáše Holomka (Holomek 1999, Hübschmannová 1999), paní Emilie Machákové (Hübschmannová 2005b),

⁷³ M. Hübschmannová na základě nahrávek pořízených v romštině se svou celoživotní přítelkyní, spisovatelkou a významnou aktivistkou, knihu sestavila a následně tento vlastní významný počín zcela odosobnila a autorství přiznala pouze své vypravěčce Eleně Lackové (sama sebe M. Hübschmannová považovala pouze za překladatelku, editorku a autorku předmluvy) – viz tiráž 1. vydání.

⁷⁴ <https://www.dzaniben.cz/>

pana Antonína Holomka (Hübschmannová 2005a), pana Leona Růžičky (Růžička, Sadílková, Závodská 2013), pana Tony Lagryna (Horváthová 2013), pana Zdeňka Daniela (Hajská, Sadílková 2018), pana Antonína Daniela (Závodská 2018). Patří sem ale i studie vycházející z více vzpomínkových vyprávění (Horváthová 2005).

Při prohlížení jsem si ovšem připomněla i další texty týkající se války: vyprávění pana Jána Rigy (Horváthová 1994), pana Ľudevíta Gábora (Gábor 1994), paní Ilony Lackové (Krumphanzl 1997), rozhovory s Elenou Lackovou, s manželi Kurejovými a s paní Terou Fabiánovou (Hübschmannová 2000), vyprávění paní Marie Terkelóvy (Kramářová 2003), rozhovor s paní Vlastou Onodyovou a její rodinou (Alinčová 2003), s paní Ceijou Stojkovou (Heinschink, Karoly 2003), s paní Alžbětou Demeterovou (Hübschmannová 2004), paní Helenou Čonkovou (Červenka 2014), paní Annou Surmajovou (Sadílková 2015), s paní Zuzanou Sivákovou (Kubaník, Ort 2016) a panem Tiborem Bihárym (Hajská 2017). Metodologicky blízký je rozhovor s dcerou p. Petera Baláže, využívající ke sběru vzpomínek na válečné události druhou generaci (Zdařilová 2007).

Inspirací mi ovšem byly i mnohé historické studie, které se dotýkají stejné oblasti a témat, popř. období, kterému se ve svém výzkumu věnuji, popř. metodologické poznámky a reflexe (např. Zdařilová 2013). Také zdánlivě vzdálenější článek E. Thurner o obtížích většiny rakouských Romů po vzniku Rakouska přišlo v r. 1920 o legální postavení a stali se cizinci (resp. bezdomovci – viz Thurner 2009) mi umožnilo podívat se nově a s hlubším pochopením na obtíže mnohých českých a moravských Romů domoci se domovského práva a získat uznání příslušnosti k určité obci (viz především kapitola 9.1.5).

Vedle těchto textů nelze nezmínit další zdroje, které jsem v průběhu práce nahlížela: nahrávky romských pamětníků (romea.cz) či knihy se zpracovanými příběhy jednotlivců (Stojka 2008, Franz 2021, komiks Lundgrenová, Taikonová, Erikssonová 2022). Důležitým zdrojem inspirace mi byl i odkaz M. Hübschmannové, jako např. v knihách jako *Šaj pes dovakeras/ Můžeme se domluvit* (Hübschmannová 1993), tak i v mnoha čtených jejích předmluvách a textech, které psala v roli šéfredaktorky časopisu *Romano džaniben* (dále jen *RDŽ*), a ke kterým se ráda vracím. Dalším bohatým zdrojem romistických textů, z nichž jsem ve své práci čerpala inspiraci, je již 30 let vycházející *Bulletin Muzea romské kultury* (dále jen *BMRK*). Z čtených publikací tohoto pracoviště pak zvláštní místo zaujímá celkem nová, vysoce ceněná kniha *To jsou těžké vzpomínky* (Horváthová a kol. 2021b). MRK pro tuto práci představovalo také zdroj primárních dat se svou bohatou sbírkou archiválií (viz soupis Pramenů a dalších zdrojů), ale na prvním místě také odborníky, s nimiž jsem mohla s důvěrou své objevy a posuny v bádání sdílet a konzultovat – pojily nás stejný zájem i vzájemná důvěra.

Z disertačních prací z pera romistů jsou mé práci nejbližší historicky zaměřené práce (Sadílková 2016, Závodská 2016), ovšem nelze nejmenovat i etnologicky ukotvené (např. Andrš 2010, Hajská 2018) – a samozřejmě i mnohé další práce těchto autorů.

Významnou inspiraci pro mne představovaly zvláště ty romistické texty představující případové studie, v nichž autoři kombinovali archivní bádání a metody orální historie – kromě

H. Sadílkové a M. Závodské sem patří především M. Hajská (2016, 2018, 2020, 2022), inspirativní pro mne byl svými výstupy i J. Ort (2016, 2022). Bývalý vedoucí semináře romistky, J. Červenka, jenž se věnuje především romské literatuře a lingvistice – jako bohemista mou práci ovlivnil svou precizní studií o užívání slov „Cikáni“ a „Romové“ (viz výše, Červenka 2015). Velice blízká mi byla (jedenak probíhajícím výzkumem, jenž také stojí na případových studiích, ale též svými již publikovanými texty) R. Berkyová (2017, 2020).

Z romistických zdrojů je třeba jmenovat i zahraniční časopisy *Romani studies*, *Romológia*, v posledních letech *Critical Romani studies*, patří sem i tematicky zaměřená čísla a jednotlivé texty časopisu *Slovenský národopis*.

V neposlední řadě však nutno zmínit projekt nazvaný „RomaInterbellum“ E. Marushiakové a V. Popova posledních let, který svým širokým záběrem pro jihovýchodní, střední i východoevropské oblasti soustředěným na aktérství Romů v meziválečném období pro mne představoval příklad úspěšného hledání dobré cesty, jak svá zjištění odborně, profesionálně a vysoce erudovaně prezentovat. Hlavními výstupy jejich významného počínu jsou tři již vydané monografie zaměřené na občanskou emancipaci Romů v období především meziválečném⁷⁵ (Roman, Zahova, Marinov 2021; Marushiakova, Popov 2021, 2022).

Tímto dlouhým výčtem nechci zabírat místo výsledkům vlastního výzkumu, ale současně nechci upozadit texty, které jsem většinou opakovaně četla a ač z nich necituji, je velmi pravděpodobné, že jejich poselství se odráží v mém vlastním psaní. Jistě jsem nezapomněla na všechny, tedy doufám, že mi autoři těch opomenutých textů – kolegové romisté – laskavě odpustí.

2.2.3 Oblast antropologie, zejména historické

Antropologů, jejichž práce z romského prostředí mne nutně ovlivnily a inspirovaly jak svými zjištěními, tak i využitými metodami, je celá řada. Nelze nejmenovat průkopnickou práci americké vědkyně A. Sutherland (především její výzkum mezi kalifornskou komunitou publikovaný poprvé 1975, zde viz 1986, v češtině 2014; na tento výzkum navázala novým výzkumem s časovým odstupem několik desítek let – Sutherland 2016), britského antropologa, M. Stewarta, jenž pobýval u olašských Romů v Maďarsku (svou práci vydal v r. 1997, v češtině 2005), podnětně psal o svém výzkumu mezi Romy v geograficky odloučené lokalitě v českém „Tercově“ Y. Abu Gosh (2008), jenž sledoval vymezování romských obyvatel „Tercova“ vůči jiným romským komunitám (především těm žijícím „zaostale“ v osadách). Z metodologického hlediska jako inovativní a přitažlivý je pro mne způsob kolaborativního výzkumu P. Gay y Blasco (ve spolupráci s I. Hernández – viz Hernández, Gay y Blasco 2018).

⁷⁵ Projekt nazvaný „Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II“ se zaměřil na identifikování projevů aktérství romských představitelů na cestě k jejich společenské emancipaci především zviditelněním jejich projevů, představením významných osobností vybraných komunit a představením textů, které psali a vydávali vytvořili hodnotný a komplexní soubor informací, z nichž lze vycházet v dalších výzkumech. Do značné míry projekt ovlivnil i zpracování mého výzkumu.

Vzhledem k historickému záběru mé práce byly pro mne nejen novými poznatky, ale též teoretickým uchopením inspirativní texty z oblasti historické antropologie, zejména autorů jako P. Himl (2007), J. Horský (2014), B. Soukupová (2014), z hlediska promýšlení tématu vzpomínání a konstrukce reality pak práce H. Novotné (2019). Bez nadsázky bezprecedentní obohacení pro nahlížení mého výzkumu mi poskytla disertační práce P. Balouna (2021), který na měnící se postavení Romů během především meziválečného období (resp. do odsunu Romů do KT) pohlíží skrze koncept morální paniky.⁷⁶ Vybraná data či kauzy, jež zpracoval, pochází z celého meziválečného Československa, na nové příklady upozorňuje především z jižních Čech.

Tematicky i metodicky mne též velice oslovil projekt socioložky využívající metodu orální historie K. Sidiropulu Janků (2015), která romské pamětníky přizvala coby spolutvůrce „psaní“ o vlastních dějinách. Zaměřila se ovšem především na slovenské Romy, kteří do Čech, resp. na Moravu přicházeli po skončení 2. svět. války ze Slovenska za prací. Projektem přispěla nejen k poznání, jak je v romských rodinách reflektováno období, kdy se pro ně v poválečném období otevřely nové možnosti získat lepší pracovní podmínky v českých zemích, ale podařilo se jí svými výstupy, především uspořádáním putovní výstavy, tyto příběhy zviditelnit.⁷⁷

P. Baloun ve svém recenzním článku na monografii editorek E. R. Adler a K. Čapkové (2020) upozorňuje na specifika mikrohistorických výzkumů romských rodin, a sice že badatelé v takových výzkumech čelí specifické otázce „jak skloubit ústní výpovědi nabízející vhléd do relativně „idylické“ každodennosti Romů a Sintů na straně jedné s jazykem úředních dokumentů, v nichž se tito aktéři nacházejí takřka výhradně v podobě „administrativního problému““. Sice nesděljuje, jak se s tímto problémem vyrovnat, ale zdůrazňuje, že je třeba, aby badatel a tvůrce mikrohistorické studie hledal pro tento problém řešení (Baloun 2022: v přípravě).

2.2.4 Přístup etiky ke zvolenému tématu

*„Logika lidského soužití se nedrží zásad logiky mravního svědomí.
Tyto dvě logiky plodí dvě velmi odlišné racionality.“⁷⁸*
(Z. Baumann)

Tématem této práce je na prvním místě holokaust Romů pohledem aplikované etiky. Autoři píšící o holokaustu se zpravidla nevyhnou otázkám, které s etikou velmi úzce souvisí, palčivá bývá např. otázka viny, hledání důvodů, jak k takovému selhání lidských rozumných bytostí mohlo dojít – klasickými jsou autoři jako viz H. Arendtová (1995, 1996), Z. Bauman (2003),

⁷⁶ Z knihy *Moral panic* jsem si následně vypsala toto základní vymezení „Morální panika je strach z hrozby nebo domnělé hrozby ze strany deviantů nebo „lidových ďáblů“, skupiny lidí, kteří se pravděpodobně zabývají zlými praktikami a jsou obviňováni z ohrožování kultury společnosti.“ (Good, Ben-Yehuda 2009: 2).

⁷⁷ ke stejnému období též romistka a historička Sadílková (2013, 2016), historik Spurný (2013), okrajově k tématu přispívá i kniha *Aby i s námi bylo počítáno* – Sadílková, Slačka, Závodská (2018).

⁷⁸ V předmluvě k českému vydání knihy *Modernita a holocaust*. (Baumann 2010: 19)

Jaspers (2006) a další.

Dalším z příkladů může být kniha P. Barši *Paměť a genocida* – v ní se autor v poslední kapitole věnuje uvažování o etických otázkách genocidy, řeší především otázku, jak je možné se s holokaustem nejlépe vyrovnat. Rozvíjí již dříve vyslovenou myšlenku, že „proti hrůze nacismu [...] nelze účinně bojovat opakováním gesta“ – tedy stejnými prostředky jako především popřením lidské podstaty určité kategorie lidí, konkrétně pachatelů strůjců genocidy. Jak téměř provokativně píše, „Vyžaduje-li porozumění zlu Osvětami schopnost jistým způsobem se ztotožnit s jejími účastníky, pak je nutné, abychom se byli schopni ztotožnit nejen s oběťmi, ale i katy“ (Barša 2017: 214). V textu rozvíjí nutnost uznání paradoxu, že i nelidskost může být projevem lidské bytosti. „Jedině uznání nelidskosti jako lidské možnosti nám může pomoci zastavovat bludné kruhy násilí roztočené tím, že jsou jisté kategorie lidí označeny za nelidské, a tím pádem nehodné důstojného života či života vůbec“ (tamtéž: 2014). Svou úvahu na toto téma pak uzavírá slovy:

Adekvátní reakcí na Osvětím není návrat k dichotomické volbě mezi rozumem a nerozumem, civilizací a barbarstvím, osvícenstvím a tmářstvím, nýbrž [...] probuzení rozumu, lidskosti a civilizace k poznání, že se v nich inherentně skrývá iracionální, nelidské a barbarské. Udržet své lidství budeme moci pouze tehdy, nezapomeneme-li na to, že mu je imanentní možnost nelidského. (Barša 2017: 215)

Můj vlastní výzkum – bádání o konkrétních rodinách – provázelo také hledání, jak vlastní téma práce uchopit z hlediska etiky. Inspirací mi byly jednak přednášky, texty našich pedagogů, knihy a články, s nimiž jsem měla možnost se během studia seznámit, v mnohém mi však pomohly i práce obhájené přede mnou a v neposlední řadě i diskuse s kolegy.

Jak uvádím výše, svůj výzkum vnímám jako cestu za poznáním. Krom toho, že jde o cestu do hlubin historického poznání, byl skutečně spojen s mnoha konkrétními cestami v rámci České republiky: po archivech, do míst paměti, a především do rodin, jichž se výzkum týkal. Zejména v kontaktu se členy rodin zapojených do výzkumu, ale také s obyvateli míst, kde tyto rodiny žily a s nimiž jsem hovořila, bylo třeba v poměrně krátké době navázat vztahy založené na důvěře: návštěvy probíhaly zpravidla v domácnostech lidí, s nimiž jsem hovořila, a to mnohdy opakovaně, s odstupem různě dlouhých intervalů, obvykle s hovory o vysoce citlivých tématech. Jisté paralely v zaměření mé práce nacházím se zjištěními uvedenými v disertační práci *Etika cestování: Etické aspekty dobrodružství výjimečných českých cestovatelů-badatelů za Indiány Jižní Ameriky* (Triantafyllakis 2015), v nichž autor sleduje způsob navazování „etických vztahů“ cestovatelů (autorů cestopisů) s místními obyvateli – konkrétně jihoamerickými indiány. Sleduje, jak sám píše, „etické reflexe jedince při cestách“ a ve svých závěrech dochází „etický přístup“ individuálních cestovatelů k „odlišným“ nesmí stát pouze na „etnografické zvědavosti“, ale nutnou podmínkou pro poznání je „úcta, přátelství, důvěra, [...] a dostatečný čas“. Právě tyto dimenze podle autora „otevírají prostor pro hlubší nahlédnutí“ do perspektivy těch druhých, oněch odlišných – v jeho práci jihoamerických indiánů (tamtéž: 234).

Inspiraci jsem hledala a hojně nacházela také v disertační práci K. Princové, které se věnuje

etickým otázkám humanitární pomoci a humanitární intervence v zahraničí. Centrem jejího zájmu byli lidé, kteří se coby příjemci pomoci nacházejí v nerovném postavení, což s sebou přináší mnohá rizika. Jedním z těchto rizik je i pocit ztráty lidské důstojnosti. Na toto zjištění reaguje doporučením přistupovat k obětem krize především jako k důstojným lidem, vyvarovat se toho soustředit se na prvním místě na jejich problém, který je třeba řešit, což může vyústit k chybnému přístupu pomáhajících, že se k lidem, jimž poskytují svou pomoc mohou chovat téměř jako k neživým bytostem. Jak trefně píše, „Kantův kategorický imperativ o nepřipustnosti záměny lidských bytostí za bezduché objekty najde své uplatnění na mnoha místech v etice pomoci lidem vzdáleným“ (Princová 2011: 68). A dále dokládá a rozpracovává rizika vzniku závislostí na pomoci a mechanismy, kterými je možné těmto rizikům předcházet. Právě rizika spojená s výzkumem se stala jednou z hlavních oblastí, o níž v této práci uvažuji.

Postupně se mi nabízelo více možných perspektiv, ale jako nejnosnější pro interpretaci případových studií se mi jevilo zaměřit se na lidskou důstojnost, resp. její deficit, který moji informanti, popř. jejich předkové pociťovali.

V průběhu promýšlení, jak své téma uchopit, zvažovala jsem i další oblasti. Mým původním záměrem bylo zjišťovat, jak se vzdělání a úspěšní Romové během svého života vyrovnávali a dnes vyrovnávají s v ČR široce rozšířeným „antigypsyismem“⁷⁹ a s tím, že existuje diskriminace v oblasti školství, zaměstnanosti (na trhu práce), bydlení (s odmítáním poskytnout pronájem bytu, se vznikem sociálně vyloučených lokalit apod.), či v oblasti služeb (např. v pohostinství – s odmítáním obsluhy) či v dostupnosti zdravotní péče (v oblastech vyloučených lokalit existují větší potíže s nalezením ošetřujícího lékaře).

Jak upozorňují výzkumníci z kolektivu Brizolit, nerovné zacházení je běžné i ze strany policejních složek státu – ze svých výzkumů dokládají jak konkrétní příklady kriminalizace, tak i viktimizace obyvatel vyloučených lokalit (Walach 2016, Toušek a kol. 2018). Dle V. Walacha k tristnímu postavení Romů ve státech Evropy přispívá i ambivalentní jednání těchto států: „Na jedné straně se zavazují ke sjednání nápravy přijímáním a implementováním strategií, akčních plánů a doporučení evropských mezinárodních institucí. (ECRI 2011; CEU 2011; ODIHR 2013, 2003) Na straně druhé se samy stávají aktéry útlaku, a to zejména skrze své bezpečnostní aparáty“ (Walach 2016: 48).

Kromě toho na začátku mého výzkumu vyšla monografie L. Fónadové *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti*, která byla metodologicky i tematicky mému zamýšlenému projektu velice blízká (srov. Fónadová 2014). Zároveň jsem viděla, že k odhalování mechanismů vzniku sociálních nerovností se věnuje mnoho dalších sociálních vědců.

⁷⁹ Překlad již dříve zavedeného anglického výrazu „antigypsyism“ se v češtině rozšířil především po r. 2000, ačkoliv v podobě dvouslovného spojení „protiromská diskriminace“ či jednoduše „diskriminace Romů“ byl užíván již po několik desetiletí. O jeho současném vymezení – viz pracovní definice zde: <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination> [11. 9. 2022].

Hledala jsem nový zorný úhel a zjistila, že právě etika mi jej může poskytnout. Nejen že se mohu skrze etiku dotknout podstaty problematiky – upírání lidství, upírání lidské důstojnosti, ale etika může přispět i k otázkám viny – jsme vinni všichni, kdo nerovnostem přihlížíme a nic proti nim neděláme? Nakonec jsem blízké uchopení spatřila v textech van Baara (2008, 2011), který k tématu postavení Romů v Evropě (detailněji konkrétně právě v ČR) přistupuje z hlediska humanitních studií – i on zvažuje během promýšlení proměn postavení Romů v evropských zemích také vliv měnícího se chápání konceptu universální lidské důstojnosti. Proti Kantovu pojetí staví Herderovo přispění. Jak píše, „Herder hájil univerzální důstojnost, kulturní vlivy, morální nesouměřitelnost“ (van Baar 2011: 95) a dále upozorňuje: „Koncept lidské důstojnosti nevznikl historicky přímo z potřeb po rovnostářství a z humanitárních důvodů, ale také aby vyloučil ty, kdo byli vnímáni jako lidé, kteří ještě nebyli ‚ zcela lidmi‘“ (tamtéž: 95). Inspirována van Baarem hledala jsem další stavební kameny pro svou práci také u dalších myslitelů včetně J. G. Herdera (1744–1803) – např. Herder (2006) – viz dále.

Jedním z eticky sporných dilemat, s nímž je třeba se v projektu zaměřeném na holokaust Romů předem vyrovnat, je otázka, zda je přijatelné v jednom výstupu prezentovat Romy jen jako oběti genocidy – nepřispějí tak k posilování stereotypů? Romové byli i aktéři, snažili se o vlastní záchranu, ať už útky z CT, z transportů, ukrýváním se, účastnili se – v rámci Československa zvláště na Slovensku – protinacistického odboje⁸⁰ (z území Protektorátu jsou známí dosud pouze dva romští partyzáni⁸¹). V případových studiích, o nichž pojednává tato práce, jsou ukrýváním se a útky zmíněny též, ovšem netvoří hlavní páteř příběhů – tou je uctění všech obětí konkrétních rodin a prověření, zda je jim v připomínání věnováno důstojné místo coby obětem holokaustu.

⁸⁰ Takový mnohvrstevnatý pohled poskytuje dokumentární film Very Lackové *Jak jsem se stala partyzánkou* (2021) – neprezentovat Romy jen jako oběti, ale i jako účastníky odboje. O totéž se snaží v knižní produkci i nakladatelství Triáda, které se dlouhodobě knižní produkci týkající se holokaustu Romů (vedle romské literatury) věnuje (*Po Židoch cigáni, Cikánská rapsodie* – Serinek, Tesař 2016).

⁸¹ Kromě Josefa Serinka to byl Antonín Murka (viz Amendar 2018: 163), jemuž se podařilo utéci z CT II – Hodonín, ukrývat a následně se i přidat k partyzánskému oddílu. Někteřím dalším se dařilo úspěšně skrývat, ale nikoliv nalézt oddíl, k němuž by se mohli přidat.

3 K metodologii výzkumu

Z metodologického hlediska je tato práce charakteristická syntézou několika postupů, které vedly k vytvoření tří případových studií, jež byly následně podrobeny souhrnné analýze. Výzkum tak využívá model „patch-work methods“, v němž se jednotlivé metody vzájemně doplňují a pomáhají vytvořit celek.⁸²

Projekt je postaven na vlastním zmapování příběhů – případových studiích – tří rodin, které spojuje původní (v době⁸³ nacistické persekuce) příjmení Ištvan/Ištván (viz kap. 3.2.2) a skutečnost, že mnozí členové těchto rodin byli internováni, popř. i zavražděni v KT během 2. světové války. V projektu se zabývám rekonstrukcí příběhů konkrétních rodin a jejich následnou analýzou. Zároveň svou zkušenost s tímto výzkumem reflektuji souhrnně i z hlediska metodologického.

Postup u jednotlivých případových studií nebyl vždy stejný. V prvním případě jsem vycházela nejprve od informací z rodiny a následně jsem navázala archivním bádáním, abych pokud možno případovou studii postihla v její maximálně možné hloubce. V dalších dvou případech byl postup opačný: od vytipování rodiny na základě poznatků z archivních dokumentů, od zpracování její historie na základě archiválií a databází za války vězněných osob v tzv. CT, se současným pátráním po přeživších a snaze nabídnout jim spolupráci, abych do práce mohla zakomponovat i jejich rodinné vzpomínky.

Tímto specifickým postupem jsem se snažila pro všechny tři rodiny shromáždit co nejvíce relevantních historických dat, dopátrat se co nejhlubších historických kořenů, a to až k příchodu do oblasti, kde se následně usadily a pokud to bylo možné, pak až k příchodu na území dnešního Česka. Metodicky se jednalo o dlouhodobé projekty, kdy pátrání trvalo pro každou případovou studii několik let, s některými členy rodin jsme ve spojení po celou dobu zkoumání a průběžně je informuji o dohledaných zjištěních, získaných dobových fotografiích. Na druhou stranu se mnou oni sdíleli své nové poznatky. Společně se mnou hledali odpovědi na mé otázky, co pro ně tato historie jejich rodiny znamená, jak těžké bylo vyrovnat se s válečnými traumaty, kterými si rodiny prošly.

Podoba výzkumu vznikla postupně – hned u prvního příběhu jsem narážela na mezery ve vzpomínkách mých prvních pamětníků, na mnohé mé otázky týkající se jejich rodičů a prarodičů neznali odpověď, ovšem měli zájem se dozvědět víc, sami mi kladli otázky, jako odkud vlastně předkové jejich předků pocházeli. Podoba této práce je tak výsledkem těsné spolupráce s mými informanty, jejichž projevený zájem o hlubší poznání rodinných kořenů významně ovlivnil i základní design výzkumu.

Tato spolupráce pro mne byla jednak možností se informantům odměnit (pomoci jim odkrýt již zapomenuté či utajené informace) a současně i navázat hlubší vztah, provázet je

⁸² Viz dále.

⁸³ V době mého výzkumu žádný z mých informantů neměl příjmení Ištvan, ač byli všichni potomky za války perzekuovaných Ištvánů, u všech došlo ke změně příjmení díky sňatkům s Neromy, tedy mají dnes příjmení, která neprozrazují jejich – již jen částečné – kořeny.

v tomto odkrývání a získat si jejich důvěru.

Výzkum jsem propojila i s návštěvami míst, o kterých ve své práci píší. Zvláště cenné bylo využít metodu sdílení poznatků jak s informanty, tak i dalšími účastníky výzkumu. Těmi se stávali např. i řidiči autobusů, místní obchodníci, matrikářky z místních úřadů, bývalí kronikáři těchto obcí, bývalí i současní učitelé apod. Od mnohých jsem dostávala pro mne velmi překvapivě plodné rady.

3.1 Základního design výzkumu

Výzkum k této práci měl – vzhledem k jeho zaměření – romistický charakter – vycházel tedy z oboru, jenž je multidisciplinární. Záběr výzkumu byl poměrně široký: tři mikrohistorické případové studie sahající až do přelomu 17.-18. století a končící v polovině 20. století, ovšem s přesahem do současné doby. Vedle toho výzkum zahrnul i přeživší členy rodiny, kteří se museli s válečnými traumaty vyrovnávat. Z těchto důvodů bylo během výzkumu využito metod více oborů.

Opírala jsem se o genealogické metody, prováděla archivní bádání, analýzu dokumentů, pozorování a rozhovory ve vybraných terénech (tj. místech, kde se rodiny usadily a odkud byly odvečeny do KT a kam se přeživší již zpravidla nevrátili, popř. odkud následně odešli). V historickém výzkumu tyto obce a historické postavy (především z pietních důvodů, ale i s ohledem na další výzkumníky, lokální historiky a samozřejmě všechny zájemce, kteří mohou mít z předkládaných zjištění benefit) neanonymizuji.

Během terénních šetření jsem zjišťovala, zda byly v těchto místech umístěny pamětní desky připomínající oběti druhé světové války a zda, popř. jak jsou na těchto deskách připomínány i oběti rasového pronásledování a jmenovitě i oběti holokaustu Romů.

Paralelně s tím probíhaly i rozhovory s potomky přeživších zaměřené též na dopad válečných událostí v jejich rodinách a další shromažďování dat především týkající se poválečného vyrovnávání se, procesu odškodňování obětí apod. S ohledem na cíl práce jsem si dále všímala především eticky citlivých oblastí jak ve výpovědích, tak ve shromážděných datech z archivů. Velmi podstatným zdrojem mi byly osobní spisy žadatelů o „Osvědčení“ na základě zákona č. 255/1946 (tzv. „255“).⁸⁴ Zvláště citlivá data jsem získala díky možnosti nahlédnout do osobních spisů žadatelů o odškodnění tzv. „pseudolékařských pokusů“ (správně zločinných nacistických lékařských pokusů).

Bylo pro mne samozřejmostí držet se pokynů jednotlivých archivů i promýšlet svou vlastní metodologii z hlediska etických kodexů.⁸⁵

Hlavními metodami, kterými se ve své práci snažím dosáhnout vytyčeného cíle, bylo sestavení a následná analýza tří příběhů romských rodin, které se během druhé světové války

⁸⁴ Uložené ve VÚA-VHA Praha.

⁸⁵ Např. http://www.soapraha.cz/files/badatelsky_rad_2012.pdf) a současně i zásadami formulovanými v etických kodexech více oborů – např. <http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/Eticky-kodex-CASA.pdf> a http://www.coha.cz/wp-content/uploads/2019/10/Eticky_kodex-COHA_2019.pdf [5. 10. 2022].

staly obětmi rasové nenávisti. K těmto rekonstrukcím přistupuji formou tří samostatných mikrohistorických studií, byť mezi nimi lze nalézt i určité pojící prvky. Příběhy jsou rekonstruovány na základě rozhovorů s přeživšími, resp. s potomky přeživších, prostřednictvím návštěv obcí, kde tyto rodiny před válkou žily (a kde proběhlo terénní šetření – rozhovory se starosty, některými zastupiteli obcí, s kronikáři, pamětníky), bílá místa jsou doplněna o údaje získané archivním bádáním. Postup u každé studie byl odlišný a zároveň i cyklický: během zpracovávání jednotlivých příběhů jsem si kladla nové otázky, ověřovala některá nová zjištění a při hledání odpovědí jsem se dostávala k novým datům (např. archivním dokumentům, dobovým fotografiím), které jsem následně opět ověřovala u rodinných příslušníků a dostávala se tak hlouběji a hlouběji do poznání okolností jejich života v obci, odkud pocházeli.

Případové studie záměrně zahrnují období od příchodu romských rodin do obcí a hledání co nejhlubší jejich rodové historie od příchodu jejich předků na území Čech a Moravy, až po – je-li to možné – současnost. Zjišťuji okolnosti těchto jejich příchodů, záznamy o způsobech obživy, usazení se, proces uznání domovského práva, analyzuji interakce s četníky i místním obyvatelstvem, návštěvu škol, sleduji postupné zapojení členů rodin do dalších aktivit – jako je zapojení do Sokola, předzpívávání v kostele, vojenská služba, politický aktivismus (muži v jedné z rodin byli ve třicátých letech členy komunistické strany), změny v profesích a způsobech života (na základě svědectví rodin, terénního šetření, studia archiválií). Mapuji v těchto rodinách i smíšené sňatky, k nimž postupně docházelo. Vzhledem k tomu, že Adolf Ištvan se za 1. světové války dostal do italského zajetí, kde vstoupil do Československých legií, zjišťuji, na kolik mu jeho status „legionář dle zákona“ pomohl či nepomohl zajistit společenský vzestup.

Vzhledem k tomu, že poválečné události nelze již v takové míře ověřovat archivním bádáním, je v mé práci poválečný život přeživších členů rodin mapován především na základě orálně historické metody a ze zachovaných svědectví přeživších členů, popř. i z vyprávění jejich bývalých sousedů. Výzkum je tak do určité míry multi-sited: případové studie jsou sestaveny z dat získaných z různých zdrojů (Marcus 1995). V poválečném vývoji sleduji, zda byl v místech, odkud byly tyto konkrétní rodiny do KT odvečeny, zbudován pomník obětem, popř. kdy a kým a zda je skutečnost, že se romští obyvatelé této obce stali obětí nacismu, nějakým způsobem připomínána. K doplnění a k další analýze mi sloužily především dva soubory archiválií:

- žádosti o tzv. „Osvědčení pro účastníky odboje“ (na základě zákona č. 255/1946) – shromáždila jsem z nich soubor čítající několik stovek žádostí, které dokumentují proces uznání (popř. i neuznání) toho, že byli romští bývalí vězni koncentračních táborů věznění na základě politické diskriminace, resp. rasové persekuce. Sleduji, jak různě obtížné bylo získat toto „Osvědčení“ v různých obdobích.
- žádosti o odškodnění zločinných nacistických lékařských pokusů (podařilo se získat kopie 16 žádostí, materiálů mimořádně citlivé povahy, které budou interpretovány pouze anonymizovaně).

Z obou těchto konvolutů bylo možné získat některé doplňující údaje o sledovaných rodinách, a především oba tyto soubory obsahují cenná data svědčící o interakci úředníků, popř. i lékařů, komisí s přeživšími a někdy i o jejich postojích k romskému holokaustu, jenž je některými chápán jako trest za asociálnost.

Pro výzkum byly vybrány rodiny Jakuba Ištvana z Bořitova a Jana Ištvana ze Svitávky, kteří jsou zástupci společné širší rodiny zastupující širší komunitu romských původně koňských handlířů na Boskovicku. Další vybranou rodinou byla rodina Adolfa Ištvana, legionáře z Vosoudova na Dačicku, jenž rovněž pocházel z rodin koňských handlířů a třetí se stala rodina kováře Josefa Ištvana z Radějova na Strážnicku.

Všechny vybrané rodiny pojí v meziválečném období společné příjmení: Ištvan (Ištván). Jedná se o rodiny:

1. Jakuba Ištvana z Bořitova a jeho příbuzného Jana Ištvana ze Svitávky,
2. Adolfa Ištvana z Vosoudova (oficiálně Bohusoudova)
3. Rodiny synů Josefa Ištvana z Radějova: Josefa, Martina a Jiřího.

Všichni tito muži a u většiny i velká část jejich rodin byli zavražděni v koncentračním táboře, většinou v Auschwitz-Birkenau. Přesto je spojuje i skutečnost, že někteří z jejich potomků válku přežili a mohli podat svědectví jak o životě před válkou a snahách těchto rodin zlepšit a upevnit své sociální postavení v rámci české společnosti, tak o životě za války i po válce. Zároveň mohli přispět svou perspektivou k hodnocení mezietnických vztahů, interpretovat svůj vztah k rodinné historii a k vlastnímu (byť často již jen částečnému) romskému původu. K rozhodnutí věnovat se převážně jen rodinám s příjmením Ištvan/ Ištván bylo dáno jednak mou snahou dohledat maximální množství informací k první rodině, kdy došlo ke shromáždění dat k dalším rodinám stejného příjmení, zároveň též ochotou ke spolupráci na výzkumu členů těchto již předem vytipovaných rodin.

Celkový design výzkumu je tak možné charakterizovat pojmem „patch-work“⁸⁶ metodologie, neboť se v něm snoubí více přístupů i postupů, které společně vytváří jeden celek, neb všechny přispěly ke shromáždění a utřídění dat potřebných k následné analýze.

⁸⁶ „Patch-work“ přístup je v posledním desetiletí užíván v mnoha odvětvích, jeho kořeny se zdají být v technických oborech již devadesátých let (viz např. Brown, Meacham 1995; Jones, Floyd, Twidale 2009;), netýká se ovšem jen metodologie, ale též k porozumění různým procesům jako je vytváření nových – tzv. „patch-work“ – identit (Kraus 2000), ale též „patch-work“ sousedství. Příkladem užití patch-work metodologického přístupu ve společenských vědách viz např. Smolka (2021).

3.2 Přístup ke zpracování mikrohistorických studií

Vzhledem k volbě využitých metod jsem se dostávala k datům velmi různé povahy: data jsem čerpala v publikacích, archivních pramenech, dokumentech z rodinných archivů a institucí, ale na prvním místě terénním šetřením a od pamětníků. Při takto koncipovaném výzkumu je samozřejmostí, že se údaje z jednotlivých zdrojů ne vždy shodnou, někdy je možné skutečný údaj (jako např. datum a místo narození, díky dohledaným záznamům v matričních knihách) ověřit, popř. jít k primárním pramenům, na které se publikace nebo informant odvolává, jindy je možné pouze konstatovat, že se výpovědi neshodují, jsou ve vzájemném rozporu a na rozdílnost upozornit a interpretovat ji. Vzhledem k rozsáhlému množství shromážděného materiálu jsem do výstupu vybrala jen několik takových míst – a to záměrně: jednak pro ilustraci metodologických obtíží takto koncipovaného výzkumu a také pro zdůraznění rozdílných pohledů různých aktérů (toto je patrné především u pojednání o Janu Ištvanovi ze Svitávky, ovšem lze takto nahlížet i obraz rodiny Jakuba Ištvana). Při práci s daty pocházejícími ze vzpomínek, rozhovorů a sdělení mých informantů (romských i neromských) mi byla průvodcem především kniha *Paměť a trauma pohledem humanitních věd* editována A. Kratochvílem (2015).

Již během pátrání jsem zvažovala, rozhodovala se, jaká historická data v práci ponechám a jaké informace (popř. i jakým způsobem) budu anonymizovat. Na základě zkušeností badatelů, kteří šli podobnou cestou přede mnou a současně s poznatky z vlastního výzkumu i se znalostí postojů mých informantů jsem hledala a zvažovala vlastní přístup, jak k těmto otázkám přistoupit.

Z pietních důvodů jsem se rozhodla ponechat plně všechna osobní data týkající se zavražděných obětí holokaustu Romů, které ve své práci zmiňuji (jména, data i místa narození). Důvodem je, že jak ve Vosoudově, tak v Bořitově (resp. Doubravici nad Svitavou) nejsou dosud vybudovány pomníky zavražděným osobám s uvedením jmen, tedy tato práce se může stát podkladem pro zbudování pomníků. V Radějově je pamětní deska ve vestibulu školy, obsahuje ovšem závažné chyby v datování – tedy buď je možné využít zde zveřejněná data k jejich opravě, nebo lze alespoň využít tuto práci jako zdroj dat podložený archivními prameny.

Práce je založena na vzájemné důvěře mezi výzkumníci a participanty výzkumu – členů rodin. Během výzkumu jsem pečlivě reflektovala vlastní postup výzkumu a zjišťovala význam i rizika podobných výzkumů a jejich možný dopad, i to, jak význam mého výzkumu reflektovali sami participanti. Současně jsem detekovala diskrepanci mezi příběhem, jak je vyprávěn rodinou, a příběhem, jak by vyplynul ze samotných archivních dokumentů (a tím sledovala praktickou potřebnost na podobných výzkumech spolupracovat s rodinou, tedy pokud to okolnosti dovolují, neb ne z každé rodiny se podařilo alespoň některým členům válku přežít).

V práci jsou všichni moji informanti anonymizováni. Před odevzdáním práce byl vyjednáán souhlas informantů s užitými citacemi z jejich výpovědí (jejich autorizace). U pro informanty osobně citlivých výpovědí, což jsou většinou ty, které se vztahují k poválečnému vývoji a životu rodiny (dotýkají se poválečných konfliktů, připisované identity, snah rodiny uniknout rasistickým narážkám a ochránit své členy, snah domoci se odškodnění za nacistické zločinné pokusy, procesu vyjednání „Osvědčení“) plně anonymizují nejen informanty, ale i analyzované dokumenty nalezené v archivech, a to tak, aby nebyly spojovány s konkrétním příběhem a nemohly být spojeny s konkrétními informanty a jejich rodinami.

3.2.1 Zveřejnění či anonymizování základních údajů?

V otázkách týkajících se anonymizace jsem se setkala s rozdílem v přístupu historiků (kteří počítají, že jimi zjištěné údaje bude někdo další chtít využít a možná i dále zpřesňovat) a sociálních vědců (kteří považují za nutné veškeré údaje anonymizovat, často obcím i osobám dávají smyšlená jména). Oba přístupy mají svá opodstatnění a jejich argumenty mne vedly k potřebě vytvořit vlastní syntézu obou přístupů.

Postupně jsem si totiž uvědomila, že moje práce zahrnuje jednak výzkum spadající do sociálních věd (resp. do výzkumu soudobých dějin), kde je jistá anonymizace nutná: pokud by zjištěná a zveřejněná osobně citlivá data mohla mít jakýkoliv dopad na žijící osoby, nelze jejich zveřejnění ospravedlnit potřebami navazujících výzkumů. Zároveň jsem si byla vědoma toho, že současně kráčím cestou historického bádání, kde navazuji na již vybadaná a zveřejněná data. A protože je jen neopisuji, ale naopak, daří se mi poznání posouvat dále, vyplývá mi ze získání poznatků i několik závazků:

- a) vůči dalším badatelům: je-li možné, že by další badatelé chtěli v mém výzkumu pokračovat, popř. zkoumat obdobné (ale ne identické) případy, věnovat se záchrannému výzkumu poznání historie holokaustu Romů, je třeba, aby věděli, kde jsem výzkum realizovala a jak hluboko jsem se dostala;
- b) vůči předchozím i současným badatelům – na něž navazuji a v jejich výzkumu vlastně pokračuji – v rámci reciprocity je třeba umožnit i jim (popř. jejich pokračovatelům) využít a navázat na mnou zjištěná data; tedy pokud využívám data z jiných historických studií, sama dále poznání prohlubuji a zpřesňuji, zveřejnění mých dat nikoho neohrozí, je potřebné je i sdílet – a to i jako zpětnou vazbu pro předchozí i současné badatele;
- c) vůči potomkům rodin, kteří se mnou spolupracovali, i vůči všem informantům, kteří se mohou stát potenciálními zájemci o hlubší poznání historie konkrétních romských rodin/rodů Ištvanů/ Ištvanů;

- d) vůči všem zájemcům z řad široké veřejnosti, kteří ať už znají příběhy lokalit zahrnutých do této práce, popř. pouze mají zájem o dávné příběhy, měli by mít možnost zasadit si příběhy do historicko-geograficko-kulturních souvislostí, tedy k tomu potřebují znát i jméno obce, s níž je příběh spjat.

V neposlední řadě je tu i potřeba držet se principu ověřitelnosti výzkumu, tedy pokud by badatelé chtěli prověřit správnost a skutečnost mého postupu, měli by mít možnost nahlédnout do mnou nalezených či identifikovaných dokumentů. Zároveň právě tato oblast měla v mém výzkumu významné limity, jimž se věnuji dále – viz kap. 3.7.3.

Kromě otázek spojených s odkazováním na zdroje (do jaké míry které zdroje anonymizovat a které otevřeně sdělit) jsem řešila též otázky spojené s interpretací dat. Potřeba obezřetnosti v interpretaci historických zjištění vyplývá též z kauz historiček, ale i publicistů, kteří se za zveřejnění svých zjištění ocitli před soudem – mj. byli souzeni za to, že zveřejněním některých faktů – některé z kauz se týkaly právě výzkumu holokaustu – poškodili něčí dobré jméno (viz Adamec 2021).⁸⁷ Samozřejmě, i tyto zkušenosti jsem musela mít na paměti, abych se žádné osoby zveřejněním svého výstupu nedotkla.

3.2.2 Kdy lštván a kdy lštván? Kterých rodin se práce týká/netýká?

„lštván, to si piš, oj oj oj... lštván byl vyštván...“

(Jan Vodňanský)⁸⁸

Tato práce je věnována romským rodinám s příjmením lštván/ lštván, které se na území Moravy dostaly pravděpodobně z Horních Uher již v 18. století. Jak připomněla např. J. Horváthová (a před ní odbornou veřejnost informoval C. Nečas – 1977: 327), příjmení lštván/ lštván bylo jedno z typických příjmení pro autochtonní moravské Romy: vedle nejčastějších Daniel a Holomek byli to právě „Kýr, lštván, Murka, Malík, Herák, Kubík a další“ (Horváthová

⁸⁷ V článku autor rozebírá soudní pře vedené proti historičkám zabývajícím se holokaustem – Anny Rosmusové, Deborah Lipstadtové a Anny Hájkové – a upozorňuje na potřebnost „má každá osoba i po své smrti nárok na ochranu svého jména i pověsti a důstojnost matky žalobkyně byla v tomto případě narušena“ (Adamec 2021: 16).

⁸⁸ Slova písně Jana Vodňanského a Petra Skoumala z divadelního představení *S úsměvem idiota* (na gramofonové desce vyšlo v r. 1971, Supraphon) mi především díky verši „lštván byl vyštván“ přicházela na mysl, a to vzhledem k systematickému vyvražďování romských rodin z Čech a Moravy během 2. svět. války, v nichž příjmení lštván bylo poměrně dosti zastoupeno. Z dostupných evidencí jsem zjistila, že v KT AIIB a v obou protektorátních CT bylo uvězněno celkem 135 osob s příjmením lštván/lštván. Z tohoto počtu 54 je přímo evidováno úmrtí či se mi je podařilo doložit (např. ze zprávy z Arolsenu uložené v některém z osobních spisů mezi žádostmi o "Osvědčení"), zároveň jen u devíti z celkového počtu vězňů lštvánů lze doložit, že válku přežili, zbylých 72, u nichž poznámka chybí, se patrně z velké většiny stali oběťmi nacistické genocidy. Celkově lze tedy odhadnout, že ze 135 osob s příjmením lštván/ lštván jich zahynulo 126. Vedle těchto vězňů mám ještě povědomí o 10 ukrývaných (či na práci v nuceném nasazení umístěných) osob s příjmením lštván, kteří válku přežili. Tento počet však patrně nebude konečný, je vysoce pravděpodobné, že se ještě dalším nositelům tohoto příjmení podařilo ukrýt (resp. v nuceném nasazení či jiným způsobem přežít), pouze jsem se o nich během výzkumu neměla jak dozvědět.

2005: 65).

Na počátku výzkumu jsem měla tendenci sjednocovat a počestňovat dle české výslovnosti – především po vzoru C. Nečase (a jeho soupisu vězněných Romů v AIIB – viz Nečas 1992: 87–89 a 180–183) – zápisy příjmení Istvan/ Istwan/ Ištvan na běžnější Ištván. Jak jsem však byla upozorněna jednou z informantek, vnučkou Jakuba Ištvana (*1881 Bořitov), zapsání jejich rodového příjmení je správně s krátkým *a*. Na tuto odchylku byla zvyklá, neb se v životě setkala i s rodinami, které byly psány jako Ištvánovy, a dle rozdílné kvantity v hlásce *a* nabyla přesvědčení, že nemohou být příbuzní.

Jsem si vědoma, že k tomuto rozlišení *a/á* v mnoha rodinách (pokud jejich rodové příjmení mělo pokračovatele) mohlo dojít v průběhu času, dokonce až po r. 1945, kdy se následně údaje začaly přepisovat důsledněji, v mnoha případech došlo k počestnění např. německých zápisů na českou podobu apod. Je dokonce velmi pravděpodobné, že v jedné větvi téhož rodu se píše dlouhé *á* a v jiné krátké *a*. Tak tomu může být u potomků Adolfa Ištvana (*1880 Jihlava). V jeho případě píšu krátké *a*, neb jsem v archiváliích našla několik jeho vlastních podpisů a vždy jsou s krátkým *a*. Zároveň jsem se na konci výzkumu setkala s pochybnostmi právě u potomka této rodiny, který nabyl přesvědčení, že jde patrně o jinou rodinu, protože jeho děd (Josef Ištván, zeť Adolfa Ištvana) se psal s dlouhým *á*. V obou rodinách jsem se nakonec rozhodla užívat jak krátké *a*, tak dlouhé *á* – podle pramene, z něž vycházím. Zdá se, že tvar Ištván dominoval v rodině Ištvánů z Vosoudova především v poválečné době, zatímco v meziválečném období a dříve jak mezi podpisy, tak v úředních dokumentech nacházím převážně krátkou podobu tohoto příjmení – „Ištvan“.

Narozdíl od prvních dvou rodin rodina Josefa Ištvána (*1859 Radějov) užívala již před 2. svět. válkou příjmení v podobě Ištván, a proto – opět pokud necituji z českého zápisu, kde bylo příjmení uvedeno ještě s krátkým *a* – překládám i maďarské, slovenské či německé zápisy (obvykle Istvan / Ischtwan) do pozdější podoby Ištván, aby bylo jednoznačné, že jde stále o stejnou rodinu, v níž se již před válkou užívalo příjmení s dlouhým *á*.

Jsem si vědoma toho, že při čtení této práce může dvojitá podoba příjmení Ištvan/ Ištván mást a čtenáře zatěžovat. Přesto jsem se pro zahrnutí obou podob rozhodla, a to po zvážení důsledků, které by vyplynuly ze zjednodušení a sjednocení na jednu z podob tohoto příjmení. Nechci především upřednostnit jednu z variant (např. v českém prostředí foneticky patrně častější:⁸⁹ Ištván)⁹⁰ a vyloučit tak případné potomky rodin nesoucí příjmení Ištvan či se k němu hlásící. Patrně všechny původní zápisy byly zapisované krátce, neb nejstarší záznamy byly psané maďarsky, německy či latinsky, kde se obvykle délka samohlásky nerozlišovala. Někdy se ještě i v česky psaných záznamech nachází obě verze zápisů a postupně dochází ke

⁸⁹ Z běžné maďarské výslovnosti jména „Istvan“ by měla vyplývat ve výslovnosti kvantita, ovšem v zápise neoznačovaná. Krátkou výslovnost bylo možné získat druhotně v prostředí ovlivněném středomoravským nářečím – tzv. centrální skupina, která je typická zkrácenými voály (např. „tata“. „Laďa“ – viz Kosek 2014 :91).

⁹⁰ Takto s tímto příjmením zacházeli např. C. Nečas i J. Hanzal (viz např. Hanzal 2004, Nečas 1992: 87-89, nikoliv ovšem např. Nečas 1994b: 151).

sjednocení v rámci blízké rodiny. Zajímavostí mohou být dva podpisy z jedné rodiny zachované ve Sčítacích operátech pro Radějov z roku 1921. Tehdy se do archu podepsal Josef Ištván mladší (dále jen ml.) (*1891) s dlouhým *á*, zatímco do archu týkající se rodiny jeho otce Josefa Ištvána st. (*1859) je stejným rukopisem (tedy pravděpodobně též Josef Ištván ml. uvedl) podpis majitele bytu jako „Ištvan Josef“, tedy s krátkým *a*.⁹¹ Tento rozdíl je možné chápat jako určitou v rodině zavedenou mezigenerační distinkci – syn Josefa Ištvána st. si mohl být vědom toho, že otec má ve všech dokladech psané krátké *a*, a takto jej i podepsal (či podepisoval⁹²). Zapisující úředník však již celou rodinu (i Josefa Ištvána st.) zapisuje s dlouhým *á*. Naopak starší dokument – sčítací operáty (dále jen Sč.op.) z roku 1910, které jsou již v češtině (na rozdíl od dřívějších operátů, ale i soupisů vyplněných obvykle německy), uvádí všechny členy této rodiny (tedy i Josefa Ištvána ml.) jednotně s krátkým *a*.⁹³ S dlouhým *á* pak nacházím podpisy a způsoby zapisování příjmení předků celkem kontinuálně ve všech písemnostech pocházejících od potomků Josefa Ištvána/ Ištvána staršího (dále jen st.) z pozdějšího období. Pro zjednodušení proto radějovskou rodinu tohoto Josefa I. st. zapisuji – pokud necituji ze záznamů, kde se držím podoby uvedené v citacích – s dlouhým *á*, které již v meziválečném období převládalo a s nímž se potomci identifikovali.

Zároveň si na tomto místě dovoluji zdůraznit: ač je příjmení Ištvan/ Ištván v české společnosti velmi vzácné, má nejen různé podoby, ale také různý původ. Rozhodně nelze očekávat, že by všichni nositelé tohoto příjmení museli mít mezi svými předky některého z romských migrujících, kteří (a jejichž potomci) jsou částečně předmětem této studie. Patrně ještě dříve, než se na území jižní Moravy dostali snad již jako tzv. tolerovaní či poději z Uher dosídlení Romové s tímto příjmením (vedle častějších Danielů, Holomků a Malíků), žili na stejném území rodiny Ištvanů/ Ištvánů, kteří zde měli daleko hlubší kořeny. Tak lze v průběhu 18. století ve Vémyslicích či v Oslavanech v záznamech do církevních matrik nalézt nositele těchto příjmení mezi usedlými hospodáři,⁹⁴ v Brně jsem pak našla záznam o Janu Ištvanovi, měšťanovi a krejčím.⁹⁵ K roku 2018 se mezi obyvateli ČR nacházelo necelých 100 obyvatel s příjmením Ištvan/Ištvanová, z nich největší počet v okresech Brno a Třebíč.⁹⁶ Nositelů

⁹¹ SOKA Hodonín, Sč. op., Radějov, 1921, s. 13 a s. 15.

⁹² Velmi pravděpodobně byl Josef Ištvan st. negramotný, zatímco jeho děti již měly možnost navštěvovat školu.

⁹³ SOKA Hodonín, Sč. op., Radějov, 1910, s. 11–12.

⁹⁴ Rodina vémyslických Ištvanů upoutala mou pozornost díky tomu, že z ní vzešli dva legionáři (<https://www.vuapraha.cz/legionari/38032> a <https://www.vuapraha.cz/legionari/38033>), jeden je uváděn i mezi padlými v 1. svět. válce (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/8365-vemyslice/>) a dále několik osobních spisů žadatelů o osvědčení o účasti v protinacistickém odboji (tzv. „255“/1946) svědčí o tom, že v rodině byli aktivní činovníci Sokola, kteří byli za 2. svět. války pro tuto svou činnost persekuováni a vězněni z politických důvodů. Nepodařilo se mi dopátrat, jak a kdy se maďarské příjmení do Vémyslic dostalo, ovšem patrně již v 17. století jsou zde vedeni jako majitelé statků, žijí usedle (a žádné indicie nenaznačují, že by mohli mít romské kořeny) – viz např. MZA Brno, E 67, kniha 14812, fol. 21 [index k MN, Vémyslice, 1784–1850]. Jen tato strana ukazuje, že jen mezi lety 1784 až 1806 se ve Vémyslicích narodilo dvacet dětí s příjmením Ištvan/Ištvanová. Stejně je tomu u Ištvanů z Oslavan, kde rodina Ištvanů žila již před příchodem romských rodin sem umístěných (jak o tom svědčí zápisy – viz např. MZA Brno, E 67, kniha 1491, snímek 163 [1788, MZ, Oslavany] a MZA Brno, E 67, kniha 1492, snímek 27 [1797, MZ, Oslavany]).

⁹⁵ MZA Brno, E 67, kniha 16867, snímek 278 [1769, MN, Brno].

⁹⁶ Dle údajů dostupných z r. 2016 na <https://www.kdejsme.cz/prijmeni/%C5%A1tvan/hustota/> [10.10.2020].

příjmení s dlouhým á (lštván/lštvánová) bylo ve stejném čase celkem 56 a jejich četnost je největší v okresech Jihlava a Dačice.⁹⁷ Není však možné ani odhadnout, kolik z nich může mít – byť i vzdálenější - vazbu ke zde představovaným třem rodinám s tímto příjmením. Většina členů těchto rodin s příjmením lštván/ lštván byla zavražděna v KT a mezi přeživšími, o nichž vím, byla většina dívek a žen, u nichž došlo díky sňatkům (po válce či ještě za války) ke změnám příjmení. Během mého výzkumu jsem se nesešla ani s jediným nositelem příjmení lštván/ lštván, jenž by měl přímou vazbu k některému ze zde prezentovaných případů.

Vedle základní podoby příjmení lštván/lštván je v současné době v ČR, ponejvíce na Moravě, přes 320 lštvánků a lštvánkových a 4 nositelé příjmení lštván/ lštvánová (všichni jsou psáni s dlouhým á).⁹⁸ U nich mi není známo, že by jejich příjmení mohlo souviset s rody lštvánů / lštvánů, na které se zaměřuji v této práci. Taková možnost se mi zdá málo pravděpodobná, ovšem nemohu ji ani vyloučit, neb jsem se těmito rodinami nezabývala.

Zároveň chci předeslat, že práce není vyčerpávajícím přehledem rodin lštvánů, které v meziválečném období na území Čech a Moravy žily a staly se oběťmi rasové persekuce. Během výzkumu jsem zvažovala, zda se nepokusit do svého výzkumu zařadit ještě další rodiny, o nichž se mi při pátrání dařilo získat relevantní informace, jež by práci obohatily, jako např.⁹⁹ rodinu Josefa lštvána (*1888 Kunštát), Karla lštvána (*1883 Ostrov u Macochy – jeho rodině se věnuji jen okrajově – viz kap. 9.1.7), Františka lštvána (*1875 Rousínov), Václava lštvána (z Lůžkovic okr. Zlín, rok narození zatím nezjištěn), Vojtěcha lštvána (*1891 Olomouc – také jeho rodina je zmíněna alespoň okrajově – viz kap. 9.1.6) a další, jejichž členové se stali oběťmi holokaustu Romů a celkově by jejich příběhy přispěly k obohacení výstupů. Stejně tak jsem zvažovala, nakolik mohu odbíhat k informacím o pokrevně spřízněných rodinách (nositelích jiných příjmení), abych ukázala jejich vzájemné propojení s dalšími rody, zmínila důležité představitele těchto rodin, dotkla se fenoménu smíšených sňatků, které cestu za společenskou emancipací provázely atd. Nakonec jsem se rozhodla uvést tyto vedlejší poznatky předně tam, kde měly zvláštní důležitost pro následnou interpretaci, tedy snažila jsem se bránit přílišnému rozkošatění výsledné podoby textu, aby orientace v něm byla ještě možná.

Práci jsem se snažila psát tak, aby se případní budoucí badatelé navazující na toto téma měli oč opřít a nemuseli dopátrávat mnou zjištěné údaje znovu. Zároveň se snažím ponechat v textu jen tolik informací, aby byly jednotlivé příběhy stále ještě přehledné. Proto nelze předložený text brát jako absolutní výčet toho, co se mi podařilo o třech vybraných rodinách zjistit: zjištěná data bylo nutné redukovat na vybrané jevy, které jsem považovala za důležité pro zkoumané téma.

⁹⁷ Zjištěno též na www.kdejsme.cz [10.10.2020].

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Řazeno abecedně dle křestních jmen, nikoliv dle důležitosti, stáří či množství získaných poznatků.

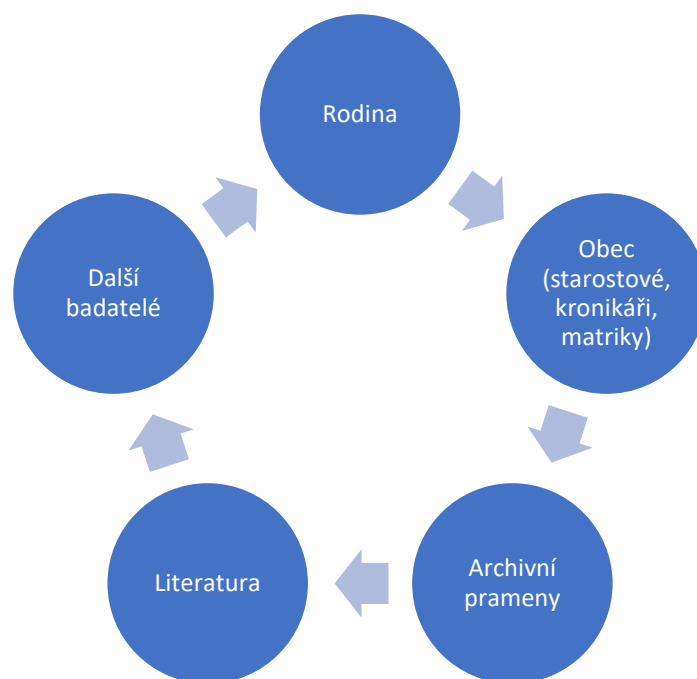
3.3 Popis terénů a průběh výzkumu

Během výzkumu jsem se zaměřila na život tří rodin ve třech obcích, dodatečně jsem – vlivem závažných zjištění – k rodině Jakuba Ištvana (*1881 Bořitov) zahrnula též rodinu Jana Ištvana (*1884 Svitávka). Hlavními terény se tedy pro tuto studii staly obce Bořitov, Vosoudov, Radějov a Svitávka. Postupně jsem zjišťovala, že každá z těchto obcí a oblastí měla specifický ráz a také historie osídlení romskými rodinami byla různá.

Jak z výše uvedené charakteristiky základního designu (kap. 3.1) vyplývá, ještě v průběhu zpracovávání jednotlivých příběhů jsem se dodatečně snažila ověřit některé během rozhovoru zjištěné skutečnosti a získala např. v literatuře či archivním bádáním nové informace, které bylo třeba verifikovat u potomků přeživších. Tím se stalo, že zpracování případových studií se roztáhlo do několika let. Např. návštěvu obce Radějov jsem navštívila za účelem získat zde vzpomínky, snad i školní fotografie, kde by děti z rodiny Ištvanových mohly být zachyceny. Ač se mi snažila pomoci bývalá paní kronikářka i její sestra, která sama do třídy s jednou dívkou z této rodiny chodila, dále jsem se obrátila na starostu obce, navštívila místní základní školu, skupinové fotografie žáků z meziválečného období se mi získat nepodařilo (Terénní deník, záznam 19. 10. 2018). Od paní kronikářky jsem však získala kontakt na přeživší příslušníci rodiny Ištvanových, poslední žijící pamětníci z této rodiny a účastníci válečných událostí. Během návštěvy u ní doma jsem získala od ní i od její dcery informovaný souhlas s jejich účastí v mém výzkumu, dostala povolení natočit s nimi rozhovor a také jsem si mohla ofotit 14 cenných fotografií z rodinného archivu, některé z meziválečného období, z období války, ale i krátce po válce (vybrané fotografie – viz obr. č. 50, 51, 52, 54, 55, 60), na nichž jsou vidět jak ti, kteří byli během války zavražděni v KT, tak i ti, jimž se podařilo sice transportům uniknout, kteří se však stali sirotky či polosirotky a kteří se tak zbytek války i po válce museli vyrovnávat se ztrátou nejbližších a dalšími traumatizujícími důsledky. V rozhovoru byl zmíněn jako pomocník, který nad ukrývajícími se sestrami držel ochrannou ruku, jejich zaměstnavatel – pan Alois Groš. Při zpracování příběhu, prakticky krátce před dokončením, jsem začala pátrat po dostupných informacích o tomto podnikateli a zjistila, že je pochvalně zmiňován (jako dobrý zaměstnavatel) i v rozhovoru v disertační práci, která se věnuje přenosu tradičního kroje v obcích Petrov, Radějov a ve městě Strážnice (Brožovičová 2012: 36). Součástí této práce jsou i archivní fotografie z uvedených míst, mnohé jsou i z meziválečného Radějova. Kvůli nim jsem se obrátila na autorku a požádala ji o osm vytipovaných fotografií otištěných v její disertační práci, a to v lepším rozlišení (aby bylo možné fotografie co nejvíce zvětšit) a také o její povolení je ve své práci uvést, pokud by na nich rodina identifikovala některého ze členů rodiny Ištvanových. Na svou prosbu jsem obdržela ne osm, ale celou sbírku 44 fotografií z meziválečného Radějova (z nichž velkou většinu ve své práci autorka neuvedla) a rozvinula se vzájemná výměna informací a konzultování nových zjištění. Zároveň bylo třeba s příbuznými rodiny pokračovat v identifikování osob na nově zařazených fotografiích (opět některé jsou v příloze – viz obr. č. 56, 58, 61).

Podobný postup rekonstrukce rodinného příběhu probíhal i u dalších případů, téměř jako detektivní pátrání, či jako práce restaurátorů, kteří mají slepit roztříštěný skleněný obraz, jehož

střípky je třeba nejprve shromáždit. Proces získávání střípků do mozaiky celého příběhu bych zpětně nazvala řízeným pátráním v pomyslném kruhu, kde ústřední pro mne byla spolupráce s rodinami, pokud to bylo možné:

Při každém dokončení kružnice jsem se mohla ohlédnout zpět a zjistit, že obraz v mozaice získal opět jasnější kontury, postupně jako by mi z mlhy zapomnění vystupovaly nové detaily a příběh se začal zjevovat. Tento model bádání jsem se snažila aplikovat u všech tří studií, ovšem ne u všech byl možný stejně intenzivně: spolupráce s pamětníky byla různě intenzivní – viz kap. 3.4.

3.4 Informanti – účastníci tohoto výzkumu

K vyhledání a oslovení účastníků výzkumu docházelo individuálními způsoby: přes osobní neformální kontakty mé vlastní či mých přátel (v prvním případě došlo k rozhovoru na základě rozhodnutí mé kamarádky poskytnout mi rozhovor, který bude zveřejněn), či pátráním v místech paměti a získáním kontaktů na lidi, kteří mi mohou pomoci v roli „gatekeepera“ dostat se blíže k rodině, nebo díky tomu, že mne čtenář mnou publikovaného textu oslovil a zaslal mi tipy, v jaké obci bych mohla pátrat po potomcích rodiny, o níž píšu, neb o nich slýchal ve své rodině. Pomoc mi v některých z těchto případů poskytly obecní úřady konkrétních obcí a bývalí kronikáři a kronikářky, kteří sami potomky oslovili, a dále též sociální sítě, díky nimž jsem získala telefonní kontakty na některé potomky. Přesto ne se všemi se mi podařilo navázat kontakt (především kvůli pandemii covidu – kontakt jsem získala právě v době šířící se nákazy, kdy bylo navíc třeba práci již finalizovat), proto si jsem vědoma, že tato

práce má tak do jisté míry možnost být v budoucnu ještě obohacena o další cenné detaily.¹⁰⁰

Následně jsem potenciální informanty oslovila a pokusila se sjednat možnost rozhovoru, vysvětlila téma, o kterém píše (válečné utrpení konkrétních rodin, jeho dopady, sběr fotografií) a pokud jsem se setkala s ochotou ke spolupráci, následoval rozhovor. Již na začátku kontaktu tak byla vyjádřena podstata informovaného souhlasu s tím, že se postupně dohodneme na způsobu, jak budou v práci uvedeni. Předem jsem tyto informanty ujistila, že je zvykem jejich identitu chránit. Vzhledem k tomu, že jsem nechtěla zatěžovat svůj vstup do jejich prostředí uzavíráním smluv o užití toho, co mi sdělí, rozhodla jsem se přijmout riziko a přesné podmínky dojednat postupně. Vždy jsem je ujistila, že pokud by nechtěli, aby se jejich zkušenost v mé práci objevila, budu to respektovat. Spolupráce postavená na oboustranné důvěře s participanty byla pro mne na prvním místě. Na základě dojednaných podmínek jsem si vytvořila zápis, a to ex post, abych měla zapsaná kritéria, na nichž jsme se dohodli. Jedním z kritérií bylo, že zprávu o jejich rodině jim před odevzdáním předám k náhledu, a především k autorizaci jejich vyjádření.

Všichni informanti byli tázáni na situace, kdy se jejich rodinní příslušníci (většinou přímí předci) stali oběťmi nacistické genocidy, mnozí vypovídají také o tom, jak oni sami byli terčem rasového pronásledování, znevýhodňování či zesměšňování a jaký dopad tohoto jednání na sobě dodnes pociťují. Vzhledem k citlivosti tématu jsou informanti striktně anonymizováni a označováni značkou, kterou mi všichni schválili:

První dvě informantky, u nichž celý výzkum započal, mají značky NB a MB, přičemž B je značka pro Bořitov – jedná se o přímé potomky rodiny Ištvanů z Bořitova. Další potomky této rodiny značím iniciálami VB (VB1, VB2 a VB3) – písmeno V znamená vnučka (mohlo by znamenat i vnuk, ovšem, bohužel, všichni vnuci manželů Jakuba Ištvana a Aloisie Ištvanových, stejně jako jejich děti již zemřeli). K výzkumu mohly přispět pouze čtyři vnučky a jedna pravnučka. Značení informantů u dalších dvou rodin je analogické: PV=Pravnuk rodiny Ištvanů z Vosoudova, VR=Vnučka rodiny Ištvanů z Radějova a PR=pravnučka této rodiny.

Žádný z participantů výzkumu nemá příjmení Ištvan a nežije v žádné z uvedených obcí, tedy nelze nikoho z nich dle uvedených dat identifikovat. Zároveň je garantováno, že všichni participanti jsou předem srozuměni s tím, že příběh jejich předků bude v práci zveřejněn s uvedením plného jména a dat.

Abych nereflektovala jen své úspěšné snahy oslovit a získat ke spolupráci potomky přeživších členů konkrétních rodin zasažených holokaustem Romů, je třeba přiznat, že jsem

¹⁰⁰ Lze tedy říci, že jsem pro výzkum využila metodu sněhové koule – tedy techniky, „které se úspěšně využívá ke studiu skrytých populací, k nimž se je možné jen obtížně dostat prostřednictvím tradičtějších metod“ (Příručka k Snowball Sampling 2003: 13).

v několika případech udělala maximum pro nalezení cesty k některým potenciálním informantům (nejednalo se o přímé potomky zde zkoumaných rodin, ale o vzdáleně spřízněné, potenciální majitele s rodinou společných fotografií, neb tyto rodiny nebyly odsunuté do KT), ovšem byla jsem striktně (během telefonického rozhovoru) zástupci těchto rodin buď odmítnuta, nebo mi byl přislíbeno, že se mi rodina ozve a již se tak nestalo a další pokusy o jejich kontaktování již nebyly úspěšné. Z takových telefonátů jsem si zapsala pouze zápis do Terénního deníku v podobě data a obsahu rozhovoru.

3.5 Rozhovory a další metody k vytvoření dat během výzkumu

Rozhovory, které jsem pro sepsání této práce využila, byly jak povahy orálně-historické, tak částečně i biografické a nakonec situační a narativní. Každý z nich byl dán situací a možnostmi pamětníka. Z tzv. „první generace“ přeživších holokaustu se jednalo jen o jednu informantku – zde nazvanou VR, které v době pořízení rozhovoru bylo již přes 90 let, poslední setkání se svými blízkými a traumatizující zážitek z transportu, do kterého musela nastoupit, ale z něž se jí podařilo během několika dnů uniknout, zažila ve svých cca patnácti letech. Neměla možnost si některé vzpomínky, vyprávění babičky, otce a strýců o starších dobách oživovat, tedy pokud mi na některé informace, např. týkající se bratrů jejího otce, kteří zemřeli předčasně a které jsem jí sdělila jako informace, nalezené v archívech, reagovala s překvapením, nelze je interpretovat tak, že se v jejím dětství o těchto konkrétních lidech nemluvilo apod. Stejně tak není divu, že již neznala rodná příjmení svých tet, své babičky – všechny byly provdané Ištvánovy (jedna byla za svobodna Kýrová, jedna Heráková a babička Kubíková). Je těžké určit, co je způsobeno ztrátou (vytěsněním) vzpomínek a co skutečností, že ve svých 15 letech měla paní VR jiné zájmy než hledat odpověď na otázky, odkud její rodina pochází, kde má příbuzné (kteří byli nakonec z velké části také vyvražděni v KT) a další otázky. Lze naopak pochopit, že její snahou bylo traumatické zážitky zapomenout a vytěsnit je, ač na některé momenty (kdy se např. musela rozloučit se svým otcem a viděla jej naposledy), jak říká, zapomenout nemůže – více viz kap. 9.3.5.

Cennými zdroji informací pro mne byly rozhovory s druhou i třetí generací – především z hlediska toho, kdy se o prožitcích svých rodičů za války dozvídali, jaké detaily jim rodiče sdělili (či nesdělili) a jak se s tímto rodinným traumatem sami vyrovnávali. Zároveň by tato práce nebyla tak bohatá, kdyby mi informace neposkytli i bývalí kronikáři a pamětníci události, kdy konkrétní rodiny byly odváženy do KT. Zápisy těchto rozhovorů jsem si vedla v Terénním deníku, od kronikářů jsem dostávala další tipy, na koho se obrátit, s kým se ještě spojit, kdo by si mohl dobu pamatovat a mohl mi přispět dalším detailem a snad i fotografiemi.

Metodologicky – jak se vzpomínkami na těžká období pracovat a jak o nich přemýšlet – mi poskytla antologie textů *Paměť a trauma pohledem humanitních věd - komentovaná antologie teoretických textů* (Kratochvíl 2015b), která mne přiměla přemýšlet o funkčnosti připomínaných vzpomínek a také o ochraně konkrétních pamětníků, kteří své vzpomínky střežili, nepředávali a snad i překryli alternativními vzpomínkami (viz dále). Že má paměť

rovinu jednak individuální, ale také především kolektivní a že – jak se ukazuje – v mnohých rodinách se vzpomínky na oběti předků třetí generaci nepředávají s ohledem na její lepší budoucnost.

Během výzkumu jsem využila – jak z výše popsaného modelu vyplývá – také možnosti dodatečného doptávání, často v souvislosti se sdílením výsledků svého archivního bádání – především v oblasti, kde by mohla rodina mít další informace. Ač jsem se snažila vždy rodiny navštívit s nějakou drobnou pozorností a v rámci reciprocity jim přinést malé pohoštění, vnímala jsem to tak, že pro jednotlivé informanty bylo především zpracování dějin jejich rodiny a připomenutí obětí holocaustu Romů a dopadu války na jejich předky tou hlavní odměnou – uznávali, že na tuto historii a krivdy na jejich rodině spáchané by se nemělo zapomenout. Zároveň jsem u některých členů druhé generace vnímala i obavy, aby se jejich identita v mé práci neodrazila – aby na ně pak nehleděli lidé v jejich okolí jako na potenciální problém. O této diskrétnosti jsem je mohla ujistit, nesdělím lokalitu, kde žijí, v práci neuvedu jejich jméno. Ptala jsem se však na příbuzenstvo – zda jim sdělí, že se mnou mluvili – v některých případech jsem dostala příslib, že mne spojí s dalšími příbuznými, kteří budou mít jiné vzpomínky a jiné informace, též např. další fotografie, v jiných případech jsem ovšem narazila – „ti s Vámi mluvit nebudou“, „ti o tom ani nevědí“, „ti se o to nezajímají“.

Nakonec právě i společná diskuse s potomky přeživších z těchto rodin nad čtením některých záznamů mi přinášely nové poznatky o percepci těchto zjištění, tedy jaké významy dávají těmto novým poznatkům mí informanti, ovšem na druhé straně jsem díky nim zjišťovala též, jaké nové asociace a vzpomínky se jim vybavují. Tito účastníci výzkumu tak získávali ještě silnější participativní roli v mém výzkumu, protože svými poznámkami mohli aktivně ovlivňovat interpretaci zjištěných dat i další směřování mého archivního i etnografického bádání. Nakonec i ono pomyslné lepení mozaiky nebylo pouze mou individuální činností, ale přispěli k němu i tito pamětníci, zejména zástupci druhé a třetí generace.

3.6 Shromáždění a identifikace zachovaných zapsaných vzpomínek přeživších

Souběžně s probíhajícími rozhovory v první rodině jsem začala s pátráním v literatuře a postupně identifikovala několik otištěných, popř. pouze zachovaných a uložených vzpomínek, které přímo z první rodiny pocházely a o tom, že se tyto vzpomínky zachovaly, informanti z rodiny nevěděli.

Jedná se o tyto pamětníky – většinou přeživší věznění v KT, ale též o jednu ukrývající se a jednoho zástupce druhé generace:

- Ištvan Jan (* v Bořitově, vyrůstal ve Svitávce, v době transportu bydlel v nedaleké Doubravici n. Svitavou) – pamětník poskytl v r. 1987 výpověď (zpracoval C. Nečas v r. 1994) a v r. 1997 sám zapsal vlastní vzpomínky a předal je do USHMM
- Ištvanová Aloisie – Blumaierová (narodila se i vyrůstala v Bořitově, odtud byla deportována)
- Bártová Marie – roz. Ištvanová (* i vyrůstala ve Svitávce, transportu unikla rychlým uzavřením sňatku v Brně a odstěhováním se do Prahy)

- Adéla roz. Studená
- její bratr E.S.
- syn bývalé vězenkyně, paní Anny roz. Ištvanové (resp. Růžičkové) z Bořitova
- Ištvanová Marie, roz. Růžičková

Zatímco z jedné rodiny bylo k dispozici osm různých pramenů, s nimiž jsem mohla pracovat, z rodiny ve Vosoudově nebyly k dispozici prakticky žádné memoráty a z rodiny v Radějově mi rodina předala sepsané vzpomínky jedné z vnuček Josefa Ištvana, která nebyla vězněna:

- paní Marie R. – dcera Martina Ištvana (Radějov)

Soupis těchto pramenů i s odkazy, kde se nacházejí – viz Prameny a další zdroje.

3.7 Archivní a genealogické bádání

Na začátku pátrání jsem mohla vycházet ze soupisů vězněných tzv. „cikánů“ v CT I – Lety, CT II – Hodonín a KT AII B – v „Zigeunerlager“ (Nečas 1987, 1992), kde jsem si mohla vyhledat dostupné informace o konkrétních členech zkoumaných rodin – osoby jsou řazené abecedně dle příjmení a jména, a dle data narození, uvedeny jsou dále informace jako číslo vězněné osoby, data příchodu do tábora a další většinou i další poznámky (datum úmrtí, datum transportu do jiného tábora, CT I a CT II i datum propuštění). Výraznou pomocí pro ověření, s kým byli jednotliví členové uvězněni, mi byla Táborová kniha – viz *Memorial Book* 1993 a dále dostupná on-line databáze vězňů v KT Auschwitz a dalších táborech. V soupisech i databázích jsou uvedeny osobní údaje vězňů (obvykle datum i místo narození), datum příchodu, datum odchodu z tábora (a kam byl převeden), či datum úmrtí.

Následně jsem pátrala v dostupných zdrojích (matrikách on-line, kronikách on-line) a objednala se do archivů. Prvními byli Státní okresní archiv v Blansku (dále jen SOkA Blansko) a Vojenský historický archiv v Praze (dále jen VÚA-VHA Praha), z obou těchto archivů jsem nashromáždila nejvíce dat, z nichž v této práci vycházím. Následoval Národní archiv ČR v Praze (dále jen NA ČR Praha) a Moravský zemský archiv v Brně (MZA Brno), Archiv bezpečnostních složek v Praze (ABS Praha) a další okresní archivy (Hodonín, Jihlava, Jindřichův Hradec, Zlín). Pro jižní Čechy jsem – vedle SOkA Jindřichův Hradec – využila zejména digitální archiv Státního oblastního archivu v Třeboni (dále jen SOA Třeboň). Pro bádání o rodině Adolfa Ištvana jsem požádala o pomoc Archiv Kanceláře prezidenta (dále jen AKPR), kde se sice již nenacházely dopisy tohoto romského legionáře, ale byly zde nalezeny alespoň záznamy o již skartované korespondenci (viz kap. 9.2.5).

Vyhledané, shromážděné, popsané a analyzované zdroje představují stovky hodin práce v badatelnách a další stovky hodin práce u počítače. Jejich objem je nejsnazší odhadnout na řádově desetitisíce pročtených stran archivních dokumentů, z nichž jen pro můj výzkum relevantní jsem si – s povolením archivů – fotila či stahovala. Objem těchto dat činí v současné době 240 GB na externím HD, které představují 75 158 souborů rozdělených do 1 720 složek (dle archivů, fondů a identifikačních čísel), které jsem průběžně pojmenovávala, doplňovala a

komentovala – ke každému snímku si postupně doplňuji vlastní komentář a přepis klíčové pasáže).

Pouze menší část takto shromážděných dat se týká přímo v této práci představovaných rodin, podíl těchto snímků z celkového objemu je ovšem obtížné odhadnout. Tyto archiválie jsou sice popsány, ale jejich celkový počet nelze snadno vygenerovat – kromě příjmení Ištvan jsou klíčovými slovy i obce (Bořitov, Bohusoudov, Radějov, Svitávka – kde ovšem ne na každém snímku lze nalézt informace o rodinách Ištvanů, v některých případech ovšem ano). Jen po vygenerování souborů a složek označených názvem Ištvan se mi na konci mého výzkumu vyhledalo 1369 položek (jak jednotlivých souborů, tak složek). Zároveň si uvědomuji, že je možné nalézt ještě další archiválie především ve fondech, k nimž jsem se již během výzkumu nedostala, tedy v bádání je možné dále pokračovat. V následujících podkapitolách se věnuji těm zdrojům, které vyžadují bližší představení.

3.7.1 Pátrání v matrikách

Zcela zásadním zdrojem poznání o rodinných vazbách a způsobu života sledovaných rodin ve starším období, o němž jiné zdroje dat nepřinášely žádné či jen velmi sporadické poznatky, bylo studium a analýza matričních záznamů, které bylo třeba nejprve vyhledat a identifikovat.¹⁰¹

V této práci navazuji na J. Hanzala, který matriční záznamy využíval především pro doložení pobytu romských rodin v určité části Moravy (viz Hanzal 2004), tedy mnohé nejstarší záznamy s příjmením Ištvan jsem mohla dohledat podle jeho již dříve publikovaných odkazů (a to i díky pečlivě zpracovanému rejstříku v jeho výše uvedené knize). Poznatky z matričních záznamů zpracoval však i v dalším svém textu, který věnoval především analýze oněch nejstarších identifikovaných zápisů (Hanzal 2016a). Navazuji však také na práci C. Nečase, který se o vyhledání a zpracování poznatků o romských rodinách z matrik snažil pro některé předem vybrané lokality (Nečas 1989¹⁰²; 2005: 130–137¹⁰³). Nověji tuto metodu (vedle mnoha dalších) využil i M. Schuster ve své zmíněné práci o rodině Dychů z Hrušek na Břeclavsku (Schuster 2020).

Specifickým problémem při pátrání po záznamech v matrikách narozených (dále MN),

¹⁰¹ Do jisté míry tato práce stojí na stovkách hodin strávených hledáním matričních zápisů a snahami odhalit možné vazby mezi osobami, o nichž si v záznamech můžeme číst. Cílem této práce bylo jednak prohloubit poznání a zároveň předat rodinám v rámci recipacity poznatky, k nimž se nelze tak snadno dostat.

¹⁰² Ukazuje možnosti mapování romských rodů pomocí genealogických metod na příkladu zakladatelů romské kolonie v Černovicích (dnes součástí Brna) zvané U Kostivárny (dle továrny na spodium, vedle níž se kolonie nacházela). Nejstarší identifikované záznamy jedné danielovské linie pochází ze čtyřicátých let 19. století – narození Alexandra Daniela datuje C. Nečas rokem 1949, ač odkaz uvádí správný (Nečas 1989: 131–132), leč tento se narodil v r. 1946 (MZA Brno, E 67, kniha 6001, snímek 66 [1846, MN, Vracov]).

¹⁰³ Mapuje vznik romské kolonie ve Strážnici, kde žila příbuzenská pospolitost Kýrů: zatím nejstarší údaj pochází z r. 1801, kdy se v Hrubé Vrbce narodil Václav Kýr, od něj lze odvodit všechny rodiny Kýrů ze Strážnice a okolí. (Při studiu těchto záznamů jsem odhalila sedm drobných chybek, které by stály za opravu v případě reedice jinak skvělé monografie. Na tomto místě doporučené opravy neuvádím, neb jsou nad rámec této studie.)

oddaných (MO) i zemřelých (MZ) vztahujících ke sledovaným rodinám byl jejich obvyklý územní pohyb související s jejich způsobem života. Pro vytipování možných lokalit mi byly také soupisy tzv. „cikánů“¹⁰⁴. Během výzkumu jsem ovšem zjišťovala, že nejen že jsou v matričních zápisech i v soupisech tzv. „Cikánů“ u konkrétních hledaných osob uváděny často chybné údaje, ale odkazují na datum a místo narození, které však v příslušných matrikách nejsou, popř. se data i místa narození v jednotlivých soupisech a záznamech o týchž osobách zcela liší.

Matriční záznamy jsem se snažila dohledat primárně u všech členů rodin, jimž se v této práci věnuji, a to kam až mi bylo umožněno (dokud se mi stopy neztratily pro neexistenci vhodných pomocných archiválií). Pokud neuvádím jiný zdroj, jsou matriční záznamy čerpané z jejich on-line zveřejnění (většina na serveru „actapublica“ pod MZA Brno) – přímý internetový odkaz neuvádím především proto, že během zpracování této práce došlo k přečíslování knih i změně umístění na serveru, nové odkazy si postupně zjišťuji, ale protože jsou přímé odkazy na dostupnost zpravidla delší než 1 řádek, pro úspornost odkazuji jen na číslo knihy a číslo snímku. V hranaté závorce za odkazem je zpravidla rok, druh knihy a lokalita, kde k události došlo.¹⁰⁵ Pomocí těchto odkazů je možné záznam snadno vyhledat i ověřit.

Další problémem, který jsem musela řešit, se stalo dohledávání záznamů, které byly zapsané na Slovensku. Pro Slovensko jsou k dispozici užitečné webové stránky náboženské organizace FamilySearch, kde jsou souhrnně nahrané jednotlivé stránky matrik, které jsou zároveň i oindexované, tedy lze hledat dle místa narození, roku, jména a příjmení. Problémem, kterému jsem musela v tomto systému čelit, byly chybně přepsaná jména a příjmení osob, jež jsem hledala. Pouze jeden syn radějovského Josefa Ištvana, Josef Ištván *1891 byl v rodných Vrbovcích v indexu na FamilySearch přepsán správně pod příjmením Istvan. Dalšího syna této rodiny, Pavla Ištvana jsem našla prakticky náhodou, když jsem procházel stránku po stránce a hledala heslo zingari, jak jsou v této matrice označovány děti narozené romským rodičům. Jak jsem zjistila, rodiče Pavla Ištvana jsou v indexu zapsané s několika chybami, otec jako Istvan Foglus (namísto Josephus Istvan), matka jako Eva Rubik (namísto Eva Kubík). Syn Pavel je pak k nalezení pod příjmením Foglus.¹⁰⁶

Je velmi pravděpodobné, že jednak kvůli těmto chybám a neexistenci spolehlivé archivní pomůcky, ale také kvůli tomu, že na stránkách FamilySearch nejsou dosud zpracované všechny matriky (pro Vrbovce, kde možná až dvě desetiletí žila rodina Josefa Ištvana z Radějova, je

¹⁰⁴ Soupisy, o něž se v této práci opírám, jsou jak pro celou Moravu, tak lokální – pro některé obce jsou početnější, pro jiné sporadické. Všechny jsou uloženy v MZA Brno – viz odkazy v konkrétních případových studiích.

¹⁰⁵ Např. odkaz ve tvaru MZA Brno, E 67, kniha 9648, snímek 107 [1879, MN, Protivanov] říká, že záznam je k nalezení v protivanovské matrice narozených, která se na serveru <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani> nachází pod číslem knihy 9648, a že snímek 107 se vztahuje k události z r. 1879. Značka [1879, MN, Protivanov] je mé soukromé označení, pod kterým si snímek záznamu dohledám ve své vlastní databázi shromážděných matričních záznamů, z nichž v tomto výzkumu vycházím.

¹⁰⁶ Slovakia Church and Synagogue Books, 1592-1935, database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:V1N8-YPG> : 18 July 2017), Paulus Fosglus, 1894; citing p. , 1, Baptism, Vrbovce, Myjava, Slovakia, Odbor Archivnictva (The Archives of the Republic), Slovakia; FHL microfilm 2,435,335.

nafovena pouze matrika narozených, a to do roku 1894, matrika oddaných ani zemřelých, ale ani novější matriky narozených se zde v době mého výzkumu nenacházely)¹⁰⁷, nebylo možné dohledat všechny hledané zápisy a musela jsem se spolehnout na údaje uváděné v jiných archiváliích. Pro případ, že bude časem možné na výzkum navázat a dohledat chybějící záznamy, odkazují alespoň u hlavních osob na archiválie, které údaje o nich uvádějí. V případě, že se vyskytnou různé údaje, snažím se uvádět všechny, které by v dalším pátrání mohly pomoci.

Patrně nejméně úspěšná jsem byla s rody Jana a Jakuba Ištvana, jejichž předkové se hlásili k Okrouhlé. Protože tyto rodiny v Okrouhlé nepobývaly, ale vztahují se k nim matriční zápisy z obcí v širokém okolí a i v jiných krajích, bylo vyhledávání pomocí metody pokus–omyl téměř nemožné – prakticky jsem prohlížela jen ty obce, kde se zachoval index, dále kde jsem již dříve narození či úmrtí některého ze členů rodiny Ištvanů objevila. Především mi pomůckou byly dva soupisy: z r. 1846 a 1875, kde v obou jsou uvedeni všichni členové každé z rodin, o nichž měli zastupitelé obce Okrouhlá povědomí, že se k ní v dané době hlásí. U všech členů včetně dětí je uveden věk i místo, k němuž se hlásí. Ač jsem pátrala po matričních zápisech, kterými by bylo možné údaje doložit, byla jsem úspěšná jen v několika ojedinělých případech. Poměrně často se mi uvedený údaj nepodařilo dohledat právě i pro příliš velké množství potenciálních záznamů i pro neexistenci indexu pro danou matriku. Mé pátrání je zdokumentováno – viz kap. 9.1.1. Specifickým problémem při dohledávání v indexech příjmení Ištvan byla skutečnost, že indexy obvykle nemají samostatné písmeno I, toto příjmení bylo nacházeno obvykle pod J, výjimečně též pod G. Zcela speciální problém byl v matrikách z Jihočeského kraje – v indexech vytvářených zde se příjmení Ištvan téměř nenachází, ač i zde byli členové romských rodin s příjmením Ištvan zapisováni – většinou jsem na ně přišla jen díky konkrétnímu jinde uvedenému údaji a dále díky ochotné spolupráci matričních úředníků.¹⁰⁸

Odkazy na matriční záznamy uvádím u všech osob těsně spjatých se zkoumanými rody. Vzhledem k velkému množství matričních záznamů, které jsem identifikovala a shromáždila a z nichž vycházím, se místy (kde informace pouze doplňují zjištění o konkrétní studované rodině) odkazují pouze na tuto sbírku dokumentů a neodkazují přímo na konkrétní záznam. Snažím se tím jednak šetřit pozornost čtenáře a zároveň si jsem vědoma, že shromážděná sbírka matričních zápisů si zaslouží samostatné hlubší analytické šetření, které není předmětem této práce. Zároveň zmiňuji aspoň způsob dohledání, místo a rok uváděných záznamů. Na dohledané matriční záznamy, které uvádím s odkazem na umístění, odkazují co nejúspornějším způsobem. Většina z nich je k nalezení na webových stránkách <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani> (tj. v matrikách uložených v MZA Brně), pro tuto práci jsme ovšem pracovala i s matrikami uloženými v MZA Opava, SOA Třeboň, SOA Zámorsk (a již zmíněný server familysearch.org).

¹⁰⁷ Viz https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&query=%2Bsubject_id%3A1224005 [8. 10. 2020].

¹⁰⁸ Kromě spolupráce s matričními úřady musím na tomto místě poděkovat též. Ing. K. Pojslovi, který se ve svém důchodu zabývá především dohledáváním stop po zavražděných obětech holokaustu Romů, a v rámci mého pátrání mi několik matričních zápisů z živých matrik dokázal obstarat.

3.7.2 Pátrání ve státních okresních archívech

Zatímco ve státních archívech se pro mou práci nacházely především soupisy Romů a výsledky dotazníkových šetření týkající se např. vzdělávání romských dětí ve školách (MZA Brno), popř. fondy ministerstev a policejního ředitelství (NA ČR Praha), v okresních archívech jsem mohla nalézt více dat týkajících se konkrétních rodin.

Z metodologického hlediska jsem narážela na jeden základní problém:¹⁰⁹ každý stání okresní archiv, který jsem navštívila, měl zachovány jiné typy archiválií, v nichž jsem mohla zmínky o rodinných příslušnících sledovaných rodin hledat. Z tohoto hlediska nejméně „plodným“ byl pro mne SOkA Hodonín, v něm jsem zmínky o rodině Josefa Ištvana (Radějov) našla jen v kronice obce Radějov a, ve fondu Archivu města (dále jen AM) Hodonín a ve sbírce Sčítacích operátů. Naopak naprosto nejbohatším „nalezištěm“ pro mne byl SOkA Blansko, kde se údaje k členům rodin Jakuba a Jana Ištvana (Bořítov a Sázavka) nacházely jak v knihách a písemnostech obcí a měst, tak především v unikátních a v jiných archívech (které jsem měla možnost navštívit) nezachovaných písemnostech z fondů příslušných četnických stanic. Na druhou stranu mi zde nemohli předložit písemnosti okresního úřadu v Boskovicích, které se v některých jiných okresních archívech nacházely – např. evidence cikánských legitimací, popř. dokumenty o přidělení domovské příslušnosti. Co se týče zachovaných knih a písemností okresních úřadů, zde jsem naopak kvitovala bohatstvím archiválií zachovaných v jižních Čechách (SOkA Jindřichův Hradec) a především pak na Vysočině (SOkA Jihlava a SOkA Pelhřimov). Výsledkem je, že ke každé rodině se mi podařilo získat poznatky odlišné povahy, na jejichž základě lze rekonstruovat rozdílným způsobem akcentované příběhy. Na jedné straně tak nelze případy komparovat, ale na druhé straně dohromady vytváří unikátní celek, neb se vzájemně doplňují.

Velkou část dat shromážděných z archivních dokumentů, které jsem pro výzkum vyhodnotila jako relevantní (tj. odpovídaly mi na otázky jako, jak se žilo sledovaným romským rodinám v obcích, kde se usadili, jak daleko tyto rodiny nadále migrovaly, jaké měli jejich členové interakce se svým okolím, jak byli hodnoceni, jaká nařízení a pokyny je ovlivňovaly apod.) představují záznamy z vybraných četnických stanic (dále jen ČS). Tyto archiválie se zachovaly z mnou sledovaných míst pro bořitovskou a svitavskou rodinu Ištvanů nejlépe, tj. fondy četnických stanic byly nejbohatší v SOkA Blansko. A protože jsem procházela nejen fondy ČS Černá Hora (do jejíhož obvodu spadal i Bořítov) a ČS Svitávka, ale též některé další, považuji za potřebné tento terén ČS aspoň ve zkratce přiblížit. V této práci představuje výzkum v těchto fondech sondu, dle níž si lze představit i další – dnes již nezachované archiválie z ČS (např. na Hodonínsku), ovšem dle něj je možné si představit strukturu a spolupráci jednotlivých stanic. Protože pro tuto práci vybrané archiválie spadají téměř výhradně do časového období 1918–1945, bylo potřeba, abych se v terénu těchto četnických stanic zorientovala. Výborným průvodcem mi byla diplomová práce (Chalupníková 2010) a následně

¹⁰⁹ Jak jsem posléze zjistila, s problémem skartovaných pro výzkum cenných archiválií a s jejich nerovnoměrným výskytem se ve své disertaci vyrovnával i P. Baloun (Baloun 2020: 27–28).

jsem si se zájmem prostudovala i rigorózní práci (Ott 2021), obě práce mi přinesly vhled jak do zkoumaných archiválií, tak do celého systému a sítě těchto policejních složek, např. vysvětlení základních nejasností, proč se spory o domovskou příslušnost řešily v Boskovicích, zatímco obvinění z trestných činů v Blansku a jiné základní tápání. Dříve tzv. politický okres Boskovice byl rozdělen na tři soudní okresy, a sice Blansko, Boskovice a Kunštát.

Protože se výzkum v této oblasti stal pro mne v přeneseném slova smyslu terénem, dovolím si tento „terén“ pro archivní bádání k případové studii Bořitov a Svitávka (viz kap. 9.1) přiblížit. Pod každý soudní okres v době vzniku republiky patřilo pět nejbližších četnických stanic: k Blansku náležely ČS Blansko, Černá Hora, Jedovnice, Rájec a Sloup, k pod Boskovice ČS Boskovice, Letovice, Svitávka, Šebetov a Žďárná a pod správu soudního okresu Kunštát ČS Kunštát, Křetín, Lysice, Olešnice a Rovečné. Na každé sloužilo tři a více četníků. Dodatečně – v letech 1918 až 1922 vzniklo ještě pět (tří- až čtyřmužových) ČS, a to v tomto pořadí: ČS Rozhraní (soudní okres Kunštát), ČS Skalice (soudní okres Boskovice), ČS Protivanov (soudní okres Boskovice), ČS Hodonín (soudní okres Kunštát) a ČS Ostrov u Macochy (soudní okres Blansko) (Ott 2021: 53, tisková strana 63). O početnosti četnictva na Boskovicku M. Ott dále píše:

Systemizovaný stav četnictva na jednotlivých stanicích v okrese se ve 20. letech měnil jen málo. V roce 1920 na nich mělo sloužit 62 četníků a 25 výpomocných četníků, v roce 1924 pak 73 četníků a v roce 1929 celkem 70 četníků. (tamtéž)

Okresní velitelství sídlilo v Boskovicích, odtud byly pokyny posílány na všech dvacet ČS. Velice zajímavý je popis celého politického okresu z r. 1932, a to pohledem okresního velitele, jenž jistě mohl tento okres porovnat s dalšími okresy (na nichž snad působil, nebo o nichž se mohl dozvědět od jiných okresních velitelů). Pasáž cituji též proto, že jako jeden ze základních rysů tohoto okresu, který považoval za nutné zmínit, byly dobré podmínky pro romské migrující skupiny, které zde v té době nacházely vhodné útočiště v četných hlubokých a nepřehledných lesích:

V soudních okresních boskovickém a blanenském jest dosti rozsáhlý průmysl železářský, textilní, konfekční a dřevařský. V soudním okrese kunštátském převládá zemědělství[...] Okres jest značně hornatý a lesnatý. Horské obyvatelstvo žíví se velmi nuzně a jeví sklon k lesním krádežím[...] Rozsáhlé lesy v okrese jsou vítaným útlukem cikánům a jiným potulným tlupám. V Moravském Krasu jest v letní době dosti čilý cizinecký a turistický ruch. Vylíčené okolnosti vyžadují od příslušníků četnictva zvýšenou činnost a ustavičnou bdělost.¹¹⁰

Patrně podobný popis terénu by se mohl nacházet i pro Vosoudov (ležící v kopcovitém kraji na samém okraji dříve hlubokých lesů) v dnešním Kraji Vysočina, ale též pro Radějov, jenž se nachází na úpatí Bílých Karpat. Snad i díky těmto hůře prostupným terénům byly obce ležící v jejich blízkosti dostupnější romským rodinám a ty se zde postupně usazovaly, rodily se jim

¹¹⁰ MZA, fond B 72, Katalog důvěrných spisů, kart. 441, i.č. 104, fol. 1-2. [Citováno dle Ott 2021: 76, tisková strana 94].

zde děti a následně sem byly přiděleny – pokud zde ještě domovskou příslušnost uznánu neměly – domovským právem. Fondy, které jsem dále mohla v některých archivech nahlédnout a využít, patřily do oblasti školství a dále se jednalo o sčítací operáty.

3.7.3 Pátrání ve VHA a další archiválie obsahující citlivé osobní údaje

Specifickým úkolem zatíženým více metodologickými otázkami a etickými dilematy byla práce se žádostmi o „Osvědčení“ za účast v národním boji za osvobození. Do VÚA-VHA v Praze-Ruzyni jsem se objednala s žádostí o předložení vojenského kmenového listu Jakuba Ištvana, předpokládala jsem, že si potvrdím jeho vojenskou službu, možná též účast či neúčast v 1. svět. válce. Kmenový list se sice nezachoval, ovšem předložen mi byl osobní spis, v němž manželka Aloisie žádala o vydání „Osvědčení“ za manžela zavražděného v KT. Poté, co jsem si uvědomila, jak cenné informace se v osobních spisech nacházejí, začala jsem se věnovat jejich studiu systematicky. O toto studium je poměrně značný zájem a jejich předložení je striktně omezeno množstvím objednaných spisů a lhůtou potřebnou k jejich přípravě a prověření, že neobsahují údaje o tzv. „třetích osobách“¹¹¹.

Poměrně záhy jsem si uvědomila, že spisy obsahují osobně citlivé údaje, osobní dopisy vysvětlující jejich situaci v době vyřizování žádosti a že jde mnohdy o údaje nejen z padesátých, šedesátých, ale např. i z devadesátých let či dokonce z doby po r. 2000. To byl hlavní důvod, proč jsem si pro způsob nakládání s těmito spisy postupně stanovila vlastní způsob odkazování a samozřejmě i ošetření jejich fotografií. Pokud v této práci odkazuji na spis z tohoto fondu, odkaz je ve tvaru „VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – číslo / datum“ – číslo a datum zde označí pořadí a den, kdy jsem spis studovala.

Celkem jsem dosud studovala přes 600 předem pečlivě vybíraných osobních spisů žadatelů o „Osvědčení“, z nich se jen malá část týkala Neromů (pro srovnání jsem si objednala několik spisů týkajících se holokaustu Židů/židů a dále též osob v odboji, osob, které byli spolu s Romy vězněni a po válce o nich vypovídali, svědčili jim apod.)

Jak jsem uvedla výše, využila jsem též možnosti studovat osobní spisy žadatelů o odškodnění tzv. „pseudolékařských pokusů“ (správně zločinných nacistických lékařských pokusů),¹¹² které se k tématu mé práce vázaly velmi podstatně – obsahují jednak osobní výpovědi dotýkající se těch nejcitlivějších osobních míst, kdy vězni byli zneužíváni k vědeckým lékařským pokusům – testování léků, ale též k testování rychlých způsobů sterilizací. Také zde neodkazuji přímo na žádosti, ale na pořadí a datum, kdy jsem osobní spis studovala.

¹¹¹ „Na základě zákona č. 101/2004 Sb. a podle zákona č. 499/2004 ve znění pozdějších úprav“ – dle předtištěného lístku vloženého do studovaného osobního spisu (VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 585/ 2. 9. 2021).

¹¹² Tyto osobní spisy jsou uloženy v NA Praha a není k nim tak snadný přístup – za pomoc s jejich dohledáním (na základě é žádosti) děkuji M.Chaloupkové, správce fondu v době mého výzkumu.

3.8 Metody analýzy dat

Pro analýzu shromážděných a podrobně popsaných a přepsaných dat jsem využila metodu kódování a následné definování témat, která se dotýkala etických aspektů. Mezi tato témata či oblasti patřily např. domovské právo, eugenické návrhy (včetně pokusů o sterilizace), naši x cizí, připisovaná identita, tresty, kriminalizace, nedůvěra, sociální kontakty, odškodňování, ponižování, metodologické dilema apod.

Ač jsem se z počátku snažila využívat atlas.ti, ukázalo se mi jako efektivnější a rychlejší pracovat přímo s daty uloženými na externím HD jejich úpravou - jména osob, názvy lokalit, datum a téma vkládat přímo do názvů (pak bylo možné vygenerovat všechny nalezené a označené záznamy týkající se jednoho konkrétního člověka) a do komentářů ke každému snímku (s využitím speciálního programu ro práci se snímky) jsem přepisovala klíčové pasáže, které jsem následně mohla vkládat do textu či souboru vybraných dat pro další analýzu.

Vedle tohoto postupu jsem využila také program Ancestry pro sestavení rodokmenů – pro každou rodinu Ištvanů mám speciální soubor, pro každou ze tří rodin jsem si do programu zanesla dosud 100-300 osob, ať přímo členů rodiny, či blízce nebo i vzdáleně příbuzných. Tento program mi byl velmi užitečný pro rychlé připomenutí míst a dat narození, svateb a úmrtí, ale též vloženými poznámkami, odkud který údaj pochází. Pro vysoké množství údajů nebylo možné spoléhat jen na svou paměť.

3.9 Etické otázky výzkumu a jejich řešení

Během výzkumu jsem musela promýšlet několik oblastí etických otázek týkajících se jak cílů a průběhu výzkumu, tak i presentace výsledků. Po vlastní rozvaze jsem si nechala plán projektu posoudit Komisí pro etiku ve výzkumu Fakulty humanitních studií (KEV FHS).¹¹³ Základní otázkou bylo zohlednění, do jaké míry zjištěná a zveřejněná data odkryt a do jak míry je naopak anonymizovat. Či jména a data narození v případových studiích uvádět a koho již nikoliv. Po zvažování jsem přistoupila k řešení, že údaje do roku 1945 až na výjimky sděluji otevřeně. U přeživších však neuvádím plná data narození, nesděluji lokality, kam se po válce přestěhovali (popř. kde dnes oni nebo moji informanti – jejich potomci) žijí. Naopak u obětí holokaustu války uvádím jejich plná data narození i úmrtí, jejich celá jména i se zdroji, kde lze tato data ověřit – především i z toho důvodů, že bývají uváděna různě a jejich prověřování má velký význam pro případné budování pomníků, pamětních desek.

U žádného z mých informantů pocházejícího z romských rodin nesděluji jejich jména, ani roky narození (pouze uvádím přibližný věk, např. „narozena ve čtyřicátých až padesátých letech“, popř. kolikátou generaci od obětí holokaustu představují).

¹¹³ Po zapracování cenných připomínek byl projekt schválen dne 5. 4. 2022, č.j. UKFHS/162289/2022, č. stanoviska: 062022/Kli.

Byla jsem si vědoma toho, že rozhovory, které jsem s participanty výzkumu vedla, je mohly rozrušit – často se dotýkaly jejich vzpomínek na následky rasového pronásledování v jejich rodině, na utrpení, o kterém se většina z nich dozvíдалa jen z náznaků, ale i na momenty, kdy se oni sami cítili být znevýhodňováni či ponižováni kvůli připisované identitě (související s vlastními kořeny, které jim v některých případech sami rodiče do určitého věku zamlčovali). Byli jsme proto v mailovém i telefonickém kontaktu a snažila jsem se – zvláště poté, co mi poskytli takto citlivé informace – ujistit je o tom, že je dobře, že tyto citlivé informace sdělili, neb by se o těchto příkořích mělo vědět. Zároveň jsem je ujišťovala o tom, že jim toto sdělení nijak neuškodí (v práci neodhalím jejich identitu). Především oblast poválečných příkoří proto nespojuji již s žádnou uvedenou lokalitou a většinou ani s žádnou ze tří rodin, které zde v meziválečném období žily. Výpovědi plně anonymizuji. Jedinou výjimkou je případ již zemřelého Pavla Ištvána (*1928, Radějov), jehož případ záměrně (se souhlasem jeho příbuzných) odkrývám a v této práci zviditelňuji.

Ačkoliv jsou mezi participanty výzkumu i takoví, kteří se otevřeně ke svému romskému původu hlásí, popř. se během výzkumu rozhodli veřejně přihlásit, i ti jsou v této práci anonymizováni – především z důvodu ochrany jejich identity pro některá osobně citlivá sdělení, která jsem se rozhodla v práci využít. Abych tuto zásadu ochrany identity informantů mohla dodržet a anonymizované výpovědi týkající se poválečné historie nebyly spojovány s konkrétními třemi rodinami, rozhodla jsem se v práci využít i vlastní analýzu vybraných žádostí o „Osvědčení“ na základě zákona č. 255/1946, a to desítek dalších osob. I tyto osobní spisy, stejně jako osobní spisy žadatelů o odškodnění zločinných lékařských pokusů prováděných v KT budu v těchto případech plně anonymizovat. Ač ve VHÚ doporučují odkazovat na spis jeho jednacím číslem a plným jménem žadatele, namísto toho uvádím jen kód, pod nímž mohu osobní spis zpětně identifikovat, a to jen pomocí tabulky, resp. dvou tabulek.¹¹⁴

Rizikem tohoto projektu v jeho finální fázi – která probíhalo v době pandemie – byla i skutečnost, že byl výzkum v rodinách narušen tím, že z osobních setkání bylo nutné přejít do komunikace přes telefony a e-maily. Bylo pro mne samozřejmostí neohrozit zdraví informantů a nevystavit je možnému riziku zbytečným setkáváním se se mnou jako výzkumníci, která by za nimi jela z jiné oblasti (200 až 300 km).

Dalším rizikem bylo, že jsem od všech informantů získávala informovaný souhlas až po sepsání práce, a to z důvodů, že jsem věděla, že mi během výzkumu sdělují velmi citlivé informace, kdy během rozhovorů není možné nahlédnout, jak budou které výroky použity. Měla jsem proto potřebu je požádat, aby si pasáže, kde se na jejich výroky odvolávám, přečetli a buď schválili, nebo navrhli jejich opravu. K tomuto skutečně došlo a obdržela jsem jejich informovaný souhlas – většinou i s drobnými připomínkami, co by chtěli ve své výpovědi upřesnit. Tyto jejich připomínky jsem zapracovala.

¹¹⁴ Tato tabulka je uložena spolu s daty, fotografiemi archiválií na zakódovaném externím HD.

Osobně citlivá data

Osobně citlivá data v mé práci se týkají etnické příslušnosti, přiznávané či připisované etnicity, holokaustu (pro některé participanty výzkumu se jedná o stále citlivé a nezpracované téma). Shromážděná data (jako nahrávky rozhovorů, jejich přepisy, fotografie ze soukromých archivů i archivních dokumentů a jejich přepisy, např. záznamů z osobních spisů žadatelů o „Osvědčení“/o odškodnění „pseudolékařských pokusů“) ukládám na dva externí HD, které jsou pečlivě zabezpečené, aby tato data nemohla být odcizena a zneužita. Pokud s některými archiváliemi pracuji, kopíruji si je do notebooku, ale pak se s tímto notebookem nepřipojuji k žádné veřejné internetové síti. Po jejich zpracování tyto dokumenty z notebooku mažu.

Terénní deníky, kde jsou zaznamenány adresy a telefony, si vedu ručně. Do počítače si tyto údaje neukládám. Do deníků vedených elektronicky si píši již jen kódy. Kódy využívám i v samotném zpracování všude tam, kde se dotýkají poválečné doby a přeživších členů rodiny. (Plná jména a data uvádím pouze u obětí holokaustu a u jejich předků, u přeživších pouze v tom případě, že již zemřeli a mám k jejich uvedení souhlas rodiny).

Data po skončení projektu ponechám v soukromém archivu: v budoucnu plánuji na výzkum navázat a pokud možno jej ještě rozšířit. Po zpracování dat dojde částečně k jejich smazání, což se týká především rozhovorů a fotografií dokumentů pořízených v rodinných archivech. Naopak fotografie dokumentů pořízené v archivech budou nabídnuty k archivaci některé instituci, která s nimi bude moci dále pracovat a zároveň je dokáže ochránit před zneužitím.

V projektu využívám tyto osobní citlivá data:

1. knižně publikované soupisy za války vězňených a deportovaných osob označených za Romy (resp. za „cikány“). Protože jsou dnes lehce dohledatelné, citované údaje neanonymizuji a využívám je především tam, kde jsou cenným dokladem procesů, které zkoumám (konkrétně obtížného procesu dokládání věznění či úmrtí blízkých osob v KT, s nimiž mnozí žadatelé z řad přeživších a potomků obětí měli zkušenost). Jedná se např. o tyto knihy: Nečas (1987): *Andr'oda taboris*; Nečas (1992): *Aušvicate hin kher báro*; *Memorial Book* (1993) a další;
2. archivní sbírky – pozůstalost historiků Vlasty Kladivové a C. Nečase, kde se nacházejí osobní data, např. v korespondenci s přeživšími, ve výpiskách z „živých archiválií“ – vzhledem k jejich nezveřejnění autory tato stále ještě citlivá data otevřeně neuvádím. Kde naopak došlo na základě dohody autora s pamětníkem k jejich zveřejnění a publikování a sami autoři je publikovali, pak je neutajuji;
3. veřejně přístupný soupis žadatelů o „Osvědčení“ pro účastníky protinacistického odboje. Zde uvedené údaje anonymizuji (osobní spisy neoznačuji jménem, ani číslem jednacím, ač jsem tak ve svých předchozích výstupech – na základě pokynů z VHA – činila), neb si jsem vědoma odkrývání osobně citlivých skutečností: obsahují osobní citlivé údaje týkající se především etnicity, často i zdraví a následků válečného utrpení. Proto odkazuji jen na celou tuto sbírku a mnou zvolenou značku (pořadí spisu v mé soukromé databázi a datum, kdy jsem spis studovala), v případě žádostí o odškodnění

„pseudolékařských pokusů“, které jsou uloženy v NA ČR odkazují jen na celý soubor a vlastní kód;

4. v citacích z jiných knih, kde se osobní citlivá data objevují, např. Nečas (1992): *Našti bisteras*, Horváthová (2021): *...to jsou těžké vzpomínky*, popř. z novinových článků, jak historických, tak i těch, které byly publikované v nedávné době a jsou k dohledání online.

Nakládání s osobními údaji

M. Čtvrtník ve svém fejetonu vydaném v *archivním časopisu* v r. 2014 upozornil na ožehavou otázku „práva být zapomenut“, která se v té době v rámci GDPR řešila.¹¹⁵ Ač se s tímto právem, stejně jako autor, neztotožňuji, věřím, že mnozí mí informanti by si přáli, aby přístupy k informacím o jejich předcích byly přístupné jen s určitým omezením. Z této víry pak vyplývá i jisté dilema, které jako badatel v oblasti holokaustu Romů musím řešit: mám právo připomínat historické události, které možná právě potomci hlavních obětí nechtějí veřejně připomínat? Když se obávají se, že bude jejich identita prozrazena? Je to jedna z hlavních otázek, na kterou v této práci hledám odpověď, a tedy se k ní vrátím ještě ve svých závěrech. Samozřejmě však souvisí se způsobem ochrany informantů. V této práci jsem se rozhodla přistoupit k anonymizaci informantů v několika odlišných stupních.

Hlavní dilema, která jsem musela řešit, se týkala částečné anonymizace archivních zdrojů – necitovat, pokud by se mohla vyjádření kohokoliv z rodin dotknout. – Ač se většina přeživších, tzv. první generace narodila před více jak 100 lety, žádný z těch, kteří prožili věznění v KT a CT nežije, a tedy bych mohla dokumenty považovat za volně využitelné, žijí jejich potomci, pro které je důležité, jaký obraz o jejich rodičích budu sdílet. Současně je ovšem nepřijatelné z vědeckého hlediska zjištěná data zúžit jen na ty pro všechny zúčastněné přijatelné a nepřijatelné zcela eliminovat – podílela bych se na vytváření alternativní skutečnosti.

Rozhodla jsem se dilema řešit specifickým způsobem – částečnou či úplnou anonymizací zdroje. Pro takto anonymizované zdroje jsem si vytvořila vlastní tabulku zdrojů, kterým jsem dala speciální kód, který si uvádím ve svých tabulkách anonymizovaných zdrojů pro každý archiv zvlášť. V textu je odkaz na zdroj označen značkou archivu, fondu, poznámkou anonymizováno a mou vlastní značkou. V tabulce, která je součástí mých nepublikovaných dat, lze pak umístění zdroje přesně odvodit. Vzhledem k tomu, že jak archivy, tak i fondy, s nimiž jsem pracovala, jsou v seznamu zdrojů kompletní a žádný nechybí, jsem přesvědčená, že pokud by další badatel kráčel v mých stopách, k těmto citacím se dostane.

Pro ochranu identity pamětníků, s nimiž jsem měla možnost hovořit, odkazují na rozhovory značkou „Rozhovor s ...“ kde místo teček jsou uvedeny přiřazené iniciály – viz kap. 3.4.

¹¹⁵ Vtipně proti návrhu tohoto práva staví vlastní návrh na „právo být pamatován“, aby následně diskutoval otázku zvažování jiných kritérií, především zda činy lidí jsou zapamatování-hodné či nikoliv (Čtvrtník 2014a)

3.10 Způsob prezentace dat – aneb jak číst tuto práci

Tato práce do značné míry stojí na spolupráci s rodinami a na archivním výzkumu a shromáždění a analýze archivních dokumentů, a to včetně fotografií. Výsledky této práce – sestavení případových studií, kterými jsou tři rodové historie rodin zasažených holokaustem Romů (s přesahem k dalším spřízněným rodinám i k lokálnímu kontextu) jsou umístěny v příloze této práce, stejně jako vybrané fotografie tvoří její přílohu. V samostatném textu jsou zařazeny jen vybrané dílčí výstupy: kapitolu 4 tvoří především rozsáhlejší sumarizace jednotlivých případových studií a souhrnný přehled poválečného vývoje všech tří rodin. V dalších dvou kapitolách se věnuji analýze svých zjištění s ohledem na etické aspekty detekované během výzkumu.

Na všechny zdroje je řádně odkázáno obvyklým způsobem – za závěrem v oddíle „Prameny a další zdroje“ je zařazen soupis archivů, muzeí a excerpovaných fondů, následuje soupis pramenů (Bibliografie), Seznam symbolů a zkratk a Seznam příloh – především na ně chci upozornit, neb v textu je odkazováno na dva typy příloh.

Nejvýznamnější získané archiválie a fotografie spolu s mapkami tvoří přílohu na konci za textem – v elektronické verzi je tato obrazová příloha kvůli příliš velkému rozsahu v samostatném souboru – viz oddíl příloh (Obrazové přílohy). Na tyto přílohy je v textu odkazováno zkratkou „viz obr. č. xy“.

Vedle těchto fotografických příloh odkazuji v textu také na celé přepsané archiválie, jimiž jsem nechtěla vlastní text zatěžovat, ale které mi bylo líto nepředstavit v jejich celkové podobě, neb právě ve své komplexitě je možné ocenit jejich význam. Pro tyto přepisy archivních dokumentů je vyčleněn první oddíl v přílohách – viz 0 (Textové přílohy), jenž se v elektronické verzi nachází přímo za textem. Na tyto doslovné přepisy archiválií odkazuji spojením „viz Příloha č. xy“.

Během zpracování archiválií, přepisů rozhovorů a dalších dat jsem řešila i otázky spojené s jejich následnou prezentací: do jaké míry se držet originálních vyjádření a podob záznamů – do jaké míry je mohu překládat, popř. zliterárnit (a tedy jen parafrázovat) a kdy je lepší je ponechat v originální podobě a citovat je doslovně. Pro tato dilemata jsem si stanovila základní přístupy, na které chci v následujícím přehledu upozornit.

Pokud jsou archiválie přepsány a doslovně citovány, snažím se v přepise pro jejich autenticitu držet věrně originálu. Odchytky od současných pravidel českého pravopisu jsou obvykle záměrně zachovány a neupravovány do dnešní češtiny. Pouze v případech, kde by původní originální zápis bránil snadné srozumitelnosti, vkládám do hranatých závorek vysvětlení, popř. částečně přímou citaci parafrázuji – pak je ovšem přepínám do běžného písma.

V úpravě textu jsem se snažila dbát na to, aby byl přehledný, srozumitelný a nebyl zatížen příliš mnoha značkami, znaménky či přepínáním písma. Základní informací je, že odsazené bloky (zleva, shora i zdola) jsou vždy přímé citace, ač nejsou označené uvozovkami – jejich

odsazení a jiný typ písma je jasně vyděluje z mého textu a upozorňuje, že jde o citaci. Naopak parafráze jsou vždy součástí mého textu a jsou jako nepřímé citace před začátkem jasně slovně označené a za nimi je vždy odkaz na pramen či na zdroj dat.

Přímé (doslovné) citace jsou v práci trojího druhu: I. z archiválií, II. z rozhovorů a výpovědí pamětníků, III. z textů jiných autorů a IV. z Terénního deníku. Snažila jsem se o pokud možno co nejsnazší srozumitelnost a co nejméně komplikované užití pravidlo. Zde ona (moje interní) pravidla v kostce:

1. Pokud je citací maximálně jedna věta, je součástí textu a je uvedena v uvozovkách. Velikostí ani typem písma se neliší od běžného textu.
2. Pokud je citace delší než jedna věta, je odsazená shora, zdola a zleva, nestojí v uvozovkách a je o jeden řád menším písmem a v kurzívě.
3. Cituji-li z již publikovaného či vytvořeného textu, k němuž lze nalézt bibliografické údaje v seznamů Zdrojů (oddíl Bibliografie), pak je odkaz uveden přímo za citací, a to v obvyklém formátu (Příjmení rok: strana).
4. Pochází-li citace z archiválie, odkaz je uveden v poznámce pod čarou, na niž upozorňuje číselný odkaz obvykle těsně za citací (je-li citace rozdělená na více částí, pak je odkaz obvykle až na konci).
5. Užití dalších typů písma:
 - a. V textu se vyskytují pasáže odlišené šedou barvou – tímto typem písma jsou označeny pasáže, v nichž vybočuji z lineárního líčení případové studie, jedná se většinou o metodologickou odbočku, reflexe mého hledání, tápání či nalézání apod.
 - b. Citace černým podtrženým písmem pochází z výpovědí přeživších, z jejich svědectví a z rozhovorů a vyjádření potomků (zástupců tzv. druhé a třetí generace).
 - c. Je-li podtržena krátká pasáž uvnitř citace, jedná se o zdůraznění pasáže, na kterou chci upozornit (vždy je za citací v závorce vysvětlení, např. „zdůrazněno autorkou“).
 - d. Chci-li zdůraznit pasáž v citaci, která je celá podtrženým písmem, využívám tučné písmo.

Užití hranatých závorek v přímých citacích značí, že citace je upravena – výpustkou (obvykle takto: [...]) či pro snazší srozumitelnost vložením znaku či slova, které v originále, popř. ve zkráceném sdělení chybělo a činilo citaci nepřehlednou ([,], [např.]).

Kurzíva se v celém textu vyskytuje pouze v těchto případech: v kurzívě jsou názvy celých děl, citátová slova (z cizích jazyků, žargonů, historických vyjádření) a – již výše zmíněné – delší citace.

4 Případové studie – příběhy tří vybraných rodin

Podrobné tři případové studie, které – ač tvoří převážnou část mé práce – jsou pro úspornost jako celek vloženy do příloh (viz Přílohy – Zpracované případové studie), představují hlavní prvotní výstup badatelské činnosti. Jedná se o rekonstrukce rodinných příběhů ovlivněných holokaustem Romů, propojených s rodovou historií, jsou zpracovány aspoň okrajově jako mikrohistorické studie se zasazením do širšího dobového a lokálního kontextu.

Analýze případových studií a vlastního výzkumu z hlediska etiky se věnuji v kapitolách 5 až 7, zde alespoň zodpovím několik otázek: jak jsem došla k postupnému zúžení tématu a volbě právě těchto tří rodin – nositelů příjmení Ištvan/ Ištván, dále co bylo již před započítím mého výzkumu známé o prvních jedincích s tímto příjmením, kteří byli považováni za „Cikány/ cikány“, a v jakých detailech se mi podařilo toto poznání posunout. Dále se zde zabývám otázkou, kde všude na území Čech a Moravy Romové s příjmením Ištvan/Ištván žili v době meziválečné a na začátku války, neb tato etapa je pro můj výzkum klíčová (viz výše), a konečně představuji, čím byly tyto vybrané rodiny charakteristické – co je kromě příjmení na jedné straně spojovalo a v čem byla každá z nich naopak specifická.

4.1 K postupnému vymezení tématu a vytipování rodin

Předmětem studie se staly tři romské rodiny nesoucí v meziválečném období příjmení Ištvanovi/Ištvánovi. K vytipování první z nich došlo v r. 2016 v době zpracovávání rozhovoru s kamarádkou, výtvarnicí NB a s její maminkou MB. Původní představa, že na stránkách *Romano džaniben* představím jako jednu z osobností hlásící se ke svým romským kořenům, výtvarnici, kterou v této práci nazývám NB, se rozrostla do dvojrozhovoru. Důvodem bylo, že pokud jsme se dostaly k otázkám, co se vlastně za války v jejich rodině stalo, popř. jak žila rodina před válkou, nejčastější odpovědí bylo „To bychom se musely zeptat mamky.“ A protože se její maminka po chvíli váhání nakonec rozhodla promluvit a souhlasila se spoluprací,¹¹⁶ vznikl dvojrozhovor: rozhovor s matkou a dcerou. Během tohoto rozhovoru se ukázalo, že nejen na dceru, ale i na matku dopadlo během jejich raného vývoje (v dětství i dospívání) dědictví rodinou prožitého traumatu během 2. svět. války. Traumata se v rodině předávala především jako silná sdílená emoce, ale informace o válečných událostech a předválečné době, které mi mohly informátorky poskytnout, byly pouze kusé a torzovité. Stejně tak i další tři zástupkyně druhé generace, sestřenice MB, s nimiž jsem měla možnost se sejit a zaznamenat si sdílené informace do Terénního deníku, byly nápomocny v několika detailech, ale i ony měly v poznacích o tom, co se skutečně v rodině událo a jak moc byla válkou postižena, velké mezery. Zároveň to byla právě paní MB, která vyjadřovala mnoho vlastních otázek a artikulovala své přání vědomosti o vlastní rodině prohloubit: kdo byla její

¹¹⁶ Nutno podotknout, že ji pro spolupráci získala Jana Horváthová, která si s ní dohodla rozhovor ve stejné době a já z něj mohla následně vycházet a doplňovat je o další otázky. Prvotní rozhovor je uložen ve sbírkách MRK. Vedený byl J. Horváthovou, Muzeum romské kultury, přírůstkové číslo NA18/2015. Na tomto místě chci za jeho poskytnutí poděkovat nejen Janě Horváthové, ale i dalším odborníkům z Muzea romské kultury. Zpracování tohoto se stalo základem článku (Viková 2016) a je z něj citováno v knize *TJTV* (2021: 457–458).

babička, kterou dobře pamatuje, odkud ona i její rodina pocházely. Do jisté míry tak předurčila rozsah mého následného výzkumu: snažila jsem se nalézt aspoň na některé její otázky odpovědi.

NB a MB se tak staly prvními mými gate-keeperkami, které mi pomohly jednak tím, že mi poskytly kontakt na další členy rodiny, a dále mi pomohly ujasnit si, kam bych měla svou práci zaměřit. Postupně jsem si formulovala mnoho nových podotázek svého výzkumu: Jak k tématu holokaustu Romů přistupuje druhá a třetí generace přeživších? Jak přispěly zábrany první generace předávat svým potomkům informace a zkušenosti z války k tomu, že se o holokaustu Romů hovoří jako o zapomenutém holokaustu? A jaký vztah mají potomci první generace ke svým (byť většinou jen částečným) romským kořenům? Tyto otázky se mi vynořovaly již při hledání odpovědi na snáze dohledatelné otázky: kde a jak žila rodina Jakuba Ištvana před válkou a jak byla postižena za války? Uvědomila jsem si postupně, že pro hlubší poznání dopadu holokaustu Romů na jednotlivce, širší společenství i celou společnost, je možné zapojit i druhou a třetí generaci. Zároveň během pátrání po archiváliích zmiňujících jméno Jakuba Ištvana z Bořitova jsem nacházela zmínky o dalších jeho příbuzných (především rodině Jana Ištvana ze Svitávky), ale i rodin vzdálenějších, které mne zaujaly jak podobnými rysy, tak i svými specifiky, kvůli nimž jsem je do pátrání zahrнула. Postupně jsem navázala kontakt i s potomky či vzdáleně příbuznými dalších – pro tuto práci hlavních – protagonistů a také s nimi jsem vedla rozhovory o poválečném vztahu jejich rodiny k holokaustu Romů a o dalších otázkách. Do konečného zpracování jsem se rozhodla zařadit tři rodiny coby oddělené případové studie: z Bořitova a Svitávky, z Vosoudova a z Radějova.

4.2 Zasazení příběhů do historického kontextu

Je známo (a podrobně zpracováno např. Hanzal 2004; Fraser 1998), že ač se Romové na území Čech a Moravy vyskytovali od 15. století, po krátkém období, kdy byli celkem vítáni a městskými pokladnami podporováni coby putující kajícíci a křesťanští poutníci vybaveni glejty, stali se z nich během 16.–17. století postupně psanci, kteří byli ze země vyháněni, při dopadení krutě trestáni, označováni cejchem či fyzickým znetvořením (např. uříznutím ucha) a při dalším dopadení byli obvykle odsouzeni k trestu smrti. Tento stav byl udržován opakovaně císařskými nařízeními, popř. zemskými sněmy vydávanými patenty i prohlášením cikánů za tzv. „vogelfrei“¹¹⁷, které bylo možné beztrestně zabít. Přesto se na území Čech i Moravy stále objevovaly romské rodiny, které se snažily životy svých členů v tomto nepřátelském prostředí uhájít, zároveň – a to je příznačné – v případě jejich dopadení tito jedinci mnohdy deklarovali, že se považují za Čechy, resp. že české země považují za svůj domov, neb se zde narodili a nikde jinde domov nemají. Dozvídáme se o nich především ze soudních (tzv. ortelních a apelačních) spisů a záznamů (viz Procházková 1992, Himl 2007), ale o jejich pobytu (popř. pohybu územím) svědčí také matriční zápisy a další archiválie

¹¹⁷ K tomu došlo v tzv. říši již r. 1497, v Čechách r. 1697 a na Moravě v r. 1701 (Hanzal 2005: 23, 2016a: 139).

(identifikované záznamy ze 17. a 18. století souhrnně zpracoval J. Hanzal – viz též 2016a).

Je zajímavé, že i v době, kdy byly platné přísné „proticikánské“ reskripce, se patrně jen několika rodinám či jedincům dařilo natolik využívat lokálních vazeb, že v tomto prostředí dlouhodobě žili a postupně se někteří z nich stávali tzv. „tolerovanými cikány“. Za zatím prvního takto označovaného „tolerovaného“ bývá uváděn Štěpán Daniel, zvaný též „Isstvan Vajda“, jehož si na své uherskobrodské panství přivedl ze svých držav v Uhersku hrabě Kounic¹¹⁸ již v r. 1698. V r. 1718 Moravský zemský tribunál rozhodl, že tento – nyní již Štěpán Daniel – nemá být dále považován za „cikána“ (Hanzal 2004: 63–78). Stejný autor popsal dosud další dva případy tolerovaných „cikánů“. Skutečně tolerovaným se stal také spolu se svou rodinou Jiří Klor (* asi 1715 poblíž Náchoda), který po opakovaném zadržení, věznění a vykazování z různých měst po celých Čechách za hranice země byl v reskriptu Marie Terezie z r. 1750 označen jako „bývalý cikán“ a panovnice požadovala, aby – pro své dobré chování – nebyl nadále vyháněn za hranice země, ale aby byl on i jeho rodina umístěn někde v Čechách (Hanzal 2016b). Po určitou dobu tolerovaným byl i František Růžička zvaný Rosenberg žijící právě v Bořitově (obci, v níž se narodil a žil zmíněný Jakub Ištvan) a na panství Černá Hora v letech 1743–1766 (Hanzal 2004: 61–63, 2016a: 143, 173–175).

Současně ovšem i z této doby, kdy byly jiné (netolerované) romské rodiny vyháněny za hranice země (do Uher, odkud pravděpodobně přicházely), popř. (především v Čechách) stále ještě souzeny hrdelními tresty,¹¹⁹ upozorňuje J. Hanzal na stopy v podobě matričních záznamů svědčících o tom, že na území jihovýchodní (dále jen JV) Moravy pobývaly i jiné rodiny, mezi nimiž jmenuje i jedince s příjmením Ištvan (Hanzal 2004: 77–78; 2016a). Lze tedy říci, že první rodiny Ištvanů přicházely na území jihovýchodní (dále jen JV) Moravy možná již na přelomu 17. a 18. století především z Horních Uher (dnešního – především západního – Slovenska) a byli spřízněni s rodem Danielů – jak vyplývá především z matričních zápisů.

Za dosud nejstarší matriční záznam rodu Ištvanů lze považovat záznam do matriky zemřelých z Uherského Brodu z r. 1706, kde je v latinsky psaném záznamu jméno otce zemřelého syna Jana zapsán Jan „Stephane Cingari“. ¹²⁰ Že lze takto uvedenou podobu příjmení Stephan považovat za obdobu příjmení Ištvan, se domnívá i J. Hanzal, jenž uvádí tyto tvary sledovaného příjmení: „Ischtvan, Ischtwan, Isczwan, Isfan, Istvan, Istwan, ale i Stephan“ (Hanzal 2016a: 164). Vedle těchto již J. Hanzalem publikovaných podob jsem během svého výzkumu našla ještě zápisy, kde příjmení Ištvan bylo zapsáno jako Istwein, Jištvan a Ništvan, občas se dvěma koncovými -nn, kuriózně též jako Itšchwan a Iščtwann, a kromě toho některé (i J. Hanzalem identifikované zápisy) obsahují grafém <š>, tedy podoby Iščzvan, Iščfan apod.

¹¹⁸ Majitel panství, Dominik Ondřej Kounic na konci 17. století výhodně zakoupil pozemky a statky v Uhrách (jižně a východně od Bratislavy) a právě z těchto uherských držav první romskou tolerovanou rodinu přivedl (více viz Hanzal 2004: 65–78).

¹¹⁹ Jen mezi lety 1694 až 1763 bylo v Čechách zdokumentováno 524 soudních pří, kde předmětem řízení byla potulka a tzv. „cikáni“ byli tvrdě trestáni (Procházková 1992).

¹²⁰ „Jan, syn Jana Štefana [/Ištvana] cikána, [zemřel] 26., [pohřben] 27. [listopadu 1706 na hřbitově] ve Sboru, [stáří] 17 měsíců, [bydlící] na Předměstí“ (překlad aut., MZA Brno, E 67, kniha 12198, snímek 5 [1706, MZ, Uherský Brod]).

Přehled těchto nejstarších zápisů – viz příloha (resp. její úvod – viz kap. 9). Jak z těchto zápisů vyplývá, po celé 18. století se romské rodiny s příjmením Ištvan vyskytovaly na Uherskobrodsku, ale i Uherskohradištsku, potažmo možno říci, že se držely především v oblasti JV Moravy. V zápisech se vyskytují jména jako Antonín Ištvan a jeho manželka Mariana roz. Kadlečíková,¹²¹ Jan a Mariana Ištvanová, jimž se v r. 1740 v narodila dcera Barbora, dalšími páry s příjmením Ištvan – zaznamenanými v matrikách farnosti Kunovice byli Martin a Rozálie (zapsaná jako Rosina) Ištvanovi, jimž se v r. 1770 narodil syn Pavel, Josef a Anna Ištvanovi, jejichž syn Jan se narodil v r. 1774 a především dva zápisy o svatbách, kde figuruje v roli otce jednou ženicha a podruhé nevěsty Eliáš Ištvan zapsaný jako „potulný cikán“. Ačkoliv všechny záznamy jsou velmi zajímavé a dokládají různé členy rodin (či širší rodiny) Ištvanů, kteří se ženili a vdávali s členy rodin Danielů a Holomků, právě zmíněný Eliáš Ištvan, resp. jeho potomci se zdají být možnými zakladateli rodů, které tato práce zkoumá. Eliáš Ištvan je takto poprvé zaznamenán v historických zápisech ve věku snad okolo 40 let (první sňatek je z r. 1775, druhý z r. 1777), tedy mohl se narodit ve třicátých letech 18. století. Jak ze záznamu z r. 1775, kdy si Eliášova dcera brala syna jiného „potulného cikána“ Pavla Daniela, vyplývá, že aby ke sňatku mohlo dojít, ženich a nevěsta museli žádat o dispens pro vzájemné příbuzenství. Z toho se dozvídáme, že rodina Eliáše Ištvana a Pavla Daniela byli vzájemně příbuzní, což může znamenat, že se ve stejné oblasti obě rodiny držely již po desítky let. Druhý sňatek byl pro další pátrání klíčový: v r. 1777 si Bartoloměj Ištvan bral za ženu Marianu, dceru Martina Holomka.¹²² Právě k páru se stejnými jmény ukazují kořeny dvou zde sledovaných rodin, resp. Ištvanovských rodů dvou ze tří hlavních protagonistů – Adolfa Ištvana z Vosoudova a Josefa Ištvana z Radějova. Zda je možné, že se potomci tohoto páru ocitli v první polovině 19. století tak daleko od sebe, bude třeba ještě dále prověřovat. Může jít o pouhou náhodu ve stejných jménech, ovšem není to vyloučené. Vysvětlením může být rozmístění jednotlivých rodin, a tedy i jejich praktické rozdělení do poměrně vzdálených obcí na území celé jižní Moravy, ale není ani vyloučena následná migrace některých členů rodiny zpět na území JV Moravy – tuto hypotézu však nelze zatím podepřít žádnými historickými důkazy.

Ke zmíněnému záměrnému a centrálně řízenému rozmístění romských rodin z JV Moravy došlo v r. 1784 v rámci tzv. „josefinských reforem“. Pro tyto státem řízené pokusy o usazení „cikánů“ byly vybrány původně dominikální a reformacemi církví zabrané majetky a pozemky. Dle plánu a předchozích šetření o počtech Romů pobývajících na JV Moravě bylo rozhodnuto, že budou rozmístěni po jedné rodině do 18 obcí. Nakonec však došlo k redukci obcí na těchto deset obcí, kam byli Romové umístěni: Bohusoudov (dnes Kraj Vysočina, okres Jihlava; dříve o. Dačice), Bosonohy (Jihomoravský kraj, dnes část Brna), Domamil (Kraj Vysočina – okres Třebíč), Ječmeniště (Jihomoravský kraj, dále jen JM kraj, okres Znojmo), Jesenec (Olomoucký kraj, okres Prostějov), Kovriánov (JM kraj, okres Brno), Okrouhlá (JM kraj, dříve okres

¹²¹ Jednalo se o patrně jeden z prvních tzv. „smíšených“ sňatků, neb otec nevěsty byl v zápise do MO Uherský Brod z r. 1739 zapsán jako „Martin Kadlečík z Prakšic“ – není označen přízviskem „cikán“, naopak je zdůrazněno, že je místní. (MZA Brno, E 67, kniha 12177, snímek 48 [1739, MO, Uherský Brod].)

¹²² Tyto i další matriční záznamy s příjmením Ištvan – viz kap. 10.

Boskovice, dnes o. Blansko), Oslavany (JM kraj, dříve o. Brno-venkov), Řehořov (Kraj Vysočina, o. Jihlava), Těšany (JM kraj, dříve o. Brno) – viz Hanzal (2004: 103). Z těchto deseti obcí byly v pěti umístěny rodiny Ištvanů (vedle Malíků, Danielů, Růžičků a Zelinků), záhy se však objevují i na šestém místě – rozmístění těchto šesti obcí na mapce – viz obr. č. 1. Z dekretu Josefa II. o rozmístění těchto rodin je známo, o které rodiny Ištvanů se jednalo: do Okrouhlé byl být dle dochovaného soupisu zápisu přidělen se svou rodinou Eliáš Ištvan, do Oslavan Bedřich Ištvan, do Bosonoh Martin Ištvan, do Ječmeniště Pavel Ištvan a do Jesence Jiří Ištvan (všichni i se svými rodinami). Nejen rodiny Ištvanů, ale i příslušníci dalších rodin obdrželi domky a polnosti s pokynem, aby se stali rolníky, avšak této práci nebyli navyklí. Dále se živilo jako kováři a patrně též jako koňští handlíři, se svými výrobky a službami objížděli okolní obce a dále se drželi navyklého způsobu života. Do jim přidělených obcí však byli vraceni, takže se k obcím jako místu, kam patří, postupně sami hlásili. V poměrně krátké době od přidělení se jméno Ištvan objevuje i v šesté obci – Bohusoudově (zde nazýván dle dodnes v lokalitě a mými informanty užívaného Vosoudov). Jakého příjmení byly původně přidělené romské rodiny do Vosoudova, není zcela zřejmé – J. Hanzal píše, že příjmení přidělených rodin Martina a Jiřího nebyla uvedena (Hanzal 2003: 103), ovšem jak píše C: Nečas, jenž se počátky romského osídlení Bohusoudova zabýval, z prvních archiválií se zdá, že přidělenci byli Malíkové a Danielové (Nečas 2005b: 73). Ovšem již počátkem 19. století sem bylo – coby místních – zapisováno několik osob s příjmením Ištvan. Zdá se, že někteří z jejich potomků zde zůstali a založili zde rodiny, jedním z prvních byl Josef Ištvan, syn Bartoloměje a Mariany Ištvanových, a tedy i pravděpodobný vnuk Eliáše Ištvana (viz kap. 9.2).

Ač byla i nadále hustota romských obyvatel stále nejvyšší na JV Moravě, příjmení Ištvan se mi v matričních záznamech romských rodin na JV Moravě z období od konce 18. století do poloviny 19. století podařilo dohledat pouze velmi sporadicky. Zdá se proto, že většina romských nositelů tohoto příjmení se přesunula (resp. byla dočasně přesunuta) na západ od oblasti JV Moravy. Nelze ovšem říci, že by v příhraničí se sousedními Horními Uhry toto příjmení zcela zmizelo, nadále jsou zde v matričních zápisech zmiňováni, ovšem na čas spíše ojediněle a především jako předci zapisovaných osob. Např. v Napajedlech v domě č. 12 se dne 28. září v r. 1827 narodil Václav Daniel, syn „potulného cikána“ Jiřího Daniela a jeho manželky Zuzany, dcery Bartoloměje Ištvana, údajně též „potulného cikána“ (v německy psaném zápise je tento uveden neobvykle jako „Jisstwan“).¹²³ Dne 8. března r. 1846 se v Prakšicích narodil František Didi, syn svobodné Terezie, dcery Anny, k jehož otcovství se posléze přihlásil a sňatkem s Terezií své otcovství stvrdil Gabriel Herák z Luhačovic, jenž byl synem Mariany rozené Ištvanové.¹²⁴ Ač jsem pátrala v matrikách mnoha farností JV Moravy, v nichž se dříve i později rodiny Ištvanů vyskytovaly, až do roku 1850 jsem žádný matriční záznam v matrikách oddaných, narozených či zemřelých (dále jen MO, MN, MZ) přímo s příjmením Ištvan nenalezla.¹²⁵ Takovým příkladem může být Štěpán Ištvan, vnuk Martina

¹²³ MZA Brno, E 67, kniha 4430, snímek 103 [1827, MN, Napajedla].

¹²⁴ MZA Brno, E 67, kniha 11917, snímek 10 [1846, MN, Prakšice].

¹²⁵ Nemohu tvrdit, že nejsou – u mnoha farností chybí jmenné indexy k matričním knihám, popř. se nedochovaly

Ištvána a jeho ženy Barbory, jenž se narodil v r. 1850 v Hodoníně.¹²⁶ V té době však Martin i Barbora (pokud se jedná o stejný pár) jsou uváděni v Petrově na Hodonínsku jako místní „cikáni“ – viz 9.3.2.

Naopak více romských Ištvanů se mi podařilo nalézt v matričních záznamech z širšího okolí Brna, postupně převážně z tehdejších okresů Boskovice a Litovel, ale i na jih od Brna. Jmenujme aspoň některé z oněch nejstarší dosud nalezených záznamů:

V r. 1792 se v Náměšti nad Oslavou narodila Antonie Ištvanová, dcera Pavla Ištvana, kováře–cikána a jeho manželky Petronily roz. Danielové. Jejimi kmotry byli místní neromský kovář a jeho žena.¹²⁷

V r. 1803 se v Oslavanech slavila patrně první romská svatba, při níž se Viktorie Ištvanová vdala za Vincence Daniela.¹²⁸ V r. 1810 se v Bučovicích narodila manželům Vincenci Ištvanovi z Kloboučků a jeho patrně neromské manželce Terezii rozené Trávníčkové dcera Terezie.¹²⁹ Další matriční zápisy již nevypisují, jen shrnují: v r. 1819 se v Tasově narodila Kateřina Ištvanová, v Drvalovicích se v r. 1826 oženil Jiří Ištvan s Eleonorou Danielovou, ve stejném roce se v Náměšti nad Oslavou narodila Alžběta Ištvanová a ve Skoroticích Karel Ištvan (syn Mikuláše Ištvana z Oslavan), v r. 1829 se v Knínicích u Boskovic narodil František Ištvan a v r. 1836 přišel na svět v Ostojkovicích Jiří Ištvan. Ve Vážanech na Blanensku zemřela v r. 1842 Johana, dcera Johany Ištvanové a v r. 1843 se v Horním Štěpánově narodil František Ištvan, atd. Velmi podrobný zápis vypovídá o narození Františka Ištvana v Třebětíně r. 1847 a ve stejném roce měla v Šebetově ve svých 65 letech zemřít Viktorie Ištvanová, manželka Josefa Ištvana. Do r. 1850 se mi z Boskovicka podařilo nalézt ještě další 4 záznamy, které spojuje příjmení Ištvan a označení „Zigeuner/Zigeunerin“.

Ačkoliv tyto nalezené matriční záznamy nejsou zdaleka kompletní¹³⁰ a mají spíše ilustrační hodnotu, lze na základě provedené sondy ve vybraných matrikách dojít ke konkrétnímu zjištění: zatímco na JV Moravě, kde bylo po celé 19. století až do roku 1945 největší soustředění Romů z celého území Čech a Moravy, se zde dříve běžné příjmení Ištvan mezi prvními romskými usedlíky vyskytovalo poměrně řídko, na střední Moravě i v její západní části bylo toto příjmení mezi Romy, u nichž se déle udržel územní pohyb, běžnější.

Z druhé poloviny 19. století je tento trend možné potvrdit i z tzv. soupisů „cikánů“, kdy

samotné knihy, a tedy je i ztížena či znemožněna možnost v těchto archiváliích bádát.

¹²⁶ MZA Brno, E 67, kniha 5306, snímek 161 [1850, MN, Hodonín].

¹²⁷ MZA Brno, E 67, kniha 6544, snímek 14 [1792, MN, Náměšť nad Oslavou]. Doslovný zápis: „Antonia Ištvan, 7. In Septembris – katholisch, dcera, manželská, [Otec] Paul Ischtwan, Schmied Zingeuner, [Matka] Petronila Danhelin, [Kmotři] Paul Schlokal, Schmied von Namiest, Anthonia seine Weib.“

¹²⁸ MZA Brno, E 67, kniha 4171, snímek 10 [1803, MO, Oslavany]. (Přepis: „Daniel Vincenc sohn des Joann Daniel Zigeuners von Oslavan 20 Jahre, Ischtwanin Viktoria Tochter des Fridrich Ischtwan zigeuners von Oslawan, 19 Jahre, [svědci:] Daniel Paul, Daniel Thomas“.)

¹²⁹ MZA Brno, E 67, kniha 12430, snímek 281 [1810, MN, Bučovice].

¹³⁰ Vyhledávání zápisů o romských rodinách v církevních matrikách je časově velmi náročné a bez vytvoření indexů, které mnohdy chybí, či ještě lépe bez digitalizovaného přepisu všech zachovaných matrik bude takový výzkum zatím vždy pouhou sondou.

jednotlivé okresní úřady měly na Zemskou správu odevzdat přehledy evidencí do jejich obcí příslušných „Cikánů“. Např. v r. 1876 se příjmení Ištvan vyskytovalo především v okrese Boskovice (díky Okrouhlé) a v okrese Litovel (kde byli příslušní do obce Dzbel), menšinově též v okrese Dačice (kde příslušeli k Vosoudovu).¹³¹

4.3 Rozmístění romských rodin Ištvanů/Ištvánů v meziválečném období

Ačkoliv nemáme k dispozici úplné a spolehlivé statistické přehledy, lze se domnívat, že nejvíce romských rodin s příjmením Ištvan pobývalo před 2. svět. válkou na Boskovicku (dnes Blanensku), Litovelsku (dnes v okr. Prostějov), na Dačicku (mezi romskými rodinami příslušnými k „Vosoudovu“), ale též na Zlínsku, zároveň ovšem žily na území celého Československa. Dříve se příjmení Ištvan vyskytovalo okrajově i mezi romskými usedlíky v Oslavanech, kde byla jedna z největších romských kolonií,¹³² ale postupně v romském osídlení Oslavan převážili Danielové, zatímco k Okrouhlé, kam dříve náleželi jak Ištvanové, tak Danielové, se postupně hlásily více rodiny s příjmením Ištvan (viz kap. 9.1.1).

Kde všude romské rodiny s příjmením Ištvan žily (resp. kde se údajně romští obyvatelé tohoto příjmení narodili), lze hledat také v soupisech za války vězněných Romů (Nečas 1987, 1992, 2012 a 2014). Z hlediska četnosti příjmení tyto i dřívější soupisy analyzoval již dříve C. Nečas (1978, 1981) a také J. Pavelčík (1998). Jim se proto takto podrobně věnovat nebudu a soustředím se již na konkrétní tři vybrané lokality, kde z těchto soupisů a dalších pramenů mohu čerpat již konkrétní poznatky.

4.4 Stručná charakteristika tří vybraných rodin

Pro tuto práci jsem zvolila tři rodiny, kterým jsou věnovány případové studie. Jedna z rodin žila v meziválečném období na dnešním Blanensku – v Bořitově a nedalekém okolí (ve Svitávce, v Černé Hoře), druhá náležela k Vosoudovské romské kolonii, kde se předkové této rodiny usadili již na přelomu 18. a 19. století, a třetí se před 1. svět. válkou usadila v Radějově na Strážnicku, ale po generaci žila na JV Moravě, popř. též ve slovenské obci na hranicích s Moravou, možno říci na moravsko-slovenském pomezí. U všech těchto rodin jsem se snažila vypátrat jejich kořeny až k příchodu na Moravu, což však nebylo úplně množné – především nejstarší historické záznamy byly vlivem kočovného způsobu těchto rodin dohledatelné pouze částečně. Zatímco u rodiny v Radějově a Vosoudově docházím ke jménům prapředků z přelomu 18. a 19. století, tedy do doby, kdy na Moravě došlo vlivem josefínských reforem k prvnímu organizovanému rozmístění romských rodin do asi deseti obcí, u rodin Ištvanů z Blanenska je tento úkol zatím téměř nemožný. Jednak badatelům chybí spolehlivé soupisy Romů, které jsou k dispozici např. z Vosoudova a ze Strážnicka, ale také je v matričních

¹³¹ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikly 7906 a 7908.

¹³² K romské komunitě v Oslavanech v meziválečném období podrobněji viz např. Nečas (2002a), Závodská (2014, 2016, 2018).

záznamech o narození či svatbě častěji uveden pouze jeden z rodičů a zároveň se jména osob často opakují a uváděná data o narození jsou velmi nespolehlivá (jak doložím dále).

Každou z rodin jsem si vybrala z různých důvodů, zaujaly mne jinými atributy a vlastními specifiky. Hlavním důvodem pro výběr více než jedné rodiny a zároveň ne více než tři bylo bránit možnému zkreslení a případné generalizaci jen jediného z příběhů a ukázat různorodost zkušeností, zároveň se ovšem „neutopit“ v příliš obsáhlém souboru dat, proto nebyly analyzovány rodiny další. Ve volbě šlo částečně i o náhodnou příčinu: druhá a třetí rodina mne natolik zaujaly svými odlišnými příběhy, mohly v textu prezentovat jinou dimenzi soužití s majoritním obyvatelstvem, že bych považovala za ochuzení je do své práce nezahrnout. Takto tyto tři rodiny představují příběhy tří romských komunit, které se všechny v meziválečném období nacházely na Moravě, nelze ovšem ani jednu z nich přiřadit čistě k tzv. moravským Romům: ve všech je možné zaznamenat nejpozději v meziválečném období smíšené sňatky – buď s Romy z Čech či ze Slovenska (dvě měly přesah do Čech a jedna na Slovensko), ale též s Neromy. U jedné můžeme zaznamenat územní pohyb po celých Čechách včetně severních Čech, u druhé především kraj Vysočina, jižní a západní Čechy, historicky ovšem s přesahem do Bavorska a Horního Rakouska, u obou je současně možné registrovat vazby s tzv. Sinty,¹³³ zatímco u třetí je zřejmé udržování kontaktů s rodinami žijícími na Slovensku, resp. zde dokonce po několik let popisovaná rodina žila.¹³⁴

Všechny tři rodiny se v meziválečném období vyznačovaly hledáním strategií pro řešení sociálních problémů: všechny žily velmi chudě, na okraji venkovské společnosti. Strategie však byly různé. U rodiny na JV Moravě došlo k opuštění tradičního kovářství, které bylo nejprve doplňováno nádenickou prací, až se ta stala dominantním způsobem obživy (vedle doplňkové výroby březových košťat, sběru hub, bylin apod., současně první hoši z této rodiny byli vyučeni).¹³⁵ Na Boskovicku se udrželo nejdéle koňské handlířství, které plně vytlačilo původní kovářství, zároveň zde byl rozšířen sběr starých hadrů a peří a dále brusičství, řemenářství (ale zaznamenáni jsou i deštníkáři, potulní herci a provozovatelé pouťových atrakcí a také obchodníci). Ve Vosoudově, kde byli dříve též kováři a koňští handlíři, se již před 1. svět. válkou nechali zapisovat také jako obchodníci s nádobím, obuvníci (výroba papučí), ale také řemenáři. Ve všech sledovaných rodinách – především u nejmladší generace – lze též nalézt pomocníky

¹³³ Sintové je skupina žijící především na území Německa odmítající název pro vlastní skupinu Roma/Romové, jazykově a kulturně je ovšem romským skupinám střední Evropy velmi blízká. V německých zemích se v diskusích o Romech vyskytuje jako politicky korektní pojem spojení „Sinti und Roma“, v Čechách je častější spojení v obráceném pořadí „Romové a Sintové“. O Sintech více viz *RDŽ 2005 jevend* (zde např. Horváthová 2005; Wagner 2005a, 2005b; Zdařilová 2005) a dále kniha přední sintské spisovatelky nedávno přeložená do češtiny (Franz 2021).

¹³⁴ Zde uvedené směry migračních pohybů romských rodin není možné generalizovat. Během svého výzkumu jsem se setkala s přeshraničními pohyby do Polska (především Romové žijící na sever od Brna) i do Německa (především Romové z Čech), na Slovensko přejížděly romské rodiny v meziválečném období poměrně běžně. A naopak Čechy byly v meziválečném období územím, kde bylo možné setkat se s Romy ze Slovenska, Polska, Německa, Rakouska – s obchodníky a kotláři ze skupiny olašských Romů (tématu se dlouhodobě věnuje M. Hajská – viz Hajská 2016, 2022), ale i Sintů.

¹³⁵ Ačkoliv kovářství se udrželo nejdéle právě na JV Moravě – místy bylo provozováno i po 2. svět. válce – viz kap. 9.3.

v zemědělství (námezdní pracovní sílu, „Taglöhner“), u žen „pomocnice v domácnosti“, ve Vosoudově pomáhali s těžbou dřeva.

Zatímco část rodin, především mladší generace v Radějově a na Blanensku, se postupně stávala námezdními dělníky a dokonce též stálými zaměstnanci místních podniků, část rodin (především na Boskovicku a v Bohusoudově) získávala licence pro obchod či sběr surovin, tedy jejich způsob obživy byl nadále spojen s určitým územním pohybem. U dvou ze zkoumaných rodin lze doložit i hospodaření – chov drůbeže či menších domácích zvířat, u dvou též pěstování zeleniny a ovoce, u jedné i založení sadu. Jistě nejde o výčet všech možných způsobů obživy, mezi Romy na Moravě lze nalézt i další způsoby obživy, mezi významné patří např. provozování hudby, oprava deštníků a další. V každém případě lze doložit velkou snahu těchto rodin přizpůsobit se v nově vzniklé republice, ale i nalézt během hospodářské krize východisko a svou rodinu zabezpečit a uživit.

Všechny tři zde přiblížené rodiny spojuje tragický dopad 2. svět. války: všechny se staly terčem rasových persekucí a většina jejich členů byla vyvražděna v KT. Zároveň je ovšem spojuje i skutečnost, že se některým členům rodiny podařilo holocaust Romů přežít – buď ukrýváním se, nebo se z KT – většinou s podlomeným zdravím tělesným i duševním – vrátili.

V kapitole 4 končím vyprávění o těchto rodinách krátkým přiblížením vývoje jejich vztahu s jejich domovskou obcí v poválečných letech, a to jen do té míry, abych zjistila, jak dlouho v obci po válce pobývaly, a zda byly v obci její členové připomínáni (popř. jakým způsobem) jako oběti války. Poznatky z poválečného období analyzuji a shrnuji až v kapitolách následujících, abych zachovala maximální možnou ochranu pro své informanty.

Případové studie jsou podrobně popsány v rozsáhlé příloze. V následujících přehledech uvádím alespoň jejich abstrakty.

4.4.1 Rodina Jakuba Ištvana (Bořitov) a Jana Ištvana (Svitávka)

Jakub Ištvan (*1880, Bořitov) a Jan Ištvan (*1884, Svitávka) patřili k početným rozvětveným a vzájemně propojeným rodům Ištvanů, kteří se ve druhé polovině 19. století hlásily k Okrouhlé jako ke své domovské obci, zatímco obec Okrouhlá opakovaně žádala, aby byly tyto rodiny přiděleny i k dalším obcím, neboť hrazení poplatků za postrk (tedy výdaje spojené s přepravou rodin jim příslušných zpět do domovské obce – pokud se někde provinily např. žebráním, potulkou apod. a další výdaje obecní pokladnu příliš zatěžovaly. Košatý příběh této širší rodiny je symbolizován jednak oním vyjednáváním o přiznání domovské příslušnosti (v místech jejich narození), které mělo v každé obci odlišný průběh, a dále též policejním dohledem, který je možné dokumentovat a život rodinám evidentně ztěžoval. Ze strany romských aktérů je jedním z důležitých momentů celé případové studie migrační trajektorie Boskovicko – Vysočina – JZ Čechy – Vysočina – Boskovicko, kdy pobyt v jižních a JZ Čechách trval první dvě desetiletí 20. století, a dále snaha zajistit rodině sociální vzestup skrze vzdělávání (jak sebevzdělávání dospělých, tak i školní vzdělání dětí). Vzdělání se zdá být v těchto rodinách natolik důležitou hodnotou, že se jeví být jedním z faktorů, jenž vede rodinu k postupnému usazení se – rodina ve třicátých letech nejezdí již na tak dlouhé vzdálenosti jako dříve, ale

územní pohyb se omezuje na kratší trasy. V meziválečném období je rodina zasažena dvěma tragickými událostmi: zabitím dvou jejích členů. První toto zabití (1920, Jižní Čechy) mohlo vést k návratu několika rodin Ištvanů na Boskovicko: na začátku dvacátých let 20. století byly některé tyto rodiny přiděleny – jak obec Okrouhlá navrhovala již v sedmdesátých letech 19. století – ke svým rodným obcím.

Zatímco Jakub Ištvan se svou početnou rodinou – manželkou (Aloisíí, * 1893, Makarov, Strakonicko) a tehdy pěti dětmi¹³⁶ – získal podporu a bydlení od obce Bořítov celkem záhy (v prosinci r. 1923),¹³⁷ jeho příbuzný Jan Ištvan nebyl obcí Svitávka přijat. Obec Svitávka se proti rozhodnutí okresní správy politické v Boskovicích odvolávala a odmítala nejdříve čtyřčlennou rodinu Jana Ištvana a jeho manželky Františky (1883, Brno-Cejl)¹³⁸ do svazku obce přijmout, žádné bydlení jí nenabídla a tato žila prakticky celou dobu ve svém obytném voze. Bez uznání domovského práva byli její členové udržováni v nevýhodném postavení prvorepublikových „bezdomovců“ – tj. mohli být vykázáni z jakékoliv obce mimo její katastr. Spor se táhl do r. 1934, kdy obec Svitávka konečně uznala nárok Jana Ištvana a jeho ženy Františky – okresní úřad v Boskovicích se rozhodl své rozhodnutí rozdělit na dvě fáze: nejprve přidělit obci rodiče a až poté dceru Karlu (*1905) s jejími mezitím třemi narozenými dětmi.¹³⁹ Jak již zmíněno, příběh je spojen i s druhou tragickou událostí – Jan Ištvan byl v r. 1935 postřelen četníkem, na následky střelných ran (snad po převozu k lékaři) zemřel (více viz kap. 5.2.2 a 9.1.5). Jeho profil, jak je prezentován četníky i médii, je v příkrém rozporu s tím, jak na něj vzpomínal jeho vnuk, Jan Ištvan (*1924), jenž svého dědu líčí jako moudrého a váženého muže, jenž se sám naučil číst, čtení naučil i svou dceru Karlu a svého vnuka nabádal k dosažení co nejvyššího vzdělání. Příběhy několika rodin Ištvanů na Boskovicku, které jsou v kapitole zmíněny, dokládají snahu těchto rodin nalézt formu koexistence se svou domovskou obcí a současně si udržet možnost svého navykého územního pohybu prostřednictvím licencí k provozování živností a kočovných listů. Zatímco ve dvacátých letech vyjíždějí na poměrně vzdálené štace, postupně se jejich cesty zkracují. Zdá se, že jedním z důležitých faktorů pro zkracování těchto jejich cest je školní vzdělání jejich potomků, které obě rodiny vnímají jako hodnotu. Vnuk Jana Ištvana ze Svitávky Jan Ištvan (*1924) vychodil „měšťanku“ a v r. 1942 absolvoval učební obor zámečnický – stalo se tak rok a půl poté, kdy jeho babička Františka (*1883 Brno) náhle zemřela (a to při návštěvě u Jakuba Ištvana). Nejmladší syn Jakuba Ištvana František Ištvan (*1928) byl odvezen do KT jako student „měšťanky“, jeho starší bratr Jaroslav (*1922) unikl transportu díky tomu, že byl krátce před transportem odeslán jako totálně nasazený do Berlína. Jakub Ištvan s manželkou Aloisíí (*1893) měli v r. 1942 sedm dětí, z nichž čtyři dcery byly již vdané, celkem od nich měli již šest

¹³⁶ Karolína, v rodině zvaná Lenka (*1911 jižní Čechy), Marie (*1913 jižní Čechy), Anna, zvaná Danka (*1915, snad Soběslav, Drachov, o. Veselí n. Lužnicí), Antonie (*1917, Strakonice) a Jaroslav (*1922, Koroužná u Žďáru/ Bystřice nad Pernštýnem).

¹³⁷ Všechny další děti se narodily již v Bořítově: Josef (*1925), Aloisie (*1926) a František (*1928).

¹³⁸ Manželé měli dvě dcery, Marii (*1900 Bavorsko) a Karlu (*1905 Horní Rakousko). V době přikázání do Svitávky byla rodina složena z manželů, mladší dcery Karly a nejstarší vnučky Marie Ištvanové (*1920 asi Ševětín u Českých Budějovic), patrně od starší dcery Marie.

¹³⁹ Jejimi dětmi byli Jan (*1924 Brořítov), Marie (*1926 Svitávka) a František (*1931 Svitávka).

vnoučat – tři děvčátka a tři chlapce. Jen jedna z dcer měla v té době za muže Roma (z rodiny Richtrů, příslušný byl do Mezilesí na Pelhřimovsku) – oba dva byli v září 1942 uvězněni v CT I – Lety, zatímco jejich tři děti se ocitly – a to za policejního dohledu řízeného pražskou Kriminální policií – u svých prarodičů v Bořitově. S nimi byly v březnu 1943 zařazeny do transportu z Brna do KT AIIIB, do nějž jen z Bořitova bylo odvečeno sedm osob: Jakub Ištvan s manželkou Aloisíí, dcerou Lolinkou (*1926 Bořitov) a Františkem (*1928 Bořitov) a dále děti Jana a Antonie Richtrových, Karla (*1936 Brno), František (*1938 Brno) a Jan (1940 Brno) Richtrovi. Dvěma dcerám s dětmi, které již v Bořitově nežily, se podařilo v době transportů skrývat, jedné z nich – i s dětmi – coby pacientce na psychiatrické klinice. Dvě další dcery se do KT AIIIB dostaly o několik měsíců později. Jako první věznění nepřežil otec rodiny, Jakub Ištvan. Na svého otce vzpomíná jeho dcera paní Aloisie roz. Ištvanová (v rodině zvaná Lolinka), že si vyčítal svou důvěru, že jich se opatření týkat nebudou, když jeho manželka chtěla odjet na Slovensko. Kdy a jak zemřely děti Antonie a Jana Richtrových, nebylo do tábora knihy poznamenáno. Ostatním členům rodiny se podařilo věznění v AIIIB přežít až do jeho konce, kdy krátce před jeho likvidací se všech zbývajících pět členů dostalo do transportu na práci. Zatímco ženy odvezené do Ravenbrücku se přes další pracovní KT (Kraslice a jiné) a pochody smrti dostaly domů zpět, syn František byl mezi dvěma sty chlapci, kteří byli coby práce neschopní odesláni z Buchenwaldu v září 1944 zpět do KT Auschwitz, kde byli zavražděni. V Bořitově tak dosud chybí jakákoliv památka na pět za války v KT zavražděných osob.

Ze Svitávky se rodina Karly Ištvanové odstěhovala na začátku války do nedaleké Doubravice. Odtud byli také v březnu 1943 odvečeni tři členové této rodiny, matka Karla (*1905), syn Jan (*1924) a nejmladší František (*1931). Před tímto transportem unikla dcera Marie, která nebyla v té době doma a následně se skrývala, domluvila si fingovaný sňatek s Neromem a pod jiným příjmením ve velkém městě se jí podařilo válku přežít. Zatímco Jan byl krátce po příjezdu vyselektován na práci v hlavním táboře, později byl odeslán do KT Buchenwald a podařilo se mu utéct z pochodu smrti, věznění i válku – ač s trvalými zdravotními následky – přežil, jeho matka i bratr se stali oběťmi kruté likvidace zbylých obyvatel tzv. „Zigeunerlager“ v noci z 2. na 3. srpna 1944. Během jedné noci bylo zavražděno na 3000 zbylých vězňů tohoto tábora – většinou starých osob a malých dětí, spolu s ženami, které nechtěli své blízké opustit. Také Karle Ištvanové (*1905) a jejímu synovi Františkovi (*1931) nebyla dosud v Doubravici nad Svitavou vybudována žádná pamětní deska.¹⁴⁰ Nebyla však zřízena ani Karlině sestře Marii (*1900), jejímu manželovi Vojtěchu Ištvanovi (*1891) a jejich dvěma dětem, František (*1930) a Dagmar (*1940). Tato část rodiny bydlela jistě v r. 1942 v Brně – Kostivárna v domku č. 17, odkud byli odvezeni do CT II – Hodonín. Zatímco Marie byla odtud odvezena k soudu a následně se dostala v březnu 1943 do AIIIB, Vojtěch s dětmi sem byli transportováni v srpnu 1943. Věznění v AIIIB nikdo z nich nepřežil. Zatím nevím o žádné veřejné připomínce s uvedením konkrétního jména některého ze členů této či jiné rodiny Ištvanů z Boskovicka, připomínán není patrně ani první muž Antonie, Jan Richter z Mezilesí – alespoň v jeho

¹⁴⁰ Viz <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/716-doubravice-nad-svitavou/Soukupovo%20n%C3%A1m%C4%9Bst%C3%AD/> [8. 9. 2022].

domovské obci žádný památník není.¹⁴¹ Výjimkou jsou asi jen dva kameny umístěné na buchenwaldském nádraží mezi asi dvěma sty kameny s vyrytými jmény známých obětí – většinou čtrnácti až patnáctiletých romských chlapců, jimž byla dána naděje na život, ale jen na krátkou dobu několika týdnů, než byli definitivně posláni na smrt – mezi nimi je i František Ištvan z Bořitova,¹⁴² ale též jistě jeho příbuzný Stanislav Ištvan z Ostrova u Macochy (*1928).¹⁴³

Z rodin Ištvanů na Boskovicku se z KT do Česka vrátila celkově jen hrstka přeživších, z některých rodin se nevrátil žádný člen, z jiných jeden, dva. Z rodiny Jakuba Ištvana se vrátily všechny dospělé ženy, ovšem žádný z mužů a žádné z dětí, z rodiny svitávské přežil věznění pouze syn Jan (*1924). Z obou rodin se podařilo přežít ještě třem dalším ženám, kterým se během transportů podařilo ukrýt. Zdá se, že bezprostředně po válce se již žádný z nich do své domovské obce nevrátil a raději odešli žít do většího města, které jim poskytlo jisté bezpečí s vyšším stupněm možné anonymity.

Veškeré odkazy na prameny a více informací viz kap. 9.1. Vybrané fotografie a dokumenty viz obr. č. 2–27. K případové studii se vztahují také přepisy dokumentů – viz Textová příloha 1–6.

4.4.2 Rodina Adolfa Ištvana (Vosoudov)

Rodina Adolfa Ištvana (*1880, Jihlava) byla vybrána ke zpracování především z toho důvodu, že otec rodiny byl tzv. „italský legionář“, jenž do tzv. legií vstoupil v italském zajateckém táboře Padula dne 12. dubna 1918. Za svou aktivní účast byl symbolicky oceněn povýšením a dvěma vyznamenáními. Zároveň v této sondě zastupuje početnou romskou kolonii ležící v jihozápadním cípu jižní Moravy (dnes patří pod Kraj Vysočina). Před výzkumem jsem si kladla jako hlavní otázku, zda se Adolfu Ištvanovi podařilo – coby bývalému legionáři – zlepšit svůj sociální status, zda o něm místní obyvatelé věděli, že byl legionářem, a jak jeho i celou jeho rodinu status legionáře ovlivnil. Navzdory návštěvě míst, kde se oženil, a kde jeho rodina pobývala za 1. svět. války, kontaktování starosty Knínic i Vosoudova, odkud byl v březnu 1943 se svou rodinou odvezen do AII B, návštěvě místních pamětníků i kontaktování vzdálených příbuzných se mi nepodařilo získat pro výzkum odpovědi na předem položené otázky a bohužel ani fotografie – jediné fotografie představují již dříve publikované skupinové snímky obyvatel romské kolonie na kraji Vosoudova (oficiálně Bohusoudova) (viz obr. č. 36–39). Případová studie je tak postavena na archivním bádání a především na dopisech, v nichž Adolf Ištvan – spolu se žádostmi o proplacení italských pojistek informoval Kancelář československých legií (dále jen KLEG) o své těžké situaci, neb jako neuznaný válečný invalida, byt' legionář, neměl prostředky, aby uživil svou rodinu, a zároveň nebyl schopen těžší práce.

Se svou ženou Marií roz. Kopalovou (uváděnou též jako roz. Malíková či roz. Svobodová) ve Vosoudově (*1888 Zbilidy) vychovával Adolf Ištvan dvě její děti narozené ještě před sňatkem

¹⁴¹ <https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/8695-mezilesi/> [8. 9. 2022].

¹⁴² Viz <https://www.buchenwaldbahn.de/detail/88> [8. 9. 2022].

¹⁴³ Viz <https://www.buchenwaldbahn.de/detail/87> [8. 9. 2022].

– Františku (*1906 Vosoudov) a Vincenta/Václava (*1908 Ládovice okr. Duchcov) – otcem byl patrně jen u druhého dítěte. Jak početné rodiny Ištvanů, tak i ještě početnější členové rodin Malíků měli domovské právo ve Vosoudově nezpochybnované prakticky po celé 19. století. Rodiny zde žily trvale, ale mladší členové se věnovali profesím spojeným s územním pohybem (koňské handlířství, obchod). Zároveň bylo typickým způsobem obživy obuvnictví – výroba papučí a jejich podomní prodej. Také Adolf Ištvan a jeho manželka jsou zapisováni jako obuvníci, ale současně též držitelé licence na prodej nádobí. Svatbu slavili v Novém Rychnově v r. 1916 patrně krátce před odchodem Adolfa Ištvana na frontu. V Novém Rychnově se manželům narodili dva synové, Karel (*1916) a Eduard (*1919). Eduard se tedy narodil až po návratu Adolfa Ištvana z války, během níž padl do italského zajetí a vstoupil do tzv. Československých legií. Po válce se rodina odstěhovala zpět do Vosoudova, kde byla během války nejstarší dcera Františka. Ve společné domácnosti s ní a zpočátku i se stárnoucí tetou Eleonorou žila rodina celý zbytek meziválečného období, prakticky až do protiromských persekucí z let 1942 a 1943. Během této doby se jejich rodina ještě rozrostla o dceru Marii (*1929 Vosoudov) a dvanáct vnoučat od tří nejstarších dětí. Jako první z rodiny Adolfa Ištvana se stal obětí persekuce nejstarší syn Vincent, jenž byl (s příjmením Svoboda) uvězněn spolu s dalšími pěti romskými muži z Vosoudova ve skupině „asociálů“ v KT Auschwitz (patrně v r. 1942). Žádný z těchto šesti vězněných nepřežil, Vincent Svoboda zahynul v srpnu téhož roku v Mauthausenu – viz dále. Část mladých obyvatel vosoudovské kolonie se dostala do CT I – Hodonín u Kunštátu, mezi nimi i Eduard a Karel Ištvanovi s partnerkami a Eduard i s dětmi a také manželka Vincence Svobody s dětmi. Eduard i Karel byli krátce po uvěznění za nezjištěných okolností propuštěni a zbytek války se ukrývali (částečně evidentně v Praze, kde byli Eduard a jeho rodina přihlášení). Ostatní členové rodiny byli postupně ve dvou transportech (v březnu a květnu 1943) odvezeni do AIIIB, kam za nimi v srpnu 1943 přijeli i ti, kteří přežili věznění v CT II Hodonín. Z AIIIB se nikdo z rodiny Adolfa Ištvana nevrátil, z celé početné vosoudovské komunity přežili věznění pouze dva členové, ani jeden z nich po válce ve Vosoudově nezůstal. Jmenovitě lze (i díky badatelské činnosti mých předchůdců Nečas 2000a, Havlík 2013, ale i díky této práci) sestavit soupis již 49 známých obětí tragédie ve Vosoudově. Domky byly rozebrány a po válce nebylo, kdo by osadu znovu obnovil. Ti, kteří se zachránili ukrýváním se, prací v říši byli po válce přestěhováni do pohraničních obcí, kde založili své nové rodiny. Do Vosoudova na místo své bývalé osady se občas vrací k pomníčku – zbudovat jej nechal bývalý vězeň KT Břetislav Karpíšek (viz Havlík 2013: 10), kolem desky připevněné k velkému kameni nechala na vlastní náklady umístit kovaný železný plůtek rodina Růžičků), aby zde uctili památku obětem. Jména obětí lze však dohledat pouze v knihách a studiích.

Veškeré odkazy na prameny a více informací viz kap. 9.2. Vybrané fotografie a dokumenty viz obr. č. 28–41.

4.4.3 Rodina Josefa Ištvanu (Radějov)

Případová studie vztahující se k Radějovu vypovídá o rodině, která by mohla být vzdáleně příbuzná s rodinou Adolfa Ištvanu – zdá se, že se jejich předkové hlásili ke stejným předkům a že na přelomu 18. a 19. století by bylo možné nalézt společné kořeny. Pro tuto hypotézu svědčí především shoda jmen přímých předků Adolfa Ištvanu z Vosoudova a Josefa Ištvanu z Radějova, zároveň je však odlišuje rozdílný způsob obživy: radějovští Ištvaní se nevěnovali obchodu, nenacházím žádné záznamy o tom, že by se zabývali koňským handlířstvím. Do jaké míry byl způsob života těchto rodin ovlivnitelný prostředím a komunitou romských rodin, v níž rodina žila, je dosud neobjasněnou otázkou.

O radějovské rodině Ištvanů lze doložit, že ve druhé polovině 19. století žili již převážně usedle. Ostatně už v 1. polovině 19. století necestovali za obživou příliš daleko – spíše objížděli okolní obce a periodicky se vraceli do svého domova. V obci Radějov se rodina usadila okolo roku 1909, ale již dříve (patrně více jak dvacet let) žila usedle v již přeshraničních (tedy na dnešním slovenském, tehdy hornorakouském území ležících), ovšem nedalekých Vrbovcích, kde se narodila většina dětí manželů Josefa a Evy Ištvanových. Pokud se podařilo nalézt všechny jejich potomky, měli celkem osm synů, z nichž se dospělosti dožilo pouze pět. Z těchto pěti nejstarší syn Jan (*1886 údajně v Hrubé Vrbce) padl jako voják za 1. svět. války (v Radějově je jeho jméno vytesáno na pomníku). Vedle tradičního kovářství se rodina živila též nádenickou prací, tedy jako levná pracovní síla u místních hospodářů.

Josef Ištvan (*1859) se narodil – stejně jako jeho žena Eva Kubíková (*1864) v Radějově. Případová studie sleduje vzájemně bohatě provázané rody Kubíků, Kýrů, Danielů, Malíků a Ištvanů, které žily na Strážnicku a v dalších okresech postupně jako usedlí kováři, postupně domkáři, jejich děti na začátku 20. století vstupovali často do smíšených sňatků. Kdy Josef Ištvan zemřel, není zatím zjištěno, patrně se tak stalo ve dvacátých letech 20. století. Mohl se ještě dožít toho, kdy se všichni jeho čtyři synové, kteří se dožili dospělosti a také svobody, oženili a založili rodiny. Ve studii jsou připomenuty některé významné osobnosti z okolních romských komunit (Jan Daniel *1895 Petrov, Josef Jelínek, roz. Kýr, 1919 Strážnice, a jeho starší bratr František Kýr, *1895, legionář J. Pajer) – ti všichni byli známí jako aktivně se hlásící ke komunistickým ideálům. Jedním z hlavních motivů této případové studie je sledování rozvíjející se snahy povznést romské rodiny na vyšší úroveň skrze vzdělání, dále prostřednictvím divadelních představení a především skrze aktivní účast v politice (možno říci že i skrze sportovní činnost). Konkrétním příkladem může být syn Josefa Ištvanu, Jiří Ištvan (*1902 asi Vrbovce), který vyrostl v Radějově, vychodil zde školu, založil rodinu. Manželku si našel ve Strážnici v rodině Kýrů,¹⁴⁴ tedy minimálně se s J. Pajerem a F. Kýrem znal. Byl to právě Jiří Ištvan, druhý nejmladší syn Josefa Ištvanu, který se nejaktivněji z celé rodiny účastnil (ještě se svým bratrem Martinem) politického dění – v r. 1934 kandidoval za KSČ do místního zastupitelstva. Dle výpovědi bývalé kronikářky měl být dokonce členem zastupitelstva. Zdá se,

¹⁴⁴ Byla jí Marie Kýrová (*1902, Strážnice), dcera Kateřiny Kýrové (*1884 Hroznová Lhota) a vnučka váženého a známého Adama Kýry (*1862), jenž byl vnukem zakladatelem Kýrovské dynastie ve Strážnici.

že to byla aktivní účast v KSČ, která rodině za války přitížila. Výrok „nacistického správce“ zámku ve Strážnici „Co Ištván, to komunista“, kterým odmítl dát výjimku Martinovi Ištvánovi, který žil ve smíšeném sňatku, může symbolizovat podstatnou část této případové studie. Druhou část pak symbolizuje tragédie této rodiny – z jedenácti členů rodiny odvečených do KT vůbec nikdo nepřežil. Naštěstí se třem dcerám Martina a jedné dceři Josefa Ištvána podařilo již ze shromaždiště k transportu dostat ven – vyreklamovala je jejich světlovlasá částečně nevlastní sestra – „blondýnka Stázka“. Přežít se podařilo i Pavlovi, jednomu ze čtyř dětí Jiřího Ištvána, který nastoupil do učení na havíře a v době transportů byl v Ostravských dolech. Stejně tak se před transportem zachránil nejmladší syn Josefa a Evy Ištvanových, Matěj, který byl na práci „v říši“. Po válce čekalo celou rodinu zklamání: nikdo z jedenácti členů odvečených v r. 1943 do AIIB se nevrátil. Byli to:

Eva Ištvanová (*1864) a tři její synové, Josef Ištván (1891) s manželkou Terezií (*1896), synem Janem (*1919) a dcerou Antonií (*1933), syn Jiří (*1902) s manželkou Marií (*1902) a třemi dětmi, Františkem (*1926), Marií (*1936) a Jiříčkem (*1940) – ti všichni přijeli březnovým transportem, zatímco transportem v květnu 1943 byl transportován syn Martin Ištván (*1897).

Těžká životní zkušenost čekala však i přeživší v poválečném období, když jediný syn pozůstalý po Jiřím a Marii Ištvanových, Pavel Ištván (*1928) byl za útěk z vojny a pokus o překročení hranic odsouzen k deseti letům vězení a vězněn v uranových dolech. Následkem tohoto věznění byl těžce fyzicky poznamenán, vrátil se nemocný a již nikdy nemohl mít děti. Případová studie odkrývá snahy Pavla Ištvána a dalších přeživších domoci se odškodnění za zemřelé rodiče.

Veškeré odkazy na prameny a více informací viz kap. 9.3. Vybrané fotografie a dokumenty viz obr. č. 42–62.

4.5 Z poválečného života zachránivších se členů těchto rodin

Všechny rodiny zařazené do této práce byly válkou silně poznamenané a po několik desetiletí se s válečnými traumaty vyrovnávaly – většina přeživších prakticky po celý zbytek života. Žádný z oněch pěti navrátivších si nevzpomněl ani nepřipomínal (jejich děti nemohli dosvědčit), že by byl doma vítán či že by mu domovská obec poskytla určitou pomoc. Zároveň ze vzpomínek navrátivších, kteří toto období do svých vzpomínek zahrnuli, je známo, že nový začátek byl spojen s novým strádáním především pro onemocnění a jiné následky věznění, ale též ze ztráty původního domova, ztráty dokladů apod.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Do svých vzpomínek toto období bezprostředně po návratu zahrnul J. Jelínek ze Strážnice (srov. Jelínek 1980: 18–19). Mimo jiné vzpomíná, že musel tři roky žít na dietě: „jen hořký čaj, krupice, holé brambory a chleba“ a doktorům se nedařilo zjistit ani odstranit příčiny (tamtéž: 19).

4.5.1 Bydlení

V zápisech MNV je možné se dočíst, že v některých lokalitách byly chudé romské domky během války rozebrané (na materiál) a obec zpravidla neřešila, kam by navrátilce ubytovala. Mnozí se tak ocitli ve srovnatelně nevyhovujících podmínkách, z jakých přišli. Např. ve Strážnici se tísnil v jediném domě, který z původní kolonie zbyl, v jeho kůlně, popř. si kolem něj postavili svépomocí nová provizorní obydlí (podrobně viz Slačka 2015: 50–51). Jak tehdy popsal a hlásil patrně zaměstnanec MNV ve Strážnici, jehož jméno není v hlášení uvedeno:

[...] většina těchto lidí obývá kůlny nehodící se ani pro dobytek [...]. Spávají na zemi, na bednách apod. Cikáni, jež se vrátili z koncent. táborů, byli obdařeni šatstvem a různými milodary, toto pomínulo a je třeba myslet na řádný život. [...] Nebylo by možno nadále zařazovati do různých prací tyto osoby, neposkytne-li se jim možnost na lidské zacházení.¹⁴⁶

Další případ je popsán z Uherského Ostrohu, kde byli dočasně ubytováni v kůlně bez oken a bez komínu (Pavelčíková 1998). Na mnoha místech nebyli navrátilci se Romové po trýznivých zkušenostech z KT vítáni a vyskytly se snahy se jich zcela zbavit – dokonce (viz Pavelčíková 2004, Slačka 2015) vyskytly se i návrhy na jejich novou internaci, zřízení pracovních táborů. Až na snad ojedinělý exces, kterým bylo umístění Romů do internačního tábora v Ústí nad Labem (Cichý 2000), zůstalo jen u odmítaných návrhů.

V místech, kde přišli o své původní domky, které byly místními rozebrány a patrně i o další majetek, který jistě museli v domkách zanechat, a především bolest ze ztráty blízkých osob, které se nevrátili, se jistě velká část přeživších necítilo dobře. Tak tomu bylo ze zkoumaných míst především ve Vosoudově, kde žádný z navrátilců se obyvatel (ať už ukrývajících se, nebo dvou přeživších) po válce nezůstal a odstěhovali se do jiných obcí a měst. V záznamech obce nenacházím zmínku, že by obec některému navrátilci poskytla náhradní ubytování. Je ovšem pravděpodobné, že – jak tomu bylo i v dalších známých případech – byla přeživším nabídnuta pomoc v podobě dosídlení pohraničí (srov. příběh Pavlíny Novákové roz. Ištvanové z Brna, která po válce svůj podíl na domku v Brně prodala a odstěhovala se na Kraslicko a následně na Karlovarsko – viz PŽC 2005: 661–662).

Z rodin, které v případových studiích sleduji, bydleli všichni členové po válce ve větších městech. V jediné obci – Radějově – zůstali až do konce života paní Anna Ištvanová (ač dále o ní psali jejím původním jménem za svobodna – Lukášová) s nejstarší dcerou Stázkou (taktéž Lukášovou) a nejmladší syn Josefa Ištvana, Matěj, který neměl vlastní děti, jeho nevlastní dcera se krátce po válce provdala, tedy pan Matěj Ištvan zůstal v Radějově posledním nositelem tohoto jména (VR a PR si vzpomínaly, že zemřel v Hodoníně v nemocnici, ovšem rok si již nepamatují). Z ostatních přeživších se nikdo do své obce – pokud bylo mým informantům známo – ani na čas nevrátil.

¹⁴⁶ SOKA Hodonín, AM Strážnice (AM-St 2), i.č. 303, Cikáni evidence 1908–1947, fol. 11.

Zdá se velmi pravděpodobné, že důvodů k odchodu někam, kde nikdo nebude znát jejich pohnutý příběh, bylo více. Zároveň šlo patrně o častou strategií přeživších – vzdát se lokálních vazeb, které je doma držely, pro naději, že někde budou moci začít své životy nově, bez zátěže z minulosti. Jednak se tím zbavili projevů lítosti, které jim jejich bolest jenom připomínaly, zároveň se někteří přestali hlásit ke svému (byť jen částečnému) romskému původu – a to buď jen na veřejnosti, nebo dokonce i před další generací.

4.5.2 Nová identita?

Ačkoliv většina informantů žila v rodině, která jim romské kořeny nezatajovala, byli velmi citliví na vzpomínky, kdy je někdo označil za „cikána“, za obyvatele „cikánské kolonie“, kde někteří po válce bydleli. Pokud se někdo podivil nad jejich tmavší pletí, hlásili se k Maďarům či Italům. Pouze jediná informantka mi potvrdila, že si již v dětství zvykla hrdě se hlásit ke svému romskému původu. Jako zdůvodnění pro své tmavé kudrnaté vlasy uváděla, že její matka „byla cikánská komediantka, jezdila s kolotoči“ (Terénní deník, záznam rozhovoru, 16. 4. 2018).

Byla to jedna ze tří informantů, kteří vyrůstali v rodině s oběma romskými rodiči – její matka se po válce provdala za Roma. Ovšem v dalších dvou případech se informantky, každá z jiné rodiny, v níž oba rodiče pocházeli z rodin zasažených holokaustem Romů, již otevřenému přiznání romského původu před svými vrstevníky zcela vyhýbaly. Jedna z nich vzpomíná, jak její matka byla dokonce v době, kdy mohl působit Svaz Cikánů-Romů¹⁴⁷ (dále jen SCR) aktivní – sdílela vlastní příběh, vyprávěla jej na začátku sedmdesátých let nějakým studentkám, které s ní přišli dělat rozhovor. Jak mi ale pamětnice této události sdělila: „Mě to tenkrát nezajímalo, měla jsem jiné zájmy“ (Terénní deník 30. 9. 2017).

Mezi informanty se však vyskytla i vzpomínající, která si skutečnou příčinu uvěznění celé širší rodiny v KT domyslila až ve vyšším dospělém věku, když začala pomáhat s odškodněním svým příbuzným. Jak vzpomíná:

Když jsem tam viděla napsané ty děti, tak mi to přestalo sedět – přece proč by brali i děti, pokud by je chtěli sebrat jako komunisty. Přece rodiny komunistů takto nepostihli, že by je brali všechny, že? (Terénní deník, záznam rozhovoru, 10. 2. 2022).

Teprve po tomto zjištění, k němuž došlo patrně až po r. 1994, kdy byl přijat zákon č. 217/1994, si začala (jak vzpomíná – sama a opatrně) zjišťovat dostupné informace o holokaustu Romů. Je zajímavé, že je v širší rodině jedna z mála, která si skutečný důvod utrpení celé rodiny přiznává. Pokud ví, ostatní potomci narození coby druhá – poválečná – generace se o důvod věznění a válečné utrpení celé rodiny (snad radši) nezajímali. Jak mi informantka sdělila:

¹⁴⁷ První organizace Romů na území České republiky v čele s dr. Miroslavem Holomkem (na Slovensku působil Svaz Cikánov-Rómov v čele s Antonem Facunou), která vznikla na konci šedesátých let a byla násilně rozpuštěna za normalizace v r. 1973, mj. vydávala časopis Romano l'il – o přípravě jejího vzniku viz Sadílková, Slačka, Závodská

Mají vysoké školy, střední školy, ale když jsem jim říkala „chceš si to přečíst, je to tam všechno napsané, tak to prý ne. Stačilo jim, že dostali peníze, ale aby věděli víc, o to už nestáli. (Terénní deník, 10. 2. 2022).

Jak mne tato informantka upozornila, jedna z těch, kterým se podařilo z transportu dostat, přestala se po válce postupně se svými příbuznými – potomky romské rodiny – vídat. Pouze si vyměnili vánoční pozdravy, věděli o sobě, ale vídat se přestali. Ač měla sama oba rodiče Romy, dala přednost tomu, aby její vlastní děti nevidaly jiné členy rodiny, kteří by je mohli svým tmavším vzezřením upozornit na společné romské předky. V době odškodňování, když ji příbuzní kontaktovali a sdělovali jí, jak se dá kde požádat o odškodnění za válečné utrpení a za v KT zemřelé rodiče, překvapila je její reakce: „Ale to se pleteš, moji rodiče zemřeli doma, já si to pamatuji.“ (Terénní deník, záznam rozhovoru, 10. 2. 2022). Zda si skutečně vybudovala alternativní vzpomínku, kterou pro své děti používala jako vysvětlení, proč nemají z její strany babičku a dědečka, až této vzpomínce sama uvěřila, nebo zda tuto vlastní „milosrdnou lež“ i před svými příbuznými (z nichž někteří jí ještě nucený odchod rodinných příslušníků do KT připomínali) pouze předstírala, nelze zjistit. Zdá se, že holokaust těmto rodinám mohl v některých případech způsobit i jisté rozštěpení – fragmentaci a přerušení kontaktů.

Zmíněné přerušení rodinných vazeb se zdá být evidentní také u jednoho z potomků Jana Ištvana (*1883 ve Svitávce). V rodině potomků Jakuba Ištvana (*1880 v Bořitově), resp. Aloisie Ištvanové roz. Růžičkové (*1893 Makarov) všichni přeživší udržovali kontakty jak vzájemné, tak i se širšími členy rodiny a jednou z jejich oblíbených tetiček byla „teta Zdena“, skutečným jménem Marie roz. Ištvanová, provdaná Bártová, narozená ve Svitávce v r. 1926. Její manžel – dokumentarista Karel Bárta – natočil první český film věnovaný holokaustu Romů, především CT I – Lety (*Nezapomeňte na tohle děvčátko*, 1960). Je dosud nezjištěno, jak je možné, že neteře, které tuto tetu dobře znaly, navštěvovaly ji (a ona navštěvovala je), nevěděly, že ve stejném městě, kam za nimi přijela, tedy kde žijí, bydlí i její bratr Jan (*1924 v Bořitově). Jak mi potvrdila informantka MB, věděla od tety Zdeny, že ve stejném městě bydlí bratři jejího muže, Karla Bárty, s nimž se ovšem moc nestýkali. Jak jim tetu vysvětlovala, tito její švagři ji prý do rodiny nechtěli pro její původ přijmout, a proto se s nimi ani nestýkala.¹⁴⁸ Je opravdu zvláštní, že nevěděla o Janu Ištvanovi (*1924) a stejně tak je zvláštní, že se Jan Ištvan v žádné ze svých vzpomínek nezmínil o sestře Marii – ve svých vzpomínkách hovoří i píše jen o mladším bratrovi Františkovi (jediné sdělené – viz Ištvan 1994, 1997).

¹⁴⁸ Odmítání rodiny Bártových snad nebylo úplné. M. Bártová ve vzpomínce uložené v MRK (pořízené snad týmem P. Polanského) uvedla, že otec jejího muže, řídicí učitel, byl původně proti jejich sňatku, ale nakonec právě od svého tchána se jí dostalo velkého uznání, když jí sdělil, že lepší manželku by její muž Karel mít nemohl (srov. MRK 97/19)

4.5.3 Snahy o připomínání holokaustu Romů

Ačkoliv někteří pamětníci a zástupci druhé generace se k tomu, že byla jejich rodina postižena holokaustem Romů, nehlásili, lze v předložených případových studiích vysledovat i opačné tendence – minulost připomínat a účastnit se aktivit vedoucích k odškodnění a k veřejnému připomínání utrpení, kterým prošli, déle též snaha napomoci získat odškodnění (resp. alespoň „Osvědčení“) druhým – např. dosvědčit jim, že byli uvězněni s nimi.

Zdá se, že jedním z prvních pokusů ze členů širší rodiny z případové studie rodiny Ištvanových z Bořitova a Svitávky utrpení Romů veřejně zviditelnit, byla několikaletá snaha Karla Bárty prosadit natočení výše zmíněného filmu *Nezapomeňte na tohle děvčátko*.¹⁴⁹ Jak vzpomínala jeho manželka, Marie Bártová¹⁵⁰ (v rodině zvaná Zdena), o povolení k natočení filmu o holokaustu Romů se její muž snažil několik let, a protože byl film dokončen v r. 1960, je velmi pravděpodobné, že námět a první scénář k filmu vznikl již krátce po válce. Nejspíše se režisér Bárta snažil tento nápad prosadit hned v době, kdy se k němu dostaly fotografie z tzv. „Cikánského tábora“ v Letech u Písku – tehdy se rozhodl, že film bude věnovaný CT I Lety. Kdy přesně fotografický materiál obdržel, však není zřejmé, jen je známo od koho. Dle vzpomínek jeho ženy Marie Bártové byl prostředníkem či dárcem manžel její sestřenice Antonie roz. Ištvanové, Antonín Studený, jenž je obdržel od bývalého dozorce. CT I Lety byl tábor, v němž se Antonie Ištvanová (čtvrtá dcera Aloisie Ištvanové, sestřenice Marie Bártové) se svým pozdějším druhým manželem, Antonínem Studeným, seznámili. Oba jistě měli těžké vzpomínky na kruté poměry, násilí, nelítostné dozorce, o nichž mohli K. Bártovi vyprávět (pravděpodobně i vyprávěli). V devadesátých letech však Marie Bártová v rozhovoru s tím P. Polanského upozornila na poslední dosud žijící spolupracovníci K. Bárty z řad bývalých vězňů CT I – Lety, v době věznění dvanáctiletou nejmladší sestru Antonína Studeného, Adélu roz. Studenou (*1930 Plavsko). S paní A. Studenou tím P. Polanského pořídil velmi cennou vzpomínku týkající se nejen věznění v Letech, následného propuštění, další věznění bratra Emila¹⁵¹ a otce (viz dále), ale též natáčení filmu, který – jak spoluautorka říká – nakonec ani nikdy neviděla. Zmiňuje také, že se účastnila slavnostního pietního setkání v r. 1995 u příležitosti odhalení pomníku za přítomnosti prezidenta V. Havla (A. Studená in Polansky 1998: 162–168; další podrobnosti o filmu viz Pape 1997: 113; Slačka 2018). Jak Marie Bártová vzpomínala, se získáním povolení měl její muž velký problém, nakonec však povolení získal,

¹⁴⁹ Film je ke shlédnutí na serveru Romea.cz – viz <https://www.romea.cz/cz/kultura/unikatni-film-z-roku-1960-o-koncentracnim-tabore-v-letech-u-pisku-na-romea-cz-nezapomente-na-toto-devcatko> [13. 9. 2022].

¹⁵⁰ Nar. 1926 ve Svitávce, byla vnučkou Jana Ištvanu (*1883, Svitávka), dcerou jeho mladší dcery Karly (*1905, Rakousko).

¹⁵¹ Ve skutečnosti byl vězněn i bratr Antonín – srov. záznamy a doklady uložené ve VÚA-VHA Praha (VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 2/ 22. 6. 2017, 87/ 7. 9. 2017, 145/ 8. 1. 2018, 192/ 19. 2. 2018), ale též viz vzpomínka bratra Emila (*1925, Plavsko), která pod značkou E. S. byla publikována (Polansky 1998: 61–66).

ovšem pouze ke krátkometrážnímu filmu (výsledný snímek má 5 minut¹⁵²). Dle vzpomínek Marie Bártové nesměl prý do televize, pouze jeden rok byl vysílán jako filmový týdeník.¹⁵³

4.5.4 Život v poválečném Československu

„...byl takovej Ind jakoby...“
(pamětnice PR o svém příbuzném Pavlovi)¹⁵⁴

Sledované rodiny prožívaly velmi různé těžkosti, které však nelze stavět do souvislosti s prožitým utrpením. Za všechny jsem se rozhodla vybrat příběh Pavla Ištvana (*1928 Radějov), v jehož případě se jedná o příklad jedince postiženého dvěma totalitními systémy.

Pavel Ištván – jak už jsem zmínila výše – měl velice pohnutý život. V patnácti letech prakticky osiřel. Ještě před transportem rodičů měl – jak ve svém stručném životopise píše – původně nastoupit na gymnázium,¹⁵⁵ ale pracovní úřad jej poslal, aby se vyučil horníkem. Zbytek války tak strávil v Ostravě, na jedné straně se mu zde podařilo přežít, zároveň mu ovšem práce v dole poškozovala zdraví, proto se po válce snažil najít si jiné zaměstnání. Od r. 1945 do r. 1950 vystřídal několik zaměstnání, kde pracoval jako dělník. Na jaře r. 1950 si našel družku Annu, začal s ní žít v domácnosti její matky, v říjnu 1950 nastoupil na základní vojenskou službu, ale již 22. října z vojny zběhl. Po delším ukrývání Pavla Ištvana u družky se mladá dvojice rozhodla, že se pokusí utéct za hranice do Německa – k tomu došlo 14. ledna 1951. Ač nebyl ozbrojen, nekladl odpor, byl za svůj čin exemplárně potrestán k deseti letům vězení. Kdy přesně byl propuštěn, se mi nepodařilo zjistit, o jeho dalším životě svědčí jak vyprávění příbuzných, tak i dokumenty, které psal v devadesátých letech. Z vězení se vrátil v zuboženém stavu, chyběly mu zuby, byl nemocný. Přesto se mu podařilo se vzchopit, oženil se, a i když se pak rozvedl, našel si novou družku. Jak jeho příbuzné, VR a PR vzpomínaly, byl velice pohledný (o čemž svědčí i jeho fotografie – viz obr. č. 60). Vzpomínaly na něj s velkou láskou a snad i obdivem, ale i s bolestí – „Ten dopadl z celé rodiny nejhůř“, ač byl tak zajímavý a uměl krásně zpívat:

PR: Já si pamatuju, když tady přijel, to jsme tady byli jako děcka, nevím, asi dvanáct, třináct, a tenkrát byla populární ta Angelika, ne? a on nám připomínal toho Joffreye! Tak jsme mu říkali Žofrej. [...] No, holkám se von líbil.

VR: No, on byl hezkej chlap.

PR: No, že byl jinej, takovej -

?: - orientální bych řekla.

PR: No, byl, takovej Ind jakoby.¹⁵⁶

¹⁵² <https://www.csfd.cz/film/535122-nezapomente-na-tohle-devcatko/recenze/>

¹⁵³ MRK Brno, sbírka písemných památek, MRK 97/19.

¹⁵⁴ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018.

¹⁵⁵ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 43/ 1. 8. 2017.

¹⁵⁶ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018.

Z písemností z devadesátých let se zdá, že navzdory těmto těžkostem, které jeho život poznamenaly, byl i ve stáří velmi pokorným a slušným člověkem. Viz dále.

4.5.5 Snahy o odškodnění

Jak z rozhovorů i prostudovaných archiválií z poválečné doby vyplývá, součástí příběhu holokaustu Romů se pro některé z mých informantů stala také snaha domoci se odškodnění, či pomoci k němu jiným. Ve skutečnosti až do druhé poloviny devadesátých let nelze hovořit o odškodnění v pravém slova smyslu. V prvních desetiletích bylo možné žádat pouze o tzv. „Osvědčení“, v šedesátých letech část bývalých vězňů KT z řad Romů vyslechla výzvu a přihlásila se o odškodnění za nucenou účast v tzv. „pseudolékařských“, přesněji ovšem zločinných nacistických lékařských pokusů (více viz Viková 2020). A až od r. 1994 bylo možné na základě uzavřených vzájemných dohod s Německem (v r. 1992 byla ratifikována Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji,¹⁵⁷ na jejímž základě pak k dohodám o odškodňování pro různé kategorie válkou zasažených obyvatel došlo) přistoupit konečně též na reparace pro oběti nacismu. Zahrnutí byli i žadatelé, kteří do konce války nedosáhli dospělosti, jejichž rodiče se této vlny odškodnění nedožili. Ač tyto žadatelé coby děti nebyli vězněni, mohli požádat „z mravního nároku“ za své rodiče.

Během bádání se mi podařilo identifikovat několik osobních spisů za zavražděné rodiče, kdy se ukázalo, že se konkrétní děti podařilo ukrýt buď v dětském domově, nebo u jiné rodiny, která – ač s romskými kořeny – již nebyla za "cikánskou" považována a do soupisu se nedostala. Ve dvou případech šlo i o děti příbuzné v této práci mapovaným rodinám. Příkladem může být případ chlapců s příjmením Ištvan, jejichž matka se krátce před deportací provdala za neromského muže, a právě u něj mohli oba chlapci po její internaci v CT nějaký čas zůstat. Záhy ovšem byli tomuto otčímovi odebráni a umístěni v dětském domově, odkud si po válce – každého zvlášť – odvedly neromské rodiny. Díky tomu, že následně došlo k jejich adopci těmito rodinami, každý z nich byl po válce uváděn již s jiným příjmením.¹⁵⁸ Další podobný případ z rodiny Ištvanů se týkal otce a syna, kterým se podařilo uniknout transportu do AIIB jako jediným z rodiny jen díky tomu, že byl chlapec v době internace v CT II Hodonín nemocný a otec si pro něj vyžádal možnost léčby v nemocnici, kam ho následně osobně odvezl. Zatím není zřejmé, jak se dvojici podařilo uniknout dalšímu stíhání, jen je zřejmé, že oba dva v době, kdy podávali žádost za zemřelou matku rodiny, měli již jiné příjmení (ke změně příjmení došlo však až po válce).¹⁵⁹ Tyto neznámé příběhy svědčí o možných snahách některých lidí v různých institucích pomoci zachránit aspoň nějaké z romských dětí. Jak četné či výjimečné takové počiny byly, se jen těžko odhadne, rozhodně si však zaslouží pozornost.

¹⁵⁷ Viz https://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html [20. 8. 2022].

¹⁵⁸ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 623/ 19. 9. 2022.

¹⁵⁹ ÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 48/ 1. 8. 2018.

Pro žadatele z konce čtyřicátých let probíhala žádost o „Osvědčení“ poměrně hladce a rychle. V té době bylo jedinou výhodou pro držitele „Osvědčení“, že mohli doufat v lepší pracovní pozici, rychlejší vyřízení žádosti o byt či přidělení nemovitosti po Němcích (do těchto prvních žádostí psali ještě i zdůvodnění, jak chtějí „Osvědčení“ využít). Z pozdějších žádostí, především z období šedesátých a sedmdesátých let, které představovalo jednu z nejsilnějších vln v množství podaných žádostí, kdy vyřizování žádostí neprobíhalo s takovou rychlostí (srov. Baláž, Minařík 2016), již nevyplývá, zda žadatelé budou chtít „Osvědčení“ využít i pro jiné účely než pro získání příspěvku k důchodu či jiným výhodám (na základě zákona č. 161/ 1968 Sb., o změnách v důchodovém zabezpečení účastníků odboje). Především v těchto novějších žádostech a dále ještě více v žádostech z let devadesátých, po přijetí zákona č. 217/1994 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce¹⁶⁰), kdy došlo k rozšíření osob, které mohou žádat i na dědice, a též o rok později, kdy bylo rozhodnuto, že i dědicové mohou požadovat odškodnění,¹⁶¹ se doba vyřizování jedné žádosti enormně navýšila, se nacházejí dopisy urgující vyřízení žádostí. Právě v těchto dopisech jsem nacházela mnohá vyjádření, v nichž žadatelé sdělovali podrobnosti o své situaci a také roztrpčení nad tím, že proces udělení „Osvědčení“ je tak dlouhý – z nich si dovolím dále citovat.

Na tomto místě uvedu aspoň dva příklady toho, jak probíhaly konkrétní žádosti. Prvním z nich jsou dokumenty uložené v žádostech rodičů Pavla Ištvána. Pavel Ištván svou žádost podal v prosinci r. 1994, jen několik dní poté, co vešel v platnost zmíněný zákon č. 217/1994 Sb. Vyřízení této žádosti trvalo prakticky rok – „Osvědčení“ obdržel 2. 11. 1995. Během této doby se snažil několikrát žádost uspíšit a posílal své velmi slušné urgující dopisy. Z nich se mimo jiné dozvídáme, že pro získání dokumentů osobně navštívil – ač již velmi nemocný, po infarktu, s váženě nemocnými plícemi – Radějov a následně i Muzeum v Osvětimi. O těchto cestách psal v dopise z června 1995, kdy se jeho žádost vyřizovala již sedmý měsíc:

[...]Je to skutečně dost dlouhá doba na vyřízení dvou osvědčení. Já jsem byl 14. března v KT Osvětim vyřídit papír, který máte [nyní už] i Vy. Je tam příjezd 19. 3. 1943, čísla vypálená na rukou a datum umučení 1943 všichni. Já polštinu neznám a toto všechno jsem vyřídil za půl dne. Přál bych Vám vidět ten archív, na všechno jsou tam 3 ženy, které mají zájem nám postiženým pomoci. Já jsem byl velice překvapen při takové domluvě, něco česky, [něco] polsky a německy. Proto bych vám moc poděkoval, kdybyste i tyto moje žádosti brzy vyřídili [...] Pavel Ištván¹⁶²

Z podobných urgujících dopisů vyplývá, že žadatelé neměli informaci o tom, jak dlouho vyřízení žádosti trvá. Nevěděli dokonce, že v devadesátých letech byla většině romských žadatelů jejich žádost zamítnuta. Především se však zdá, že pro mnohé bylo traumatizující jen tyto žádosti vyplnit, tedy vzpomínat na nejhorší okamžiky života, ale následně se domáhat potvrzení, které jim nikdo nebyl schopen vystavit. Je tristní pomýšlení, že ač byl holokaust

¹⁶⁰ Viz <https://www.zakonyprolidi.cz/print/cs/1994-217/zneni-20140101.htm?sil=1> [20. 8. 2022].

¹⁶¹ Viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-77> [20. 8. 2022].

¹⁶² VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 43/ 1. 8. 2017.

Romů již poměrně dobře zmapován, od konce šedesátých let, kdy SCR pomáhal vyřídit celou agendu, byly známé zachované vězeňské seznamy, v r. 1987 vyšla kniha vězňů v CT I a CT II (Nečas 1987) a v r. 1992 vyšla kniha *Aušvicate hin kher baro* se seznamy vězňů Zavřených v tzv. Zigeunerlager v AIB, těmto žadatelům se mnohdy nedostalo adekvátních informací, kde mají doklady žádat.

Z popsaného setkání při osobní návštěvě ve Státním muzeu v Osvětimi (dnes Státní muzeum Auschwitz – Birkenau) vyplývá, že Pavel Ištván měl štěstí – ač s archivářkami neuměl společnou řeč, domluvili se a ty mu ještě téhož den doklad o úmrtí jeho matky, otce i tří jeho sourozenců vystavily. Autor dopisu se tedy podivuje, proč žádost na českém ministerstvu, kde si s úředníky rozumí, musí trvat tolik měsíců. Je třeba říci, že schvalovací proces sám o sobě byl zjevně velmi komplikovaný, byl prověřován na MV ČR, aby „Osvědčení“ nebylo vydáno např. recidivistům. Ovšem ač je žadateli postup MO ČR jistě nepříjemný, neuchyluje se k výčitkám, ale stále – ve všech svých dopisech – pokorně urguje a žádá o rychlejší vyřízení. VR a PR si vzpomínají, že nakonec tato odškodnění obdržel, ale dle jejich tvrzení si jej moc neužil, neb brzy poté zemřel. Kdy přesně, se mi však nepodařilo zjistit.

Nutno zde podotknout, že ač měl Pavel Ištván smůlu – odškodnění přišlo pro něj příliš pozdě – měl zároveň i štěstí: stejnou referenci na Státní muzeum Auschwitz-Birkenau by totiž nemohli napsat všichni žadatelé. Např. jeho sestřenice během shánění podkladů k vyřízení žádosti za svého otce obdržela z tohoto muzea překvapivě zamítavé vyjádření. Její žádost evidovaná pod značkou IV-8521/585/1810/96 jim přišla 26. 2. 1996 a odpověď podepsaná ředitelem Wroblewskym jí byla odeslána 14. 3. 1996 (tedy jistě i zde mohlo vyřízení žádosti trvat určitou lhůtu a patrně bylo v této době Muzeum velmi vytížené). Především však – ačkoliv je její otec v seznamu vězňů (Nečas 1992) uveden s datem příjezdu 7. 5. 1943 a se značkou Z-7616, dokonce s poznámkou, že byl vyselektován na práci dne 19. 5. 1943, a ač je dnes uveden i v on-line databázi muzea i s datem úmrtí (+ 9. 7. 1943), tehdy ředitel muzea podepsal vyjádření, že v „zachowanych aktach [...] nie figuruje“, tedy tato žadatelka obdržela zamítavou odpověď. Pravděpodobně právě pro tuto negativní odpověď se její žádost vyřizovala téměř 15 měsíců. Naštěstí neměla stejnou zkušenost v Bad Arolsensu a i jí nakonec bylo „Osvědčení“ vydáno.¹⁶³

PR mi k této anabázi poskytla kopii dokumentů z rodinného archivu – viz obr. č. 62. Z nich vyplývá, že tato negativní odpověď nebyla jedinou křivdou, která se rodině udála. Během oněch patnácti měsíců napsala mnoho dopisů na různé instituce. Mezi nimi byl např. také SOKA Blansko, kde by údajně mohli mít nějaké archiválie k CT II v Hodoníně, pokud snad byl jejich předek zavřen tam. Odtud jí poradili, ať se spíše obrátí na SOKA Hodonín – tam se nachází dokumenty i ze Strážnice a okolí, tedy i z Radějova. Když žádala o potvrzení zde, obdržela, bohužel, stejně nekompetentní odpověď jako z Muzea v Osvětimi – citovali záznam z radějovské kroniky, kde kronikář uvedl pouze březnový transport a dodali „je málo

¹⁶³ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 46/ 1. 8. 2017. Podrobněji viz kap. 9.3.5.

pravděpodobné, že by tak brzy proběhl další odsun. V případě, že máte Vámi získané datum ověřené, pokuste se s námi ještě jednou spojit.“ PR, která se snažila pomoci získat odškodnění pro další dvě příbuzné, vzpomíná, že jí tyto odpovědi velmi rozčílily: „To bylo hrozný, žádný z těch archivů mi nic nepotvrdil. Jako by chtěli říct, že jsme si to vymysleli. Přitom ona [VR] si to pamatovala! Vždyť to zažila! Až pak z toho Německa nám to potvrdili.“¹⁶⁴

Ze studia asi šesti set žádostí o „Osvědčení“ nelze učinit závěr, že by proces probíhal neférově, že by byl jakkoliv zatížen předsudky úředníků. Ač především na přelomu šedesátých a sedmdesátých let – v první velké vzedmuté vlně přibývajících množství žádostí – se úředníci, jak z některých jejich poznámek vyplývá, domnívali, že „Aso/ Zig.“ v dokladech z Arolsenu znamená, že se jednalo skutečně o asociály a nemá jim být „Osvědčení“ vydáno, je zřejmé, že i mezi nimi byli znalci problematiky, studovali relevantní zdroje a na List poznámek doplňovali vysvětlivky a odkazy na knihy, které vysvětlili, že Romové byli jednou ze skupin, které se staly oběťmi rasové persequce. Přesto v mnoha žadatelích ona dlouhá doba vyřizování a dopisy, v nichž dostávali nové a nové úkoly, kam se obrátit a co doložit, vyvolal frustraci a dotýkal se jejich důstojnosti – měli pocit, že je jejich výpověď znevěrohodňována. Když jsem se ptala NR na úmrtní list otce VR, zda jej neměli vystavený, sdělila, že ne, že ho vystavit nenechali. Jako důvod uvedla: „No, jít na úřad, kde mne znají, znají naši rodinu, a tam žádat, aby byl prohlášen za mrtvého, to by se [oni] radši odškodnění vzdali“ (Terénní deník 8. 9. 2022).

Tento proces odškodňování, zdá se, probíhal do jisté míry ne dostatečně zajištěn, a proto vyřizování žádostí mohlo trvat poměrně dlouho. Více viz kap. 5.6.

4.5.6 Úspěchy druhé a třetí generace

Jedna z vnuček manželů Ištvanových z Bořitova se věnovala sportu, vystudovala gymnázium a vysokou školu pedagogickou. Po odchodu do Německa, kam se provdala, se stala jednak spolumajitelkou sportovní školy a trenérkou nového sportu – windsurfingu, později pak gymnaziální profesorkou. I ostatní její bratřenci a sestřenice vychodili úspěšně střední školy nebo se vyučili, po r. 1989 se mnohým dařilo v podnikání v oblastech jako doprava, pohostinství atd. Podobně se dařilo i druhé a třetí generaci v dalších rodinách, s nimiž jsem měla možnost vést rozhovory. Přesto i u druhé a třetí generace se informanti shodli, že válečné události ovlivnily i většinu z těchto generací – rodiče, zvláště matky trpěly vyšší úzkostností, kterou na své děti, o něž se bály, přenášely. Mnozí z potomků rodin zasažených holokaustem přiznali, že se někdo v rodině musel alespoň po určité životní období léčit na psychiatrii.

¹⁶⁴ PR, ústní sdělení, Terénní deník 20. 1. 2022.

5 Analýza zjištění – s důrazem na etické aspekty

Během svého výzkumu jsem si uvědomovala, co popsali již jiní, a sice zkoumáme-li příběhy romských rodin na základě vyprávění tradovaných v těchto rodinách, ze zachycených vzpomínek přeživších holokaust a vzácných zachovaných dopisů či svědectví zapsaných samotnými členy těchto rodin, a chceme-li si doplnit konkrétní údaje o záznamy v archivních dokumentech, docházíme k tomu, že se mezi těmito příběhy – rodinnými a úředními – mohou nacházet (a často nacházejí) určité rozpory. Na základě archivních dokumentů může vzniknout obraz zcela odlišný od představy, kterou poskytují rodinná vyprávění. Lze konstatovat, že do jisté míry archiválie potvrzují vzpomínky, zpřesňují a doplňují je, ovšem v některých momentech si mohou se vzpomínkami též protiřečit. Zásadní byla pro mne otázka: jak prezentovat pohled úřadů, pohled četníků a učitelů, tedy těch, kteří o romských rodinách, resp. žácích měli referovat a referovali zvenčí – pokud se vzpomínky a představy potomků rodin neshodovaly a byly v přímém rozporu? Drobné rozpory jsem ovšem nacházela i mezi samotnými vzpomínkami, kdy se od různých pamětníků sešlo více možností, jak se událost stala. Týkalo se to např. i vzpomínek na úmrtí konkrétních osob v KT. Je účelné tyto různé hlasy zviditelňovat? Nedotknu se některého z pamětníků tím, že věrohodnost jeho vzpomínky „zpochybním“ prezentováním ještě jiné verze? Nebo se radši této otázce vyhnout a do případové studie zahrnout jen ty ověřitelné a nezpochybnitelné verze? Jak je podat tak, abych se nedotkla nikoho z rodin? Mám vůbec právo je s existencí takových záznamů konfrontovat?

Takovéto otázky jsem musela během výzkumu v ojedinělých případech řešit.

Prioritní pro mne bylo nezranit nikoho z potomků, nikoho z rodin, které se mnou spolupracovaly. Právě proto jsem musela jak během výzkumu, tak během zpracování zvažovat, jak s některými nalezenými dokumenty a poznámkami naložit. Kladla jsem si otázky, co rodinám způsobím tím, že ve své práci sdělím existenci záznamu, který o jejich předcích vyzníval ne tak pozitivně, jako o nich vyprávěli jejich členové. Zároveň jsem si kladla otázku, zda mohu některé identifikované dokumenty zcela vyřadit. Záměrem mé práce bylo, aby výzkum prohloubil poznání, jak obtížná byla cesta těchto rodin za důstojným postavením ve společnosti, za lidskou důstojností – a právě zprávy a hodnocení četníků zdůrazňující pochybení některých členů zkoumaných rodin byly druhou stranou těchto snah – nahlížených zvenčí. Tato kapitola je vedena na jednu stranu snahou nevyhnout se rozporům, ale poukázat na ně a na druhou stranu pokusit se předložit rozpory tak, aby se žádného z potomků nedotkla.

Jsem si vědoma toho, že „hlas“ (resp. záznam či posudek z pera) úředníků, četníka, řídicího učitele, starosty, soudů, ale i novinářů měl na postavení rodin velice zásadní vliv – v podstatě mohl rozhodnout o tom, zda rodina bude dále vedena jako „cikánská“, či nikoliv. Tyto záznamy jsou tedy zcela neodlučitelnou součástí celého příběhu. Udržovaly kontinuitu a dosvědčují, že rodiny byly bez přestání vyjímány z množiny obyvatel „naši“ a udržovány v množině „cizí“. Navzdory zjevným snahám vymanit se z postavení „cikánů“. Jejich děti chodily do Sokola, sportovaly, z obecních škol postupovaly do měšťanky, nastupovaly do učení – chovaly se tak,

jako jiné děti, rodiče získali zaměstnání a dařilo se jim postupně zlepšovat vztahy. –Aniž by O svém postavení ale nemohli členové rodin rozhodnout, často se o tom, jak jsou hodnoceni, ani nedozvěděli..

Zároveň je třeba nahlížet na tyto záznamy z pozice nadřízených či čtenářů těchto záznamů a zpráv – pro ně byly zprávy psané. Je totiž zjevné, že dílem se chtěli pisatelé předvést (např. jak bezchybně svou práci vykonávají a jak obtížná jejich práce je, skrze tyto zprávy mohli nadřízeným předvést význam vlastního úřadu či své pozice) a dílem snad i překvapit či pobavit (v novinových článcích je znát snaha členy romských rodin zesměšnit, ponížit – jimi své čtenáře pobavit či šokovat). Do celé rozvahy vstupuje také rozdílná mocenská nerovnost (svým vzděláním, sociálním postavením stáli pisatelé vysoce nad členy romských rodin) a otázka, nakolik bylo této mocenské nerovnosti úředníky (resp. starosty), četníky, učители, novináři a dalšími využito (či dokonce zneužito) v jejich prospěch a v neprospěch konkrétních členů romských rodin.

Konečně je třeba si uvědomit, že tyto záznamy do jisté míry vypovídají do jisté míry spíš o předsudcích pisatelů (resp. i příjemců těchto zpráv) než o konkrétních rodinách – tedy je třeba k nim přistupovat s obezřetností a kriticky.

Přesto jsem se rozhodla i z oněch „negativních“ hlasů citovat, ovšem, uznám-li za vhodné, pouze obecně: odkazuji sice na prameny, zároveň však – je-li to na místě – neuvádím, s jakým konkrétním příběhem rodiny lštvanů/lštvánů či s jakou lokalitou se citace pojí. Jsem totiž toho názoru, že právě toto vydělování a označování členů romských rodin za „cikány“, posuzování jejich kompetencí, jednání, způsobů života jsou mnohdy tím, co by se muselo dotýkat osobní důstojnosti jak již zemřelých osob, tak i jejich potomků, pokud by o těchto zprávách věděli. Patrně se důstojnosti dotýkala i namátková šetření a kriminalizace, s nimiž se ze strany četnictva setkávali (a jak o tom vypovídají i konkrétní záznamy dále).

Kapitolu řadím podle několika oblastí: obrazu o etnické/ sociální identitě, o spořádanosti versus asociálnosti, o údajném vyhýbání se vojenským povinnostem; a naopak připomínání účasti na těchto povinnostech, okolnosti uvěznění v KT a následné vyrovnávání se přeživších s následky holokaustu.

5.1 Naši nebo cizí? Rozpor dvou odlišných perspektiv

„...by jednou národ ten se uplatnil v naší milené Čs. vlasti...“¹⁶⁵

(Z dopisu romského aktivisty Jana Daniela¹⁶⁶
prezidentu republiky, Petrov květen 1923)

Aktivista z romského prostředí Jan Daniel již v r. 1923 upozorňoval prezidenta republiky T. G. Masaryka na vážnou a neřešenou situaci romských dětí, jimž se nedostává adekvátního vzdělání. Pro mou rozvahu je tento jeho dopis – prakticky jediná skutečná památka na mimořádného, ovšem za války v KT zavražděného člověka – důležitý svým poselstvím o reflektované etnicitě a současně projeveným vlastenectvím. Snaha Jana Daniela pozvednout „vlastní národ“, aby se mohl v Československu také – jako jiné národy – uplatnit, vedla jeho i další příbuzné k založení romského divadla, v němž vlastní hry hráli česky, ovšem se zakomponováním romských písní. Své romské kulturní kořeny tak tito aktivní členové romských rodin na Strážnicku netajili, naopak – ctili je a snažili se svou tvorbou a činností zviditelnit bohaté dědictví kulturního odkazu svých předků a snad také povzbudit či odstartovat proces etnoemancipace. Mezi štace, kde své hry hráli, patřily na prvním místě obce na Strážnicku, a to včetně Radějova, jezdili však i dále – po celém okrese Hodonín a též do přilehlých přeshraničních obcí na Slovensku (více viz Viková 2022).

Dle dostupných poznatků tak konkrétně tito jedinci – a lze říci i lídři romské komunity – budovali v meziválečném období hrdost na dvě identity: romskou i českou (potažmo – konkrétně v případě Strážnicka vlivem přeshraničních styků, osobním i rodinným kontaktům – československou). Zde se nabízí srovnání s českými Židy. Jak zjistila K. Čapková: „Pluralita identit byla pro židovské obyvatelstvo obzvlášť typická. Někteří Čechožidé zvláště první generace¹⁶⁷ se cítili součástí židovského lidu, i když se zároveň identifikovali se společenstvím českého národa.“ (Čapková 2005: 12) Zdá se, že dvojí identita by se mohla zjistit i u Romů – pokud by ovšem někdo jejich identitu zjišťoval.

Zkoumáme-li však ze stejné doby archivované a dostupné úřední záznamy, můžeme sledovat výsledky opakovaného označování a evidování (bez výjimky ve všech třech případových studiích), prověřování a kontroly (nejvíce viz kap. 9.1), odmítání v otázce přiznání domovské příslušnosti (viz kap. 9.1.5). Otázka vzdělávání a povznesení romských dětí na vyšší úroveň byla sice i za První republiky jednou z oblastí, které se centrální úřady věnovaly – příkladem je podpora pro vybudování speciální školy pro romské děti v Užhorodě. Otázkou ovšem je, zda dostatečně, s potřebnou citlivostí a podporou pro tyto děti. Již samotný důvod budování užhorodské školy je sporný – příčinou bylo, že romské děti byly jinými školami

¹⁶⁵ NA Praha, f. 371 MŠ, karton 1474, čj. 76241/23, nefoliováno (dále jen nefol.).

¹⁶⁶ Jan Daniel (1895–1943) z Petrova na Strážnicku byl československý vlastenec a romský vizionář, spoluzakladatel romského divadelního spolku – zmíněn byl v kap. 4.3. (o něm více Viková 2022).

¹⁶⁷ Myšleno generace, která přežila válku – tedy zpravidla ti, kteří pamatovali i meziválečné období, byli jím formováni.

odmítané, rodiče neromských dětí odmítali dávat své děti do škol, kam by chodily děti „cikánské“ (blíže viz Baloun 2020). Užhorodská škola byla pouze ojedinělým projektem, jakých nebylo v meziválečném Československu mnoho, plošně však bylo provedeno šetření o stavu vzdělávání romských dětí v r. 1935 (pro Moravu jsou výsledky tohoto šetření obsáhle zpracovány v Nečas 2005b: 213–228). V šetření se nacházejí i dopisy ze škol v Bořitově, Svitávce, Radějově i Horní Slatiny, kam chodily děti z Vosoudova. Z Horní Slatiny, kde byla z uvedených obcí situace patrně nejtěžší (dětí trpěly hlady) vypovídá (patrně řídící) učitel o 11 „cikánských dětech“ ve škole těmito slovy:

Kázeň dětí cikánských ve škole není horší kázně ostatních. S dětmi ostatními se nesnášejí. Školu by rádi navštěvovali – poněvadž ale nemají jídla, obuvi a šatstva, školu zanedbávají. Často se stane, že za polední přestávky jdou po vsi žebrať a pak už do školy nepřijdou. [...] Ve škole také pomáhají si drobnými krádežemi jídla. Jinak ve škole nic jiného neukradli.¹⁶⁸

Ve vyjádření autora nás nutně překvapí absence snahy dětem v jejich obtížích pomoci – většina dalších škol ve svých odpovědích zdůraznila, že je na tyto žáky pamatováno během dobročinných akcí – od místních spolků dostávají obnošené boty a šatstvo. Vosoudovské romské děti, zdá se, stály mimo zájem dobrodinců.

V dalších odpovědích na dotazy se dozvídáme, že romské děti z Vosoudova snadno chápou počty a dobře modelují, ve fyzicky zaměřených pracovních činnostech jsou samostatné a praktické. Především však se dozvídáme, že jsou fyzicky slabší nedovyvinuté (což tento učitel zdůvodňuje tím, že si rodiče nacházejí své partnery v rámci příbuzenstva) a též že musí sedět odděleně ve dvou až třech lavicích, což je vysvětleno tím, že: „Rodiče našich dětí nechtějí dovoliti, aby jejich dítě sedělo pohromadě s cikánem“ (zdůrazněno autorkou).¹⁶⁹ Ve vyjádření řídícího učitele je podle mne signifikantní, že romské děti z Vosoudova tento zapisující vyřadil ze skupiny označené „naše děti“ – jeho „naše“ znamená jednoznačně neromské. Toto vyčlenění romských dětí bylo však už samotnou povahou dotazníku – učitelé byli vyzváni, aby odpověděli na dotazy týkající se vzdělávání romských dětí, a proto se vyjádření této dichotomie „naše děti x romské děti“ mohlo v odpovědi odrazit.

Z Radějova, stejně jako z Bořítova a Svitávky, jsou reference učitelů významně pozitivnější: děti sedí v lavici s ostatními (viz kap. 9.1 a 9.3.4), a také diferencovanější – některé jsou pilnější a jiné méně. V zásadě nikde si učitelé nestěžují na nedostatečnou úctu rodičů ke škole, naopak – za postoj ke škole jsou rodiče romských dětí plošně chváleny. Také se dozvídáme o prvních romských dětech, které navštěvovaly měšťanku (Kyjov, Hodonín, Strážnice aj.) a dosáhly i vyučení (mj. i Radějov – viz kap. 9.3.4).

Svá zjištění z výzkumu týkající se dichotomie „naši x cizí“ jsem začala v meziválečném období, nicméně k označování a vydělování romských rodin jako obyvatel se zvláštním statutem docházelo prakticky po celé 19. století a až do začátku čtyřicátých let 20. století – opakující vytváření soupisů „cikánských osob“ s udáváním informací o jejich rodinných

¹⁶⁸ MZA Brno, B 22 - Zemská školní rada, karton 618, fol. 294.

¹⁶⁹ Tamtéž.

poměrech, úrovni bydlení, zdrojích obživy apod. bylo patrně hlavním nástrojem centrálních úřadů pro vedení statistických přehledů. Ke zvýšení životní úrovně Romů, a především k proměně „cizí“ na „naši“, ale tyto soupisy zjevně nepřispívaly.

Z dalších zdrojů, které jsou k otázce „naši x cizí“ k dispozici, jsou matriční záznamy. Jde o oblast, která by stála za hlubší analýzu – z mnohých záznamů (především v MN) vyplývá, že zapsaní Romové byli s místním obyvatelstvem v dobrých vztazích, za kmotry či svědky jim šli místní kovář, sedlák, obchodník, domkář apod. Zapsaní rodiče jsou obvykle označení přízviskem (či povoláním) „Cikán“/ „Cikánka“, v lepším případě jako „zde dobře známý Cikán“¹⁷⁰ (v případě, že šlo o rodinu odsud neusedlou). Takovéto záznamy jsem nacházela především na Boskovicku. V okolí Radějova (na Strážnicku) jsou po celé 19. století rodiny zaznamenávány jako „Cikán/Cikánka z...“ a bývá uvedeno, k jaké obci rodina náleží – ač v ní možná nemá domovské právo (neb obec se může u jednotlivé osoby po určité době měnit) –. Další charakteristické označení je „sem tam se táhnoucí“. Hlubšímu srovnání tří případových studií z hlediska matričních zápisů jsem se nevěnovala. Co však může být signifikantní – zatímco v zápisech rodin z Boskovicka a z Vosoudova je několik případů narození (a bohužel dokonce i úmrtí) dítěte ve vězení, na JV Moravě jsem zatím takový případ nenalezla (více viz kap. 5.2).

Ke vnímání či presentování romských rodin jako „cizích“ mohla dílem přispívat snaha zastupitelů obce neuznat jim domovskou příslušnost, resp. je z této vazby vyvázat (vyhnout se závazkům vůči [pro ně jistě dalším a snad i zdánlivě „cizím“] chudým obyvatelům obce), popř. též zohlednit územní pohyb těchto rodin. Proces sedentarizace měl u každé z rodin jiný průběh, nejdříve proběhl u rodiny z Radějova, která již od čtyřicátých let byla považována za „místní“ postupně v Petrově (resp. Zvolenově), Radějově, Nové Lhotě, od osmdesátých let 19. století žila zkoumaná rodina Josefa a Evy Ištvanových kontinuálně ve slovenských Vrbovcích a okolo r. 1909 se přestěhovala do rodiště obou rodičů – Radějova. V té době již jen otec rodiny vykonával kovářské povolání a jeho starší synové i manželka se živili jako nádeníci (viz kap. 9.3.3 a 9.3.4). V Bořitově a Svitávce se rodiny Jakuba a Jana Ištvanových usadily až ve dvacátých letech 20. století a rodina Adolfa Ištvana žila na jednom místě pravděpodobně již v 19. stol., ale vydávala se na cesty za obchodem. Tedy situace ve Vosoudově byla dána tím, že staří a děti zůstávali více v obci a mladí více „jezdili světem“.¹⁷¹

¹⁷⁰ Velké písmeno v české podobě je neobvyklé, v latinských a německy psaných zápisech je naopak typické velké počáteční písmeno.

¹⁷¹ V tomto směru do diskuse o užívané terminologii významně přispěla svým výzkumem M. Hajska, která dochází ke zjištění, že v procesu sedentarizace původně migrujících skupin členění Romů na dříve hojně užívané „kočovní“ x „polokočovní“ x „usedlí“ Romové (*nomadic x semi-nomadic x settled*) se ujalo a v romistických textech jeden autor přebíral od druhého od padesátých let 20. století, a to aniž by k termínu „polokočovní“ bylo přistupováno kriticky a byly brány v potaz specifické důvody migračních trajektorií jednotlivých rodin (Hajska 2016: 8-11). Ve svém výzkumu konkrétních rodin náležících k tzv. „usedlým olašským Romům“ došla k poznání, že „s ohledem na různou kapacitu mobility u různě sociálně postavených rodin si některé rodiny vytvářely a udržovaly delší migrační okruhy, které přesahovaly hranice (případě touto autorkou zkoumaných rodin) Slovenska i Československa, jiné rodiny střední okruhy po okolních okresech, a jiné krátké okruhy, v rámci blízkého okolí.“ (Hajska 2016: 33). S ohledem na její výzkum je možné nahlížet i na zde presentované rodiny: případ kovářských

Na rozdíl od Vosoudova, kde členové rozvětvených romských rodin měli domovskou příslušnost nezpochybnitelnou, v mnohých obcích se o příslušnost romských rodin táhly mnohaleté spory – v případových studiích je takto popsán případ Jana Ištvan a sporu Svitávky s okresním úřadem v Boskovicích, který trval minimálně 13 let (především v letech 1922–1935; viz kap. 9.1.5).

Snahami obcí eliminovat počet svých chudých příslušníků (Romové představovali určitou zátěž pro obecní pokladnu) lze vysvětlit i zdůvodňování, proč jim domovskou příslušnost nelze přiznat. Např. starosta pro Okrouhlu nedalekého Dzbelu (kam byla původně příslušná Františka Ištvanová, od r. 1913 manželka Jana Ištvan) v r. 1901 hlásil toto vysvětlení:

Jelikož cikanum se pracovati nechtělo, zanechali všechno a stal se z nich kočující národ.

Ve Dzbeli dne 4 prosince 1901

razítka a podpis: František Knůr, starosta¹⁷²

(Celé vyjádření – viz Textové přílohy – Příloha č. 3.)

Obviňování obětí z jejich špatné sociální situace byla obecně přijímanou tézí. Argumenty, že si dříve (když ještě provozovali kočovné kovářství, které tyto rodiny užívalo) necenili majetku v podobě nemovitostí, který jim byl svěřen a zběhli od něj, byly pádné pro veřejnost i pro úřady. Proti těmto odmítáním však stojí stanoviska Romů. Předně je to úcta k předkům- držet se jejich odkazu a tradic, v jejich povolání pokračovat a předávat je dál. A také snaha udržovat rodové vazby, vzájemně si pomáhat. Ačkoliv máme tato zdůvodnění explicitně vyjádřena jen v několika případech (Jelínek, Daniel – více viz kap. 9.3 a 9.1), lze předpokládat, že podobné tradiční imperativy – tedy potřeby dodržovat tradici a držet se dědictví po předcích, byly hlavním motivem, proč se rodiny těžko vzdávaly navyklého způsobu života.

Cenný je dokument z r. 1876, který souvisí se snahou obce Okrouhlá snížit počet příslušných „Cikánů“. Jedná se o zápisy výpovědí tří zástupců rodin Ištvanů pobývajících v této obci, kteří si zjevně uvědomovali svou obtížnou situaci. Jeden z nich, František Ištvan mj. vypověděl:

[...] jsem narozený v Knihnicích [...] Má matka Magdalena Istvan byla sice příslušná do Okrouhlý, [...] Poněvadž v Okrouhlé přes 70 cikanů jest, kak jsem ja šel do Knihnic a tam byl od pudmistra a od obce přijat za příslušníka a s té příčiny patřím nyní do Knihnic. V obci Okrouhlé bydlí a příslušných jest bez pochyby přes 70 cikanů. Tam jsou totiž Valentin Istvan, Josef Istvan sen. a Josef Istvan jun., Jakob Istvan, Anton Istvan, František Istvan se svou fameliou. Já mám manželku

rodin z JV Moravy objíždějících několik blízkých vesnic spadá do krátkých okruhů a je dán především jejich strategií udržovat blízký kontakt s vlastními klienty – upevňovat si jejich důvěru, tím byly tyto rodiny poměrně brzy vázány k určité lokalitě. Zdá se, že tento jejich styl kočování na kratší migrační okruhy byl ovlivněn právě potřebou či výhodností vytvářet si trvalejší vztahy mezi poskytovatelem a odběrateli kovářských služeb. Že si na sklonku století a v meziválečném období mnozí do té doby kočující Romové střední, východní a JV Evropy uvědomovali výhody procesu sedentarizace, je zřejmé i ze záznamů, kdy žádali vrchnost o povolení usadit se či vyjadřovali nespokojenost se svým postavením a „údělem“ být vyháněni od obce k obci (srov. např. Marushiakova, Popov 2022: 14, Matei, Roman, Duminić 2022: 174, Blomster, Roman 2022: 366 a další).

¹⁷² MZA Brno, A 18 – Statistický zemský úřad markrabství moravského, K 22, fol. 96 (o tomto statistickém šetření více viz kap. 5.2).

a 6 dětí. O tom ještě hoře jmenovaní cikáni vyslechnuti býti muží. +++ t.j. Franz Ištvan¹⁷³

Další dva pak vypověděli:

[...] používáme ještě včil domovské pravo od našich předkovech v obci Okrouhlé. V Okrouhlé nemamé žádný doměk, nybrž přebývame v lese, kde šme si stavili cely. Přebývateli obce Okrouhly nam davali, co bylo možno; nyní jsou už sami chudaci a nam nic více davati nemuží; pročez jsme take nyní přestěhovati museli do lesu v obci Such za Velenovem. My musime vandrovat, poněvadž nas honi hlad a nic jesti nemame.¹⁷⁴

Zdá se, že si otcové těchto romských rodin velmi dobře uvědomovali své v měnící se společnosti nevýhodné postavení – více viz kap. 9.1.3. Žel, situaci obcí, kam byly příslušné desítky Romů (aniž by zde měli zázemí), jako byl Dzbel nebo Okrouhlá, a stejně tak situaci nemajetných romských rodin centrální úřady ještě několik desítek let neřešily.

Postupně se tyto rodiny hlásící se k Okrouhlé (stejně jako rodiny náležící k Vosoudovu) přestaly zabývat (dosud za nezjištěných okolností) kovářstvím a hlásily se častěji jen ke své druhé profesi (koňskému handlířství), k němuž si postupně přibíraly další zdroje obživy – podomní obchod, řemenářství, deštníkářství, brusičství, ve Vosoudově výrobu bačkor atd.

Prakticky ve stejné době, kdy ve Dzbelu a jiných obcích psali stížnosti na nevděčné Romy, kteří jsou pro obci jen přítěží, rodily se – především na JV Moravě, ale též např. v Oslavanech či ve Svatobořicích – generace již prvních „romských hlasů“. Jedním z těchto vizionářů byl výše zmíněný Jan Daniel. Ve svém krátkém dopise prezidentovi pětkrát píše o svém lidu jako o národu – představuje se jako „cikán“, současně se hlásí k ideálům československé společnosti a považuje se za Čecha („Jsem též cikán, ale [...] vím, co jest naše Čs. vlast a co se naši předkové natrpěli pro ni. Jsem Čech tělem i duší!“), doslova:

zastaňte se našeho nešťastného národa ... by jednou národ ten se uplatnil v naší milené Čs. vlasti, ...aby národ ten se vyměnil v řádné občany Čs. ... nemůže národ náš tak zanedbán zůstat, neboť ... velice národ ten se množí¹⁷⁵

Zdůrazňování přeživších holokaustu, že byli Češi, tedy hlášení se svou příslušností k českému národu, byla natolik častá, že je třeba jim věnovat zvláštní pozornost. Češství těchto rodin bylo vnímáno přeživšími jako samozřejmost, a to navzdory uznání, že jejich kořeny byly romské. Tato hrdost na českou příslušnost, ztotožnění se s prvorepublikovými ideály (např. zpěvem hymny Kde domov můj ať už na závěr představení strážnického romského divadla, nebo během transportu do KT AIBB při opouštění vlasti) je natolik pádným důkazem přináležení k „NAŠÍ“, že vydělování do podskupiny „CIZÍ“ se zdá být jedním z důležitých momentů, který přeživším činil příkoří a pro který se dále přestali hlásit i ke svému původu, resp. v některých případech nechtěli sdílet své vzpomínky ani s další generací (vedle potřeby ji chránit před

¹⁷³ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 227.

¹⁷⁴ Tamtéž, fol. 227–228.

¹⁷⁵ NA Praha, f. 371 MŠ, karton 1474, čj. 76241/23, nefol.

podobnou zkušeností). Tento moment dokládající faktické nepřijetí a vydělení, distancování se či obětování romských rodin za nacismu lze nahlížet i konceptem lidské důstojnosti: dostala společnost pojmu lidská, pokud se takto k určité vlastní skupině osob zachovala? Nešlo z hlediska konceptu důstojnosti o projev selhání jednotlivců i skupin?

Na jedné straně je tedy třeba zvažovat ztrátu lidské důstojnosti či její ohrožení na straně členů romských rodin, kteří se ocitli v postavení vyloučených, transportovaných, v nehumánních podmínkách vězněných a nakonec umírajících, jimž byla lidská důstojnost upřena. Na straně druhé je však třeba přemýšlet o lidské důstojnosti, kterou jim upřeli konkrétní starostové, četníci a všichni ti, kteří se mohli pokusit je ochránit, a nic neučinili. Je jisté, že podlehl strachu a tlakům, které žádaly dodat do KT všech 6 500 Romů, kteří byli evidováni v předběžných soupisech, a je smutné, jak málo se našlo četníků, starostů a dalších, kteří těmto rodinám pomohli k záchraně.

5.2 Zločinnost Romů či jejich kriminalizace

5.2.1 Otázky a kořeny sporu

„...stali se cikáni pravou metlou boží všemu obyvatelstvu...“

(„Jubilejní jednota lidumilů“, 1901)¹⁷⁶

Sledujeme-li dnes debaty o postavení Romů, o jejich zapojení do společnosti, čas od času se setkáme s poznámkami typu „měli jsme je nechat kočovat“. Zdá se, jako by kořenem všeho zlého byly snahy o „civilizování“ Romů, resp. veškeré asimilační snahy, k nimž se přistoupilo především v meziválečném období, po přijetí diskriminujícího a protiústavního zákona 117/1927. K tomuto narativu přispívá i snaha „odidealizovat“ si mj. právě na příkladu postavení Romů po přijetí zákona č. 117/1927 První republiku (patrná též z jinak skvělé práce P. Balouna – viz Baloun 2020). Kořeny sporu týkající se zločinnosti a kriminalizace sahají však daleko hlouběji, První republika pak jen dílem sklídila, co zasely předchozí generace – nedokázala se navykým pořádkům postavit, dál produkovala kontinuitu nerovností, a dokonce tuto nerovnost ukotvila v zákoně.

Při analýze záznamů o zde popisovaných rodinách, popř. záznamů týkajících se Romů obecně z oblastí, kde tyto rodiny žily a kam příslušely, je patrné, že ono bezprávné postavení Romů se statusem „Vogelfrei“, na jehož základě bylo možné tyto lidi beztrestně zabít (viz výše), do určité míry ovlivňoval vztah k Romům i v dalších desetiletích i stoletích.

Jak v matričních záznamech, kde si zapisující kontinuálně až do meziválečného období zpravidla neodpustili označit zapsané členy romských rodin slovem „cikán“/„cikánka“, tak záznamy o trestných činech – z pera četníků, ale i v novinových zprávách – zmiňující, že se

¹⁷⁶ Viz MZA Brno, A 18, K 22, fol. 1.

jedná o „cikány“, jako by měly tímto označováním upozorňovat na speciální kategorii lidí a udržovat povědomí o jejich speciálním statutu (popř. též vysvětlovat důvod činu či výši trestu). Jak obtížné bylo v některých oblastech pro konkrétní romské rodiny získat legální zdroj obživy, je těžko představitelné – vzhledem k neustálému postrku do obcí, kde jim měla náležet, ale fakticky nenáležela, resp. byla upírána domovská příslušnost. Že se toto postavení bezdomovců mohlo upevnit (a v mnoha případech upevnilo) přijetím zákona č. 117/1927, je evidentní, zároveň zákon omezoval Romům práva pro jiné občany běžná (v pohybu, s kým a u koho mohou pobývat, nesměli držet zbraně apod.).

Jak množství trestů (především za potulku), tak jejich výše mohla u mnoha členů romských rodin ztratit jakýkoliv výchovný smysl – pobyt ve vězení se stal jedním z jejich „údělů“, popř. jedním ze způsobů, kterými je společnost utiskuje. O četnosti trestů svědčí i matriční záznamy, konkrétně již zmíněné rození a umírání (jistě nejen)¹⁷⁷ romských dětí ve věznicích – viz kap. 9.1.3. Z dosavadního bádání je zřejmé, že především v 19. století byly podmínky věznění dosti tvrdé a nekompromisní, odsouzenci byli ještě za první republiky trestáni také každotýdenním půstem (o chlebu a vodě), tvrdým ložem a temnou samovazbou – obvykle maximálně 1–2x týdně.¹⁷⁸

Mohlo by se zdát, že protiromské nálady („anticikánismus“) se objevily ve větší míře – pod vlivem politických a mediálních kampaní – až v meziválečném období. Není tomu tak. Početné stížnosti na tyto obyvatele pocházejí již z 19. století, kdy se starostové (obvykle i se zastupiteli) obcí snažili takřka očernit pověst „cikánů“ v očích vrchnosti či nadřízených úřadů (okresních či zemských). Jednou takovou stížností je dopis starosty a zastupitelů obce Uhřetice ze dne 2. 12. 1879: „žádáme [...] za vydání přísných zákonů proti libovolnému kočování a přetahování se cikánů, kteří v novější době v mnoho v značnějším počtu, než-li dříve a téměř každodenně majetek jednotlivce krádeží atd. ohrožují.“¹⁷⁹ Stížnosti psali i starostové z mnoha dalších obcí, především pak v těch, kde se snažili zbavit se do jejich obce přikázaných „cikánů“, kteří je stáli nemalé výlohy – např. případ Okrouhlé (viz kap. 9.1.1), či Svatobořic (viz kap. 9.1.5; podrobněji viz Nečas 2005b: 139–151; 2008: 54–59).

Snad i na tyto stížnosti reagovaly státní orgány nařízeními, které pak rozesílaly na okresní úřady, organizováním evidencí, požadavky podávat pravidelná hlášení atd.¹⁸⁰ Na druhou stranu se z těchto materiálů nedozvídáme o obcích, kde soužití s místními Romy probíhalo hladčeji. Takový materiál je k dispozici – pokud vím – až z let 1901–1902.

¹⁷⁷ Ač jsem žádný zápis o narození či úmrtí neromského dítěte ve vězení nenalezla, je pravděpodobné, že existují (moje pátrání se orientovalo na vyhledávání dle příjmení – především různých podob příjmení Ištvan)

¹⁷⁸ Zda se tyto podmínky týkaly i jejich dětí a do jaké míry bylo údělem těchto dětí sdílet neohodli vězení se svými rodiči, vyžaduje další bádání, které již stojí mimo rámec této práce.

¹⁷⁹ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 83.

¹⁸⁰ Patří sem např. záznamy o každoročním hlášení ČS o zatčených „cikánech“ odesílaných od ledna r. 1900 na okresní hejtmanskost ze všech četnických stanic v okrese – jak o tom svědčí nařízení okresního hejtmanskost v Boskovcích „č. 340 ze dne 17./12.1899 okr. hejtm.“ – podle kterého se četnické stanice na Boskovicku řídily kontinuálně desítky let – každoroční hlášení o zadržených „Cikánech“, ale i další písemnosti mohou být zdrojem cenných informací jak o konkrétních lidech, tak o mechanismu kontrol a trestů namířených speciálně proti skupině obyvatel.

Zaměříme-li se na postupné zapojování se Romů do hospodářského života v obcích, kde nacházeli uplatnění coby kováři, obchodníci, muzikanti a stávali se uznávanými sousedy, je s podivem, že ještě více jak po 100 letech od jejich příchodu a počátků jejich „tolerování“ byli těmito obcemi dávání do soupisů „cikánů“, které měly odhalit, jak příliš se tito obyvatelé množí, jak velký problém znamenají pro společnost a jaká opatření by zastupitelé proti nim navrhli zavést. Na druhou stranu bez této ochoty vedení obcí „vydělit“ své romské občany a bez stručného popisu jejich způsobu života a případných návrhů na opatření bychom neměli k dispozici informace, o které se dnes můžeme opřít a představit si romské komunity již na přelomu 19. a 20. století s velmi odlišným sociálním postavením, resp. s různým sociálním statutem pro různé pisatele. Složka, která nám může přinést tento vhled o vztahu obcí jak k „jejich Romům¹⁸¹“, tak k „cikánům“¹⁸² obecně, se nachází v MZA ve fondu Statistického zemského úřadu markrabství moravského.¹⁸³ Dřívější i pozdější šetření tohoto úřadu se týkalo především sčítání, evidence pohybu, proměny v početnosti, způsobů obživy. Obvykle měli být jednotliví Romové i popsáni, především pokud měli nějaká viditelná znamení, podle nichž je bylo možné identifikovat. Až šetření iniciované v r. 1901 seskupením nazvaným „Jubilejní jednota lidumilů“ a rozeslané Statistickým zemským úřadem markrabství moravského (tehdy ve formulářích českých i německých – podle jazyka, jímž se v obci hovořilo) dávalo starostům obcí prostor, aby o „svých“ Romech uvažovali jednak z hlediska finančního, ale též z pohledu společensko-bezpečnostního a podali vlastní návrhy do poslední, třicáté kolonky „Jaká opatření navrhuje obec proti cikánům za nejhodnější?“.

Z průvodního dopisu se dozvídáme, že podnět „Jubilejní jednoty lidumilů“ vzešel z potřeb zareagovat na prosbu jedné nejmenované obce, tedy toto šetření vzniklo jako reakce na konkrétní stížnost:

Jedna taková obec, jež roku 1786 byla svou vrchností obdařena dvěma cikánskými rodinami, které, pokud se dalo zjistiti, vzrostl již na 150 hlav, obrátila se na „Jubilejní jednotu lidumilů“ s prosbou, by tato ujala se výchovy cikánských dětí do obce té příslušných, mezi nimiž jest jich 11 školou povinných, z nichž ani jediné ovšem školy nenavštěvuje.¹⁸⁴

Již z průvodního dopisu vyplývá, že Romové jsou i nejvyššími úřady považováni automaticky za nutnou zátěž pro svou obec, tedy lze konstatovat, že i obce samé byly statistickým úřadem ke kritickému pohledu na vlastní romské občany instruovány. Celý dotazník (rozeslaný jen těm obcím, kde dle dřívějších poznatků měli žít příslušní Romové) je uveden vysvětlením důvodu tohoto sčítání „Cikánů“, které začíná slovy:

„Jubilejní jednota lidumilů“ ve svém podání právěm poukazuje na citelná břemena, jež uvalena byla na mnohé obce moravské tím, že za patrimoniální vlády byly obce takové obdařeny od svých vrchností cikánskými příslušníky.

¹⁸¹ Záměrně užita dnešní terminologie.

¹⁸² Pohledem dobové terminologie.

¹⁸³ MZA Brno, A 18, K 22.

¹⁸⁴ Tamtéž, fol. 1.

*Tuláctvím a krádežemi stali se cikáni pravou metlou boží všemu obyvatelstvu, hlavně pak svým obcím domovským, jimž platiti jest za ně mnohdy poměrně velmi značné útrat, postrkové, ošetrovací a pod. Děti cikánské od nejtěplejšího mládí vychovávají se opět v toulavém životě, pro kterýž nenavštěvují školy, neučí se řemeslům a živnostem, naváděny jsou jen k žebrotě a krádežím [...].*¹⁸⁵

Formulář vytištěný na dvojlistě byl přeložen a měl tedy čtyři strany, na první a čtvrté se nacházel průvodní dopis, na vnitřní dvojstraně (stránkách 2 a 3) byly samotné kolony k vyplnění. Z názvů kolonek i z průvodního dopisu s instrukcemi ke správnému a pečlivému vyplnění vyplývá, že obce mohly získat tento dojem: čím více si budou na své „cikány“ stěžovat, tím více či rychleji jim bude pomoheno. I z toho důvodu je překvapivé, že se z některých obcí na statistický úřad vrátily dobré reference. Zároveň je nutné přiznat, že značná část odpovědí byla velmi negativní a z dnešního pohledu neobhajitelná.¹⁸⁶

První odpověď uložená v příslušném kartonu je z města Boskovice a je jedinou z tohoto okresu. Dne 14. 5. 1902 představenstvo města Boskovice hlásí, že je zde příslušný pouze jediný „cikán“ – Pavel Daniel, jehož příslušnost byla dána rozhodnutím c. k. okresního hejtmanství v Boskovicích v r. 1889. O tomto svém občanovi se vyjadřuje nechvalně – známý je prý pro krádeže a žebrání. Město doporučuje, „aby cikání starší byli drženi v donucovacích pracovnách a děti pak aby byly [umístěny] do sirotčinců nákladem státu vydržovaných.“¹⁸⁷ Ještě za První republiky (a pravděpodobně až do zrušení zákona o právu domovském, resp. do přijetí zákona č. 174/1948 Sb., o zrušení domovského práva) musely obce za své příslušníky sirotčincům a jiným ústavům platit, tedy město Boskovice ve svém návrhu zdůrazňuje myšlenku převést tyto povinnosti na státem podporované sirotčince. Nezajímá se – stejně jako většina dalších obcí – o možnou nevoli na straně romských rodin, o jejichž násilném rozdělení by takto bezprávně mělo být rozhodnuto.

Zatímco zápis z Okrouhlé se ve složce nenachází (je možné, že obec nebyla oslovena, ale mohla být přímo iniciátorem a spolutvůrcem šetření, neb Oslavany zde odpověď mají), obec Kynice, pod níž spadá osada Vosoudov, kde v její „cikánské kolonii“ byl v této době již každý třetí obyvatel nositelem příjmení Ištván (dle zprávy 2/3 obyvatel osady byli „Malíci“), vyplnila formulář zjevně s velkou chutí. Obecní zastupitelé v Kynicích uvedli: „Cykani se živí ponejvíce krádeží a žebrotou“, vyčíslili, že z obecní pokladny je na ně vydáváno téměř 10 % veškerých výdajů, k čemuž je dopsán doplněk, že ve skutečnosti jsou náklady ještě vyšší: „Při těchto

¹⁸⁵ MZA Brno, A 18 – Statistický zemský úřad markrabství moravského, K 22, fol. 1.

¹⁸⁶ Jsem si vědoma skutečnosti, že by si tento soubor vyplněných formulářů zasloužil pečlivou studii s detailní analýzou, která je však nad rámec této práce. Na tomto místě sdělím, že se jedná o asi 107 vyplněných formulářů z obcí spadajících pod tehdejší Markrabství moravské a slezské. Formuláře jsou, zdá se, seskupeny do jednotlivých okresů, v rámci nichž jsou jednotlivé obce řazeny abecedně, a i jednotlivé okresy jsou seřazeny dle abecedy. Do některých formulářů jsou vloženy průvodní dopisy či přílohy vysvětlující některé údaje (např. v případě, kde část k obci se hlásících „cikánů“ obec odmítala do statistického šetření uvést, neb je nepovažovala za „své cikány“ a zároveň s nimi měla finanční výdaje). Část údajů z tohoto šetření zveřejnil C. Nečas jako přílohu své monografie, kde ze 30 kolonek vypsál údaje z pěti základních (2005:407–416). [Upozornění: C. Nečas odkazuje na soubor umístěním v kartonu 21, leč nyní se nachází v kartonu 22.]

¹⁸⁷ MZA Brno, A 18, K 22, fol. 2.

výlohách na cykány se staří cykáni živí v místě pořidkou, co vyžaduje pro 5 osob, kteréžto živení pořidkou se neúčtuje, což by tím ještě značnější výlohy povstaly.“ Jako opatření, které obec proti „Cikánům“ navrhuje, uvádí: „aby cikáni nebyli na obtíž, vhodné, by byli dáni do zvláštních ústavů, bi práci se přidržovali, malé jejich děti by byli odebrané, by takto cykánskému původu nezvykali“.¹⁸⁸

V Bořitově ani v Radějově v onom roce ještě lštvánovi trvale nežili, z Bořitova tedy žádný návrh pro opatření zaslán nebyl, z Radějova, kde v té době za své obyvatele považovali Terezii Salčákovou a jejího syna Jana Salčáka, kteří ovšem v té době v obci nepobývali, ovšem vědělo se, že se živí „nádenickou prací“, poslali toto vlastní doporučení: „By zapovězeno bylo cikánům potulování se z jedné obce do druhé a pilně k tomu přihlíženo, by živili se prací rukou svých.“¹⁸⁹

Ani Radějov, ale ani Strážnice či okolní obce na Strážnicku, kde romské rodiny pobývaly, neuváděly žádné výdaje, které by s romskými rodinami byly spojené. Většinou byla kolonka proškrtnuta, tedy náklady byly zjevně nulové. Ve Strážnici do kolonky, čím se tito Romové živí, uvedli: „Drobným kovářstvím, hlavně ale nádenickýma pracemi při polním hospodářství“ a jako doporučení, jaká opatření zavést: „Přidržování ku trvalému zaměstnání na místě.“¹⁹⁰

Taktéž nulové výdaje a navíc žádná doporučení zasílá více z okolních obcí, např. Petrov, ale též Hroznová Lhota, v níž se sedmičlenná romská rodina živila v té době tím, že „provazuje živnost kovářskou“.¹⁹¹ Stejně bezproblémově se jeví Hrušky, kde místní Marek Kýr měl být v té době na vojně, přesto tato obec doporučuje Romy „vypovědět do Uher“.¹⁹² O sedmičlenné rodině Kubíků z Kněždubu se ze zprávy obce dozvídáme, že „Rodina tato živí se nádenickou prací, má domek stavěný za dědinou, chovají se slušně, nepřechází a neznámo, že by kradli.“¹⁹³ František Daniel, bezdětný vdovec z Lideřovic, si svou poctivou prací vysloužil od své obce skvělé vysvědčení: „Do r. 1898 se živil prací kovářskou. Od r. 1898 požívá podporu chudinskou přidělovaje sobě kovařením.“ A na otázku, jaké opatření by navrhli zavést, odpovídá obec: „František Daniel se vždy v obci řádně choval, takže jemu i o krádeži nemůže být výtka činěná, a pak že v letech pokročilých se nachází, nenavrhuje se opatření žádné.“¹⁹⁴ A skutečně „lidumilně“ odpověděli z Velké nad Veličkou, kde konstatovali, že se jejich osmičlenná rodina Kubíků živí „mužští kovářštinou a hudbou a ženské prací nádenickou a vyráběním štětek“ – a dále za sebe doporučují:

*V případě nezjištění příslušnosti nerozhánět je jako zvěř a vůbec nepronásledovat je jako zloděje, nýbrž umožnit jim zblížeti se společností lidskou. Konečně v obcích, kde se zdržují, bez ohledu na příslušnost[,] postarat se o práci, která by jim výživu zabezpečovala.*¹⁹⁵

¹⁸⁸ Tamtéž, fol. 18.

¹⁸⁹ Tamtéž, fol. 34.

¹⁹⁰ Tamtéž, fol. 36.

¹⁹¹ Tamtéž, fol. 32, 21.

¹⁹² Tamtéž, fol. 24.

¹⁹³ Tamtéž, fol. 26.

¹⁹⁴ Tamtéž, fol. 28.

¹⁹⁵ Tamtéž, fol. 38.

Obdobnou zkušenost popisují i Záhorovičtí (okr. Uherské Hradiště) na základě vlastní zkušenosti se sedmičlennou rodinou Heráků, která se živí „kovářskou prací, tlučením kamene na silnicích a prací nádenickou“. Do doporučení zaznamenali:

„Cikáni ať se zdržují pokud možno v některé obci trvale; děti cikánské ať navštěvují pravidelně školu; děti takové ze školy vyšlé stydí se již žebrot a vydělávají si na živobytí prací nádenickou. V takovém případě druhé neb třetí koleno smísí se s ostatním obyvatelstvem.“¹⁹⁶

Jistý vhléd do situace svého romského příslušníka – jenž se svou kovářskou prací nemůže uživit, poslali na brněnský úřad z Poteče na Uherskobrodsku, když doporučili (pro tohoto svého příslušníka): „Zaopatřiti mu trvalou práci v některém podniku průmyslovém.“¹⁹⁷

Narozdíl od obcí, kde mohli své soužití s romskými rodinami dávat za vzor, neb se zde romští usedlíci již v této době těšili postavení dobře známých sousedů, většina obcí navrhovala téměř radikální řešení: odebrat děti, dospělé doživotně zavřít do robotáren, popř. je odsunout za hranice (např. do Bosny-Hercegoviny,¹⁹⁸ kterou patrně v těchto obcích považovali za jejich domovinu).

Kromě Vosoudova hlásilo přítomnost rodin lštvanů ještě šest obcí. Z těchto obcí jich nejvíce vyčíslil již dříve zmíněný Dzbel (celkem 26 osob), jenž ovšem současně upozorňoval, že jim byli tito Romové vrchností přikázáni, že obdrželi domek a polnosti, ale opustili jich a toulají se světem.¹⁹⁹ Pouze u jedné z pěti rodin uvádí, že má živnostenský list na obchod s koňmi, ovšem i ta, jak píše, živí se prý – stejně jako ostatní – „tuláctvím“. Jako své doporučení pak zaznamenali: „Obec navrhuje, by tohoto břemena co nejdřív sprostěna byla, neboť když cikáni do obce dojdou, jsou obecenstvu nebezpečni.“²⁰⁰ Vedle toho se dozvídáme, že již v devadesátých letech obec upozorňovala na chybu v příjmeních: většina z místních Romů mají být Danielové či Šarkéziové, neb žádný z otců (lštvanů) se se svou družkou neoženil, proto mají být pojmenované dle matek.²⁰¹ Zda se dále děti těchto rodin vyskytovaly pod příjmeními Daniel a Šarkézi, či zda zůstaly lštvan, mi není známo, v r. 1909 Dzbel uvedl již jen 8 svých romských příslušníků, všechny s příjmením lštvan,²⁰² a v meziválečné době se do soupisu romských rodin za obec Dzbel nedostal již žádný z nich – zdá se, že se svých lštvanů obci „podařilo zbavila“, resp. tito se k obci Dzbel jako ke své domovské postupně přestali hlásit a snad našli útočiště jinde. Z hlášení na Zemskou správu politickou z roku 1927 se dozvídáme:

[...] v litovelském okrese není cikánů pevně usedlých. Všichni cikáni, kteří byli na okrese dopadeni, přišli vždy z jiných okresů, obyčejně v tlupách 6–20 osob (včetně dětí). [...] Jsou bezpečnostními

¹⁹⁶ Tamtéž, fol. 204.

¹⁹⁷ Tamtéž, fol. 198.

¹⁹⁸ Ve Starém Městě u Uherského Hradiště, kde uvedli, že mají 20 příslušníků rodiny Danihelů, napsali: „Živí se částečně z výdělku kovářského a ostatní ze žebrot po obci a ze krádeže.“ Do poslední kolonky pak vložili zápis: „Cykány dat všech do Bosny a Hercegoviny, to bude nejvhodnější“ (Tamtéž, fol. 176).

¹⁹⁹ Průvodní dopis představenstva obce Dzbel z r. 1901 – viz Příloha č. 3.

²⁰⁰ Tamtéž, fol. 98.

²⁰¹ Tamtéž, fol. 90–96.

²⁰² Konkrétně Františku lštvanou roz. Danielovou (údajně nar. již 1829), vdovu po Fabianu lštvanovi a jejich tři svobodné děti a dále čtyři svobodné děti po Kateřině lštvanové – viz MZA Brno, B 14, fascikl 7908, fol. 424.

*orgány neúprosně stíháni a při každé příležitosti se proti nim rázně zakročí, takže se na okrese nikdy dlouho nezdržují.*²⁰³

V rámci šetření z r. 1901 přišlo jako jedno z nejradikálnějších doporučení z Paršovic, kde doslova uvedli tento návrh:

*Bylo by žádoucí, by byli všichni cikáni schytáni a mladí pokud možno civilisováni anebo drženi v ústavech do vymřeni. Jedině tak se může od tohoto zla obcím odpomoci. Neboť obyčejně z jara, pokud je ještě chladno, zdržují se celá hejna těchto v lesích a často jsou postrachem kraje.*²⁰⁴

I z jiných obcí přišly návrhy na tvrdší opatření, často ovšem určená konkrétním osobám, s nimiž měla dotyčná obec špatnou zkušenost.²⁰⁵ Oddělní romských dětí a jejich výchovu mimo dosah jejich rodičů (v ústavech financovaných státem – nikoliv na úkor obce) se zdá být jedním z nejčastějších „obecných“ (tedy plošně proti na všechny Romy se vztahující) doporučení.

Zde uvedené návrhy na „proticikánská“ opatření z přelomu 19. a 20. století nám dávají porozumět atmosféře, v níž se sledované rodiny v té době pohybovaly. Je zjevné, že většina z nich se za svým výdělkem vydávala do dalších obcí, popř. na trhy (pokud měly již možnost obchodovat). Zatímco radějovská rodina Ištvanů se pravděpodobně v oblasti Strážnicka setkávala s větší vstřícností jak obcí, tak i místních obyvatel, ve většině oblastí byli Romové odmítáni, popř. na ně bylo nahlíženo jako na potenciální pachatele, které je třeba dohlížet, „pacifikovat“, popř. odradit od další návštěvy místa. Je zřejmé, že se následně romské rodiny zdržovaly především v těch okresech či lokalitách, kde je čekaly mírnější tresty, kde byly vhodnější podmínky pro jejich podnikání, popř. kde našly určitý druh porozumění a podpory. Tato situace se však mohla dynamicky měnit dle politické reprezentace v daném místě, později též na základě mediálních kauz apod.

5.2.2 Za První republiky, resp. 1918–1943

*„Cikán Jakub Ištvan, jeho žena Aloisie Ištvanová a dcera Anna prokazují, že spali v noci [...] doma v Bořitově. Jinak věrohodně nemohli své alibi prokázati. Při prohlídce jejich bytu jakož i venkovní místnosti nebylo nic podezřelého nalezeno; v pátrání se pokračuje.“*²⁰⁶

(Služební záznam z Četnické stanice Černá Hora, 1935)

Konkrétní případy kriminalizace, resp. na druhé straně i zločinnosti ve zkoumaných rodinách byly zjištěny pouze u některých jedinců, převážně pak z meziválečného období.

Za nejzávažnější zjištění tohoto výzkumu z dané oblasti a daného období považuji zastřelení Jana Ištvana (1884 Svitávka) v r. 1935 četníkem (vrchním strážmistrem v Lysicích J. Kabátkem), a to mj. i proto, že se mi nepodařilo dohledat projednání oprávněnosti užití zbraně tímto

²⁰³ MZA Brno, B 40, K 2541, I., II. manipulace, fol. 287.

²⁰⁴ Tamtéž, fol. 58.

²⁰⁵ Např. Helč, fol. 62, Šubířov zapsal své doporučení do dvou slov: „Pracovna doživotní“ – fol. 110.

²⁰⁶ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 3, nefoliováno.

strážmistrem, v novinových článcích se nachází rozporné tvrzení (a na základě prostudovaných archiválií mám vážné podezření, že případ nebyl nijak vážně prošetřován, pohřeb se konal již po dvou dnech) a pro vrchního strážmistra byl bez následků, resp. užití zbraně bylo nadřizovanými shledáno jako oprávněné.²⁰⁷

Celá událost byla popsána v krátkých dvou novinových zprávách, obě vyšly bezprostředně po události. Dle první Jan Ištvan, který se údajně snažil vniknout do domku domkáře v Drnovicích, po vyrušení četníky začal utíkat, a i když na něj strážmistr zakřičel, ať stojí, nezastavil se. Proto strážmistr vystřelil a Jana Ištvana trefil – ten „krátce po převozu k lékaři zemřel“.²⁰⁸ V další krátké zprávě stejných novin téhož dne, ovšem z večerního vydání byla informace pozměněna: „Hlídkka [...] vyzvala cikána, aby se vzdal. Ištván se rychle skryl a vystřelil na četníky, kteří palbu opětovali, při čemž byl Ištván zasažen a tak těžce raněn, že za krátko zemřel.“ Dále je již jen noticka, že se případ „přísně vyšetřuje“.²⁰⁹ Další objasnění v novinových článcích nenacházím, a informace se mi nepodařilo dohledat prakticky v žádném zápise z ČS.²¹⁰ Zároveň se však v žádném dokumentu nepíše o zbrani, kterou by snad měl mít Jan Ištvan u sebe a kterou by jistě četníci jako předmět doličný zajistili. Zdá se, že hlavní starost četnictva spočívala v doplnění vystřelené munice na ČS Lysice a dále v zajištění klidného pohřbu – aby nedošlo k nepokojům, byl pohřeb střežen zesílenými hlídkami. Tato pro rodinu Jana Ištvana jistě neskutečná tragédie byla navíc doprovázena prošetřováním četníky, odkud měla dcera Jana Ištvana Karla „látku na zástavu“.²¹¹ Vzhledem k tomu, že byl dotaz z ČS Skalice na ČS Svitávka zaslán 9. května, tedy jen 4 dny po pohřbu (konal se již 4. května 1935 v Drnovicích), lze se domýšlet, že „zástavou“ byl míněn potah k zakrytí rakve zastřeleného otce. (Více viz kap. 9.1.5).

Takovéto podezírání a usvědčování rodiny Jana a Františky Ištvanových ve Svitávce ze zločinnosti, kontrolování, jaké věci odkud pocházejí (též pokutování či zavírání za to, že u sebe nechali někoho přenocovat, aniž by ho nahlásili u starosty), které se týkalo do jisté míry i rodiny Jakuba Ištvana v Bořitově, ale i dalších romských rodin na Boskovicku, je jedním z dobře dokumentovatelného jednání četníků vůči romským rodinám v této oblasti (viz kap. 9.1.4 a 9.1.5). Že se muselo dotýkat i důstojnosti členů těchto rodin, je zcela zřejmé.

Za zmínku stojí v příloze uvedený případ odsouzení jedné z žen za ukrytí kradeného předmětu, který si u ní nechala jedna z dcer. Aniž by bylo dokázáno, že věděla o jeho původu

²⁰⁷ I když protokol o prošetření pravděpodobně byl sepsán, v MZA ve Fondu policejního velitelství Brno jsem v rejstříku k onomu roku nalezla zápis se strohou informací: „Ištvan Jan ze Svitávky, usmrčen při užití zbraně vrchstr. Jos. Kabátkem“, v další knize ověřuji, že Josef Kabátek byl vrchním strážmistrem v Lysicích od r. 1927, a sice ještě v r. 1938 (MZA Brno, B72, kniha 383, nefoliováno, písmeno I a Tamtéž kniha 15, četnická stanice č. 48).

²⁰⁸ *Národní listy* 3.5.1935, 1. vydání, strana 3.

²⁰⁹ *Národní listy* 3.5.1935, 3. vydání, strana 4.

²¹⁰ Snad jen z krátkého záznamu do staniční knihy ČS Lysice ze dne 8. 5. 1935 „*Vel. četn. Odd. ze dne 7. 5. – zasílá sedm ostrých pistolových nábojů k vyjmutí// 8.5. Vel. četn. odd. přímo zpět, po vyjmutí 7 nábojů*“ (SOkA Blansko, E 28 ČS Lysice, i.č. 227 - kniha, fol. 70–71) lze usuzovat, kolik střel bylo hlídkou na Jana Ištvana vystřeleno.

²¹¹ SOkA Blansko, E 31 - ČS Svitávka, i.č. 374, fol. 298–9.

v krádeži, byla odsouzena k deseti měsícům žaláře a následně ještě (asi ke třem²¹²) měsícům v donucovací pracovně. Zatímco starosta se přimlouval za zmírnění jejího trestu a propuštění v polovině trestu, následně i za odpuštění pobytu v donucovací pracovně, příslušný vrchní strážmistr jeho návrh nepodpořil, a naopak svým posudkem odsouzené ještě přitížil. Zaujatost a častá kontrola četníky v domácnostech Jana Ištvanova, Jakuba Ištvanova i dalších rodin na Boskovicku, prověřování, odkud jaký kousek látky či oděvu mají, popř. zda se u nich nezdržují nehlášené hosté, to vše jsou další svědectví o jednáních četnictva, které se jistě dotýkalo osobní důstojnosti těchto osob.

Syn Karly Ištvanové (resp. vnuk zastřeleného Jana Ištvanova) Jan Ištvan (*1924 Bořitov), který na svého dědu vzpomínal jako na moudrého člověka, který ho silně ovlivnil a nasměroval k touze po vzdělání – mj. si vzpomínal, že jeho „dědeček“ se sám naučil číst a naučil to i svou dceru Karlu (Ištvan 1997: 1–2).²¹³ Ve své starší vzpomínce se vyjádřil též o chování některých lidí ve Svitávce (a dost možná měl na mysli také četníky, popř. i starostu či zastupitele, kteří jim odmítali uznat domovskou příslušnost – viz výše), především však vzpomínal na svou v KT zavražděnou matku, jak statečná musela být a osobní útoky proti ní se musela naučit snášet:

...maminka to pociťovala po všech stránkách, protože byla bez zaměstnání, a když byla v práci, ta diskriminace se projevovala už podle barvy pleti a všichni na to poukazovali. V každém případě to člověk nějak takhle pociťoval a musel mít trochu hroší kůži a říkat si: „Vlezte mne na záda!“

(Jan Ištvan, * 1924 Svitávka, in Nečas 1994: 151)

Především v otázkách bezpečnosti je pohled rodiny a vzpomínky přeživších velmi rozdílný oproti tomu, jak vyplývá ze záznamů četnických stanic, lokálních i centrálních úřadů.

Už samotné výrazy jako „cikánská trýzeň“, či metla venkova“ apod., které se ve zprávách, soupisech, pokynech i nařízeních vyskytují, ukazují, že patřit k Romům bylo za První republiky přitěžující okolností. Tak např. putoval takovýto ministerský pokyn na tehdejší okresní úřady: „[...]jest povinností úřadů politických [...] všech [...] vhodných politických prostředků k potlačení trýzně cikánské ihned ve všech případech použiti“ (19. 5. 1920, MV v Praze, fol. 21).²¹⁴

Okresní politické správy na Moravě byly v r. 1927 Zemským úřadem v Brně (na základě pokynu z MV v Praze) požádány, aby zaslaly informace o kočujících „cikánech“, dopadených „tlupách“ a doporučeních, jaká opatření by bylo potřeba zavést. Výmluvně se k tomuto úkolu postavili v Uherském Hradišti, kde – jak hlásili – v té době žilo více než 300 usedlých Romů, kteří vesměs pracovali. Přesto pohled úředníků v této okresní politické správě na romské usedlíky byl z dnešního pohledu zcela tristní, když napsali:

„[...] cikáni jsou v ohledu hospodářském i morálním velkou obtíží a jakýmsi svrabem na čistém těle kulturního obyvatelstva. [...] nelze upříti, že tato otázka poskytuje vhodnému řešení obtíže

²¹² Délka trestu je odhadnuta na základě záznamů o její cestě do a z pracovny. Zda byla předem specifikována, není jasné.

²¹³ Vzpomínka uložena na stránkách USHMM. Za upozornění na toto zachované svědectví velice děkuji Heleně Sadílkové. Je to jediná vzpomínka, kde Jan Ištvan svého dědečka vůbec zmiňuje.

²¹⁴ MZA Brno, B 40, K 2541, I., II. manipulace, fol. 21.

při použití metod evropských snad nepřekonatelné.

Toliko je však naprosto jasno, že rovnocenné hodnocení cikána s normálním obyvatelstvem je zcela pochybeno. Alespoň některá omezení neměla by být ani o měsíc odkládána...²¹⁵

Boskovický „vládní rada“ zaslal vyjádření, z něhož se zdá, že nebyl plně obeznámen o zavedených změnách, tedy zdá se, že vychází ze starších zkušeností (před zavedením daktyloskopování Romů a před jejich evidencí):

„13.5.1927 v Boskovicích – věc: Opatření proti cikánům a tulákům

Cikáni ve zdejším okrese pobývající jsou vesměs potulní, kteří se neživí poctivě, nýbrž žebrotou, krádeží atd. Hlavní obtíže pozůstávají v tom, že cikáni ohrožují bezpečnost majetku obyvatelstva a jest kontrola velmi obtížná, ježto vystupují pod několika jmény, mají více dokladů osobních, /Křestních listů/ a zjištění totožnosti jest tím stíženo.²¹⁶

Je škoda, že se z této jeho zprávy nedozvídáme o počtu romských rodin, jimž bylo na Boskovicku do té doby uznáno domovské právo. Tyto zprávy měli zaslat i z Hodonína a Dačic, v souboru se však, žel, nenacházejí.

Ze zkušenosti s Romy na Litovelsku, kde se v době šetření již žádní nevyskytovali, ovšem dříve zde evidovali několik rodin lštvauů, napsal místní okresní hejtman dne 12. 5. 1927 toto hodnocení na adresu všech „cikánů“: „jde u nich o živel mravně úplně pokleslý a práce nadobro se štítící.“²¹⁷ Jak výmluvné – jistě však svědčí především o pisateli.

O vztahu četnictva k „cikánům“ svědčí už samotná terminologie, kterou v záznamech o Romech nalézáme a která je – a to jistě nejen z dnešního pohledu – zcela dehonestující. Pojmy jako „potulná tlupa“, „táhnout“, „zlořád“, „zločinci z povolání“,²¹⁸ „práce se štítící“ a mnohé další jsou v záznamech poměrně běžné.

Např. o jedné z dcer jedné z rodin se můžeme v záznamu z r. 1940 dočíst, že je vedena jako: „kočovná cikánka, tulačka, svobodná, [...* ...] v Protektorátě, bytem [...], t. č. na neznámém místě, Osoba práce se štítící, potuluje se světem, práci nikde nepřijme, páchá krádeže [... a je] soudně trestána.“²¹⁹

Je ovšem otázkou, zda si konkrétní četníci píšící takovéto zprávy v tomto profesním žargonu nevhodnost výrazů připouštěli. Už samotné běžné zápisy do staničních knih (denních hlášeních), pokud se četníkům nepodařilo najít nějaké stopy pro odhalení zločinu, zněly např. takto: „pátrání bylo bezvýsledné a nebyla učiněna žádná kladná pozorování“²²⁰ Posuny

²¹⁵ MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2541, I., II. manipulace, fol. 306.

²¹⁶ Tamtéž, fol. 227, cit. též dále – viz v kap. 9.1.6

²¹⁷ MZA Brno, B 40, K 2541, I., II. manipulace, fol. 287.

²¹⁸ Termín byl definován jako osoby, která si ze zločinu udělaly živnost (na rozdíl od pojmu zločinec ze zvyku – tj. „osoba, nejméně třikrát odsouzená k trestu odnětí svobody v délce trvání minimálně tři měsíců“ (Chalupníková 2010: 14).

²¹⁹ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, K19, i.č. 137, fol. 3, 4.

²²⁰ Např. SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 5, fol. 8.

v obsahu slov jako kladný (které pro četníky mělo význam spíše záporný) evokují představu, že hlášení četníků nelze vnímat z perspektivy běžného užívání českého jazyka, ale pouze jako naučený (a jistě i vyžadovaný) způsob komunikace, který měl svá – byť pro dnešního čtenáře udivující, až nepříjemná – specifika. Například v zápisech z března a dubna 1927 učiněných na ČS Černá Hora můžeme číst: „Ištvan Jan cikán ze Svitávky odtáhl neznámo kam – stanici v Blansku, že tlupa nedošla do zdejšího obvodu,“²²¹ „Jakub Ištvan, cikán z Bořitova odtáhl neznámo kam“,²²² „Růžička Rudolf ze starého Bydžova – potulná tlupa táhne do obvodu“.²²³

Zároveň se zdá, že dle četníků jakékoliv tvrzení těchto tuláků je třeba prověřovat. Při kontrole Aloisie Ištvanové na její cestě v r. 1927 byla následně ČS Černá Hora dotázána, zda je u nich skutečně kontrolována Aloisie Ištvanová – krkolomná odpověď (namísto potvrzujeme pravdivost údajů) zněla: „jest totožná s osobou, za kterou se vydává.“²²⁴ Tento úřední styl řeči evokuje představu, že o kontrolovaných osobách nepřemýšleli jako o konkrétních lidech, ale pouze jako o odosobněných jedincích, neboť potenciálních pachatelích.

Pokud se jakákoliv ČS o migrující „cikánské“ skupině dozvěděla, popř. pokud se s ní ve svém obvodu setkala, měli četníci za povinnost ji kontrolovat a podat o ní hlášení okolním ČS. Postupně se tato hlášení stala komplikovanější: od četníků bylo vyžadováno splnit několik povinností a jejich evidování bylo spojeno s poměrně značnými úkony. Jednotlivé tyto kroky následně zapsali do knihy podacích protokolů např. slovy: „Četnická pátrací stanice Brno – výkaz potulné tlupy zaslán, Čst. Lipůvka o příjezdu cik. tlupy vyrozuměna“, tedy četníci buď sami vyplnili, nebo zkontrolovali Výkaz potulné tlupy, kterou již očekávali, a zaslali jej spolu s hlášením do Brna, kopii zaslali do sousední ČS Lipůvka a ještě o tom učinili záznam do Knihy protokolů.²²⁵ Tímto způsobem získávala policie velmi detailní přehled o romských skupinách, jejich složení i pohybu. Okresní úřad opakovaně připomínal v oběžnících na ČS, že je třeba činit kontrolu důsledně a hrozil četnickým stanicím dokonce i sankcemi, pokud nebudou o všech Romech referovat.

Na základě protektorátních opatření a nařízení bylo kočování zakázáno (dne 30. 11. 1939 – vydána vyhláška do dvou měsíců se usadit a zanechat kočování – viz Nečas 2005b: 440), ovšem tím práce pro četníky neubýlo. Jak můžeme číst ve výnosu MV, který Okresní úřad v Boskovicích na ČS rozeslal dne 18. června 1941, postupně četníkům přibýlo práce s dohledem a psaním zpráv. Rodiny, jejichž členové byli považováni za „cikány“ – tedy patrně byli držiteli cikánských legitimací, byly prakticky postaveny pod trvalý a přísný policejní dohled. ČS musely na tyto rodiny psát pravidelná hlášení, odevzdávat je každé čtvrtletí a zasílat aktuální výkaz osob v rodině bydlících. Díky tomu byla evidence, kterou měly úřady k dispozici, ještě detailnější. Pro závažnost a explicitnost tohoto výnosu jej cituji v plném znění:

V důsledku výnosu ministerstva vnitra ze dne 30. května 1941 čís. D-1523-24/5-1941-5 ukládám

²²¹ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 12, fol. 144–145.

²²² SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 12, fol. 145–146.

²²³ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 16, fol. 166–167.

²²⁴ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 12, fol. 176–177.

²²⁵ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 20, fol. 156–157.

tamní stanici, aby dodržovala trvalý přísný dohled nad usedlými cikány, zejména pak nad cikány podezřelými. Při tom je dbáti zejména toho, aby měli stále práci, aby se zbytečně netoulali, aby posílali děti do škol a aby měli spořádaný a čistý byt. [...] Kočovné licence smějí býti cikánům vydány jen náhradou za zaniklou licenci a to členu rodiny dřívějšího majitele. S majitelem kočovné licence smějí kočovati výhradně jen členové jeho rodiny v přímém pokolení. // Čtvrtletní zprávy předkládané na základě zdejšího výnosu ze dne 12.3.1940 č. 11088/III musí obsahovati: 1./ počet cikánů v okrese usazených / po 30. listopadu 1939 / a to : počet rodin a počet všech cikánů, kolik z nich je mužů od 18. let, kolik žen od 18. let, kolik dětí školou povinných, na kolik obcí jsou cikáni rozděleni, v kolika obcích nejsou cikáni usedlí, která obec má nejvíce cikánů a kolik; 2./ zda a jak jsou cikáni zaměstnaní, zda s nimi jsou zaměstnavatelé spokojeni, zda jsou naopak i oni spokojeni, kolik se jich práci vyhýbá; 3./ zda a jak jsou ubytováni, zda udržují v bytě pořádek, mají-li slušné bytové zařízení, mají-li snad vlastní domek, zahradu, pole, domácí zvířata, vůbec zda a do jaké míry projevují snahu přiblížit se bytové a životní úrovni místních obyvatel, 4./ zda posílají děti řádně do školy, jak se děti chovají ve škole, jak se učí, jaký je jejich poměr k spolužákům, a jaká péče je věnována cikánským dětem mimo školu; 5./ jaká opatření byla učiněna v posledním čtvrtletí, jaké jiné závady byly zjištěny a jaké návrhy činí. // Za okresního hejtmana: / Jurčík v.r.²²⁶

Jak na tyto kontroly rodiny reagovaly, není z hlášení zřejmé. Už vůbec se nedozvídáme, jak na ně v rodinách vzpomínali – zmínění četníků ve vzpomínkách přeživších je vůbec spíše vzácné a stručné, většinou se týká četníků, kteří rodinu dávali do soupisu nebo ji eskortovali do tábora či na shromaždiště před transportem (a zdůrazněno bývá, že se na těchto akcích podíleli čeští četníci, že se nejednalo o německé nacisty). Četníci pravděpodobně rodinám nesdělovali, že o nich podávají pravidelná hlášení, dokonce mohli rodinu svou pravidelnou přítomností uklidňovat a chválit za dodržování pořádku, čímž tyto rodiny mohly získat dojem, že už nebudou považovány za „cikány“. Nikdo je patrně neinformoval, že by mohly požádat o vyškrtnutí z evidence „cikánů“ – aspoň žádný záznam tomu nenasvědčuje.

Ač většina zpráv z období války referuje o rodinách jako o téměř příkladných, ve zmíněném posudku na jednu z žen se ještě v r. 1941 vyskytuje termín popisující její chování (a k němuž měla „vycvičit“ dvě ze svých dcer) jako „tento zlořád“.²²⁷ Mělo se jednat o drobné krádeže, které se – zdá se – již v rodině nestávaly. Přesto na konkrétní osobu četníci hleděli jako na potenciální pachatelku a usilovali o to, aby její poslední trest (1940-41) nebyl zkrácen. Zda za nevráživostí četníků vůči této ženě byly pouze její dřívější trestné činy, či též její možné vzpurné chování vůči četnictvu, není z nalezených záznamů zřejmé. Dle vzpomínek pamětnic byla rozhodně citlivou ženou, ani z těchto vzpomínek, ale ani z jiných nalezených záznamů nelze vyčíst, že by se chovala vůči četníkům drze.

O jisté nepoddajnosti bychom mohli hovořit spíše u Karly Ištvanové nebo u Maxmiliána Ištvana – na oba si četníci stěžovali a ti se pak museli ze svého chování zodpovídat v Boskovicích – viz např. záznam v Podací knize z r. 1923, který popisuje, jakými slovy se Max

²²⁶ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 47, K 09, fol. 1072.

²²⁷ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora i.č. 47, K 08, fol. 932.

lštvan proti četníkům ohradil, když ho chtěli odvést k výslechu: „*Vy jste četníci, styďte se, neznáte ani zákony, poctivého živnostníka zavíráte a zloděje necháte běžet.*“²²⁸

Pro analýzu se velmi dobře hodí v dokumentech se nacházející případy krádeží u hospodských v Lysicích, k první došlo v červnu 1933 a ke druhé v říjnu 1934. Vrchní strážmistr Kabátek ČS Lysice (týž, jenž o rok a půl později zastřelil Jana lštvana) vynaložil nemalé úsilí, aby vypátral, kdo by za loupežemi mohl stát.

Z prostudovaných archiválií k oběma případům (většinou kopií hlášení, konceptů služebních lístků a odpovědí z jiných ČS) sice nevyplývá, zda někdo z podezřelých byl skutečně vinen, uloupené předměty, zdá se, nebyly nalezeny, ovšem – snad díky nalezené stopě u prvního případu – otisku jednoho z palců, a díky svědectví očitého svědka u druhého případu, jenž sdělil, že viděl „cikána“ v koženém kabátě, s kloboukem a měl „dlouhý knír na způsob čiňana“ – zjišťujeme mimo jiné, koho vrchní strážmistr podezíral, od koho si vyžádal, aby byly porovnány otisky prstů, a dokonce i které skupiny Romů v této době byly v oblasti hlášeny a také dohledány. Škoda u první loupeže byla vyčíslena na 512,20 Kč a u druhé na 1061,80 Kč. Pokaždé se jednalo o odcizení především alkoholu, cigaret, karet, uzenin a šatstva.

Ukazuje se, že kromě lysických občanů četníkům známých jako příležitostní zloději, byly otisky prstů zkoumány u dospělých členů rodiny Jana lštvana ze Svitávky a „u něj se zdržujících cikánů“,²²⁹ ale též u všech pěti v té době dospělých členů z rodiny Jakuba lštvana z Bořitova (dokonce i u Karolíny lštvanové, nar. 1911, jejíž jméno se v záznamech ČS Černá Hora v souvislosti s žádným dalším podezřením ani trestným činem nenachází).²³⁰ Dodatečně byl prověřován i František Růžička („cikán, * 1900, který se v té době zdržoval u Jakuba lštvana). Ve spise se nacházejí daktyloskopické karty osob s příjmením Pokorný, Šimek, Kalivoda, Kleveta, Jašek, Kittner, zmíněni jsou též jistí Sedlák, Němec a Pivoňka (tedy neromští podezřelí), a dále měli být prověřováni nejdříve členové skupiny Burianských,²³¹ a nakonec i podle jmen zjevně olašští Romové František Lakatoš (*1896), Jan Kudrik (*1910), Juraj Biháry (*1912 v Městečku okr. Hlohovec, syn Jana a Marie roz. Rafael), Jan Daniš (*1914 v Beregsegu, okr. Hlohovec, syn Kláry Danišové).²³²

Soustředím-li se na pátrání po okolnostech, za nichž byl zastřelen Jan lštvan (*1884), pak jak před tímto neštěstím, tak i po něm jsou nejčastějšími záznamy týkajícími se rodiny Jana a Františky lštvanových a jejich dcery Karly tzv. „přestupky ohlašovacích předpisů“.²³³ Vypovídají

²²⁸ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora i.č. 9, fol. 98, 99.

²²⁹ SOKA Blansko, E 28 – ČS Lysice, i.č. 227, fol. 1037

²³⁰ SOKA Blansko, E 28 – ČS Lysice, i.č. 227, fol. 1043.

²³¹ Jmenovitě se mělo jednat o rodinu Cyrila Burianského, která se v té době na Boskovicku vyskytovala: Cyril Burianský nar. 1875, František Burianský nar. 1871, jeho manželka Žofie Burianská, nar. 1890, dcera Viktorie Burianská nar. 1913 a syn Vincenc Burianský nar. 1910 – viz SOKA Blansko, E 28 – ČS Lysice, K 162, i.č. 281–283, fol. 1031–1061.

²³² Tamtéž, fol. 399–400.

²³³ Během těchto blíže zkoumaných dvou let jsem jich nalezla minimálně dvacet, např. SOKA Blansko, E 31 - ČS Svitávka, i.č. 374, fol. 231–232, 240–241, 253–254, Tamtéž, i.č. 136–137, 299–300, 374–375, Tamtéž, i.č. 376, fol. 59–60, 103–104 a další.

o mechanismu četnictva, které mělo zvýšený dohled a neustále přicházelo kontrolovat, kdo v maringotce v cikánském táboře přebývá, resp. kdo mu tento pobyt umožnil. Tito obyvatelé byli současně střeženi okolními stanicemi, odkud byla hlášena různá podezření, která měli četníci ve Svitávce prošetřit, jako např. dotaz z Boskovic datovaný 24. 12. 1934, v němž se boskovičtí četníci dotazovali, kde „Ištvanová Karla, cikánka ze Svitávky [...] vzala dámský kožený plášť“. Na tento dotaz odešla ze Svitávky odpověď, o níž byl do knihy učiněn záznam: „2.1. sděleno, že jej poctivě nabyla“.²³⁴

Lze si představit, jak ponižující bylo jednání četníků vůči Karle Ištvanové – samoživitelce, která se usilovně snažila, aby její děti měly lepší život než ona, chodily řádně do školy, jak i potvrzuje hlášení ze školy z r. 1935.²³⁵ Patrně se tato jednání ze strany četnictva dotýkala její lidské důstojnosti – označování za pachatele, neustálé podezírání, ponižující kontrola, toto vše bylo jistě vnímavou ženou, která se jako samouk naučila číst a ze všech sil se snažila zajistit důstojný život svým dětem, pociťováno jako přímé útoky na její lidskou důstojnost. Jako doklad můžeme pak číst o jejích reakcích, když si četníci stěžovali na její „drzé“ a „neslušné“ chování vůči nim.²³⁶

Na základě studia záznamů na četnických stanicích se zdá, že centrálně řízený zvýšený dohled nad romskými rodinami, sankcionování jednotlivců na základě „cikánského zákona“ – např. za to, že se nelegitimovali cikánskou legitimací,²³⁷ že pobývali s rodinou svého druhu, aniž by k tomu měli oprávnění – přineslo jim z dnešního pohledu zbytečné záznamy v trestních listech, které nakonec vedly k tomu, že je soud trestal – jakožto recidivisty – vyššími tresty. Četníci pak těmito jednotlivci mohli být vnímáni více jako ti, kteří jim chtějí uškodit a chtějí je dostat do vězení, nikoliv jako ti, kteří by je mohli chránit a pomoci jim v nesnázích. Přesto se ovšem v četnických záznamech nacházejí záznamy, kdy se někdo z romských rodin obrátil na četníky s nahlášením nějaké újmy, které se mu dostalo. Jednak se takto vyskytuje hlášení odcizeného kola, nebo též nevrácení zapůjčeného postroje na koně (viz kap. 9.1.4 a 9.1.5).

V reflexích četníků z Boskovicka z roku 1938, kdy hledali odpovědi na otázky týkající se úspěchů po zavedení zákona o potulných cikánech a měli shrnout 20 let československého četnictva v této oblasti, je možné odhalit jisté vyhoření a situaci popisovali jako „začarovaný kruh“. Zde je např. část shrnutí z ČS v Kunštátě:

[...]Cikáni byli vždy a jsou stále ještě velkou metlou zvláště venkova a vyčerpávají značně energii bezpečnostních orgánů, zvláště četnictva.

[.... o způsobu táboření]

Co do počtu spáchaných krádeží cikán, není doba nynější nějak za dobou dřívější, neboť cikáni vedli, vedou a vždy budou vésti život stejný dřívějšího. t- j. živiti se jen krádežemi, žebrotou a

²³⁴ SOKA Blansko, E 31 - ČS Svitávka, i.č. 374, fol. 157-158.

²³⁵ MZA Brno, B 22 - Zemská školní rada, karton 618, fol. 274.

²³⁶ SOKA Blansko, E 31 - ČS Svitávka, i.č. 375, fol. 142-143.

²³⁷ Je běžný záznam jako např. 25.5.1929 Ištvanová Anastázie ze Lhoty Ropotina, nelegitimování se cikáns. legitimací. 25.5. Okr. úřadu v Boskovicích oznámeno.“ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 14 fol. 104-105.

podvody.

[...] [o nemocech a jejich šíření]

Velmi řídkým, ba snad ojedinělým případem jest, že by cikán vedl život řádný, živil se prací svých[...]Takový cikán není ani v očích cikánů jiných oblíben.

Usazování cikánů v jednotlivých obcích se také příliš nedoporučuje a to z důvodu prostého.

Ve zdejších obvodech žije asi 4 měsíce trvale usazena tlupa Josefa Ištvana, jemuž byla zdejší obec přidělena jako obec domovská. Pokud by se dalo pozorovati, nedoporučuje se takové opatření proto, že dívky těchto cikánů a těch jest zpravidla velmi mnoho, vyhledávají děti jiné, s těmito se pak stýkají, vypravují jim různé historky, což se všem dětem velmi líbí a takto děti kazí.

V takovýchto případech pak musí rodiče ostatních dětí velmi dbáti toho, aby se jich dívky s dítky cikánů vůbec nestýkali, neboť to jich duševnímu vývinu škodí.

Ani tito téměř trvale usazení cikáni nepracují, výdělek svoji prací nehledají a žijí opět způsobem dřívějším, totiž žebrotou a krádežemi, jež v takových případech páchají mimo obvod svého trvalého bydliště. Vůbec není znám ani jeden případ, že by cikán neb cikánka ženitbou splývali s lidmi našimi a že by snad tímto způsobem na intenzitě cikánů ubývalo.

Jelikož cikáni mají stále příliš mnoho dětí a tím jich populace stále stoupá, jest značná obava, jak bude dále. Jest nemyslitelno, že by se dali tak převychovat, by zanechali svého nynějšího způsobu života a stali se řádnými státní a lidstvu prospěšnými občany. Svého nynějšího způsobu života cikáni nenechají.

Jsou dvě možnosti omezit způsob jejich života: první jest: Buď cikány usídlit na odlehlé místo, kde by museli pracovat a prací opatřit svoji výživu aneb přikročit k drastickému opatření, t. j. uměle omezit jich populaci.²³⁸

Zdá se, že neustálá podezírání z krádeží a vytrvalá kontrola četníky vypěstovala na obou stranách odpor a negativní vztah. O stejné rodině je ke čtení též tento záznam (jen o tři roky dříve):

ČS Kunštát

Služební lístek

K Vašemu telefonickému dožádání ze dne 9. 5. 1939 sděluji, že dne 9. 5. 1939 byla v lese „Boří“ poblíže Sebranic zastížena zdejší hlídkou cikánská slupina Josefa Ištvana a Jiřího Daniela.

U tlupy Josefa Ištvana se nacházeli tito členi rodiny: manželka Jana, syn Jan, Bohumil a Anna Malíková.

U tlupy Jiřího Daniela, kromě dětí, nacházela se jen jeho družka Aloisie Horáčková.²³⁹

Z tlupy Stanislava Kotase nacházely se v tábořišti jen 3 děti. Stanislav Kotas a jeho družka Pavla Růžičková odešli udánlivě téhož dne večer na návštěvu k rodině Ištvanové do Svitávky a měli se vrátiti domů až druhého dne ráno.

U všech tlup byla provedena sštrážm. Antonínem Žalmanem a strážm. Alfredem Frodlem důkladná prohlídka, při níž nebyly však odcizené slepice, ani jejich zbytky nalezeny.

Kunštát, 11. květen 1939.

²³⁸ SOKA Blansko, E 26 – ČS Kunštát, K 104, i.č. 192, fol. 337.

²³⁹ Jednalo o rodinu Jiřího Daniela (*1863) a Aloisie Horáčkové (*1885) – zmíněni ve výkaze společně s dospělými z rodiny Josefa Ištvana z Kunštátu. Děti zde vyjmenované nebyly – viz SOKA Blansko\E 26 – ČS Kunštát\i.č. 192, K 105, fol. 364.

T. Judt upozorňuje, že kriminální činy za okupace byly pachateli vnímány také jako forma odboje (a byly tak údajně vnímány i z pohledu poválečného uspořádání), a to včetně rabování obchodů po Židech. Doslova píše:

V situaci, kdy četníci, policisté a představitelé samospráv reprezentovali okupační moc a sloužili jí, a samotní vojáci okupačních armád se dopouštěli organizované trestné činnosti, jejímiž oběťmi se stávaly vybrané skupiny obyvatel, se vlastně i obyčejné kriminální činy jaksi proměňovaly v odbojovou činnost (ačkoliv často ze zpětného pohledu po osvobození). (Judt 2017: 37)

Je otázkou, nakolik lze tento postřeh vztáhnout i na členy některých romských rodin, které byly pod neustálým tlakem, s malou možností zajistit ty nejzákladnější potřeby, v době, kdy se sociální pomoc chudým a nezaměstnaným postupně vytvářela, současně byl zákaz k žebrotě (povolena byla jen těm, kteří obdrželi licenci). Ač jsem se v kapitole věnovala jen jedné z rodin, lze se domýšlet, že podobné záznamy by bylo možné nalézt i pro Vosoudov (kdyby se dokumenty zachovaly). Naopak velmi odlišná situace byla jistě na Strážnicku, kde rodina Ištvanů z Radějova bývá dávana za vzor pro svou bezúhonnost, zároveň je sledována pro napojení na KSČ.

5.3 Romové ve službách armády a další snahy po společenském uznání

Pozoruhodným momentem je ochota romských mužů zapojit se do vojenské služby – zdá se, že tato služba byla jednou z mála možností, jak získat sociální prestiž, případně též povolení k usazení se, vlastní domek pro rodinu apod. Jak k těmto náborům docházelo, nevíme. Jisté však je, že již v průběhu 19. století se na JV Moravě našlo více romských mužů, kteří setrvali delší dobu ve vojenských službách. Zdá se, že uniforma, kterou coby příslušníci vojenských jednotek nosili, mohla symbolizovat jejich novou identitu a mohla tak překlenout distanci mezi „MY“ a „ONI“, či „NAŠI“ a „CIZÍ“. Patrně již na přelomu 18. a 19. století byl jedním z romských mužů zapojených do vojenské jednotky otec Václava Kýra (*1801), pomyslného zakladatele rodu Kýrovců. Mezi potomky tohoto Václava Kýra (st.), syna vojáka, je možné nalézt několik, kteří jsou v určitých zápisech uvedeni jako vojáci. Jednak se jedná o jedno z prvorozených dvojčat, Vavřince Kýra, jak dokládá V. Nečas (2005b: 135), a dále též jeho synovce, resp. syna druhého z dvojčat, Václava Kýra ml., jehož syn Josef Kýr (1839–1884)²⁴¹ je v matričním záznamu o vlastní svatbě z r. 1868, kdy si v Lipově bral za ženu Evu, dceru Jana Kubíka z Hrubé Vrbky, zapsán neobvykle podrobně těmito slovy:

*Josef Kyrr alias Hutia, cikán ze Strážnice jizdní kanonir 12. c. k. dělostřeleckého pluku bar. z Vernier na dovolené v Lipově, syn Václava Kyra (čili Huti) cigána ze Strážnice a jeho ženy Kateřiny Kyrr.*²⁴²

²⁴⁰ SOKA Blansko, E 26 – ČS Kunštát, K 6, fol. 862.

²⁴¹ MZA Brno, E 67, kniha 5790, snímek 56 [1839, MN, Strážnice]; kniha 5565, snímek 9 [1884, MZ, Lipov].

²⁴² MZA Brno, E 67, kniha 5560, snímek 1 [1868, MO, Lipov].

Je velmi pravděpodobné, že díky vojenské službě získaly rodiny těchto vojáků jistá privilegia, např. domek, kde mohla rodina žít, či pravidelnou rentu. O osm let později, v r. 1876, je v nedaleké Tvarožné Lhotě v soupise Romů zapsána vdova po Vavřinci Kýrovi Anna roz. Malíková se třemi svými dětmi, z nichž nejstarší je tehdy 23letý Isidor Kýr, „soldat in k.k. 5 Jäger Bataillon“, tedy voják v 5. mysliveckém praporu.²⁴³ Jako voják ze stejného praporu byl tehdy ve stejném soupise zapsaný i Josef Dycha (uveden je ovšem patrně chybně jako Dischka) z Tvarožné Lhoty.²⁴⁴ A v jiném praporu byl jako „capitulant und Schmied“ Tomáš Daniel, tehdy z Radějova (viz výše).

Zajímavostí může být, že syn Josefa a Evy Kýrových, František Kýr *1880 – muzikant, jeden ze zakládajících členů romského divadla, byl patrně prvním ze strážnické komunity, komu se dostalo vyučení (byl pokrývačem). Jeho syn Josef (*1903) byl pak prvním romským studentem strážnického gymnázia a patrně prvním režisérem romského divadla (viz Slačka, Viková 2022).

Je patrné, že snaha dosáhnout důstojnějšího postavení ve společnosti vedla v komunitě romských rodin na JV Moravě k přijetí strategií, mezi které patřilo jak zapojení se do vojenských aktivit, tak i získání nových možností obživy skrze vyučení se, získání vzdělání apod. Vojenská služba se v této oblasti stala pravděpodobně velmi brzy obvyklou součástí života romských mužů. K tomuto závěru nás vede jak bádání o zemřelých vojácích v 1. svět. válce – mezi zemřelými je např. Martin Kýr narozený v Hruškách (1897–1916),²⁴⁵ z Radějova nejstarší syn Jan Ištvan (1886–1917)²⁴⁶ a další, tak i účast vojáků v 1. svět. válce, ale též zapojení vojáků do dobrovolců – tzv. legionářů, jako např. Jan Daniel, narozený v Petrově (1891), který vstoupil do tzv. ruských legií 19. 7. 1917,²⁴⁷ popř. též do Slovácké brigády (která vznikla na obranu československých hranic, působila v letech 1918–1919 – právě z Petrova se k těmto aktivním obráncům nového Československa přidali mj. i příbuzní obou Janů Danielů (tedy legionáře i divadelník), Martin Daniel nar. 1896 a Martin Kýr nar. 1896 (viz Lexa, 2018, o působení M. Daniela a M. Kýra viz příloha pp. 20,77).²⁴⁸

Z dosavadního šetření se zdá, že v meziválečném období většina romských legionářů neobdržela od svých obcí, okresů či centrálních úřadů žádné zvýhodnění, které by jim pomohlo zajistit jejich rodiny – jak o tom svědčí příběh Adolfa Ištvana (viz kap. 9.2). Tristní situaci některých „cikánských spolubratří“ si uvědomovali legionáři z Kunovic – když v r. 1936 zemřel jiný italský legionář, Josef Holomek (1876 Hluk –1936 Ostrožské Předměstí), vypravili mu pohřeb, snažili se jeho rodinu pomoci zajistit a o jeho pohřbu napsali článek, který požadovali otisknout v legionářských novinách – v něm vyzdvihovali skutečné vlastenectví romského nevzdělaného vojáka, který pochopil vážnost doby a vstoupil do legií, na rozdíl od jiných,

²⁴³ MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 129.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ O něm více viz Schuster (2020).

²⁴⁶ Viz kap. 9.3.3 a též Obrazová příloha – viz obr. č. 42 a 43.

²⁴⁷ Viz <https://www.vuapraha.cz/legionari/14555> [20. 8. 2022].

²⁴⁸ Slovácká brigáda byl vojenský sbor dobrovolníků, jenž byl v letech 1918–1919 nasazován do bojů především na obranu hranic nově vzniklého státu (viz Lexa, 2018). Tento sbor se formoval na Slovácku, tedy v oblasti jižní Moravy při hranici se Slovenskem, ale vstupovali do něj dobrovolníci z celé republiky, převážně pak z moravsko-slovenského pomezí (nejen z Moravy, ale i ze Slovenska). Přímou z Petrova bylo v tomto sboru asi 18 mužů.

vzdělaných, kteří do legií nevstoupili (viz Viková 2018a, c, d).

Z meziválečného období je takto možné dokumentovat mnohé střípky vzájemného sblížení se romských a neromských jedinců, kterému napomáhala nejen škola, zaměstnání, ale též sportovní aktivity – ve sledovaných rodinách jsem zaznamenala zapojení Aloisie Ištvanové (*1926 Bořitov) do Sokola²⁴⁹ (viz kap. 9.1.4). Ač z dalších zkoumaných rodin podobné záznamy nenacházím, neznamená to, že se do organizovaných sportovních aktivit nezapojili, takové záznamy jsou spíše náhodné – uvedené jak ve vzpomínkách, tak v novinových článkách (např. o Františku Kýrovi – viz Slačka 2022, popř. o Tomáši Holomkovi – viz Horváthová 2021: 181–182, Františku Danielovi – viz Horváthová 2021: 159–160 a dalších), ale např. Aloisii Ištvanové se Sokol v jejích vzpomínkách nevybavil, její účast však lze doložit archivním dokumentem, kde je jako cvičenka v Sokole zapsána. Na druhou stranu se jí jako doklad o tom, že žili zcela normálně – jako běžní sousedé a jako Češi, vybavila vzpomínka na to, jak se její otec ve svých téměř padesáti letech účastnil všeobecné mobilizace v r. 1938 a odešel bránit republiku na hranice (Aloisie Blumaierová in Nečas 1994b: 79). Lze však doložit mobilizaci i dalších osob (z širší rodiny Ištvanových jednoho ze členů rodiny Studených z Plavska – více viz níže; v Radějově narukoval v rámci mobilizace Martin Ištvan – viz kap. 9.3.5). Za snahu zapojit se do ochrany obce lze považovat i hlídkování Jaroslava Ištvana, který v noci v r. 1942 držel v Bořitově stráž jako člen organizované protipožární ochrany (viz kap. 9.1.4). Je zajímavé, že se o této jeho aktivitě dozvídáme jen díky náhodě – po návratu z hlídky domů odcházel do práce a cestou jej zastavili četníci, kteří s ním následně na služebně sepsali protokol, neb se nemohl prokázat legitimací – nechal ji v kapse kabátu (viz kap. 9.3.5).

Z bádání nad záznamy a zápisy vyplývá, že především v meziválečném období (ale v některých oblastech jistě již o mnoho dříve) se romské rodiny stávaly i z pohledu Neromů – součástí celé společnosti, resp. tak se sami vnímaly – členové těchto rodin přijímali vzorce chování, které je s neromskými rodinami sblížovaly. Navzdory těmto probíhajícím procesům byla jen nepatrná část českých Romů, jimž se podařilo uniknout před transportem a ukrývali se.

5.4 Průběh uvěznění

„...při čemž se upozorňuje, že seznamy cikánů budou cennou pomůckou při potírání cikánské trýzně[...]"
(MV Praha, 1924)²⁵⁰

*„To bylo plně v rukách našich protektorátních orgánů.
Koho se chtěli zbavit, tak ho tam dali.
Němci nešli tak do detailu, aby si vybírali
každého jmenovitě. To udělali naši.“*

²⁴⁹ Do Sokola chodila i Emílie roz. Holomková (také roč. 1926), zatímco ve Strážnici chodili romští hoši cvičit do Dělnické tělocvičné jednoty (levicově orientované organizace) – více viz Slačka, Viková (2022).

²⁵⁰ Z dopisu zaslaného z MV v Praze na Zemskou správu politickou v Brně dne 17. 12. 1924. MZA Brno, B 40, K 2541, I., II. manipulace, fol. 528.

Častým motivem svědectví romských pamětníků bývá připomínání, že je do CT (popř. na shromaždiště k transportu do KT) odváželi čeští četníci. Právě skutečnost, že na vyvraždění jejich rodiny se takto podílely české úřady, je pro romské pamětníky jednou z traumatizujících skutečností. Pokud jsem měla možnost s rodinami mluvit, aniž bych se ptala či na téma zavedla řeč, sami připomínali, kdo byl za odeslání jejich rodiny do KT zodpovědný – někteří vinili četnické stanice, jiní tehdejší starosty. Jen starostové mohli vědět, kdo je Rom a kdo ne.

Mnozí přeživší, ale též potomci přeživších akcentovali ve svých formulacích a evidentně prožívali jako příkoří, že je odváděli čeští četníci, popř. že je vydali čeští starostové, a že v Letech i v Hodoníně to byli opět Češi, kteří je střežili a následně i doprovázeli transporty až na hranici.

Zvláště závažná obvinění Čechů coby napomáhajících holokaustu Romů se týkala Letů u Písku. Zároveň je zajímavé, že tyto stížnosti byly sdělovány situačně - např. jeden z přeživších, který vzpomínal na své uvěznění v Letech pro Muzeum romské kultury, sdělil: „Český četníci tam přišli. A ty nás vodvezli“ a dále uvedl, že je v Letech „přebírali Češi [...] Češi to byli všichni“ (TJTV 2021: 365), zatímco v žádosti o „Osvědčení“ do kolonky „Zatčen kdy ... kde ... a kým ...“ vyplnil „[...] Gestapo“.²⁵¹ Také ze svědectví náležících k mapovaným rodinám Ištvanů lze sledovat, pro koho je tato informace zdůrazňována pro koho je zamlčena: zatímco pro sbírku vzpomínek C. Nečase *Našti bisteras – Nemůžeme zapomenout* říkají pamětníci otevřeně (Nečas 1994b:), že je z domovů odváděli a o jejich transportu rozhodli Češi či čeští četníci, do žádosti o Osvědčení se o této skutečnosti buď nezmiňují,²⁵² nebo sdělují, že byli zajištěni „naší protektorátní policií“ – tedy vinu Čechů zjemňují vysvětlením, že k tomu byli Češi donuceni protektorátním zřízením.²⁵³ Podobně zjemněné vyjádření stejného pamětníka je i pro zahraniční muzeum – jako by si přál, aby vzpomínka nevyzněla tak, že na prvním místě obviňuje Čechy. Tato kritika kolaborujících a napomáhajících Čechů je tedy sdělována, ovšem zdá se, že především v důvěrném prostředí podobně smýšlejících Čechů (C. Nečas) či pro Muzeum romské kultury, u kterého lze očekávat, že této stížnosti náležitě porozumí a nebude zneužita proti všem Čechům, popř. nebude jejich žádost o Osvědčení vyřazena pro nediplomatické a otevřené (byť pravdivé) pojmenování skutečnosti.

Je velmi pravděpodobné, že se tito pamětníci a také další přeživší dozvídali o obcích, které se za „své Cikány“ postavily a nevydaly je. Jistě je pak napadaly otázky, proč je jejich obec taky nebránila. Zdá se, že někteří pamětníci kromě vzpomínek na veškeré utrpení, kterým jednak jako jednotlivci, ale též jejich rodinní příslušníci za války prošli, vytěsňovali ze svého vědomí až do konce svých životů i ztrátu důvěry ke konkrétním lidem, které v některých případech znali dokonce jménem – jak mi bylo sděleno (ať to byli místní četníci, či místní starostové a zastupitelé).

²⁵¹ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 212 / 6. 3. 2018.

²⁵² VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 8 / 22. 6. 2017.

²⁵³ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 16 / 27. 6. 2017.

Z rodin lštvanů v této práci mapovaných bylo nějakým způsobem uvězněno celkem několik desítek osob, z nich dvě osoby v CT I – Lety, tyto dvě osoby a dalších asi 20 osob (především z lštvánů z Blanenska a z Brna) prošly též Hodonínem u Kunštátu. Do tzv. Zigeunerlager v Auschwitz II Birkenau bylo transportováno postupně několika transporty okolo 60 osob sledovaných rodin lštvanů, jejichž utrpení jsem se ve své práci (i v přílohách) věnovala. Z nich věznění přežilo, do vlasti se vrátilo a o utrpení svém a svých rodin mohlo podat svědectví pouze 6 osob.

5.5 Svědectví o koncentračních táborech

Jistě by se hlavní protagonisté zde zkoumaných příběhů – tj. romští vězni koncentračních táborů, z nichž většina tato věznění nepřežila – shodli (kdyby ovšem mohli o svých utrpeních společně diskutovat), že největší křivdy a největšího ponížení se jim dostalo právě v těchto lágrech. Ocitli se zde v postavení, pro které se jen těžko hledá vhodné pojmenování, jako by jazyk a ani mysl nebyly k tak krutým reálným obrazům přizpůsobeny. Pro lidskou důstojnost v tomto vražedném pekelném soukolí, jehož principy a mechanismy trefně popsal již v r. 1989 Z. Bauman (v češtině 2003), nebylo téměř místa.

V následující kapitole se pokouším shrnout podmínky, jimž byly rodiny vystaveny, a to s ohledem na výše uvedené příběhy a současně i s ohledem na táborová svědectví z těchto rodin, která jsem měla k dispozici. Proto předesílám, že se věnuji jen některým z těch KT, kde byli Romové věznění, na prvním místě ovšem CT I, CT II a AII B. V této kapitole navazuji na mnohé již dříve publikované studie, která tato místa utrpení českých a moravských Romů pojímala obecněji.²⁵⁴ Cílem kapitoly je přiblížit se pohledu konkrétních lidí – bývalých vězňů těchto táborů – a na základě jejich svědectví se pokusit vyjádřit, jak prožívali hrůzné životní zkušenosti, jak na ně po letech vzpomínali. Právě tato válečná traumata přetrvávala až do konce jejich života v podobě nezhojených ran a zůstávala nejvíce skryta ve 13. komnatách všech přeživších, často i před nejbližšími.

a) CT I – Lety

Jako první se ve zde presentovaných příbězích objevuje zmínka o CT I – Lety (zvané Lety u Písku), kam byly odvečeny rodiny Richterů z Mezilesí a okolních obcí náležící pod ČS Lukavec. K těmto rodinám patřili i manželé Antonie (*1917, z rodiny lštvanů z Bořitova) a Jan (*1915 v Kroměříži) Richterovi, kteří sem byli dovezeni o něco později, až v září 1942 (zapsaní

²⁵⁴ Za všechny nutno jmenovat: Kladivová 1994, 1996; Nečas 1987, 1992, 1994b, 1997a, 1997e, 1999, 2012, 2014; k dalšímu poznání a především k rozšíření povědomí přispěli: Pape 1997 a Polansky 1994 (byť práce tohoto publicisty není přijatelná zcela bez kritiky – viz Horváthová 2015); a dílčími studii celkový soubor publikací na dané téma obohatili např. Lhotka 1995 a dále články P. Lhotky dostupné z: <https://www.holocaust.cz/autor-clanku/267-petr-lhotka/> [8. 8. 2022]; Schuster 2013, Smlsal 2019, Klinovský 2019, Pape 2019, Berkyová 2020, Míšková 2022 a další. Ve své práci navazuji na studie zabývající se jedním či více případovými studii (např. Závodská 2016, Schuster 2020, Horváthová a kol. 2021), které mi poskytují inspirace pro uchopení tématu.

jsou společně pod číslem 286 – viz Nečas 2012: 43²⁵⁵) – většina osazenstva se sem dostala na začátku srpna 1942. Právě začátkem srpna 1942 byl tábor z původního kárného pracovního změněn na tzv. „Cikánský tábor“, ač výstižnější by bylo jej v názvu poopravit a nazývat ho tzv. „Cikánským [rodinným] táborem“, tedy zdůrazňovat, že v táboře byly internovány celé rodiny včetně starých a nemohoucích osob a také dětí. Tábor sice neměl sloužit jako vyhlazovací, ale asi třetina osob v tomto táboře internovaných zde zemřela – a především právě děti se staly hlavními oběťmi tohoto tábora. Příčinou těchto úmrtí byla z velké části epidemie tyfu, která se kvůli zcela nevhodným podmínkám (přeplněnosti a nedostatku vody) stala jak pro vězněné, tak i pro dozorce hrozbou. Lze proto jistě hovořit o štěstí, že tři malé děti manželů Jana a Antonie Richterové mohly trávit ještě několik měsíců na svobodě a že v době uvěznění jejich rodičů byly všechny u své babičky Aloisie Ištvanové v Bořitově. Vedle špatné hygieny a následných nemocí a současně též nedostatečné zdravotní péče trpěli všichni vězni také krutým zacházením a nedostatečnou stravou – je známo, že byl velitel Janovský odvolán i pro podezření z rozkrádání zásob, které měl z tábora vyvážet a přeprodávat, a dokonce byl po válce z tohoto jednání obviněn. Ačkoliv se mu rozkrádání nepotvrdilo, je jistě tragédií, že ani za své nehumánní vedení tábora a krutosti spáchané na vězních nebyl po válce odsouzen. Pokud se vyslyšení bývalí vězni dozvěděli, že byl Janovský omilostněn, jistě to pro ně musela být nová těžko zhojitelná rána. Antonie (*1917), jejíž muž Jan Richter i všechny tři děti byli nakonec také zavražděni v KT (viz kap. 9.1.6), se po válce provdala za Antonína Studeného (*1916), též bývalého vězně CT Lety, s nímž měla po válce narozené tři děti. První z dětí se jim narodilo již v r. 1946,²⁵⁶ tedy velmi pravděpodobně spolu prožívali celý soudní proces. Jistě oba jako bývalí vězni CT I – Lety po válce věřili, že křivda na nich spáchaná bude potrestána. Je známo, že otec A. Studeného, Václav Studený, byl jako jediný bývalý vězeň CT I – Lety účastníkem procesu proti bývalým dozorcům a proti prvnímu veliteli tábora, J. Janovskému, a to v roli svědka, žádného dalšího svědka, který mohl svědčit o poměrech v CT, si soud nepředvolal (Pape 1997: 105; Smlsal 2018). Je ovšem pravděpodobné, že mezi svědky byli i synové Václava Studeného, tedy i Antonín.

Devítičlenná rodina Václava Studeného z Plavska byla v letech vězněna pod č. 168 od 3. srpna 1942 do 27. května a částečně někteří do 31. srpna 1942 (Nečas 2012: 30). Z této rodiny se zachovaly dvě delší vzpomínky a dále archivní dokumenty, z nichž lze vyčíst, že rodina žila v Plavsku spořádaně, děti chodily do školy, ti nejstarší měli kromě obecní školy i dvě třídy školy hospodářské, tedy rodina si evidentně vzdělání považovala. Živili se obchodem.²⁵⁷ Jak

²⁵⁵ Viz též Digitální archiv SOA Třeboň, Cikánský tábor Lety, NAD 29, inv. č. 9, 1942, snímek 58, 59.

²⁵⁶ Z rozhovoru s paní MB

²⁵⁷ Co bylo důvodem uvěznění rodin Studených a Urbů z Plavska v CT I – Lety se mi nepodařilo zatím zjistit – snad to byla velká početnost komunity, kterou obec vnímala jako chudinu, snad někdo z nich neměl vyřízenou domovskou příslušnost, příčin mohlo být víc. I z této komunity lze však doložit, že se v 1938 účastnili mobilizace a šli bránit zemi – konkrétně Jan Studený, bytem Plavsko č. 49 (viz SOA v Třeboni, Plavsko – kronika obecní, (1935) 1945–1972, s. 54, snímek 31), děti zde chodily do školy, jistě tedy žili v obci dlouhodobě. O rodině Studených viz např. VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 2/ 22. 6. 2017, 87/ 7. 9. 2017, 145/ 8. 1. 2018, 192/ 19. 2. 2018). Ve vzpomínce E. S. je explicitně vyjádřeno, že se jedná o rodinu „světských“: „My jsme světští. Protože jsme bílí, lidé se na nás nedívají jako na Romy.“ (E. S. in Polanský 1998: 65). Stejně to viděla i jeho sestra Adéla S.: „Romové s tmavou kůží byli hned oddělováni od Světských [sic!] a posílání přímo do Osvětimi. Jen

vzpomínal syn Václava Studeného, E. S. (*1925), jeho otec svým synům v táboře bránil postavit se na obranu proti nelidskému zacházení, když byla napadena jejich mladší sestra Adéla:

Většina dozorců²⁵⁸ byli Češi. Ale vzpomínám si, že do tábora přijeli tři Němci v autě SS. Měli na sobě německé uniformy, mluvili německy. [...] Právě tehdy zbili moji sestru. Nikdy jim to nezapomenu. Moji bratři a já jsme je chtěli uškrtnit, ale otec nám v tom zabránil. (E. S. in Polansky 1998: 62)

Dle uvedené vzpomínky byl otec E. S., Václav Studený (*1881), uvážlivý, uměl se ovládat i usměrnit své syny – jistě si uvědomoval, jaké nebezpečí jeho synům hrozilo, kdyby se neovládli – nebylo možné se s holýma rukama postavit proti ozbrojeným četníkům a německým příslušníkům SS, kteří do tábora dorazili na kontrolu. Zjevně měl Václav Studený u svých synů autoritu. Když se ale po válce – jak jeho syn dále vzpomínal – dozvěděl o bývalém veliteli Janovském, kde žije a pracuje, rozhodl se ho vyhledat a zabít. Na velitele Janovského měl E. S. ještě v devadesátých letech vzpomínat ²⁵⁹slovy:

Byla to svině, šílenec, osel, zvíře. [...] Vždycky nařizoval, aby lidé byli věšeni na kůl. Karla Vrbu tak[y] pověsili, ale přežil to. Děti umíraly, protože neměly dost jídla. (tamtéž: 62, 65)

Zřejmě ani po desítkách let se nezmírnila nenávist E. S. vůči tomuto hlavnímu trýzniteli. Vzpomínka na plánovanou vraždu je zachycena takto:

...otec dostal vzkaz, že někdo vystopoval Janovského v Praze. Pracoval v pekárně. Bylo mi tehdy osmnáct a šli jsme ho hledat. Můj otec chtěl jít sám, ale já jsem trval na tom, že půjdu s ním. Můj otec ho chtěl zabít. Měl s sebou nůž. Řekl mi, že jakmile ho uvidí, hned ho zabije. Ale lidé v továrně nedovolili, abychom se s ním setkali. Přinutili nás odejít. Vrátili jsme se domů. (tamtéž : 65)

Jak E. S. dále vzpomíná, byl Janovský nakonec uvězněn (jistě se jednalo jen o policejní vazbu) a osobně jel s otcem – údajně do Berouna – k soudu, aby proti Janovskému svědčil. Zda se dozvěděli, že Janovský byl omilostněn, není jisté, ale spíše ano, neb syn vzpomíná:

Romové s bílou kůží, světlší, zůstali v táboře“ (Tamtéž: 165). A později k tomu dodává: „v květnu nám řekli, že nás nechají jít domů, protože jsme nebyli čistokrevní Romové.

²⁵⁸ Ve skutečnosti všichni dozorcí byli Češi (Nečas 1997b), ovšem ve vzpomínkách bývalých vězňů se objevuje jistá nejistota a dokonce i přesvědčení, že to museli být Němci (neb Češi by se k nim tak zle přece nechovali), pramenící pravděpodobně ze skutečnosti, že velitel Janovský vyžadoval od svých podřízených užívání němčiny (viz např. pamětník L. Stockinger in TJTV 2021: 364, a též poznámka č. 155 tamtéž).

²⁵⁹ Zpracovaná vzpomínka P. Polanským není doslovný přepis nahrávky, česká verze knihy vznikla jako překlad z anglické verze (kterou jsem k dispozici neměla) a je možné, že i v anglickém originále nešlo o doslovný překlad z české výpovědi pamětníka. Je zřejmé, že jsou v české verzi chyby, např. E. S., který byl jistě mužem, zde zmiňuje údajně svého „manžela z rodiny Vrbových“ (E. S. in Polanský 1998: 65), proto doslovné citace nelze považovat za jeho vlastní vyjádření, ale o odraz jeho sdělení, kde mohlo dojít k určitým posunům (i chybám).

Můj otec nikdy neustoupil od toho, co řekl o Janovském, Otec mu nikdy neodpustil jeho hříchy. Můj otec by nikdy neodvolal svá svědectví proti Janovskému. Už jsme o Janovském od naší návštěvy nikdy neslyšeli. (tamtéž: 65)

Ze vzpomínky jeho sestry Adély S., která je otištěná ve stejné knize, však vyplývá, že ona se o soudu s Janovským nedozvěděla, byla překvapená, že otec proti Janovskému svědčil, nevěděla ani, že byl omilostněn (tamtéž: 167). Adéle S. bylo na konci války 15 let a lze pochopit, že jí rodiče nechtěli hrůzné zážitky z CT I připomínat, zatěžovat její mysl starostmi o to, jak dopadne soud s Janovským.

Adéla S. byla jednou z hlavních poradkyň režiséra Bárty, když pracoval na dokumentu *Nezapomeňte na tohle děvčátko*. Seznámila se s ním jistě díky své švagrové Antonii, která byla sestřenicí paní Marie (Zdeny) Bártové. Ve vzpomínce si na práci na filmu si vybavuje dva symboly, které se do filmu měly podle ní dostat: rybník (nebo nic jiného z tábora nezůstalo) a obušek („Všichni dozorci měli obušky a s nimi nás bili.“ – Tamtéž: 167). Zajímavostí v jejím vzpomínání je zmínka, že film prý nikdy neviděla. Neřekla ovšem, zda jej chtěla vidět, nebo zda se možnosti film vidět raději vyhnula ve snaze hrůzy v Letech prožité si raději nepřipomínat.

Dalším odrazem toho, jak se v rodině vyprávělo o Letech, může být i záznam v dosud nepublikované knize *Housle kůň*. Rudolf Daniel v kapitole „Okupace“ přiznává, že v tomto táboře vězněn nebyl, tedy informace o tomto táboře má pouze zprostředkované – a protože sestra jeho družky Anny (s níž v době psaní knihy žil), Antonie i její muž Antonín byli oba bývalými vězni CT I – Lety, je velmi pravděpodobné, že ono vyprávění si mohl vyslechnout právě od nich. Vzhledem k tomu, že osobně poznal CT II v Hodoníně u Kunštátu, vězněn byl v AII B, v Buchenwaldu, Doře a dalších táborech, tedy měl vzhled do poměrů v jiných KT, lze jeho pohled – ač zachycený jen ve stručné popise – považovat za informovaný. Zároveň jde patrně o nejstarší pokus Roma (jenž přežil KT a který se ke své romské identitě hlásil) zaznamenat svědectví přeživších KT pro další generace.²⁶⁰ Tedy i těchto pár řádků má velkou hodnotu jako doklad toho, že Romové měli zájem popsat vlastní historii, ačkoliv se netýkala jich osobně – je dokladem probouzejících se etnoemancipačních snah,²⁶¹ byť v té době pouze u úzké vrstvy romských aktivistů:

V Letech jsem nebyl. Jenom z vyprávování vím, že tam někteří čeští strážci, čeští, Němcům přísluhující četníci[,] zacházeli s vězni stejně surově jako gestapáčtí a esesmanští pochopové v koncentracích v Německu. (Daniel, Housle a kůň: 149)

Celkem bylo vyčísleno, že v tomto táboře bylo uvězněno celkem přes 1200 mužů žen a dětí, z nich zde asi jedna třetina zahynula a do KT AII B bylo z tohoto tábora dopraveno a zde evidováno 513 osob, a to ve dvou hromadných transportech, pouze malá část byla coby

²⁶⁰ Jak v úvodu píše, je kniha určena jak těm, kteří přijdou po něm, tak i Neromům.

²⁶¹ K tématu více Závodská 2016; Sadílková, Slačka, Závodská 2018.

„Necikáni“ propuštěna (Nečas 2012: 4–7).

b) CT II – Hodonín (u Kunštátu)

Velitelem tábora v Hodoníně byl Štefan Blahynka, jenž byl v lednu 1943 dočasně převelen do Letů, aby zajistil pořádek po odvolaném Janovském, a v květnu 1943 se vrátil zpět do Hodonína. Vzhledem k tomu, že měl v obou táborech připravit obyvatele k jejich přesunu do KT AII B – tedy vyhlazovacího tábora – a tohoto úkolu se zhostil tak, že byl následně povýšen, nelze si dělat iluze o jeho lidumilství a o tom, že by se k vězněným i podřízeným choval laskavě. Jak ze zjištění historika C. Nečase vyplývá, byl i vůči svým podřízeným velice přísný, což autor dokládá hodnocením, které na Blahynku napsali jeho nadřízení: „Die ihm übertragenen Arbeiten führt er gewissenhaft aus“²⁶² (Nečas 1997b: 295). Navzdory tomu i zde mělo docházet k rozkrádání potravin a i tento tábor trpěl přeplněností a nedostatečným zdrojem vody, tedy i nemožností dodržovat hygienická pravidla – ani tomuto táboru se tedy nevyhnula tyfová epidemie.

„Cikánský tábor“ v Hodoníně fungoval od 2. srpna 1942, kdy do něj byly mezi prvními umístěny rodiny Josefa Ištvanu z Kunštátu a Hedviky Ištvanové ze Žďáru (viz kap. 9.1.7).²⁶³

Do tábora v Hodoníně se po propuštění z CT I dostali (zatím neznámo kdy) Jan Richter a Antonie Richterová. V soupisech vězněných v Letech byli i tito zapsaní jako propuštění – dne 27. 5. 1943 (Nečas 1987: 38–39; 2012: 43), ovšem následně – bez uvedení data – se objevují (patrně nezávisle na sobě, tedy možné ne současně) v CT II – snad hledali své děti, o nichž doufali, že budou v Bořitově, snad je následně přišli hledat do CT II v Hodoníně, ovšem stejně tak je sem mohli dodat četníci na základě jejich dopadení (nepodařilo se mi nalézt žádný záznam o jejich zatčení, tedy tato otázka není zodpovězena). Je ovšem možné, že oba sem byli převezeni přímo z Letů – datum příchodu do AII B 27. 5. 1943 mají uvedeni vězni Josef a Anna Salayovi, Tekla Šimandlová a čtyři členové rodiny Reichmannových – ti všichni jsou vedeni také v následném transportu do AII B (Nečas 2014: 57). Zjevné ovšem je, že táborová dokumentace z této doby vykazuje již značné mezery.

Jediné jasné indicie vypovídající o přítomnosti manželů Richterových zde, jsou ty, že Antonie Richterová je zapsaná pod č. 3462 a že byla dne 21. 8. 1943 odeslána transportem do AII B (Nečas 2014: 55). O Janovi Richterovi se v dokumentaci CT II Hodonín objevil až v souvislosti s jeho útekem: není veden pod žádným číslem, ale u jeho jména (se správným rokem narození) je hlášení, že z tábora dne 10. 8. 1943 uprchl a že byl dne 18. 11. 1943 dopaden (tamtéž: 57). Kde se ony tři měsíce skrýval, zda utekl sám či s více vězni, není známo (ač stejné datum útěku jsem u jiného vězně nenašla). Je ovšem možné doložit, že toto nebyl

²⁶² V překladu: „Zadanou práci vykonává svědomitě“ (překlad LV). C. Nečas odkazoval na zdroj Státní ústřední archiv Praha (SÚA), GVNPP, D–1627/1, Š. Blahynka – dnes tedy snad NA Praha (neověřeno).

²⁶³ Z každé z těchto rodin přežil jen jeden člen. Jan Ištvan (*1919) z rodiny Josefa Ištvanu z Kunštátu a Josefa Ištvanová, dcera Hedviky Ištvanové ze Žďáru. Oba tito přeživší podali po válce svá svědectví (více viz kap. 9.1.7).

jeho jediný pokus o útěk a o vlastní záchranu – viz dále.

Život v tomto táboře byl jistě také velice krutý. Jak vzpomínali ti, kteří táborem prošli, i zde věznění lidé včetně starých a dětí trpěli hladem, nemocemi a bitím. Celkem bylo vyčísleno, že v táboře bylo postupně evidováno celkem 1395 mužů, žen a dětí, zahynulo zde 207 osob a do KT AIIIB bylo odesláno 863 osob, na svobodu bylo propuštěno 207 vězňů (Nečas 201: 8–9).

Je evidentní, že z tohoto tábora bylo v srpnu 1943 – v den transportu do AIIIB – propuštěno méně vězňů než z Letů, resp. spíše se některým podařilo utéci. Známy je případ desetičlenné rodiny Ondrášových, z nichž se většině podařila záchrana díky nejstarší dceři Květě. Marie Květa (*1916/26?), pomocnice z táborové nemocnice, zde udržovala vztah s jedním z četníků – Zárubou – ten pak Květě pomohl, aby z transportu odvedla většinu členů své rodiny, nepovedlo se jí však zachránit všechny (viz svědectví dvou sester, Hildy Láníkové in Nečas 1994b: 178–179 a Heleny Ondrášové in Míšková 2019).²⁶⁴ Na možnost práce v nemocnici vzpomíná také Josefa I., dcera Hedviky Ištvanové ze Žďáru (viz svědectví Josefy Štěpánkové roz. Ištvanové, in Nečas 1994b: 207–213; částečně viz kap. 9.1.7).

c) AIIIB – Cikánský rodinný tábor v Auschwitz II – Birkenau

Členové rodin, jejichž životy jsou v této práci mapovány, se do KT Auschwitz a AIIIB dostávali postupně od r. 1941 do r. 1944. Jako první sem transportem „asociálů“ dojel nejstarší syn Adolfa Ištvana, Vincent Svoboda (*1908 Ládovice okr. Duchcov), do tohoto transportu byl zařazen spolu s dalšími pěti muži z Vosoudova. Žádný z těchto mužů válku nepřežil, a proto nemáme dnes představu, jak krutým podmínkám byli vystaveni. Velmi pravděpodobně se již se svými rodinami nesetkali a ani se o jejich další persekuci nedozvěděli. Zdá se, že nikdo z nich nebyl přeřazen do AIIIB, Vincent Svoboda zemřel již 7. srpna 1942, patrně v Mauthausenu,²⁶⁵ jen několik dní poté, co se otevřely pomyslné brány CT II – Hodonín, kam byli uvězněni jeho manželka a děti.

Další transporty Romů do KT Auschwitz přivážely romské ženy a muže z CT I a CT II, pokud byli nemocní a práceneschopní. Z mapovaných rodin sem nepřijel nikdo, pouze z rodiny Josefa Ištvana z Kunštátu sem byla takto dovezena matka jeho manželky, Marie Balašová. Další transporty Romů a Sintů z Protektorátu, pokud vím, směřovaly již do tzv. Ziegeunerlageru v AIIIB. Jednalo se především o tyto velké transporty: dva v březnu 1943, jeden v květnu 1943,

²⁶⁴ V MRK jsou uloženy tři rozhovory zachráněných sester – Rozhovor s Marií Ondrášovou, 20. 6. 1997, Liberec; ze sbírky MRK – V 81/97, V 24/2018, NV 210/2012 (digitalizace), NV 131/2017 (digitalizace), NV 138/2017 (digitalizace). 4 Rozhovor s Marií Kryštofovou, 9. 3. 1997, Prostějov; ze sbírky MRK – V 69/97, V 13/2018, NV 202/2012 (digitalizace), NV 124/2017 (digitalizace). a Rozhovor s Helenou Ondrášovou, 12. 12. 2018, Šumperk; z nesbírkové kolekce MRK – NA 103/2018. Tento rozhovor obsahuje citlivé osobní informace a na přání pamětnice není přístupný pro badatele.

²⁶⁵ Viz <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/1791242?s=svoboda%20vincent&t=2268938&p=0> [22. 9. 2022]. V táborových dokumentech má uveden rok narození 1909.

v srpnu 1943 a dále již jen menší – v říjnu 1943 a lednu 1944. Z mapovaných rodin sem takto dodatečně byla doslána Anna roz. Růžičková/ Ištvanová, v té době Tvardková (*1915, Z-9353), a to spolu s jejím pozdějším druhem a manželem, Rudolfem Danielem (*1911, Z-8822 – dorazili ve stejný den -19. 10. 1943 – jeho transport do Buchenwaldu dne 15. 4. 1944 – viz Nečas 1992: 67). Jako poslední ze sledovaných asi šedesáti vězňů původním příjmením Ištvan/ Ištván dojel manžel Antonie roz. Růžičkové/ Ištvanové, Jan Richter (* dle záznamů 18. 10. 1915 v Kroměříži, Z-9297) – ten byl do AIB dopraven až 26. 2. 1944, do Buchenwldu byl transportován spolu s Rudolfem Danielem – 15.4.1944 (Nečas 1992: 102). Většina dalších členů rodiny v AIB zahynula – ze sledovaných rodin přežily (kromě zmíněného Jana Ištvana, nar. 1924) pouze ženy, které byly v transportech do KT Ravensbrück dne 15. 4. 1944 a 3. 8. 1944 – Nečas 1992: 216.

Z uvěznění v KT AIB existuje přímé svědectví Jana Ištvana, Aloisie Blumaierové, Josefy roz. Ištvanové (publikovaná in Nečas 1997). Jejich vzpomínky na šok, který po příjezdu do AIB prožili a na další události – především úmrtí těch nejbližších, nebudu nyní opakovat. Zvláštní kapitolu věznění, které se nyní plánuji věnovat, představuje dosud téměř neprozkoumaná oblast spojená se sexuálním násilím. Z ojedinělých svědectví a novějších studií je známo, že se vězněné ženy mohly dostat do postavení sexuálních otrokyň (Sommer 2007, 2009), popř. že mohly být zneužívány (či přesněji sexuálně využívány) spoluvězni (Hájková 2021: 142).²⁶⁶ Není mi však známo svědectví Romů či Sintů vězněných v některém z koncentračních táborů, v němž by tuto jistě velice traumatizující zkušenost sdíleli. Přesto i z jejich svědectví je známo, že se v koncentračních táborech mohly ženy do takového postavení dostat, a dokonce existuje svědectví, že se i mezi romskými ženami do táborového nevěstince vybíralo.²⁶⁷

V příbězích sdílených v mnou zkoumaných rodinách a v dalších zpracovávaných dokladech se vyskytuje jako jeden z nejsilnějších traumatických zážitků (který je současně zamlčován a veřejně neuváděn) nucená nedobrovolná sterilizace, resp. pokusy na ženských orgánech, kterým byly romské ženy vystaveny. Poprvé jsem se se zmínkou o nucené sterilizaci setkala v rozhovoru s MB, která si vzpomínala na útržky, které se dozvíдалa od dospělých:

dělali pokusy, něco se ženskými orgány, ale to mělo být pro nás děti tabu. Když se zasahovalo do takových sfér, tak vždycky řekli: „Děcka, běžte pryč!“, takže já jsem jen zaslechla např. jméno Mengele apod. Moje maminka pak říkala, že asi z toho důvodu se [tetě...] nedaří otěhotnět (Rozhovor s MB 26. 8. 2016)

Pro zjištění více informací jsem si vyžádala ke studiu několik desítek potenciálních žádostí o odškodnění těchto nehumánních a zločinných pokusů možných žadatelů z řad Romů (z nich bylo ve fondu nalezeno pouze 17, ostatní mnou vytipované ženy se pravděpodobně

²⁶⁶ Ve studiích posledních desetiletích bývají samotné válečné oběti představovány nejen jako oběti, ale i jako případní pachatelé. Nejedná se jen o vězněné v KT, ale např. i partyzány, kteří se dopouštěli (samozřejmě vedle vojáků dobývajících území) sexuálního násilí na ženách z civilního obyvatelstva (viz např. Burds 2009).

²⁶⁷ Philomena Franz, která coby bývalá vězenkyně „Cikánského tábora“ v Auschwitzu popsala ve své knize ..., již sepsala již v šedesátých letech na traumatizující zážitek, kdy byla vybrána jako prostitutka, čemuž se natolik bránila, že ji za trest ostříhali dohoda. Ač i to pro ni byla strašlivé potupa, zařazení do nevěstince se ubránila (viz v českém vydání knihy Franz 2021: 45).

o možnosti žádat o toto odškodnění nedozvěděly, popř. dozvěděly pozdě, či se rozhodly o odškodnění nežádat) a dále pročetla i několik studií zmiňující toto téma – výsledky viz kap. 5.6.4.

Další závažná skutečnost se týká odkrývání toho, co se vlastně stalo: mnozí potomci, kteří za války věznění unikli, se o konci svých blízkých (rodičů, prarodičů, sourozenců...) dozvěděli až v průběhu vyřizování žádosti o odškodnění např. v polovině devadesátých let, tedy prakticky ve svém stáří. Teprve tehdy se dozvěděli den úmrtí svých nejbližších, které často zjistili až z potvrzení o věznění jejich blízkých, především rodičů, z muzea v Osvětimi, popř. z Arolsensu. Na tomto dokumentu – pokud bylo datum zjištěno – pracovníci vyplnili jak datum, tak i případný důvod úmrtí. Tato skutečnost vyplývá z formuláře žádosti, kde do kolonky „ve vězení (KT) zemřel / byl popraven dne“ nezapsali nic nebo naznačili, že jim není známo (např. otazníkem²⁶⁸ či slovně, např. „nevím“) a datum lze dohledat až v dodatečně dodaném potvrzení z muzea. I tato němá svědectví – v podobě dokumentů – byla pro přeživší tíživými doklady krutých událostí, neb jejich znalost v nich vyvolávala ambivalentní pocity – jak mi sdělili, na jedné straně byli rádi, že se o jejich blízkých našel aspoň nějaký záznam, ale na straně druhé měli doklad o tom, že skutečně zemřel. Podobnou reakci bylo možné sledovat u jedné z informantek, které jsem ukázala dokument, potvrzující, že nejmladší bratr její maminky byl odvezen z KT Buchenwald do KT Auschwitz a že má své jméno (jako první z obětí) vytesané v kameni na buchenwaldském nádraží. Také toto svědectví v podobě kamene vyvolalo zároveň smutek – přímo mi sdělila, že do té doby trochu věřila i v možnost, že se zachránil, někdo ho snad adoptoval, dožil svůj život – byť třeba v cizině.²⁶⁹

5.6 „Prosím pěkně moc o vyřízení...“ – nad procesem odškodnění

Jak jsem již zmínila, pro poznání, jak probíhalo vydávání „Osvědčení“, na základě kterého přeživší a potomci obětí mohli očekávat kompenzace, prostudovala jsem mezi lety 2017 až 2022 cca 600 osobních spisů, z nichž cca 500 se týká původních českých Romů a Sintů. Vedle toho jsem prostudovala 17 osobních spisů žadatelů o odškodnění zločinných lékařských pokusů. Ačkoliv dvě bádání nepovažuji za konečné (stále ještě zbývají spisy, které jsem neviděla), zde se podělím aspoň s otázkami a postřehy, které mne během studia těchto spisů napadaly – vybírám ty, které souvisí s etickým zvažováním nejlepší cesty. Pro citlivost těchto dat odkazuji na anonymizované vlastní značky (viz kap. 3). První otázkou, která mne provázela prakticky po celou dobu studia těchto spisů, byla otázka po dopadu těchto programů snažících se ulehčit mj. i obětem holokaustu, resp. všem vězněným v nacistických KT.²⁷⁰

²⁶⁸ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 67/ 15. 8. 2017.

²⁶⁹ Teréní deník, 4. 3. 2018.

²⁷⁰ Konkrétní programy směřující k odškodnění, kam se mohli hlásit přeživší a následně i potomci obětí holokaustu Romů a Sintů, popisuje např. Zdařilová (2010). Žádostem o „Osvědčení“ z řad obětí holokaustu Romů a Sintů se věnují dva již zmíněné texty, jednak nálezová zpráva – viz Viková, Závodská (2016) a dále analýza souboru žádostí žadatelů vězněných v Letech u Písku – viz Berkyová (2020).

5.6.1 Je možné holokaust odškodnit? A spravedlivě?

Otázku, kterou si v nadpisu kladu, je zjednodušená, měla by znít šířeji a zahrnout i další občany, jimž nebyla újma způsobená nacismem odškodněna, a to proto, že neobdrželi „Osvědčení“ na základně zákona č. 255/1946, Sb., ač jejich život byl vážně poznamenán vězněním vlastním či blízké osoby (manžela, manželky, otce, matky, popř. i dítěte, pokud na jejich pomoc ve stáří spoléhal) a z určitých – většinou byrokratických důvodů – jim „Osvědčení“ nebylo vydáno.

Pátrala jsem, zda se proti výkladu zákona, který nekompromisně vyžadoval buď minimální dobu věznění po dobu tří měsíců, nebo úmrtí vězněné osoby v rozmezí 15. březen 1939 až 4. květen 1945, některý z žadatelů o „Osvědčení“ neodvolal. Nalezla jsem jen jeden takový zdokumentovaný případ, je ovšem možné, že další nejsou zveřejněné, a dále několik právních rozborů jsem našla přímo ve složkách osobních spisů konkrétních žadatelů. Zcela stranou nechávám žádosti, kde žadatelé nebyli schopni svou újmu doložit jinak než svědectvím stejně postižených osob, a proto jim „Osvědčení“ nebylo vydáno (to se týká především několika tisíc žádostí tzv. slovenských Romů, tedy Romů, mezi nimi jsou např. účastníci SNP, ti, kteří pomáhali partyzánům a především prakticky všichni museli opustit své domovy a ukrývat se v lese po dobu několika měsíců, jsou mezi nimi i ženy, které byly znásilněny, muži vězněni v pracovních táborech²⁷¹ – tyto žádosti budou vyžadovat hlubší samostatné studium. Zde se věnuji jen těm žádostem, které svědčí o snahách původních českých Romů a Sintů dosáhnout na vyjednané kompenzace.

Zmíněná soudně projednávaná stížnost se týkala žadatelky, jejíž jméno není uvedeno, ale dle iniciál jejího v KT zemřelého manžela (A. Š.) se patrně nejednalo o oběť holokaustu Romů a Sintů, přesto se o této stížnosti zmíním, neb dobře ukazuje tvrdost a striktní uplatňování zákona pro vydání „Osvědčení“, resp. pro získání kompenzace.²⁷² Žadatelka v žádosti uvedla na základě svědectví spoluvězňů, že její manžel byl zastřelen „na korbě nákladáku“ 24. dubna. Doklad z Arolsenu však datoval jeho úmrtí dne 8. 5. 1945. Na základě tohoto dokladu pak bylo vdově po oběti nacistického KT vyplacení kompenzační dávky zamítnuto. Žadatelka tak byla postižena dvakrát: poprvé když se jí manžel z KT nevrátil, podruhé, když jiné vdovy, jejichž manželé zemřeli do 4. května a bylo to dokumentem možné podložit, na kompenzaci dosáhly, zatímco v jejím případě bylo shledáno, že jejím manžel nezemřel již jako vězeň KT. Ze soudního

²⁷¹ Na absurdnost zákona upozornila již kniha J. Kramářové-Habrovcové a kol. (2005). Právě především u žádostí romských žadatelů ze Slovenska o vydání „Osvědčení“ (tzv. „255“) o účasti v protinacistickém odboji (tzv. pasivní – jako vězeň či později též ukrývající se) je evidentní, že snahou příslušného úřadu (na MO ČR) bylo „Osvědčení“ vydávat jen v těch absolutně a jednoznačně doložitelných případech, např. bývalým vězňům tábora v Dubnici nad Váhom (o něm viz např. Janas 2004, Hübschmannová 2004). Přesto i v takových případech byl zaznamenán případ, že žadatel (jmenovitě Vojtěch Demeter) sice obdržel „Osvědčení“, ovšem následně mu byla zamítnuta žádost o vyplacení odškodnění ze ČSSZ, a to s vyjádřením, že byl v táboře namísto své vojenské služby, neb je známo, že Romové – stejně jako Židé – byli na Slovensku posíláni namísto do armády do pracovních táborů. Toto zdůvodnění bylo ovšem nesmyslné, žadatelé byli tehdy šest let (Kramářová a kol. 2005: 148). Zda se žadatel odvolal a jak jeho odvolání dopadlo, autoři neuvádějí.

²⁷² Na základě zákona č. 217/1994 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce. Na základě tohoto zákona vdovám a pozůstalým dětem bylo za zemřelou/zavražděnou osobu, na niž byli odkázáni, vyplaceno v devadesátých letech 100 00 Kč.

procesu se nedozvíme, zde se žadatelka vyplacení oné částky dočkala – soud probíhal v letech 1995-1997, nejprve u Vrchního soudu v Praze a následně u Ústavního soudu na základě návrhu na změnu zákona. V r. 1997 Ústavní soud rozhodl, že výklad zákona by neměl být tak striktní – patrně na základě stanoviska Ústavního soudu mohlo být (a snad i bylo) rozhodnuto o vyplacení kompenzace i této žadatelce.²⁷³ Nicméně striktní výklad zákona (s lidským pocitem křivdy, které se žadatelům dostalo, neb např. nemohli doložit újmu dokumentem, nebo jim chyběl jeden den do oněch tří měsíců věznění) je patrný u více osobních spisů, které jsem měla možnost studovat. Tento pocit je umocněn často i urgujícími dopisy či stížnostmi žadatelů, které jsou v osobních složkách založené, často i s odpověďmi, popř. s poznámkou o odpovědi.

Celá tato agenda, zdá se, byla personálně poddimenzovaná – množství žádostí vždy prudce vzrostlo po přijetí zákona či směrnice, které umožňovaly využít „Osvědčení“ k dosažení nějaké výhody (ať už příspěvku k důchodu, který se začal vyplácet v r. 1969,²⁷⁴ nebo od 1. 12. 1994 možnost požádat si o jednorázovou kompenzaci na základě již zmíněného zákona č. 217/1994 Sb., která zahrnovala i potomky vězněných a zavražděných osob, „kteří ke dni jejich úmrtí nedosáhli věku 18 let“²⁷⁵). Vyřizování žádosti se pohybovalo od cca půl roku do 4 let, v mnoha případech se vyřizování žádosti prodlužovalo, protože žadatelé nebyli schopni sehnat potřebný doklad.

Z dnešního pohledu byla sporná právě ona neúměrná délka vyřizování a také nekompetentní rady, na které archivy se mají žadatelé kvůli poskytnutí potvrzení obracet. Většina uvedených archivů k holokaustu Romů žádné složky a databáze neobsahuje, jednalo se o zbytečné zatěžování jak žadatelů, tak i dalších institucí, které musely do určité lhůty odpovídat a občas dokonce odpovídaly pod tlakem, a to i chybně – jak jsem již uvedla v případě viz kap. 4.5.5. Z pohledu současného badatele, který ví, kde které dokumenty jsou, se zdá skoro neuvěřitelné, že si raději MO ČR (popř. dříve VHA či MNO) po nabytí zkušeností nezřídilo vlastní databázi vězněných osob, že nechalo stárnoucí, nemohoucí osoby, které často žádaly coby již velice staří a nemocní, především v šedesátých, ale ještě i v devadesátých letech mezi nimi byli negramotní lidé, popř. lidé, kteří měli s vyřízením problému, aby – bez odborné pomoci kompetentních organizací – jednali s několika archivy a korespondovali si se zahraničím. V několika případech se žadatelé obrátili na advokáta, který jim tuto agendu pomohl vyřídit – samozřejmě mu však museli tuto službu uhradit.

Proto se v roli badatele neubráním otázce: nezpůsobila realizace zákona u již dříve postižených osob nové křivdy? Nedošlo k tomu, že ti, kterým měl zákon pomoci, se po obtížné proceduře cítili znovu potrestáni?

²⁷³ Celý případ viz <https://www.zakonyprolidi.cz/judikat/uscr/pl-us-23-96> [20.9. 2022].

²⁷⁴ Tyto příspěvky k důchodu se nadále valorizovaly, jejich výše dnes – viz <https://www.cssz.cz/web/cz/priplatek-k- Duchodu-k-oceneni-ucastniku-odboje-za-i.-a-ii.-svetove- Valky> [22. 9. 2022].

²⁷⁵ Výše příspěvku a další viz [217/1994 Sb. Zákon o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce \(zakonyprolidi.cz\)](https://www.zakonyprolidi.cz) [22. 9. 2022].

Např. žadatelka z rodu Kýrů, která se narodila do smíšeného manželství v r. 1925 a nebyla vězněná, žádala v r. 1968 o osvědčení za svého otce, jenž byl odvečen v březnu r. 1943 a v KT Auschwitz zahynul. Poté, co vyřídila všechny náležitosti, tedy dodala svůj rodný list, svůj oddací list, kopii otcova soudního prohlášení „za mrtva“ (vydaného r. 1946) a svědecká prohlášení dvou žen z rodu Kýrů, které se z KT vrátily, obdržela vyrozumění, že jelikož byla v době otcova prohlášení „za mrtva“ již plnoletá, osvědčení obdržet nemůže.²⁷⁶ Za jejího otce, který prokazatelně byl odvečen s Kýrovými v březnu 1943 a prokazatelně zahynul v táboře Auschwitz v červenci 1943, tak nikdy žádné „Osvědčení“ vydáno nebylo. Bohužel, žadatelka se neodvolala, ale zjevně dle zákona úředníci nerozhodli správně – jimi uvedené zdůvodnění by z právního hlediska nemohlo obstát. Z jakého důvodu toto rozhodnutí padlo, resp. kdo o něm takto rozhodl, není ve spise uvedeno – v tomto osobním spise ještě nebyl založen úřední „List poznámek“, který se již od r. 1969 do žádostí vkládal a podrobněji by nám rozhodnutí a rozvahu jednotlivých referentů a komise zdůvodnil. Takto máme v osobním spise dva protichůdné výklady – výklad Svazu protifašistických bojovníků, který úřadu (tehdy nikoliv Ministerstvu národní obrany, ale VHÚ) doporučuje:

Podle ustanovení § 6 odst. 1) lit. A) cit. Zák. přecházejí práva výše uvedeného účastníka národního boje za osvobození na jeho dceru [...], neboť jmenovaná nepochybně v době úmrtí svého otce byla na nej ze zákonného nároku svou výživou trvale odkázána.²⁷⁷

Přesto v odpovědi z VHÚ dcera, které bylo v době, kdy otce odvekli, 17 let a v r. 1946, kdy soud projednával jeho prohlášení „za mrtva“, byl stanoven dnem, který nepřežil, již 31. květen 1943, v té době stále měla 17 let (18. narozeniny slavila až v srpnu a v té době se plnoletosti dosahovalo až ve 21 letech²⁷⁸), dostala vyrozumění:

VHÚ projednal Vaši žádost o vydání po Vašem zemřelém otci, vězněném v Osvětimi. Této žádosti VHÚ vyhověti nemůže, neboť podle § 6 zák. 255/1946 přecházejí práva účastníka odboje, jenž zahynul, na nejbližší příbuzné, avšak jedině pod podmínkou, že žadatel ze zákonného neb morálního nároku [byl] svojí výživou odkázán na zahynulého účastníka odboje. Ve Vašem případě tomu tak není, neboť v době, kdy Váš zemřelý otec byl úředně prohlášen za mrtva, dosáhla jste již plnoletosti. Náčelník. ²⁷⁹

Zákon však o termínu prohlášení za mrtvého nic nestanovuje. Naopak, sleduje právě den, kdy vězněná osoba zemřela – v uvedeném případě byl oním dnem soudně stanoven 31. květen 1943. Celý § 6 tohoto zákona, na který se oba orgány odkazují, má tuto podobu:

*(1) Práva účastníka národního boje za osvobození, jenž padl, zemřel nebo zemře, uvedená v §§ 3 a 4, přecházejí
a) na manžela nebo manželku, děti manželské i nemanželské a osvojence, druha nebo družku,*

²⁷⁶ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 181/ 30. 1. 2018.

²⁷⁷ Z dopisu datovaného 10. 12. 1968, podepsáno jednatelem a místopředsedou Městského výboru Svazu protifašistických bojovníků v Brně, s tímto doporučením žádost na VHÚ (kde tehdy agendu vyřizovali) sami odeslali – uloženo tamtéž.

²⁷⁸ Na základě zákona č. 447/1919 Sb.

²⁷⁹ Dopis byl dle průvodních dešek žadatelce odeslán dne 6. 3. 1963. Záznam dopisu uložen tamtéž.

b) na rodiče,

c) na sourozence.

(2) Podmínkou je, aby osoba, na kterou práva přecházejí, byla státně a národně spolehlivá a ze zákonného nebo mravního nároku svou výživou převážně odkázána na účastníka národního boje za osvobození. Výjimku, pokud jde o národní spolehlivost, může povolit ze závažných důvodů ministerstvo národní obrany v dohodě s ministerstvem vnitra.

(3) Práva přecházejí vždy jen na jedinou osobu v pořadí, jak jsou vyjmenovány za písm. a) až c) a uvnitř tohoto pořadí mezi dětmi a osvojenci, rodiči a sourozenci vždy v pořadí od nejstaršího.²⁸⁰

Navíc mnohdy žádali o prohlášení za mrtvého o desítky let později a úřad rozhodl ve prospěch žadatelů a Osvědčení z mravního nároku potomkům vydal.

Toto nedůsledné rozhodování muselo být zjevně frustrující, především pro žadatele, kteří se podruhé museli vyrovnávat se zklamáním: poprvé, že se jim otec nevrátil a podruhé, že jim úřady ani osvědčení nevydali. Protože u této žadatelky, jejíž matka byla pravděpodobně Němka (s německým příjmením, narozená ve Schwandorfu, Horní Falc) mohu z jiných dokumentů vyčíst, že měla dva mladší sourozence (nar. 1928 a 1930), je s podivem, že se nepokusili získat osvědčení pro mladší sourozence. Nevím však, zda tou dobou žili a zda např. jako částeční Němci nežil někdo z nich v Německu. Samořejmě se však měla žadatelka odvolat – pokud tak udělala, v osobním spise o tom žádná poznámka není. Pokud vím, z této rodiny neexistují žádná další svědectví a zachované vzpomínky.

Poměrně častá nedůslednost či proměny v rozhodování v čase, kdy některým žadatelům bylo uznáno věznění tak, jak je uvedli ve formuláři a jak jim potvrdili svědkové a např. obecní úřad (resp. Národní výbor), jindy se přísně drželi dat uvedených na dokladu z Arolsensu. V několika případech se drželi poznámky z Arolsensu, že poslední zachovaný doklad o přítomnosti vězněné osoby je z prosince 1944, ač svědkové dosvědčují, že byl v KT do května 1945, osvědčení je vydáno jen do doloženého data (prosince 1944).²⁸¹ V jiných případech naopak rozhodli ve prospěch žadatele – na základě jím vyplněného formuláře a dodaných svědectví.²⁸² Kuriózní je vysvětlení, proč nelze uznat – byť notářsky ověřená – svědectví dalších vězněných, si úředníci zapsali do „Listu poznámek“ v r. 1972 tuto formulaci: „žadatelka přikládá jen 2 dosvědčení osob negramotných, asi členů rodiny“ a shodli se na tom, že rozšíření o dobu prosinec 1944 až květen 1945 bude zamítnuto.²⁸³

Zcela zvláštní případ je žádost muže, který po půlročním pobytu v CT II – Hodonín utekl, ukrýval se po rodinách na Moravě, ale byl odhalen a v lednu 1944 utekl na Slovensko. Zde se mě nejprve účastnit SNP, ale protože mu legitimaci partyzánského oddílu vystavili až v únoru 1945, osvědčení mu bylo vydáno pouze od data vydání legitimace 20. 2. 1945 do 8. 5. 1945, tedy požadované tři měsíce mu uznány nebyly – ač coby Rom, nemohl žít na svobodě prakticky

²⁸⁰ Viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-255#p15> [10. 9. 2022].

²⁸¹ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 153 / 15. 1. 2018.

²⁸² VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 10/ 27. 6. 2017.

²⁸³ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 580 / 26. 8. 2021.

od internace v CT II, tedy od srpna 1942. Když se později odvolával, přičetli mu dobu strávenou v CT II, tedy tři měsíců dosáhl. Účast v SNP mu však uznat odmítli jako doložené pouze svědectvími.²⁸⁴ Další případ, který by stál z ahlubší zkoumání, se týká rozhodnutí, kdy pozůstalé děti žádali za v KT zavražděného otce, jenž byl v hromadném transportu v květnu 1943 (jeho jméno je uvedené v *Memorial Book* i v knize Nečas 1992), ovšem protože z Arolsenu těmto dětem přišel doklad jen o jeho úmrtí: zahynul 1. 11. 1943, „Osvědčení“ bylo vystaveno právě jen na jeden den.²⁸⁵

Jde samozřejmě jen o ojedinělé případy, ale téměř u každého si může badatel klást otázky: jak žadatelé o Osvědčení celý tento proces vnímali, nepřinesl jim novou újmu? Zdlouhavé lhůty pro vyřízení „Osvědčení“ je nutily psát dopisy, dokonce se i vypravit na MO ČR / MNO do Prahy, aby si zkusili osobní účastí rychlejší vyřízení žádosti vyjednat. Představa těchto již dříve válkou zraněných osob, které se mají dožadovat úřadu, aby jim přiznal, nač mají dle zákona nárok – a jak je občas nemožné doklad o pravdivosti svědectví získat – celá tato agenda evokuje představu byrokratického aparátu, který na jednu stranu říká „máte nárok“ a na druhou stranu se snaží dokázat, že nárok není dostatečně prokázán. Ve výsledku pak proces mohli někteří žadatelé z romských rodin vnímat dokonce jako důkaz o tom, že jim úřad nevěří, že se na ně dívá jako na podvodníky. Ač jsem během výzkumu mohla takto (z pohledu informantů) zdokumentovat pouze jediný případ (ostatní informanti si nepamatovali průběh žádostí – došlo k nim již před 50–60 lety), z prostudovaných osobních spisů a dopisů žadatelů jsem si jistá, že nebyl takový pocit ojedinělý. A že se právě tato vnímaná nedůvěra v jejich svědectví dotýkala jejich osobní důstojnosti, je zřejmé. Jak mi sdělila PR (zapsáno zpětně, nejde o doslovný přepis):

*Kdyby nám to nepřišlo z Arolsenu, už bychom nikam nešli. Jít osobně někam žádat, to bychom nešli, aby si ještě o nás lidi povídali, že jsme to!*²⁸⁶

Jsem si jistá, že tvůrci zákona na podobné případy nemysleli. Považuji ovšem za nešťastné, že když úřady vyhodnotily, jak náročná tato agenda je, že nebyla zajištěna personálně i odborně tak, aby mohly být žádosti vyřizovány rychleji a se vší důstojností k přeživším či potomkům zemřelých osob. Na proces je možno pohlížet jako na sociální pole, v němž se žadatelé dostávali do mocensky nerovné pozice, která jim mohla způsobovat újmu, a to jednak dobou potřebnou k vyřízení, ale též obtížemi v dokazování vzpomínek či tím, že se k nim nedostaly vhodné rady, na koho se mají obrátit. Zvláště když si uvědomíme, že byli knižně vydané soupisy vězněných Romů, je s podivem, že je úřad neužíval jako pomůcku.

²⁸⁴ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 227 /20. 3. 2018.

²⁸⁵ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 578/ 26. 8. 2021.

²⁸⁶ Teréní deník, 8. 9. 2022. Oním „to“ na konci vyjádření je myšleno jsme romského či částečně romského původu, popř. že jsme „Cikáni“.

5.6.2 Důvod uvěznění

Všichni žadatelé, kteří žádali o „Osvědčení“ kvůli věznění, museli uvádět, kde, odkdy dokdy a z jakého důvodu byli vězněni. Za zvláštní pozornost stojí právě analýza kolonky, kde uváděli důvody – jsem si jistá, že právě tato kolonka byla pro mnohé žadatele možným důvodem, proč si žádost o „Osvědčení“ vůbec nepodat – a nebylo by divu: po prožitých traumatech, kdy byli označeni za „Cikány“, jistě nechtěli, aby po nich v úředních dokumentech byla uvedena zmínka, kterou by sami podepsali a kterou by se hlásili k „jiné rase“ či přímo se označili za „Cikány“ nebo za „Romy“. Ačkoliv se i vyplňování této kolonky proměňovalo v čase dle politicko-společenské situace, je zřejmé, že celkově nese formulář zásadní otázku: proč se mělo dle zákona rozlišovat, zda šlo o politické nebo rasové důvody věznění? Vždyť v důsledku si byli držitelé „Osvědčení“ před zákonem rovni.

Jak už jsem výše uvedla, právě vyplnění některými z radějovských, že se jednalo o komunisty a že šlo o politické důvody věznění (jeden uvedl přímo – jak se ukázalo – že byl „předseda KSČ“²⁸⁷), mne přivedlo k potřebě zjistit o rodině co nejvíc. Pro tento výzkum jsem tedy byla za uvedení kolonky ráda, ovšem k čemu dalšímu měla kolonka sloužit?

Je otázkou, zda některého potencionálního žadatele právě tato kolonka neodradila od možnosti o „Osvědčení“ si požádat i následně čerpat výhody. Na jednu takovou nežadatelku jsem byla upozorněna během výzkumu: bylo mi o ní řečeno, že ani svým dětem nesděluje skutečnost a pravděpodobně sama věří tomu, že její rodiče a celá rodina zemřely doma ve své vesnici. Patrně k této alternativní „pravdě“ přivykla již dávno před tím, než se ukázalo, že by jako ještě nedospělá dcera v době jejich úmrtí mohla žádat o Osvědčení a za každého rodiče obdržet sumu 100 000 Kč. Žádost patrně ani neviděla, odmítla jinou pravdu připustit, tedy nemusela řešit, co by do kolonky důvody napsala. V jejím případě si skutečně říkám, jak necitlivé byly a jsou tyto přijaté zákony k obětem – jistě by si i ona zasloužila odškodné? za utrpení, které přispělo k tomu, že raději hrůzné pomyšlení o krutém konci nejbližších osob vytěsnila ze své paměti. Není takový případ dalším důkazem toho, že měly být zřízeny registry postižených osob a úřad, který by o ně pečoval a dohlížel, že je o ně dobře postaráno?

Nelze odhadnout, kolik takových ne-žadatelů bylo, spíše půjde zdokumentovat, kolik se jich bránilo označení „Cikáni“ nebo „Romové“ a kolika z nich byl tento důvod vepsán přímo do formuláře či do „Listu poznámek“ některým z úředníků – zde je podle mne důležitá otázka: proč to dělali? Měli pak statistiku, v níž si vedli povědomí o romských žadatelích? Jsem toho názoru, že i na tyto otázky je třeba se zaměřit – jak se z hlediska etiky zacházelo se zmínkami o etnicitě, která navíc nebyla až do r. 1990 za národnostní skupinu uznána?

Patrně půjde časem vyčíslit, jak velké procento žadatelů se hlásilo, popř. nehlásilo k rasovým důvodům, kolik žadatelů je uvedlo samo a v kolika případech tam byly důvody rasové zapsány úředníkem na MO ČR (popř. – pokud byla žádost vyplněna na stroji – pak buď

²⁸⁷ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 43 / 1. 8. 2017.

pracovníkem SPB, nebo po určité období SCR – zpravidla vyřizovala Anna Danielová²⁸⁸).

Jisté je, že mnozí žadatelé explicitně zdůrazňovali, že jsou a byli Češi, popř. že se jednalo o „smíšený sňatek“ – i v takových případech je někým do formuláře dodatečně doplněn pojem „Cikáni“.²⁸⁹

Žadatel, který svého otce uvedl jako komunistu, zdůraznil v žádosti za matku, která měla oba rodiče příslušníky z rodiny Kýrů (již zakladatel rodu Kýrů se narodil neromské matce, tedy u nikoho z nich nelze říci, že pocházel z čistě romské rodiny), ve formuláři za matku uvedl v jednom bodě adjektivum „český“ 4x:²⁹⁰

„Národnost, ke které se hlásili před 15.3.1939: *Česká*

V době nesvobody (1939–1945): *Česká dnes: již umučená v Osvětimi*

Státní příslušnost ke dni 15.3.1939: *Česká*

Dnes: *stále česká*“²⁹¹

Ve zdůvodnění věznění pak vyplnil toto:

„Důvod zatčení: *manželka i [se] třemi dětmi 15 roků, 7 roků, 4 roky, manželka [jméno, příjmení] předsedy KSČ*

odsouzen kdy kde v *Osvětimi*

k jakému trestu *umučení v Koncentračním Táboře*

důvod odsouzení *předs. KSČ – manžel Osvětim*“²⁹²

Jistě bylo třeba prověřit, že Osvědčení neobdrží někdo, kdo byl trestán za např. násilný trestný čin, ale není zřejmé, zda bylo třeba rozlišovat i mezi druhy persekuce – tedy stačilo by patrně psát persekuce a bariéra pro podání žádosti by se tím pro žadatele snížila. Zde uvedené odpovědi a vybrané zacházení s kolonkou slouží jen jako ukázka – hlubší rozbor bude třeba provést, až budou prostudovány nejlépe všechny žádosti českých Romů a Sintů.

5.6.3 Mlčení o holocaustu či tiché předávání zkušeností dalším generacím

„Zanedbat spolupráci na strukturování mocenských poměrů,
na boji o moc ve smyslu služby právu, je základní politickou vinou,
která je zároveň vinou morální“
(K. Jaspers 2013: 28–29)

²⁸⁸ Patrně první romská absolventka střední školy – o ní více viz Nečas (2005b: 223–224).

²⁸⁹ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 32 / 29. 6. 2018.

²⁹⁰ Standardním písmem jsou slova předtištěná, v kurzívě stojí vyplněný text.

²⁹¹ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 67/ 15. 8. 2017.

²⁹² Tamtéž.

Již v r. 1991 J. Jelínek (roz. Kýr, * 1919 ve Strážnici) do svých vzpomínek na poválečnou dobu uvedl:

Některé MNV na památku všech „Romů“ nechaly zhotovit pamětní desky, jako je tomu v Petrově, ve Strážnici, v Hrubé Vrbce – ve Svatobořicích. Ostatní MNV buďto tuto úctu opomněly, nebo význam nepochopily. Při návratu domů jsme u některých MNV pocítili neochotu nám pro začátek pomoci, to je v našich srdcích dobře zapsáno. (Jelínek 1991: 32).

Během mého výzkumu, při němž jsem navštívila několik míst, odkud byli Romové odvezeni, našla jsem stopy po tom, že romské rodiny byly v obcích připomínány prakticky od chvíle, kdy zde vznikl pomník obětem 2. svět. války. Na druhé straně na mnoha místech romské oběti pomník zatím nemají. Je otázkou, zda by se této agendy neměla ujmout nějaká instituce, ale jsem přesvědčená, že každá oběť holokaustu či nacistické persekuce by si zasloužila důstojné připomínání.

Zároveň by stavění a existence pomníků napomohlo šířit povědomí o dopadech holokaustu na konkrétní lidi: muže, ženy i děti. Z rodin, o nichž jsem báda, je dosud pomník se jmény a daty narození (byť s chybami) pouze v jednom případě, a sice v Radějově. Ve Vosoudově jsou jména a data uvedena jen u obětí 1. svět. války, zatímco pomník zbudovaný v r. 1984 věnovaný celé romské osadě, která byla na tom místě „vypálena nacisty“ – jak se (v rozporu se záznamy v obecních knihách) na pamětní desce píše. Na desce je navíc uveden chybný rok onoho „vypálení“, 1941, ačkoliv k poslednímu transportu došlo v květnu 1943, tehdy ještě všechny domy stály (viz obr. č. 39). V Bořitově ani ve Svitávce (resp. Doubravici) zatím žádná připomínka umístěna nebyla. Nejsem si vědoma, že by byla umístěna připomínka ostatním rodinám Ištvanů z okresu Blansko (dříve Boskovice), kterým se v této práci věnuji spíše okrajově.

Je patrné, že obce přistupovaly ke svým částečně či úplně vyvražděným romským rodinám různě: někde stojí pomníky, jsou záznamy v kronikách, jinde připomínání nejsou. Jak různé přístupy obce ke svým romským obětem zaujaly, je vidět ze sondy vytvořené Muzeem romské kultury (MRK 2017),²⁹³ zároveň jde o oblast dosud ne zcela popsanou, a především lze očekávat v této oblasti i jistý vývoj do budoucnosti. Doufejme, že se i potomci holokaustem postižených rodin dočkají nejen pamětního místa, ale i atmosféry ve společnosti, která jim nebude bránit se případných pietních setkání účastnit.

V předmluvě ke knize K. Jasperse napsal L. Hejdánek:

Historie není prostě jen to, co se stalo, ale je vedle řady dobrých věcí také plna situací a jednání, k nimž nikdy nemělo dojít a za něž jsou lidé různou měrou odpovědni, tj. na nichž nesou svůj podíl viny. A my k těmto lidem vždycky také náležíme, ať chceme, nebo ne, a to i tehdy, když „nic neděláme“, resp. když jsme „nic neudělali“. Morální a metafyzickou vinu nesou za rodiče jejich

²⁹³ Za upozornění na zprávu děkuji Dušanu Slačkovi, historikovi MRK.

děti a děti dětí; taková vina se nesmaže, ale může být jen přiznána a – pokud to je možné – odčiněna. (Hejdánek In: Jaspers 2006: 16)

Ačkoliv se tato práce nezabývá primárně politikou paměti, dotýká se okrajově i otázky, proč někde památníky romským rodinám stojí, někde jsou uvedena i jména, ale jinde se nenajde žádná zmínka o těchto obětech rasové persekuce českých obyvatel. Dovolím si vyjádřit víru, že budování míst paměti připomínajících odvezení a zavraždění konkrétních osob v KT – ať už romských či židovských – např. u místní školy, na náměstí, u kostela, nebo např. u domu, kde rodina naposledy bydlela (je jedno, zda v podobě pomníků, pamětních desek, či Stolpersteinů), je cestou, která může pomoci tomu, aby též holokaust Romů a Sintů byl důstojněji připomínán, a jak pro veřejnost tak i pro potomky obětí by mohla pomoci budovat bezpečné prostředí pro sdílení cenných příběhů. Zmotnění vzpomínek a připomínání jistě pomáhá tomu, aby se příběhy původních českých Romů staly součástí onoho „Historicko-spoločensko-morálního-vědomí“.

5.6.4 Nacistické lékařské pokusy

Snad osobně nejcitlivější data, k nimž jsem se během výzkumu dostala, se týkala popisů pokusů a jejich následků. Jak z formulářů, tak i z lékařských zpráv vyplývá, že návraty přeživších KT do vzpomínek na tato traumata byly extrémně obtížné. V osobních spisech bývají posudkovým lékařem sepsané podrobné zprávy, z nichž vyplývá, že žadatel musel o svých zkušenostech s tímto lékařem hovořit – a z některých vyjádření je patrný ostych, a to zvláště jde-li o žadatelku a má-li před mužem naznačit, že byla v KT nuceně sterilizována, popř. kdy muž má přiznat, že není schopen pohlavního styku, a že je tomu tak od jeho věznění, ač byl dříve v pořádku. Obvykle se o těchto nejtěžších zásazích a následcích dozvídáme až z druhého kola, neb ve zkoumaných případech např. posudkový lékař nepodpořil pozitivní vyřízení, protože podle jeho zjištění není možné prokázat, že současné problémy jsou způsobené přímo oněmi pokusy konanými v KT. V druhém kole pak žadatelé dodali vlastní posudky od specialistů, kteří jim kladné vyřízení žádosti doporučili a vysvětlili, o jaký experiment, který trvalé či dlouhodobé zdravotní problémy žadateli způsobil, se jednalo.

Jednou z těchto expertek byla MUDr. Nedvědová, sama bývalá vězenkyně KT, její manžel – též lékař – zahynul v AIB na tyfus. Oba byli do KT zavřeni z politických důvodů – za účast v komunistickém odboji a zdá se, že stejně jako V. Kladivová, která se coby historička a bývalá politická vězenkyně KT věnovala holokaustu Romů a velkou část své tvůrčí a badatelské práce věnovala utrpení Romů v AIB, snažila se i dr. Nedvědová pomoci romským ženám nad rámec svých povinností. Pro ÚV SPB napsala toto vyjádření ke sterilizacím, o nichž si jistě musela aktivně sehnat literaturu:

K žádosti [jméno žadatelky], bytem [...], cikánské národnosti, o náhradu za utrpené škody na zdraví způsobené lékařskými pokusy v době nacistického věznění, potvrzují, že na dětech, dívkách a ženách cikánského původu byly v Osvětimi a později i v Ravensbrücku prováděny sterilizace tzv. Claubergovou metodou (v Osvětimi je prováděl SS MUDr. Clauberg většinou osobně). Tato spočívala v tom, že se pod kontrolou rtg paprsků vstříkovala do dělohy žíravá látka

(argentum nitricum) společně s kontrastní hmotou jako ukazatelem. Žiravá látka vyvolala ve vejcovodech sterilní zánět, ty se uzavřely, a tak bylo znemožněno oplození. Vstříkování se děla[lo] bez předchozího vyšetření a pod tlakem, takže ženy byly vážně ohroženy i možností zanesení infekce do dutiny břišní. Zákrok byl kromě toho velmi bolestivý zejména ovšem u dětí a pannen. MUDr. Zdeňka Nedvědová,²⁹⁴ 44 Praha 4 [...].²⁹⁵

Proces odškodnění za lékařské pokusy trval několik let – někteří žadatelé podávali své žádosti již na začátku šedesátých let,²⁹⁶ jiní až na konci či dokonce v r. 1970. Je nutné konstatovat, že propagace mezi romskými potenciálními žadateli byla patrně velmi slabá. Sice ke konci možného podání žádosti pomáhal s agendou nově založený SCR, ovšem když jsem si vytipovala žadatelky, které již žádaly o „Osvědčení“, tedy jsem předpokládala, že jsou více informovány a mohly některé z nich o odškodnění žádat,²⁹⁷ z mnou vytvořeného seznamu byly nalezeny osobní spisy jen asi jedné čtvrtiny, tedy většina buď nežádala, protože se nepovažovaly za oběti pokusů, ale spíše síš proto, že se o o programu nedozvěděla včas. Jistě se bývalí vězni KT mohli o probíhající možnosti dozvědět z tisku a také se tak stávalo, nicméně ne všichni noviny četli. Např. jeden ze žadatelů píše: „Dozvěděl jsem se z Hlasu revoluce č. 45 ze dne 14. 11. 1969, že dne 30. října 1969 byla podepsána v Ženevě dohoda mezi ČSSR a NSR o poskytnutí morální náhrady za morální a fyzické utrpení způsobené pseudolékařskými pokusy v koncentračních táborech...“²⁹⁸ a dále popisuje, z jakých důvodů se ho žádost bude týkat. Na základě této prvotní žádosti obdržel formulář a po jeho vyplnění a potvrzení lékařem, doložení veškerých lékařských zpráv, které by mohly jeho žádost podpořit. Tento žadatel žádal odškodnění za tři různé pokusy (naočkování skvrnitým tyfem, malárií a účinky těla vůči zimě – jak si je vybral z nabídky ve formuláři), které podrobně popsal – kde byly konány, kolika lidem, jaká byla úmrtnost. Vyjmenoval, kdo z jeho rodiny na následky pokusů zemřel, uvedl tři svědky, kteří mu žádost dosvědčili. Zda a v jaké výši obdržel kompenzace, se ze spisu nedozvídáme, ale lze se domnívat, že žádost byla pravděpodobně kladně vyřízena. V jiné osobní složce, kde nejsou vloženy lékařské zprávy, je však poznámka komise: „Žádost nedostatečně doložena svědecky i lékařsky, 3 pokusy na 1 osobě nepravděpodobné“²⁹⁹ – tato žádost byla zjevně zamítnuta. Že by ovšem žadatelka neudala pravdivé údaje, není pravděpodobné – ale pravděpodobně už byla ve velmi pokročilém věku a neměla žádné zkušenosti s úřední agendou.

Jak totiž ze svědectví přeživších vyplývá, právě vězni tzv. Zigeunerlager v AIIIB byli ve vysoké míře zneužíváni k různým pokusům – byly jim infikovány nemoci, popř. vyvolány horečnaté

²⁹⁴ O MUDr. Z. Nedvědové více viz článek z r. 2016 „Sluníčko lágru“ – Příběh Zdenky Nedvědové-Nejedlé, dostupné na: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/slunicko-lagru-pribeh-zdenky-nedvedove-nejedle/> a dále Havlínová (2015).

²⁹⁵ NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 6/ 20. 11. 2017.

²⁹⁶ Např. NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 1/ 20. 11. 2017.

²⁹⁷ Chtěla jsem se zaměřit právě na další žádosti, které by snad o pokusech se sterilizacemi vypovídaly – pro článek – viz Viková (2019b).

²⁹⁸ NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 2/ 20. 11. 2017

²⁹⁹ NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 10. 1. 2019.

stavy a byly na nich zkoušeny různé metody léčby. Přímo v těchto žádostech existují svědectví, že jiní (konkrétně jmenují své blízké) při těchto pokusech zemřeli. Právě během těchto pokusů, kdy jim byly např. vyvolány příznaky nemocí (horečky, tyfu apod.), byly na nich následně testovány léky, popř. ženy se musely podrobit sterilizaci Claubergovou metodou, se osoby takto zneužívané cítily ne jako lidé, ale jen jako pouhé číslo, jejich životy nepředstavovaly pro experimentátory žádnou lidskou hodnotu, museli se vyrovnávat se smrtí svých blízkých, kteří tyto pokusy nevydrželi.

Je velmi pravděpodobné, že mnozí z romských bývalých vězňů a vězenkyň KT se o možnosti podat si žádost nedozvěděli, jiní se sice dozvěděli, ale pozdě a i žádost podali pozdě.³⁰⁰ Protože žadatelé dostávali odškodné podle stupně postižení, na základě rozhodnutí odborné komise, částku 5 000 DM, 10 000, nebo i 12 000 DM, ale nebyl jim způsob rozhodování sdělen a osvětlen, vznikaly mezi nimi pocity křivdy a nerovnosti, o kterých pak psali ve svých dotazech a stížnostech – ty jsou uloženy v jejich osobní složce.³⁰¹ Celkem si žádost podalo 1327 žadatelů, z nichž oprávněnost byla uznána 812 z nich. Z počátku SPB pouze zprostředkoval žádosti a posílal je komisi do Ženevy, později ovšem vyjednal, že sjednanou částku rozdělí mezi žadatele a obdržel 7 500 000 DM (Jelínek 2010; Chaloupková 2013).

Ze sedmnácti žádostí, které jsem měla možnost prostudovat, sedm žadatelů uvedlo, že během pokusů došlo k zásahům do jejich reprodukčních orgánů či k ovlivnění jejich funkcí. Téma je sice velmi osobní a tabuizované, o to je zajímavější, že je zachyceno i ve filmu. Jedna z pamětnic v dokumentárním filmu *Ó, tu kálo čiriklóro* podává svědectví a celkem otevřeně líčí pokusy prováděné v AIIB: „No, šak dělali, tak z toho mám papíry aj, z tych... Já vám říkám teď, ze spodku – že mosim před chlapama být sprostá – Tož ty jehly nahřívali nad temto, jakýsi ten, co, víte, nahřívajú a s drátama do spodku píchali, že, aby ženské měsíčky neměly. No, já nevím... Tož tak to byly ty pokuse, co dělali. Tak z toho mám papíry tady doma.“ [*Ó, tu kálo čiriklóro*, 1997, 38:29-38:52]³⁰²

Na závěr se zmíním ještě o svědectví českého lékaře MUDr. Bláhy, který byl vězněn v Dachau. Zde sledoval prováděné pokusy se slanou vodou – jak dlouho dokáže lidský organismus přežít, pokud dostává jen mořskou vodu – k těmto pokusům měli být do Dachau dodáni Romové z Maďarska (je možné, že sem byli zavlčeni Romové z území bývalého Československa, které bylo za války připojeno k Maďarsku – uvádí se, že asi 1000 osob právě z tohoto území bylo transportováno do KT – viz Nečas 1994a). MUDr. František Bláha, který u procesu s lékaři v Dachau svědčil, byl po válce patrně prvním, kdo o těchto zvěrstvech u nás informoval. Zmínil se mimo jiné o obhajobě, která odmítala pokusy na „cikánech“ uznat s tímto zdůvodněním:

³⁰⁰ Např. NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 3/ 20. 11. 2017

³⁰¹ Viz např. NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 8/ 20. 11. 2017.

³⁰² Za upozornění děkuji historikovi Dušanu Slačkovi.

„K zajímavosti těchto pokusů patří i jejich osud při soudním posuzování. Obhájci se totiž ohradili proti mým obžalobám v tomto případě, protože prý cikáni nebyli národem, který stál s Německem ve válce!“ (Bláha 1946: 96) Ze zkoumaných žádostí nikdo tento experiment nezmínil (zároveň též nikdo z nich nebyl v Dachau). Není mi známo, že by někdo vzpomínku na tuto drastickou metodu sdílel, podal o ní svědectví ve své vzpomínce, dokonce ani nevím, kolik Romů se z Dachau řádově vrátilo. Je to však oblast, která je nanejvýš důležitá ke zmapování celkového dopadu holokaustu i lékařských pokusů romské rodiny i na další životy přeživších.

I z této agendy je patrné, že snaha odškodnit probíhala s dobrou vůlí, ale ne úplně transparentně – zvyhodňovala ty, kteří měli vyšší sociální kapitál, sdělili si vzájemně, že akce probíhá a jaký je vyzkoušený postup. I z tohoto hlediska je nutné brát za oprávněné stížnosti romských žadatelů.

5.7 Poválečný život přeživších

V poválečném životě přeživších bylo mnoho těžkých výzev: pokud se vrátili z KT, obvykle řešili velmi naléhavé problémy – byli nemocní, slabí, ale bez prostředků, buď v „jejich“ domovech – tedy obecních bytech – někdo bydlel (případ Jana Ištvan, který se odstěhoval do města), nebo se jejich domky již nestály (Vosoudov). Většina navrátivších se tak rovnou volila život na jiném místě, většinou ve městě, kde bylo snad více pracovních příležitostí, ač sehnat byt byl také problém. Štěstí měla jedna z příbuzných rodiny Aloisie Ištvanové z Bořitova. Měla po rodičích vlastní domek, tedy měla kde bydlet a mohla poskytnout domov i dalším. Jak ale vzpomíná, vrátila se slabá, nemocná a psychicky zdeptaná: z rodiny se vrátila sama, měla tíživé vzpomínky, jak otec v táboře zešílel a byl ubit. Matka tuto tragédii neunesla a zemřela brzy po něm. V KT zemřel i její bratr a pamětnice zůstala ve svých 17 letech na vše sama. V KT byla do konce dubna, kdy ji v Merane osvobodila americká armáda. Ve své vzpomínce napsala:

Odtud pěšky a vlakem, jak se dalo, jsem se dostala k rodině do Smiřic na Hané, kde jsem čekala přes frontu. V květnu 1945 jsem šla domů a v červnu sice nemocná, jsem šla do zaměstnání. Neměla jsem jiných prostředků ani peněz, tak jsem musela jít do zaměstnání.³⁰³

Podobné těžkosti čekaly i mnohé další, jak jsem zmínila výše, navrátivší se do Strážnice neměli kde bydlet, domky byly stržené a oni se z hrůz prožitých v KT vzpamatovaly sice na svobodě, ale ve zcela nevyhovujících podmínkách v kůlně bez oken. Stejně nevyhovující podmínky k bydlení čekaly i navrátivší se do Ostrožského Předměstí – jejich domky byly stržené a parcely zabrané místními Neromy.

Závažné zjištění se týká poválečných soupisů „Cikánů“, k nimž docházelo na JV Moravě, a zároveň snah Romů, aby nebyli zahrnováni do těchto soupisů „Cikánů“ – jak upozorňuje N. Pavelčíková, žádal takto již výše zmíněný legionář Jan Daniel z Hodonína, který byl z transportu v květnu 1943 – stejně jako 4 dívky a ženy z Radějova – propuštěn. Jeho stížnost nebyla

³⁰³ NA ČR, f. ÚV SPB, Žádosti o odškodnění nacistických lékařských pokusů, anonymizováno – 5/ 20. 11. 2017.

vyslyšena. Byl ujištěn, že nemusí mít obavy, ale v soupise „Cikánů na Hodonínsku“ se kontinuálně vyskytuje. Ještě v r. 1951 se vyskytl soupis pořízený příslušníky SNB, který uvádí v hodonínském okrese celkem 69 (a v dalších letech dokonce 83-85) „cikánů“ – a ovšem dle dalších údajů se jedná o místní rody, kteří nemají s kočovnými „cikány“ nic společného, mnozí se za „cikány“ nepovažují. Lze předpokládat, že v tomto soupise byli započítáni i zbylí členové rodiny Ištvanů, alespoň to vyplývá ze soupisu obcí – Radějov je mezi nimi (viz Slačka 2015: 75).

Je nanejvýš znepokojivé, že úřady dál přistupovaly k těmto lidem, kteří se často odlišovali jen tím, že byli tmavší, tak, že je evidovali, posuzovali jejich snahu se pracovním zařadit, tedy že válka nezastavila kontinuitu v jejich vydělování a sledování, ač jich zbyla pouze nepatrná část a nebyl důvod právě tyto rodiny jakkoliv (a to již po zrušení platnosti zákona č. 117/1927) označovat. Není proto divu, že se přeživší snažili aktivně splynout, měnili svá příjmení a stěhovali se tam, kde je nikdo nezná. Tím ovšem současně přišli také o zázemí, které jim rodná obec mohla poskytnout.

Zda se do podobných soupisů dostali i další členové rodin, mi není známo. Jak jsem výše uvedla, všichni se po válce stěhovali za práci, za lepším bydlením a hlavně do měst. Žili ve smíšených sňatcích, tedy je pravděpodobné, že se těmto praktikám vyhnuli.

6 Etické aspekty postupu při bádání o holokaustu Romů

*„V říši účelů má vše buď nějakou cenu, nebo důstojnost. Namísto toho, co má cenu, lze klást i něco jiného jako ekvivalent, ale co naproti tomu je povzneseno nad jakoukoli cenu, a co proto nepřipouští žádný ekvivalent, má důstojnost.“
(Immanuel Kant)³⁰⁴*

Jak rekonstruovat nezaznamenané příběhy? A jak toho dosáhnout co nejdůstojněji? Právě tuto otázku jsem si vytkla jako jednu z hlavních, jako možný příspěvek aplikované etiky k metodologii postupů při bádání o holokaustu Romů. Na základě vlastní zkušenosti se pokusím formulovat vybrané aspekty související s těmito otázkami.

6.1 Paměť

*„Paměť může být kultivovaná, ale i dekulivovaná hodnotou“
B. Soukupová (2013: 7)*

Jak jsem uvedla výše, jednou z intencí této práce je přispět k tomu, aby se holokaust Romů a zájem o něj stal běžnou součástí našeho společného „HISTORICKO-MORÁLNĚ-SOCIÁLNÍHO VĚDOMÍ“. Na základě konkrétních individuálních zkušeností – individuálních vzpomínek konkrétních rodin – jsem se snažila vybudovat základ pro případové studie, které jsem dále obohacovala svým vlastním badatelským úsilím. V této části práci reflektuji závěry z vlastní „dlouhé cesty“.

Ač pro budování kolektivního vědomí je třeba kampaní, popularizací, vidím jako užitečné zpracovávat nové, dosud neznámé příběhy, které mohou z individuálních pamětí postoupit v kolektivní paměť. Jak B. Soukupová v úvodu ke knize *Paměť – národ – menšiny* píše, jedním z úkolů kolektivní paměti je „navozovat psychickou harmonii: paměť nemůže totiž existovat bez kolektivních rituálů, které mají schopnost sladit antropologický (osobní, individuální) a historický (národní, ale i národnostní, stranický apod.) časový rytmus“ (Soukupová 2013: 6). Dalšími funkcemi jsou vytváření společné soudržnosti (paměť jako tmel) a mobilizační funkce (sebe prezentace v pozitivním slova smyslu): „Menšina si totiž národní paměť přivlastňuje, pasuje se do role jejího jediného „dědice“, ochránce, vykladače a šířitele.“ (Soukupová 2013: 7). Tento mechanismus umožňuje „snít sen o vlastním pozitivním dějinném významu“ a šířit jej, a to mezi přívržence, v komunitě – vytvářet ono my, posilovat vědomí sounáležitosti (tamtéž).

Přeji si, aby zde předložené příběhy nebyly pouze pro minoritní část publika, ale mohly

- a) oslovit co nejširší část populace,
- b) inspirovaly další badatele pro hledání dalších příběhů.

Motto této kapitoly o dvojí tváři paměti – kultivované a dekulivované – vede mě k úvaze,

³⁰⁴ Dle překladu L. Menzla – Kant (1990: 68).

že je stále nutné zkoumat a reflektovat, kam se ubírá trend kolektivní paměti určité skupiny (národa, národnosti, politického či jiného hnutí). O to se pokusím v této kapitole.

Zatím jsem se zmínila pouze o paměti, ale stejně důležité je i zapomínání. Nejde jen o fyziologický proces, tématu zapomínání se věnují i mnozí filosofové, např. J. Sokol Sokol připomínal potřebu formulování a třídění těch zážitků, které mají být udrženy v paměti, bez tohoto úsilí silné zážitky každého člověka se nacházejí v jeho vzpomínkách jako v chaosu. Navíc pokud se příběhy nepředávají dál, nestanou se "tradicí", nemají šanci přetrvat pro další generace (Sokol 2000: 76–86). Teprve tradováním – tj. předáváním zkušenosti – se příběhy stávají společnou nadčasovou tradicí – pro ni J. Sokol užívá pojem kulturní tradice, z níž ta nejzávažnější sdělení se předávají i společensky – např. ve školách (tamtéž 80–86).

Mnozí autoři připomínají také očistnou a blahodárnou funkci zapomínání – bez ní bychom nebyli schopni orientovat se v tom, co má jaký význam, neprožívali bychom. Tato funkce může pomoci odlehčit i v případě traumatických zážitků – „čas léčí“ – zapomenutí a vytěsnění může přinést úlevu. Tématu se věnují např. autoři *knihy Paměť a trauma pohledem humanitních věd* - (např. Kratochvíl 2015: 10, Weinberg 2015: 25). Na druhé straně tito, ale i mnozí další autoři připomínají důležitost připomínání kolektivního traumatu – z pietních důvodů, jako prevenci proti jeho opakování, ale též z nutnosti poskytnout péči lidem, kteří trauma zažili (např. Laub 2015: 153–169).

O. Beran (2014) se zabýval různými filosofickými přístupy k otázce vlivu traumatických vzpomínek na jednání člověka. V jeho pojednání nacházím výklad ke klamným vzpomínkám (reálná vzpomínka je přepsána novou, opravenou vzpomínkou) – viz případ jedné z vnuček Josefa Ištvana z Radějova, která patrně samu sebe přesvědčila o alternativní skutečnosti „Ale moji rodiče zemřeli doma“. Tyto klamné vzpomínky přirovnává autor k přepsání původních vzpomínek na úložišti naší paměti. Naopak ponechání původních traumatických vzpomínek znamená nosit ve své paměti "bolestivý, toxický obsah", který jeho majiteli nadále způsobuje újmu. Doslova píše: „nesu si v sobě něco, co bych raději neměl; mám v sobě uloženu vzpomínku, na kterou bych nejraději zapomněl (ale nemohu)“ (Beran 2014: 27).

Jak jsem si během výzkumu uvědomovala, v rodinách přeživších, jejichž předkové byli postiženi holokaustem Romů a Sintů, dochází jak k předávání povědomí o holokaustu Romů dalším generacím, tak i k zatajení těchto informací. Tato práce stojí dílem na připomínání těchto z části již vytěsněných vzpomínek – během práce s pamětí musela jsem se snažit postupovat s maximální citlivostí, abych odkrýváním těžkých vzpomínek nikoho nezranila. Metodou komunikace, ujišťováním o bezpečném prostředí, které vzpomínkám poskytnu a oceňováním jednotlivých odkrytých střípků podařilo se mi aspoň částečně na základě tří rodinných příběhů detekovat oblasti vzpomínek, které – lze říci – jsou eticky citlivé. Týkají se cesty za důstojností, otázky viny, ale též smíření se.

6.1.1 Otázka paměti a připomínání v rodinách

„Každá paměť si žádá zpředmětnění v prostoru.“
(B. Soukupová 2016: 458)

*„Teprve vyprávěná vzpomínka je určitá a pevná,
proto se právě vyprávění, příběhy, které dávají smysl,
tak dobře pamatují.
Sice se tím možná posunou, příkrášlí, ale zato také vydrží.“*
(Sokol 2000: 78)

Jak jsem již naznačila, je úroveň připomínání velmi různá. Oběti holokaustu Romů a Sintů (samozřejmě stejně jako oběti šoa), pokud zahynuly v KT, nemají své hroby, jen na některých místech mohou odpočívat ve společných hrobech, ale většina z nich byla patrně zpopelněna, ostatky zničeny. Přeživší a potomci přeživších nemohou dojet na místo, které by mohli považovat za pietní. Zdá se však, že nejnáze se jim dojede na místo, kde stál dům či osada, odkud byla rodina odvečena. Zvlášt když tam stojí pomník, je možné tam přinést kytičku či raženou minci (jak je tomu ve Vosoudově – viz obr. č. 41). Zároveň je možné doufat, že se místem paměti stane i nově budovaný památník v Letech.

Jak mi ukázala informantka MB, její zpřítomnění památky zemřelých v prostoru je její vlastní výtvar: kousek cihly z budovy cihelny, kde rodina bořitovských Ištvanů téměř dvacet let žila, se stalo symbolickým kamenem jejího domácího pomníku, ozdobeného krajkou, květinami a fotografiemi zemřelých symbolizují úctu a památku všem obětem, jimž nebylo dopřáno dožit jejich životy do jejich naplnění a byly násilně či nešťastně (např. předčasným úmrtím) ukončeny.³⁰⁵ Tato snaha zpřítomnit si, zhmotnit a vizualizovat vlastní bolest, ale i památku na druhé je velmi důležitým projevem, jenž ukazuje, přirozenou potřebu druhé generace vyrovnat se i s bolestí, kterou převzali od svých předků. Pokud vím, ze všech přeživších, o nichž tato práce pojednává, jen jediný, Pavel Ištvan, se vypravil na místo, kde zemřeli jeho rodiče a tři sourozenci, tedy do Osvětimi, resp. do (dnešního) Státního muzea Auschwitz-Birkenau. Jistě tam jel především kvůli vyřízení dokladu o věznění a úmrtí svých rodičů a sourozenců. O své cestě se sice zmínil v dopise, ale úředním, kde o svých dojmech a pocitech z místa paměti nepíše. S potomky přeživších, s nimiž jsem mohla mluvit, se žádný o plánu navštívit jednu Auschwitz nezmínil – jen NB, která se tam dostala, sdělovala, že je pro ni návštěva tohoto místa velice těžká – takřka fyzicky tam trpěla. Potomek z rodiny vosoudovských – PV mi zmínil, že dokud žila jeho matka, jezdil s ní na místo, kde stála osada a kde je od r. 1984 pomník. V každé rodině se o pomníku mluvilo. Např. VB2 mi sdělila, že kdyby se v Bořitově stavěl nějaký pomník, myslí si, že na jeho odhalení by přijela.

V zásadě ale ve všech rodinách je přítomná snaha být tichý svědek a neviditelný pamětník a strážce předaných těžkých vzpomínek na příkoří, která holokaust Romů a Sintů v jejich rodinách způsobil. Je otázkou, kdo se těchto vzpomínek ujme dál. Převzme je další generace? Bude s kým dál rekonstruovat vzpomínky?

³⁰⁵ Terénní deník, 4. 8. 2019.

Jistě se zde nabízí srovnání se židovských holokaustem. Jak B. Soukupová reflektuje, budování kolektivní paměti, ale i identity židovské společnosti je těsně spjato s připomínáním:

„Poválečná židovská společnost byla utopena ve vzpomínání. [...] Reflexe válečné katastrofy se stala od počátku jedním z nosných elementů poválečných integračních snah židovské reprezentace.“ (Soukupová 2016: 460)

I mezi Romy hraje roli kolektivní paměť. Je ovšem snahou nejen posledních let těžké vzpomínky na utrpení Romů vyvážit i pozitivními vzpomínkami, výraznými hudebníky, významnými osobnostmi, které něčeho dosáhly. Bylo to vidět i terénu, např. při procházení rodové historie radějovských lštvanů. Jakmile jsme se setkali s příjmením Holomek v přímé linii, zájem informátorů se ubral směrem, zda by se dalo zjistit, zda nejsou příbuzní s ing. Karlem Holomkem a s JUDr. Tomášem Holomkem. Toto povědomí o významných osobnostech mne překvapilo. Zároveň poskytlo tak potřebné odlehčení od těžkého tématu, kterým holokaust je.

Oproti snaze potichu si připomínat a být neviditelným strážcem památky, existují však i jiné strategie, které je možné nazvat kolektivní amnézie. Jak reflektuje T. Judt, je možné v poválečné historii sledovat téměř záměrnou snahu evropských států zapomenout – zapomenutí umožnilo „odhodit kompromitující minulost“ a dále: „Bez takové kolektivní amnézie by se Evropa nedokázala tak ohromujícím způsobem pozvednout z popela válečného spáleniště.“ (Judt 2017: 62)

Z této reflexe je zřejmé, že po určitou dobu může mít kolektivní amnézie svou funkci. Je ovšem otázkou, zda není nejvyšší čas nezačít budovat kolektivní rozpomenutí, snažit se zachránit památky, fotografie a ještě rozpovídat ty, kteří mohou sdělit, kdo na fotkách z meziválečného období je. Jedině rozsáhlým a intenzivním výzkumem a vhodnou publicitou se holokaustu Romů a Sintů dostane náležitého důstojného místa v naší kolektivní paměti a snad se i stane součástí „HISTORICKO-MORÁLNĚ-SOCIÁLNÍHO VĚDOMÍ“.

6.2 Reflexe vlivu etnicity na postavení výzkumníků

„Historiografie nastupuje, až když je partie skončena. [...] Historik neustále couvá zpátky po stopách. [...] Teprve když příběh vyprávíme, „postupujeme znovu kupředu po cestě, proběhnuté už opačným směrem“

(P. Ricouer nad textem L. O. Minka)³⁰⁶

Své vlastní pozicionalitě jsem se věnovala jen v úvodu k této práci. Byla jsem si ovšem vědoma toho, že otázka mé pozice – neromské badatelky, byť s dlouhodobým profesionálním zájmem o etnoemancipační snahy Romů, o dění na poli romského umění a literatury atd. – mne neopravňuje k tomu považovat se za „insidera“. Naopak, se vším respektem jsem si stále připomínala, že vliv postavení outsidera v roli výzkumníka (viz Fremlová 2018) musím stále

³⁰⁶ Viz Ricouer (2000: 224-225) a Mink (1968: 687).

zvažovat a reflektovat.

Mnohokrát jsem se přistihla při představě, jak by moji informanti hovořili s romskými badateli. Fascinovaně jsem sledovala filmy vytvořené romskými tvůrci, kteří se věnovali válečným tématům (Renata Berkyová, Věra Lacková) a s velkým respektem jsem sledovala práci Jany Horváthové při nahrávání rozhovorů s pamětníky druhé generace. Zároveň jsem si byla vědoma toho, že rodina, která má obavy před svým okolím z odhalení vlastních kořenů, kvituje moje „neromské mimikry“, které ji neohrozí a s žádnou pověstí proromsky smýšlejících ji před jejím nejbližším okolím nespojí. Každá pozicionalita má tedy z mé zkušenosti dvě strany: jak výhody, tak i nevýhody.

Tím, že výzkum probíhal jak v kontaktu s přeživšími a především potomky přeživších, z nichž většina přiznávala určitou snahu o distanci a obavy, že mohou být jimi poskytnuté informace zneužité proti nim, proti jejich rodině, cenila jsem, že mě zvali k sobě domů. Přesto bych chtěla říct, že pro mne je ideálem pro takovýto typ výzkumu týmová práce, kde v týmu jsou jak Romové, tak Neromové (neb téma holokaustu Romů dílem zkoumá právě i vinu neromské společnosti, přispění Čechů, ale – jak jsem ukázala – též sociální vazby s Neromy, které sledované romské rodiny hojně budovaly) – je k tomu třeba sledovat obě tendence (vylučovací i slučovací) a být pro výzkum vhodným nástrojem. Jak se mi zdá, je klíčová důvěra rodin, s nimiž jsem mohla pracovat. Právě snaha podpořit tyto rodiny nebát se sdělovat, budovat společně s nimi bezpečné prostředí, do něž mohou své vzpomínky vložit, by bylo – podle mne – optimální ve smíšeném romsko-českém týmu, který ukazuje, že cestou zpět do historie je možné kráčet společně, společně ji promýšlet a společně reflektovat. Prakticky se mi těmito společníky stali mí informanti, kteří mi ochotně pročetli mnou zapsané pasáže, kde jejich vyjádření zmiňuji.

Právě respekt vůči rodinám a promyšlení důstojného předávání zjištěných dat byly pro můj výzkum natolik klíčové, že jsou (či snaží se být) základem zde využití metodologie. Úkolem tohoto přístupu je na prvním místě věnovat zvláštní pozornost získávání a budování vzájemného vztahu s rodinou, která je nositelkou vzpomínek.

6.3 Vliv institucí na výzkum holokaustu Romů

Dosud jsem jen okrajově – v úvodu – zmínila instituce, které se především holokaustem Romů a Sintů zabývají. Je jimi na prvním místě Muzeum romské kultury se všemi svými – kromě hlavního sídla – dnes již třemi pobočkami. Jen díky jisté spolupráci s MRK (resp. konkrétními představiteli této instituce) a zároveň s využitím jeho zdrojů (na které mne konkrétní historikové a zaměstnanci z MRK – ať už dřívější nebo současní – upozorňovali), mohla jsem si být jistější, že na své dlouhé cestě netápu a mám s kým svá zjištění sdílet i po odborné stránce. Ač se specializace MRK zdá být zbytečně zúžená, zahleděná jen do svého tématu, musím naopak kvitovat, že mi zároveň imponuje ona snaha o hloubku poznání a maximální koncentrace k meritu věci. Zároveň však může čelit určitým kritickým pohledům. Jak napsal M. Miovský:

Ve vědě existují témata, která jsou společensky citlivější než témata jiná. Některá pracoviště řeší případné problémy se společensky citlivějšími termíny tak, že se jim nevěnují. Tím se nedostávají do žádného konfliktu s jinými institucemi a nejsou spojována s mediálně sledovanějšími tématy. Samozřejmě, že tento přístup není v pořádku a na vědecké úrovni ho lze označit za neetický, neboť přispívá k vytváření izolace a prohřešku proti nejzákladnějšímu úkolu vědy, kterým je její přínos a užitečnost pro společnost. Příkladem takových témat je např. výzkum nezaměstnanosti, některých typů sociální exkluze apod. (Mioviský 2006: 290)

Právě etická rovina výběru témat, kterým se věnujeme, do nichž investujeme svůj čas, může být jak kritériem výběru, tak ale také zdrojem lidské důstojnosti, resp. vědecké důstojnosti badatele. V tomto směru mám na mysli historika – a zde si neodpustím použít i titul – profesora C. Nečase, který je pro mne se vši pokorou k vědě a úctyhodnými znalostmi, nashromážděnými daty, které nám, svým pokračovatelům věnoval – tou nejvyšší úrovní důstojného badatele. Že právě C. Nečas stál u zrodu Muzea kultury a formoval dnes již generace svých pokračovatelů, je pro instituci MRK obrovským kapitálem.

Zároveň jsem si ovšem vědoma, že pro žádnou instituci není možné žít pouze vlastním životem. Každá instituce musí být dobře zasíťovaná, musí se jí dařit udržovat kontakty jak s komunitou příznivců a s veřejností obecně, tak s dalšími odbornými pracovišti. Všechny tyto vlivy, které zde zmiňuji – individuální osobnosti, kolektivní vazby uvnitř institucí, meziinstitucionální vazby – o to vše je třeba pečovat a věnovat této oblasti pozornost minimálně stejnou jako vlastní odborné práci. Jak těžké úkoly toto vše jsou, je zcela zřejmé. I tady si ovšem můžeme sáhnout do oblasti etiky, která nám pomůže zastavit se a zvažovat, co je důležité. Zde bych opakovala s Malým princem „*Co je důležité, je očím neviditelné*“ a na mysli mám důstojnost každého jednotlivého zaměstnance MRK, jehož práci je třeba ctít a za ni děkovat, a to z pohledu nás všech – klientů MRK, kteří můžeme čerpat poznání, zkušenosti i zdroje.

Není to samozřejmě jen MRK, kde vznikají badatelské týmy pro řešení konkrétních úkolů týkající se holokaustu Romů a Sintů. Zmínila jsem již Pražské fórum pro romské dějiny. Workshopy, debaty i projekty organizované a řešené tímto uskupením provázely vznik této práce a do značné míry ji ovlivnily. V rámci reflexe tohoto významného vlivu

6.4 Komu patří dějiny Romů aneb inspirace z postkoloniálních studií a diskusí

Poslední, zároveň však patrně nejzásadnější dimenzí je otázka, kterou není možné pominout: koho jsou to dějiny? Nejsem v roli výzkumníka, který si půjčí od rodin jejich příběh a ten převypráví, v roli zloděje?

Před začátkem projektu mne k jeho promýšlení vedla i snaha o přiblížení se jisté harmonii, souladu s přesvědčením, že pokud se zaměřím hloubkově na život rodin, přiblížím se i poznání neromské společnosti, která tyto rodiny obklopovala. Moje bádání tak není jen o romských rodinách, ale dotýká se možná ještě více oněch faktorů, bez nichž by se vývoj rodin ubíral zcela

jinak – a to jak pozitivních, tak i negativních.

Ačkoliv si nemyslím, že bych rodinné příběhy „kradla“, naopak, snažila jsem se v rámci reciprocit rodinám objevovat jejich zapomenuté předky, přiblížit kořeny jejich rodového příjmení, zároveň si jsem vědoma, že bez spolupráce a důvěry těchto rodin by tato práce měla naprosto jiný charakter. Za podněty pro promyšlení o těchto otázkách děkuji především dvěma ostrým kritikům: jedním je mladý vědec a aktivista D. Maté (představitel proudu *critical Romani studies*) a druhým je T. Radil.

Zatímco s D. Matém jsem měla možnost vášnivě polemizovat, k T. Radilovi jsem vždy vzhlížela s velkou pokorou a úctou, nikdy jsem s ním však osobně nehovořila. Jako bývalý vězeň KT a oběť holocaustu (*šoa*), zároveň vědec a myslitel zastává celkem nekompromisní postoj k tomu, kdo může psát o holocaustu. Hned v první kapitole své knihy *Holocaust a Evropa po sedmdesáti letech. Sociálně-psychologické mechanismy, dopady, asociace* nazvané „Virtuální hřbitov“ upozorňuje na tendence některých znalců holocaustu ukrást osobní vzpomínky přeživším: „Tato zlodějská tendence, které si všimli četní přeživší, má mnoho podob.“ (Radil 2016: 27). T. Radil popisuje různé nabídky na publikování a upravení vzpomínek, kdy se tito odborníci chtějí stát spoluautory zapsaných příběhů – ukazuje, jak snadno může být zájemce o holocaust vnímán jako „zloděj, který neumí na virtuálním hřbitově vzpomínek nabídnout mlčení, vnucuje svou službu jako obchod. Vyjadřuje metaforicky: „Je to, jako kdyby se k vám někdo proti vaší vůli přidružil a šel s vámi na hřbitov, se kterým nemá nic společného, část toho hřbitova by si přivlastnil i s hroby těch, k nimž vy máte vztah, a přitom by ho vůbec nenapadlo, že dělá něco nevhodného. Dodejme, že podobní jedinci nemají na virtuálním hřbitově holocaustu vůbec co dělat“ (tamtéž).

Ač s ním nelze nesouhlasit a je samozřejmé respektovat jeho postoj: na onen virtuální hřbitov nechce doprovod, chce tam být sám, nepotřebuje jej (a navíc své vzpomínky a svou zkušenost předal), na druhé straně mezi potomky původních českých Romů a Sintů je mnoho potomků přeživších, s jejichž odchodem se ze společnosti nenávratně ztratí znalosti a poslední zbytky kultury, která byla součástí místního pestrého koloritu. Právě snaha zachránit fotografie, vědět, kdo na nich je, ukázat si na nich celou tragédii pro českou společnost, která byla romským holocaustem ochuzena o podstatnou složku sebe sama, ale i že je třeba učinit maximum pro zvěčnění jejich památky.

Podporou mého názoru může být i kniha Ch. E. Wyatta, který poznamenal: „Cikánská“ fotografie přiznává jen jednu pravdu, a to neřešitelné problémy. Mediální praktikové z této omšelé formy vytesali ortodoxní dogma, přijatý kód, jenž nevyžaduje přemýšlení [...].“ (Wyatt 2005: 10)

A dále zdůraznil nový pohled a potřebu nového přístupu: *[...] cílem Roma Rising/Romského obrození [je] nalézt a zobrazit významnou část této menšiny“ – na více než 100 portrétech jsou představeni zástupci Romů, jimž se daří uspět, budují střední třídu; hlavním cílem je dokázat, že: „Intelligence a lidská ctížádost nejsou výsadní genetickou vlastností nějaké vybrané*

populace; jsou charakteristické pro jakoukoli skupinu.“ Vyjádřil své niterné přání: „chovám naději, že si média při sledování tohoto českého národního příběhu najdou nový hlas“ (tamtéž)

Proč nazval romské obrození českým národním příběhem? Šlo o záměr – podstrčit veřejnosti myšlenku, že nejde o součást romských dějin, ale o součást českých dějin, dějin malé země, v níž se daří romským osobnostem vyniknout, dosáhnout úspěchu?

Zároveň je třeba mít na paměti i slova historika A. de Baetse, jenž se odkazuje k dokumentům OSN *Joint Declaration on Freedom of Expression and Responses to Conflict Situations* zabývající se i otázkou legitimního použití práva na ochranu pověsti. Práci historiků mohou v tomto směru omezovat nebo znemožňovat například zákony přijaté na ochranu pověsti národů a států či jejich oficiálních představitelů a také pověsti soukromých živých nebo již zesnulých osob. Mrtví by podle de Baetse měli mít právo na důstojnost a ochranu své pověsti, ale neměla by stát na stejné úrovni jako u živých osob. „Historik by na druhou stranu měl vynášet pravdivé, byť privátně citlivé či potenciálně urážející soudy pouze v případě, kdy to slouží veřejnému zájmu.“ (de Baets 1999-2014 in Adamec 2021)

Jako se Wyatt ve své knize snažil bořit navyklé stereotypy, i badatelé na poli holokaustu Romů se musí snažit hledat nové cesty a přesvědčit ostatní a ujistit i sami sebe, že nejsou zloději příběhů, ale služebníci cesty za lidskou důstojností tohoto stále ještě nedostatečně zdokumentovaného fenoménu.

7 Shrnutí a diskuse

*„Dlouhý stín druhé světové války [...] dopadá tíživě
na celou poválečnou Evropu. [...]
Mlčení o nedávné evropské minulosti bylo nezbytnou podmínkou
budování evropské budoucnosti. [...]
Poválečná éra v Evropě trvala velice dlouho;
nyní se konečně uzavírá.“
(Tony Judt)³⁰⁷*

Tři případové studie – ač s velmi různou úrovní hloubky i šířky – přispěly k detekování eticky citlivých momentů představujících poměrně široký základ, z něhož lze vycházet pro formulování jednak závěrů, ale též odkrýt další otázky, které by bude dobré dále zkoumat.

7.1 Výzkum

Pro výzkum byly záměrně vybrány rodiny poznamenané utrpením v době nacismu, všechny spojovalo také (v meziválečném období) příjmení Ištván – některé z nich byly téměř vyvražděné, jen z jedné se podařilo třem členům přežít dokonce i věznění v KT a dalších táborech a následně tito přeživší podali svá svědectví o utrpení Romů v době nacismu.

Případové studie se podařilo zasadit do širšího historického kontextu a pomocí genealogického bádání ukázat, že kořeny všech tří rodin sahají do jedné z nejstarších migračních vln spojené s termínem tzv. tolerovaných „Cikánů“, tedy že patřily k těm rodům, které se na JV Moravě staly místními již v průběhu 18. století. Je dost možné, že všechny tři rodiny měly jednoho společného předka – Eliáše Ištvana, který byl v r. 1784 z nařízení reskriptu Josefa II. umístěn v obci Okrouhlá, ovšem neusadil se a jeho potomci se v průběhu 19. stol., resp. začátkem 20. stol. usadili v obcích, o nichž tato práce pojednává.

Rodiny pojí i podobná zkušenost poválečná: v původní obci žádný z potomků původních rodin již nežije. Všichni přeživší (kromě Matěje Ištvana, jenž dožil v Radějově) se ze svých domovských obcí odstěhovali, většinou do větších měst či míst, kde měli naději, že nikdo nebude pátrat po jejich původu, či kde jim nikdo nebude připomínat, že jejich rodiny byly téměř úplně či částečně vyvražděny. Spojuje je také snaha ochránit další generaci tím, že ji jen velmi omezeně informovali (nebo jí dokonce nepředali žádné informace) o válečném utrpení, kterým byla jejich rodina zasažena.

Snahy těchto rodin vybudovat lepší, důstojnější podmínky pro život vlastní i pro životy svých potomků je možné sledovat až k nejstarším pramenům, v nichž Romové popisovali své obtíže s opatřením dostatečné obživy.

V rodinách lze též sledovat již v poválečném období stopy určité fragmentace rodin, kdy někteří z přeživších přestali udržovat kontakt s dalšími přeživšími příbuznými (v jednom případě bratr – přeživší KT – se sestrou, která v KT nebyla, sestřenicemi i bratrancem, z nichž

³⁰⁷ T. Judt v předmluvě ke své knize *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945* (Judt 2017: 10).

někteří KT přežili; ve druhém případě z transportu vyjmutá z rodiny jediná přeživší,) – ať už hrála roli snaha nepřipomínat si minulost, či za těmito změnami stály jiné důvody, je zřejmé, že i tento proces fragmentace mohl přispět k tomu, že se zástupci dalších generací mnohdy nedozvídali o dopadu holocaustu Romů a Sintů na jejich vlastní předky. Jejich povědomí tak může být pouze částečné či dokonce žádné.

Příběhy by mohla spojovat i snaha o odškodnění: především v poválečné době hrálo silnou roli vzájemné si svědčení, tedy je zřejmé, že se přeživší KT mezi sebou kontaktovali, aby si vzájemně vypomohli. Důležitou roli zde sehrál i Svaz Cikánů-Romů, který několika desítkám přeživších pomohl tuto agendu vyřídit. Bohužel, po jeho rozpuštění se žádná další organizace na pomoc přeživším v této oblasti nespécializovala. Mnohdy tak byli odkázáni na vlastní úsilí, popř. pomoc Svazu protifašistických bojovníků. Ukazuje se, že hodnota osobních spisů žadatelů o „Osvědčení“ může sloužit též k rozpoznání specifických obtíží těchto rodin při dokazování pravdivosti jejich vzpomínek a prakticky kontinuální nepřipravenost úředníků poskytnout přeživším či jejich potomkům adekvátní radu. Právě nedostatky v úředním vyřizování poukazují na skutečnost, že žádosti romských žadatelů byly spíše jen okrajovou záležitostí této agendy. Romští žadatelé se tak mohli cítit opět upozaděnými občany, jimž nemá kdo pomoci.

7.1.1 Upírání lidské důstojnosti a útoky na ni

Jedním z nejzávažnějších zjištění mé práce byla skutečnost, že někteří z mých informantů se obávali, aby se o jejich účasti na tomto výzkumu nedozvěděli lidé z jejich okolí – ukázalo se, že se veřejně ke svým předkům zavražděným za války z rasových důvodů, nehlásí. Obávají se toho, jak by se změnil pohled lidí v jejich okolí, pokud by se k romskému původu začali veřejně hlásit.

Tato skutečnost mne nutila přemýšlet o vztahu k romství, jaký panuje ve společnosti: jak se tento vztah utvářel a proměňoval? Je tato opatrnost mých konkrétních informantů na místě? Opravdu by je lidé v jejich okolí posuzovali dle toho, k jakým předkům se hlásí? Samozřejmě, tato otázka je pouze řečnická – odpověď na ni jsem nehledala a ani ji hledat nebudu. V mém výzkumu šlo spíše o hledání příčin – jak strachu informantů z prozrazení jejich částečně romských předků, tak stavu společnosti, která v nich takový strach vzbuzuje.

Jak už jsem uvedla výše, vnímání či prezentování Romů (či historicky „Cikánů“) jako občanů druhé kategorie (popř. nekulturních, zaostalých, přírodních) se dotýká a dotýkalo lidské důstojnosti všech Romů, kteří byli s tímto pojetím konfrontováni. Chápání „romství“ jako nevýhodné, v určitém slova smyslu i nepřijatelné a zatěžující identity vedlo některé z potomků přeživších k tomu, že se k romské národnosti raději nehlásí. Pokud ovšem ještě dnešní společnost toleruje takové projevy intolerance a umožňuje kategorizování lidí podle jejich barvy pleti a původu, je jistě třeba zamyslet se nad stupněm vývoje takové společnosti. Jak dokládá van Baar, dle humanisty Herdera musí společnost stát na třech pilířích: univerzální důstojnosti, kulturní aktivitě (resp. umělecké tvůrčí činnosti) a morální nesouměřitelnosti (van Baar 2011: 96). V knize nazvané *Uměním k lidskosti* je toto Hedererovo stanovisko:

My Němci bychom jako Američané ještě klidně žili v našich lesích, anebo v nich ještě spíš drsně válčili a byli hrdiny, kdyby nás řetěz cizí kultury těsně nespoutal a nenutil nás celá staletí chtěj nechtěj táhnout s sebou. Říman získal svou kulturu v Řecku, Řek z Asie a z Egypta, Egypt z Asie a Čína možná z Egypta – tak pokračuje řetěz článků po článku a jednou snad ovine celou zeměkouli. (Herder 2011: 95)

Je závažnou otázkou, z jakého důvodu se v současné české společnosti udržuje představa o Romech jako o druhořadých (tzv. „nepřizpůsobivých“) a je tolerována? Již Herder zdůrazňoval význam sociálního prostředí a požadavků, které jsou na jednotlivce i skupiny kladeny (viz Herder 2011: 94). Zde se nabízí také otázka viny: na čí straně vina za tento stav leží? Může za to celá společnost, která o své téměř zaniklé bohatství nepečovala, a dokonce jeho rozvoji (resp. romským etnoemancipačním snahám) bránila? Může za to i zamlčování holokaustu Romů a Sintů? Mohou za tuto skutečnost potomci přeživších, kteří se více svých přeživších rodičů neptali, více se nebránili asimilačním tlakům a tendencím svých rodičů své děti chránit v neznalosti a v zapomnění?

Ať je možné pojmenovávat jednotlivé faktory, které k dnešnímu stavu přispěly, výsledek je zatím neměnný: „společnost jako taková“ (tedy jako celek) nedává potomkům přeživších holokaustu Romů záruky, že má zájem si příběhy jejich rodin vyslechnout a že je za jejich sdílení ocení. Nedokáže je ujistit o tom, že jim dokáže poskytnout více zaslouženého respektu a ochránit je před dalšími útoky na jejich lidskou důstojnost.

V předložených příbězích můžeme mapovat, jak k tomuto stávajícímu stavu přispěly vybrané historické faktory. Detekována byla např. neochota obcí přijmout romskou rodinu do svého svazku a udělit jí domovské právo. Dalším důležitým faktorem byla kriminalizace romských rodin četnictvem – četníci, dá se říci, postupovali jako „stroj pro eliminaci zločinnosti cikánů“, přístup k romským usedlíkům byl do jisté míry odosobněn, jejich kontrola při každé nahlášené krádeži (ač nebyla rodina pro nějaký trestný čin postavena pod policejní dohled) se jistě dotýkala lidské důstojnosti členů těchto rodin. Zmíněny byly i obtíže v získání legálního zdroje obživy, v meziválečném období pak stálého zaměstnání – postavení v roli „druhořadých“ vedla k pauperizaci a marginalizaci těchto rodin. Vytlačování těchto rodin na okraj vedl na druhé straně k pevnějšímu semknutí se těchto rodin a k vytváření či upevňování společné identity – vlastního pojetí MY vs. ONI.

Podoby upírání, zraňování či dotýkání se lidské důstojnosti konkrétních osob v předložených případových studiích měly velmi různou podobu. Na tomto místě chci připomenout aspoň ty nejzásadnější: dle svědectví a vzpomínek mezi ně patřilo odeslání konkrétních členů rodin do CT/KT (a to včetně označení za „cikány“ českými úřady – ať už zastupiteli nebo četníky), postavení těchto lidí v CT/KT, nehumánní podmínky i poměry, utrpení a úmrtí nejzranitelnějších členů rodin (starých osob a malých dětí), které ostatní členové rodin nedokázali ochránit, fyzické týrání, ponižování, v KT pak nucená účast na lékařských experimentech, pokusy o sterilizaci – to vše byla traumata, s nimiž se přeživší museli vyrovnávat prakticky celý svůj život. Další kapitolou dotýkající se lidské důstojnosti byla

zátěž spojená s vyřízením „Osvědčení“ a snaha o dosažení kompenzací za věznění v KT. V několika případech byla odhalena chyba úředníků, kdy chybné sdělení mohlo přeživší či jejich potomky zdržet od vyřízení agendy, což způsobovalo jejich frustraci, v některých případech se pak „Osvědčení“ nedočkali (ať už sami vyřizování vzdali, nebo se vyřízení žádosti nedožili).

Vedle těchto konkrétních dopadů na lidskou důstojnost, jimž byli vystaveni jednotlivci často trpící (dnešním slovníkem řečeno tzv.) posttraumatickým syndromem, můžeme hovořit též o menšinovém stresu (Meyer 2003), který prožívali jako příslušníci minoritní skupiny (ať už se u konkrétních členů rodin jednalo o přiznanou či připisovanou identitu). Kombinace obou těchto rovin – jak osobní, tak i skupinové – vyústilo v mnoha případech ke snahám chránit nastupující generaci tím, že se traumata spojená s holokaustem Romů dále nesdělovala a tajila dokonce i uvnitř rodin před těmi nejbližšími. Na tomto místě je třeba připomenout, že k těmto procesům a proměnám docházelo v době, kdy bylo deklarované univerzální právo na důstojný život. Jak bylo toto právo Romům, potomkům přeživším zajištěno? A pokud ne, směřuje současná společnost ke skutečné nápravě? Tyto otázky je třeba dále zvažovat a hledat na ně odpovědi.

7.1.2 Neuznání národnosti a specifických kulturních prvků

Ačkoliv jsem se během výzkumu nezaměřila na projevy pamětníků hodnotící vztah státu (a potažmo společnosti) k Romům jako k etnické skupině, nositeli kulturních tradic a specifického jazyka, není možné pominout tento velký paradox. Na jedné straně můžeme příběhy sledovaných rodin vyprávěné z pohledu potomků vnímat od období meziválečného jako snahy o začlenění se, boj o sociální vzestup, na druhé straně je možné sledovat příběhy z pohledu mocných – např. úředníků státního aparátu, zástupců církve (četnictvo, učitelé, kněží, obecní zastupitelé) – a detekovat snahy o udržení povědomí, že se jedná o členy specifické skupiny. Alespoň z archivních dokumentů vyplývá, že bylo udržováno povědomí o jejich původu, které tyto rodiny nadále stigmatizovalo a pomáhalo udržovat je v pozici „druhořadých“ občanů.

Zároveň na straně těchto „mocných“ chyběla snaha o diskusi možného vlastního kulturního rozvoje Romů, o využití romského jazyka a kulturních specifík např. v oblasti vzdělávání. Je třeba zde připomenout zmiňovaného vizionáře Jana Daniela, který své představy o „tom národu“, jenž se skrze dosažené vzdělání stane platným členem československé společnosti, napsal v dopise prezidentovi (viz kap. 5.1). Další doklady o podobném smýšlení k dispozici nejsou, ovšem je pravděpodobné, že ono prozření bylo přítomné, byť možné latentně. Uvědomovat si jej mohli legionáři, bývalí vojáci v 1. svět. válce, politicky se aktivující Romové, ale i mladší generace, která vyrůstala formována prvorepublikovými rozpory a dostalo se jí vzdělání. Ze zkoumaných rodin máme doklady především z poválečné doby, kde se tento rozpor odrazil jednak ve spise Rudolfa Daniela, poválečného druha Anny roz. Ištvanové (resp. Růžickové) a dále ve svědectví Jana Ištvan (*1924 Bořitov), který na moudrost svého dědečka (Jan Ištvan, * 1884 Svitávka) zavzpomínal v osobní vzpomínce v r. 1997, nezmínil ovšem, že v r. 1935 byl život dědečka náhle ukončen střelami četníků. Snahy připomínat utrpení Romů za války bylo přítomné i u Manželky Jaroslava Ištvan, Marie Ištvanové roz. Růžickové, jejíž

otec, matka i bratr zahynuli v AIB – spolu s druhem své švagrové, Rudolfem Danielem, se stala členkou Komise bývalých vězňů KT při Svazu Cikánů-Romů a aktivně se zapojila do snah připomínat oběti rasové persekuce z řad Romů. Jak násilné rozpuštění tohoto prvního občanského uskupení Romů zasáhlo a zbrzdilo jejich etnoemancipační snahy na dalších téměř dvacet let, si lze jen domýšlet.

V předložených příbězích jako memento vystupuje příběh Pavla Ištvána, který prožil strastiplný život: jeho otec aktivní komunista byl zároveň úřady veden jako „cikán“, s touto nálepkou byl s celou svou rodinou, matkou, dvěma bratry a dalšími odvezen do KT, kde všichni zahynuli. Pavel tak za 2. svět. války osiřel, celá jeho rodina byla vyvražděna, zůstal mu strýc, čtyři sestřenice, neromská teta a nevlastní sestřenice. Po válce se krátce po nástupu na vojnu rozhodl z vojny utéct, při pokusu o překročení hranic byl chycen a mučen, donucen k nesmyslnému přiznání a následně exemplárně potrestán deseti lety nejpřísnějšího vězení. Vrátil se s podlomeným zdravím, poznamenán na celý zbytek života, jedním z následků bylo, že nemohl mít děti. Tato tragédie konkrétního lidského života jako by symbolizovala dopady krutosti různých systémů (prvorepublikového i obou totalitních) na životy Romů. Ač je příběh Pavla Ištvána mementem z hlediska upírání lidské důstojnosti konkrétnímu jednotlivci, je současně i mementem dlouhé cesty za důstojným postavením umlčovaného, zatajovaného, nepřipomínaného a jen s vynaložením extrémního úsilí odškodněného holokaustu Romů. Že se mnozí z poměrně malé hrstky přeživších či jejich potomků svého odškodnění nedočkali, je v práci aspoň konkrétními případy zdokumentováno. Zároveň si jsem vědoma, že jedním z přínosů této práce je též poukázání na potřebu hlubšího výzkumu v této oblasti.

Předložené rekonstrukce dosud neznámých či méně známých romských rodin byly setaveny z podstatné části s potomky přeživších, tzv. druhou a třetí generací. Ukázalo se, že tato cesta je možná, a dokonce i nutná – např. příběh Pavla Ištvána by bez pomoci jeho příbuzných zůstal patrně neznámý. Zároveň však tento postup bádání má svá specifika a úskalí.

7.2 Eticko-metodologické příspěvky k výzkumu holokaustu Romů

Během psaní této práce jsem postupně dospěla k poznání, že coby badatel dotýkající se více citlivých rovin (rodinného traumatu z holokaustu, strachu informantů z toho, že budou rozpoznáni většinou společností jako potomci Romů, pokud mi sdělí citlivé informace svých rodin, ale i zapomínání a nepřipomínání obětí, ale též možného vinění těch, kteří snad mohli transportovaným pomoci k vyjmutí z transportu a o toto se nepokusili) musím zvažovat více specifických závazků, které je možné formulovat jako principy zodpovědnosti. Právě dodržení těchto „závazků“, resp. principů by mělo vést k vytvoření **bezpečného prostředí** pro tento typ výzkumu.

1.

Na prvním místě byl pro mne **princip zodpovědnosti vůči obětem**, kterým náleží důstojné připomínání. Je třeba o jejich životech psát s maximální citlivostí, ale zároveň neohýbat skutečnost, neeliminovat zjištění (např. z archivních dokumentů, v mém případě též

z novinových článků), která se do prvotní představy o obětech nehodí a nestojí v naprostém souladu s výpovědí jejich potomků. Naopak, je vhodné tato zjištění přiznat, ovšem je nutné je zmínit s maximální obezřetností a citlivostí, aby se nedotýkala další generace. Velmi důležitá je interpretace kontextu. I tyto archiválie lze číst s ohledem na památku obětí a mohou pomoci lépe vykreslit okolnosti, za nichž k tragédii českých Romů a Sintů došlo. Zároveň je třeba požadovat nezapomínání a připomínání těchto obětí. Výzkumník je vázán všemi těmito okolnostmi a lidská důstojnost obětí nacismu je pro něj na prvním místě.

2.

Zcela zásadní bylo pro mne sledovat **princip zodpovědnosti vůči přeživším i jejich potomkům**, tedy první, druhé i třetí generaci, ať už se stali mými informanty, či nikoliv. Právě je jsem mohla necitlivým přístupem nejvíce poškodit, popř. jim způsobit neúměrnou zátěž. Především těm, kteří se mnou spolupracovali, jsem se snažila vyjadřovat podporu a vděk, zároveň jsem i oceňovala jejich statečnost vracet se se mnou k těžkým vzpomínkám, čemu byla jejich rodina, jejich blízcí či oni sami vystaveni. Byť postupně vyjadřovali potřebu, že by se o prožitých křivdách těchto rodin mělo vědět, současně jsem věděla, že s nimi odkrývám vzpomínky, které mnozí jejich nejbližší neznají a které dalším generacím nepředávají.

Z mé zkušenosti vyplývá, že výzkumník se při takovémto výzkumu dostává do specifického rizika: pokud nabízí druhé a třetí generaci spolupráci na výzkumu – je možné, že jim odkryje skutečnost, kterou sami neznají a která před nimi byla jejich rodiči ukrývaná. Na druhou stranu se může stát nástrojem toho, co potomci přeživších chtějí sdělit, nač chtějí upozornit. Jednoznačně ovšem lidská důstojnost všech těchto informantů musí být pro výzkumníka zásadní na zcela zásadním místě – získání fotografií, dokumentů a vzpomínek a rodinné perspektivy je pro uctění další památky obětí velmi cenné a nenahraditelné, ale důstojnost lidí, kteří mají tyto dokumenty ve svých rodinných archivech, musí být respektováno.

3.

Další oblastí je **princip zodpovědnosti vůči lokalitám a jejich obyvatelům** i dalším aktérům – výzkum a jeho následný výstup by měl napomoci jejich kultivaci, nesmí způsobit novou zátěž pro žádnou ze zúčastněných stran. Výzkumník jednající se zastupitelstvem, kronikáři, matrikáři, místními pamětníky a dalšími aktéry, kteří mohou přispět nejen k výzkumu, ale případně i k tomu, že bude dále připomínání obětí rozvíjeno, musí zvažovat a reflektovat svá jednání tak, aby bylo zcela zodpovědné vůči všem zúčastněným a žádný ze zúčastněných se necítil být manipulovaným subjektem, i zde je na prvním místě jejich lidská důstojnost.

4.

Archiválie týkající se rodin byly nalezeny v mnoha archivech a muzeích a je tedy třeba zvažovat také **princip zodpovědnosti vůči institucím**. Dodržení pokynů, jak nakládat se snímky pořízenými v jejich archivech, je zcela samozřejmé. Co však samozřejmé tolik není, je jak naložit s pokyny k odkazování na data v těchto archiváliích získaná. Především se jedná o dilema, kdy archivy? doporučují uvádět kompletní data osob, na jejichž osobní složky potřebují odkázat, ač vím, že tyto osobní složky obsahují citlivá data týkající se nejen holokaustu Romů, těch, k nimž se osobní složky vztahují, ale např. i jména a adresy jejich dětí.

Na jednu stranu výzkumník samozřejmě dbá pokynů institucí, umožní dalším badatelům jít v jeho stopách (budou-li mít potřebu se do citovaných archiválií podívat), na druhou stranu je třeba chránit i samotné instituce, resp. data, která poskytují badatelům a o nichž patrně nevědí, že se lze díky nim přiblížit k vysoce osobně citlivým osobním údajům. V důsledku tak výzkumník může napomoci ochránit instituci i tím, že neodkrývá zcela otevřeně, která z osobních složek se týká holokaustu Romů.

5.

Výzkum by měl vždy přinést nové vědecké poznání – ať už vede k formulování nových teorií, nebo se jedná aplikovaný výzkum. Výzkumník by měl tedy sledovat i **princip zodpovědnosti vůči vědě** – zda se nedopouští prohršků vůči vědě tím, že některá data upozadí, jiná zdůrazní, ale též jaké obohacení vědeckého poznání jeho výzkum přinese, tedy celkově: zda je z vědeckého hlediska jeho výzkum obhajitelný a přínosný. Kromě abstraktního vědeckého poznání je třeba mít na paměti i vědeckou obec – výzkumníky, kteří budou kráčet ve stejných šlépějích. I ty je třeba respektovat s jejich potřebou dozvědět se, odkud jsou která data získaná, s možností je dále verifikovat a využít.

V této oblasti bylo hlavní dilema vyřešeno tím, že jsem dala přednost ochraně informantů a jmen osobních složek – tedy tato práce neposkytuje plné informace o názvu složek, ovšem s přesvědčením, že pokud badatel půjde stejnou cestou, jako jsem kráčela já, dopátrá se přesných citovaných a odkazovaných zdrojů.

6.

Práce na třech případových studiích mi poskytla mnoho důvodů přemýšlet o jejich odkaze pro dnešní společnost. Na základě této zkušenosti je třeba formulovat i **princip zodpovědnosti vůči současné i budoucí společnosti**: krutá a zbytečná smrt všech lidských bytostí, které se staly obětí kategoriálního vraždění, je mementem, na které nesmí být zapomenuto a musí být s úctou připomínáno. Právě tak lze dát naději současné i budoucí společnosti, že k podobným selháním ani v daleké budoucnosti nedojde.

7.

A konečně bych chtěla formulovat i ne zcela zanedbatelný **princip zodpovědnosti vůči sobě samé(/mu)**. Jako výzkumnice jsem se (nutno říct, že za posledních třicet let) dostala několikrát do fáze, kdy jsem si od tématu holokaustu Romů, resp. od oblasti vzpomínek na válečné utrpení Romů, musela vždy na čas odpočinout – vzpomínky pamětníků se mne natolik dotýkaly, že jsem několikrát prožívala silnou sklíčenost a bezvýchodnost, které byly umocněny i nedostatečným uznáním tohoto utrpení Romů českou veřejností. K tomuto bodu musím na základě vlastní zkušenosti sdělit, že pro výzkumníka je důležité odborné zázemí, možnost svá dilemata sdílet a zvažovat s dalšími výzkumníky, ideálně jak s Romy, tak i s Neromy, kteří mu mohou poskytnout pomocnou reflexi, ocenění i podporu.

8 Závěr

*„Etiku? Kdo a jménem jaké autority by si dnes mohl dovolit předkládat světu nějakou etiku?“
(Heidegger 2013: 22)*

Příběhy všech tří rodin, jejichž rekonstrukce se stala základní náplní této práce, mají mnoho společného, i když samozřejmě, každá z nich je svým způsobem i specifická. Všechny tři spojuje velice dlouhá, těžká a místy i krutá cesta za společenským uznáním, za možností nalézt důstojné místo ve společnosti. Tato cesta byla provázena dlouhodobou sociální distancí od většinové společnosti, jejich marginalizací i kriminalizací, zároveň také snahami těchto lidí zlepšit své postavení a dosáhnout důstojnějšího postavení ve společnosti. Navzdory jejich snahám a dosaženým úspěchům byly všechny tyto rodiny kontinuálně evidovány jako „cikánské“.

Na základě nacistických zákonů byly za 2. svět. války všechny tyto rodiny postiženy rasovou persekucí, během níž byli mnozí jejich členové zavražděni v koncentračních táborech. Zbylí rodinní příslušníci (na prvním místě bývalí vězni KT, ale mnohdy též ukrývající se) se museli po válce vyrovnávat s velkými traumaty – všichni zažili dlouhodobé ohrožení, čelili nejistotě a strachu, bývalí vězni KT měli za sebou neskutečné fyzické i psychické utrpení a po válce se museli vyrovnávat s děsivými vzpomínkami na nehumánní zacházení, včetně nedobrovolných lékařských pokusů a nedobrovolných pokusů o sterilizace. Ač se snažili tyto vzpomínky před další generací tajit, přenášeli svá traumata i na své děti. Vzpomínky na vlastní postavení zbavené veškeré lidské důstojnosti, jemuž byli tito za války v KT vystaveni, byly pro ně celoživotním bolestným traumatem. Vyrovnávat se museli také s bolestí nad ztrátou blízkých osob, se ztrátou zázemí, osobních věcí, se ztrátou domovů, o které mnozí z nich přišli. Zároveň se museli ve svých obcích smířit i s přítomností a nepotrestáním těch, kteří je a jejich blízké neochránili a napomohli této kruté snaze o jejich likvidaci, které – alespoň někteří – obviňovali z toho, že se jejich jména dostala do nacistického soupisu lidí „odlišné rasy“.

Z příběhů je patrné, že se jim bezprostředně po válce nedostalo žádné odborné pomoci a mohli se spolehnout jen na své osobní vazby a vzájemnou pomoc. Prakticky všichni takto postižení, s nimiž (či s jejichž potomky) jsem měla možnost hovořit a jejich příběhy zpracovat, ze své domovské obce odešli a své poválečné životy žili v mnohdy desítky ale i stovky kilometrů vzdálených městech, kde nikdo pohnutou historii jejich rodiny neznal, kde jim ji nikdo nepřipomínal. U dvou rodin došlo následně k oslabení původních (i blízkých) rodinných pout a rodiny potomků (ač žily ve stejném městě) se brzy po válce přestaly stýkat. Ač důvody nejsou zcela objasněné, zdá se, že se takto bránili tomu, aby si prožité trauma vzájemně připomínali. Mezi důsledky válečného utrpení lze tedy počítat i další fragmentizaci (patrně jen některých) rodin mezi pozůstalými.

Také tento dopad holokaustu Romů je možné nahlížet z hlediska etiky, neb jednou z příčin mohla být i skutečnost, že utrpení rodin z rasových důvodů bylo v poválečném uspořádání druhořadé a přehlížené a v případě Romů i s jistým podtextem „mohli si za to sami“, tedy oběti

byli ještě sekundárně viktimizováni, což se opět dotýkalo jejich lidské důstojnosti. Patrně také proto se v některých rodinách přestali k romskému původu hlásit a vědomí o vlastních romských kořenech nepředávali dalším generacím. Ač faktorů mohlo být jistě více, nepřipomínání holokaustu Romů a Sintů, mlčení o něm, popř. dokonce zpochybňování jeho rasistického zdůvodnění, se opět dotýkalo lidské důstojnosti a mělo devastující dopad na členy takto postižených rodin.

Další oblastí, která Romům mohla v souvislosti s prožitým utrpením přinést újmu a dotýkat se jejich lidské důstojnosti, byla snaha domoci se odškodnění. V práci je mechanismus doložen snahou získat odškodnění za v KT zavražděného rodiče (ale mohl se týkat i vlastního věznění a ukrývání se). I zde se členové zkoumaných rodin mohli potýkat s tím, že buď oni sami nebo jejich předkové byli označováni jako „Zigeuner/ Asozial“, s takovými dokumenty pak měli prokazovat úmrtí příbuzného u soudu, aby byl prohlášen za zemřelého a byl mu vystaven úmrtní list, takový dokument museli přikládat ke své žádosti o vystavení „Osvědčení“ pro účastníky odboje a oběti nacismu. Někteří se setkávali s nedostatečnou kompetentností úředníků, kteří jim měli poskytnout přesnou radu, ale jejich rady spíše celý proces zdržely. Žadatelům nebyly vysvětleny důvody průtahů, z čehož mnozí získali dojem (o němž psali své stížnosti), že stát čeká, až zemřou, aby jim nemusel nic vyplácet. Lze říci, že tyto odškodňovací akce, které měly lidem ulehčit a pomoci se s traumatem vyrovnat, měly z pohledu tohoto výzkumu závažné nedostatky, které nejenže ohrožovaly zdraví i životy lidí, s nimiž bylo tímto způsobem zacházeno, ale docházelo k jejich další traumatizaci – museli se vracet do svých nejtěžších vzpomínek a následně museli sami – bez pomoci – prokazovat jejich pravdivost. Skutečnost, že jim úřady nevěřily v této jejich těžké zkušenosti, byla pro ně další ranou, která se dotýkala jejich lidské důstojnosti.

V závěru je třeba zdůraznit, že ač hloubkové zaměření na tři oblasti (Boskovicko, Strážnicko a Dačicko) a v nich žijící tři rodiny (rodina Jakuba a Jana Ištvanových – přidělena ke dvěma obcím na Boskovicku, rodina Adolfa Ištvana z Vosoudova a rodina Josefa Ištvana z Radějova) poskytují každá jinou perspektivu a na jejich případech mohly být detekovány různé momenty dotýkající se lidské důstojnosti, ani jako celek nelze tyto tři případové studie vnímat jako zástupce všech příběhů původních českých Romů – stále jde především o hloubkovou sondu do tématu.

Romské rodiny byly za války odvečeny ze stovek českých a moravských měst a bude dále třeba odhalit příběhy, které zůstávají stále ještě nepopsány a upadají v zapomnění. Na prvním místě je tomu z pietních důvodů (je třeba dát všem obětem důstojné místo v oblasti připomínání holokaustu – uctít jejich památku), na druhém místě je třeba – a to jak pro očistu společnosti (na cestě k uznání holokaustu Romů), tak pro její ochranu – hlouběji zkoumat celý mechanismus a konsekvence, které napomohly nacistickému Německu z konkrétních lokálních vazeb tyto rodiny Romů a Sintů vytrhnout a poslat na hromadnou vraždu. Nelze vinit konkrétní starosty – tlak nacistického Německa byl obrovský a nespokojenost nacistických orgánů s příliš vysokým množstvím osob, které unikly první vlně transportů tzv „cikánů“, je známá a doložitelná. I tak je ovšem s podivem, že je tak málo známých případů, kdy se obec

pokusila aspoň někoho ze svých romských obyvatel zachránit. Do výzkumu nebyly zařazeny rodiny, které nebyly holokaustem Romů postiženy – buď byly včas zbaveny statusu „cikáni“, nebo byly – bez zbavení tohoto statusu – i nacismem tolerovány jako pro obec prospěšní. Zdá se, že takových případů bylo velice málo a pokud se mi podařilo s potomky aktérů navázat kontakt, k romskému původu se nehlásili, účast ve výzkumu odmítli a já se rozhodla – být po určitém zvažování a několika pokusech o nový kontakt – toto jejich přání plně respektovat (v práci neuvádím ani informace zjištěné o jejich rodině v archiváliích, abych konkrétní rodinu chránila).

Tato práce na jedné straně dokazuje, že výzkum holokaustu Romů a Sintů s využitím druhé a třetí generace je možný, na druhé straně ale upozorňuje i na rizika s tímto výzkumem spojená. Specifickým úkolem výzkumníka je **vytvořit bezpečné prostředí** pro vlastní bádání. Jednak si výzkumník musí být plně vědom, že může svými otázkami u informantů jítřit nezhojené rány a způsobovat tak znovu se probouzející traumata, a dále že se informanti mohou cítit být v ohrožení, že někdo z jejich okolí odhalí jejich identitu a budou opět onálepkováni označením „Cikáni/Romové“ (a „hození do jednoho pytle“ s těmi, kteří se chovají nepříjemně). Z mé zkušenosti je třeba toto přání osob postižených holokaustem plně respektovat a snažit se jejich identitu chránit, zároveň je ovšem třeba přispět k proměně náhledu na holokaust Romů a Sintů tak, aby se v budoucnu nemuseli bát sami veřejně promluvit. Další zkoumání a odhalování může vést jednak k tomu, aby se společnost stala před podobným selháním lépe ostražitou, citlivější ke vznikajícím nerovnostem a bezpráví, aby jako celek dokázala kategoriálnímu bezpráví včas zabránit. Současně je však třeba postupovat s maximální citlivostí k informantům a neohrozit jejich důstojnost, ale ani důstojnost bývalých či současných obyvatel obce, nezatížit lokální vazby, ale přinést jim možnost nových pohledů a nadějí.

Co se týče připomínání obětí, ze zde tří hlavních zkoumaných lokalit v první lokalitě není žádná připomínka obětí romského holokaustu, ve druhé lokalitě je hromadná deska bez uvedení jmen a ve třetí lokalitě byla vyrobena a ve škole umístěna pamětní deska se jmény a daty narození všech obětí ze sledované rodiny. Takto různé zacházení s památkou v KT zavražděných osob svědčí o velice různých přístupech jak obcí, tak i místních aktivistů ze Svazu protifašistických bojovníků, kteří se o uctění památky obětí starali v některých oblastech více a v jiných méně důsledně. Z jedné rodiny tak mají své jméno „vryto do kamene“ všechny oběti, v další jen jediná (kámen je umístěn v Německu na místě transportu oběti do vyhlazovacího KT Auschwitz), ovšem v Česku není tato rodina připomínána vůbec. Ve třetí obci je kamenná deska s chybným datováním likvidace celé romské osady, zatím bez uvedení jmen obětí. Tato práce je v tomto směru opět jen určitou sondou do oblasti, jíž by se měla nadále věnovat soustředěná pozornost. Rozhodně nelze na základě zde předložených zjištění formulovat obecně platné závěry, spíše jen ilustrovat rozdílnost přístupů obcí.

Tato práce je postavena na výzkumu tří rodin silně poznamenaných holokaustem Romů a Sintů, a to prakticky sedmdesát až osmdesát let od události, přesto do jisté míry stojí přímo

na spolupráci s potomky přeživších (nebo se snaží s navázat kontakt s příbuznými) – do výzkumu byli přizváni zástupci první (pouze v jednom případě) a především druhé i třetí generace, druhým pilířem výzkumu se stalo terénní šetření a třetím – co do množství dat nejširším – genealogické a archivní bádání, díky němuž bylo možné sledovat různé perspektivy příběhů a zachytit kontrast mezi „emickou“ a „etickou“ perspektivou, kde ona etická perspektiva je složena z pohledů četnictva, učitelů, kronikářů či zastupitelů (a emická pohledem rodiny). Právě rozdílnost pohledů dokládá zcela nenahraditelnou hodnotu, kterou představují rodinné vzpomínky – včetně rodinných fotografií a dokumentů zachovaných v rodinných archivech. Zároveň však odhaluje i specifické nároky kladené na výzkumníka, které spadají do etické roviny, neb se dotýkají hledání nejsprávnější cesty, jak s rozdílnými pohledy dále pracovat.

V příloze představené tři případové studie přinášejí poměrně mnoho nových poznatků a dovoluji si doufat, že zviditelnění životních obtíží některých členů a příběhů rodin, které se mnou potomci holokaustem postižených rodin sdíleli, může pozitivně ovlivnit ono historicko-morálně-sociální vědomí současné české společnosti.

Vedle hlavního cíle byl sledován i druhý cíl práce: snaha reflektovat rizika výzkumu holokaustu Romů zvolenou metodikou, která je do jisté míry nová (především zpřístupněním osobních spisů žadatelů o „Osvědčení“) a dosud je s jejím využitím jen omezené množství zkušeností. Právě přínos druhé a třetí generace byl natolik významný, že se ukázalo jako velice zásadní v podobných výzkumech pokračovat. Zároveň byla detekována rizika podobného přístupu, která byla formulována jako principy zodpovědnosti vůči těmto subjektům:

1. vůči obětem holokaustu Romů
2. vůči přeživším a jejich potomkům (jak informantům, tak i k těm, kteří zatím na spolupráci nepřistoupili)
3. princip zodpovědnosti vůči lokalitám a jejich obyvatelům i dalším aktérům
4. vůči institucím (muzeím a archivům)
5. vůči vědeckému poznání
6. vůči současné i budoucí společnosti
7. vůči vlastní osobě (jako badatele i člověka)

Během výzkumu byly detekovány otázky, jimž by se výzkumy týkající se holokaustu Romů měly dále věnovat. Jednou z nich je i otázka viny za jejich utrpení, která byla formulována situačně – dle toho, komu je sdělení určeno. Zároveň byla informanty vina přičítána různým osobám či stranám.

Ztráta důstojnosti a kdo je vinen?

Někteří potomci přeživších – moji hlavní informanti – měli otázku viny spojenou přímo s nevhodnými poznámkami patrně méně citlivých osob ve své obci, jiní vinili nacismus jako takový a současně připouštěli, že přeživší vinili především sebe, že se včas nepokusili o útěk na Slovensko. Oblast viny za selhání modernizovaného a byrokratizovaného lidstva, které

dopustilo holokaust, je řešena mnoha mysliteli (za všechny viz Arendtová 1995, 1996, Bauman 2003, Jaspers 2006) a výrok výše citovaného učitele H. Arendtové – M. Heideggera – zde stojí jako memento ústící v otázku: byli by dnešní politici, zastupitelé, starostové, členi policejního aparátu, ... a všichni spoluobčané – byli bychom my odhodlanější pokusit se ochránit? Ač by se společnost v demokratickém zřízení měla svým vlastním vývojem sebekultivovat, učit vyšší toleranci, respektu k odlišnostem (jak fyzickým, tak kulturním a sociálním – k odlišným názorům, zvykům atd.), je na místě upozorňovat i na sílící opačné tendence především populistických stran ochotných zjednodušit a pojmenovat problém, proti kterému se lidé spojí, vytvořit společného nepřítele – ať to byli dříve Židé či „Cikáni“, později Romové. Jako nelze uplatňovat kolektivní vinu na celou českou společnost, která nepomohla ohroženým Romům, je dle mého názoru nutné odmítat všechny kolektivní viny a ptát se vždy po míře osobní zodpovědnosti.

Proto je tato práce – ač se ve svých důsledcích zabývá nedostatečným vyrovnáním se s vinou za holokaust Romů – méně o vině a více o hledání důstojného postavení: romské rodiny žily své životy s určitou vizí důstojnějšího života (spojenou i se společenským uznáním), kterého chtěly dosáhnout skrze vzdělání, skrze politickou participaci, skrze podnikání (obchodní činnosti), skrze zaměstnání (ale i jistě skrze další oblasti), muži těchto rodin se považovali za pravé vlastence meziválečného Československa (jeden jako legionář, jiní jako obránci státu při všeobecné mobilizaci), přesto byli kontinuálně registrováni jako „cikáni“ a jako takoví se stali terčem kategoriálního vraždění. Nejen na jejich památku, ale i pro rozvoj na jedné straně poznání a na druhé straně pro prohloubení onoho historicko-sociálně-morálního vědomí – vidím jako vysoce potřebné příběhy těchto i mnohých dalších rodin nenechat propadnout v zapomnění, ale připomínat je, budovat romským obětem památníky a v jejich výročích je vždy v očích dnešní veřejnosti zviditelnit, o nich učit v místních školách. Jsem přesvědčená, že právě skrze poctivě vybadané, odkryté a sdílené – obrazně znovuprožívané – příběhy lze dosáhnout toho, aby se holokaustu Romů dostalo v očích české veřejnosti důstojného postavení a stalo se zcela nepřijatelným skrze jeho znevažování získávat populistické hlasy. Přála bych si, aby se situace ve společnosti natolik změnila, aby všichni mí informanti a jistě mnozí další mohli s hrdostí a bez obav z možných následků vystoupit ze své anonymity a veřejně sdílet těžké příběhy vlastních rodin. Přála bych si, aby se potomci přeživších osob postižených holokaustem Romů neobávali dalším generacím v rodině a také příbuzným i známým sdílet, co jsem se od nich dozvěděla já. Jen tak se stane památka těchto zbytečně zmařených životů a následné bolesti, kterou museli přeživší unést, živoucí a její odkaz nezanikne. Zároveň chci vyjádřit obrovskou vděčnost všem, kteří byli ochotni mi své příběhy svěřit a ke zviditelnění utrpení svých předků přispět.

Mým osobním přáním je, aby tento společný výzkum, na němž zástupci rodin částečně participovali, dopomohl tomu, aby se připomínání holokaustu Romů v Česku dostalo náležitě pozornosti a současně aby se v rodinách, které se musely s těmito traumaty vyrovnávat, našly druhé generace způsob, jak dalším generacím povědomí o prožitých hrůzách předávat.

Ač v tomto směru tato práce pouze uvádí další možné směřování hlavních zjištění, věřím, že aspoň dílčím přispěním naznačuje možnou cestu k těmto vytčeným cílům.

Prameny a další zdroje

Publikovaná, zveřejněná či dostupná svědectví přeživších z rodin Ištvanů

(využitá v této práci)

- Bártová (roz. Ištvanová) Marie – 1997 [uloženo v MRK]
- Blumaierová (roz. Ištvanová) Aloisie – 1987 [otištěno in Nečas 1994]
- Ištvan Jan 1988 [otištěno in Nečas 1994], 1997 [uloženo v USHMM, dostupné on-line]
- Ištvanová (roz. Růžičková) Marie – 1973 [uloženo v MRK]
- paní VR – vnučka Josefa Ištvana (Radějov)³⁰⁸
- Štěpánková Josefa roz. Ištvanová – 1986 [otištěno in Nečas 1994]

Rozhovory a korespondence

- Rozhovory s vnučkou a pravnučkou Aloisie Ištvanové z Bořitova, 2016–2022, – označeny jako NB, MB (narozeny ve 40. a 70. letech) - místo anonymizováno, způsob záznamu: pořízeny tři nahrávky (délka rozhovorů 3:03:25, přepis 45 NS), uloženy v archivu autorky pod značkami DM450137.
- Rozhovory s dalšími vnučkami Aloisie Ištvanové, 2016-2020, označené jako VB1, VB2, VB3 (narozen ve 40. letech)
- Rozhovor s bývalou kronikářkou Radějova a její sestrou (in Terénní deník 19. 10. 2018, rozhovor uskutečněn v Radějově). Značky KR=kronikářka , SR =sestra. (narozeny 30. a 40. léta 20. století)
- Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018. – značky VR, PR (VR, nar. 20. léta, PR, nar. 40.-50. léta 20. stol.) - místo anonymizováno, způsob záznamu: pořízena nahrávka (délka rozhovoru 3:03:25, přepis 45 NS), uložena v archivu autorky pod značkou DM450137.
- E-mailová komunikace s PR, MB, NB, PV, paní Naďou Polákovou, matričními úřady, archivy aj.
- Záznamy v Terénním deníku – i zde informace z rozhovorů (i telefonických hovorů) s pamětníky v navštívených lokalitách, s dalšími potomky Jakuba Ištvana a Aloisie Ištvanové z Bořitova, příbuznými Adolfa Ištvana z Vosoudova

³⁰⁸ Nepublikováno, poskytnuto z rodinného archivu.

Archivy a muzea – archivní fondy

ABS Praha – Archiv bezpečnostních složek

- Fond V MV, Správa vyšetřování StB

AKPR Pražský Hrad – Archiv kanceláře prezidenta republiky Pražský Hrad

- záznamy o skartovaném spisu M 31050/35 (v něm dokumenty z 1928–1935)

Archiv MNO / MO ČR – Dostupné z: kramerius.army.cz

- vyhledané novinové články

Archiv obecního úřadu v Radějově

Arolsen Archives – Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org>

Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau (Former German Nazi Concentration and Extermination Camp) – Dostupné z: <http://www.auschwitz.org/en/search/>

Moravský zemský archiv v Brně (MZA Brno)³⁰⁹

- A 18 – Statistický zemský úřad markrabství moravského
- A 19 – Zemská donucovací pracovna (1848–1949)
- B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7908
- B 22 – Zemská školní rada, Brno (1874–1949)
- B 26 – Policejní ředitelství Brno
- B 40 – Zemský úřad Brno, dříve Moravské zems. místodržitelství
- B 72 – Zemské četnické velitelství Brno
- C 47 – Krajský soud Jihlava 1850–1949
- E 67 – Sběrka matrik – online, Dostupné z: actapublica.eu

Moravský zemský archiv v opavě (MZA Opava)

- digitalizované zdroje – matriční zápisy (MN, MO, MZ) a sčítací operáty (Sč. Op.)

Muzeum romské kultury v Brně (MRK)

- MRK, Písemné materiály, 18/2004, Pozůstalost V. Kladivové, karton 5
- MRK, Písemné materiály 17/91 (ano), 430/2001, 43/2003, 18/2004, 326/17, 97/19 ? – co vše?
- MRK, Pozůstalost C. Nečase.
- Jelínek, J. 1991. *Vzpomínky na Osvětim*. Nепublikovaný strojopis, uložen v MRK v Brně. MRK 17/91.

Národní archiv v Praze (NA ČR Praha)

- Fond MŠ, Ministerstvo školství, i.č. 371, kart. 1474 – cikánské školy
- Fond MV ČR – Ministerstvo vnitra ČR
- Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva (PŘ Praha)
- Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1921–1930

³⁰⁹ V závorce uvádím, pod jakou zkratkou je pramen uveden v textu práce.

- Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940
- Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950
- Fond ÚV SPB – Ústřední výbor Svazu protifašistických bojovníků (osobní spisy členů ÚV SPB, osobní spisy žadatelů o odškodnění „pseudolékařských pokusů“, soutěž 2705 Josef Jelínek – viz Jelínek 1980)

Poslanecká sněmovna parlamentu ČR

- Digitální knihovna 1918–1919

Státní oblastní archiv v Třeboni (SOA Třeboň) – Digitální archiv

- Cikánský tábor Lety, NAD 29
- Bohusoudov – Sčítací operáty
- Plavsko – Kronika
- Sbírka matrik Jihočeského kraje, 1587–1949 (1952) – Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/>

Státní oblastní archiv v Zámrsku (SOA Zámrsk)

Sbírka matrik – Dostupné z: <https://vychodoceskearchivy.cz/home/zivotni-situace/badani/matriky/>

Státní okresní archiv Blansko (SOKA Blansko)

- A 1 – OÚ Boskovice – Okresní úřad Boskovice – sčítací operáty 1921
- B 12 – AO Bořitov – Archiv obce Bořitov
- B 14 – AO Lhota Rapotina – Archiv obce
- B 27 – AO Černá Hora – Archiv obce
- B 96 – AO Okrouhlá – Archiv obce
- B 134 – AO Svitávka – Archiv obce Svitávka
- E 14 – ČS Blansko – Četnická stanice Blansko
- E 15 – ČS Černá Hora – Četnická stanice
- E 16 – ČS Jedovnice – Četnická stanice Jedovnice
- E 26 – ČS Kunštát – Četnická stanice
- E 28 – ČS Lysice – Četnická stanice
- E 31 – ČS Svitávka – Četnická stanice
- E 39 – ČS Velké Opatovice – Četnická stanice
- F 19 – Národní škola Bořitov
- F 158 - Národní škola ve Svitávce

Státní okresní archiv Hodonín (SOKA Hodonín)

- Fond AM Strážnice, St-2
- Fond AO Radějov
- Fond OkÚ Hodonín – Sčítací operáty

Státní okresní archiv Jihlava (SOKA Jihlava)

- Fond Archiv obce Knínice (i.č. 1, 2, 8,11, 29, 32, 33, 63)

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec (SOkA Jindřichův Hradec)

- Fond Okresní úřad Dačice (i.č. 60, 98)
- Fond Policejní přihlášky Dačice
- Fond Základní devítiletá škola Horní Slatina (katalog 1941–1942, 1942-1943)
- Sčítání lidu 1857–1921 (Bohusoudov, i.č. 2118 a 2132) (dostupné na www.digi.ceskearchivy.cz)

Státní okresní archiv Pelhřimov (SOkA Pelhřimov)

- Fond AM Nový Rychnov
- Fond MŠR (tj. Obecná a měšťanská škola Nový Rychnov) (Matriky žáků 1910-1920)
- Fond OÚ Pelhřimov
- Sčítání lidu 1921 (Nový Rychnov)

Státní okresní archiv Rokycany (SOkA Rokycany)

- Fond AO Mlečice
- Fond AO Radnice
- Fond ČS Liblín

Státní okresní archiv Zlín (SOkA Zlín)

- Fond AM Luhačovice

United States Holocaust Memorial Museum (USHMM)

- Jan Istvan memoir (Document | Accession Number: 1998.A.0305), digitalizováno, dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn501912> [18. 8. 2022]

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA–VHA)

- Databáze legionářů a padlých z 1. světové války (dříve <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>; nový odkaz: <https://www.vuapraha.cz/databaze-vha/>)
- Fond Kancelář legií (osobní spisy legionářů) – tzv. KLEG
- Fond Sběrka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození (/osobní spisy žadatelů o osvědčení dle zákona 255/1946 Sb.) – tzv. „255/1946“ (jména a data narození těchto žadatelů anonymizují – viz metodologie)
- Fond Vojenské kmenové listy (Kmenový list – Adolf Ištvan)

Zemský archiv v Opavě (ZA Opava)

- Sběrka matrik severomoravského kraje (Sb. matrik) – Dostupné z: <https://digi.archives.cz>

Bibliografie

- Abakunova, H. 2021. Between History and Myth: The Roma Oral History Accounts on the Reasons about Their Persecution during the World War II in Ukraine, GLS Conference on Romani Studies, Prague 2021. Dostupné z: <https://gls2021.ff.cuni.cz/abstracts-participants/> [10. 8. 2022].
- About, I. 2012. Underclass Gypsies. An hystorical approach on categorisation and exclusion in France in the nineneteenth and twentieth centuries. In: Stewart, M. (ed.). *The Gypsy „Menage“*. *Populism and the new anti-gypsy politics*. London: Hurst and Company.
- About, I., Abakunova, A. 2016. *The genocide and persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review*. Berlín: International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA).
- Abu Gosh, Y. 2008. *Escaping Gypsiness: Work, Power and Identity in the Marginalization of Roma*. Disertační práce, Vedoucí: F. Vrhel, Praha: FF UK. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/24770?lang=en> [20.1.2019].
- Adamec, J. 2021. Historičky holokaustu před soudem: Co mají společného kauzy Anny Rosmusové, Deborah Lipstadvové a Anny Hájkové. *Paměť a dějiny* 1/2021, 9-21. Dostupné z: https://www.ustrcr.cz/wp-content/uploads/2021/04/PD_1_20_s9-21.pdf [25. 7. 2022].
- Adámek, J. 1982. Migrace ve Strážnici v 17. století. *Národopisné aktuality* 19 (1): 8–24.
- Adler, E. R., Čapková, K. (eds.). 2020. *Jewish & Romani Families in the Holocaust and its Aftermath*. New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Alinčová, M. 2003. Vzpomínky paní Onodyové a jejích příbuzných. *RDŽ* 10 (1): 62–75.
- Amnesty International 2019. Kromě Evropského soudu pro lidská práva či Evropské komise přidává svou kritiku České republiky kvůli vzdělávání Romů i Výbor OSN. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/4631/romove-antisemitismus-i-projevy-nenavisti-vybor-osn-kritizuje-cesko> [10. 8. 2022].
- Amendar 2018. *Amendar. Pohled do světa romských osobností*. Brno: MRK.
- Amnesty International 2022. Stav lidských práv v České republice v roce 2021. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/zprava/5340/stav-lidskych-prav-v-ceske-republice-v-roce-2021> [10. 8. 2022].
- Andrš, Z. 2010. *Některé aspekty kultury banátských Rromů prizmatem rumunské kalderašské romštiny*. Disertační práce. Praha: FF UK.
- Arendtová, H. 1995. *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Praha: Mladá fronta.
- Arendtová, H. 1996. *Původ totalitarismu*. Praha: Oikoymenh.
- Baláž, J., Minařík, P. 2016. Dokumentace související s vyřizováním agendy spojené se zákonem č. 255/146 Sb. Vydávání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. In: *Ročenka VHA 2015*. Praha: Vojenský historický ústav, 30-49. Dostupné z: http://www.vuapraha.cz/sites/default/files/documents/rocenka_vha_2015_vodotisk_-_kopie.pdf [20. 8. 2018].
- Baloun, P. 2020. *„Cikáni, metla venkova!“ Tvorba a uplatňování proticikánských opatření v meziválečném Československu, za druhé republiky a v počáteční fázi Protektorátu Čechy a Morava (1918–1941)*. Ph.D. Thesis. Praha: Univerzita Karlova.
- Baloun, P. 2021a. Between memory and amnesia: Silencing the genocide of the Roma in local memory in the Czech Lands. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.), *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*, 81–104. Oxon: Routledge.
- Baloun, P. 2021b. Czechoslovakia – Chapter 8, in Marushiakova, E., Popov, V. (eds.), *Roma Voices in History. A Sourcebook. Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Ferdinand Schöning, Paderborn, an imprint of the Bill-Group, 549–

- Baloun, P. 2022. Holocaust a jeho následky optikou židovských a romských rodin mezi dějinami žen a gender history. *RDŽ* 29 (1): v přípravě.
- Barša, P. 2011. *Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo.
- Bartash, V. 2020. The Romani Family before and during the Holocaust: How much we know? An Ethnographic-historical Study in the Belarusian-Lithuanian Border Region. In: Adler, E. R., Čapková, K. (eds.), *Jewish & Romani Families in the Holocaust and its Aftermath*, 17–41. New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Bartash, V. 2021. Resistance or survival? Roma in Soviet partisan units: Memories and archival evidence. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.), *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*, 107–124. Oxon: Routledge.
- Bauman, Z. 2003. *Modernita a holocaust*. Praha: Slon.
- Beníšek, M. 2004. Indolog Vincenc Lesný a romistika. *RDŽ* 11 (3): 145–174.
- Beran, O. 2014. Traumatické vzpomínky a jednání. *Filosofie dnes* 6 (2): 22–42.
- Bergen, D. L., Browning, C. R., Engel, D., Fletcher, W. A., Hayes, P., Marrus, M. R., Tec, N. 2009. *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Volume I: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office (WVHA)* (G. P. Megargee, Ed.). Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt16gzb17>
- Berkyová, R. 2017. Obětujeme Romy ve prospěch vědy? Kritická reflexe pojmů „porajmos“ a „holokaust“ v diskurzu (nejen) romistické historiografie. *BMRK* 26/2017, s. 39–57.
- Berkyová, R. 2020. Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o „Osvědčení“ podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety. *RDŽ* 27 (2): 55–90.
- Blackburn, S. 1996. *Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Bláha, F. 1946. *Medicína na scestí*. Praha: Orbis.
- Bláha, F. a kol. 1966. *Následky války na lidském zdraví*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Blažek, T. 2018. Po někdejší největší romské osadě zbyla jen pamětní deska pod stromem. I-dnes 26. května 2018. Dostupné z: https://jihlava.idnes.cz/cikan-rom-osada-integrace-historie-valka-bohusoudov-knincevysocina-12x-/jihlava-zpravy.aspx?c=A180521_402662_jihlava-zpravy_Mv [2018-08-23].
- Blecha, I. 1995. *Filosofický slovník*. Olomouc: Fin.
- Blomster, R., Roman, R. B. 2022. Finland. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.) 2022. *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Schöningh, Paderborn: Brill, 359–397.
- Bobbio, N. 1996. *The Age of Rights*. Cambridge: Polity Press. [cit. dle Rosenkranzová 2021b.]
- Brown, C. A., Meacham, B. 1995. Tiling Strategies in the Patchwork. In *Fractals In Engineering-Proceedings Of The Conference On Fractals In Engineering 94*: 245. World Scientific.
- Brožovičová, K. 2012. *Žena v tradiční kultuře. Sociokulturní sondáž přenosu tradice lidového oděvu v genderové linii*. Disertační práce, vedoucí Alena Křížová. Brno: FF UM, Ústav evropské etnologie.
- Bubeničková, R. Kubátová, L., Malá, I. 1969. *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda.
- Cigánek, V. 1942. Divadlo cigánského rodu Kýrů. *Národní střed* (May 24), s. 3.
- Burds, J. 2009. Sexual Violence in Europe in World War II, 1939–1945. *Politics Society* 37: 35–73.
- Cichý, M. 2000. Cikánský internační tábor v Ústí nad Labem. In: *Ústecký sborník historický*. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem, Archiv města Ústí nad Labem, s. 182-195.

- Cope, M. 2008. Patchwork neighborhood: children's urban geographies in Buffalo, New York. *Environment and Planning A*, 40 (12): 2845–2863.
- CVVM 2019. Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2019. Tisková zpráva o průzkumu veřejného mínění. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4905/f9/ov190415.pdf [10. 8. 2022].
- Čapková, K. 2005. *Češi, Němci, Židé ?: národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Praha: Paseka.
- Červenka, J. a kol. 2014. Dujto baro mariben Bařizovcate / Druhá světová válka v Batizovcích Rozhovor s Helenou Čonkovou – Jořkarkou (* 1927) jako jedna z možností edice memorátu. *RDŽ* 21 (1): 91–103.
- Červenka, J. 2015. „Cikan, Gypsy & Rom – dynamika pojmenovávání Romů v různých diskurzích.“ In: Podolinska, T, Hrustič, T. (eds.) *Čierno-biele svety. Romovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, Ustav etnologie SAV. 324–45.
- Čtvrtník, M. 2014a. Máme právo být zapomenuti? *Archivní časopis* 64/2014: 190-191.
- Čtvrtník, M. 2014b. Zrušení § 37 archivního zákona a vylidnění dějin. *Archivní časopis* 64/2014: 356-359.
- Daniel, B. 1994. *Dějiny Romů*. Olomouc: PedF UP v Olomouci.
- Daniel, R. [nedatováno]. *Housle a kůň*. [Nepublikováno, svázaný strojopis.] Uloženo v MRK, značka MRK 326/17. [Originální strojopis uložen u Prof. N. Pavelčíkové, která kopii ze svého osobního archivu již před několika lety poskytla nejen MRK, ale i dalším institucím. Jak píše M. Závodská: „Jeden exemplář kopie je zřejmě uložen v knihovně Slezského ústavu SZM v Opavě pod sign. 60413. Další exemplář kopie je v knihovně Semináře romistiky ÚJCA FFUK Praha.“ (Závodská 2011: 100).]
- De Baets, A. 1999–2014. *Defamation Cases against Historians*, s. 346–349. Viz též *Joint Declaration on Freedom of Expression and Responses to Conflict Situations*. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 1999–2014. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15921&LangID=E> [2. 2. 2022]. [Citováno dle Adamec 2021: 10].
- Donert, C. 2008. „The Struggle for the Soul of the Gypsy“: Marginality and Mass Mobilization in Stalinist Czechoslovakia. *Social History* 33 (2): 123-144.
- Donert, C. 2017. *The rights of the Roma: The struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donert, C., Rosenhaft, E. 2022. *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*. Oxon: Routledge.
- Durozoi, G., Roussel, A. 1994. *Filozofický slovník*. Praha: EWA.
- Düwell, M., Braarvig, J., Brownsword, R., Mieth, D. (eds.) 2014. *The Cambridge Handbook of Human Dignity – Interdisciplinary perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dvořák, T., Vlček, R, Vykoupil, L. (eds.) 2003. *Milý Bore... – profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU, Matice moravská.
- Dienstbierová, K. 2018. O svou minulost bychom se měli zajímat. Zpráva o projektu Paměť Romů společnosti Romea o. p. s. *RDŽ* 25 (1): 193–196.
- Engle, K. 2001. From Skepticism to Embrace: Human Rights and the American Anthropological Association from 1947–1999, *Human Rights Quarterly* 3: 536–559.
- Faltýnek, V. 2005. V zimě 1945 jsem se schovávala před sterilizací. [on-line, platforma *Romové v České republice*]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz/clanek/20419> [30. 10. 2019].

- Fejtová, O., Ledvinka, V., Maříková, M., Pešek, J. (eds.) 2015. „Chudé budete mít mezi sebou stále...“ *Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století. – Documenta Pragensia XXXIV.* Praha: Archiv hlavního města Prahy.
- Ficowski, J. 1989. *The Gypsies in Poland: History and customs.* [Polsko, Německo, Jugoslávie]: Interpress Publishers.
- Filosofický slovník 2002. *Filosofický slovník.* Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Filozofický slovník. 1985. *Filozofický slovník.* Praha: Svoboda.
- Fónadová, L. 2014. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti.* Brno: MU v Brně.
- František Josef I. rakouský císař 1849. *prozatímní zákon obecní.* Olomouc: G. Haase. Dostupné z: <https://eod.vkol.cz/618332/618332.pdf> [3. 7. 2022].
- Franz, Ph. 2021. *Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust.* Praha: Kher.
- Fraser, A. 1998. *Cikáni.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Fremlová, L. 2018. Non-Romani Researcher Positionality and Reflexivity. *Critical Romani Studies* 1(2): 98-123. DOI: 10.29098/crs.v1i2.25
- Frištenská, H., Lázníčková, I., Sulitka, A. 1995. *Neznámý holocaust. Příspěvky ze slavnostního odhalení pomníku romským obětem v Letech a ze semináře s mezinárodní účastí v Písku 13. května 1995.* Praha: Trilabit.
- Gábor, Ľudevít. 1994. Na kamav te leperel / Nechci vzpomínat. *RDŽ* 1 (1): 27–29.
- Glacner, F. 1973. *Historie cikánského (romského) divadla na území dnešní ČSSR.* Mgr. Thesis. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Goodale, M. 2006. Toward a Critical Anthropology of Human Rights, *Current Anthropology*, 3: 485–511. <https://doi.org/10.1086/503061> Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/503061> [21. 3. 2022].
- Goode, E., Ben-Yehuda, N. 2009. *Moral Panics. The Social Construction of Deviance.* Oxford: Blackwell Publishing.
- Grellmann, H. M. G. 1877. *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung.* Göttingen: Dieterich. [Dostupné z: https://books.google.am/books?id=B2sPAAAAQAAJ&pg=RA1-PA343&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false [29. 8. 2022].
- Habermas, J. 2013. *K ustavení Evropy.* Praha: Filosofia.
- Hájek, J., Hájková, D., Kolář, F., Lacina V., Maršálek, Z., Šedivý, I. 2008. *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918-1919).* Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Hájková, A. 2021. *The Las Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt.* Oxford: Oxford University Press.
- Hájková, A. 2021. *Poslední ghetto: Všední život v Terezíně.* Praha: Kalich.
- Hájková, D. a kol. 1963. *Ravensbrück.* Praha: Naše vojsko.
- Hajská, M. 2005. Vzpomínky Jana Ištvána. in: *Doprovodné texty ke knize Kramářová, J. a kol. (Ne)bolí — Vzpomínky Romů na válku a život po válce.* Praha: Člověk v tísni. [Nepublikováno. Z archivu autorky.]
- Hajská, M. 2016. „Polokočovníci.“ Migrační trajektorie olašských Romů na Prešovsku od poloviny 19. století do současnosti. *RDŽ* 23 (2): 7–37.
- Hajská, M. 2017. Gagarin. *RDŽ* 24 (2): 131–138.

- Hajská, M. 2018. Hranice jazyka jakožto hranice etnické identity. Vztah užívání jazyka a etnické kategorizace u olašských Romů na východním Slovensku. Disertační práce. Praha: FF UK, KSES.
- Hajská, M. 2020. Forced settlement of Vlach Roma in Žatec and Louny in the late 1950s. *Slovenský národopis* 68 (4): 340–64.
- Hajská, M. 2022. „We had to run away“: The Lovára's departure from the Protectorate of Bohemia and Moravia to Slovakia in 1939. *Romani Studies* 32 (1): 51-83. <https://doi.org/10.3828/rs.2022.3>
- Hajská, M., Sadílková, H. 2018. Stíny, vzpomínky a naděje: Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml. *RDŽ* 25 (1): 141–165.
- Hála V. 1994. *Impulsy Kantovy etiky. Kan, Bolzano, Brentano*. Praha: FF AV ČR.
- Halíček, J. 2014. *Za téj první vojny, Hrubá Vrbka 1914–1918*. [Boskovice]: Pro Obec Hrubá Vrbka vydalo nakl. Albert.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*. Praha: NLN.
- Hanzal, J. 2016a. Demografie cikánského obyvatelstva v českých zemích v 17. a 18. století (na základě rozboru církevních matrik). *Historická demografie* 40 (2): 135–177).
- Hanzal, J. 2016b. Život a putování Cikána Jiřího Klora po Čechách do roku 1750. *RDŽ* 23 (1): 27–63.
- Havlík, V. 2013. *Osud Romů v Československu mezi léty 1918–1945 pohledem zničení osady Bohusoudov*. Diplomová práce. České Budějovice: KSV PdF, Jihočeská Univerzita.
- Havlíňová, J. 2015. Léčili za hranicemi možností – příběh Zdenky a Miloše Nedvěďových. *Tereziánské listy* 43: 65–88.
- Heidegger, M. 2013. Rozhovory k osmdesátým narozeninám. Praha: OIKOUMENH. [Z franc. originálu, 26.10. 1969 a německého orig. přeložili Ivan Chvatík a Jiří Němec.]
- Heinschink, M., Karoly, M. 2003. Je dobře, že jsou lidé, kteří chtějí vědět, kdo jsem (rozhovor se spisovatelkou a malířkou Ceijou Stojkovou z Rakouska). *RDŽ* 10 (3): 167–185.
- Hejdánek, L. 2006. Předmluva ke knize in Jaspers, K. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Academia.
- Herder, J. G. 2011. *Uměním k lidskosti*. Praha: OKOYMENH.
- Hernández, Liria; Gay y Blasco, Paloma. 2018. Životní zkušenosti romských žen: kolaborativní přístup k jejich studiu. *RDŽ* 25 (2): 39–46.
- Himl, P. 2007. *Zrození vagabunda: Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Argo.
- Hlavačka, M., Cibulka, P. 2013. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Holomek, K. 1999. Moravský Cigán – Tomáš Holomek. *RDŽ* 6 (3): 129–132.
- Holá, V., Menclová, J., Zumanová, B. 1962. *Dějiny komunistické strany Československa*. Praha: Nakladatelství politické literatury.
- Holý, D. 1984. *Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha: Supraphon.
- Holý, D., Nečas, C. 1993. *Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- Holzer, J. 2005. Stranický systém druhé republiky, In: Malíř, J., Marek, P. (eds.). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004*. Období 1938–2004. Díl 2. Brno: Doplněk, 1037–1056.
- Horsáková, M. 2015. [film] *Unikli jistě smrti – přežili Porajmos. Dějiny na vlastní kůži II*. Projekt „Moderní dějiny do škol“. Ostrava: Občanské sdružení Pant, 2015. [O filmu viz <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/film-unikli-jiste-smrti-prezili-porajmos/> [10. 9. 2022].]

- Horský J. 2014. Historický aktér. In: Storchová, L. (a kol.). *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: FF UK, Scriptorium, 95–101.
- Horyna, B., Štěpán, J., Blecha, I., Šaradín, P. (eds.) 1998. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Horváthová, A. 1994. Boli sme nespoľahliví / (Spomienky Jána Rigu z Podunajských Biskupíc na druhú svetovú vojnu). *RDŽ* 1 (3): 14–15.
- Horváthová, E. 1964. *Cikáni na Slovensku*. Bratislava: SAV.
- Horváthová-Holomková, J. 1989. *Integrace a asimilace svatobořických Romů*. Mgr. Thesis. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Horváthová-Holomková, J. 1994. Možnosti integrace na příkladu moravských Romů. *RDŽ* 1 (1): 8–19.
- Horváthová, J. 2000. Kdo byli čeští Romové? In: *Černobílý život*, 47–64. Praha: Gallery.
- Horváthová, J. 2003a. Dílčí příspěvek k zamyšlení nad povahou a působením zákona č.117/1927 Sbnz., o potulných cikánech ze zorného úhlu současných znalostí v oblasti romistiky a sociální práce (Na základě nepublikovaných písemných a ústních pramenů). In: Dvořák, T., Vlček, R., Vykopil, L. (eds.), *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: HÚ AV ČR, HÚ FF MU, Matice moravská, 311–321.
- Horváthová, J. 2003b. *Le romengero murdaripen andro dujto baro mariben, Genocida Romů v době druhé světové války*. Sborník z mezinárodního odborného semináře. Praha: Slovo 21.
- Horváthová, J. 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí). *RDŽ* 12 (3): 63–84.
- Horváthová, J. 2013. Rozhovor s Tony Lagrynem: Já už dneska se nedívám, kdo co jí, ale kdo jakej je, to mě život naučil. Životní příběh Tonyho Lagryna. *RDŽ* 20 (1): 105–139.
- Horváthová, J. 2015. Fenomén Polansky. *RDŽ* 22 (1): 87–104.
- Horváthová, J. (a kol.) 2021a. *...to jsou těžké vzpomínky I*. Brno: Větrné mlýny, Muzeum romské kultury. [V textu je na citace pamětníků odkazováno zkratkou TJTV.]
- Horváthová, J. 2021b. Holocaust both as a family trauma and impulse for the institutionalization of research, documentation and remembrance. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.), *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*, 172–180. Oxon: Routledge.
- Hrbáčková, A. 2015. Romští muzikanti v regionu Horňácka: muzikantská tradice rodu Kubíků z Velké nad Veličkou. *BMRK* 24: 1124.
- Hübschmannová, M. 1995. Historeo znamená pátrám / (Úvahy o pramenech k romským dějinám). *RDŽ* 2 (1): 61–66.
- Hübschmannová, M. 1999. Rozhovor M. Hübschmannové s JUDr. Tomášem Holomkem. *RDŽ* 6 (3): 133–138.
- Hübschmannová, M. 2000. Rozhovor s Ilonou Lackovou. *RDŽ* 7 (1): 39–47.
- Hübschmannová, M. 2000. Rozhovor s Jolankou a Aladárem Kurejovými z Podskalky u Humenného. *RDŽ* 7 (1): 24–32.
- Hübschmannová, M. 2004. Rozhovor s paní Alžbětou Demeterovou o jejích zážitcích z tábora v Dubnici nad Váhom. *RDŽ* 11 (1): 34–55.
- Hübschmannová, M. 2005a. Antonín Holomek: O mém životě kdybych měl mluvit, tak by to byl román. *RDŽ* 12 (1): 29–40.
- Hübschmannová, M. 2005b. Emilie Machálková: Elinka vypráví. *RDŽ* 12 (1): 10–28.
- Hübschmannová a kol. 2005c. *Po Židoch cigáni I*. Praha: Triáda.
- Hübschmannová a kol. [v přípravě, zatím nepublikováno.] *Po Židoch cigáni II*. (Připravuje

- nakladatelství Triáda ve spolupráci se seminářem romistiky při Katedře střeoevrops. studií FF UK a Ústav soudobých dějin AV ČR).
- Chadwick, R. (ed.) 2012. *Encyclopedia of Applied Ethics*. Cardiff: Academic Press.
- Chalupníková, I. 2010. *Inventář k fondům četnických stanic*. Diplomová práce, vedoucí práce: J. Štouračová. Brno: FF MU Brno. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/iev99/Cetnicka_stanice_Sloup_-_inventar_Archive.pdf [1. 8. 2022].
- Chaloupková, M. 2018. Svaz protifašistických bojovníků. *Paginae historiae: sborník Státního ústředního archivu v Praze* 26 (2): 61-82.
- Ištvan, J. 1994. Jan Ištvan. In: Nečas, C. 1994b. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras. Nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 151–159.
- Ištvan, J. 1997. Jan Istvan memoir. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn501912#?rsc=21687&cv=1&c=0&m=0&s=0&xywh=-74%2C-263%2C3729%2C1997> [18. 8. 2022].
- Jamnická-Šmergllová, Z. 1955. *Dějiny našich Cikánů*. Praha: Orbis.
- Janas, Karol. 2004. Niekoľko nových poznatkov o existenci zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom. *RDŽ* 11 (1): 29–33.
- Jaspers, K. 2006. *Otázka viny: příspěvek k německé otázce*. Praha: Academia.
- Jeismann, K.-E. 1979. *Geschichtsbewusstsein*. In: Bergmann, K., Bolt, W. (eds.), *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, díl 1. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann. [Citováno dle Sněgoň 2017: 229.]
- Jelínek, F. 2016. *Dora: zadrátované myšlenky a vzpomínky*. Týn nad Vltavou: Nová Forma, s.r.o.
- Jelínek, J. 1980. *Poslední slova svého otce*. (Nepublikovaný strojopis.) Uloženo v NA Praha, f. ÚV SPB, soutěž 2705 Jelínek Josef.
- Jelínek, J. 1991. (Nepublikovaný strojopis.) *Vzpomínky na Osvětim, 1991 (Paměti o utrpení a mučení Československých lidí za II. světové války v koncentračních táborech „Osvětimi - Birkenau“ ROMŮ a ŽIDŮ i ostatních politicky stíhaných občanů*. Uloženo v MRK, sbírka písemných pramenů, značka MRK 17/91.
- Jelínek, J. 1991. *Paměti o utrpení a mučení Československých lidí za II. světové války v koncentračních táborech „Osvětimi – Birkenau“ ROMU a ŽIDU i ostatních politicky stíhaných občanů*. Kopie nepublikovaného strojopisu uložena ve sbírkách Muzea romské kultury, př. č. MRK 17/91.
- Jones, M. C., Floyd, I. R., Twidale, MB 2009. Patchwork prototyping with open source software. In *Software Applications: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*, IGI Global, 1641–1656.
- Judt, T. 2017. *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945*. Praha: Prostor.
- Jurová, Anna. 1993. *Vývoj riešenia rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava.
- Kant, I. 1990. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Svoboda.
- Kant, I. 2001. *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH.
- Kapralski, S., Martyniak, M., Talewicz-Kwiatkowska, J. (eds.) 2011. *Roma in Auschwitz. Voices of Memory 7*. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum.
- Kenrick, D., Puxon, G. 2000. *Cikáni pod hákovým křížem*. Olomouc: Univerzita Palackého, Centre de recherches tsiganes.
- Kladivová, V. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Univerzita Palackého.

- Kladivová, V. 1996. O osudu pracovních transportů z cikánského rodinného tábora v KL Auschwitz-Birkenau. *Terezínské listy* 24: 51–54.
- Klinovský, P. 2019. Velitelé tzv. cikánského tábora v Letech u Písku. *Paměť a dějiny* 13 (1): 26-35.
- Klípa, B. 1993. Československá legie v Itálii. *Historie a vojenství* 42 (1): 17-97.
- Kozáková, K. 2004. Karolína – Cesta životem v cikánském voze. In: *Memoáry romských žen*, 15–125. Brno: MRK.
- Kramářová, Jana. 2003. E Maria Terkelóvo leperel, sar has andro mariben / Vzpomínky paní Marie Terkelové na válku. *RDŽ* 10 (1): 52–61.
- Kramářová, J. a kol. 2005. *(Ne)bolí — Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísní.
- Kraus, W. 2000. Making identity talk. On qualitative methods in a longitudinal study. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research* 1 (2).
- Kratochvíl, A. (ed.) 2015. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd - komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis.
- Kubásková, L. 2012. České čokoládovny a obaly čokolád. *Prameny a studie* 49 (Z historie zemědělství II): 225–242. Praha: Národní zemědělské muzeum. Dostupné z: https://www.nzm.cz/file/dfd8be5a5411f250f692bf2d42ea14d1/1309/pas_49o.pdf [12. 1. 2021]
- Kosek, P. 2014. *Historická mluvnice češtiny – překlenovací seminář*. Brno: MU v Brně.
- Kotous, J., Munková, G., Štefko, M. 2013. *Obecné otázky sociální politiky*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR.
- Kapralski, S., Martyniak, M., Talewicz-Kwiatkowska, J. (eds.) *Roma in Auschwitz. Voices of Memory* 7. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum.
- Klinovský, P. 2019. Velitelé tzv. cikánského tábora v Letech u Písku. *Paměť a dějiny* 13 (1): 26-35.
- Kratochvíl, A. (ed.) 2015. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd – komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR/ Akropolis.
- Kratochvíl, A. 2015. In: Úvod. Kratochvíl, A. (ed.) *Paměť a trauma pohledem humanitních věd – komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR/ Akropolis, 5–11.
- Krč, F. 1969. Jak na Okrouhlé pacifikovali cikány r. 1786 (1. část, 2. část). *Vlastivědné listy Boskovicka* 2 (3): 13–15, (4): 3–5.
- Krumphanzl, R. 1997. Nad memoáry Eleny Lackové. *RDŽ* 4 (1): 73–76.
- Kubaník, P; Ort, J. 2016. Sas o ľudos pre bida. Paľis imar lokores aviľam ke amende, the o gadže the o Roma. / Lidé na tom byli špatně. Potom už jsme pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové. Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou. *RDŽ* 23 (2): 125–144.
- Lacková, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.
- Laub, D. 2015. Může psychoanalýza přispět k lepšímu historickému pochopení masového vraždění lidstva? In: Kratochvíl, A. (ed.) *Paměť a trauma pohledem humanitních věd – komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR/ Akropolis, 153–171.
- Lesný, V. 1916. Cikání v Čechách a na Moravě. *Národopisný věstník československý* 11: 193–216. (popř. i 2. díl: Lesný, V. 1917. Cikání *Národopisný věstník československý* 12: 57–63).
- Lhotka, P. 1995. Lékařská vyšetření Romů určených k transportu do cikánského tábora v Letech u Písku v srpnu 1942. *BMRK* 4: 31–32.
- Lhotka, P. 1997. Snaha Romů o získání protektorátní státní příslušnosti – nálezová zpráva (SOKA České Budějovice). *BMRK* 6: 39–41.

- Lhotka, P. 2009. Pojem cikána v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. In: *HISTORIE/HISTORICA* 16, prof. PhDr. Nině Pavelčíkové, CSc., k narozeninám., s. 229–245. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Dostupné z: <https://dokumenty.osu.cz/ff/journals/historica/1993-2009/Historica16.pdf> [8. 8. 2022].
- Lhotka, P., Závodská, M. 2013. Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holocaustu Romů. *RDŽ* 20 (1): 7–19.
- Lipstadvová, D. E. 2001. *Popírání holocaustu*. Praha: Paseka.
- Liška, O. 2006. *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV PČR.
- Loewenstein, B. 2013. Jak integrovat chudé? In: Hlavačka, M., Cibulka P. (a kol.) *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav, 14-39.
- Lundgrenová, G., Taikonová, S., Erikssonová, A. *Žofi Z-4515*. Praha: Kher.
- Machálková, E. 2004 Elina – sága rodu Holomků. In: *Memoáry romských žen*, 13–56. Brno: MRK.
- Malina, J. a kol. 2009. *Antropologický slovník (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění) aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Přírodovědecká fakulta MU Brno. Dostupná z: <https://is.muni.cz/do/sci/UAntrBiol/el/antropos/index.html> [10. 9. 2019].
- Mann, A. B. 2009. Rómske priezviská. *Príručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí* 2: 132–150.
- Mann, A. B. 2014. Kauza holocaust verzus porrajmos. In: Kumanová, Z., Mann, A.B. (eds.) *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In Minorita, 47–52.
- Mann, A. B. 2018. *Rómski kováči na Slovensku*. Bratislava: ÚĽUV.
- Marcus, G. E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2155931> [12. 5. 2022].
- Mareš, J. 1942. Nejnovější poznatky o cikánech (a další texty). *Časopis policie a četnictva Protektorátu Čechy a Morava* 12 (4; 6): 103-5, 173-179.
- Mareš, J. 1947. Cikáni. *Paedologické rozhledy: časopis pro pedagogii, pedopathologii, sociální pedagogiku*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné v RČS, 289-304.
- Marushaikova, E., Popov, V. (eds.) 2021. *Roma Voices in History. A Sourcebook. Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn: Brill. Dostupné z: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/48328/1/9783657705184.pdf> [10. 9. 2022]
- Marushiakova, E., Popov, V. (eds.) 2022. *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, 283–326. Schöningh, Paderborn: Brill. <https://doi.org/10.30965/9783657705191> Dostupné z: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/25278> [10. 9. 2022].
- Maslowski, N., Šalanda, B. (eds.). 2017. *Jak studovat aktéra a sociální změnu z perspektivy historické sociologie*. Praha: UK, Karolinum Press.
- Matei, P., Roman, R. B., Duminca, I. 2022. Romania. In: Marushaikova, E., Popov, V. (eds.) 2022. *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Schöningh, Paderborn: Brill, 167–252.
- Memorial Book. 1993. *Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im*

- Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau. Vol. 2.* Munchen, London, New York, Paris: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma in Heidelberg.
- Metelec, M. 2011. Politika paměti a etika genocidy. Proti politice holocaustu. A2. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2011/26/politika-pameti-a-etika-genocidy>
- Meyer, I., H. 2003. Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence, *Psychological Bulletin* 129 (5): 674–697. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2072932/pdf/nihms32623.pdf> [24. 4. 2022].
- Meyer, J. M. 2001. Dignity. In: Becker, C. B., Becker, B. B. (eds.) *Encyclopedia of Ethics, Volume I (A–G)*. New York, London: Routledge, 405–406.
- Michl, J. 2008. *Legionáři a fenomén legionářství v moderní čs. státnosti*. Disertační práce. Praha: FF UK, Ústav českých dějin.
- Mink, L. O. 1968. „Philosophical Analysis and Historical Understanding. In: *Review of Methaphysics* 20: 667–698. [Citováno dle P. Ricoeur.]
- Miovský, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Míšková, A. 2019. Helena Ondrášová: „Všecko mám za sebou, i ty nejhorší věci...“ Vzpomínky bývalé dětské vězenkyně v tzv. cikánském táboře v Hodoníně u Kunštátu. *BMRK* 28: 80–89.
- Míšková, A. 2022. Tadeusz Joachimowski – výpověď bývalého vězně koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau. *RDŽ* 29 (1): dosud v přípravě.
- MRK 2017. Pasport památných míst romského holocaustu. (Nepublikováno, kopie uložena v Knihovně MRK).
- Nečas, C. 1977. Obyvatelé cikánských táborů na Moravě. *Matice moravská* 96 (3-4): 312–331. Dostupné z: <https://dnnt.mzk.cz/view/uuid:e8282620-73aa-11e8-ad64-005056825209?page=uuid:b34f4280-7d28-11e8-9690-005056827e51> [15. 8. 2022].
- Nečas, C. 1978. Co napovídají příjmení moravských Cikánů? In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 19: 76-78.
- Nečas, C. 1981a. Cikánská příjmení v Československu. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 22 (12): 36-69.
- Nečas, C. 1981b. *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*. Brno: Univerzita J.E.Purkyně.
- Nečas, C. 1982. K sociální adaptaci Cikánů na Strážnicku. *Národopisné aktuality* 19 (1): 25–32.
- Nečas, C. 1987. *Andr'oda taboris. Vězňové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*. Brno: Městský výbor Českého svazu protifašistických bojovníků.
- Nečas, Ctibor. 1989. Genealogie jednoho cikánského rodu. In: *Brno v minulosti a dnes* 10, 1989, s. 131–135. Dostupné z: <https://ndk.cz/view/uuid:81f54680-0573-11e3-9439-005056825209?page=uuid:2dcb6c20-0a04-11e3-9439-005056825209> [20. 8. 2022].
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro. Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince*. Brno: MU Brno.
- Nečas, C. 1993. Brněnský transport Cikánů do koncentračního tábora v Auschwitz I. *Universitas* 4: 21–26. Dostupné z: <https://ndk.cz/view/uuid:90edbea0-de99-11e4-97af-005056827e51?page=uuid:9e49ea70-dea2-11e4-a19f-001018b5eb5c> [26. 8. 2022].
- Nečas, C. 1994a. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Nečas, C. 1994b. *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras. Nucená táborová koncentrace ve*

- vyprávěních romských pamětníků. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Nečas, C. 1994c. Neznámý podnět. *RDŽ*, 1 (3): 16–18.
- Nečas, C. 1995. Romové v agendě moravského apelačního soudu (1753-1783). *BMRK* 4: 15–17.
- Nečas, C. 1997a. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Nečas, C. 1997b. Personál protektorátních cikánských táborů. *Vlastivědný věstník moravský* 49 (3): 294–298.
- Nečas, C. 1997c. Romská osada v Luhačovicích. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická. 46 (44): 181–189. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102103/CHistorica_44-1997-1_13.pdf?sequence=1 [cit. 2018-09-01].
- Nečas, C. 1997d. Strážničtí Romové a jejich divadlo. *RDŽ* 4 (1–2): 59–60.
- Nečas, C. 1997e. Transport romských vězňů z Hodonína u Kunštátu do Auschwitz-Birkenau. *BMRK* 6: 33-35.
- Nečas, C. 2000a. Bohusoudovští Romové (1784-1945). In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, Studia Minora facultatis philosophicae Universitatis Brunensis* (48): 211–222.
- Nečas, C. 2000b. Jak se Romové připravovali na uvítání prezidenta Beneše v Biskupicích. In: *Bulletin MRK* 9: 78.
- Nečas, C. 2002a. Dějinný příběh oslavanských Romů. *JM* 38: 77–96.
- Nečas, C. 2002b. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: UP.
- Nečas, C. 2002c. Svatobořičtí Romové. *Slovácko* 44: 243-259.
- Nečas, C. 2004a. K prehistorii „cikánské kolonie ve Vosoudově“. *Bulletin MRK* 13: 92–94.
- Nečas, C. 2004b. Původní bojkovští Romové. *Slovácko* 46: 267-272.
- Nečas, C. 2005a. K účasti moravských Romů v československých legiích. *Bulletin MRK* 14: 90.
- Nečas, C. 2005b. *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. *Špalíček romských miniatur. Osoby a dějství z romského dramatu, které se odvíjelo na scéně historické Moravy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam I. Lety. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942–1943)*. [Nymburk:] Vega-L.
- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II. Hodonín*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Nečas, C., Závodská, M., Pavelčíková, N. 2011. Debata historiků nad rukopisem Housle a kůň. *RDŽ* 17 (2): 96–116.
- Nečas, V. 2009. Z dějin romského divadla. *Národopisná revue* 1: 49–51.
- Nesvadba, P. 1999. *Slovník základních pojmů z filosofie*. Praha: Fortuna.
- Nordenfelt, L. 2012. Dignity. In: Chadwick, R. (ed.) *Encyclopedia of Applied Ethics*. Cardiff: Academic Press, 800–806.
- Novotná, H. 2019. *Konstrukce paměti: post-holocaustová memoárová literatura v českém diskurzivním prostoru*. Disertační práce. Praha: FHS UK.
- Olšovský, J. 2005. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Praha: Academia.
- Ort, J. 2016. Migrace z východoslovenské vesnice. Historický přehled a současné modely. *RDŽ* 23 (2): 39–70.
- Ort, J. 2022. Facets
- Ó, tu kálo čiriklóro, 1997. Dokumentární film, Břetislav Rychlík, Česká televize, 59 minut.
- Oswald, K. 2010. *Dávné vzpomínky. Marnost nad marností, ale jak krásná...* Brno: Nakl. Šimon Ryšavý.

- Ott, M. 2021. *Četnictvo v okrese Boskovice v letech 1918–1945*. Rigorózní práce. Brno: FF MU v Brně.
- Ottův slovník naučný. 1894. *Ottův slovník naučný – ilustrovaná encyklopedi obecných vědomostí*. 8. díl. Praha: J. Otto. [heslo Důstojnost]
- Ottův slovník naučný. 1906. *Ottův slovník naučný – ilustrovaná encyklopedi obecných vědomostí*. 25. díl. Praha: J. Otto. [heslo Tuláctví] Dostupné z: <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni12ottogoog#page/n918/mode/1up> [1. 2. 2018].
- Pajer, J. 2012a. *Radějov: minulost a současnost obce*. Radějov: Obec Radějov.
- Pajer, J. 2012b. *V městě a na venkově. Fotografie ze Strážnice a okolí*. Strážnice: Etnos.
- Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit*. Praha: G plus G.
- Pape, M. 2019. *Sólo Jiřího Letova: Život a činnost důstojníka generálního štábu a experta na lágry podle archivních dokumentů a jeho deníků*. Praha: Triáda.
- Pavelčík, J. 1998. „Cikáni“ na jižní a jihovýchodní Moravě. *BMRK 7/1998*: 18–22.
- Pavelčík, J. 1999. „Cikáni“ na jižní a jihovýchodní Moravě. *Slovácko XLI/1999*: 183–197.
- Pavelčíková, N. 1998. Romové v Uherském Ostrohu po druhé světové válce. *BMRK 7/1998*: 16–18.
- Pavelčíková, N. 2000. Romský legionář Jan Daniel. In: *BMRK 9/2000*: 79.
- Pavelčíková, N. 2003. Co „konečné řeše-ní“ nevyřešilo. Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1947. In: *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Ústav českých dějin MU, Ústav českých dějin AV ČR, Matice moravská, 327–336.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Pavelčíková, N. 2015. Vztah Romů k práci. *Český lid 102 (3)*: 308–328.
- Petráň, J., Petráňová, L. 2015. *Filozofové dělají revoluci*. Praha: Karolinum.
- Petráš, R. 2009. Historie právního postavení menšin v českých zemích. In: *Menšiny a právo v České republice*, Praha, s. 86–87.
- Pisková, R., Vilímek, L., Dvořák, P., Jelínek, J., Blažková, J. 2001. *Českoslovenští legionáři 1914-1920. Rodáci a občané okresu Jihlava*. Jihlava: Okresní úřad Jihlava – Státní okresní archiv v Jihlavě.
- Poláková, J. 2002. Míra integrace strážnických a oslavanských Romů: projekt „my a oni – oni a my“, *Český lid 89 (4)*: 389–391.
- Polansky, P. 1998. *Tíživé mlčení*. Praha. G plus G.
- Poslanecká sněmovna parlamentu, Digitální knihovna 1918-1919, zákon č. 282/ 1919 Sb., o propůjčování míst legionářům. Dostupný na: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1429_00.htm [30. 11. 2018]
- Princová, K. 2011. *Pomoc lidem vzdáleným. Etická témata v zahraniční pomoci* [dizertační práce]. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Doktorský program Aplikovaná etika.
- Procházková, E. 1992. Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu). *Sborník archivních prací 42 (2)*: 307–409.
- Příručka k Snowball Sampling 2003. *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule (Snowball sampling)*, Praha: Úřad vlády České republiky.
- PŽC I – viz Hübschmannová a kol. 2005c. *Po Židoch cigáni I*. Praha: Triáda.
- PŽC II = Hübschmannová a kol. [v přípravě]. *Po Židoch cigáni II*. Praha: Triáda [dosud nepublikováno].
- Radil, T. 2016. *Holocaust a Evropa po sedmdesáti letech. Sociálně-psychologické mechanismy, dopady, asociace*. Praha: Academia. 239 s.
- Ricoeur, P. 2000. *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*. Praha: OIKOYMENH.

- Roman, R. B., Zahova, S., Marinov, A. (eds.) 2021. *Roma Writings: Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*. Paderborn, Německo: Brill. Dostupné z: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/50778/9783657705207.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [10. 9. 2022].
- Romano hangos 2014. Téma čísla: Romové v armádě. *Romano hangos* 16 (15): 1, 3, 7. Dostupné z: <http://www.srn.m.cz/images/PDF/RH/2014/RH1514.pdf> [cit. 2018-12-01].
- Rosenkranzová, O. 2020. Lidská důstojnost – právně teoretická a filozofická persektiva Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant. Praha: Leges.
- Rosenkranzová, O. 2021. Lidská důstojnost - právně teoretická a filozofická perspektiva Giovanni Pico della Mirandola & Immanuel Kant. Rigorózní práce. Olomouc: PF U v Olomouci.
- Rosenkranzová, O. 2021. Věk práv? Lidské povinnosti ve světle Kantovy filozofie, *Právník* 7: 525–548. Dostupné z: https://www.ilaw.cas.cz/upload/web/files/pravnik/issues/2021/7/3_Rosenkranzova_525-548_7_2021.pdf [16. 5. 2021].
- Rous, I. Cikánské tábory na území dnešního Liberce. In: Jelínek, T. Soukupová, B. (eds.), *Bílá místa ve výzkumu holokaustu*. Praha: Spolek akademiků Židů, 119–133.
- Rubák, P., Zdařilová, E., Sadílková, H. 2014. Kým to človek prežije, také to veci, to je niečo strašne / Rozhovor s paní Magdalenou Boldišovou. *RDŽ* 20 (2): 108-127.
- Rubáš, S. 2007. *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti ve výuce dějepisu*. Brno: PedF MU v Brně.
- Rucká, G. 2011. Na okresním úřadě byly veřejné popravy. *Hodonínský deník*. Dostupné z: <https://hodoninsky.denik.cz/serialy/na-okresnim-urade-byly-verejne-popravy20110404.html> [15. 1. 2022].
- Rucká, G. 2020. Město připomnělo památku obětí romského holokaustu. Dostupné z: <https://hodonin.eu/mesto-pripomnelo-pamatku-obeti-romskeho-holokaustu/d-1107501/p1=84116&p3=0> [9. 1. 2022].
- Růžička, L; Závodská, M; Sadílková, H. 2013. Včera a dnes (vzpomínka cikána na nacistické lágry). *RDŽ* 20 (1): 141–155.
- Růžička, M. 2011. *Péče o válečné invalidy v Československu v letech 1918–1938*. Disertační práce. Praha: FF UK Praha.
- Ryvolová, K. 2021. *Špačkem tužky na manželě. Příběh literatury Romů*. Praha: Slovo 21.
- Sadílková, H. 2007. Slovo úvodem. In: Kramářová, J., Sadílková, H. (eds.), *Čalo vodi/Sytá duše*. Antologie prozaických textů romských autorů z ČR. Brno: MRK, 11–16.
- Sadílková, H. 2013. Čí jsou to dějiny? Dosavadní přístupy k interpretaci poválečných dějin Romů v ČS(S)R. *RDŽ* 20 (2): 69–86.
- Sadílková, H. 2015. Bylo nám dobře a pak přišla válka. Rozhovor s Annou Surmajovou. *RDŽ* 22 (1): 115–124.
- Sadílková, H. 2016. *Poválečná historie Romů v Československu ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Sadílková, H. 2018a. Váhy historického poznání. *RDŽ* 25 (1): 5–17.
- Sadílková, H. 2018b. Zpráva o činnosti Pražského fóra pro romské dějiny. *RDŽ* 25 (1): 197–200.

- Sadilkova, H. 2020. Holocaust of the Roma and Sinti on the territory of Czechoslovakia. Factsheets on Romani culture, history, language, literature and Roma related groups. <http://romafacts.uni-graz.at/>, accessed 20 September 2021.
- Sadílková, H., Schuster, M., Závodská, M. 2015. Holocaust Romů jako “neznámý” nebo “zapomenutý”. *Dějiny a současnost* 9: 30–34.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby i s námi bylo počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Sadílková, H., Závodská, M. 2021. Asserting a presence in the public sphere: Autobiographies by two Romani holocaust survivors in communist Czechoslovakia. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.), *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*, 183–213. Oxon: Routledge.
- Sedláková, R. 2022. Zprávy o Nás i o Nich – zpravodajský diskurz televize veřejné služby o Romech. *RDŽ* 29 (1): [v přípravě].
- Sedláková, R., Veselková, Z. 2014. Mediální konstrukce etnicity – případ uneseného novorozence. *RDŽ* 21 (2): 9–43.
- Serinek, J., Tesař, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie*. Praha: Triáda.
- Scheinostová, A. 2006. Milena Hübschmannová a kánon romské literatury. *RDŽ* 13 (1): 273–280.
- Schuster, M. 2013. Proces s Blažejem Dydyem na základě materiálů Mimořádného lidového soudu v Brně roku 1947. *RDŽ* 20 (1): 73–101.
- Schuster, M. 2018. Projekt Databáze romských obětí holocaustu v České republice. *RDŽ* 25 (1): 187–192.
- Schuster, M. 2020. „Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav). *RDŽ* 27 (2): 7–53.
- Sidiropulu Janků, K. 2015. *Nikdy jsem nebyl podceňovanej*. Brno: Muni Press.
- Slačálek, O. 2018. Upírané dějiny Romů. Rozhovor s Kateřinou Čapkovou, Helenou Sadílkovou a Pavlem Balounem. *SALON, Právo*, 11. 4. 2018. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/468655-upiranedejiny-romu-rozhovor-s-katerinou-capkovou-helenou-sadilkovou-apavlem-balounem.html> [cit. 2018-11-30].
- Slačka, D. 2015. „Cikánská otázka“ na Hodonínsku v letech 1945–1973. *Magisterská diplomová práce*. Vedoucí Tomáš Dvořák. Brno: MU Brno.
- Slačka, D. 2018. Mezi připomínkou obětí a ideologií. Okolnosti vzniku filmu „Nezapomeňte na tohle děvčátko“. *Dějiny a současnost* 4/2018: 19–21.
- Slačka, D. 2022. František Kýr. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.), *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, 307–318. Schöningh, Paderborn: Brill.
- Slačka, D., Viková, L. 2022. Czechoslovakia: The Daniel and Kýr Families from the Strážnice Area and their Attempts to Improve the Position of Moravian and Slovak Roma to Benefit Czechoslovakia. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.), *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, 283–326. Schöningh, Paderborn: Brill.
- Smlsal, J. 2018. Holocaust Romů v retribučním soudnictví. *RDŽ* 25 (1): 93–120.
- Smlsal, J. 2019. K otázce útěku z koncentračního tábora v Letech u Písku: případová studie. *BMRK* 28: 10-35.
- Smolka, M. 2021. The Ethnographic Patchwork Quilt: A post-publication methodology. *The*

- Sociological Review Magazine*. Dostupné z: <https://thesociologicalreview.org/magazine/november-2021/methods-and-methodology/the-ethnographic-patchwork-quilt/> [10. 8. 2022].
- Sniegoň, T. 2017. *Zmizelá historie*. Praha: Argo.
- Sobek, T. a kol. 2019. *Právní etika*. Praha: Leges.
- Sokol, J. 2000. *Člověk jako osoba*. Praha: Institut základů vzdělanosti, UK.
- Sokolova, V. 2005. Planned Parenthood behind the curtzain: population policy and sterilization of Romani women in communist Czechoslovakia, 1972–1989. *The Anthropology of East Europe Review* 23 (1):79-98.
- Sokolova, V. 2008. *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on the Roma in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: ibidem-Verlag).
- Solpera, J. 2014. *Československá Druhá armáda*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích.
- Sommer, R. 2007. Forced Prostitution in National Socialist Concentration Camps – The Example of Auschwitz, in: Drinck, B., Gross Ch. (ed.). *Forced Prostitution in Times of War and Peace. Sexual Violence against Women and Girls*, 123-134. Germany: Kleine Verlag Bielfield.
- Sommer, R. 2009. Camp Brothels: Forced Sex Labour in Nazi Concentration Camps, in: Herzog, D. (ed.), *Brutality and Desire. War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*, 168–196. New York: Palgrave Macmillan.
- Soukup L. 2013. Snahy o regulaci tuláckého života Cikánů v prvním desetiletí ČSR. *Acta Universitatis Carolinae – iuridica* 1, 117–132. Dostupné z: <https://www.prf.cuni.cz/dokumenty-download/1404049855/> [1. 2. 2018].
- Soukupová, B., Nosková, H., Bednařík, P. (eds.) 2013. *Paměť – národ – menšiny, marginalizace – identity I*. Praha: FHS UK.
- Soukupová, B. 2014. Obecné a zvláštní v „českém“ prvorepublikovém antisemitismu – Perspektivní ideologie? In: Jelínek, T. Soukupová, B. (eds.), *Bílá místa ve výzkumu holokaustu*. Praha: Spolek akademiků Židů, 23–49.
- Soukupová, B. 2016. *Židé v eských zemích po šoa. Identita poranné paměti*. Bratislava: Marenčin PT.
- Stewart, M. 1997. *Time of the Gypsies*. Boulder: Westview Press.
- Stewart, M. 2005. *Čas Cikánů*. Brno: Barrister & Principal.
- Stojka, C. 2008. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*. Praha: Argo, Romano džaniben.
- Sutherland, A. 1986. *Gypsies: the Hidden Americans*. Long Grove: Waveland Press.
- Sutherland, A. 2014. *Romové – neviditelní Američané*. Praha: Romano džaniben.
- Sutherland, A. 2016. *Roma: Modern American Gypsies*. Long Grove: Waveland Press.
- Syllová, J., Obračajová, B., Kavěna, M. 2015. *Domovské právo – historie, komparace a současný pohled*. Praha: Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky.
- Šabatová, A., J. Kvasnicová, E. Nehudková, P. Polák 2019. *Sborník stanovisek veřejného ochránce práv: Diskriminace*. Praha: Wolters Kluwer. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/Publikace/sborniky_stanoviska/Sbornik_Diskriminace.pdf [22. 4. 2022].
- Šedivý, I. 2002. Legionářská republika? K systému legionářského zákonodárství a sociální péče v meziválečné ČSR. *Historie a vojenství* 1: 158–184.
- Šebová, B., Pospíšil A. 2010. *Drom. Komiks o romské historii*. Praha: R-Mosty.
- Šedivý, I. 2014. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství LN.

- Šípek, Z. 1991. Cikánská otázka ve druhém desetiletí ČSR (od vydání zákona č. 117/27 do mnichovského diktátu). *Český lid* 78 (4): 271–5.
- Šípek, Z. 1992. Tzv. Cikánská otázka od Mnichova do konce roku 1939. *Český lid* 79 (2): 161–9.
- Šubrt, J., Pfeiferová, Š. 2011. Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí, in: Šubrt, J. (ed.) *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky. [Citováno dle Sněgoň 2017.]
- Talewicz-Kwiatkowska, J. 2011. The Roma and Sinti in Auschwitz. In: Kapralski, S., Martyniak, M., Talewicz-Kwiatkowska, J. (eds.) *Roma in Auschwitz*. Voices of Memory 7. Oświęcim: Auschwitz-Birkenau State Museum, 13–32.
- Thurner, E. 2009. Bez státní příslušnosti (téměř) až do konce života. Zvláštní úpravy práva na získání státního občanství pro „Romy“ („Cikány“). *RDŽ* 16 (1): 67–93.
- Triantafyllakis, S. 2015. *Etika cestování: Etické aspekty dobrodružství výjimečných českých cestovatelů-badatelů za Indiány Jižní Ameriky*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Doktorský program Aplikovaná etika. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/65456/140042905.pdf>
- TJTV = Horváthová, J. (a kol.) 2021a. *...to jsou těžké vzpomínky I*. Brno: Větrné mlýny, Muzeum romské kultury. [V textu je na citace pamětníků odkazováno zkratkou TJTV.]
- Toušek, L., Walach, V., Kupka, P., Tvrdá, K., Brendzová, A., Lupták, L., Plachý, O., Vanková, K., Dvořáková, T. 2018. *Labyrintem zločinu a chudoby: kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách* [online]. Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-340-4. Dostupné z: <http://brizolit.org/wp-content/uploads/2019/02/Labyrintem-zlo%C4%8Dinu-a-chudoby.pdf> [2. 9. 2022].
- Tuček, M. 2020. Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2020. Centrum pro výzkum veřejného mínění při Akademii věd České republiky. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/5203-vztah-ceske-verejnosti-k-narodnostnim-skupinam-zijicim-v-cr-brezen-2020> [10. 8. 2022].
- Válek, V. 2000. *Memoárová literatura 20. století*. Brno: CERM.
- van Baar, H. 2008. «Te way out of amnesia? Europeanisation and the recognition of the Roma's past and present», *hird Text: Critical Perspectives on Contemporary Art and Culture*, 22 (3): 373–385.
- van Baar, H. 2011. *The European Roma. Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality*. Amsterdam: Faculty of Humanities University of Amsterdam.
- Vašek, F. 1997. Romové před nacistickými soudy. *BMRK* 6: 36–38.
- Viková, L. 2006. Přínos Mileny Hübschmannové v oblasti romské literatury. In: Nádvorníková, L., Steklá, R. (eds.) *Milena Hübschmannová ve vzpomínkách*. Praha: Romea, 71–76.
- Viková, L. 2016. Největší význam má pro mne přátelství a sounáležitost, vědomí, že nejsem jenom já, to pochází od mé matky. / Setkání s výtvarnicí Nicole Taubinger (a s její maminkou, sportovkyní a gymnaziální profesorkou, Miroslavou Taubinger). *RDŽ* 23 (1): 89–126.
- Viková, L. 2018a. „...jako cikán! bez jakéhokoliv vzdělání pochopil za hranicema vážnost doby pro národ československý a přihlásil se dobrovolně do československé armády“. Ze životů romských vojáků zapojených do tzv. Československých legií. *BMRK* 27: 10–45.
- Viková, L. 2018b. Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy. *RDŽ* 25 (1): 19–58.
- Viková, L. 2018c. Pocty romským legionářům. *Romano vodí* 10: 16-17. Dostupné též (jako Romové v Československých legiích: Jak byli oceněni za účast v bojích?) na:

- <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/pocty-romskymlegionarum> [cit. 2018-12-01].
- Viková, L. 2018d. Romové v československých legiích v Itálii a jejich smutné osudy. *Romano vodi* 9: 18–20. Dostupné též na: <http://www.romea.cz/cz/romanovodi/romove-v-ceskoslovenskych-legiich-v-italii-a-jejich-smutne-osudy> [cit. 2018-12-01].
- Viková, L. 2019a. Šunen Roma so pes kerel, kajso hiros ma domuken: Pocta skupině Čercheň z Rokycan. *RDŽ* 26 (2), 105–115.
- Viková, L. 2019b. V postavení „osob nehodných reprodukce“: Dokumenty svědčící o sterilizaci Romů z protektorátu během 2. světové války. *RDŽ* 26 (2), 71–105.
- Viková, L. 2021. „Not being others” and „forgetting the Auschwitz trauma”: Two strategies in the post-war history of a Czech-Moravian Romani family. In: Donert, C., Rosenhaft, E. (eds.), *The Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945*, 144–171. Oxon: Routledge.
- Viková, L. 2022. Jan Daniel. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.), *Roma Portraits in History: Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, 287–307. Schöningh, Paderborn: Brill.
- Vítek, Rudolf. Nedatováno. *Nemocnice cikánského tábora*. [Nepublikovaný strojopis.] Kopie uložena v: MRK, Písemné materiály, 18/2004, Pozůstalost V. Kladivové, karton 5 (nepaginováno, značka 29, P668).
- Vláda.cz. Zpráva o stavu romské menšiny v ČR za rok 2020. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2020.pdf> [10. 8. 2022].
- Vlčková, O. 2017. Ruth Klinger: *Svědkyň jedné epochy*. Disertační práce, vedoucí Z. Augustová. Pardubice: FF UPce. Dostupné z: <https://dk.upce.cz/handle/10195/69666> [24. 6. 2022].
- Vrábel, F. 2014. Občianska vojna na Urale a československé vojsko v Rusku – nové pohľady a hodnotenia. *Moderní dějiny* 22 (1): 107–123.
- Wagner, P. 2005a. Doktorská práce Evy Justinové a její ideové a politické zázemí. *RDŽ* 12 (3): 85–118.
- Wagner, P. 2005b. Interview mit Maria „Märza“ Winter. *RDŽ* 12 (3): 25–31.
- Walach, V. 2016. (Ne)bezpeční Romové? Analýza výzkumu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia* [online]. 48(2), 172–191. Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/04121202Walach%20-%20zalomena%20-%20definitivna%20OK.pdf>
- Weinberg, M. 2015. Historický přehled. In: Kratochvíl, A. (ed.) *Paměť a trauma pohledem humanitních věd – komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR/ Akropolis, 12–30.
- Wiesel, E., Bergen, D. L., Browning, C. R., Engel, D., Fletcher, W. A., Hayes, P., Marrus, M. R., Tec, N. 2009a. Flossenbürg subcamp system. In G. P. Megargee (ed.), *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Volume I: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office (WVHA)* (pp. 567–692). Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt16gzb17.22>
- Wiesel, E., Bergen, D. L., Browning, C. R., Engel, D., Fletcher, W. A., Hayes, P., Marrus, M. R., Tec, N. 2009b. MITTELBAU MAIN CAMP [aka DORA]. In G. P. Megargee (Ed.), *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Volume I: Early Camps, Youth Camps, and Concentration Camps and Subcamps under the SS-Business Administration Main Office (WVHA)* (pp. 965–972). Indiana University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt16gzb17.32>
- Wyatt, Ch. E. 2005. *Roma rising: romské obrození*. Praha: Argo.

- Zatajené dopisy 2015*. [Dokumentární film.] Režie: Tomáš Kudrna. Česká televize.
- Závodská, M. 2011. Rukopis Rudolfa Daniela „Housle a kůň“ – příspěvek k problematice autorství. *RDž* 17 (2): 100–114.
- Závodská, M. 2016. *Rudolf Daniel: Housle a kůň. Historická analýza rukopisu se zřetelem k autorovu společenskému působení v poválečném romském etnoemancipačním hnutí v Československu*. Disertační práce, vedoucí: Jan Červenka. Praha: FF UK – Ústav jižní a centrální Asie.
- Závodská, M. 2018. Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela. *RDž* 25 (1): 59–92.
- Závodská, M., Nečas, C. 2013. Výběrová osobní bibliografie prof. Ctibora Nečase. *RDž* 20 (1): 20–31.
- Závodská, M., Viková, L. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *RDž* 23 (2): 107–124.
- Zdařilová, Eva. 2007. Příběh pana Petera Baláže. *RDž* 14 (3): 130–137.
- Zdařilová, E. 2010. *Analýza životopisných rozhovorů s romskými pamětníky nacistické perzekuce na pozadí odškodňovacích procesů v České republice* [diplomová práce], vedoucí Jan Červenka. Praha: Ústav jižní a centrální Asie FF UK.
- Zdařilová, E. 2013. Faktory ovlivňující narativ na příkladu životních příběhů několika romských pamětníků války. *RDž* 20 (2): 13–36.
- Zuckert, M. Dignity, Human. 2015. In: Gibbons, M. T., Coole, D, Ellis, E., Ferguson, K. *Encyclopedia of Political Thought*. Volume II (Chr–D). Mylden, Oxford: Wiley Blackwell, 933–936.

Seznam symbolů a zkratek

*	narozen(a) v roce (popř. dne)
†	zemřelý(/-á) [v roce (popř. dne) ...]
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
AO	Archiv obce
BMRK	Bulletin Muzea romské kultury
čj./ č.j.	číslo jednací
ČsOL	Československá obec legionářská
CT	tzv. „Cikánský tábor“ (CT I = Cikánský tábor v Letech, CT II = Cikánský tábor v Hodoníně u Kunštátu)
FÚ	Farní úřad
JM	Jihomoravský [kraj]
JV	jihovýchodní
kap.	kapitola / podkapitola
KLEG	Kancelář československých legií
KPR	Kancelář prezidenta republiky
ml.	mladší
MN	Matrika narozených
MNO	Ministerstvo národní obrany
MO	Matrika oddaných
MO ČR	Ministerstvo obrany České republiky
MRK	Muzeum romské kultury (v Brně)
MZ	Matrika zemřelých
MZA	Moravský zemský archiv
NA ČR	Národní archiv České republiky
nefol.	nefoliováno
OÚ	Okresní úřad
RDž	Romano džaniben, časopis romistických studií
SBS/ SPB	Svaz bojovníků za svobodu / Svaz protifašistických bojovníků
Sč.op.	Sčítací operáty
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
st.	starší
svět.	světová (např. 2. svět. válka)
USHMM	United States Holocaust Memorial Museum
VÚA–VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv

Seznam příloh

I.

Zpracované případové studie

[Oddíl číslo 9]

Bořitov a Svitávka

Vodoudov

Radějov

II.

Textové přílohy

Příloha č. 1 – Dopis zastupitelstva Okrouhlá, r. 1875.....	415
Příloha č. 2 – Dopis zastupitelstva Okrouhlá, r. 1881.....	416
Příloha č. 3 – Dopis představenstva obce Dzbelu, r. 1901	418
Příloha č. 4 – Protokol ze Svitávky pořízený dne 7. července 1933	419
Příloha č. 5 – Odvolání ze Svitávky na Zemský úřad v Brně	419
Příloha č. 6 – Odpověď ČS Svitávka na statistické šetření 20 let čs. Četnictva, cikáni	421

III.

Obrazové přílohy (v elektronické verzi jsou umístěny v samostatném souboru).

9 Zpracované případové studie

První romští Ištvanové/Ištvánové na území Čech a Moravy

Nejstarší nalezené záznamy svědčící o přítomnosti romských rodin s příjmením Ištvan v Česku pocházejí z JV Moravy z počátku 18. století. Jak i J. Hanzal upozorňuje, toto příjmení je jak v latinských, tak i německých záznamech odvozováno převážně z maďarské podoby jména Štěpán: „Ischtvan, Ischtwan, Isczwan, Isfan, Istvan, Istwan, ale i Stephan“ (Hanzal 2016a: 164).³¹⁰

První z těchto zápisů byly nalezeny (a J. Hanzalem již dříve zmíněny) v matrikách z Uherského Brodu, nejstarším z nich je zápis v matrice zemřelých z roku 1706 (v tomto latinském zápise je příjmení zapsané jako Stephane, což je ovšem velmi ojedinělé, v žádném jiném dosud identifikovaném matričním záznamu z Moravy jsem tuto podobu nenalezla):

„Jo'es, Jo'anis Stephane Cingari, 26./27. [Novembris], In Zbor, 17 Mensium, Ex Suburbio.“³¹¹

Ze zápisu by se mohlo zdát, že se jedná o slovenskou podobu příjmení Štefan, ale vzhledem k ojedinělosti této podoby daného příjmení mezi dobovými lokálními záznamy o Romech se jeví jako více pravděpodobné (J. Hanzal přepisuje příjmení Stephane přímo jako Ištván – viz 2004: 77), že se zapisující snažil příjmení uvést na pravou míru ve vztahu k jazyku prostředí či zápisu, popř. mu své příjmení mohla „přeložit“ rodina zemřelého. Také další záznam nalezený v zápisech z r. 1731 svědčí o úmrtí. Zemřelým byl osmnáctiletý „Stephanis Išfan Cingarus“ přímo z Brodu a i on byl pohřben na hřbitově zvaném Sbor.³¹² V roce 1739 byl v matrice oddaných zaznamenán sňatek vdovce jménem „Antonius Išczvan [Iščvan] Cingarus“ a neromské děvečky „Mariny“ (patrně Mariany), dcery Martina Kadlečika z Prakšic (jednalo se tedy o smíšený sňatek).³¹³ O rok později bylo v nedalekých Havřicích zaznamenáno narození Barbory Ištvanové, jejímiž rodiči byli „Joannes a Marina Istvan“ zapsaní jako „Cingari Subditi Brodenses“, tedy „Cikáni poddaní k Brodu“. Za kmotry šli Petr Daniel, Cikán z Havřic, a Anna Buranka z Havřic.³¹⁴ Pět následujících záznamů nalezl J. Hanzal v matričních knihách v Kunovicích (Hanzal 2004: 93):

1. Z roku 1770 pochází zápis o narození Pavla Ištvana, syna Martina, „cikánského

³¹⁰ Jak již uvádím v textu, nalezla jsem i další varianty v zápisech tohoto příjmení. (Istwein, Jištván a Ništván, občas se dvěma koncovými -nn, ale též Itšchwan a Išchtwann).

³¹¹ „Jan, syn Jana Štefana [Ištvána] cikána, [zemřel] 26., [pohřben] 27. [listopadu 1706 na hřbitově] ve Sboru, [stáří] 17 měsíců, [bydlící] na Předměstí“ (překlad aut., MZA Brno, E 67, kniha 12198, snímek 5 [1706, MZ, Uherský Brod]).

³¹² MZA Brno, E 67, kniha 12198, snímek 73 [1731, MZ, Uherský Brod].

³¹³ MZA Brno, E 67, kniha 12177, snímek 48 [1739, MO, Uherský Brod].

³¹⁴ MZA Brno, E 67, kniha 12149, snímek 131 [1740, MN, Havřice].

vagabunda“ a Rozálie:

„30. [Xbris 1770], [Infans] Paulus, [Parentes] Istvan Martiny Cynga. vagus et Rosina, [Patrini] Danhel Paulus Cyngaro. Judex et Rosina uxor Martini Malik Cyngari, [Locus] Kunovic, [Num. Dom.] 98.“ Zázpis obsahuje dvě zajímavosti, a sice že se chlapec narodil v domě (Kunovice č. 98) a dále že jedním z kmotrů byl Pavel Daňhel, cikánský rychtář (řekli bychom vajda).³¹⁵

2. Ve stejné matriční knize se v r. 1774 nachází zázpis o narození Jana Ištvana, syna Josefa a Anny.:

24. [Apilis 1774] Joannes, Istwan Josephus Cingarus et Anna, kmotři: [...] Dörfla et Catharina uxor Georgii Pasčka?³¹⁷

3. V letech 1775 a 1777 se v matrice oddaných nacházejí záznamy o dvou svatbách. První z nich se konala dne 12. září 1775 a při ní si Pavel, syn „potulného cikána“ Pavla Daniela, bral za ženu Annu, dceru taktéž „potulného cikána“ Eliáše Ištvana. Snoubenci obdrželi „dispens z důvodu příbuznosti ve 3. stupni“.³¹⁸ Druhá svatba byla zapsaná v r. 1777, kdy se Bartoloměj Ištvan, syn (pravděpodobně stejného „potulného cikána“) Eliáše Ištvana, ženil s Marianou, dcerou Martina Holomka.³¹⁹

4. Zatímco výše uvedené zázpisy svědčily o pobytu Ištvanů, kteří v Kunovicích stáleji nebydleli, zázpis o narození Martina v r. 1782 uvádí jeho rodiče, Jiřího Ištvana a Annu, jako „cikány“ pobývající v domě č. 266. Kmotry malému Martinovi byli Martin Holomek „cikán z Kunovic“ a Rosina.³²⁰

Další nalezený záznam se týká svatby v nedalekých Prakšicích, kde byl dne 23. února 1784 „pocitivý mládenec Jan, syn Pavla Daniela, vajdy ze vsi Kunovice, [oddán] s pocitivou pannou, Barborou, dcerou Martina Ištvana, cikána ze vsi Prakšice“.³²¹ Ačkoliv posledně citované záznamy evokují představu, že na konci 18. století romské rodiny s příjmením Ištvan pobývaly v Kunovicích a Prakšicích již stáleji a byly považované za místní, další záznamy, které by místní usazené Romy dále doložily, zde nalezeny nebyly, a tedy nelze jejich vztah ke zmíněným obcím zatím prokázat. Lze ovšem nalézt zmínky dokládající jejich územní pohyb.

Přemísťování romských rodin do dalších oblastí Moravy probíhalo ve druhé polovině 18. století jednak se svolením majitelů panství (resp. šířením v rámci jednoho panství), popř. svévolně, o čemž svědčí rozhodnutí apelačních soudů. Tak se z prací historiků dozvídáme o soudních záznamech z Olomouce, že v letech 1774–77 byl vězněn za potulku mimo jiné Eliáš Ištvan (viz Nečas 1995: 16) – je možné, že se jedná o téhož Eliáše Ištvana, jehož dcera Anna se

³¹⁵ MZA Brno, E 67, kniha 11663, snímek 210 [1170, MN, Kunovice].

³¹⁶ Jméno a příjmení prvního z kmotrů nerozluštěno, je pouze jisté, že byl z nedalekých Dörflí – Sady, dnes část Uherského Hradiště.

³¹⁷ MZA Brno, E 67, kniha 11663, snímek 229 [1774, MN, Kunovice].

³¹⁸ MZA Brno, E 67, kniha 11677, snímek 164 [1775, MO, Kunovice].

³¹⁹ MZA Brno, E 67, kniha 11677, snímek 170 [1777, MO, Kunovice].

³²⁰ MZA Brno, E 67, kniha 11663, snímek 289 [1782, MN, Kunovice].

³²¹ MZA Brno, E 67, kniha 12178, snímek 43 [1784, MO, Prakšice]. Překlad: autorka. J. Hanzal uvádí u tohoto záznamu chybně datum 13. února (srov. Hanzal 2004: 89).

v září 1775 vdala za Pavla Daniela. Právě Pavel Daniel byl vězněn spolu s ním (tamtéž).

V sedmdesátých letech 18. století se – dle J. Hanzala – má nacházet příjmení Ištvan u zápisu Romů také v matrice narozených v Kojátkách (panství Bučovice, kam měli přicházet Romové z panství Pozořice s povolením Lichtenštejnů – Hanzal 2005: 90): v r. 1772 se zde manželům Kryštofovi a Rosině Ištvanovým měla narodit dcera Anna Marie (Hanzal 2005: 90).³²²

Z uvedených historických záznamů je zřejmé, že Romové s příjmením Ištvan se na JV Moravě (a ojedinele i hlouběji ve vnitrozemí Moravy) vyskytovali již v prvním osídlení mezi tzv. tolerovanými cikány. Zda sem i oni přišli s Kounici od Komárna, nebo zda pronikali z Horních Uher (dnešního slovenského území) svévolně, neb hledali další odbytíště pro své kovářské výrobky a snažili se uživit, není možné z dosud nalezených pramenů objasnit. Jediné, co se mi podařilo v této otázce zjistit, je skutečnost, že příjmení Ištvan/Ištván se mezi Romy na území dřívějších Horních Uher vyskytovalo a dodnes vyskytuje – nikoliv jako typické a časté, ale je evidováno (např. Mann 2009).

Z r. 1783 pochází pro můj výzkum velmi cenný soupis tzv. „tolerovaných Cikánů“, který pomáhá mozaiku údajů doplnit. Do soupisu bylo zapsáno šestnáct rodin, u většiny jsou uvedeny tyto údaje: jméno otce, matky a dětí, u každého pak věk a u většiny rodin (ve zvláštním sloupci na úrovni „hlavy rodiny“) je i poznámka, pokud bylo známo, kde se narodil (či odkud pochází) a kde žije. Mezi šestnácti zde zaznamenanými rodinami jsou celkem tři rodiny s příjmením Ištvan (vedle šesti rodin Danielů, čtyř Malíkových a tří Holomkových). Zde doslovný přepis údajů týkajících se rodin Ištvanů v německém originále:

3. Elias Ischtwein, 65, Eheweib Marina, 60 – Schoßberg in Hungarn, Kunowitz [...],

7. Bartholomeus Istwein, 25, Eheweib Marina, 26, Sohn Martin, 4, Tochter Anna, 6, Tochter Barbora, 1 – Hustinowitz, Vorstadt Osten bei Hradisch, [...],

15. Georg Istwein, 35, Eheweib Anna, 37, Sohn Pavel, 6, Sohn Martin, 1, Tochter Anna, 9 – bei Brünn geburtig [...]“³²³

Z celkového počtu 71 v soupise zapsaných „tolerovaných Cikánů“ mělo 12 příjmení Ištvan. I podle zde uvedených věků se zdá pravděpodobné, že v soupise zapsaný Bartoloměj Ištvan, jehož svatba z r. 1777 s Marianou Holomkovou je uvedena výše, byl synem zde zapsaného Eliáše Ištvana z Kunovic a jeho manželky Mariany, mimochodem pod pořadovým číslem 1. je kunovický Pavel Daniel, jistě výše zmíněný vajda, a pod číslem 2. jsou též v Kunovicích žijící manželé Pavel Daniel mladší a jeho žena Anna, téměř s jistotou lze tvrdit, že se jedná o výše zmíněného vajdova syna Pavla a Annu roz. Ištvanovou, dceru Eliáše Ištvana (viz zmíněná svatba v Kunovicích z r. 1775). Především zde ovšem máme zaznamenaný snad i původ této větve

³²² Záznam se má nacházet v MN pro Kojátky ke dni 3. června 1772, ovšem nenacházím jej v celém tomto roce, ani v roce následujícím (viz MZA Brno, E 67, kniha 12429, snímky 233–239 [1772–1773, MN, Kojátky]), jde tedy patrně o chybně zmíněný údaj. Index k této knize, bohužel, chybí.

³²³ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, karton 4651, fol. 1112–1117.

lštvanů v “uherském Schoßbergu“, tedy jejich předky snad bude možné hledat v okolí slovenského Šaštína³²⁴ v okrese Senica (na území dnešního západního Slovenska).

Současně se – jak podle výše uvedených matričních záznamů, tak dle dalších záznamů – zdá, že soupis tolerovaných „Cikánů“ nemohl být kompletní. Dle zjištění C. Nečase měli žít v Ostrožském Předměstí Bartoloměj a Martin lštvanovi se svými rodinami, celkově 11 osob s příjmením lštvan (Nečas 2005b: 121) – tento zápis se mi však nalézt nepodařilo. Během pátrání jsem ovšem našla jiného Martina lštvana (a sice toho, jehož manželce Rozině se v r. 1770 narodil v Kunovicích syn Pavel – viz výše), a to v dodatečném soupise dvanácti romských rodin z r. 1789. Z celkových 47 uvedených osob má 18 příslušníků romských rodin příjmení lštvan (krom nich jsou v seznamu již pouze rodiny Danielů), vypisuji opět jen osoby s příjmením lštvan:

„2.³²⁵ Martin Ischtwann, 62, Eheweib Rozina, 48, Tochter Barbora, 18, Katherina, 10, Marina, 7, [...],

9. Georg Ischtwan, 47, Eheweib Anna, 37, Sohn Paul, 6, Sohn Thomas, 9, Tochter Anna, 6,

10. Fridrich Ischtwan, 37, Eheweib Josefa, 42. Sohn Andreas, 8, Tochter Anna, 6, Tochter Katharina, 4, [...]

12. Paul Ischtwann, 42, Eheweib Petrolina, 22, Tochter Elisabeth, 5.“³²⁶

Zda mezi Martinem lštvanem na jedné straně a Eliášem a Bartolomějem lštvanovými byla nějaká rodinná vazba a jaká, se mi zatím nepodařilo odhalit.

9.1 Rodina Jakuba lštvana (Bořitov) a Jana lštvana (Sázavka)

Rodiny prvních dvou hlavních protagonistů, Jakuba lštvana a Jana lštvana, patřily mezi takové, jejichž předkové se po generace hlásily k Okrouhlé (do r. 1848 jako poddaní a po jeho zrušení – od r. 1849 – svou domovskou příslušností³²⁷). Do této malé obce na Blanensku, v původním okrese boskovickém, která se nachází uprostřed Dražanské Vrchoviny 8 km od Boskovic, v nadmořské výšce téměř 600 m n.m.,³²⁸ byli jejich předkové umístěni a hlásili se k ní, ovšem pravděpodobně aniž by zde delší dobu pobývali. Obec Okrouhlá takto evidovala zároveň patrně desítky a celkově (postupně od jejich prvního příchodu na konci 18. století do jejich přerozdělení ve dvacátých letech 20. století) více jak sto neusedlých Romů, kteří se k ní hlásili

³²⁴ Schlossberg je německý název pro nedaleký Šaštín (viz <https://zmo-zahorie.sk/sastin-straze/> [22. 8. 2022]), odkud mimochodem pocházel romský historik Bartoloměj Daniel (1924–2001) – viz <https://amendar.cz/osobnost/bartolomej-daniel-prom-hist/> [22. 8. 2022], autor knihy *Dějiny Romů* (Daniel 1994) a významný romský aktivista, člen Svazu Cikánů-Romů v letech 1969–1973 a dále zakládající člen a historik MRK v Brně (vznik 1991). Lze říci, že etnoemancipaci Romů do značné míry zasvětil svůj život.

³²⁵ Číslo před jménem jsou pořadová čísla v soupise.

³²⁶ MZA Brno, B 14, K 4651, fol. 1119–1123.

³²⁷ K domovské příslušnosti v českých zemích viz dále, základní přehled s porovnáním s jinými zeměmi přináší např. Syllová, Obračajová, Kavěna 2015.

³²⁸ Více viz <https://www.regionboskovicko.cz/okrouhla/os-1023> [4.7. 2022].

a za něž byla od přijetí legislativních opatření ustanovujících institut příslušnosti obyvatel zemí k obcím (zavádějící termín domovské právo)³²⁹ nucena platit výlohy: především za postrk, za nutné ubytování (v prvních desetiletích také za léčbu v nemocnicích), popř. jim vypomáhala, když se do obce dostavili např. k přezimování. Rodiny těchto Romů nebyly samozřejmě jediní potřební, kteří se v případě nemoci, zchudnutí či zestárnutí na obci domáhali určité pomoci,³³⁰ proto se obec potýkala s nemalými finančními problémy a snažila se řešit, jak se ze zátěže v podobě romských rodin k ní příslušných vyvázat – viz kap. 9.1.3.

K pátrání po historických stopách nejdříve Jakuba Ištvana a postupně i Jana Ištvana mne přivedla snaha objasnit otázky, které jsme si kladly s kamarádkou Nicole a její maminkou, a to nad prvními zjištěnými údaji o jejich předcích žijících v meziválečné době v Bořitově. Ze sdělení informantek jsem věděla, že jejich rodina byla silně zasažena holokaustem Romů, obě představují druhou a třetí generaci poválečných obětí – obě sdílí a prožívají silnou emoci pramenící z drastických zážitků jejich předků, zároveň ovšem nebyly informovány o konkrétních jménech obětí, datech transportů a dalších údajích, které by bylo možné považovat za historické údaje. A protože jsme si zároveň společně kladly otázky, jako odkud ti Ištvanovi byli, odkud přišli, odkud byla babička Aloisie roz. Růžičková a co se dnes o nich dá zjistit, kromě toho na základě jejich poznatků nebylo možné říci, jak byli příbuzní s tetou Marií Bártovou (viz dále) – všechna tato bílá místa ve vyprávění jsem se se pokusila objasnit a ponořila se do hledání odpovědí na tyto množící se otázky především v archivech, ale též v knihách a sbírkách MRK.

Brzy se mi podařilo doložit, že Jakub Ištvan se v r. 1924 ve svých 43 letech oženil s Aloisí Růžičkovou, matkou tehdy již pěti dětí (její nejstarší dcerou byla babička mé kamarádky Nicole). Stalo se tak v Jakobově rodišti Bořitově, kde rodina zůstala následně (s určitými přestávkami) bydlet. V matričním zápise o narození Jakuba Ištvana je záznam, že je rodina z Okrouhlé. Nořily se další otázky, např. jak získali povolení usadit se v obci Bořítov. Postupně jsem prostudovala tisíce stran archiválií v SOkA Blansko (z AO Bořítov a ČS Černá Hora, pod níž Bořítov patřil, AO Okrouhlá), stovky stran v MZA Brno, v NA ČR a VÚA-VHA v Praze. Zároveň jsem si díky vzpomínkám pamětníků postupně ujasňovala, že rodiny nežily odděleně, ale udržovaly vztahy s dalšími dříve kočovnými rodinami. K popisu rodiny Jakuba Ištvana jsem se pak z důvodu širší komplexity rozhodla zahrnout – vedle několika dalších rodin Ištvanů – především i doložitelně příbuznou (a jak ukážu i dále, významně po generace spřízněnou) rodinu Jana Ištvana ze Svitávky, z níž – jak se během pátrání ukázalo – paní Marie Bártová – pocházela.

Jedním z důvodů tohoto zahrnutí bylo, že když jsem v SOkA Blansko pátrala po důvodech, na základě kterých se obec Bořítov ujala rodiny Jakuba Ištvana a zřídila jí v roce 1923 bydlení ve staré, tzv. „Kolínkově“ cihelně, v celém fondu AO Bořítov jsem vysvětlení nenašla. Odpověď

³²⁹ Prozatimní zákon obecní z r. 1849 a zákon č. 105 ř. z., z r. 1863 o domovském právu.

³³⁰ Viz záznamy v knize protokolní z let 1904-1932 (SOkA Blansko, AO Okrouhlá, i.č. 1.

se však nacházela ve fondu AO Svitávka, kde jsem měla možnost studovat příběh Jana Ištvanu. Zde jsem zjistila, že zastupitelé Svitávky odmítali Janu Ištvanovi a jeho rodině příslušnost k obci po více jak deset let uznat (a mj. argumentovali i tím, že rodina Jana Ištvanu raději pobývá u svých příbuzných v Bořitově). V r. 1935 – krátce po jejím uznání – byl Jan Ištvan na útěku zastřelen četníkem. Poté, co jsem si dokázala odvodit, že vnuk Jana Ištvanu se stal po 2. svět. válce konstruktérem a vnučka (ona „teta Bártová“) byla manželkou filmového režiséra – rozhodla jsem se ho zahrnout do svého výzkumu jako zástupce oněch četných rodin, kterým se nedařilo vyjednat si domovskou příslušnost tak hladce, žili tedy v poměrně nejistém postavení, ovšem navzdor tomu se jim podařilo dostat se na velmi dobrou životní úroveň.

První nalezenou zmínkou týkající se usazení Jakuba Ištvanu v obci, nalezenou v AO Bořitov, byl záznam (poslední bod) v zápisu ze schůze Obecní rady obce Bořitov, když dne 13. října 1923 projednávala žádost Jakuba Ištvanu (viz obr. č. 2), jíž uvádím v celém znění:

Žádost cikánského příslušníka Ištvanu by mu obec zaopatřila byt na zimu aneb aby obec mu dala 200 Kč na desky na úpravu prozatímního bydlíště. Usneseno jelikož obec jest nucena byt mu zaopatřit, poohlédnout se po nějakém bytě aneb mu postavit provizorní byt z desek, jak on žádal. Zaopatření bytu ponechává se příští zvolené bytové komisi.³³¹ (Zvýrazněno autorkou.)

I když bylo usazení rodiny Jakuba Ištvanu v Bořitově jasně datováno a bylo nalezeno vyjádření obce, vyplouvaly na povrch nové a zdánlivě nezodpověditelné otázky, především: co znamenalo, že obec byla k tomuto kroku „nucena“? (Tedy co vlastně bylo prvotním impulsem pro jejich usazení se v Bořitově? Byl přeci psaný jako z Okrouhlé.)

Byla jsem odhodlaná udělat maximum, abych toto bílé místo v historii konkrétní romské rodiny doplnila: studovala jsem archiválie z dalších fondů (AO Okrouhlá, ČS Černá Hora a další) a ptala se na radu pracovníků archivu. Retrospektivně lze pak považovat za malý zázrak, že během mých dalších badatelských dnů v SOkA Blansko paní archivářka připravovala pro jiného badatele materiály z archivu městečka Svitávka a narazila tam na archiválie, které mi odložila k prostudování.³³²

Soubor spisů nazvaný „Akta o příslušnosti cikánské rodiny Ištvanů 1921–1933“³³³ (týkající se rodiny J. Ištvanu ze Svitávky, jeho manželky Františky a jejich dcery Karly; dále tento soubor

³³¹ SOkA Blansko, AO Bořitov, B12, i.č. 12, Kniha obecních protokolů, fol. 14.

Na komisi bylo následně rozhodnuto, že rodina J. Ištvanu bude bydlet v cihelně, kterou obec pro ty účely odkoupí, neb zápis ze schůze 9. 12. 1923 uvádí:

„Starosta podává zprávu ohledně bytu, že po vyjednání s p. Frant. Kolínkem ujednáno, že p. Kolínek ponechá prozatímně byt v cihelně a obec že potřebné opraví. S opravou se započne ihned. Dále podává starosta zprávu, že p. Kolínek by cihelnu, totiž pec i budovu k ní přináležející, obci prodal. Usnešeno s p. Kolínkem promluvit a cihelnu od něho odkoupit, ovšem za cenu vyhovující.“

(Tamtéž). Dne 10. ledna 1924 je na schůzi oznámeno, že p. Kolínek cihelnu prodá za 4.000 Kč a nechá ji ještě nově pokrýt. (Tamtéž, fol. 16)

³³² Na tomto místě musím především poděkovat zmíněné pracovníci SOkA Blansko, paní Zdeně Skoupé, bez jejíž pečlivé práce a odhodlání pomoci badatelům bych se ke zmíněné složce patrně během tohoto výzkumu nedostala.

³³³ SOkA Blansko, Archiv městečka Svitávka, i.č. 84 (K9), fol. 1–32.

nazývám jen „Akta“) mi nejen že poskytl zcela relevantní odpovědi na mé otázky ohledně rodiny Jakuba Ištvan, ale podkryl mnohé další cenné souvislosti.

Jan Ištvan (*1884 ve Svitávce – podrobněji viz dále) sice neměl v zápisu o svém narození explicitně uveden údaj, že pochází z Okrouhlé, ovšem ve zmíněných „Aktech“ je tento fakt opakovaně mnohokrát. Jako domovskou obec uvádí Okrouhlou také jeho vojenský kmenový list³³⁴.

Nejprve proto šířeji – o romských rodinách hlásících se k obci Okrouhlá na Boskovicku, jak se mi podařilo jejich jména na základě archivního bádání alespoň rámcově zmapovat.

9.1.1 Romské rodiny hlásící se k Okrouhlé: soupisy, matriční zápisy aj.

Jak jsem uvedla výše, do Okrouhlé byla v josefínských dobách umístěna jedna rodina Eliáše Ištvana. Vedle něj měli v této obci žít dvě rodiny Danielů. Během soupisu obyvatel v r. 1869 bylo do sčítacích operátů (dále Sč.op.) v obci Okrouhlá zaznamenáno 36 osob bez uvedení čísla domu, zato s přízviskem „Cikáni“.³³⁵ Soupis je současně opatřen poznámkou: „Nejsou všichni zapsani, poněvadž představenstvu všichni povědomi nejsou a ani jich nezná, toulají se světem.“³³⁶ Z těchto jmenovitě uvedených 36 osob je pouhých deset nositeli příjmení Daniel a všichni ostatní (tj. 26 osob) jsou zapsaní s příjmením Ištvan. V roce 1875 byl pak v obci Okrouhlá učiněn nový soupis známých romských rodin, které se k Okrouhlé hlásily jako ke své domovské obci, jenž obsahuje výčet již 49 osob,³³⁷ ovšem tři z nich nejsou uvedeni jménem (– viz obr. č. 6). Je velmi pravděpodobné, že mezi jednotlivými rodinami existovalo příbuzenské propojení, ovšem bez doplnění dalších poznatků je prakticky nemožné vzájemné vazby mezi těmito rodinami odhalit. Zároveň je z nalezených matričních zápisů zřejmé, že mezi romskými rodinami v oblasti Boskovicka byly jak sňatky, tak i smíšené sňatky v průběhu 19. století a ještě počátkem 20. století velice vzácné. Většina párů žila nesezdaně, tzv. „v konkubinátu“, tedy většinou vazby mezi rodinami byly neformalizované a v matričních knihách nezaznamenané.³³⁸ Vedle výčtu těchto 49 členů z celkem devíti rodin je v soupise poznámka, že mnohé rodiny se k Okrouhlé hlásí, ovšem nejsou v obci známy. Pro ukázkou, jak pracné (a bez náhody skoro nemožné) je vypátrat jednak záznamy v matrikách, a především jejich pomocí odhalit vzájemné vazby mezi těmito prakticky kočujícími rodinami, uvádím níže tento

³³⁴ VÚA-VHA Praha, Kmenový list, vojín Jan Ištvan, * 6. 5. 1884.

³³⁵ SOkA Blansko, A 1 – Okresní úřad Bořitov, Sčítací operáty, i.č. 771, Okrouhlá 1869, fol. 247–251. Ke stejnému počtu 36 osob došel i C. Nečas (2005: 161), jenž upozorňuje, že v soupise jsou děti uvedené jen sporadicky, a dále napočítal, že 17 romských mužů má jako zdroj obživy uvedeno „kovář a handlíř v koněch“ (Tamtéž).

³³⁶ SOkA Blansko, A 1 – Okresní úřad Bořitov, Sčítací operáty 1869, i.č. 771, Okrouhlá 1869, fol. 246.

³³⁷ Nyní uložen v MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 224–225.

³³⁸ Je otázkou, co bylo tohoto modelu příčinou. Zdá se, že v předchozích obdobích vrchnost v některých oblastech Moravy kněžím důrazně ukládala, ať sňatek umožní jen těm Romům, kteří splňují určité podmínky – např. mají doklad o povolení k pobytu v dané oblasti (vyprosili si u své šlechty potvrzení, že jsou zde tolerovány) – srov. Hanzal (2004: 92). Je možné, že splnění požadavků bylo pro Romy natolik nedosažitelné, že si odvykli církevní sňatky uzavírat, popř. je nechávali na pozdější dobu, až když vychovali své děti či získali jistější postavení (viz sňatek Martina a Barbory Ištvanových v jejich téměř 60 letech – v kostele v Radějově – viz kap. 9.3.2).

seznam a komentuji, zda se mi podařilo narození konkrétních osob ověřit. Konkrétně u těch jmen osob s příjmením Ištvan, kde je uveden věk i místo narození, jsem se pokusila dohledat záznam v matrice narozených (v hranaté závorce uvádím dohledaný údaj, v poznámce pod čarou pak odkaz, popř. kde jsem hledala a zda jsem v příslušné matrice alespoň nějaký pro tento výzkum přínosný údaj našla). Poměrně častá neúspěšnost nemusí být dána chybným údajem v soupise: v některých případech k matrice narozených nebyl vypracován / zachován index, popř. častým problémem je neuvádění do indexu příjmení s počátečním písmenem I (v indexech bývá nejčastěji společně s písmenem J, výjimečně s písmenem G, ovšem někteří zapisující ani k jednomu písmenu příjmení začínající písmenem I nepřipisovali).

Seznam Cikánů do obce příslušících [k roku 1875] a sice:

I. rodina:

- 1. Valentin Ištvan, 68 let, * v Arnoštově u Jevíčka³³⁹*
- 2. Kateřina Malík, 55 let, * v Sudicích.³⁴⁰ Tato pochází z Jaroměřic.³⁴¹*

Těchto vychovanci:

- 3. Karolína Ištvan, 17 let, * v Bojkovicích³⁴² u Brna*
- 4. Rosalie Ištvan, 14 let, * v Sudicích³⁴³*
- 5. Jakob Ištvan, 12 let, * v Štěpánově u Bystřice³⁴⁴*

II. rodina

- 1. Antonín Ištvan, 58 let, * v Sudicích³⁴⁵*
- 2. Anna Ištvan, 45 let*
- 3. Josef Ištvan, 33 let, * ve Štěpánově³⁴⁶*
- 4. Ballvina Ištvan, 23 let, * v Bořitově³⁴⁷ [1851 – Bořítov]*

³³⁹ V indexu pro Arnoštov pro roky 1800–1854 žádný Ištvan nenalezen (viz MZA Opava, Sbirka matrik, i.č. 6123, snímek 69).

³⁴⁰ Narození Kateřiny Malíkové nehledám – dohledávám pouze nositele příjmení Ištvan.

³⁴¹ Jaroměřice leží na Svitavsku.

³⁴² V indexu k MN Bojkovice (1844–1871) však žádné dítě s příjmením Ištvan nenacházím (MZA E 67, kniha 11305, snímek 439).

³⁴³ V MN pro Sudice v této době nalezena pouze Viktorie Ištvanová *1861, dcera Karolíny, dcery Jakuba Ištvana a jeho ženy Mariany (MZA E 67, kniha 372, snímek 316 [1861, MN, Sudice]). Tato Viktorie v tomto soupise uvedena není. Rozálie nalezena nebyla. V soupise není ani zmíněná Karolína, dcera Jakuba a Mariany (pravděpodobně jde o rodinu č. V.) – je možné, že ji (ač jako svobodnou matku) obec Okrouhlá považovala za příslušnou do jiné obce dle jejího (v matričních záznamech ovšem neuvedeného, a tedy zatím mně neznámého) partnera.

³⁴⁴ Ani ve Štěpánově nad Svratkou, ani v Horním Štěpánově u Prostějova narození Jakuba Ištvana nenalezeno. V Horním Štěpánově nalezen František Ištvan, *1843 (MZA Brno, E 67, kniha 8936, snímek 51 [1843, MN, Horní Štěpánov]) – viz rodina č. VII.

³⁴⁵ Zápis o jeho narození nenalezen.

³⁴⁶ Zápis nenalezen.

³⁴⁷ Narození Albíny Ištvanové nalezeno v MN pro Bořítov dne 3. 4. 1851 (MZA Brno, E 67, kniha 142, snímek 83 [1851, MN, Bořítov]). V zápise je uvedena jako „Balbina“, dcera Antonína Ištvana (jenž je psaný jako „Handarbeiter“ v Knínicích, současně „Zigeuner“, bez uvedení jeho rodičů) a Anny roz. Danielové (dcery zemřelého Martina Daniela, kováře z Okrouhlé a jeho právoplatné manželky Kateřiny roz. Malíkové).

5. František Ištvan, 16 let, * ve Vranové u Letovic³⁴⁸ [1855 – Vranová]
6. Antonie Ištvan, 15 let, * v Chrudichromech^{349,350} [1858 – Chrudichromy (Anna)]

III. rodina

1. Josef Ištvan, 56 let, * v Ryčkách u Ústí³⁵¹
2. Barbora Ištvan, 50 let, * v Tasově u Velké Meziříče³⁵²

Děti:

3. Josefa Ištvan, 23 let, * v Knihnicích³⁵³
4. Jan Ištvan, 20 let, * v Benešově³⁵⁴
5. Tomáš Ištvan, 14 let, * ve Velehradičkách u Rajhradu³⁵⁵

IV. rodina

1. Jan Ištvan, 32 let, * v Husobrně³⁵⁶
2. Marie Ištvan, 30 let, * v Braclavě³⁵⁷ u Jihlavy

Děti:

3. Theresia Ištvan, 13 let
4. Eleonora Ištvan, 7 let

³⁴⁸ Pravděpodobně je František uveden v tomto soupise chybně jako mladší, neb dle nalezeného matričního zápisu by mu mělo být již 20 let: dne 31. 1. 1855 se ve Vranové narodil rodičům Antonínovi Ištvanovi a jeho ženě Anně roz. Danielové syn František (MZA Brno, E 67, kniha 481, snímek 63 [1855, MN, Vranová]). I vzhledem ke shodným jménům rodičů se velmi pravděpodobně jedná o tohoto Františka. V r. 1859 se v matrice narozených pro Vranovou František Ištvan nenachází. V uvedeném zápise je otec psaný jako kovář a koňský handlíř domovsky příslušný do Okrouhlé na Moravě, okres Boskovice, jména jeho rodičů opět uvedena nejsou – v době jeho narození rodiče nebyli oddáni – proto je velká část zápisu věnována ošetření otcovství, které bylo dosvědčeno podpisem tří svědků. U matky není uvedeno jméno jejího otce, pouze matky Kateřiny, která příslušela – dle tohoto záznamu – do „Ostrau bei Ungarn Hradisch“ (myšlen je patrně Uherský Ostroh, ale mohlo se jednat i o sousední Ostrožské předměstí, kde ve stejné době žila již poměrně početná skupina Romů, převážně rodiny Holomků – viz MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7908, fol. 451–2).

³⁴⁹ V Chrudichromech nalezen zápis z r. 1858, kdy se zde narodila Josefa Ištvanová, dcera Anny Ištvanové – s uvedenou poznámkou o její příslušnosti k Okrouhlé (MZA Brno, E 67, kniha 822, snímek 242), Antonie Ištvanová zde nalezena nebyla.

³⁵⁰ Z rodiny Anny a Antonína Ištvanových mohla pocházet ještě zde neuvedená – snad starší či nejstarší dcera – Eleonora, již se v r. 1859 v obci Obora narodil syn Josef Ištvan (MZA Brno, E 67, kniha 290, snímek 276 [1859, MN, Obora]). Patrně ani ona, ani její syn Josef v tomto seznamu k Okrouhlé se hlásících Romů z r. 1875 nejsou.

³⁵¹ Není zřejmé, o jakou obec se jedná.

³⁵² Tasov v okrese Žďár nad Sázavou leží 12 km od Velkého Meziříčí. V indexu narozených pro období 1784–1829 žádný nositel příjmení Ištvan nenalezen (MZA Brno, E 67, kniha 10926 [1861, MN, Sudice]), zároveň ovšem nalezeno v MN pro Tasov (1785–1874) narození v r. 1819 Kateřiny Ištvanové, dcery Jiřího Ištvana, „cikána z Oslavan“ a Eleonory roz. Danielové (MZA Brno, E 67, kniha 10916, snímek 42 [1819, MN, Tasov]).

³⁵³ Narození Josefy nenalezeno, v Knínicích u Boskovic se v r. 1848 narodila Veronika Ištvanová, dcera Mariany, dcery Jana Ištvana, „cikánského kováře z Okrouhlé“ a jeho ženy Magdaleny (MZA Brno, E 67, kniha 371, snímek 52 [1848, MN, Knínice u Boskovic]), v tomto soupise není, resp. mohlo by se jednat o neznámé dítě Marie, dcery Magdaleny – viz rodina VII.

³⁵⁴ V MN pro Benešov nenalezen žádný Ištvan narozený v letech 1830–1870.

³⁵⁵ Snad má jít o Rajhradice, dříve Kleinreigern, ovšem index narozených pro toto období nenalezen.

³⁵⁶ MN pro Úsobrno byly vedeny jen pro leta 1684–1835, patrně při farním úřadu v Cetkovicích. Ani v matrikách, ale ani v indexu pro Úsobrno, ani pro Cetkovice a okolní obce jsem Jana Ištvana nenalezla.

³⁵⁷ Neznášeno, o jakou obec se jedná.

5. Josef Ištvan, 3 roky, * v Břesicích³⁵⁸ u Kunštátu [1872 – Vřesice]

6. Tomáš Ištvan, 1 rok, * v Mostkovicích u Prostějova³⁵⁹

V. rodina

1. Jakob Ištvan, 51 let, v Buňovicích u Šternberka³⁶⁰

Děti:

2. Barbora Ištvan, 24 let, * v Kořímě³⁶¹ u Brna (=matka a její dcera)

3. Barbora Ištvan, 2 roky, Na Nové ulici v Olomouci

4. Ferdinand Ištvan, 17 let

VI. rodina

1. Terezie Ištvan, 57 let, * ve Voděradech³⁶²

Děti

2. Šimon Ištvan, 22 let, * v Blažejovicích u Slavkova³⁶³

3. Kliment Ištvan, 18 let, * ve Lhotě u Boskovic³⁶⁴ [1858 – Lhota Rapotina]

4. Ferdinand Ištvan, 14 let, * v Býkovicích u Lysic³⁶⁵

5. Paulina Ištvan, 23 let, * ve Štěpánově³⁶⁶

6. Veronika Ištvan, 7 let, * ve Vážanech³⁶⁷ [1868 – Knínice u Boskovic, dcera Marta³⁶⁸]

7. František Ištvan, 5 let

VII. rodina

³⁵⁸ Dnes Vřesice. Zápis o narození nalezen – ve Vřesicích dne 15. 6. 1872 (MZA Brno, E 67, kniha 396, snímek 199 [1872, MN, Vřesice]).

³⁵⁹ Narození Tomáše Ištvana jsem v matrice narozených ani v indexu pro dané období (1873–1876) v Mostkovicích u Prostějova nenalezla.

³⁶⁰ Bohuňovice u Šternberka – žádný Ištvan narozený zde v letech 1820–1830 nenalezen.

³⁶¹ Patrně se má jednat o Kuřim u Brna – zde však žádný Ištvan nenalezen.

³⁶² Narození Terezie v MN pro Voděrady mezi lety 1819–1822 nenalezeno.

³⁶³ Zápis o narození žádného Ištvana zde nebyl nalezen.

³⁶⁴ Je jím jistě Klement Ištvan narozený ve Lhotě Rapotíně v r. 1858, záznam v MN nalezen – viz MZA Brno, E 67, kniha 175, snímek 251 [1858, MN, Lhota Rapotina] – o něm podrobně viz kap. 9.1.3. Ze zápisu se dozvídáme jména matčiných rodičů: Terezie Ištvanová za své rodiče uvedla Fabiána Ištvana, koňského handlíře z Knínic, a Kateřinu Ištvanovou. Fabián Ištvan je však v záznamu škrtnutý, neb zapisující patrně dodatečně zjistil, že ani rodiče matky nebyli sezdáni.

³⁶⁵ V indexu narozených pro Býkovice Ferdinand Ištvan nenalezen.

³⁶⁶ Index narozených pro Horní Štěpánov je k dispozici jen pro leta 1836–1856, v tomto indexu Pavlína Ištvanová uvedena není.

³⁶⁷ Ve Vážanech nalezen pouze František Ištvan *1845 (MZA Brno, E 67, kniha 371, snímek 192 [1845, MN, Vážany]), který ovšem v tomto soupise není: jeho matka Kateřina sice pocházela z rodiny do Okrouhlé náleží (jejím otcem byl Josef Ištvan z Okrouhlé), ale otcem byl Fabián Ištvan – zde psaný jako z „Jihlavic“ (viz tamtéž). František Ištvan (*1845) mohl být tedy bratrem Terezie, matky rodiny č. VI. Zajímavostí může být, že o desítky let později manželská dvojice se stejnými jmény, Fabián a Kateřina Ištvanovi, je uvedena jako rodiče dítěte *1880 v Dědicích – oba ovšem náležejí údajně k Bělé (viz MZA Brno, E67, kniha 12476, snímek 142 [1880, MN, Dědice]).

³⁶⁸ V seznamu uvedená Veronika je patrně v MN pro Knínice u Boskovic zapsaná jako Marta. Knínice u Boskovic a Vážany jsou v těsné blízkosti, věkem dcery záznam odpovídá (MZA Brno, E 67, kniha 372, snímek 28 [1868, MN, Knínice u Boskovic]).

1. *Magdalena Ištvan, 78 let*

Děti:

2. *Rosalia Ištvan, 57 let*

3. *Marie Ištvan, 33 let [...] Tato má 3 děti, jména nejsou povědoma.*³⁶⁹

4.

5.

6.

7. *Anna Ištvan, 50 let*

8. *František Ištvan, 31 let, * ve Štěpánově*³⁷⁰ [1843 – Horní Štěpánov]

VIII. rodina

1. *Bartoloměj Daniel, 45 let, * ve Vitovicích u Slavkova*

Jeho sestra:

2. *Marie Daňhel, 48 let, * v Baratině*

Její děti:

3. *Petruše Daňhel, 23 let*

4. *Viktorie Daňhel, 4 roky*

5. *Marie Daňhel, 20 let*

6. *Pavel Daňhel, 17 let, * na Oboře*

IX. rodina

1. *Viktoria Daňhel, 50 let, * v Maloměřicích u Brna*

Děti:

2. *Valentin Ištvan, 26 let, * v Holubicích*³⁷¹ *u Prostějova. Tato má ještě více dětí, ale jména nejsou povědoma.*

*Mnozí cikáni jsou ještě ve světě od nás, kteří nám vůbec neznámi jsou.*³⁷²

Z tohoto seznamu z roku 1875 vyplývá, že z celkového počtu 46 jmenovitě uvedených osob (tzv. „cikánů“) příslušných do Okrouhlé mělo pouze osm jiné příjmení než Ištvan (konkrétně pak jsou zastoupena 1x příjmení Malík a 7x některá z podob příjmení Daniel), zároveň celkem u 30 osob s příjmením Ištvan je poznamenán současně i údajný věk a místo narození. S těmito údaji o uvedených osobách se mi ovšem podařilo, jak z poznámek výše vyplývá, dohledat zápis

³⁶⁹ Jedním z nich by mohla být již zmíněná Veronika – viz výše (MZA Brno, E 67, kniha 371, snímek 52 [1848, MN, Knínice u Boskovic]).

³⁷⁰ Narození nalezeno – viz MZA Brno, E 67, kniha 8936, snímek 51 [1843, MN, Horní Štěpánov]. František Ištvan se narodil v r. 1843 v Horním Štěpánově, jeho otcem byl Jan Ištvan, matka Magdalena roz. Danielová. Je uvedeno, že otec Jan Ištvan je z Okrouhlé.

³⁷¹ V Holubicích nenalezni žádní Ištvani, jen ve stejné matrice v Nechutíně v r. 1853 nalezen zápis o narození dvojčat Františka a Kristiána, synů Františky Ištvanové (MZA Brno, E 67, kniha 9691, snímek 141 [1853, MN, Nechutín]). Se zde uvedeným Valentinem však zápis patrně nesouvisí.

³⁷² MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 224–225.

o narození pouze v šesti případech (hledány pouze osoby s příjmením Ištvan). Vedle těchto šesti jsem zároveň našla ještě dalších 50 matričních záznamů z let 1826–1875, buď narození, úmrtí nebo svatby některého příslušníka rodin Ištvanů, kteří se hlásili k Okrouhlé. Díky těmto záznamům lze objasnit aspoň částečně příbuznost některých z výše uvedených rodin. Zároveň je nutné přiznat, že u většiny dohledaných osob nebylo možné (pro nedostatečné množství ověřitelných údajů) jejich přímé vzájemné propojení, ideálně pak jejich návaznost na původní zde umístěné rodiny (konkrétně snad jejich společného prapředka Eliáše Ištvana) blíže určit: většina osob má u křtu zaznamenanou pouze matku, nikoliv otce a většinou je tomu tak i u zápisů o sňatcích (v zápisech do MO mívají romští snoubenci jen zřídka uvedeny oba rodiče). Svatby byly totiž mezi rodinami označovanými jako „cikáni“ v oblasti Blanenska častější až ke konci 19. a ještě více pak na začátku 20. století.

Během pátrání jsem studovala ještě další soupis romských rodin ze stejného roku 1876, který též obsahuje velké množství osob s příjmením Ištvan. Jedná se o německý soupis „Cikánů“ z „Bezirk Littau“ (tedy dřívější okres Litovel).³⁷³ Celkem je v něm vyjmenováno 74 osob, a to z 25 různých rodin příslušných k celkem osmnácti obcím, příjmení Ištvan má téměř polovina (35 osob) a většina z těchto Ištvanů příslušela ke Džbelu³⁷⁴. V tomto seznamu jsou uvedena i povolání, pokud bylo známo. Povolání „koňský handlíř“ je celkem 3x, a to vždy u rodin Ištvanů.

Protože Džbel není daleko od Okrouhlé, porovnávala jsem jednotlivé rodiny ze soupisu v Okrouhlé. Zajímalo mne, zda se částečně tyto migrující rodiny v záznamech nepřekrývají či nedoplňují. Na základě tohoto srovnání však musím konstatovat, že se rodiny hlášené z okresu Litovel s rodinami hlášenými z Okrouhlé nepřekrývaly. Jediná osoba, kterou jsem identifikovala, že by mohla být v obou seznamech, je Valentin Ištvan: dle soupisu byl Valentin Ištvan * 1843 v Litovli a měl být příslušný k „Misiz“,³⁷⁵ patrně zde byl sám, neb žádný další člen rodiny s ním hlášený není.³⁷⁶

Pro částečné objasnění rodinných vztahů se mi až na konci bádání podařilo najít soupis z r. 1846, jenž uvádí v Okrouhlé dvě rodiny Ištvanů a jednu Danielů:

Okrouhlá, 1846:

Josef Išchtwann, Okrohla, 65, Viktoria Gattin, -, 53, Kathar. [=Kateřina] 24, Viktoria, 17, Valentin, 34, Anton, 21, Josef, 18

Simon Daniel, Okrohla, 58, Anna Gattin, 49, Magdal., 21, Viktoria, 18, Bartl, 13

Johan Išchtwann, Knihnitz, 65, Magdal. Gattin, 35, Jakub, 17, Franz, 11, Rosa, 26, Maria, 19,

³⁷³ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 260-261.

³⁷⁴ Obec Džbel, dobově zapisovaná též jako Džbel, se nachází na východ od Olomouce, leží mezi Jaroměřicemi a Konicemi, 27 km od Prostějova, do jehož okresu nyní spadá.

³⁷⁵ Obec s tímto německým názvem však na Moravě nenacházím – viz seznam německých názvů českých a moravských obcí dostupný na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_n%C4%9Bmeck%C3%BDch_n%C3%A1zv%C5%AF_obc%C3%AD_a_osad_v_%C4%8Cesku,_V.

³⁷⁶ Tamtéž, fol. 261.

*Katharina, 11, Franziška, 9, Johanna, 4*³⁷⁷

Z tohoto seznamu vyplývá, že v r. 1846 byli za nejstarší romské obyvatele Okrouhlé považováni Josef a Jan Ištvanovi, oba ve věku 65 let, jeden se měl narodit v Okrouhlé a druhý v Knínicích, tedy – vzhledem ke stejnému věku a různému místu narození – je spíše nepravděpodobné, že by mohli být bratry a oba synové Eliáše Ištvana, nejstaršího nositele tohoto příjmení, jenž byl přidělen k Okrouhlé). Bohužel, bez nalezení dalších záznamů nebude možné odhalit další navázání na starší generaci Ištvanů. Z celkových zde uvedených 21 osob bylo šestnáct zapsáno s příjmením Ištvan a pět z rodiny Danielů. Manželkou Jana Ištvana byla v té době o 30 let mladší Magdalena, která nemohla být matkou všech sedmi dětí, tudíž je pravděpodobné, že první Janova žena, a tedy matka nejstarších dětí, předčasně zemřela. Zapisující si v seznamu označil všechny školou povinné děti, v rodině Jana byly tou dobou tři, zjevně měla vrchnost potřebu řešit i jejich školní vzdělávání. U každé zapsané osoby je i udané místo narození (téměř u každé osoby je jiné, všechny z Moravy, část z nich je z JV Moravy, ale většina členů rodin Ištvanů se narodila údajně na Boskovicku).³⁷⁸

Sčítací operáty pro Okrouhlou k roku 1880 již žádné obyvatele nazvané „Cikáni“ či osoby s příjmením Ištvan či Daniel neuvádí³⁷⁹ a ani v dalších (pozdějších) zachovaných soupisech „moravských Cikánů“ již nejsou romské rodiny příslušné do Okrouhlé touto obcí (resp. okresem Boskovice) statisticky hlášené.³⁸⁰ Jak píše C. Nečas, „v Okrouhlé nikdy nedošlo k trvalému usazení Romů“ (2005: 163), zatímco „Okrouhelští Danielové a Ištvaní byli v několika desítkách roztroušeni o nejrůznějších místech“ (tamtéž: 162). Na jaká místa se alespoň část z nich dostala, vypovídá tato kapitola.

9.1.2 K příbuzenské vazbě Ištvanů z Bořitova a ze Svitávky

Jak z výše uvedených údajů vyplývá, na Boskovicku³⁸¹ žilo více romských rodin, které nepobývaly společně v jedné větší lokalitě. Spíše si až do dvacátých let 20. století většina z nich udržovala kočovný způsob života a za obživou cestovali i mimo Boskovicko (dokonce i mimo Moravu a mimo České země: jak je patrné z dohledaných matričních záznamů a z poznámek v nalezených archiváliích policejní povahy, kde jsou zapsána místa narození k Okrouhlé se hlásících jedinců – viz dále).

Že byly rodiny Jana Ištvana a Jakuba Ištvana vzájemně příbuzné, lze doložit několika

³⁷⁷ MZA Brno, B 14, Moravské místodržitelství, K 4654, fol. 52.

³⁷⁸ MZA Brno, B 14, Moravské místodržitelství, K 4654, fol. 52.

³⁷⁹ SOKA Blansko, A 1 – Okresní úřad Bořitov, Sčítací operáty, i.č. 846, Okrouhlá 1880.

³⁸⁰ Viz soupis moravských Romů z let 1909–1910 (MZA Brno, A 18 – Statistický zemský úřad markrabství moravského, K 21). V soupise z roku 1894 nejsou z okresu Boskovice hlášeni žádní Romové, v r. 1909 jich údajně nahlásili 5 – jejich soupis ovšem v kartonu není (.). Příjmení Ištvan se v soupise z r. 1894 nachází jednak ve Vosoudově (12 osob), ve Dzbelu (11 osob) a ve Vizovicích (2 osoby) – viz MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7908 – Zigeuners 1876–1903 (fol. 412, 491, 499, 501–502).

³⁸¹ Boskovice bylo městem, kde sídlilo jak okresní hejtmanství, tak i okresní četnická správa a okresní soud – pod Boskovice spadaly všechny tři obce: Bořitov, Svitávka i Okrouhlá, a to až do roku 1949, kdy byl zřízen okres v Blansku.

ojedinělými záznamy a také prostřednictvím svědectví několika potomků Jakuba Ištvan, kteří vzpomínali na jednu z přeživších, Marii Bártovou³⁸² jako na tetu. Jakým způsobem byla Marie Bártová příbuzná, se ukázalo až nalezením její vzpomínky v MRK,³⁸³ díky kterému bylo možné určit, do které rodiny patřila.

Ze srovnání záznamů výše uvedených rodin a dohledaných matričních záznamů lze učinit závěr, že Jan a Jakub Ištvan by mohli pocházet z rodin č. IV. a V. (ze soupisu z r. 1875 pořízeném v Okrouhlé – viz výše), ovšem vzhledem k nedohledaným matričním záznamům jde pouze o hypotézu. Soupis se zdá být spíše orientační a možná je v něm dost nepřesností. Vzájemnou možnou příbuznost ale nelze vyloučit ani s rodinou Janovy manželky Františky, roz. též Ištvanové.

Všechny tyto tři osoby narozené s příjmením Ištvan spojuje také pravděpodobný dlouhodobý pobyt v Čechách (především jižních Čechách) a také podobný věk: všichni tři jsou narozeni mezi lety 1881–1884, a to na střední Moravě, tedy velmi pravděpodobně se mohli znát již od dětství. Nejstarším z nich byl sice Jakub Ištvan, ale evidentně k Janovi a Františce – ač oba byli mladší – měl vztah jako ke strýci a k tetě.³⁸⁴ Jan s Františkou Ištvanovou uzavřeli sňatek v r. 1913 v Mladošovicích v Jižních Čechách, kde se Jan Ištvan současně přihlásil za otce dvěma dcerám, Marii (* asi 1900) a Karle (*1905, v zápise o legitimizaci je zapsaná jako Karolína, ovšem dále je v různých záznamech uváděna převážně již jako Karla).³⁸⁵

Záznamy o narození a svatbách všech čtyř osob spojuje také skutečnost, že není zaznamenáno, kdo byl jejich otcem. A vzhledem k tomu, že příbuznost přes matky lze vyloučit (resp. mohly by být např. sestřenice, ale nikoliv sestry), jejich bližší spřízněnost je možné předpokládat přes neuvedené otce.³⁸⁶

Jakub Ištvan se narodil v r. 1881 jako syn svobodné matky, o níž se v MN obce Bořitov z česky psaného zápisu faráře Klementa Pospíšila dozvídáme tyto údaje: „*Mariana Ištvan, cikánka z Okrouhlé, svobodná dcera Jakoba Ištvana, cikána z Okrouhlé, a jeho manželky Mariany r. Ištvan dle udání.*“³⁸⁷ Především podle jména Jakubova dědy by se mohlo jednat, jak jsem zmínila výše, o rodinu č. V (viz výše uvedený soupis).

Jeho manželka Aloisie roz. Růžičková se narodila v r. 1893 „*v poli u Makarova*“ jako jedno z dvojčat svobodné matky Emilie Růžičkové, která byla zapsána jako dcera „*Josefa Růžičky*

³⁸² Manželka režiséra Miroslava Barty – viz dále.

³⁸³ Děkuji Dušanu Slačkovi za upozornění na existenci této vzpomínky, která se v MRK objevila až v průběhu dokončování mého výzkumu.

³⁸⁴ Františka je sice zapsaná jako Jakubova teta, ale je třeba vzít v potaz, že vztahy v rodině mohly být vícevrstevnaté – z jedné strany mohli být ve vztahu bratřenci a ze druhé příslušníci různých generací ve vztahu ke společnému předkovi. Určitou roli mohlo hrát i kmotrovství, které vztahy v rodině mohlo posunout (jak tomu bylo u Romů na Slovensku ještě na začátku 20. stol.).

³⁸⁵ Zajímavostí je, že první z dcer se měla narodit v Bavorsku, druhá v Horních Rakousích, z čehož vyplývá, že se jejich matka Františka vydávala patrně za obživou i do jiných zemí a nejspíš se i dohovořila německy. Viz SOA Třeboň, Sbírká matrik jihočeského kraje, kniha 14A (N 1880-1914), Snímek 331, fol. 317.

³⁸⁶ Je patrné, že pro poznání vzájemných vazeb má ústní sdělení pamětníků zcela klíčovou hodnotu.

³⁸⁷ MZA Brno, E 67, kniha 143, snímek 43 [1881, MN, Bořitov].

*kováře z Opatovic u Pardubic a Marie rodem Kovář ze Žďáru“.*³⁸⁸

Františka Ištvanová se dle oddacího listu narodila v r. 1883 jako „nemanželská dcera Marie cikánky, dcery Františka Ištvana z Bělé a Marie rodem Ištvan, * v Brně na Cejlu, polit. okres Brno“.³⁸⁹ Stejně údaje jsou uvedeny i v záznamu o jejím narození.³⁹⁰

Obdobně je tomu u zápisu o narození Jana Ištvana, * ve Svitávce v r. 1884. Německy psaný záznam o jeho narození zní takto:

*6./7. Mai 1884 Haus Nr.: In Freien,³⁹¹ Name des Täuflins: Johan, [...], Vater:-, Mutter: Teresia Ischtwan Tochter des Johan Ischtwan Zigeuner und dessen Gattin Mariana Zigeunerin. /:[...] konte nicht ernirt werden:/ Pathen: Johan Ischtwan, zigeuner, Barbora Ischtwan, zigeunerin.*³⁹²

Ačkoliv v tomto zápise není zmíněna Okrouhlá, je velmi pravděpodobné na základě blízkosti Okrouhlé i na základě uvedeného soupisu k Okrouhlé se hlásících členů romských rodin, že Jan Ištvan patřil do rodiny označené v tomto soupise z r. 1875 jako č. IV. Janova matka Terezie u křtu uvedla, že její rodiče se jmenovali Jan a Mariana Ištvanovi. V soupise zapsaní Jan a Marie Ištvanovi měli jednu ze svých dcer Terezii, tedy mohlo by jít o ni.

Zatímco se tedy zdá, že jak Jakub, tak Jan (a jejich rodiny) přináleželi k Boskovicku, ani Františka, ani Aloisie neměly od svého narození přímo doložitelný vztah ani k Okrouhlé, ani k tomuto regionu. U Aloisie roz. Růžičkové je spojitost jednoznačně vyloučená: mohla svou domovskou obec uvádět jednak, jak zápis o jejím narození uváděl, v Opatovicích nad Labem³⁹³, anebo mohla o přijetí do obce usilovat přímo v místě svého narození – v Makarově (dnes část obce Pracejovice) ležícím asi 11 km od Strakonice. O Františce se dozvídáme, že její prarodiče měli žít v (resp. příslušet k) Bělé. O kterou Bělou by mohlo jít, ze záznamu nevyplývá, a protože není tato lokalita upřesněna, uvažovala jsem, že se bude jednat o Bělou, která je nejbliž Brna, tedy snad o Bělou nad Svitavou (leží mezi Svitavami a Boskovicemi). Následně jsem však

³⁸⁸ Údaje se nacházejí v MZA Brno, Matrika, kniha 154, snímek 112 [1924, MO, Bořítov]. Že se narodila jako jedno z dvojčat vyplývá z indexu dostupného na Digitálních archivu SOA v Třeboni (Sbírka matrik jihočeského kraje, FÚ Kraselov, kniha 16 – index: NOZ 1784-1897, snímek 92), ale zápis uložený ještě v živé matrice mi obstal ing. Pojsl [1893, MN, Kraselov - Makarov].

³⁸⁹ SOkA Blansko, B 134 – AM Svitávka, i.č. 84, K9, fol. 31.

³⁹⁰ Narodila se v káznici v Brně-Cejlu – viz MZA Brno, E 67, kniha 17253, snímek 114 [1883, MN, Brno-Zábrdovice].

³⁹¹ Záznam nepovažuji za nutný překládat, upozornit chci ovšem na opis místa narození: v českých zápisech se u záznamů o místě narození či úmrtí Romů vyskytuje často (namísto čísla domu) „pod oblohou“, v německých typicky některá z obdob zde uvedeného (např. též *auf freien, in freyen* apod.). Často je ovšem tento údaj doplněn o přesné označení místa – typicky na katastru dvou obcí (např. „na cestě k ...“, „v lese ...“). Podobný popis v tomto zápise chybí, což se ve dvacátých letech stalo předmětem spekulací a tahanic, když se Svitávka bránila přijetí Jana Ištvana za příslušníka k obci – viz kap. 5.1.

³⁹² MZA Brno, E 67, kniha 823, snímek 45 [1884, MN, Svitávka]. K tomuto německy psanému zápisu je později připsána poznámka v češtině: „oddán 3/2 1913 v Mladošovicích s Františkou Ištvanovou“ – stejný záznam je též v MN u zápisu o narození Františky Ištvanové – odkaz viz výše.

³⁹³ Tuto obec, která je uvedena jako místo původu její matky jak v zápise o jejím narození, tak v zápise o její svatbě s Jakubem Ištvanem, hlásily jako svou domovskou desítky členů rodin Růžičků po celých Čechách, ojediněle i na Moravě. Zastupitelé Opatovic se tomuto jejich hlášení bránili obdobně jako zastupitelé obce Okrouhlá z velké většiny odmítali příslušnost převážně Ištvanů, ale i dalších uznávat.

usoudila, že jako Bělá mohl být vyslovován Dzbel³⁹⁴ na Litovelsku.³⁹⁵

Naopak, Jan Ištvan (*1884 Svitávka) i Jakub Ištvan (*1881 Bořitov) měli oba k dané oblasti prokazatelně těsnou vazbu. Zvláště u Jakuba Ištvana nacházím vazbu přímo k Bořitovu. Jedná se o dva zápisy, které se s velkou pravděpodobností týkají jeho rodiny:

Když v r. 1875 zemřela v Okrouhlé Mariana (48letá manželka Jakuba Ištvana – tedy velmi pravděpodobně se jednalo o Jakubovu babičku), zapisující u ní uvedl, že svátostí umírajících ji zaopatřil farář v Bořitově:

*(Zemřela) 5. 1. 1875, pohřbena 7. 1. 1875, (v domě) O – Ištvan Mariana, manželka Jakuba Ištvana, cikána z Okrouhlé, 48 let, (příčina úmrtí) plicní zánět, (svátostí zaopatřil) Kliment Pospíšil, farář Bořitovský, (pohřbil) Jan Kroupner, farář.*³⁹⁶

A když v r. 1879 zemřel přímo v Bořitově třináctiletý Tomáš Ištvan, opět jej posledním pomazáním zaopatřil Klement Pospíšil.³⁹⁷ Podle uvedených údajů by mohlo jít o staršího bratra Jakuba:

*(Zemřel/ Pohřben) 27/29 března pod vrbami[?], Tomáš Ištvan, nemanželský syn Mariany Ištvan, cikánky z Okrouhlé, 13 let, zánět plic, poslední pomazání udělil Kl. Posp., far.*³⁹⁸

Prarodiče Jakuba, Jakub a Mariana Ištvanovi, byli nepochybně oddáni a velmi pravděpodobně se mi podařilo nalézt i zápis o jejich sňatku. V r. 1852 si přímo v Okrouhlé bral Jakub Ištvan, syn Jana Ištvana z Okrouhlé a jeho ženy Magdaleny, za ženu Marianu, dceru Jana Malíka z Oslavan a jeho ženy Mariany, dcery po zemřelém Janu Danielovi z Oslavan³⁹⁹. Až na skutečnost, že Mariana je zde psaná jako Malíková (popř. po matce Danielová) a nikoliv jako

³⁹⁴ Dle webových stránek obce Dzbel byly historické zápisy názvu obce tyto: Zbel, Sbel, Sbeli, Stebel, Stebl, Ztebel – viz <https://www.obeczdzbel.cz/historie> [20. 9. 2022].

³⁹⁵ Jak mi napověděl náhodně objevený záznam nalezený ve fondu ČS Kunštátě z r. 1925, kde je příslušnost družky Josefa Ištvana z Kunštatu st. (viz dále) doslovně zapsána jako „v Bělé na Litovelsku“, tedy zdá se, že touto Bělou je míněn právě výše míněný Dzbel na Litovelsku – viz SOkA Blansko, E 26 – ČS Kunštát, i.č. 118, K 193, fol. 116-117. V historických soupisech „Cikánů“ bylo ke Dzbelu příslušných až 26 členů rodin Ištvanů, ač původně sem byli přidělení asi 2 bratři, Mikuláš a Fabián Ištvanovi – viz dále. C. Nečas (2005b) uvádí jen jednu Bělou, ovšem na Opavsku a bez přítomnosti Romů, Dzbel zmiňuje dvakrát: ve výčtu obcí na Litovelsku, kde měly být usazeny romské rodiny na základě rozhodnutí moravskoslezského gubernia (Nečas 2005b: 62), a ve výčtu obcí, kde – stejně jako v Okrouhlé – „nebylo využito předpokladů k usazení se“ (Tamtéž: 163).

³⁹⁶ MZA Brno, E 67, kniha 33, snímek 246, str. 9 [1875, MZ, Okrouhlá].

³⁹⁷ O faráři Klementu Pospíšili se píše v Pamětní knize obce, že inicioval a sám postavil pro místní chudé chudobinec: „Farní chudobinec byl vystavěn farářem P. Klementem Pospíšilem za starostování Karla Hamáka, a slouží dodnes za byt chudým zdejšími občanům. Stavební pozemek darovala obec, ale celou stavbu prováděl zmíněný farář. Při zápisu do knih byl chudobinec připsán obci, pravděpodobně proto, že stál na bývalém zdejšími pozemku a jí darovaném. Finanční prokuratura však v tom nařídila změnu a chudobinec byl připsán faře...“ Pamětní kniha uložena na Obecním úřadě Bořitov. Jak se můžeme dočíst v knize obecních protokolů uložené v SOkA Bořitov, obec chudobinec od farního úřadu odkoupila za 30.000 Kč v r. 1924, tedy v době, kdy byl místním farářem Antonín Mazal (SOkA Blansko, AO Bořitov, i.č. 2, fol. 16-17).

³⁹⁸ MZA Brno, E 67, kniha 785, snímek 40 [1879, MZ, Bořitov].

³⁹⁹ „1852 Jänner 26, Jakob Ischtwan Zingeuner und Sohn des Johann Ischtwan Zigeuner, Okrouhla und der Magdalena ... Tochter nach † Johan Malik in, 26 (Jahre), (nevěsta) Mariana Tochter des Johann Malik Zigeuner aus Oslavan und der Marianna Tochter nach Johann Daniel Zigeuner aus Oslavan, 25 (Jahre)“ MZA Brno, E 67, kniha 32, snímek 240 [1852, MO, Okrouhlá].

Išťvanová, věkem (26 a 25 let) i dalšími údaji jsou tito snoubenci velmi pravděpodobnými přímými předky Jakuba.⁴⁰⁰

Pokud se zaměříme na otázku, které z výše uvedených v soupise zapsaných rodin mohly být přímými předky a blízkými příbuznými Jana a Jakuba Išťvana a jaký byl jejich vzájemný vztah (popř. jak by mohli být příbuzní s osobami do Okrouhlé v r. 1784 umístěnými), dojdeme k závěru, že z dosud vypátraných údajů (resp. záznamů) nelze sestavit jejich úplné rodokmeny pro období 19. století, natož se dostat do století 18. Na základě matričních záznamů a dalších archiválií nelze zatím jednoznačně doložit ani jejich vzájemnou příbuznost. Zároveň lze z dosud získaných fragmentů formulovat hypotézu, že jejich vzájemné propojení je vysoce pravděpodobné, příbuzenské vazby lze očekávat jak ze strany otce, tak i matky.

Vycházím ovšem z doložitelné vazby, kterou rodina Jakuba a Aloisie Išťvanových dosud pamatuje: vnučky bořitovských Išťvanů vzpomínají na Marii Bártovou (jak jsem zjistila, vnučku Jana a Františky Išťvanových) jako na tetu (– viz rozhovory 2016, 2017) a zároveň je doložitelná i archivním záznamem z Bořitova v r. 1940, kde je vdova po Janu Išťvanovi, Františka Išťvanová, která zemřela ve svých 58 letech v bytě Jakuba Išťvana, zapsaná po svém úmrtí jako jeho „teta“⁴⁰¹

Kromě toho se zdá, že v nejstarších nalezených záznamech těchto rodin na Boskovicku uvádějí četnické stanice ve svých hlášeních tyto dvě rodiny jako jednu skupinu – tzv. „tlupu Išťvanovou“, do které dle četníků patřil dokonce i neromský druh Karly Išťvanové.⁴⁰² I když po přijetí zákona č. 117/1927 – obě rodiny již prakticky nesměly jezdit a tábořit v těsné blízkosti, je z četnických hlášení patrné, že Jakub i Jan Išťvan byli během dvacátých a třicátých let opakovaně kontrolováni četníky jedné četnické stanice zároveň – tedy velmi pravděpodobně sice tábořili zvlášť, ale navštěvovali se a drželi se nedaleko od sebe.⁴⁰³ Na vzájemné návštěvy jednotlivců z těchto „kočovných cikánských tlup“ pak zehrali místní četníci ve svých hlášeních a stížnostech ještě na konci třicátých let, kdy litovali, že proti nim nemohou nic podniknout, neb návštěvy nejsou zákonem zakázané.⁴⁰⁴

Další indicií jejich vzájemného vztahu je i skutečnost, že v době, kdy Jan Išťvan nebyl přítomen ve Svitávce (především při jeho delším pobytu ve vězení), Františka i Karla se svými dětmi v Bořitově u Jakuba Išťvana přebývaly, a jak je zmíněno výše, Františka pak v Bořitově v bytě Jakuba Išťvana zemřela. Z těchto nepřímých stop nelze sice příbuzenskou vazbu mezi rodinami Jakuba a Jana Išťvanových přesně doložit, nicméně je z nich patrné, že jejich vzájemné pouto bylo – navzdory zákazům a opatřením, které se snažily sdružování romských

⁴⁰⁰ Nutno vzít v potaz i skutečnost, že jiný pár jménem Jakub a Mariana Išťvanovi ani v jiné době nenacházím.

⁴⁰¹ Dle náhledu do zápisu v MZ na Matričním úřadě v Černé Hoře. Doklady lze ovšem nalézt i v archiváliích v SOKA Blansko, kde lze vyčíst, že Františka Išťvanová, vdova po Janu Išťvanovi, zemřela v Bořitově v bytě Jakuba Išťvana dne 29. 9. 1940 (SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 47, K 08, fol. 45). ČS Černá Hora tehdy vyřizovala vrácení její cikánské legitimace.

⁴⁰² SOKA Blansko, E 26 – ČS Kunštát, i.č. 193, K 117, fol. 700.

⁴⁰³ Např. byli zároveň kontrolováni četníky v Protivanově v létě r. 1927. SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 12, fol. 188–189.

⁴⁰⁴ Např. SOKA Blansko, E 26 – ČS Kunštát, i.č. 192, K 104, fol. 337.

rodin bránit – pevné a trvalé.

9.1.3 „Domovské právo“ romských rodin na Boskovicku

Ačkoliv se v hlavičce výše citovaného seznamu romských rodin z Okrouhlé z prosince 1875 (viz výše) uvádí, že jde o osoby k obci Okrouhlá příslušící, zastupitelé Okrouhlé se již na jaře téhož roku a následně pak periodicky opakovaně od sedmdesátých let 19. století do dvacátých let 20. století aktivně bránili těmto rodinám domovskou příslušnost ve své obci uznávat. Jako důkaz tohoto jejich odporu se zachovalo několik dokumentů, jednak je jím dopis, řekněme uctivá třístránková petice z 10. března roku 1875 (tedy tato petice výše uvedenému soupisu „do Okrouhlé příslušných cikánů“ předcházela), zaslaná na c. k. místodržitelství, k ní je přiloženo ještě „Udání“ – finanční vyúčtování nákladů obce, které je pravidelně navyšováno ročně až o 100 zl., které musí vydat obec jako náklady za „své cikány“.⁴⁰⁵ Dalším dokladem je sedmistránkový dopis zastupitelstva obce Okrouhlá na Zemský sněm z roku 1881.⁴⁰⁶ A dále je to zcela unikátní záznam výpovědi tří Romů, kterým úřady daly možnost, aby se ke své situaci vyjádřili. Tím máme k dispozici především velmi vzácné svědectví, které boří mýtus o bezstarostném životě Romů, kteří pouze parazitují na venkovském obyvatelstvu, současně máme k dispozici pohled na spor z více stran. Onou trojicí Romů, jimž byl dán „hlas“, resp. „bylo popřáno sluchu“, byli patrně zástupci tří rodin, jmenovitě se jednalo o Františka, Valentina a Josefa Ištvan, a lze předjímat, že se jednalo o nejstarší a vážené členy vybraných tří rodin, jimž se mohlo v komunitě říkat *čhibálo*, popř. *paňálo*⁴⁰⁷ – tedy mluvčí vlastních komunit. Jejich projevy byly zapsané do protokolu v únoru r. 1876. Z těchto výpovědí je patrné, že si i sami Romové dělali starosti o své živobytí a uznávali, že nemohou být všichni příslušní do Okrouhlé. Zde je výpověď Františka Ištvana:

Já jsem 52 roků starý, katolického náboženství, svobodný cikán a bydlím s druhýma cikánama v Okrouhlé. Já jsem narozený v Knihnicích a v tamějším kostelu pokřtěn, Má matka Magdalena Istvan byla sice příslušná do Okrouhlý, já jsem tedy začátkem také tam patřil. Poněvadž v Okrouhlé přes 70 cikanů jest, kak jsem ja šel do Knihnic a tam byl od pudmistra a od obce přijat za příslušníka a s té příčiny patřím nyní do Knihnic.

*V obci Okrouhlé bydlí a příslušných jest bez pochyby přes 70 cikanů. Tam jsou totiž Valentin Istvan, Josef Istvan sen. a Josef Istvan jun., Jakob Istvan, Anton Istvan, František Istvan se svou fameliou. Já mám manželku a 6 dětí. O tom ještě hoře jmenovaní cikáni vyslechnuti býti muží.
+++ t.j. Franz Ištvan⁴⁰⁸*

Druhá část protokolu pak přináší souhrnnou výpověď všech tří romských svědků. Bohužel, nepřináší již mnoho osobních údajů, které by pomohly lépe poznat a rozlišit od sebe rodiny

⁴⁰⁵ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 231–234. Přepis dokumentu – viz Příloha č. 1.

⁴⁰⁶ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 65–68. Přepis dokumentu – viz Příloha č. 2.

⁴⁰⁷ Z romských slov *čhib*, f. (= jazyk, řeč)/ *te phenel* = říkat => mluvčí. (Viz např. Horváthová-Holomková 1994: 11).

⁴⁰⁸ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 227.

lštvanů, nicméně je velice zajímavá z jiných důvodů. Postihuje totiž pohled Romů samých na jejich úděl, jejich postavení ve společnosti, na jejich specifický způsob života. Písař zapsal jejich slova takto:⁴⁰⁹

V obci Okrouhlé jest příslušných 14 aneb 15 mužských cikánů, kteří své děti mají. Sezdani sice tito nejsou, žíví ale pořád se svyma ženama, jak by byli sezdaní. Všechných cikánů, kteří do svazku obce Okrouhly patří[,] jest asi 50 osob. Tyto nezdržují se pořád v Okrouhlé, nybrž vandrují nejvíce po světě, kdež se žebrotou žíví. Mužská cikání handlujeme v letě s koníma a pracujeme kovářskou prací, nejvíce ale musíme žít od almužny, čo dostaneme od dobrych lidí.]⁴¹⁰

Příslušnost v obci Okrouhlé máme po našich předkovych, kteří do Okrouhly přistěhovali a se tam usadili. My pro sebe jsme v žádné jiné obci pravo domovské sobě nenabylí, tak používáme ještě včil domovské pravo od našich předkovech v obci Okrouhlé. V Okrouhlé nemáme žádný domek, nybrž přebýváme v lese, kde šme si stavili cely. Přebývateli obce Okrouhly nam davali, co bylo možno; nyní jsou už sami chudáci a nam nic více davati nemuží; pročez jsme take nyní přestěhovati museli do lesu v obci Such za Velenovem. My musíme vandrovat, poněvadž nas honi hlad a nic jesti nemáme. ⁴¹¹

Tuto výpověď stvrdili svými třemi křížky tři vypovídající: Josef lštvan, František lštvan a Valentin lštvan (zapsáni jsou německy jako Isstwan).

Z výpovědi vyplývá, že si tito – pravděpodobně již – stařešinové rodů uvědomovali prekérnost a neúnosnost vlastní situace. Přiznali skutečnost, že zisky z vlastní práce (kovářské) a z poskytovaných služeb koňských handlířů (tedy z uplatnění vlastních znalostí koní, jež bylo spojeno nejen s nákupem a prodejem, ale i s léčbou a výcvikem koní⁴¹²) jim nestačí k zajištění dostatečného živobytí pro vlastní rodiny, a musí doplňkově žebrot. Nevíme, proč nebyl dostatečný odbyt pro jejich kované výrobky – snad byl trh přesycen, potulných kovářů bylo příliš mnoho, snad za to mohly kovářské cechy, které zakazovaly Romům výrobky prodávat, popř. sami vesničané zchudli a nemohli si dovolit nové kovářské výrobky kupovat, popř. i za opravu starých platit. Z vyjádření Františka lštvana vyplývá, že věřil v možnost dalšího rozdělení romských rodin a jejich přidělení ke konkrétním obcím tak, aby nebyly všechny odkázané na obec Okrouhlá. Zároveň je evidentní, že ve své výpovědi neuvažovali o změně svých profesí – ty vnímali jako dané, jako dědictví po předcích, tradici, kterou je třeba dodržovat, aby i jejich rodiny žily v určitém řádu a harmonii se svým posláním a snad i odkazem, který od svých předků převzali.⁴¹³

⁴⁰⁹ Odchyly od současných pravidel českého pravopisu jsou v přepise zápisu záměrně zachovány.

⁴¹⁰ Konec listu fol. 227.

⁴¹¹ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 227–228.

⁴¹² Jak líčí např. pan Z. Daniel st. (in Hajska, Sadílková 2018: 144) a dále R. Daniel (Daniel, R. [nedatováno]: 7).

⁴¹³ K této mé úvaze se pojí vzpomínka Josefa Jelínka, jenž patřil patrně mezi poslední původní české a moravské Romy, jež se snažili kovářské řemeslo po předcích provozovat ještě i po návratu z KT, a to navzdory nepříznivému hodnocení této pracovní činnosti úřady. Konkrétně Josef Jelínek (tehdy ještě Kýr) byl právě kvůli této tradiční práci zařazen do seznamu „cikánů“ bez řádného povolání, pro které je třeba zaměstnání najít – figuruje v něm s poznámkou „údajně provozuje kovářství/ jako cikán. v kolonii“, což evidentně nebyla pro úřady poctivá práce (SOka Hodonín, AM-Strážnice 2, inv. č. 303, fol. 15; dále viz též Tamtéž, fol 13). Ve svých pamětech, které psal poprvé v r. 1980 (rozsáhlejší vzpomínky sepsal ještě v r. 1991 – viz Jelínek 1991 a MRK 17/91), vzpomíná, jak toto

Úřady však nakonec ani po tomto pokusu o prošetření a nalezení řešení situaci přetížené obce a romských bezdomovců hlásících se k Okrouhlé neřešily. V obcích, kde se tito Romové narodili – patrně až na výjimky jako byla zmíněná „Kníhnice“,⁴¹⁴ která snad přijala Františka Ištvana do obecního svazku –, byli Romové dále odkázáni na dobrodiní pouze ze strany obyvatel, od obce pomoc čekat nemohli. Část z nich se stěhovala dále a hledala živobytí v jiných oblastech, ovšem nadále se i tam hlásili k Okrouhlé.

První snahy o řešení sporu

Další důležitý dokument týkající se Romů v Okrouhlé pochází až z roku 1920. Z té doby kniha protokolů obecních obce Okrouhlá přináší záznam, z nějž vyplývá, že si tři romské rodiny požádaly o domovské listy:

*Protokol sepsaný o řádné schůzi obecního výboru v Okrouhlé 1. září 1920. Obecní úřad v Okrouhlé projednav o žádosti obchodníka koňmi Klementa Ištvana zamítl tuto žádost z následujících důvodů: 1) Matka dotyčného Klementa Ištvana, o níž udává žadatel, že příslušela do obce Okrouhlé, nikdy domovského práva v této obci nedosáhla a neměla, což vysvítá z výpovědi hodnověrného svědka Vincence Poláka v Okrouhlé, který dosvědčuje, že nikdo z rodokmenů Klementa Ištvana, Františka Vodičky a [...] [křestní jméno nebylo doplněno, zůstalo volné místo] Ištvana v obci Okrouhlé domovského práva neměl a do obce nepříslušel. 2) Obecní výbor prozkoumav všechny úřední listiny [...] Nebylo nikdy příslušníka naší obce jménem Ištvana [...]*⁴¹⁵

Ačkoliv se žádost těchto tří zde zmíněných romských mužů, z nichž dva měli příjmení Ištvan a jeden Vodička, nezachovala, je i tento záznam pro vysvětlení dalších událostí velice významný. Jak totiž vyplývá z evidence „Cikánů“ příslušných do okresu Boskovice z r. 1924, kterou Okresní politická správa v Boskovicích zaslala na základě moravskozemského šetření o „Cikánech“ na Zemský úřad v Brně, bylo v následujícím období na okresním úřadě jednáno nejen o příslušnosti těchto tří (z nichž Vodička evidentně na Boskovicku nejspíše neuspěl, resp. neuspěl se stejným příjmením⁴¹⁶), ale domovské právo bylo okresním úřadem „vynuceno“ i několika dalším rodinám. Tento soupis Romů se nazývá „Seznam cikánů v okrese boskovickém

tradiční řemeslo po otci coby nejmladší v rodině přebíral a uvádí tuto vzpomínku vysvětlením: „Otec sice nebyl vyučeným, ale zdědil rodinné schopnosti v oboru kovářství. Tak to v našem rodě bylo tradičně dodržováno, že buďto nejstarší syn nebo nejmladší se musel věnovat kovářskému řemeslu.“ (Jelínek 1980: 1) Josef Jelínek zde jistě popsal způsob, jakým byly tradiční řemesla a způsoby obživy v romských rodech uchovány a předávány z generace na generaci – byl tohoto modelu součástí, leč posledním nositelem této tradice, neb v jeho rodině toto rodinou předávané řemeslo během jeho života zaniklo.

⁴¹⁴ Dnes je obec známá jako Knínice u Boskovic (na rozdíl od obcí Moravská Knínice či Knínice v Čechách).

⁴¹⁵ SOKA Blansko, AO Okrouhlá, i.č.1, Protokoly zastupitelstva obce, fol. 24.

⁴¹⁶ Aniž bychom věděli o Františku Vodičkovi bližší údaje, zdá se, že by mohl být otcem, popř. ovšem též bratrem Karla Vodičky-Ištvana, nar. 1883 v Ostrově u Macochy (viz MZA Brno, kniha 687, snímek 243), jehož rodina následně v meziválečném období v Ostrově žila a jako rodina Ištvanů byla transportována do KT AIIB společně s rodinou Jakuba Ištvana z Bořitova (evidováni jsou v jedné číselné řadě, jako by se drželi pohromadě). Ačkoliv otec František Vodička svého syna Karla při jeho křtu legitimizoval a měl nést po něm jeho příjmení, zdá se, že legitimizování nebylo uznáno (v matričním záznamu je škrtnuté) a Karel se tak po své matce příslušně údajně k Okrouhlé jmenoval Ištvan. Jeho matkou byla Barbora Ištvanová, dcera † Antonína Ištvana z Okrouhlé.

domovem příslušných a bydlících⁴¹⁷ a obsahuje nejen soupis členů rodin, jejich data a místa narození, ale též datum, kdy jim byla domovská příslušnost přiznána a jak.

Je evidentní, že okresní úřad začal v období po podání žádosti tří prvních žadatelů prověřovat pravdivost o jejich rodišti a postupně přikázal domovským právem do obcí, kde se narodili, tyto čtyři muže (většinu z nich i s jejich nezletilými dětmi a manželkou) a jednu ženu se synem – rodiny a jedinci jsou řazeni v pořadí, v jakém jim byla dle tohoto soupisu domovská příslušnost přidělena:

- [dne] 30. 9. 1921 [přidělil] Jana Ištvana (*1884) s manželkou a dcerou do Svitávky,
- 9. 12. 1921 Klementa Ištvana (*1858) a jeho rodinu do Lhoty Rapotiny,
- 16. 2. 1922 Matyldu Rozálii (*1878) a jejího syna Ferdinanda do Okrouhlé,
- 5. 5. 1922 Josefa Ištvana (*1851) do Doubravice n. Svitavou a nakonec též
- dne 23. 11. 1922 Jakuba Ištvana (*1881) a jeho rodinu do Bořitova

V soupise je celkem 36 osob, z nichž u 16 je namísto domovské obce připsáno „sporná“ – většinou se jedná o již dospělé děti (především syny) přikázaných osob narozené mimo Boskovicko a jejich družky, popř. nyní přítomné, evidované většinou jedince, u nichž se teprve rodiště ověřuje (namísto data a místa narození je napsán např. odhad věku a před místem rodiště „snad“). Soupis je zajímavý z mnoha hledisek, např. že z oněch 36 Romů, jimž byl na Boskovicku úředně přiznán pobyt či příslušnost, mělo celkem 35 příjmení Ištvan a jen jeden měl jiné příjmení (celkem nepřekvapivě Daniel, jenž navíc patřil k těm, u nichž byla příslušnost sporná).⁴¹⁸ Co mne však skutečně překvapilo, všechny tři větší rodiny, které byly v nedávné době do rodiště otců přikázané, žily v předchozím období v jižních a dokonce i jihozápadních Čechách, neboť rodiště alespoň některých jejich dětí je uvedeno právě tam. To se týká rodin Jakuba Ištvana (viz kap. 9.1.4) i Jana Ištvana (viz kap. 9.1.5), ale též rodiny Klementa Ištvana, jehož děti (popř. družky synů) se měly rodit na Prachaticku, Netolicku, v Kašperských Horách, na Klatovsku, na Táborsku, ovšem vnučata narozená ve dvacátých letech jsou již narozená na Boskovicku. U ostatních tří romských jedinců, jimž byla přikázaná domovská obec na Boskovicku, nelze totéž tvrdit na základě tohoto seznamu, Josefa Ištvana z Doubravice nacházím v dalších archivních záznamech jen sporadicky a týkají se jeho dalšího života na Boskovicku, tedy o jeho dřívějším životě nemám zatím žádné informace. Dlouhodobý pobyt v jižních Čechách lze však zcela jistě prokázat u dvojice matka a syn Matylda s Ferdinandem z Okrouhlé.

Rozálie Ištvanová (*1878, Okrouhlá)⁴¹⁹ byla – jak je možné doložit srovnáním matričních zápisů – starší sestrou Jakuba Ištvana (měli stejnou matku, oba byli zapsaní jako nemanželské děti a oba měli neromské kmotry). Rozálie se v lednu r. 1918 provdala v Kamenném Újezdě (tedy v jižních Čechách) za svého druha, Jakuba Ištvana (*1863, Ujčov v okrese Nové Město na

⁴¹⁷ MZA Brno, B 40, K 2541, I., II. manipulace, fol. 456–459, zde fol. 456.

⁴¹⁸ Tamtéž, fol. 457–459.

⁴¹⁹ MZA, E 67, kniha 33, snímek 90.

Moravě).⁴²⁰ V době svatby⁴²¹ měla již se svým druhem nejméně tři syny, kteří se narodili také v jižních Čechách – Maxe (*), Karla (*) a Ferdinanda (*) – zápisy o jejich narození nebyly dosud nalezeny. Po srovnání údajů v matričních zápisech lze prokázat, že Rosálie a její druh Jakub byli pokrevně příbuzní – jak sourozenci Jakub s Rozálií, tak i Jakub Ištvan z Ujčova byli vnuci Jakuba Ištvana z Okrouhlé,⁴²² tedy manželé byli bratranec a sestřenice.

Podle dat narození dětí (všech těchto – dost možná společně kočujících rodin) se patrně celá tato skupina vyskytovala v jižních či jihozápadních Čechách mezi lety 1895 až 1917. Co bylo podnětem pro odchod několika rodin Ištvanů z Boskovicka do jižních, resp. jihozápadní části Čech, a co bylo následně podnětem pro jejich návrat na Boskovicko, není možné na základě dosud zjištěných údajů z archivních dokumentů jednoznačně sdělit. Žádný z dokumentů, které jsem v SOkA Blansko a v MZA týkajících se udílení domovského práva romským „bezdomovcům“, popř. objasňující trajektorie jejich migrací, četla, mi nedokázal na tuto otázku poskytnout jednoznačnou odpověď. Snad bude možné nalézt odpověď v archivech Jižních Čech, ovšem pátrání zde bylo již nad rámec tohoto výzkumu.

Uvědomuji si současně, že se jedná o otázku, která stojí mimo rámec této studie. Zároveň je ovšem zásadní pro porozumění kontinuitám i diskontinuitám vztahu romských rodů k lokalitám, prostředí i místní populaci v této době. Změny v migračních strategiích romských rodin mohly být výsledkem více různých faktorů, patrně ovšem vždy znamenaly jak krok do nové nejistoty, tak i naději na zlepšení vlastní pozice. Proto považuji výzkum těchto změn v migračních strategiích za velmi důležitý.

Zdá se, že k migraci romských rodin z Boskovicka do jižních a jihozápadních Čech mohlo docházet ve větším měřítku především na přelomu století 19. a 20. – právě tehdy můžeme v matričních zápisech z jižních Čech sledovat patrně první příslušníky rodin Ištvanů původem z Moravy, jak se objevují v Jižních Čechách. Zápisy na Blanensku naopak na začátku 20. století obsahují záznamy o dopadení „Cikánů“ a „Cikánek“ narozených v Klatovech, Domažlicích, Písku, Netolicích aj. – kromě Ištvanů jsou to i Růžičkové a další.⁴²³ Ze zjištěných záznamů jasně vyplývá, že územní pohyb romských rodin mezi jižní částí Čech a Boskovickem a) existoval a b) probíhal v určitých vlnách. Zatímco k vlně pohybu zaznamenané jako první (do jižních Čech) nemohu nabídnout vysvětlení, k objasnění druhé vlny se nabízím vysvětlení hned dvě:

1. tlak jihočeských okresních úřadů vyčistit region od cizích romských příslušníků – tedy

⁴²⁰ MZA, E 67, kniha 16310, snímek 58.

⁴²¹ SOA Třeboň, Sběrka matrik jihočeského kraje, Kniha 30A (O 1917–1937), Snímek 7, fol. 5.

⁴²² Manželé museli žádat o dispens pro pokrevní příbuzenství. I toto mohl být důvod, proč se brali, až když měli již skoro dospělé syny. Takový sňatek vyžadoval delší čas pro přípravu – tedy manželé museli patrně pobývat delší dobu na jednom místě. Vzhledem k tomu, že se brali v lednu, lze předpokládat, že u Kamenného Újezda našli vhodné místo pro své zimoviště.

⁴²³ Podkladem pro toto tvrzení jsou pouze výsledky mého – dosud nepublikovaného – bádání v archivních záznamech (matričních zápisech a záznamech četnických stanic). Příčiny této migrace jsou zatím jen v rovině hypotéz a je potřeba je ověřit dalším studiem.

vykázat je mimo region, zakázat jim zde pobyt⁴²⁴

2. mediálně sledovaná kauza mezirodového konfliktu, který vypukl patrně mezi znepřátelými klany Romů snad právě v r. 1920 (ale je možné že již dříve) a při němž přišli postupně o život minimálně tři Romové. Projednávaná byla spolu s loupežnými přepadeními samot a dalšími zločiny jistého Fialy a jeho „tlupy“. Dle zjištěných novinových zpráv a následně dohledaných některých matričních záznamů se první obětí stal výše zmíněný Jakub Ištvan (*1863 Ujčov u Štěpánova nad Svatkou), který byl smrtelně pobodán a na následky zranění zemřel v českobudějovické nemocnici.⁴²⁵ Za jeho smrt, kterou měl způsobit „jednonohý“ Jan Růžička, údajně slíbili Jakobovi synové, Max a Karel Ištvanovi, pachateli pomstu – ovšem vinu na smrti dvou následujících Romech odmítali. První z těchto zavražděných byl Eduard Malík (z Vosoudova),⁴²⁶ jenž měl spolu s Janem Růžičkou tábořit a šel tábor spících dětí bránit před útočníky se sekerou v ruce – lékaři konstatovali, že zemřel na následek potyčky, při níž neutrpěl žádné vážné zranění, snad došlo k „nervovému otřesu“, který se stal příčinou jeho úmrtí. Posledním zavražděným byl zastřelený Josef Vrba (datum jeho narození nenalezeno, zemřít měl dle soudního protokolu dne 24. prosince 1920 v lese mezi Chotýčany a Vitínem),⁴²⁷ který byl napaden před zraky svého bratra Eduarda Vrby v době, kdy se Josefova družka Marie Ištvanová vracela z vesnice se dvěma svými dětmi⁴²⁸ – u obou vražd byl hlavním podezřelým Antonín Vrba zvaný Fiala, který byl v r. 1922 odsouzen k trestu smrti, zatímco bratři Ištvanové – coby nezletilí, v době spáchání činu jim mělo být 16 a 19 let⁴²⁹ – byli odsouzeni k pěti rokům žaláře. Fialovi měl být následně trest smrti zmírněn prezidentskou milostí na doživotí⁴³⁰ (polehčující okolností mělo být mimo jiné, že Josef Vrba měl Fialovi – snad dříve – přebrat jeho družku) a synům Jakuba Ištvana byl po jejich odvolání trest snížen na dva roky těžkého žaláře.

Celý proces se táhl až do r. 1922 a je velmi pravděpodobné, že jej bedlivě sledovali i Ištvanové

⁴²⁴ Proces těchto snah podrobně zkoumal P. Baloun a jak upozorňuje, jejich začátky spadají do počátků dvacátých let. Právě mediální líčení trestných činů spáchaných „loupeživou bandou“ Fialy – viz druhý bod – stála u zrodu vzniku obrazu o „cikánech – metle venkova“ (Baloun 2018: 133).

⁴²⁵ Záznam o jeho úmrtí v českobudějovické nemocnici na vnitřní vykrvácení dne 8. dubna 1920 ve věku 47 let – je dostupný zde: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DB1S-TGF>

⁴²⁶ Velmi pravděpodobný otec Adolfa Ištvana – viz kap.9.2.

⁴²⁷ NA Praha, Fond Nejvyšší soud Brno, karton 1247, č. jedn. Kr I 1295/22, fol. 15–16.

⁴²⁸ V protokolu není uvedeno kolika. Vyslýchána byla i Marie Ištvanová (v protokolu nejsou data jejího narození zapsána), která uvedla, že se „pohněvali Fiala s Vrbou už asi před dvěma roky a Fiala sliboval Vrbovi, že ho musí zabít. Mimo to Vrba prý nedlouho před případem slíbil četníkům, že jim poví o Fialovi, jež četníci hledali, jakmile se s ním setká; to se Fialovi doneslo a on se Vrbovi pomstil“ (Tamtéž: 16).

⁴²⁹ Tedy Max * asi 1902 a Karel *asi 1904 – v žádném nalezeném spise se jejich data a místa narození nenacházejí, ovšem i oni se mohli narodit v jižních/jihozápadních Čechách či okolí. Zatímco Karla v soupisech vězňů KT nenacházím, Max je pravděpodobně uveden v AIB pod číslem Z-852, který má uvedeno jako datum narození 7. července 1902, Freistadt, Horní Rakousy.

⁴³⁰ Prvním zavražděným Romem byl patrně Jakub Ištvan, na dalších smrtích měla mít svou vinu krevní (v soudních spisech psaná jako „rodinná“) msta.

původem „z Okrouhlé“. Je otázkou, zda se mohli cítit v oblasti, kterou ovládly takto vyhocené mezirodové konflikty, v bezpečí. Snad i tato náhle změněná situace – během necelého roku přišli o život tři Romové – byla pro konkrétní rodiny důvodem, proč v r. 1920 Klement Ištvan spolu s dalšími dvěma žádali o uznání domovského práva v rodném kraji. Situace v jižních Čechách byla o to tíživější, že dopadeni a souzeni byli jen mladiství Karel a Max Ištvanovi, zatímco Fiala byl až do r. 1922 na útěku, obklopil se novou „tlupou cikánů“ a dál loupil, přepadal, došlo dokonce k zabití tří dalších osob, Neromů, kteří se mu snad postavili na odpor, když se snažil utéci.⁴³¹ Nakonec však byl i on dopaden a souzen.

Do skončení tohoto soudního procesu byly rodiny Ištvanů také vyslýchány, podle záznamů jednání však jejich výpovědi u soudu čteny nebyly. Na konci soudního procesu však byla již všem těmto rodinám určena domovská příslušnost a většinu těchto Romů nacházíme v záznamech obcí a četnických stanic na Boskovicku. Zároveň některým z těchto rodin byla tou dobou určena domovská obec. Zatímco P. Baloun přibližuje případ loupeživé bandy Antonína Fialy na začátku dvacátých let z pohledu tisku, který pomáhal šířit povědomí o „Cikánech“ jako „metle venkova“ a případ Antonína Fialy využil k rozdmýchávání „morální paniky“ (Baloun 2020: 133), v příběhu rodin Ištvanů z Boskovicka se zdá, že aktivity Antonína Fialy a jeho činy proti konkrétním Romům (které minimálně ve dvou případech skončily smrtí Romů) odstartovaly migrační pohyb do „rodného kraje“, kam se rodiny odedávna hlásily svým domovským právem.

Jednalo se o tragické události, které zasáhly celou širší rodinu, ale jistě nejsilněji se dotkly právě rodiny Rozálie Ištvanové a jí osobně: přišla o manžela a dva její synové byli odsouzeni nejprve na pět let, poději zmírněno na dva roky tuhého žaláře. Jak již víme, Rozálie byla následně přikázána jako jediná se svým synem Ferdinandem do Okrouhlé – žel, domovské obce si patrně neužila, v r. 1923 zemřela ve stejné nemocnici jako její manžel, tedy v Českých Budějovicích, příčinou její smrti byla tuberkulóza.⁴³²

Zdrojem informací o celé kauze byl nejprve dobový tisk,⁴³³ který mne přiměl pátrat ve Státním oblastním archivu Třeboň,⁴³⁴ v Archivu Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR Pražský

⁴³¹ Kromě jejich jmen a místa, kde k jejich zabití došlo, soudní protokol neuvádí další informace o událostech (Tamtéž).

⁴³² Ačkoliv Rozálie byla sestrou Jakuba Ištvana (*1881 z Bořitova), je u zápisu o její smrti (patrně chybně) uvedeno „zemřela Rozálie Ištvanová, rod. Růžička z Benešova okr. Boskovice“ – zdroj: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DWP9-QRG> [16. 8. 2017]. Je to zatím jediný nalezený zdroj, který by naznačoval, že druhem Jakubovy a Rozáliiny matky Mariany mohl být někdo z rodu Růžičků.

⁴³³ Např. *Jihočech*, 6. 6. 1921 s. 4, *Republikán*, 17.10.1921 s. 4, další zdroje (především v novinách *Písecké listy*) uvádí ve své disertační práci P. Baloun (2020: 133).

⁴³⁴ Děkuji pracovníkům SOA Třeboň za dohledání záznamu o odsouzení A. Fialy k trestu smrti v registru Záznam obžalob z let 1921–1924, kniha č. 189, fol. 370 (řádek 22), a dále o odsouzení bratrů Ištvanových k pěti letům vězení – Tamtéž kniha č. 189, fol. 371 (řádek 21).

Oba záznamy jsou doplněny poznámkami, že soud v Českých Budějovicích probíhal od 28. května do 13. října 1921, kdy padly nejvyšší tresty (u Fialy trest smrti a u obou bratrů 5 let žaláře), které následně potvrdil i Nejvyšší soud v Praze dne 22. listopadu 1922. Všichni tři odsouzení se odvolali, neboť ve stručném záznamu je poznámka, že rozhodnutí bylo Nejvyšším soudem v Brně zrušeno – s odkazem na značku Krl 1295/22 a s tím, že snížení trestu (na doživotí u Fialy a 2 let vězení u bratrů Ištvanových) bylo potvrzeno dne 11. ledna 1923.

Hrad),⁴³⁵ v MZA Brno (v Brně probíhala poslední část soudního procesu), ovšem tam mne odkázali na NA Praha, kde je fond Nejvyššího soudu v Brně z této doby uložen a kde se nachází nejen obsáhlý soudní spis,⁴³⁶ ale též ještě obsáhlejší složka ve fondu Policejního ředitelství se jménem Antonín Fiala.⁴³⁷ Z prostudovaných protokolů soudu bych uvedla především poznatek, že Antonín Fiala (zvaný též Vrba, legalizovaný údajně jako Hoffinger) nebyl dle porotců soudu „cikán“, ale Čech, který zběhl z vojny a přidal se k romským kočovným skupinám.

Cenným zdrojem pro poznání života romských rodin na Boskovicku a celého procesu přerodění rodin a jejich přikázání k dalším obcím je také text nazvaný velmi nešťastně „Jak na Okrouhlé pacifikovali cikány r. 1786“, který vyšel v časopise *Vlastivědné listy Boskovicka* roku 1969.⁴³⁸ Autor František Krč byl v Okrouhlé patrně dlouhá léta starostou (jistě jím byl již ve dvacátých a třicátých letech, jak vyplývá z Knihy obecních protokolů⁴³⁹). Ve svém příspěvku do časopisu, jenž vyšel na konci šedesátých let, vzpomíná na dvě místa u obce, kde tyto rodiny pravidelně tábořily. Během roku zpravidla jen na čas, ale v zimě se zde držely i několik měsíců. Líčí, jakým způsobem s místními obyvateli Romové komunikovali a jak měli rozdělené role: ráno přicházely zpravidla ženy vyprosít si trochu potravin – hlasitě se prý před chalupou modlily za zdraví celé této rodiny, dokud neobdržely nějakou almužnu, po nich, když už byly dvory otevřené a muži odjeli do lesa či na pole, přicházeli chlapi prosit o trochu sena či slámy pro koně – když se nikoho nedovolali, brali si sami, neb na dvoře vždy nějakou hromádku našli. Odpoledne pak přicházeli muži a nabízeli své kovářské výrobky a služby broušení nožů. Vzpomíná též na bělovlasou stařenu, která uměla léčit nemoce, pomoci lidem i zvířatům od uřknutí a věštila z dlaní (více viz Krč 1969: ...). Jednotlivé vzpomínky nejsou datovány, tedy je těžké říci, které momenty ve vyprávění F. Krči jsou jeho očitým svědectvím a které znal pouze z vyprávění. Dopouští se snad vlastní chyby, když namísto Eliáše Ištvána uvádí mezi prvními rodinami umístěnými do Okrouhlé Izidora Ištvána? Nebo bylo jméno Izidor v obci ústně tradováno a patřilo k místním báchorkám předávaným skrze lidové vypravěčství? To dnes již patrně nezjistíme. Pravděpodobně k vyprávěným historkám patří jediná datovaná vzpomínka, kdy zmiňuje konflikt, v němž situace eskalovala do hrozby pogromu na „cikány“. Mělo se prý jednat o odvetu za velký dluh, který Romové měli způsobit tím, že se léčili v Polsku, kde se delší dobu zdržovali, odkud však byli do své domovské obce odesláni. Obec obdržela pobídku, aby za ně onen dluh uhradila. Konflikt se tehdy podařilo zastupitelům zažehnat – viz zmíněná pasáž:

Tím, že Cikáni po ročním pobytu [v r. 1786] ze svých stavení tajně utekli, nebyla tato historie pro

⁴³⁵ Zde jsem sice obdržela informaci, že v registru omilostněných prezidentem republiky A. Fiala není, ovšem omilostnění prezidentem potvrzuje jiný záznam.

⁴³⁶ NA Praha, Fond Nejvyšší soud Brno, karton 1247, č. jedn. Kr I 1295/22, fol. 1–91.

⁴³⁷ NA Praha, PŘ 1931–1940, K 12225, sign. V4320/1.

⁴³⁸ Na text již dříve upozornil C. Nečas (2005b: 456; 2008: 120).

⁴³⁹ Viz SOkA Blansko, B 96 – AO Okrouhlá, i.č. 1. Nebyl však starostou v onom roce 1920, kdy se projednávala žádost tří romských žadatelů o domovské listy, neb tehdy byl starostou Okrouhlé Antonín Tesař (viz Tamtéž, fol. 22).

naši obec ukončena, ba naopak během dalších let přinesla obci mnoho starostí a vydání. Protože se početné rodiny Danielů a Ištvanů všude hlásil[y] jako bývalí majitelé hospodářství v Okrouhlé, měla obec korespondence s úřady ze všech koutů rakouské monarchie. Každoročně došlo mnoho přípisů na placení léčebných výloh z různých nemocnic nejen ze zemí českých, ale i Maďarska a Polska. Každou chvíli přivedli buď celou tlupu, nebo jednotlivce postrkem (lidé říkali šupem) do obce. V r. 1886 provedli Cikáni v Polsku větší krádež a pak byli posláni postrkem do obce. Současně přišel účet přes 600 zl. za léčení v nemocnicích, vězeňské, postrkovně apod. Bylo z toho velké pobouření v obci. Obyvatelé se ozbrojili holemi, tyčkami a dalším nářadím a hnali se do lesíka Horky, že šupem dopravené Cikány ubijí. Starosta a radní měli velkou práci, než občany od tohoto nerozvážného činu odradili. V r. 1855 vypukl v obci velký požár, který zničil 64 obytných domů a domků, vesměs dřevěných. Pojištění mělo jen pár lidí[,] a i to na nepatrné částky, tak byli občané na velký obnos výloh za Cikány právem rozhořčeni. (Krč 1969: 4)

Co je podkladem tohoto vyprávění, není zřejmé – zmíněnou výši dluhu 600 zl. (a ani jinou částku ve zlotých), dokonce ani zmíněný rok 1886 ve spojitosti s romskými příslušníky v žádném ze zachovaných archivních dokumentů nenacházím. Ovšem vyčíslení poplatků, které musela obec Okrouhlá za „své cikány“ platit, jsou jedním z hlavních argumentů stížností zastupitelstva (či přesněji žádostí, aby byla obec příslušnosti cikánů zbavena). Zdá se ovšem, že ani již zmíněná žádost z r. 1875, ani onen sedmistránkový dopis z r. 1881, sepsaný za starostování Františka Tichého,⁴⁴⁰ nepřinesly obci očekávanou úlevu. Onu úlevu přineslo až rozhodnutí boskovické Okresní správy politické, jak se za První republiky nazývaly okresní úřady, které jednalo na základě žádosti samotných Romů, jež se podáním žádosti celkem krátce po vzniku republiky stali pravděpodobně hlavními hybateli nové fáze procesu. Zda je k tomuto podání žádosti dovedl nějaký úřad (soud, vězeňská správa, jiný okresní úřad či jiný – snad dokonce centrální – orgán), zatím z žádného dokumentu nevyplývá. Zdá se však, že okresní úřad Boskovice konečně dospěl – byť možná pod tlakem nadřízených či jiných orgánů – k porozumění bezvýchodné situaci rodin těchto bezdomovců, a začal jednat o rozhodnutí, do jaké obce rodiny přikázat.⁴⁴¹

Z textu bývalého starosty F. Krče jsou cenné především jeho vzpomínky na dobu, kterou sám zažil, kdy bojoval o to, aby k obci nebyly svou příslušností vázány žádné rodiny Ištvanů, Danielů a dalších. Na tuto dobu vzpomíná s určitou laskavostí i pochopením, zmiňuje scény, které se jistě i po letech na Okrouhlé „dávaly k dobru“, jako např.:

⁴⁴⁰ Oba dokumenty viz přílohy č. 1 a 2.

⁴⁴¹ Je třeba si uvědomit, co tento život v nejistotě obnášel: celé rodiny mohly být vykázány z obce či okresu, spolu s matkami byly často vězněny i děti, tedy i děti vyrůstaly jako psanci honěné postrkem z místa na místo a od útlého dětství znaly prostředí šatlavy. V matričních záznamech z 19. století jsem náhodou nalezla několik záznamů o narození a úmrtí dětí těchto kočovníků přímo ve vězeních. Bohužel, zdá se, že tato praxe věznit s matkami i děti a věznit ženy v pokročilém stupni těhotenství se vznikem První republiky nezaničila. Dne 30. ledna 1921 zemřela ve věznici okresního soudu v Jindřichově Hradci na zánět plic roční Marie Růžičková (opraveno na Serynková), „dcera Anny Serynkové, kočující cikánky“, o níž se dovídáme, že je „t. č. uvězněna v Řepích“ – SOA Třeboň, Sběrka matrik jihočeského kraje, FÚ Jindřichův Hradec, kniha 66, snímek 305. Jak je možné, že si holčičku ponechali ve vězení a matku poslali do Řep (kde byla zemská donucovací pracovna), se ze záznamu nedozvíme. Můžeme se ptát, ke kolika takovým tragickým a jistě zbytečným úmrtím ještě v meziválečném období asi došlo.

V letech 1914–1918, když byli naši lidé v Rusku a setkali se náhodně s Cikány, na dotaz, odkud pocházejí, vždy dostali odpověď že z Okrouhlé. A když náš občan řekl, že pochází také z Okrouhlé, ale že je tam nikdy neviděl, odpovídali: „Nu, já jsem tam nebyl, ale naši tatíci tam měli grunty.“

V r. 1935, kdy se dělal soupis Cikánů v republice, dostal jsem v té době více než 100 žádostí o přiznání příslušnosti v obci.⁴⁴² Nebyli to jen Danielové, Ištvanové, Gézové, Imrichové, ale spousta jiných, jako Růžičkové, Šustrové, Vodičkové, parapláři a komedianti, kteří se k Cikánům během let přidali. Četníci, kteří přípisy nosili, se smáli a říkali, že na Okrouhlé založíme malou cikánskou republiku. My jsme však přiznali občanství jen synu svobodné Cikánky Ištvanové, jenž se u nás narodil a na Benešově byl pokřtěn, Ferdinandovi Ištvanovi, který však v r. 1937 ve Svitavách na tuberkulosu v 27 letech zemřel⁴⁴³. (Krč 1969: 4–5)

Článek je zakončen značně ahistoricky: jakoby autor či redakce v r. 1969 nevěděli, že velká většina potomků romských rodin, které se dříve hlásily k Okrouhlé, byla zavražděna během II. svět. války, poslední odstavec je tvořen jedinou, dosti strojenou a uměle působící (snad možná cenzory) dodanou větou: „Dnes již mnoho Cikánů pracuje a zapojilo se do normálního občanského života“ (Krč 1969: 5).

Z uvedených vzpomínek bývalého starosty Okrouhlé by se mohlo zdát, že kromě Ferdinanda Ištvana neznali v Okrouhlé nikoho s příjmením Ištvan osobně. Ve skutečnosti studujeme-li poslední dostupnou matriku narozených, oddaných a zemřelých z let 1871–1915, zjistíme, že zde nejen proběhly křty dvou dívek, navíc k otcovství Marie (*1885) se přihlásil dle příjmení patrně Nerom, Daniel Kleofáš, tedy měla se dále jmenovat Kleofášová (žel, další záznamy s příjmením Kleofáš v matrikách pro Okrouhlou nenacházím), ale bylo zde pohřbených pět členů rodin Ištvanů. Byli to Mariana Ištvanová – velmi pravděpodobně babička Jakuba (+1875), a dále v místní pazderně zemřeli postupně 4 Ištvanovi: údajně 68letý „Barton, cikán z Okrouhlé“, tedy snad Bartoloměj (+1886), ve věku 50 let na zánět plic zemřela Kateřina (+1890) a opět na sešlost věkem 79letá Marie (+1891) a 80letá Anna (+1894).⁴⁴⁴ Zdá se tedy,

⁴⁴² Pravděpodobně jde o chybu v datování. Soupis „cikánů“ byl v celém Československu prováděn v letech 1924–1927, nikoliv v r. 1935. Další statistická šetření neprováděli starostové, ale četníci (kteří mohli se starosty spolupracovat, ale současně mohli tato data zapsat dle svých poznatků). Není ovšem zřejmé, které sčítání mohlo u Romů způsobit tak velký zájem o domovské listy, resp. uznání příslušnosti k obci, popř. zda nešlo spíše o vliv opatření po přijetí zákona č. 117/1927 Sb., kdy Romové a kočující osoby byly nuceny se prokazovat cikánskou legitimací a kočovním listem – oba tyto dokumenty domovskou obec uváděly (nikoliv ovšem nutně – mohlo být vyplněno, že domovská obec „nezjištěna“ – viz SoKA Zlín, AM Luhačovice, i.č. 163/8, K 74 (legitimace nefoliována). Jistě však doklad o domovské příslušnosti potřebovali proto, aby jim mohla být vydána licence pro provozování určité živnosti. Nutno ale konstatovat, že tyto licence potřebovali (a mnozí drželi) již před r. 1935.

⁴⁴³ Ferdinand Ištvan, jenž se dle tohoto tvrzení měl narodit okolo roku 1910, se ovšem v Okrouhlé nenarodil, dle matriky narozených se zde mezi lety 1871 až 1915 narodily jen dvě dívky s příjmením Ištvan, a to Rozina (*1878) a Mariana (*1885) – viz MZA v Brně, E 67, kniha 33, snímek 230. Jak jsem zmínila výše, dle záznamu v soupise „Cikánů“ žijících na Boskovicku z r. 1924 měl být Ferdinand synem „Roziny-Matyldy“ Ištvanové, která se narodila v Okrouhlé 1878. Rozálie byla sestrou Jakuba Ištvana (*1881) provdala se za bratrance stejného jména – viz dále. Kolik měli dětí, mi známo není, ale pravděpodobně ve dvacátých letech byli ostatní děti již dospělí, tedy pro stanovení jejich domovské obce by se musela podat samostatná žádost pro každé z nich.

V daném soupise je u Ferdinanda napsáno, že se narodil „v květnu 1918 neznámo kde“ – viz MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2541, I., II. manipulace, fol. 457–458. Více údajů pro objasnění života Ferdinanda se zatím nepodařilo zjistit.

⁴⁴⁴ MZA v Brně, E 67, kniha 33, snímek 230 a 279.

že obec Okrouhlá poskytla – alespoň po určité období – svým romským rodinám jako útočiště pazardnu, a ti ji pro své potřeby využili opakovaně jako útočiště, snad především tehdy, když už byli slabí a znavení ze svých celoživotních poutí – patrně s nimi zůstávali i jejich blízcí, kteří se pak dál vydávali na své obchodní cesty.

Nakonec je zjevné, že článek přináší obraz o Romech v Okrouhlé vytvářený a sdílený místními obyvateli, kteří se chválili za to, jak s „cikány naložili“, resp. je usměrnili. Historicky doložitelné záznamy však vyprávějí spíše příběh o aktivním přístupu romských žadatelů, kteří se stali na počátku dvacátých let zásadními hybateli – byť za patrně velmi tragických okolností souvisejících možná se smrtí Jakuba Ištvana (1863–1920). Díky podání žádosti se jim podařilo dosáhnout změny vlastního postavení, kdy se z (aspoň několika rodin) bezdomovců odsouzených k potulce bez legálních dokladů stali místními příslušníky. Následně se mohli ucházet o licence ke svému podnikání a začít využívat pomoci od obce poskytované chudým a nemajetným. Že procesy usazení se i přijetí příslušnými obcemi (do nichž byli přikázáni), nemusel být hladký a zároveň že neprobíhal všude stejně, ukáží následující tři kapitoly.

Případ Karla Ištvana-Daniela

Jako dovětek k celému procesu si zaslouží svůj prostor i případ Karla Ištvana-Daniela, který byl v r. 1922 přikázán domovskou příslušností k obci Lhota Rapotina, a to coby ještě údajně nezletilý se svými rodiči Marianou a Klementem Ištvanem. Dle výše zmíněného soupisu příslušných a pobývajících romských rodin na Boskovicku z r. 1924 byli jeho rodiče sezdáni a měli v té době u sebe šest svých dětí (všechny se měly narodit mimo manželství a jmenovaly se Ištvanovi), dále dva synové měli již družky a žili s nimi i tři vnoučata. Celkem tedy tato rozšířená rodina čítala v době onoho soupisu (v r. 1924) 13 osob⁴⁴⁵ a byla souhrnně zapsána jako tábořící „v lese Herausu u Lhoty Rapotiny“, příslušnost ve Lhotě Rapotině byla přiznána jen pěti z nich:⁴⁴⁶

1. Klementovi Ištvanovi – jak již bylo uvedeno výše – narodil se, resp. byl pokřtěn přímo ve Lhotě Rapotině v r. 1858,⁴⁴⁷
2. jeho manželce Marianě roz. Ištvanové (*1868 v Kyníně u Kuřima),⁴⁴⁸ s níž se oženil dne 27.3.1912 v Rozseči,⁴⁴⁹
3. a třem jejich ještě nezletilým dětem, jimiž byli Karel Ištvan (* 12. 4. 1901 v Chvalovicích),

⁴⁴⁵ MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2541, I., II. manipulace, 1920-1928, fol. 456–457.

⁴⁴⁶ Jen u těchto pěti je v poznámce uvedeno „Výnosem okr. pol. správy v Boskovicích č. 63190 ze dne 9. 12. 1921 přikázán domovským právem do obce Lhoty Rapotiny“ (Tamtéž, fol. 457).

⁴⁴⁷ MZA Brno, E 67, kniha 175, snímek 251 [1858, MN, Lhota Rapotina].

⁴⁴⁸ MZA Brno, E 67, kniha 1270, snímek 74 [1868, MN, Moravské Kynice, FÚ Kuřim]

⁴⁴⁹ Rozsečí je několik. Vzhledem k tomu, že není upřesněno, mohlo by se jednat o nejbližší – Rozseč u Kunštátu (dobově též Rozseč nad Kunštátem), k němuž jsou MO dostupné jen do r. 1903 – viz https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani?typ=obec&search_by_obec=Rozse%C4%8D+nad+Kun%C5%A1t%C3%A1tem. Záznam o jejich sňatku nebyl ověřen. Data jsou čerpána z poznámky v MN u narození Klementa Ištvana z r. 1858 – viz výše.

Pavla Ištvanová (*1905 v lese u Netolic, Čechy) a Josef Ištvan (*22. 4. 1907 v poli u Kašperských Hor). Zda byla narození těchto dětí ověřována, zda se prokázali rodným listem či jinou listinou, není známo. Pouze u dcery Pavly, která nemá uvedeno celé datum, je pravděpodobné, že její data byla zapsána jen dle ústního sdělení.

U ostatních osmi členů byla dle okresního úřadu v Boskovicích domovská obec sporná, což se týkalo tří jejich již dospělých dětí, jimiž byli: Maxmilián Ištvan (*22.4.1889 „u Krupé okr. Něm. Brod, Čechy“), Tomáš-Antonín Ištvan (*17.3.1895 v Železném Kameni okres Klatovy) a Olga Ištvanová (*1905 v lese u Netolic) a dále to byli ještě:

Jiřina dříve Eliška Ištvanová, konkubína Maxe, [] 1898 v Prosetín okr. Boskovice, Eva-Marie Ištvanová, konkubína Karla, [*] 10.5.1905 v Mladé Vožici okr. Tábor, Aloisie Ištvanová, dcera Pavly, [*1922...], Antonín Ištvan, syn Evy-Marie, [*1924 ...] a Jaroš Ištvan, syn Evy-Marie [*1922...].⁴⁵⁰*

Všechny tři malé děti – vnoučata Klementa a Mariany – se narodily v okrese Boskovice, tedy dle data narození nejstaršího z nich lze odvodit, že nejpozději od března 1922 žila rodina na Boskovicku.

Dva roky poté, co byl vytvořen tento soupis, se Karel Ištvan ženil se svou družkou Evou Ištvanovou, tedy velmi pravděpodobně i ona mohla následně získat domovský list ve Lhotě Rapotíně.⁴⁵¹ Záznam o jejich svatbě je natolik obsažný, že jej citujeme celý:

1926 Lhota Rapotina, 16. 2., Ištvan Karel, žijící Lhota Rapotina v poli, potulný brusič cikán t. č. ve Lhotě Rapotíně, manželský syn katolických žijících rodičů Klementa Ištvana potulného řemíkáře, cikána, t.č. ve Lhotě Rapotíně a Mariany rozené Ištvanové, nar. 6.12.1901 u Netolic,⁴⁵² 24 let; Ištvanová Eva, žijící Lhota Rapotina v poli, potulná cikánka t.č. ve Lhotě Rapotíně, dcera žijící katolicky Faginy Ištvanové narozené v Bělé na Moravě, nar. v Mladé Vožici 10. 12. 1905, 20 let, svědci: Josef Ištvan (vlastnoručně) dělník ve Lhotě Rapotíně, Albert Novotný, obchodník v Boskovicích⁴⁵³

Kromě již výše zmíněných dat zjišťujeme v tomto zápise mimo jiné, že i v r. 1926 Klement a Mariana stále ještě žili, Karel se živil jako řemíkář, tedy neměl stálé zaměstnání. Na rozdíl od – patrně svého mladšího bratra – Josefa Ištvana, jenž jim šel za svědka a jenž měl být v této době dělníkem ve Lhotě Rapotina,⁴⁵⁴ se Karel držel tradičního objíždění okolních a snad i

⁴⁵⁰ MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno\K 2541, I., II. manipulace_1920-1928, fol. 456.

⁴⁵¹ Jde pouze o domněnku, kterou bude třeba dále ověřit.

⁴⁵² V MN pro Netolice nenalezen – viz <https://digi.ceskearchivy.cz/5813/275/2317/2465/47/0>

SOA Třeboň, MN Netolice 18, snímek 275–276.

⁴⁵³ MZA Brno, E 67, kniha 189, snímek 259 [1926, MO, Lhota Rapotina].

⁴⁵⁴ O Josefovi Ištvanovi nacházíme zmínky o dva roky později, kdy je z ČS Boskovice hlášen jako „Josef Ištvan ze Svitávky“, a to pro údajnou krádež kola, kterou ČS Svitávka vysvětluje slovy „kolo nepochází z krádeže“ (SOkA Blansko, E 31 – ČS Svitávka, i.č. 369, fol. 240–241) a dále později na ČS v Letovicích zasílá odpověď na dotaz „zda a kdy pracoval u stavitele Maláska – spis vyřídít okres. soudu“, zde se však dozvídáme pouze že bylo vyřízeno dle konceptu (Tamtéž, fol. 243–244). Z uvedených dat sice nevyplývá, že se jedná o téhož Josefa Ištvana, lze však jeho pravděpodobnou totožnost odvodit díky zájmu ČS Letovice, pod kterou Lhota Rapotina spadala. Je zřejmé,

vzdálenějších obcí. Především ale zjišťujeme – v souvislosti s domovským právem, kterému se zde věnujeme – že se Karlova manželka Eva mohla dosud hlásit spíše do Dzbelu (tedy bývalého okresu Litovel), odkud patrně její matka Fagina pocházela.⁴⁵⁵ Bohužel, chybí zde údaje o jejích prarodičích (rodičích Faginy), a protože ji v žádném soupise dzbelské komunity Ištvanů nenacházím, předpokládám, že se mohla narodit patrně po r. 1876, kdy byl činěn tento jmenný soupis naposledy (popř. o ní obec v době soupisu nevěděla)⁴⁵⁶ a v pozdějších soupisech mohla být Fagina zahrnuta již v pouze v celkovém počtu potomků konkrétních rodů Ištvanů.

Co je ovšem nejdůležitějším poznatkem tohoto matričního zápisu, je později – patrně v r. 1935 – doplněná poznámka, že jsou tito manželé Ištvanovi přejmenováni na Danielovy:

Z nařízení zemského úřadu v Brně ze dne 18.10.1935 č. 51.150/ III -5 dle přípisu biskupské konsistoře v Brně ze dne 31. října 1935 č. 10.385 se zaznamenává zápis v rubrice ženich má zníti takto: Daniel Karel, nar. 31.10.1898⁴⁵⁷ v Bystrci, syn Františka Daniela a Mariany roz. Ištvanové. V Boskovicích 1. listopadu 1935 Fr. Zřídka veselý, farář⁴⁵⁸

Zápis sice neuvádí nikoho jiného než Karla, ale rozhodnutí se jistě týkalo i jeho manželky a dětí (alespoň těch narozených po svatbě, zatímco ti narození mimo manželství měli dále příjmení po matce, tedy jako jediní zůstali Ištvanovi). Zda o přejmenování požádali manželé sami (a z jakého důvodu), nebo zda za změnou jejich příjmení stála dodatečná kontrola matričních zápisů (a kdo tuto kontrolu mohl v r. 1935 žádat, z poznámky nevyplývá). Je ovšem patrné, že úřady⁴⁵⁹ zjistily a tímto rozhodnutím měly potvrzeno, že Klement Ištvan nebyl – alespoň dle matričních záznamů – pravděpodobně skutečným otcem Karla (a ten – nevíme, zda vědomě či nevědomě – do dokladů uváděl nepravdivé údaje). Byly to údaje nejen o vlastním otci, ale i o roku narození – ve skutečnosti mu v době rozhodnutí o domovské příslušnosti v r. 1921 bylo již skoro 23 let. Zda Karla Ištvana-Daniela a jeho rodinu za uvedení patrně nepravdivého údaje čekal nějaký postih (např. odejmutí domovské příslušnosti jemu, manželce i dětem), nevíme. Z této skromné poznámky více nevyplývá.⁴⁶⁰

že se i po dvou letech Josef Ištvan snažil udržet v řádném zaměstnání, zároveň vyplývá, že navzdory tomu byl různými četnickými stanicemi sledován a prověřován. Zda šlo o prověřování jen na základě jeho podoby (snad i barvy pleti, vlasů), či zda byl snad i jiný důvod, bude třeba dále hledat v dalších zdrojích (především právě ve fondu ČS Letovice – provedení sondy v tomto fondu bylo již nad rámec tohoto výzkumu).

⁴⁵⁵ Vzhledem k jejímu narození v jižních Čechách je tato informace dalším dokladem o tom, že i z této komunity Ištvanů původně přikázaných do Dzbelu se aspoň část pohybovala na přelomu 19. a 20. století v jihozápadní části republiky, patrně společně s Ištvanými z Boskovic – tedy že mezi těmito rozvětvenými rody byla stále udržována jistá soudržnost a povědomí o společných kořenech, snad i předcích.

⁴⁵⁶ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 260–261.

⁴⁵⁷ V soupise vězňů Cikánského tábora v Auschwitz II – Birkenau je pod jménem Daniel Karel nar. 2.12.1898 v Bistriz pod číslem Z-1032, od 7. 3. 1943 (Nečas 1992: 64).

⁴⁵⁸ MZA Brno, E 67, kniha 189, snímek 259 [1926, MO, Lhota Rapotina].

⁴⁵⁹ Dost možná obec Rapotina, která se v době hospodářské krize mohla obávat velké finanční zátěže s rozrůstající se místní chudinou a mohla iniciovat toto prověřování přiřknuté příslušnosti.

⁴⁶⁰ Je sice pravděpodobné, že domovské právo mohla mít rodina Karla a Evy svým dlouhodobým pobytem dávno vydržený. Na druhou stranu obec Lhota Rapotina mohla žádat přešetření a revizi původního rozhodnutí okresního úřadu z r. 1921.

Je však možné dále dohledat skutečný zápis o narození Karla Daniela v MN Bystrc:

*31. října/ 1. listopadu 1898, cikánská bouda u Bystrce,
(narozen) Karel Daniel, O: Daniel František, pomocník obchodník koňmi (cikán) v Bystrci, syn
Alžběty Danelové, svobodné cikánky, příslušné do Bystrce u Brna (nar. v Žabčicích 14.5.1859), M:
Mariana dcera Františky Ištvanové, manželské dcery Jakuba Ištvanova, obchodníka koňmi z
Okrouhlé u Boskovic a jeho manželky Marianny rozené Daňhelové z Oslavan, nar. 29.3.1868 (nar.
v Mor. Kynčicích), kmotři: František Klimeš, dělník z Bystrce, Marije, manželka jeho [oba
vlastnoručně]⁴⁶¹*

Opět z porovnání předků uvedených u Mariany, jimž jsem až dosud nevěnovala pozornost, je zřejmé, že i ona pocházela z rodu Jakuba Ištvanova, i ona byla jeho vnučkou (a tedy sestřenicí Jakuba Ištvanova) a především že byla sestrou Jakuba Ištvanova (1863–1920), jenž byl smrtelně zraněn při potyčce Janem Růžičkou a na následky zranění pak zemřel v nemocnici v Českých Budějovicích. Je pochopitelné, že při přikázání již dospělých dětí do různých obcí dle jejich rodiště (jak se praxe nyní jeví) by stárnoucí rodiče přikázání do Lhoty Rapotiny ztratili možnost žít v jejich blízkosti, je tedy srozumitelná snaha těchto rodičů, kteří navíc stále vedli život kočovný, nahlásit co nejvíce potomků v takovém věku a s takovými údaji, aby měli šanci zůstat jim nablízku. Nelze tedy za tímto hlášením vidět snahu úřady „podvést“, ale strategii, jak se domoci vlastního přirozeného práva, aby rodina mohla o svém pobytu rozhodovat sama dle vlastních potřeb.

Jak lze dále dohledat a ověřit, i Karel s manželkou Evou a pravděpodobně se šesti dětmi byli zařazeni do březnového transportu do AIIB. Kde žili do té doby, není jasné – na Boskovicku bylo v r. 1941 evidováno (a okresním úřadem velice chváleno za jejich snahu „přiblížit se místním poměrům“) 59 Romů, žádný z nich nežil ve Lhotě Rapotině. Početnější rodiny, u jejichž jmenovitém složení si nejsem dosud jistá, žily v Ostrově u Macochy a Němčicích.⁴⁶² Stejně tak ale mohli žít např. v Brně-Kostivárně, kam se po zákazu kočování uchýlil velký počet romských „bezdomovců“, ovšem samozřejmě i jinde. Co mohu sdělit, záznam o Karlovi a Evě Danielových po r. 1935 na Boskovicku nenacházím. Jediný záznam, který se kauzy pravděpodobně týká, je záznam z r. 1932, kdy okresní úřad v Boskovicích pátral a žádal předvést Karla Daniela * 1898 v Bystrci.⁴⁶³ Dle tohoto záznamu byl tento Karel Daniel dopaden a předveden. Z jakého důvodu měl být předveden, mi není známo.

Je však zřejmé, že změnou příjmení se nepřetrhaly rodinné vazby. Není divu, že Karel Daniel – již s tímto příjmením a daty narození (1898, Bystrc) byl při zápise v březnovém transportu zapsán těsně před Jakubem Ištvanem z Bořitova a jeho synem a vnuky,⁴⁶⁴ stejně jako Eva

⁴⁶¹ MZA, E 67, kniha 17471, snímek 116.

⁴⁶² I ty však lze nalézt a aspoň částečně identifikovat v seznamu vězňů Zigeunerlager v AIIB.

⁴⁶³ SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 16, fol. 353–354.

⁴⁶⁴ Jakub a jeho potomci byli v AIIB evidováni pod čísly Z-1037 až Z-1041. Karel Daniel (*1898, Bystrc) měl vytetované číslo Z-1032, Karel Daniel (*21. 2. 1928 v Boskovicích) měl číslo Z-1033, Jan Daniel (*1. 12. 1929 Olomouc) číslo Z-1034, Antonín Ištvan (*23. 4. 1922, Bystrc) měl číslo Z-1035 (a jako jediný má uvedené datum

Danielová pravděpodobně s další blízkou příbuznou byly zapsané těsně před Jakobovou manželkou Aloisíí Ištvanovou.⁴⁶⁵ Je tedy zřejmé, že rodina držela pohromadě až dokonce. Bohužel, patrně nikdo z rodiny Evy a Karla Danielových (dřívě Ištvanových) věznění v KT nepřežil. Ač u většin z nich není známé datum úmrtí, žádný z nich si po válce nezádal o „Osvědčení“, pokud vím, není tato rodina připomínána ani na žádné pamětní desce. Jedinými žalujícími pomníky je několik zde uvedených zápisů a soupisů, které navíc svědčí o snahách některých obcí zbavit se zátěže v podobě nemajetných bezdomovců. Tato rodina je jen příkladem vypovídajícím za ostatní, které měly s institucí domovského práva neblahou zkušenost a zažily tlak obce rodinu ještě více marginalizovat.

Jak vyplyne z dalších kapitol, snahy vyjednat si domovskou příslušnost by mohly do jisté míry symbolizovat většinu příběhů romských rodin na Boskovicku v meziválečném období, samozřejmě vedle dalších jevů jako kriminalizace četníky a zároveň i rostoucí snahy vyhnout se sporům a žít v souladu s místními lidmi z obce, kterou považovali za svůj domov. Jak jsem již zmínila výše, také přijetí Jana Ištvana městečkem Svitávka bylo nakonec velmi komplikované – o něm však více viz kap. 9.1.5.

9.1.4 Rodina Jakuba Ištvana v Bořitově (1922–1943)

*„Máma chtěla, abychom uprchli na Slovensko,
kde to bylo v té době klidnější než v protektorátě.
Táta byl ale nějak usedle založený,
a tak jsme v Bořitově zůstali až do své deportace“
(Aloise roz. Ištvanová zvaná Lolinka)⁴⁶⁶*

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁶⁷

úmrtí – 4. dubna 1943, a to patrně v den převedení do hlavního tábora v Auschwitz). Posledním zapsaným před Jakubem Ištvanem z Bořitova je Josef Ištvan (*7. 1. 1926 Bystrc), jenž měl číslo Z-1036. (Viz Memorial Book 1993: 790–791; Nečas 1992: 30–31, 87–88).

⁴⁶⁵ Eva Danielová (*10. 12. 1905 Mladá Vožice) byla evidována pod táborovým číslem Z-1195, za ní byla Vincencie Danielová (*28. 9. 1918 Brno) – Z-1196, dále pak již Aloisie Ištvanová s dcerou Aloisíí a vnučkou Karolinou – viz dále. (Před Evou Danielovou byly ženy a dívky s příjmením Růžičkovy, původem patrně z Vysočiny (Pacov), později z okolí Brna.) (Viz Memorial Book 1993: 102–103; Nečas 1992: 151, 171, 181–182).

⁴⁶⁶ Citace ze vzpomínek Aloisie B. (*1926), dcery Aloisie a Jakuba Ištvanových (in Nečas 1994b: 79).

⁴⁶⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁶⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁶⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷¹-----

⁴⁶⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁴⁶⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁴⁷⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁴⁷¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷²

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷³

-----⁴⁷⁴

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷⁵

-----⁴⁷⁶

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna

⁴⁷² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁷³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁷⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁷⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁷⁶ Jak vyplývá z již zmíněného soupisu z r. 1924 – MZA Brno, B 40, K 2541, I., II. manipulace, fol. 456–459. Více viz kap. 9.1.3.

je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷⁷

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷⁸

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁷⁹

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁷⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁷⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸²-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁴-----

⁴⁸¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁵-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na

⁴⁸⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁸-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁸⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁹⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁹¹-----

⁴⁸⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁸⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁹⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁹¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁹²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁹³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁹⁴-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁴⁹⁵-----

⁴⁹² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁹³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁹⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁴⁹⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

může udělit individuální přístup.⁴⁹⁹

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁰⁰

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁰¹

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁰⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁰¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁰² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁰³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵⁰⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁰⁵-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁰⁶-----

⁵⁰³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁰⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁰⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁰⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

přístup.⁵¹⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵¹¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵¹²-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵¹³-----

⁵¹⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.
⁵¹¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.
⁵¹² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.
⁵¹³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵¹⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵¹⁵-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵¹⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵¹⁷-----

⁵¹⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵¹⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵¹⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵¹⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵¹⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵¹⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵²⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na

⁵¹⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵¹⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²¹-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²⁴-----

⁵²¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²⁵-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²⁷-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²⁸-----

⁵²⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵²⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵²⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³⁰-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní

⁵²⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

může udělit individuální přístup.⁵³²

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³³

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³⁴

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³⁵

⁵³² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵³⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵³⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵³⁹-----

⁵³⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵³⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴²-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

přístup.⁵⁴³

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴⁴

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴⁵

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴⁶

⁵⁴³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁴⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁴⁸-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵⁴⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁵⁰-----

⁵⁴⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁴⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵⁵²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁵³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na

⁵⁵¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵⁴-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵⁵-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵⁷-----

⁵⁵⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁵⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶⁰-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶¹-----

⁵⁵⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁵⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶³-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní

⁵⁶² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

může udělit individuální přístup.⁵⁶⁵-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶⁶-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵⁶⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁶⁸-----

⁵⁶⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁶⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁶⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵⁷⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁷¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁷²-----

⁵⁶⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁷⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁷¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁷² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

přístup.⁵⁷⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁷⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁷⁸-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁷⁹-----

⁵⁷⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁷⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁷⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁷⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁸⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁸¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁵⁸²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁵⁸³-----

⁵⁸⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁸¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁸² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁸³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁸⁷

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁸⁸

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁸⁹

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁸⁸ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁸⁹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁹⁰ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹³-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹⁴-----

⁵⁹¹ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁹² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁹³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁹⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹⁵-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹⁶-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁵⁹⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní

⁵⁹⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁹⁶ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁵⁹⁷ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

může udělit individuální přístup.⁶¹²

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah
v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na
zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶¹³

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní
verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální
přístup.⁶¹⁴

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána
– zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní
může udělit individuální přístup.⁶¹⁵

⁶¹² Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁶¹³ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁶¹⁴ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

⁶¹⁵ Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.

9.1.5 Rodina Jana Ištvana ve Svitávce a okolí (1921–1943)

*„v létě [...] dvačtyřicátého roku dělali četníci nějaký soupis.
To bylo plně v rukách našich protektorátních orgánů.
Koho se chtěli zbavit, tak toho tam dali. [...] To udělali naši.“*

*(Jan Ištvan, *1924, in Nečas 1994: 151)*

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁶⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁶⁸-----

--- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁶⁹-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁷⁰-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁷¹-----

⁶⁶⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁶⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁶⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁷⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁷¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁷⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁷⁸-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁷⁹-----

680

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁸¹-----

⁶⁷⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁷⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁷⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁸⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁸¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁸⁷

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁸⁸

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁸⁹

690

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁸⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁸⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹²

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹³

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹⁴

695

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹⁶

⁶⁹² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹⁸-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁶⁹⁹-----

700

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi

⁶⁹⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁶⁹⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰³-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰⁴-----

705

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní

⁷⁰² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

může udělit individuální přístup.⁷⁰⁷

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰⁸

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁰⁹

710

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹¹

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit

⁷⁰⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁰⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

individuální přístup.⁷¹²

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹³

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹⁴

715

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹⁶

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹⁷

⁷¹² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹⁸

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷¹⁹

720

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²¹

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²²

⁷¹⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷¹⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²³-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²⁴-----

725

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²⁷-----

⁷²³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷²⁹-----

----- 730 -----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³²-----

⁷²⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷²⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi
práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti
a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³³-----

----- - Tato část přílohy je pro
citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena
na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³⁴-----

735

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce
smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a
autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³⁶-----

----- Tato část přílohy je pro
citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena
na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³⁷-----

⁷³³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³⁸-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷³⁹-----

740

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴²-----

⁷³⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷³⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴³-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴⁴-----

----- 745 -----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý

⁷⁴³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴⁸-----

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁴⁹-----

750

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti

⁷⁴⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁴⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵³-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵⁴-----

755-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit

⁷⁵³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

individuální přístup.⁷⁵⁸-----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁵⁹-----

760-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁶¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁶²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁶³-----

⁷⁵⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁵⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁶⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁶¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁶² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁶³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁷⁴-----

----- 775 -----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup. -----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁷⁷⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup. -----

----- - Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti

⁷⁷⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁷⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁷⁷⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

úřadě v Boskovicích vytvořen pro Zemský úřad v Brně souhrnný posudek (či výsledek statistického šetření) o romských rodinách v okrese obsahující hlášení o počtech rodin a členů domácností v jednotlivých obcích. Z dvoustránkového tabulkového přehledu vyplývá, že na Boskovicku bylo evidováno 11 romských rodin, po jedné rodině v Bořitově (ač není uvedeno jméno, je jisté, že je míněna rodina Jakuba Ištvana), Křetíně-Vřesicích, Kunštátě, Němčicích, Vavřinci, Doubravici (Karla Ištvanová s dětmi), Ostrově, a dále po dvou rodinách v Boskovicích a ve Žďáru. Celkem v těchto rodinách bylo v této době okresním úřadem (resp. četníky, kteří jistě pro evidenci zasílali podklady) evidováno 59 osob.⁷⁷⁸

Zpráva je pozoruhodná především pochvalnými referencemi o těchto rodinách, a to v každém z aspektů (a nutno podotknout, že v případě Jakuba Ištvana se hodnocení celkem shoduje i s hodnocením ČS): v oblasti bydlení, pracovního zapojení, školní docházky – ve všech směrech se okresní úřad mohl těmito rodinami „chlubit“, jak se obcím daří romské rodiny do běžného života začleňovat. Pochvalné hlášení se však vztahuje i k rodinám, vůči kterým byly místní ČS silně zaujaté, což se v jejich individuálních hlášeních odráželo (viz kap. 9.1.7).⁷⁷⁹ V kolonce nazvané „zda a jak jsou cikáni zaměstnaní, zda s nimi jsou zaměstnavatelé spokojeni, zda jsou naopak i oni spokojeni, kolik se jich práci vyhýbá“ je téměř u všech vyplněno „zaměstnaní jako dělníci při stavbách a jiných pracech příležitostných. Zaměstnavatelé jsou s nimi spokojeni a cikáni též.“ Tento záznam je i u rodiny v Bořitově, zatímco u rodiny z Doubravice je záznam, že pracují „v kovové továrně v Brně“ a opět ke všeobecné spokojenosti, rodina z Ostrova měla být zaměstnána „v kamnárně v Blansku“, pouze dvě rodiny (obě z Boskovic) se nadále zaměstnávaly sběrem kůží a hadrů.⁷⁸⁰

Snad ještě o stupeň výše jsou tyto rodiny chváleny za snahu přiblížit se místnímu obyvatelstvu úrovní bydlení. Do kolonky nazvané „zda a jak jsou ubytováni, udržují v bytě pořádek, mají-li snad vlastní domek, zahradu, pole, domácí zvířata, vůbec zda a do jaké míry projevují snahu přiblížit se bytové a životní úrovni místních obyvatel“ zapisující odpověděl prakticky u všech, že pořádek udržují a snaží se přizpůsobit. U rodiny v Bořitově navíc zaznamenal: „všichni jsou ubytováni v obecním domě, ve svém bytě udržují čistotu. Mají kozu a 3 slepice, pronajaté pole ve výměře $\frac{3}{4}$ měřice. Zevnějším i bytovým zařízením snaží se přizpůsobit místnímu obyvatelstvu.“ Rodina v Bořitově měla jako jediná pronajaté pole a u žádné z dalších zde uvedených rodin nebyla poznámka o drůbeži a koze.⁷⁸¹ Další zvířata byla

děti Antonie a Jana Richtrových; zároveň v Boskovicích již není započítán Eduard Ištvan, který byl již tou dobou na seznamu popravených – viz dále) – viz MZA Brno, fond B40, ZÚ Brno, k. 2401, fol. 88–89.

⁷⁷⁸ MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2401, fol. 88–89.

⁷⁷⁹ Na obdobný případ upozorňuje i P. Baloun, který přiblížil snahy rodiny Růžičků uhájit vlastní životy a domoci se domovského práva v jihočeské Čížové. O rozporuplných zprávách o této rodině, které byly – coby bezdomovcům, kteří neměli práci – nakonec odebrány děti, píše: „I přesto, že Okresní četnické velitelství v Písku o Růžičkových ve svých ročních hlášeních o ‚potulných cikánech‘ pravidelně referovalo jako o ‚cikánech‘, kteří ‚vedou pořádný život‘, ‚chovají se řádně‘ a ‚poctivě se živí‘, lokální četnictvo z obvodů stanic, jež sousedily s Čížovou, se na chování příslušníků rodiny Růžičků v době jejich propuštění ze zaměstnání (1936/1937) značně zaměřilo.“ (Baloun 2020: 138)

⁷⁸⁰ MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2401, fol. 88–89.

⁷⁸¹ Je ovšem možné, že podklady, které okresní úřad obdržel, nebyly úplné. V případě rodiny Josefa Ištvana

zapsána jen v Boskovicích – tam měli dva koně–, a ve Vavřinci – byl evidován jeden pes. Asi polovina z těchto rodin žila v obytném voze, zápis pak zněl „žijí ve svém obývacím voze a mají snahu se přiblížit úrovni místního obyvatelstva“.⁷⁸²

Velmi pochvalné vyjádření se týkalo školního vzdělávání se: „děti školou povinné navštěvují řádně školu, ve škole se řádně chovají, učí se pilně a chovají se bezvadně. Mimo školu nedošlo ku stížnostem“ – shodný záznam je u pěti obcí. Ve dvou obcích v romských rodinách děti školou povinné nebyly a u dvou dalších je opět podobný záznam o přátelskosti a bezproblémovosti romských dětí v místních školách. Do poznámky je navíc uvedeno, že rodině v Kunštátu byl dán „k dispozici pozemek na postavení obytného stavení.“ Pouze u dvou z rodin byl v onen čas někdo trestán či pod policejním dohledem.⁷⁸³

Tento posudek z prvních let čtyřicátých je v kontrastu s posudkem, jenž stejný úřad, tehdy ještě Okresní správa politická v Boskovicích vystavila na jaře 1927 v rámci šetření, které Zemská správa politická činila krátce před přijetím zákona o potulných cikánech. Tento ve čtyřicátých letech již historický záznam zněl:

„13. 5. 1927 v Boskovicích – věc: Opatření proti cikánům a tulákům Cikáni ve zdejším okresu pobývající jsou vesměs potulní, kteří se neživí poctivě, nýbrž žebrotou, krádeží atd. Hlavní obtíže pozůstávají v tom, že cikáni ohrožují bezpečnost majetku obyvatelstva a jest kontrola velmi obtížná, ježto vystupují pod několika jmény, mají více dokladů osobních, /Křestních listů/ a zjištění totožnosti jest tím stíženo.“⁷⁸⁴

Po hlášení okresního úřadu Boskovice z r. 1941–42 o aktuálním stavu „Cikánů“, kterým okres ukazoval situaci romských rodin jako na nejlepší cestě k jejich vyjmutí z evidence „cikánů“, je s podivem, že patrně žádná z uvedených rodin nebyla protiromské persekuce zcela ušetřena. Dokonce dvě z těchto příkladných rodin byly poměrně krátce po sepsání tohoto posudku odeslány do CT v Hodoníně u Kunštátu, u další rodiny byl – snad možná v době sepsání hlášení – uvězněn otec a odsouzen k trestu smrti. Po něm byl popraven také jeho švagr, Antonín Berousek (o této kauze více viz kap. 9.1.7) – patrně jen tato jediná rodina unikla další persekuci. Je ovšem možné, že hlavním důvodem bylo, že manželka zastřeleného byla Neromka (resp. z trhovecké větve rodiny Berousků) a jak její muž, tak i jeho bratr byli Romové jen po – již patrně zemřelém – otci),⁷⁸⁵ jejich matka, která v Boskovicích žila, byla roz. Třísková

z Kunštátu se informace z té doby různí: zatímco dle výpovědi přeživšího syna Jana Ištvan (*1921) měla rodina v době vzniku Protektorátu pod vozem kozy a slepice, které snášely zimu a byly s nimi zvyklé kočovat (J. Ištvan in Horváthová a kol. 2021: 318; stejný pamětník však nezmínil zvířata v rozhovoru s M. Hajskou – viz Hajská 2005), dle šetření okresního úřadu žádná zvířata tato rodina neměla, resp. je tento stručný přehled nepodchytil – MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2401, fol. 89.

⁷⁸² Tamtéž, fol. 88–89.

⁷⁸³ Tamtéž.

⁷⁸⁴ MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2541, I., II. manipulace, 1920–1928, fol. 227.

⁷⁸⁵ Otec František Ištvan, nar. 1877 v Boskovicích, byl nemanželským synem Barbory Ištvanové, dcery Jakuba a Mariany – tedy s Jakubem Ištvanem byli bratřenci. Jelikož se však ženil v Boskovicích v r. 1915, a to v době, kdy měl již dva syny (oba narození na severní Moravě), je zřejmé, že nesdílel trajektorii své širší rodiny Ištvanů, kteří se přesunuli na konci 19. století do jihozápadních Čech a na začátku dvacátých let se na Boskovicko vrátili. Zápis o jeho svatbě z r. 1915 viz MZA Brno, E 67, kniha 189, snímek 16 [1915, MO, Boskovice]. (Zápis v MN je k nalezení

z rodiny „potulných loutkářů“.⁷⁸⁶ V době uvěznění a popravky byl jeho bratr – jak po válce zapsal do svého svědectví⁷⁸⁷ – v Praze (důvod neuvádí).

Patrně všech těchto 11 rodin se vyznačovalo příjmením Ištvan/Ištván,⁷⁸⁸ pokud mezi nimi nebyla i rodina Karla Ištvana-Daniela – viz kap. 9.1.3. Navzdory změně příjmení byla i jeho rodina odeslána v březnu 1943 do KT AIIB (viz kap. 9.1.3).

Zdá se, že deportace Romů z Boskovicka, kteří byli posíláni do AIIB přes sběrné místo v Brně (stáje jízdni policie na Masné ulici, kde na transport čekali „ubytování“ v kotcích pro koně, spát měli jen na slámě), probíhala organizovaně pomocí českého četnictva. Na tyto děsivé momenty vzpomínali Jan Ištvan (*1924), jeho sestra Marie (*1926), které se transportu podařilo uniknout, a také přeživší Aloisie Ištvanová z Bořitova (*1926).

Je velmi pravděpodobné, že z poloviny rodin nikdo válku nepřežil – mezi žádostmi o 255 jsem nenalezla žádnou žádost ze šesti z těchto rodin. Zároveň však není jisté, kdo vše v soupisu 59 osob byl – u některých rodin nemám k jejich odhadované identitě dostatek dokladů. Je klidně možné, že se někomu podařilo včas ukrýt a v soupisech romských vězňů KT (popř. CT) není. Známý je případ Jana Ištvana z Kunštátu (jenž mezi těmi 59 Romy z Boskovicka jistě započítán byl – jako jeden z jedenácti členů nejpočetnější romské rodiny na Boskovicku té doby). Jak sám vypovídal, byl se svou rodinou uvězněn 2. srpna 1942 v Hodoníně, ovšem nebyl zde omylem zapsán a podařilo se mu odtud utéct (J. Ištvan in Hajska 2005 – o něm víc viz kap. 9.1.7). O dalších ukrývaných viz dále.

Věznění

Jako první z rozvětvené rodiny Ištvanů byli v tzv. „cikánském táboře“ uvěznění Antonie a Jan Richtrovi. Ti si oba prošli postupně několika tábory:

21. 9. 1942 byli společně dodáni do CT v Letech u Písku, kde byli registrováni pod číslem 286 a odkud se dostali – opět společně – až 27. května 1943, kdy měli být podle seznamů mezi propuštěnými (Nečas 1987: 38–39). Ani u jednoho není jisté, kdy a proč byli posléze uvěznění v moravském CT v Hodoníně u Kunštátu: Antonie sem byla připsána pod evidenčním číslem

– viz MZA Brno, E 67, kniha 177, snímek 124 [1877, MN, Boskovice]). Zda a kdy obdrželi synové po otci domovské právo v Boskovicích, mi není známo – v r. 1924 tuto rodinu (a to ani Františka Ištvana *1877) mezi „místní cikány“ úřad nezahrnul, tedy pravděpodobně zde v té době ještě nežila a domovská příslušnost jim byla přidělena až po sepsání tohoto soupisu – viz soupis z r. 1924, kde nejsou uvedeni – MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2541, I., II. manipulace, fol. 456–459.

⁷⁸⁶ Tamtéž.

⁷⁸⁷ VÚA-VHA Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 40/ 1. 8. 2017.

⁷⁸⁸ O naprosto dominujícím příjmení Ištvan svědčí i výše zmíněný soupis, který okresní politická správa vypracovala v r. 1924: ze 37 uvedených „cikánů“ uznaných jako žijících na Boskovicku či dokonce příslušných k místním obcím je pouze jediný Daniel, všichni ostatní jsou s příjmením Ištvan. MZA Brno, B 40 – Zemský úřad Brno, K 2541, I., II. manipulace, fol. 456–459. Není to ovšem kompletní seznam, neb v tomto soupise chybí jak početná rodina Josefa Ištvana z Kunštátu, tak i rodiny z Boskovic a také rodina Hedviky Ištvanové ze Žďáru, i ti byli nositeli příjmení Ištvan/Ištván. Ač se všechny tyto rodiny od dvacátých let na Boskovicku vyskytovaly, patrně až později postupně žádaly o přiznání domovské příslušnosti a dál provozovaly svá řemesla. Pozdější podobný soupis nebyl zatím nalezen.

3462 (Nečas 2014: 55) a Jan Richter je v seznamu C. Nečase uveden mezi vězni bez konkrétního evidenčního čísla. Ani u něj není uvedeno datum příchodu, jen skutečnost, že se mu podařilo 10. srpna 1943 uprchnout, ovšem že byl 18. listopadu 1943 dopaden (Nečas 2014: 57).

O útěku Jana Richtera z KT v Hodoníně existuje i doklad v podobě zvláštního oběžníku (zatykače), jenž byla rozeslána na okolní ČS již onoho 10. srpna 1943 a díky kterému si můžeme učinit představu o podobě stíhaného muže: byl 162 cm vysoký, štíhlý, s tmavými vlasy i tmavými očima. Kromě popisu jeho oblečení (šedé vězeňské uniformy) je zdůrazněno jeho zvláštní znamení: obrácený pravý palec.⁷⁸⁹ Je velmi pravděpodobné, že se nejpozději na svém útěku (ale možná již před uvězněním v CT Hodonín) dozvěděl, že všechny tři jejich děti byly mezi tím společně s prarodiči a dalšími příbuznými odvezeni do KT v AII B, a to již na začátku března.

Zatímco podstatná část rodin svitavských a bořitovských lštvanů (spolu s dalšími příbuznými) prožívala strádání v CT, ve stájích na Masné ulici v Brně a následně během transportů, další jednotlivci prožívali strach, že budou nalezeni a také (někteří i s malými dětmi) také deportováni do neznáma. Jak jsem uvedla již výše, před deportacemi se několika členům z rodin Jakuba a Jana lštvanových podařilo uniknout deportacím: syn Jakuba a Aloisie z Bořitova, Jaroslav *1922, byl od konce prosince v totálním pracovním nasazení v Berlíně. Jeho nejstarší sestra Karolína byla se dvěma dětmi zachráněna díky kontaktům manžela – i s dětmi byla hospitalizována na psychiatrické klinice v Brně s údajnými dlouhotrvajícími depresemi. Kde se podařilo ukrýt Marii s její jedinou dcerou, si v rodině již nevybavují. V každém případě lze u obou těchto dcer vidět za jejich záchranou a záchranou jejich dětí důležitou skutečnost, že byly obklopeny neromským prostředím, které je pomohlo ukrýt, bylo ochotno pro ně riskovat.

Patrně stejné štěstí měla i Marie lštvanová (*1926), dcera Karly lštvanové ze Svitávky, a to předně proto, že nebyla v době, kdy její matku a bratry odváděli četníci, doma.⁷⁹⁰ Jak vzpomínala, přijela domů až druhý den a byla sousedy upozorněna, že i pro ni si přijdou, a proto odtud rychle odjela a dál se skrývala. Na tyto dny vzpomínala asi⁷⁹¹ takto:

Moje rodina bydlela v Svitávce⁷⁹² [sic!] nedaleko Brna, když k nim čeští četníci dne 9. února 1943 přišli a odvedli je. [...] Vzali je i s dalšími bratrance a sestřenicemi a dalšími příbuznými. Většina [v KT] tam zahynula. Můj bratr Jan se zachránil, protože byl vyučený záměčnickem a byl z Auschwitz odeslán do německé podzemní továrny. Otec byl ve skutečnosti Čech, ale rozešel se s matkou v r. 1928, protože jeho rodiče nechtěli, aby měl za ženu cikánku; to se nehodilo pro dobrou pověst

⁷⁸⁹ „Besondere bezeichnen: rechten Daumen gespoltet“ – SOKA Blansko, E 15 – ČS Černá Hora, i.č. 48, fol. 9.

⁷⁹⁰ Zdá se, že ač byla v evidenci „cikánů“, okresní úřad ji do soupisu z r. 1941–42 nezapočítal (v Doubravici jsou uvedeny pouze 3 osoby, všechny tři byly následně odvezeny – jmenovitě matka Karla a synové Jan (*1924), a František (*1929).

⁷⁹¹ Nejde o přepis jejích slov, ale o překlad z anglického záznamu, který pořídil pravděpodobně M. Pape (viz výše).

⁷⁹² Svitávka je od Doubravice vzdálená asi 10 km, z žádných vzpomínek nevyplývá, zda Marie dochodila školu ve Svitávce a pokud ano, zda do Svitávky z Doubravice dojížděla nebo kde bydlela. Stejně tak není jasné, kde bydlela a pracovala po skončení školy. Zdá se, že si na domov v Doubravici nezvykla i proto, že ve své vzpomínce o ní pravděpodobně nehovořila.

obchodníka.

Když jsem se vrátila dalšího dne domů, sousedé mi řekli, co se stalo a že se po mně policie také sháněla. Okamžitě jsem odjela do Brna a požádala jsem kamaráda, aby si mne naoko vzal. S tím českým příjmením jsem se mohla cítit v bezpečí. Souhlasil, že mi pomůže. Jenže když jsme žádali o povolení ke sňatku, matriční úřad odmítl uzavřít smíšený sňatek, takže jsme hledali faráře, který by nás oddal. Bylo mi 17 [ve skutečnosti krátce po transportu čerstvě jen 16] let, jemu bylo 19. Byl studentem medicíny, ale když Němci zavřeli vysoké školy, nemohl dál studovat. Po válce jsme se pak rozvedli. Náš sňatek byl jen fingovaný, abych se mohla zachránit před vězněním v KT.⁷⁹³

V rozhovoru se pak ještě vrátila k posledním okamžikům, kdy svou maminku a své bratry před transportem viděla, patrně i rekapitulovala svá zdůvodnění, proč se jí podařilo zachránit, především se však zdá, že byla očitým svědkem jejich ponižení, když museli nocovat několik týdnů na slámě, ve zcela nevyhovujících podmínkách, i jak toto ponižení všichni těžce nesli:

V roce 1941 mi četník nařídil, že si musím přijít na četnickou stanici vyzvednout cikánskou legitimaci, protože jsem Cikánka. Řekla jsem mu, že cikánka nejsem a nevyzvedla jsem si ji.⁷⁹⁴ [...] Pak celou naši rodinu odvezli do dvora jatek v Brně. Jela jsem je tam hledat. Přebarvila jsem si vlasy na blond, abych vypadala jako Češka. Našla jsem je a mluvila s nimi přes plot. Můj druhý bratr mi řekl, abych se nebála, že se brzy vrátí. Plakali, museli spát v dřevěném kotci mimo dům, na dvoře.⁷⁹⁵

Na stejné okamžiky vzpomínal i její bratr Jan. Ve své písemné vzpomínce si vybavil tyto první dojmy z jejich zadržení a internace v Brně. Zatímco v ústně sdělené vzpomínce říkal, že zajištění četníkem byli začátkem března, do písemné vzpomínky uvádí datum dokonce o měsíc dříve, tedy dle tohoto svědectví by v nevyhovujících podmínkách měla rodina pobývat asi pět týdnů. Ve skutečnosti – jak se shodují i jiní pamětníci – sem byli svezeni začátkem března a již 7. nebo 8. března byli odvezeni. J. Ištvan ve svém ručně psaném svědectví uvedl, že je protektorátní četnictvo brzy ráno již 2. února (sic!⁷⁹⁶) zajistilo a převezlo do Brna, kde byli uvězněni v prostorách stájí bývalého jezdeckého oddílu policie na Masné ulici. Jak vzpomíná, bylo zde již více „cikánských“ rodin. Vzpomíná na otřesné podmínky i na fámy, které zmiňovaly, že je mají transportovat do „Osvědčimi“ (Ištvan 1997: 2).

V ústní vzpomínce se zachovala i snaha o jeho vlastní záchranu, kterou podnikl jeho zaměstnavatel:

⁷⁹³ Přepis překladu uložen v MRK, MRK 97/19, s. 5 (přeloženo LV z anglického překladu – na tiskopise je poznámka "translated by Markus" – tedy jde o překlad Markuse Papeho).

⁷⁹⁴ O svém bratrovi říká, že si tuto legitimaci vyzvedl, a že proto ho vzali do Auschwitz – to je v rozporu s jeho vzpomínkou, jak citováno výše, i on vzpomíná, že si legitimaci odmítl vyzvednout (J. Ištvan in Nečas 1994: 152).

⁷⁹⁵ MRK, MRK 97/19, s. 8.

⁷⁹⁶ V osvědčení účastníka odboje proti nacismu, které bylo J. Ištvanovi vystavené v r. 1971, je uvedeno jeho věznění právě ode dne 2. února 1943 (na základě dokladu z Mezinárodní pátrací služby při Komisi Červeného kříže v Bad Arolsen, kde je toto datum uvedené jako den zatčení jejich rodiny). Sám si však i do formuláře zapsal datum 2. března, tedy zdá se, že si takto dlouhou dobu provizorního věznění ve stájích nepamatoval. Zároveň se patrně při psaní tohoto svědectví podíval do dokumentů, které měl u sebe a datum – evidentně chybné – zde opsal.

[...] byl jsem jedním z těch, kterého asi čtvrtého dne vyhledali, vodvedli do nějaké kanceláře a [...] prý „Du bist frei.“ Povídám: „No ale vona je tam ještě matka s bratrem.“ Řekli, že jich se to netýká a že je nepropustí. Řekl jsem, že je tam přece nenechám, že nemohou jet sami a v tom případě, že pojedou s nimi. Totiž ten ing. Anderle, ta firma, co sem tam dělal, [...] měl kontakty s těmi vyššími místy a po té pracovní stránce měl zájem, aby mě tam neodtáhli [...] Já tam byl dobře zapsán, dělal sem na montáži těch automatů. [...] Jenom proto chtěli, abych tam dál pracoval, ... To ale nevyšlo. (Nečas 1994b: 152)

Zatímco tedy ve své vzpomínce z osmdesátých let zdůraznil, že jeho zaměstnavatel Anderle (ač se hlásil k Němcům) byl ochoten pro něj žádat svobodu, jako by chtěl říci, že i mezi německými obyvateli byli také uznalí lidé, v písemné vzpomínce (psané pro Muzeum sídlící v USA) mu tento moment nepřišel tak důležitý a pokus o záchranu ze strany německého zaměstnavatele nezmínil. Zároveň zde nezdůraznil ani roli českého četnictva, patrně nechtěl v tomto mezinárodním prostoru očeňovat Čechy, ostatně patrně i sám se jako Čech identifikoval.⁷⁹⁷

Do tzv. „cikánského tábora“ v AIIB byli z rodin bořitovských a svitavských Ištvanů odvezeni s transportem vypraveným z Brna na začátku března 1943 Jakub a Aloisie s dcerou Aloisíí a synem Františkem. Spolu s nimi byli transportováni i tři malé děti od dcery Antonie a jejího muže Jana Richtera, Karolína, František a Jan. Společně s nimi jeli také Karla Ištvanová se syny Františkem a Janem.

Lze předpokládat, že transport prožívali společně – v jednom dobytčím vagóně. Na tuto cestu vzpomíná opět J. Ištvan (*1924 Bořitov), který vzpomíná na zadrátovaná okna vagónů a všeobecnou beznadějnost a pocity bezmoci. Dále popisuje známé obrazy pekla z cesty přeplněnými vagony, křik dozorců a jejich pomocníků během vystupování na rampu, štěkot psů, naložení na otevřené nákladáky a odvoz do Birkenau, kde byli nahnáni do prázdného bloku, v němž zůstali zmatení a vystrašení celou noc, aniž by si měli kde lehnout a odpočinout (Ištvan 1997: 2).

Tento transport datuje – pravděpodobně na základě dokladu o tom, kdy byl do táborové knihy zapsán, do 8. března (Ištvan 1997: 2), ovšem vzhledem k tomu, že byl v transportu s Jakubem Ištvanem (jenž je zapsán, stejně jako jeho manželka Aloisie a vnučka Karolína) již s datem 7. března, zdá se pravděpodobnější, že buď byla část vězňů zapsána již v den příjezdu a část až druhý den (popř. dopředu předepsané datum písaři již neměnili).⁷⁹⁸ Podle

⁷⁹⁷ Dle ústního sdělení Jany Horváthové, která s ním hovořila v devadesátých letech. Je samozřejmě otázkou, zda tento jeho postoj k vlastní etnické identitě nebyl tehdy částečně způsoben i protiromskými náladami a rasistickými útoky v devadesátých letech. Následně se totiž, v r. 2002, účastnil pietního shromáždění pořádaného Muzeem romské kultury na místě bývalého internačního místa v Masné ulici v Brně (viz jeho foto z této události – TJTV 2021: 674).

⁷⁹⁸ Patrně je datum opět opsáno dle oficiální registrace v KT, ovšem první transport byl vypraven již o den dříve, tedy 7. března (Nečas 1999: 134). Někteří vězni z tohoto transportu měli datum 7. března uvedené i v táborové knize (mj. právě Jakub Ištvan, * 1881 Bořitov). Ačkoliv pamětníci nezmiňují, že by byli na sběrném místě v Masné ulici rozděleni do dvou transportů (že by někdo odjížděl 7. března a někdo 8. března), nelze tvrdit, že tomu tak

vytětovaných čísel lze hádat, že se jak v transportech, tak i v táboře drželi – pokud to šlo – členové jednotlivých spřízněných rodin pohromadě. Jan Ištvan navíc vzpomínal, že byli nahnáni do bloku, v němž nebylo kde si lehnout, celou noc museli prostát na nohou a až ráno je evidovali. J. Ištvan při té příležitosti vzpomíná na vlastní šok z výjevů jak z „předpekli“, které kolem sebe druhý den viděl: hromady mrtvol a vězně zapřažené do vozu s kamením, který museli pod ranami dozorců táhnout (Ištvan 1997: 2–3).

Vzpomínky Jana Ištvana (*1924) se lehce liší od vyprávění jeho sestřenice Lolinky (A.B. *1926), která musela být společně s ním v jednom transportu, její rodina se jistě držela společně s Karlou Ištvanovou:

Do toho Osvětima jsme přijeli odpoledne, ještě bylo světlo. Esesmani s psama nás okamžitě vyhnali z vagonu a pěšky jsme se museli vydat na další cestu. Netrvalo to dlouho, snad takových 30 minut. Příchod do toho prostředí byl hrozný. Všude jen ostnaté dráty a za nimi jedna baráková budova za druhou. Když jsme dorazili do tábora, stály také tam dvě takové řady baráků a do těch nás hned nějak rozdělávali. Naše rodina se dostala na obytný blok, který stál někde uprostřed jedné z těch řad. Uvnitř byly takové pelestě, mám dojem, že třípatrové, patro vždycky pro jednu rodinu. Rodiče, bratr a já jsme dostali dolní patro. (A.B. *1926 in Nečas 2014b: 80)

Nezpomíná si tedy na noc strávenou bez možnosti si lehnout. Dokonce události líčí v takovém sledu, jako by byli tetováni ještě tentýž den:

Po ubytování nás převedli na jeden zvláštní blok a tam nás tetovali. Já mám na ruce číslo Z-1199. Teprve na druhý nebo třetí den nás znovu stříhali a pak jsme se umývali. (tamtéž)

Je možné si představit, že si časovou posloupnost vybaví každý trochu jinak, je ovšem jisté, že tetování byli společně – jejich vězeňská čísla tvořily jednu souvislou řadu a dcera Lolinka, tehdy sedmnáctiletá, by si jistě vybavila, kdyby byla od svých rodičů oddělena a jela až dalším transportem (spolu s bratrem Františkem a dvěma synovci – o nichž se ve své vzpomínce prakticky nezmiňuje). Datum příchodu 7. března mají zapsané jen Jakub Ištvan, jeho žena Aloisie a vnučka Karolína, ostatní byli evidováni s datem příchodu 8. března:

Jakub Ištvan *1881, Z-1037⁷⁹⁹

František Ištvan *1928, Z-1038⁸⁰⁰

nebylo. C. Nečas tyto transporty pečlivě popsal a vyčíslil jejich velikost – byly prakticky stejně velké, necelých 500 osob (Nečas 1992: 29). Zároveň se ale zdá nepravděpodobné, že by tři z rodiny Jakuba Ištvana odjeli jiným transportem než zbytek jeho rodiny, a zároveň že by na sebe v zápisech navazovali. Spíše půjde o nepřesnost pisářů.

⁷⁹⁹ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101269 Před Jakubem Ištvanem je, jak už zmíněno výše, rodina Karla Ištvana-Daniela (jistý čas ze Lhoty Rapotiny, ovšem narozeného v Bystrci, kde se narodila i část jeho dětí) – viz kap. 9.1.3. Zda byli na sběrné místo dovezeni právě z Bystrce či odjinud, se mi však nepodařilo zjistit.

⁸⁰⁰ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101258

František Richter *1940, Z-1039⁸⁰¹

Jan Richter *1940, Z-1040⁸⁰²

Jan Ištvan *1924 byl vězněn jako Z-1041⁸⁰³

František Ištvan *29. března 1931 Z-1042⁸⁰⁴

Za nimi byla evidována celkem osmičlenná rodina Ištvanových z Ostrova u Macochy: Karel Ištvan (*19. 1. 1883 v Ostrově u Macochy, syn Barbory Ištvanové⁸⁰⁵ a Františka Vodičky – viz kap. 9.1.3, Z-1043, † 12.8.1943),⁸⁰⁶ Karel Ištvan (*12. 12. 1934, Z-1044),⁸⁰⁷ Stanislav Ištvan (*23. 2. 1928, Z-1045),⁸⁰⁸ Josef Ištvan (*19. 3. 1933, Z-1046),⁸⁰⁹ Jaroslav Ištvan (*17.12.1942, Z-1047, † 21. 6. 1943)⁸¹⁰ a Miroslav Ištvan (*19. 9. 1942, Z-1048, † 5. 4. 1943).⁸¹¹ (Následující Václav Šubrt * 1908 v Čeložnici, Z-1049, patřil patrně již k další rodině, kde jsou Holomkovi také původem z Čeložnice okr. Hodonín). Manželkou Karla Ištvana byla Anastázie Ištvanová roz. Daňhelová, může se pravděpodobně jednat o vězenkyni Z-1207, tedy Anastázii zapsanou bezprostředně za ženskými vězenkyněmi z rodin Jakuba a Jana Ištvanových.

Zde tedy přehled těchto žen, které byly evidovány ve vlastní číselné řadě, byly zapsané (a tetované) v tomto pořadí, datum příchodu 7. března 1943 mají pouze první dvě, ostatní byly zapsány s datem 8. března (Nečas 1992: 180, 181, 199):

Aloisie Ištvanová *1893, Z-1197⁸¹²

Karolína Richtrová *1936, Z-1198⁸¹³

Aloisie Ištvanová *1926, Z-1199⁸¹⁴

Karolína [řečená Karla] Ištvanová, *1905, Z-1200⁸¹⁵

Jak jsem ukázala již výše, před nimi jsou ženy z rodiny Karla Daniela (dříve Ištvana, původně domovsky příslušného do Lhoty Rapotiny) o něm – viz kap. 9.1.3,⁸¹⁶ a za nimi se stejným

⁸⁰¹ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=191054

⁸⁰² https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=191077

⁸⁰³ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101277

⁸⁰⁴ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101259

⁸⁰⁵ Matka Karla Ištvana, Barbora Ištvanová z Okrouhlé, je v zápisu z r. 1883 psaná jako dcera po † Antonínu Ištvanovi a po † Anně, roz. Daniel – mohlo by se jednat o rodinu II ze soupisu z r. 1875 (viz kap. 9.1.1).

⁸⁰⁶ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101291

⁸⁰⁷ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101289

⁸⁰⁸ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101319

⁸⁰⁹ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101281

⁸¹⁰ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101272

⁸¹¹ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101312

⁸¹² https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101227

⁸¹³ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=191098

⁸¹⁴ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101228

⁸¹⁵ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101292

⁸¹⁶ Jedná se o již zmíněné tyto ženy: Vincencie Danielová *1918 * v Brně a Eva Danielová *1905 v Mladé Vožici, tedy také původem z Jižních Čech, ještě dále před nimi byly evidované ženy s příjmením Růžičkovy, např. Marie Růžičková *1889 se měla narodit v Pacově,⁸¹⁶ popř. v Plzni (Nečas 1992: 207). Je možné, že šlo i v jejich případech

příjmením (Ištvanovy) – Zdena Ištvanová *1926, Anastázie Ištvanová *1905 – obě pravděpodobně z rodiny Karla Ištvana (dříve Vodičky) z Ostrova u Macochy.⁸¹⁷

Bylo velkým štěstím, že několik z výše uvedených osob bylo postupně vyselektováno k dalšímu transportu do jiných KT – v nich měli aspoň nějakou naději na přežití. Tuto možnost získali i někteří další členové rodiny, kteří přišli do AIIB později. Jako první se z rodin bořitovských a svitávských Ištvanů pryč tzv. Cikánského rodinného tábora v AIIB dostal Jan Ištvan (*1924 v Bořitově), který zde byl vězněn jen od 8. března do 4. dubna 1943 – tehdy byl coby jeden z vyučených vybrán na práci do hlavního tábora. Velmi těžce nesl, že se nemohl rozloučit s matkou, která byla v tu dobu v nemocnici, která byla v tu chvíli – snad kvůli vizitě – uzavřena, nebylo možné se tam jakkoliv dostat. Jan se pak do dalšího transportu z Auschwitz I. dostal o rok později, dne 15. dubna 1944 odjížděl s transportem do Buchenwaldu.

Mezi tím do AIIB dorazily další transporty s Romy, tedy velmi pravděpodobně se Jan Ištvan potkal ještě s matčinou sestrou Marií, která zde byla coby vězenkyně Z-5376 dopravena 19. 3. 1943. Jak jsem zmínila výše, její dvě děti, manžel Vojtěch byli zatím vězněni v CT II Hodonín. Zda se Marie jejich příjezdu dočkala či nikoliv, je otázkou – zahynula buď krátce před jejich příjezdem nebo v den jejich příjezdu – jako den jejího úmrtí uvádí C. Nečas 12. 8. 1943 (Nečas 1992: 182), ovšem údaj 22. 8. 1943 je zapsán v Memorial Book (1994: 373).⁸¹⁸ O okolnostech její smrti jsem nenašla žádné indicie.

O příjezdu dalších příbuzných se zmínila pamětnice paní Lolinka, která vzpomínala, že dodatečně přijely i dvě její starší sestry – ve vzpomínkách se jí zdálo, že se měly dostavit krátce po jejich vlastním, měly být ubytovány na jiném bloku. O nich sdělila:

[...] jedna se jmenovala Anna a ještě než se tam dostala, žila s jedním Cikánem, druhá byla Antonie a také ona se ještě před deportací provdala za Cikána, nějakého Richtera. Obe přišly asi 14 dnů po nás a byly se svými rodinami ubytovány na jiném bloku. (A. B. in Nečas 1994b: 80)

C. Nečas k tomu poznamenal, že sestry měly přijet transportem 19. března 1943 (Nečas 1994b: 84, poznámka č. 3), ve skutečnosti však přijely o několik měsíců později. Je celkem jisté, že se rodina musela do té doby postarat o tři malé děti Antonie a Jana Richtera. Jak jsem uvedla výše, Antonie byla v době jejich příjezdu ještě v CT I – Lety, odtud byla i s manželem Janem Richterem „propuštěna“, aby se následně oba objevily v soupise v CT II Hodonín, odkud Jan Richter utekl. Antonie se tedy do AIIB dostala s transportem dne 22. 8. 1943, byla zde vězněna pod číslem Z-9129.⁸¹⁹ Sestra Anna přijela transportem na podzim – vězněna byla pod číslem Z-9535⁸²⁰ [v knize C. Nečase je chybně uvedeno Z-9353] od 19. října 1943 (Nečas 1992: 217).⁸²¹

o příbuzné či alespoň známé manželky Jakuba Ištvana z Bořitova, Aloisie Ištvanové roz. Růžičkové.

⁸¹⁷ Viz databáze www.auschwitz.org.

⁸¹⁸ On-line databáze den jejího úmrtí (zatím) neuvádí – viz

https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101304

⁸¹⁹ https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=191018

⁸²⁰ Viz https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=234973 [10. 9. 2022].

⁸²¹ Chybu jsem u vězeňského čísla Anny (v rodině řečené Danky) neodhalila ani pro text publikovaný v knize *The*

Stejným transportem přijel i Karlin muž Vojtěch Ištvan s oběma dětmi (srov. tamtéž, Nečas 1992: 182 a Memorial Book 1993: 372, 373, 1240, 1241). Vojtěch Ištvan byl v AIIB vězněn jako Z-8666 a zahynul – buď přímo v den příjezdu 22.8.1943 (Memorial Book: 1241), nebo 12. 12. 1943 (Nečas 1992: 89),⁸²² jejich synovi Františkovi (Z-8469)⁸²³ bylo v době transportu do AIIB 13 let, dcera Dagmar (Z-9167)⁸²⁴ měla pouhé tři roky. Ani oni věznění v KT nepřežili. Zatímco u Dagmar bylo v táborové knize datum úmrtí poznamenáno, že zemřela dne 29. 1. 1944 (Memorial Book: 616, 617), u Františka je pouze poznámka „Gest.“, tedy „zemř.“ (tamtéž: 1228, 1229).

Život v tzv. Zigeunerlager v AIIB byl velice bezútěšný, provázený strádáním, zimou, nedostatkem jídla i hygieny a bitím. Vězně trýznily nemoci i těžká dřina, strádání i úmrtí blízkých, byli zneužíváni k lékařským pokusům. Oba pamětníci, jak Jan Ištvan (*1924), tak i Lolinka (*1926) zažili fyzické tresty, Lolinka vzpomínala na sadistického dozorce, který chodil bezdůvodně vězenkyně bít, jen aby slyšel jejich pláč.

Jako první byl tímto krutým prostředím zavražděn Jakub Ištvan (1881–1943). Na smrt svého otce vzpomínala Lolinka takto:

Z naší rodiny zemřel nejprve otec, kterého jsem neviděla, že by se za dobu internace zasmál nebo jakkoliv rozveselil. Pořád si dělal výčitky, že byl příčinou našeho utrpení. Propadl nakonec takové těžkomyslnosti, že ztratil jakoukoliv vůli k životu. A to jej myslím zabilo, než dostal kteréhosi dne od kápa vražednou ránu a než ho z pracoviště přinesli bez života zpátky do tábora. (A. B. in Nečas 1994: 81)

Ze vzpomínky vyplývá, že k předčasnému úmrtí přispívalo i duševní strádání. Otec si dělal výčitky, že se nepokusil rodinu zachránit, jak – dle vzpomínky dcery – navrhovala jeho žena Aloisie, která se snažila svého muže přemluvit k útěku na Slovensko (viz kap. 9.1.4). Vězni v sekci, kde byl umístěn Zigeunerlager (B II e),⁸²⁵ musel dobře vědět, že tábor je likvidační – byli nedaleko plynových komor a krematorií. Oba věznění pamětníci toto dosvědčují:

Legacies of the Romani Genocide in Europe since 1945 (Viková in Donert, Rosenhaft 2021: 156), chybně je uvedené i knize TJTV (2021: 155). Zde je navíc jako místo jejího narození opsáno (dle C. Nečase) „Drahany, okr. Prostějov“, což však jistě nebude pravdivý údaj. V táborové knize byla zapsaná jako narozena v Drachau, bez upřesnění, v některých dokladech měla jako místo narození Bořitov, někde Dachov (NA, osobní spisy), ovšem ve skutečnosti se – dle dokladů z meziválečného období – měla narodit v obvodě ČS Veselí nad Lužnicí, někdy psáno jako v Soběslavi. Mohlo se jednat o Dráchov mezi oběma těmito městy, tedy v okrese Tábor, ovšem v již digitalizované MN pro farnost Dráchov z let 1898-1919 (kniha 10A) jsem záznam o narození Anny v letech 1915-1916 nenalezla (data jejího narození se různí, vždy je však uváděn březen nebo květen) – tato kniha viz <https://digi.ceskearchivy.cz/9796/1>. [10. 9. 2022].

⁸²² Viz https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101224 [10. 9. 2022].

⁸²³ Viz https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101343 [10. 9. 2022].

⁸²⁴ Viz https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101248 [10. 9. 2022].

⁸²⁵ Na tzv. Zigeunerlager vzpomínali i přeživší pamětníci jiných táborů – vzpomínali, že byl tento tábor jiný – byla odtud slyšet hudba, měli tam děti, byla v něm nemocnice a blok, v němž dr. Mengele držel dvojčata na své „pokusy“ (např. Radil 2016: 131). Umístění tábora – viz plánek <https://www.holocaust.cz/dejiny/koncentracni-tabory-a-ghetta/cikanske-tabory/cikansky-tabor-v-koncentracnim-tabore-auschwitz-birkenau/vznik-a-podoba-tabora-cikanskeho-tabora-v-auschwitz-birkenau/> [20. 8. 2022].

Několik set metrů od kuchyně byla krematorka a cesta k ní vedla prakticky kolem nás, takže jsme měly denně na očích scény, které se tam odehrávaly se židovskými transporty. Co to bylo lidí! A šly celé rodiny, dospělí i děti, malá děcka drželi rodiče za ručičky. Vedli je esesmani s psama a bylo slyšet jenom samé jejich nadávky, a také štěkot psů, a potom neustávající křik, plac a volání „Mami, mami!“ snad ve všech jazycích. A až to všechno přešlo, tak jsme za chvíli viděly, jak jede auto šatstva, auto botů, auto hraček. A potom se vyvalil z komínu dým, který strašně smrděl, takže jsme musely v kuchyni zavírat okna. (A. B. in Nečas 1994b: 83)

Jediným způsobem, jak se zachránit, bylo dostat sebe i své blízké do transportu. Jako prvním se to z rodiny „podařilo“ Janu Ištvanovi, jenž tam byl vyselektován coby vyučený a měl obavy neuposlechnout a k převedení do jiného tábora nenastoupit. Jak se později dozvěděl, nejspíš by mu za nenastoupení do přesunu na práci v jiném táboře nehrozil žádný trest, což v tu chvíli nevěděl, a tak mu jako silné trauma zůstalo, že se nemohl o svou rodinu dál starat a byl od nich odloučen, a to aniž by se s matkou mohl rozloučit. Následně byl rok vězněm hlavního tábora – Auschwitz I, kde, jak psal, byly podmínky snesitelnější, po roce byl transportován do Buchenwaldu, dále do Dory a následně Harzungen, Ellrich a znovu Harzungen (všechny tábory byly pobočkami KT Mittelbau⁸²⁶). Odtud šel tzv. „pochod smrti“, který skončil ve chvíli, kdy se přiblížila fronta a nacističtí dozorcí se rozprchli (J. Ištvan in Nečas 1994b: 154-159). Paní Lolinka se naopak dostala do posledního transportu 2. 8. 1944, stejně tak i její matka a obě sestry.

Nelze si představit, jak hlubokou bolest prožívali přeživší při vzpomínce na utrpení dětí, které umíraly na podvýživu, nemoce, dokonce byly ubity, a ty, které toto vše přežily, nakonec čekalo usmrcení v plynových komorách. Ani jeden z pamětníků se přímo o malých dětech nezmínil, paní Lolinka nesdělila žádné ze jmen dětí Antonie, které se jistě snažila chránit a pomáhat jim strádání přežít, musela se o ně se svými rodiči starat po dobu asi jednoho roku, než se opět shledaly se svou matkou Antonií. Lze si představit, že její vzpomínka na tyto nebohé děti byla spojena s tak velkou bolestí, že o ní nedokázala mluvit. Ve vzpomínce pro C. Nečase pan Jan Ištvan vzpomněl na oběť jeho maminky, o níž se po válce dozvěděl od přeživších, na které se odvolává:

Co sem se potom doslechl, maminka tam zůstala s dětmi aji z některých těch rodin, těch romských. Esesáci [...] řekli: „Děti zůstanou tady a dospělí odejdou.“ Kdo chtěl, měl možnost dostat se do poslního transportu. [...] měla tam toho Františka, [...] nechali jí tam ještě nějaký děcka a sami šli do transportu [...]. [...] nechtěla ty děti opustit, tak [... s nimi] byla zplynovaná. (J. Ištvan in Nečas 1994b: 155)

Bratra však zmiňuje tak okrajově, jako by si jeho smrt nechtěl připomínat a raději se jí vyhnul. Ovšem ve své vlastnoručně psané vzpomínce z r. 1997 tuto svou patrně nejtemnější vzpomínku zanesl na konec svého vyprávění, resp. na začátek pokračující úvahy o rasismu, konfliktech, válkách a míru. Jak píše, i po padesáti letech je v něm stále jako čerstvá bolest vzpomínka na bratra, kterému bylo pouhých třináct let, byl sotva vyrostlý z dětských střevíčů,

⁸²⁶ Přehled a mapa umístění těchto táborů – viz <https://ausenlager.dora.de/l/en/home/map> [20. 8. 2022].

a maminku, která byla zavražděna jen ve svých 39 letech. Představuje si jejich zoufalství, vědomí, že nejdou do koupelen, ale na smrt a jako memento opakuje otázky, čeho se tito jeho nejbližší dopustili, že museli zemřít tak krutou smrtí (Ištvan 1997: 8).

Jak mi sdělili potomci přeživších, o těchto vzpomínkách se nemluvilo. O nich se jen plakalo – a tyto po válce narozené děti byly vždy vyhnány pryč. MB na tyto chvíle vzpomínala jako na silně traumatizující momenty:

*Oni o tom mluvit nechtěli. Vždy, když se rodina setkala, například když se něco oslavovalo, stačilo pár skleniček vína a dostali se zpět do těch vzpomínek a tekly slzy. Bylo to vždy, když se sedělo pohromadě, dělaly se šprýmy a pak z té veselosti to padlo do melancholie a hlubokého smutku a do pláče. Nás děti posílali v ten moment pryč, aby nás chránili, ale přesto se na nás všechny ten jejich smutek přenášel.*⁸²⁷

Dle vzpomínek paní Lolinky (in Nečas 1994b) se tato rodina nedozvěděla o hořkém konci nejmladšího bratra Lolinky, Františka, který byl spolu s dalšími asi 200 hochy poslán z Buchenwaldu zpět do Auschwitz. Jak vzpomínal svědek událostí, T. Joachimowski,⁸²⁸ „tyto děti po opětovném návratu do Březinky byly poslány přímo z železniční rampy do plynové komory“⁸²⁹ (Joachimowski in Míšková 2022: v přípravě). Ze sdělení paní Lolinky však vyplývá že se v rodině o jeho smrti dohadovali jen na základě sdělení přeživších mužů:

Bratr František odejel s jedním z posledních buchenwaldských transportů. Někde po cestě však musel zahynout, protože jsme se s ním už nikdy nesetkaly a později jsme se doslechly, že do Buchenwaldu s transportem nedošel a že tam nebyl vězněn. (A. B. in Nečas 1994b: 83)

Koho se na Františka ptali, ze vzpomínky nevyplývá. Je ovšem zřejmé, že po jeho osudu se snažili pátrat.

Co se týče paní Lolinky a její maminky Aloisie Ištvanové, ty byly transportovány přes Ravensbrück do Kraslic. Pracovní komando v Kraslicích patřilo pod KT Flossenbürg.⁸³⁰ Mělo zde

⁸²⁷ MB na základě rozhovoru uloženého v MRK Brno, MRK – přírůstkové číslo NA18/2015, dle zpracování – viz Viková 2016.

⁸²⁸ Pamětník, který byl sám coby vězeň v AIIB v táboře B II e od března 1943 do léta 1944 tzv. Rapportschreiberem, tedy písařem v tzv. Zigenrelager, byl klíčovou osobou, díky které se zachovaly soupisy jmen vězňů – táborové knihy (které se spoluvězni těsně před likvidací tohoto tábora „ukradl“, zabalil a zakopal a následně v r. 1949 se dostavil, aby je vykopal, poskytl jednu z nejrozsáhlejších vzpomínek na tento tábor (viz Míšková 2022).

⁸²⁹ T. Joachimowski patrně nebyl přímým očitým svědkem, ale vzpomíná, že se v KT Auschwitz pátralo po zmizelém devítiletém chlapci z tzv. cikánského tábora, jehož otec byl německý vyšší důstojník *Wehrmachtu*. Se synkem, jehož matka již dříve zemřela, se otec setkal několik týdnů před likvidací CT a „esesmanům z politického oddělení sdělil, že zanedlouho dostane od vyššího velení příkaz k propuštění svého syna z tábora, a že během té doby se mu nesmí nic stát“ (Joachimowski in Míšková 2022: v přípravě), chlapec byl převeden na blok č. 10 v Osvětimi, ovšem následně měl být začleněn k transportu mladých chlapců do KT Buchenwald (tamtéž). Stal se tedy pravděpodobně jedním z asi 200 obětí, kteří byli následně zasláni zpět do KT Auschwitz k usmrcení.

⁸³⁰ KT Flossenbürg ležící v Německu jen 7 km od česko-německých státních hranic měl na území dnešní ČR největší počet poboček – cca 12 (Bubeníčková, Kubátová, Malá 1969: 96–97). Většina vězňů tohoto KT byla umístěna právě v těchto pobočných táborech zejména v Čechách a Německu, jak píše Ulrich Fritz v předmluvě ke kapitole

být internováno 45 mužů a 450 žen⁸³¹, ačkoliv měl tábor kapacitu pro 400 osob, ta byla stále překračována na 500 vězenkyň. Celkem jím prošlo 6000 žen různých národností, zdá se, že přicházely z KT Ravensbrück (kam se vždy po určité době vracely), v případě nemoci byly ženy ošetřovány v okresní nemocnici v Kraslicích.⁸³²

V knize *Tábory utrpení a smrti* je o konci tohoto KT uvedeno: „Koncem dubna 1945 byl tábor před blížící se americkou armádou rozpuštěn, jeho příslušnice byly propuštěny na svobodu a většinou odešly do českého vnitrozemí“ (Bubeníčková, Kubátová, Malá 1996: 115). Že byly mezi vězenkyněmi pobočky KT v Kraslicích i romské ženy, se zde však nedozvíme. Velmi podrobně jsou ovšem (na 126 stranách) zpracované historie a reálie pobočných táborů KT Flossenbürg v encyklopedii táborů a ghet, již vydalo USHMM (Wiesel, Bergen et al. 2009a). Rolf Schmolling ve svém textu nazvaném Graslitz uvádí, že v tomto táboře bylo „zejména vysoké zastoupení vězenkyň perzekuovaných jako ‚cikánky‘“ a až dále ve výčtu jmenuje německé politické vězenkyně, pak polské ženy (viz Wiesel et al. 2009b: 600).⁸³³

Do rodiny čtyř přeživších žen (bývalých vězenkyň KT) se po válce přivdala přeživší Marie Růžičková (později Ištvanová; *1926 Jedovnice) – viz obr. č. 27, která byla vězněna v KT Auschwitz od 7. 5. 1943. Po té, co jí zde zemřeli jak otec, tak i matka a bratr, dostala se dne 18. 4. 1944 do transportu do KT Ravensbrück, odtud patrně dne 13. 9. 1944⁸³⁴ do KT Buchenwald, resp. nejspíš přímo do pobočného tábora v Altenburg: zde byla vězněna pod číslem 28452.⁸³⁵ Zajímavostí může být, že do karty nacházející se ve sbírce KT Buchenwald obsahující její osobní údaje, bylo zapsáno (snad její rukou – karta obsahuje i její podpis) jméno její matky za svobodna jako Alžběta Richterová a do kolonky „Nächst. Angehörigen“ (tedy jako kontakt na další příbuzné) byl vyplněn kontakt na patrně známého či souseda z Brna Maloměřic, Josefa Ostrého. Vzhledem k tomu, že její otec Maxmilián Růžička (*11. 4. 1904, vězněný v AIB pod č. Z-7488)⁸³⁶ byl již ve dvacátých letech 20. století vyučen zedníkem a sám si v Brně postavil domek,⁸³⁷ zdá se, že její rodina si v Brně vytvořila již pevné lokální vazby. Přesto i tato rodina byla (i když až ve druhé vlně transportů) odvečena do AIB. V táboře Altenburg byla Marie Růžičková umístěna patrně až do jeho likvidace, na konci března 1945 se

Flossenbürg subcamp system (Wiesel et al. 2009a: 569).

⁸³¹ Tamtéž: 97.

⁸³² Tamtéž: 114–115.

⁸³³ Kniha referuje o přítomnosti romských vězenkyň i v šesti dalších pobočných táborech KT Flossenbürg (názvy táborů ponechávám v podobě i pořadí, jak jsou v knize uvedeny): Chemnitz, Dresden Friedrichstadt (RAW) a Dresden (Rechtsbahn), Freiberg, Wolkenburg, Zwodau, Johanngeorgennstadt (Wiesel et al. 2009a: 567–692).

⁸³⁴ Toto datum je uvedeno u soupisu transportovaných žen (<https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/129641971?s=Ruzickova%20Marie&t=462401&p=1> [12. 2. 2022]), zároveň stejné datum nenacházím v podrobně popsaném pojednání o KT ve Flossenbüрку, kde je větší transport romských žen z KT Ravensbrück datován již o měsíc dříve, na 21. srpna 1944 (Wiesel et al. 2009a: 304–305, autorkou textu je Evelyn Zegenhagen).

⁸³⁵ Doklady viz <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/7701386> a <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/7701742> [12. 2. 2022].

⁸³⁶ Srov. Nečas 1992: 112; viz též

https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=196664 [12. 2. 2022].

⁸³⁷ Terénní deník, zápis z návštěvy 30. 9. 2017 VB3.

zde nacházelo 2 300 žen, které se patrně 14. dubna 1945 vydaly na pochod smrti: „The women were driven initially by foot via Meerane and Glauchau; a group of around 800 women was liberated by the U.S. Army on April 14, 1945, in the vi-cinity of Waldenburg/Sachsen. The other women marched over the ridge of the Erzgebirge in the direction of Karlsbad (Karlovy Vary).“ (tamtéž: 305).

9.1.7 O dalších rodinách Ištvanů/ Ištvánů z Boskovicka

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸³⁸

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸³⁹

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁰

⁸³⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸³⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁵-----

⁸⁴¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁴⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁰-----

⁸⁴⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁴⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁵-----

⁸⁵¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁵⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁰-----

⁸⁵⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁵⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁶⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁵-----

⁸⁶¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁶² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁶³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁶⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁶⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁶⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁰-----

⁸⁶⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁶⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁶⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁶⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁵-----

⁸⁷¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁷⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁰-----

⁸⁷⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁷⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁸⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁵-----

⁸⁸¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁸² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁸³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁸⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).
⁸⁸⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁸⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁰-----

⁸⁸⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁸⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁸⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁸⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁵-----

⁸⁹¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁸⁹⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁰-----

⁸⁹⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁸⁹⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁴-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁵-----

⁹⁰¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰⁵ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁶-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁷-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁸-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹⁰⁹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹¹⁰-----

⁹⁰⁶ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰⁷ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰⁸ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹⁰⁹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹¹⁰ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹¹¹-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹¹²-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹¹³-----

----- Tato část přílohy je pro citlivý obsah v této verzi práce smazána – zveřejněna je v kompletní verzi práce. Ta je uložena na zabezpečeném úložišti a autorka k ní může udělit individuální přístup.⁹¹⁴-----

9.1.8 Přeživší potomci Jakuba a Jana Ištvana a poválečné období

Smutná bilance počtu obětí holokaustu Romů z rodin bořitovských a svitavských, resp. již doubavických Ištvanů dosahovala k desítce osob, a pokud bychom hovořili o širším společenství Romů na Boskovicku s blízkými vztahy s Romy z Brna a okolí, jednalo se nikoliv o desítky, ale stovky zmařených životů, jejichž ztráta – jak vplývá ze svědectví i vzpomínek potomků – všechny přeživší neskutečně bolela, a to prakticky celý jejich život. Celá tragédie byla o to těžší, že rodiny přišly především o své nejmladší členy – děti, které se dostaly do KT – měly jen nepatrnou šanci přežít.

⁹¹¹ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹¹² Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹¹³ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

⁹¹⁴ Viz dvojrozhovor s druhou a třetí generací – Viková (2016).

Jen z bořitovských a svitavských lštvanů se jednalo o všechny děti odvečené do táborů a také o otce rodiny, Jakuba lštvana, a matku druhé rodiny, Karlu lštvanovou. V AIIB zemřela i Karlina sestra Marie s manželem Vojtěchem a také jejich dvě děti, František (*1930) a Dagmar (*1940). Věznění nepřežil ani manžel jedné z dcer Aloisie lštvanové, Jan Richter, ačkoliv je patrné, že se ještě v březnu 1945 snažil z KT utéct, ovšem byl záhy dopaden a předán výmarské kriminální policii. Zde jeho stopy končí.⁹¹⁵ Poslední přímou stopou jeho života, která se zachovala, je patrně jeho vlastnoruční podpis na kartě buchenwaldského vězně č. 42949.⁹¹⁶

Přesto se zdá být štěstím, že se podařilo přežít více členům rodiny – např. z rodiny Josefa lštvana z Kunštátu nepřežil věznění v táborech žádný. Jediný, kdo válku přežil, byl Jan lštvan, jemuž se – jak vyprávěl – se podařilo utéci, skrývat se a ač byl dopaden a uvězněn, byl následně selekci vybrán jako „Necikán“ (zatímco ostatní Romové byli odvečeni do AIIB) – po válce se přestěhoval do Prahy, kde žil nejprve s rodinou svého strýce Tomáše lštvana, oženil se a založil rodinu.⁹¹⁷ Z rodiny Hedviky lštvanové přežila ze čtyř (možná ovšem pěti) dětí pouze jedna její dcera, Josefa. Zda z Romů s domovskou příslušností na Boskovicku přežil ještě někdo, mi není známo. Zároveň mi není známo, že by aspoň některá z obětí byla na Boskovicku uvedena na pamětní desce. V současné chvíli ze všech obětí se zdá být jediný: František lštvan – pamětní kámen umístěný na nádraží v Buchenwaldu, odkud mělo být ve dvou transportech odvezeno přes 300 hochů coby práceneschopných do Auschwitz, kde měli jít okamžitě do plynových komor. V prvním transportu, který měl odjet snad 25. 9. 1944 bylo přesně 200 chlapců a 6. 10. 1944 ještě 111 mladých vězňů. V rámci projektu bylo každému ze zavražděných chlapců vyryto jeho jméno do kamene a zapojení umělci mohli o své účasti napsat několik slov – pro Františka lštvana tvořil tuto kamennou vzpomínku umělec z Japonska.⁹¹⁸ Dle soupisu těchto vězňů⁹¹⁹ se zdá, že s Františkem lštvanem jeli na smrt i další chlapci ze širší rodiny či známí, s nimiž byl uvězněn již v březnu 1943, doložit takto můžeme jmenovitě výše zmíněného Stanislava lštvana z Ostrova u Macochy (*1928 v Dolních Němčicích)⁹²⁰, mezi známé snad mohli patřit i další dva, Miroslav lštvan (*1928 v Obřanech)⁹²¹ a František lštvan (*1929 v Brně).⁹²² Z několika desítek romských mužů, žen a dětí zavražděných za války v KT jsou připomínáni – pokud vím – pouze zde dva zmínění chlapci, František lštvan z Bořitova a Stanislav lštvan z Ostrova u Macochy.

Zdá se logické očekávat, že se přeživší po takto velkém traumatu semknou a budou si navzájem oporou. Do značné míry tomu tak bylo, alespoň ze vzpomínek druhé a třetí generace to tak vypadá. Někteří přeživší vstoupili po válce do sňatku (či soužití) s jinými přeživšími, jiní měli za partnery Neromy. Aloisie lštvanová (*1893) se již po válce neprovdala, žila v domácnosti svého

⁹¹⁵ Viz <https://collections.arolsen-archives.org/en/document/6925254> [22. 8. 2022].

⁹¹⁶ Viz <https://collections.arolsen-archives.org/en/document/6925256> [22. 8. 2022].

⁹¹⁷ Dle sdělení vnučky T. lštvana (Terénní deník, 15. 12.2019).

⁹¹⁸ Viz <https://www.buchenwaldbahn.de/detail/88>

⁹¹⁹ <https://www.buchenwaldbahn.de/namen>

⁹²⁰ <https://www.buchenwaldbahn.de/detail/87>

⁹²¹ <https://www.buchenwaldbahn.de/detail/89>

⁹²² <https://www.buchenwaldbahn.de/detail/90>

syna Jaroslava. Dle vyprávění druhé generace se do Bořitova již nikdo nevrátil – všichni se přestěhovali do města M. Jaroslav se po válce oženil s Marií roz. Růžičkovou (*1926,⁹²³ Jedovnice), též bývalou vězenkyní KT (Z-8182), která se ze své rodiny zachránila jako jediná.⁹²⁴ Zajímavostí může být, že sňatek Jaroslava a Marie byl – dle sdělení jejich dcery – domluvený, sjednat ho prý měla Jaroslavova matka Aloisie. Dvě nejstarší Aloisiiny dcery, který se podařilo uvěznění v KT vyhnout, žily obě i po válce ve smíšeném sňatku, Karolíně se narodily ještě dvě děti, Marie měla jedinou dceru Dagmar. Dcera Antonie se po válce provdala – za Antonína Studeného, bývalého vězně CT I – Lety (kde se spolu seznámili),⁹²⁵ s nímž měla po válce tři děti, první se narodila dcera již v r. 1946. Dcera Anna, která byla již před válkou vdaná za Neroma, s ním žila i po válce, narodili se jim dvě děti, ale rozvedli se a po rozvodu žila s Rudolfem Danielem, autorem rukopisu *Housle a Kůň* (viz Daniel, nedatováno; podrobná analýza viz Závodská 2016),⁹²⁶ který byl jedním ze zakládajících členů Svazu Cikánů Romů (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 119, 169-173). Rudolf Daniel se spolu s Anninou švagrovou (manželkou bratra Jaroslava), Marií Ištvanovou, stali členy Komise bývalých vězňů KT při SCR, která pomáhala přeživším domoci se odškodnění (odkaz).⁹²⁷ Nejmladší dcera Aloisie se po válce provdala za Neroma, s nímž měla dvě děti. Další dvě děti se narodily v rodině Jaroslava a Marie Ištvanových. Většina sourozenců bydlela v jednom městě a často se spolu scházely, na víkendy se sjížděly na chatkách, které si postavili v těsném sousedství a skutečně se dá říci, že si byli

⁹²³ C. Nečas chybně uvedl rok 1927 (Nečas 1992: 208), v databázi vězňů z AIBB je uvedena s rokem narození 1926: https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=198093, stejně tak je i v evidenci z KT Buchenwald uložené v Arolsensu - 1 Incarceration Documents / 1.1 Camps and Ghettos / 1.1.5 Buchenwald Concentration Camp /, č. dokumentu 01010504 057.303 - dostupné z: https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/1-1-5-4_01010504-057-303 [25. 8. 2022]. Na jedné z karet je dokonce její podpis a kontaktní adresa patrně na spřízněnou osobu (Josef Ostrý): https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/1-1-5-4_01010504-057-353 [25. 8. 2022].

⁹²⁴ Rodiče Maxmilián Růžička (*1904, vězněn pod č. Z-7488) a Alžběta Růžičková (roz. Richterová, vězněná pod číslem Z-1268) a také bratr Jan (* asi 1922, vězněn pod č. Z-7489) všichni v KT zahynuli. Datum úmrtí je známo pouze u matky: Alžběta Růžičková zahynula den 24.12.1943 (viz https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=197707) U otce ani bratra Marie datum úmrtí uvedeno není (https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=196664; https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=196640).

Marie Ištvanová, roz. Růžičková (1926–1981) byla aktivní v jednáních o odškodnění bývalých vězňů KT z řad Romů, dokonce pracovala v SCR v Komisi bývalých vězňů KT (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 169).

⁹²⁵ Antonín Studený byl do CT Lety odvezen s celou početnou rodinou z Plavska, kde od začátku třicátých let trvale bydlel. Uvězněn byl s otcem Václavem Studeným (*1881), matkou Annou, roz. Nespěšnou (*1885 – byla dcerou Marie Nespěšné příslušné do Outradic, která je v MN u jejího narození uvedena jako dcera Josefa a Eleonory Nespěšných – SOA Zámorsk, Sbírká matrik VČ kraje, inv. č. 5463 sign. 3016 matrika N 1889-1891 ukn 5463, fol. 340), bratry a sestrami a neteří, babičkou Františkou roz. Buřičovou (matka Václava Studeného, která pocházela z kočovné rodiny šlejfiřů a komediantů – její matka byla rozená Richterová, dcera Anny Richterové z Mezilesí, tedy velmi pravděpodobně příbuzná i zmíněného Jana Richtera) a dalšími spřízněnými rodinami (především Vrbů) – viz rodiny evidované pod čísly 116-174 (Nečas 2012: 30–31). Průběh věznění a důvody propuštění této rodiny z CT I – Lety na konci května 1943 (některé jednotlivce dokonce dříve) zvažuje J. Smlsal (2018:106-109), který zároveň vyjmenoval členy rodiny, kteří v krutých táborových podmínkách zemřeli. Není mi známo, zda se konce války dožila i matka Václava Studeného, které bylo v době uvěznění již 85 let – u jejího jména je poznámka, že byla propuštěna 4. 12. 1942 a že má jít zpět do Plavska – zde se nabízí otázka dalšího pátrání, zda se do Plavska stařenka skutečně vydala a zda se zde také dočkala vysvobození a návratu rodiny.

⁹²⁶ Jak vzpomínala dcera Anny (*1917), Rudolf Daniel ji vlastně vychovával (Terénní deník).

⁹²⁷ MZA Brno, fond SCR – Za upozornění na tuto informaci děkuji Miladě Závodské.

jednotliví členové oporou. Jak vzpomínala paní MB, výchova těchto poválečných dětí byla spíše už – jak tomu říkala – „neromská“ (ale možno přeložit výrazem pokroková či moderní) – byly vedeny ke sportu, ke studiu. Paní MB vystudovala vysokou školu, stala se učitelkou. Další děti dosáhly maturity. Babička Aloisie (*1893) mohla mít radost, že její rodina po válce úspěšně rozrostla – měla celkem třináct vnučat. Bohužel, i o válce byla rodina postižena dalším utrpením, když několik členů rodiny předčasně zemřelo: dvě vnučky se nedožily 18 let, jeden vnuk spáchal sebevraždu a následně zemřel na rakovinu syn Jaroslav – tyto ztráty nesla babička Aloisie velmi těžce a brzy po smrti svého jediného syna zemřela i ona.

Jak z vyprávění potomků i ze zachovaných svědectví a dopisů vyplývá, měly některé ženy, které se vrátily z KT, potíže otěhotnět, a když se jim povedlo přivést na svět děti, trpěly úzkostmi a depresemi ze strachu, že by je mohlo postihnout podobné utrpení, jaké zažily samy. Zdá se, že touto přecitlivělostí následně trpěly i jejich děti – některé se musely dokonce léčit na psychiatrii.

Vnučky Aloisie, s nimiž jsme měla možnost mluvit, vzpomínaly, že rodiny byly v kontaktu i s tetou Marií (* 1926 ve Svitávce, již se v rodině – jak vnučky dosvědčovaly – říkalo v rodině Zdena), která se po vále provdala za filmového režiséra Bártu. Záhadou ovšem pro mne bylo, že žádná z nich neznala Mariina bratra strýce Jana Ištvanu, nejstaršího syna Karly Ištvanové ze Svitávky. Bylo to o to záhadnější, že se Jan Ištvan narodil v Bořitově, prakticky s dětmi Aloisie a Jakuba Ištvanu vyrůstal a po válce žil ve stejném městě, jako většina těchto jeho sestřenic a bratrance Jaroslav. Když prý teta „Zdena“ (Marie Bártová) přijela se svým mužem na návštěvu, jela za nimi a nepamatují si, že by kdy mluvila, že má ve stejném městě bratra. Zmiňovala prý, že její muž má ve stejném městě bratry, ale že došlo v jeho rodině k rozepři, když si vzal za ženu Romku, proto se s těmito bratry údajně nestýkali.

Pročítáme-li svědectví Jana Ištvanu (*1924 Bořítov), je s podivem, že svou sestru nezmiňuje, vzpomíná pouze na bratra a matku, s nimiž odešel do KT, ačkoliv nemusel. O sestře se nezmiňuje. Pročteme-li si však vzpomínku jeho sestry Marie (byť je zatím k dispozici pouze ve dvou anglických překladech), ta svého bratra zmiňuje. Z těchto zaznamenaných vzpomínek Marie Bártové⁹²⁸ vyplývá, že o svém bratrovi z poválečného období věděla: pro tým vyprávěla, že se jako vyučený zámečník dostal na práci do podzemní továrny a jako jediný z rodiny věznění přežil. Přesto se zdá, že se její bratr Jan po válce od své sestry i od bratrance a sestřenic izoloval.

Co za touto (možná jen zdánlivou, patrně jeho) uzavřeností stálo, se můžeme jen dohadovat. Snad si Jan I. prošel za války tak velkým traumatem, že si nechtěl v kontaktu s rodinou tyto společně prožité hrůzy připomínat, chtěl se tak chránit. Z nalezených krátkých svědectví, které sepsal v poválečném období, vyplývá, že si jako následky věznění v KT přinesl vážné neurologické potíže a byl velmi nemocný. Navzdory tomu vystudoval ještě po válce střední technickou školu a stal se konstruktérem, oženil se s paní, která měla dceru

⁹²⁸ Záznam jejich vzpomínek zpracovaný M. Pape a N. Taubinger pro Polanského v překladu do angličtiny je uložený v MRK v Brně, MRK 2004, 97/19.

z předchozího vztahu, o tuto dceru se staral jako o vlastní. Informace se však dozvídám pouze z jeho dopisů zaslaných na různé úřady – uložené jsou v různých archivech, kontakt na dceru nelze dohledat, ještě za jeho života se měla odstěhovat do zahraničí.⁹²⁹

Janova sestra Marie – která se věznění v KT vyhnula, ale během války přišla o rodinu – se zapsala do dějin připomínání romského holokaustu, a to především tím, že inspirovala svého muže, filmového režiséra Miroslava Bártu, který se rozhodl natočit o holokaustu Romů film. Jistě se tak stalo pod vlivem traumatických zážitků, o nichž slyšel od své ženy i od jejích příbuzných. Film *Nezapomeňte na tohle děvčátko* je první film věnovaný utrpení českých a moravských Romů, i když je postaven na fotografických materiálech z CT 1 – Lety u Písku (více viz kap. 5.4a).

9.1.9 Romské rodiny v liminalitě

Příběhy romských rodin na Boskovicku mohou představovat ukázkou snah samotných Romů o sociální vzestup, o důstojnější postavení skrze dosažení vzdělání, skrze stabilní bydlení či získání jistější pracovní pozice, zároveň jsou však symbolizovány – a to i díky bohatým dochovaným archiváliím z provenience četnických stanic – jejich nuceným udržováním v pozici nepřijatelných, a to ať už cikánskými legitimacemi (a sankcemi za nedodržení tzv. cikánského zákona“), následně jejich zapisováním do evidencí „zločinců z povolání“, neustálým dohledem a podezříváním, zda předměty, které drží, nejsou kradené. Současně je možné sledovat zatížení těchto rodin v podobě nejistého postavení vůči obcím, do nichž byly přikázány – odmítání obcí vydat jim domovské listy, stejně jako opakované zamítnutí žádostí o licence k provozování tradičních živností mohlo některé členy rodiny automaticky stavět do ilegálního postavení a i ostatní, kteří se snažili „přizpůsobit“ požadavkům moderního života a vzdávali se tradičního kočování, do liminality, z níž vykročit směrem k přijetí společností bylo mimo jejich možnosti.

Na případových studiích rodin Jakuba a Jana Ištvanových si můžeme (v kontextu s ostatními rodinami Ištvanů z Boskovicka) uvědomit, že právě mechanismy udržování romských rodin těsně před splynutím s lokálním obyvatelstvem a jejich symbolické vyčleňování skrze soupisy a cikánské legitimace napomohly – ač to jistě nebylo hlavním záměrem zavedených opatření – ke konečné snaze nacistů tyto rodiny vyvraždit. Jsou to ovšem právě velice cenná zachovaná svědectví přeživších, která nám na jednu stranu dávají možnost nahlédnout do mechanismu snah o dosažení důstojnějšího postavení, o získání vzdělání, o budování pevných rodinných vazeb a vytváření soudržnosti, a na druhou stranu ukazují zřůdnost systému, který členy rodiny udržoval v postavení nepřijatelných „zločinců z povolání“.

⁹²⁹ Např. VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 16/27. 6. 2017.

9.2 Rodina Adolfa Ištvána (Vosoudov/Bohusoudov, dříve okr. Dačice)

Velmi malá obec, historicky a místními obyvateli dodnes zvaná Vosoudov (psaná v archivních dokumentech též jako Wosoudov, Bosoudov, za První republiky spisovně Osoudov, německy nazývaná Endmannsdorf, popř. Etmannsdorf,⁹³⁰ u Lesného Etmannsdorf – viz Lesný 1916) nese dnes oficiální název Bohusoudov a spadá pod obec Knínice, přičemž leží nad touto střediskovou obcí pod dříve hlubokými lesy, které se táhnou po hřebeni kopců od Dačic směrem na východ. Pro tuto práci jsem se rozhodla držet se nikoliv oficiálního názvu, ale informanty používaného označení Vosoudov, který se mezi místními obyvateli stále udržel – jednak tím zdůrazňuji snahu o přiblížení se emické perspektivě hlavních hrdinů, kteří ve Vosoudově, malebné vesničce na jižní stráni s pohledem daleko do kraje, tvořili významnou romskou komunitu (jednu z nejpočetnějších romských osad v meziválečném období na území Moravy) původních českých a moravských Romů, a zároveň – jak jsem zmínila výše –, mne k tomu vedly i metodologické důvody (viz kap. 3.9).

Obec či lépe osada náleží (spolu s Kynicemi) ke Kraji Vysočina – leží na jižním úpatí Českomoravské Vrchoviny, a to na východ od Dačic, městečka, které historicky patřilo pod Moravu (se správními středisky a soudy v Telči a Jihlavě), dnes však spadá pod okres Jindřichův Hradec a je součástí Jihočeského kraje. Z popsaného umístění vyplývá, že osada leží v jižní části moravskočeského pomezí, navíc poblíž hranic s Rakouskem, přičemž romská obec díky své strategicky výhodné poloze – dále od větší obce a v blízkosti hlubokých lesů – lákala k návštěvě a k zastavení jak Romy z Moravy, tak i z Čech, hojně však také na cestě z či do Rakouska (návštěvy lze doložit především archivními záznamy v matrikách, sčítacích operátech a lze je odvodit i z četných stížností zastupitelstva, které hledalo způsob, jak početné návštěvy romské osady omezit). Romská kolonie zde vznikla na základě přidělení dvou romských rodin k tomuto místu v r. 1784 v rámci rozmístění tzv. „tolerovaných cikánů“ (viz úvod ke kap. 4 c). I když ani zde nebyl plánovaný program úspěšný – romské rodiny se dál věnovaly svému tradičnímu způsobu obživy a zemědělstí usedlíci se z nich nestali –, vraceli se (či byli sem vraceni) tak dlouho, až jim bylo jako místním obyvatelům umožněno již mimo jejich původní statky (které byly zatím přiděleny jiným potřebným) asi 200 metrů od obce zřídit si tábor. Na jeho místě postupně vznikla osada, která se úspěšně rozrůstala, takže v r. 1942 čítala – dle obecního soupisu – šestnáct domků.⁹³¹ Tato osada je (částečně) zachycena i na dobových fotografiích – viz obr. č. 35–39.

Když jsem pátrala ve Vojenském historickém archivu v Praze po možné vojenské kariéře výše uvedených Jakuba a Jana Ištvana z Blanenska, procházela jsem na stránkách VHA dostupné databáze a vypsala si všechny v 1. svět. válce padlé vojáky a legionáře s příjmením Ištvan/Ištván. Následně jsem dohledala také matriční zápisy vztahující se k těmto vojákům

⁹³⁰ Viz <https://digi.ceskearchivy.cz/406538-Bohusoudov-Knínice-Jihlava-Cesko> [20. 7. 2018].

⁹³¹ SOKA Jihlava, AO Knínice, i.č. 32, karton 2, „Evidenční seznam cikánů“ (1942).

stejného příjmení a zjistila, že jednak jeden z padlých, Jan Ištvan z Radějova (viz kap. 9.3), a dále jeden z legionářů, Adolf Ištván, *1880 v Jihlavě,⁹³² pocházeli oba z romské rodiny.⁹³³ Poté, co jsem prostudovala legionářský osobní spis Adolfa Ištvána a zjistila, že obsahuje osobní dopisy psané jménem Adolfa Ištvána, rozhodla se pátrat dál a ideálně jej zahrnout (stejně jako radějovské Ištvány – viz dále) do svého výzkumu. Následně jsem tématu romských legionářů věnovala více než rok studia, které bylo podpořeno granty s povinnými výstupy⁹³⁴ – proto se tato kapitola věnovaná rodině Adolfa Ištvána z velké části shoduje s jedním z těchto publikovaných textů, kterým byl detailní portrét jedné osobnosti (Viková 2018b). Zde je samozřejmě rozšířen o data o ostatních členech rodiny a více zasazen do širších poznatků o romské kolonii ve Vosoudově a o propojení rodin Ištvanů s dominantními rody Malíků a dalšími rodinami, které se k Vosoudovu v meziválečném období hlásili.

9.2.1 Romská kolonie ve Vosoudově

Na romskou osadu ve Vosoudově upozornil odbornou veřejnost se zájmem o Romy svými články již zakladatel české indologie V. Lesný (1916: 214–216). Ten při svých krátkodobých pobytech v této osadě bádá krátce před 1. svět. válkou. Dalším významným badatelem, který se této diaspoře Romů věnoval, byl historik C. Nečas (Nečas 2000a; 2004a; 2005b: 73–81). Jeho hlavním zájmem bylo popsat průběh a dopady holokaustu Romů. Zajímal se ovšem též o historii romského osídlení, jeho počátky a projevy probíhající integrace Romů do vesnického společenství. Z období 2. svět. války přináší přehled deportací a soupis jmen s daty narození i úmrtí jednotlivých zjištěných obětí.⁹³⁵

Historickým okolnostem vzniku tohoto osídlení se patrně ještě před C. Nečasem věnoval J. Hanzal ve své disertaci, na níž pracoval od poloviny sedmdesátých let (Hanzal 2004: 7, 94–104). Vosoudovská romská osada byla významná také pro lingvistická bádání – díky již zmiňovanému V. Lesnému se odtud zachovaly ukázky moravské romštiny, ale i další etnograficky cenné informace (význam V. Lesného pro romistiku podrobněji viz Beníšek 2004). Nověji se pak tématu vosoudovské romské enklávy věnoval ve své diplomové práci V. Havlík (2013), který se vedle připomenutí historických skutečností zabýval především otázkou, zda a jak si místní majoritní obyvatelé připomínali a stále připomínají skutečnost, že se obyvatelé

⁹³² <https://www.vuapraha.cz/legionari/38029> [22. 7. 2022]

⁹³³ Postupně jsem zjistila, že je docela možné uvažovat o jejich vzájemném příbuzenském vztahu. Oba mají mezi svými předky manžele Martina Ištvána (syna Bartoloměje Ištvána a Terezie Holomkové) a Barboru (dceru Bartoloměje Holomka a Anny Malíkové). Ovšem vzhledem k tomu, že matriční zápisy z této doby nebývaly u kočujících (polokočujících) rodin úplné a spolehlivé (psané na základě podložených údajů), je prakticky nemožné přesný příbuzenský vztah spolehlivě ověřit a doložit. Především by tato směšná hypotéza musela počítat s přemístěním Martina a Barbory Ištvanových z Vosoudova, kde pobývali na začátku 19. století, do okolí Strážnice, kde jsou opakovaně zapisováni jako místní „Cikáni“ okolo poloviny 19. století. Ovšem vzhledem k tomu, že odtud původně pocházeli, lze si tento směr jejich migrace představit.

⁹³⁴ Tento výzkum byl podpořen dvěma granty – FHS UK Progres Q22, č. 206022/2018/ 072 a GAUK č. 7861/2019, díky nimž jsem publikovala dva texty (Viková 2018a, Viková 2018b).

⁹³⁵ Podobně takto C. Nečas zpracoval statě o usedlých Romech v dalších lokalitách, např. v Luhačovicích (1997c), Strážnici (1997d), Oslavanech (2002a), Svatobořicích (2002c), Bojkovicích (2004b) a dalších místech s – v meziválečné době – početnějším romským obyvatelstvem.

romské osady stali obětí rasové persequce a byli téměř všichni vyvražděni v koncentračních táborech. Podrobně mapuje vznik pomníku zbudovaného „díky iniciativě kronikáře z Knínic [...] za přispění Svazu protifašistických bojovníků z Telče“ v r. 1984 a o rok později slavnostně odhaleného, kdy byl již osazen deskou s nápisem „na paměť zdejší cikánské osady vyhlazené nacisty [...]“, (Havlík 2013: 64–65, 106).⁹³⁶ Kolem pomníku byl následně rodinou Růžičků z Moravských Budějovic umístěn původně černě natřený umělecky kovaný plot. V. Havlík ve své práci zjišťuje obeznámenost současných obyvatel Knínic a okolních obcí s historií romské osady. Ve své práci publikuje i dosud neotištěná vyprávění – historiky o místních Romech, které mezi místními pamětníky krátce po válce shromáždil MVDr. Josef Šváb (Havlík 2013: 74–80). Další zmínky se nacházejí i v novinových článcích a na internetových serverech⁹³⁷ (např. Blažek 2018, i-dnes) – lze tedy říci, že se v případě Vosoudova nejedná o plně zapomenutý holokaust Romů, neb je kontinuálně nejméně od osmdesátých let veřejně připomínán.

Pokud se zaměříme na množství publikovaných zpráv a samotnou – bohužel zatím nesamozřejmou – existenci pomníku (byť bez uvedených jmen obětí), je možné obec Vosoudov (spolu s Knínicemi, kde jsou na pomníku k 1. svět. válce uvedeni romští padlí vojáci) zařadit mezi nemnoho obcí, které v připomínání romských válečných obětí mají jistou tradici. Prakticky před cca sto lety, kdy byl budován pomník padlým z 1. svět. v., obec Knínice symbolicky ukázala, že vosoudovská romská kolonie je zahrnuta do širších sousedských vztahů. Na tomto pomníku je v obci Knínice celkem 14 jmen obyvatel obce, kteří v této válce zahynuli, z nich, jak mne upozornil starosta obce,⁹³⁸ dvě patří příslušníkům vosoudovské romské osady. Jsou jimi Jan Ištvan (13. 9. 1886⁹³⁹ – srpen 1917⁹⁴⁰) a Josef Malík (30. 7. 1893⁹⁴¹ – 14. 11. 1914⁹⁴²), oba sloužili, stejně jako A. Ištvan (viz dále), u pěšího pluku č. 81 a oba mají na pomníku i podobenku – viz obr. č. 28 a 29.

Historie osídlení Vosoudova Romy sahá na konec 18. století. Potomci původních, sem kolem roku 1785 dosazených Romů, Martina a Jiřího (dle J. Hanzala příjmení neznámého – Hanzal 2004: 103, dle C. Nečas patřící k rodinám Malíků a Daňhelů – Nečas 2005b: 73⁹⁴³), si

⁹³⁶ Autor v úvodu ke své práci píše, že iniciátorem zbudování pomníku byl jeho děda, Břetislav Karpíšek: „Můj dědeček, Břetislav Karpíšek, byl v poválečném období iniciátorem stavby památníku romským obětím z Bohusoudova, jako politický vězeň, který se štěstím přežil nacistický koncentrační tábor, měl dokonalou představu o nelidském utrpení, jež prožila většina místních Romů v posledních chvílích svého života. Stavbou památníku chtěl zajistit, aby se na romské usedlíky z Bohusoudova nikdy nezapomnělo.“ (Havlík 2013: 10)

⁹³⁷ Ukazuje se, že i v publicistických či reportážních článcích je možné nalézt jinde nepublikované důležité a pro další výzkum cenné informace.

⁹³⁸ Telefonicky a e-mailově komunikace s p. Stanislavem Veselým (srpen až září 2018). Za laskavou spolupráci p. starostovi děkuji.

⁹³⁹ Z matričního zápisu (SOA Třeboň, FÚ Horní Slatina, MN Budíšovice, kniha 6, 1855-1886, s. 128) se dozvídám, že Jan Ištvan byl „oddán s Kristinou Malíkovou v Budči 7. 7. 1913“. Ještě později sem byl dopsán záznam „†31/8 1917 padl ve válce“.

⁹⁴⁰ <https://www.vuapraha.cz/padli-1-svetova/58837> [22. 7. 2022].

⁹⁴¹ SOA Třeboň, MN Budeč, 1859-1899, kniha 6, s. 25, snímek 258.

⁹⁴² <https://www.vuapraha.cz/padli-1-svetova/96703> [22. 7. 2022].

⁹⁴³ C. Nečas k tomu uvádí, že se Daňhelům „podařilo zmizet“, rodiny Malíků sem byly opětovně vráceny, až se zde usadily, a současně se zde objevily rodiny Ištvanů (Nečas 2005b: 73). Bohužel, autor neodkazuje na všechny zjištěné prameny, nevíme tedy, z jakých archiválií vycházel. Výsledky mého vlastního bádání se však s jeho závěry celkově shodují.

na blízké jim vyhrazené pastvině během 19. století zbudovali tábor, později domky, a zůstávali (alespoň části jejich rodin) již většinu roku. Jak ve zmíněných Oslavanech, tak i ve Vosoudově (a několika dalších moravských obcích) se dosazené rodiny rozrostly postupně natolik, že vznikly romské osady čítající dle soupisů 50–80 osob (Lesný odhaduje počet členů kolonie ve Vosoudově dokonce na 100 obyvatel – viz Lesný 2016: 214). Zároveň došlo postupně k obměně typických příjmení – zatímco Malík bylo až do konce trvání kolonie typickým příjmením místních Romů, příjmení Daniel během první poloviny 19. století postupně zmizelo a bylo celkem brzy vystřídáno příjmením Ištvan. Na začátku 20. století se zde objevují – ať už díky sňatkům či díky nevěstám, které sem přicházely a rodily děti, aniž by se hned vdaly, k nárůstu počtu příjmení (mezi další místní typická příjmení se tak dostaly např. Kuželka a Růžička, vyskytla se zde však i jiná příjmení, jako Richter, Nový, Nespěšný, Svoboda aj. – někteří jen jako hosté, někteří trvaleji).

Bohužel, většina z obyvatel této kolonie na kraji malebné obce s dalekým výhledem do kraje (řada romských domků stála na kraji lesa s výhledem k jihu – viz obr. č. 35) se stala, stejně jako na ostatních místech Protektorátu Čechy a Morava, obětmi rasové persequce. Z celkového počtu 63 deportovaných osob bylo několik propuštěno z CT II – Hodonín a z odvečených do AIIB se vrátili pouze dva přeživší. Mezi oběťmi odvečenými z Vosoudova byl i člen československých legií bojující za nezávislé Československo na italské frontě, Adolf Ištvan. Především jeho rodině je věnována tato kapitola.

9.2.2 Dřívější publikace o romských legionářích

Východiska k této případové studii tvoří dosavadní poznatky o romských legionářích. Kolik legionářů (tedy tzv. legionářů dle zákona) z Čech a Moravy mělo romský původ, není možné vyčíslit s naprostou přesností, ovšem lze odhadnout, že se jednalo jen o jednotlivce. Ve zmíněné kapitole C. Nečas (2008: 60) jmenuje 13 romských legionářů: „sedm ruských, pět italských a jednoho francouzského legionáře“ (tamtéž). Po porovnání jeho údajů s mými jsem dospěla k názoru, že C. Nečas patrně nepracoval s matričními údaji, ale ani s osobními spisy legionářů a ani neanalyzoval poznámky uvedené na zadních stranách karet. Ne u všech lze totiž s jistotou prokázat, že měli romský původ a byli legionáři dle zákona (neboť např. do legií sice vstoupili, ale záhy zběhli). V jeho výčtu z r. 2008 však A. Ištvan z Vosoudova zcela chybí (stejně jako chybí dva další, které se mi podařilo identifikovat – R. Serynek a F. Serynek/Daniel).⁹⁴⁴

Hlavní metodou pro tuto kapitolu byla analýza osobního spisu legionáře A. Ištvana, dílčí bádání v jeho kmenovém listu⁹⁴⁵ a dohledání a analýza dalších záznamů zmiňujících jméno

⁹⁴⁴ K doplnění, upřesnění a případné opravě seznamu vytvořeného C. Nečasem bude třeba přistoupit v jiné studii.

⁹⁴⁵ VÚA-VHA Praha, fond KLEG a kmenové listy: Adolf Ištvan, nar. 1880 v Jihlavě.

tohoto legionáře v okresních archivech (Jihlava,⁹⁴⁶ Jindřichův Hradec⁹⁴⁷ a Pelhřimov⁹⁴⁸), v MZA Brno⁹⁴⁹ a dalších. Své poznatky opírám dále o bádání v matrikách římskokatolické církve⁹⁵⁰ a sčítacích operátech a dalších soupisech.⁹⁵¹ Za další významné doplnění považuji i poznatky (a fotografie) získané v terénu – tedy z návštěvy Knínic a Vosoudova, včetně místa bývalé „cikánské kolonie“ s pamětní deskou nacházející se dnes prakticky na kraji lesa (viz obr. č. 41), kontaktování místní samosprávy a rozhovory s místními pamětníky a také shromáždění dostupných poznatků na matričním úřadu v Dačicích. Neméně významný je i pokus kontaktovat případné příbuzné, na které jsem byla upozorněna a kteří mne ujistili, že správné je v případě této rodiny užívat dlouhé á v příjmení Ištván a byli ochotni sdílet poznatky o svých předcích.⁹⁵²

Pátráme-li po novodobé historii Romů, stavíme ji především na metodách orální historie a archivní dokumenty nám pomáhají ujasnit chybějící údaje, potvrzují či zpřesňují data z rozhovorů. Pro zmapování této starší historie je tento postup možný však pouze okrajově – zatím mi chybí pohled zevnitř rodiny. Proto pro rekonstrukci jeho životního běhu a základních poznatků o jeho rodině mohou nyní sloužit zatím především jen archiválie.

Specifickou otázkou v metodologii byla nejprve otázka určení romského původu hlavního protagonisty, kterou jsem si položila na začátku svého bádání. V osobním spise A. Ištvana (jako i ve spisech většiny romských legionářů) žádná zmínka jeho původ nenaznačuje.⁹⁵³ U některých legionářů lze jejich původ odhalit díky uvedené kontaktní adrese (lokalita bez uvedení č. domu, popř. s upřesněním „cikánská kolonie“), na místě kontaktní adresy A. Ištvana je uveden (v r. 1919) Nový Rychnov č. 108 (kde během 1. světové války žila jeho rodina), ovšem v r. 1915 a po r. 1923 je uváděn Vosoudov u Knínic. Pro prokázání jeho romského původu mi na začátku posloužilo detailní genealogické bádání. Během tohoto pátrání vyvstal specifický úkol, a to vyrovnat se s nesrovnalostmi v uváděných datech

⁹⁴⁶ V SOkA Jihlava jsem dosud bádala pouze ve fondu AO Knínice (v i.č. 1–2, 4–13, 15, 27–29, 31–33 a 63) kde jsem jméno Adolfa Ištvana našla na asi 30 foliích.

⁹⁴⁷ V SOkA Jindřichův Hradec jsem ve fondech OÚ Dačice, Policejní přihlášky Dačice a ZDŠ Slatina našla celkem 14 archiválií, kde bylo jméno Adolfa Ištvana zmíněno.

⁹⁴⁸ V SOkA Pelhřimov ve fondech AM Nový Rychnov a MŠR Nový Rychnov nalezena zmínka o přítomnosti rodiny A. Ištvana, ovšem dosud jen ve dvou dokumentech.

⁹⁴⁹ A. Ištvan nalezen v několika soupisech moravských „cikánů“ a další archiválie – viz dále.

⁹⁵⁰ Většinu matričních zápisů jsem dohledala na serverech on-line: actapublica.eu (MZA Brno) a digi.ceskearchivy.cz (SOA Třeboň), některé na matričních úřadech v Dačicích a Novém Rychnově.

⁹⁵¹ Celkem je pro Vosoudov k dispozici 7 sčítacích operátů (dále jako Sč.op.), a to v SOA Třeboň, z let: 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 a 1921, v MZA tři soupisy v evidenci „cikánského“ obyvatelstva (z let 1884, 1909 a 1910) a dva soupisy se nacházející v SOkA Jihlava – z let 1932 a 1942.

⁹⁵² Po publikování studie věnované Adolfu Ištvanovi (viz Viková 2018b) mne kontaktoval čtenář, který si nepřál být jmenovitě uveden – za informace od něj jsem ovšem velmi vděčná a doufám, že se i díky informacím od něj v budoucnu podaří příběh zaniklé a především z rasových důvodů prakticky vyvražděné vosoudovské kolonie ještě obohatit novými poznatky (vlivem pandemie, která v závěru mého výzkumu propukla, nebylo možné rodiny – potomky jednotlivých přeživších – osobně navštívit, ale navázali jsme aspoň telefonický a e-mailový kontakt).

⁹⁵³ Taková zmínka je uvedena jen ojedinele, např. u Štěpána Daniela (nar. 1897), jenž má na své legionářské kartě poznámku „Čech – cigán“ (VÚA-VHA Praha, KLEG, os. spis legionáře Š. Daniel 1897), a v kartě legionáře Štěpána Holomka (nar. 1898) se nachází v kolonce zvláštní schopnosti (kde – pokud byla vyplněna – stálo obvykle „jezdí na kole“, „jezdí na koni“ či „umí plavat“): „umí málo mluvit německy, dobře cigánsky“ (VÚA-VHA Praha, KLEG, os. spis legionáře Š. Holomek 1898).

narození a jménech nejbližších rodinných příslušníků. Abych si byla jistá, že při vyhledávání zmínek o rodině A. Ištvana nezaměňuji zmínky o jejích členech s jinými obyvateli osady a nalezené záznamy správně identifikuji, musela jsem sestavit rodokmen i širší rodiny, resp. několika (většinou vzájemně propojených) rodin vosoudovských romských usedlíků.

Pro interpretaci zjištěných dat byly pro tuto kapitolu inspirací především

1. koncept společné historie, v níž historikové vykládají dějiny Romů jako součást společných dějinných procesů sledované lokality či území (Sadílková 2013; Sadílková in Slačálek 2018),

2. interpretace dějinného období skrze studium jednoho aktéra, jehož život se s velkými dějinami prolíná (Horský 2014; Maslowski, Šalanda 2017),

3. texty o chudinství a pauperizaci obyvatelstva v meziválečném období (Hlavačka, Cibulka et alii 2013).⁹⁵⁴

9.2.3 Romské rodiny ve Vosoudově

Jak jsem již výše zmínila, zahrnout do svého výzkumu i početnou skupinu Ištvanů žijící ve Vosoudově jsem se rozhodla poté, co jsem prostudovala spis Adolfa Ištvana ve VÚA-VHA a zjistila, že obsahuje vzácné dokumenty – jeho vlastní žádosti, v nichž popisuje vlastní sociální situaci ze svého pohledu. Lze předpokládat, že nemajetnost byla typickým znakem všech obyvatel vosoudovské kolonie, alespoň tak bylo k místním romským usedlíkům obcí přistupováno.

Z genealogického bádání se zdá, že romští obyvatelé vosoudovské romské kolonie tvořili jednu velkou rodinu – je možné doložit, že jednotlivé rody byly vzájemně provázané sňatky a partnerskými svazky, tedy rodiny rozhodně nelze rozdělit na ty náležící k rodu Ištvanů a ty náležící k rodu Malíků. Jednou z významných žen co do počtu potomků byla Anna Malíková řečená (i zapisovaná) jako Panuša (*asi 1818, † asi 1894), babička Adolfa Ištvana, která byla napsaná jako matka u celkem osmi potomků a vzhledem k požehnaně dlouhému životu mohla být považována za babičku velké části dětí žijících v romské kolonii. Zajímavé je, že polovina jejích dětí byla při narození zapsaná s příjmením Malík a druhá polovina měla příjmení Ištvan – patrně jen poslední dcera se narodila po sňatku obou rodičů (tedy Anny Malíkové s Josefem Ištvanem), některé další však otec patrně legitimizoval (a jeho otcovství bylo uznáno), ovšem čtyři z dětí neslo dál příjmení Malík. Podle soupisů a záznamů v matrikách byla Anna(-Panuša) Malíková (od r. 1852 provdaná Ištvanová) matkou již výše zmíněné Eleonory Malíkové (*1833,⁹⁵⁵ † 1921), Václava Ištvana (*1839), Marie Malíkové (*1944), Martina Malíka (*1846), Františka Malíka (*1847), Františka Ištvana (*1849), Veroniky Ištvanové (*1852) a Terezie

⁹⁵⁴ Zde především historicko-filozofická stať „Jak integrovat chudé?“ (Loewenstein 2013).

⁹⁵⁵ Údaje o narození dětí jsou převzaté buď ze soupisů – ať už se jednalo o „soupisy cikánů“ (MZA, B 14), nebo o soupisy obyvatel (např. Sč.op. pro Vosoudov), popř. upřesněné dle zápisů v matrikách. Pro úspornost na tyto zdroje neodkazují jednotlivě, ale souhrnně – viz níže.

Ištvanové (*1854 – ta se stala matkou Adolfa Ištvan).⁹⁵⁶ Anna Malíková řečená Panuša je zapisovaná opakovaně jako dcera Františky Malíkové, která měla být dcerou Zuzany Malíkové, současně je o ní uváděno, že se narodila v Uherčicích (vzhledem k jejímu v soupisech uváděnému věku se měla narodit mezi rokem 1811 až 1820). Pravděpodobný záznam o jejím narození jsem našla v MN pro Uherčice na Břeclavsku k roku 1818: narozená Anna je v něm uvedena jako dcera Jiřího Malíka a Františky rozené Ištvanové.⁹⁵⁷ Pokud by její matka byla dcerou Zuzany Malíkové (což tento záznam sice neuvádí, ale Anna je později v podrobnějších záznamech zapisovaná jako „Anna, dcera Františky, dcery Zuzany Malíkové“), pak by se příjmení Malík a Ištvan téměř pravidelně v ženské linii střídalo. Pokud model zjednoduším, zdá se, že dívky v rodinách vosoudovských Romů měly velkou šanci, že se buď narodí jako Malíkové a provdají se za některého z Ištvanů, nebo naopak). Alespoň matričními záznamy podchycená Zuzana Malíková měla dceru Františku Ištvanovou a ta porodila Annu (Panušu) Malíkovou, která měla např. Terezii Ištvanovou – jejíž syn, Adolf Ištvan, si vzal Marii (zapisovanou pod příjmeními Malá, Malíková a též Svobodová), dceru Františky roz. Kopalové, ale psané Malíkové, povd. Svobodové, která byla dcerou Kateřiny Malíkové, jejíž matkou byla Františka Malíková a babičkou Zuzana Malíková (výše zmíněná babička Panuši). Jako by příjmení jejich předků symbolizoval i celkový poměr nositelů příjmení Ištvan a Malík – v době dětství Adolfa a jeho budoucí manželky Marie, v r. 1894, bylo do soupisu „cikánů“ pro Vosoudov zapsáno 43 osob, z nich bylo 12 s příjmením Ištvan a 31 s příjmením Malík, tedy Malíků bylo ve Vosoudově v té době více než dvakrát tolik.⁹⁵⁸

Z výše uvedených údajů vyplývá, že Adolf s Marií mohli nalézt alespoň jednoho společného předka (v Zuzaně Malíkové), ovšem patrně až ve 4. pokolení, je ovšem možné, že přes otce (kterého nemá ani jeden u svého narození uvedeného) by bylo možné nalézt ještě další přízeň. Zároveň se v ženské linii Marie celkem často střídalo křestní jméno Marie a Františka – je možné, že se zde držela tradice dávat první dceři jméno po babičce, resp. matce matky). Tuto tradici je možné sledovat i dál: Marie, manželka Adolfa Ištvan, měla za svobodna dceru, již dala po své matce jméno Františka. Tato dcera, Františka Malíková (*1906), dala své první dceři opět jméno Marie – a ta byla po otci opět Ištvanová (*1928). Samozřejmě se pak stávalo, že v kolonii bylo několik žen a dívek se stejným křestním jménem i příjmením (Kromě Marie a Františky bylo oblíbené jméno Anna), a obdobně tomu bylo i u mužských jmen – mezi nejčastějšími křestními jmény byli Jan, Josef a František.⁹⁵⁹

⁹⁵⁶ Uvedené údaje – viz Sč.op. pro Vosoudov 1880 (SOkA Jindřichův Hradec, soudní okres Dačice, inv. č. 2118, snímek 38–39; dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/638880/39/1220/1948/49/0> , doplňkově též zápisy v matrikách – viz dále a též MZA Brno, B 14, fascikl 7908, fol. 501–503.

⁹⁵⁷ MZA Brno, E 67, kniha 3456, snímek 88 [1818, MN, Uherčice, okr. Břeclav].

⁹⁵⁸ Viz MZA Brno, B 14, fascikl 7908, fol. 501–503.

⁹⁵⁹ Jak vyplývá jednak ze Sčítacích operátů i soupisů v MZA Brno, v SOkA Jihlava pro romskou kolonii ve Vosoudově, tak také z matričních záznamů.

9.2.4 K původu a mládí Adolfa Ištvana

Většina získaných archiválií uvádí (a sice chybně), že se Adolf Ištvan narodil 6. listopadu 1880. Je ovšem jisté, že skutečným dnem, kdy Adolf Ištvan přišel na svět, bylo již 7. září stejného roku. Správnost dřívějšího data dosvědčuje německý zápis⁹⁶⁰ v MN římsko-katolické farnosti sv. Jakuba v Jihlavě, v němž se píše, že svobodné matce Terezii Ištvanové, dceři Josefa Ištvana a Anny rozené Malíkové, se narodil syn Adolf.⁹⁶¹ Ač zápis neuvádí zmínku o „cikánském“ původu, je možné porovnáním zde uvedených informací o matce A. Ištvana s dalšími zápisy v matrikách především na Dačicku a ve sčítacích operátech z Vosoudova doložit, že matka A. Ištvana pocházela z rozvětvených rodů Ištvanů po otci a Malíků po matce a že oba rody byly s Vosoudovem spjaty patrně celé 19. století a částečně již od konce 18. století. Do zápisu v MN byla vepsána dodatečná poznámka o svatbě Adolfa Ištvana: v roce 1916 se oženil s Marií „Malou“ – viz dále. O otci A. Ištvana není v archiváliích možné zjistit nic určitého. Prakticky ve všech listinách je obvykle kolonka otec proškrtnuta nebo prázdná, pouze v legionářské kartě vyplněné snad v roce 1919 – viz obr. č. 30 – je uvedeno jeho údajné křestní jméno – Adolf, zatímco ve starším, italském formuláři je zapsán jako Eduard; zde je ovšem pochybně uvedeno i jméno matky, která je zapsaná jako Marie, namísto obvykle uváděné Terezie.⁹⁶²

O trochu bohatší souhrn informací se mi podařil zjistit o životě matky. Terezie Ištvanová byla při svém narození v dačickém vězení – dosl. „v arestu“ – dne 13. srpna 1854 do MN zapsána (nejspíše omylem) jako Marie.⁹⁶³ Narodila se jako (patrně)⁹⁶⁴ osmé z dětí do rodiny Anny a Josefa Ištvanových. Její matka, Anna roz. Malíková, je v tomto zápise o narození dcery uvedena i pod svým romským jménem – Panuša.⁹⁶⁵ V dalších nalezených záznamech bývá matka A. Ištvana uváděna již převážně jako Terezie. V domobraneckém listu jejího syna A. Ištvana, vyplněném starostou obce Kynice (dnes Knínice) dne 13. 5. 1915 a dále v rakousko-

⁹⁶⁰ MZA Brno, fond E 67 Sběrka matrik, římskokatolický FÚ Jihlava, MN Jihlava, sv. Jakub, 1879–1884, s. 113; správné datum narození 7. 9. je též v soupise z roku 1909 – viz MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403 aj.

⁹⁶¹ Doslova se o Adolfově matce Terezii dozvídáme, že byla „ehl Tochter des Josef Ištwan, Pferdhändler in Knitz bei Dašic und (seine) gattin Anna geb. Malík“ („vlastní dcera Josefa Ištvana, koňského handlíře v Knínicích u Dačic a jeho manželky Anny narozené Malíkové“ – tamtéž).

⁹⁶² K různým jménům matky A. Ištvana se nabízí jako možné vysvětlení, že užívala jiné jméno úředně a jiné v domácím prostředí. Nejen Marie, ale i Eduard byla mezi vosoudovskými Romy běžná jména. Formulář byl vyplněn v r. 1917 (viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvana, nar. 1880, nefoliováno), v této době žili ve Vosoudově evidentně dva Eduardové a několik Marií. Zároveň ovšem skutečnost, že Adolfova matka Terezie byla sama křtěná jménem Marie nabízí další možné vysvětlení, a sice že úředně mohla být vedena právě i pod jménem Marie. Ověřit, zda Adolf Ištvan mohl mít za otce Eduarda (a zda snad právě Eduarda Malíka, který se stal v r. 1920 obětí rodinné msty a řádění Antonína Fialy – viz kap. 9.1.3), je těžké doložit. Může jít ovšem o hypotézu, pro niž svědčí drobná skutečnost, a sice že svému nejmladšímu synovi dal jméno Eduard.

⁹⁶³ Měla starší čtyři bratry a dvě sestry. Jedna ze sester, nar. 1849, již dostala jméno Marie – viz SOkA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, Vosoudov, r. 1880, inv. 2118, snímek 39 (Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/638880/39/2451/1981/29/0> [20. 8. 2022]). Její mladší sestra, pozdější matka A. Ištvana, je v tomto sčítacím archu zapsaná již jako Terezie s chybným rokem a správným místem narození – 1857 v Dačicích (tamtéž).

⁹⁶⁴ Údaj je podložen záznamy ze sčítacích operátů a matričních zápisů, ale je možné, že některé dítě, které by např. zemřelo v útlém věku, nebylo v soupisech podchyceno (a nalézt jeho narození a úmrtí by pak bylo – vzhledem k migraci rodiny – téměř dílem náhody).

⁹⁶⁵ SOA Třeboň, Sběrka matrik, FÚ Dačice, MN, 1783–1855, kniha 5, fol. 347.

uherské vojenské kartě je uvedena opět svým jménem: „matka[:] Terezie Ištvanová“ a stejným rukopisem je na kartě poznámka „pobyt 13/5. 1915 Kynice Vosoudov“.⁹⁶⁶ Zatím se mi nepodařilo identifikovat její případné další děti. Syna Adolfa porodila Terezie Ištvanová ve vězení v Jihlavě, kam byla odsouzena Krajským soudem v Jihlavě dne 2. 8. 1880 na dobu 7 měsíců pro potulku a opakovanou krádež (tentokrát jako spolupachatelka krádeže potravin ze dne 25. dubna 1880).⁹⁶⁷ Kdy a kde zemřela, se mi zatím vypátrat nepodařilo. Je ovšem jisté, že se nedožila svatby svého syna Adolfa v říjnu 1916, tedy zemřela nejpozději ve věku 60/61 let. Informace k dětství a mládí A. Ištvana jsou spíše sporadické. Po zápisu v MN je zatím nejstarším nalezeným dokumentem s uvedením jeho jména soupis vojenských branců z roku 1899, se záznamy odvodní komise – patrně z r. 1903 (A. Ištvanovi bylo 23 let). Tehdy odveden nebyl, u jeho jména jsou poznámky: „ku zbrani neschopen“, „k bran. službě neschopen“ a „z vojska propuštěn“.⁹⁶⁸ Dne 27. 6. 1908 byl v Knínicích A. Ištvanovi a (jeho budoucí ženě) Marii Malíkové (* 1887) vydán domovský list.⁹⁶⁹ Patrně tedy tou dobou již žili spolu. Dalšími dokumenty zmiňujícími jeho jméno jsou soupisy moravských „Cikánů“ z let 1909 a 1910. V obou je uveden jako sedmý ze 72 vosoudovských Romů, v prvním z nich je i poznámka, že byl osmkrát trestán, že žije neznámo kde a je bez zaměstnání.⁹⁷⁰ Ani v jednom z nich jeho budoucí manželku Marii, ale ani jeho matku Terezii (resp. Marii, pokud by byla pod rodným jménem), nenacházím, je zde ovšem uvedena nemanželská dcera jeho družky, Františka Malíková, * ve Vosoudově v r. 1906 a pobývajíc u příbuzných.⁹⁷¹

Ačkoliv jistě již od r. 1908 tvořili Adolf Ištvan s Marií roz. Malíkovou (resp. zapsanou jako Malou/ Kopalovou) pár, k jejich svatbě došlo až dne 10. 10. 1916 v Novém Rychnově,⁹⁷² tedy za války (snad možná právě krátce před odchodem Adolfa na frontu, který ač coby nevoják dostal jistě povolávací rozkaz). Jak už jsem uvedla výše, i nevěsta Adolfa Ištvana Marie pocházela z vosoudovské rodiny, její matkou byla Františka roz. Malíková (*1873), dcera Kateřiny Malíkové (* asi 1837).⁹⁷³ V zápise o sňatku je matka Marie (zkomoleně) Malé uvedena

⁹⁶⁶ Viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvana (nar. 1880), nefoliováno. Z této poznámky usuzuji, že matka A. Ištvana, Terezie Ištvanová, dne 13. 5. 1915 ještě žila, nebo aspoň úřady neměly doklad o jejím úmrtí.

⁹⁶⁷ MZA Brno, C47 – Krajský soud Jihlava (1850-1949), soudní spis C 1880/1992, kart. 550, I. manipulace, nefoliováno.

⁹⁶⁸ SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 33, karton 2, Vojenské seznamy domobranců 1865–1930, ročník 1880, nefoliováno. Datování uvedeno dle vojenských záznamů – Kmenový list (VÚA-VHA Praha).

⁹⁶⁹ SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 8, fol. 3.

⁹⁷⁰ MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403.

⁹⁷¹ Tamtéž, fol. 403–406.

⁹⁷² SOA Třeboň, FÚ Nový Rychnov, MO, 1883–1917, Kniha 20, snímek 250.

⁹⁷³ Marie „Malá“ se narodila dne 24. 11. 1888 ve Zbilidech [dobově psaných jako „Zbilyty“] č. 5 (okr. Jihlava; viz MZA Brno, E 67, kniha 6239, snímek 99 [1888, MN, Zbilidy, FÚ Branišov]). Protože jak její matka Františka, tak i babička Kateřina byly jinde zapisovány jako Malíkové, patrně zde, v zápisu o narození, došlo ke změně (zkomolení) příjmení na Malá – pod tímto příjmením se Marie později také vdávala a takto byla uváděna a v mnoha úředních dokumentech, ovšem zapisovaná je též jako rozená Malíková (např. u narození dcery Františky v r. 1906), či roz. Svobodová (po Martinovi Svobodovi, k němuž se jako k otci hlásila).

Kmotry malé Marie i místo narození ukazují, kdo romské putující teprve patnáctileté matce poskytl pomoc při narození dítěte, kmotry byli porodní bába z Jiřína č. 6 a domkář z Branišova č. 12, dům č. 5 by mohl být místní chudobinec – v r. 1890 jej obývaly tři rodiny (snad každá měla vlastní místnost) – čtyřčlenná rodina

– stejně jako při jejím narození – coby „tulačka, dělnice z Vozandorfu⁹⁷⁴“, tedy zapisující opsál údaje z křestního listu, ač ve skutečnosti byla Mariina matka Františka v době sňatku své nejstarší dcery již provdaná za otce svých dětí, obchodníka s nádobím, Martina Svobodu, a žili se svými nejmladšími šesti dětmi ve stejném městečku, kde se konala svatba, v Novém Rychnově č. 108, tedy v místním tzv. chudobinci⁹⁷⁵). I Adolf Ištvan a jeho manželka Marie byli v den svatby zapsáni jako obchodníci s nádobím a mají uvedené stejné bydliště (N. Rychnov č. 108, a to stejně jako jeden z jejich svědků, Jakub Nespěšný, taktéž obchodník s nádobím).⁹⁷⁶ Dodejme jako zajímavost, že jejich svědek, Jakub Nespěšný (1866–1929),⁹⁷⁷ trhovec a deštníkář, byl starším bratrem Martina Svobody, tedy strýcem Marie a současně též mladší bratr Adolfova strýce – Jana Nespěšného.⁹⁷⁸ Marii bylo tehdy 27 let a Adolfovi 36 let. Již v době

žebráků, dvoučlenná rodina výměnkářů a čtyřčlenná rodina polních nádeníků – jistě tedy nemajetní lidé (MZA Brno, Sč.Op., okr. Havlíčkův Brod, Zbílidy č. 5, snímek 26 -

<https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/11366?image=226101010-000952-000180-000313-000312-01-HB0670-00260.jp2>).

⁹⁷⁴ Evidentně další z názvů pro dnešní Bohusoudov – vznikl pravděpodobně kombinací českého Vosoudov s německým Etmansdorf. V zápise o narození Marie „Malé“ z r. 1888 je matka uvedena jako „Malá Františka, katolička, tulačka, dělnice z Vozandorfu, nemanželská dcera Kateřiny Malé, dělnice z Kenice, Kotlatura Bučská, soudní a politický okres Dačický – příslušná do obce Vozandorfu (Entmansdorf)“ – MZA Brno, E 67, kniha 6239, snímek 99 – zapisující si pravděpodobně neuvědomil, že v záznamu má jednu obec pod třemi různými názvy, a sice Bohusoudov náležící pod Knínice jsou zde jako „Kenice“, „Vozandorf“ a „Entmansdorf“. Je však velmi zajímavé, že zatímco Marie Malá je psaná jako nemanželská dcera nemanželské dcery, jež byla též nemanželskou dceru, její matka Františka byla v r. 1873 v MN uvedena jako manželská dcera (Františka Kopalová) a i její matka (Marie Malíková) byla psaná jako dcera † Jana Malíka – viz MZA Brno, E 67, kniha 15779, snímek 297 [1873, MN, Chlumeck]. Že jde o správně vyhledané osoby, lze doložit prostřednictvím soupisů vosoudovských Romů a také díky do matričních zápisů vloženým poznámkám o pozdějších svatbách pokřtěných osob. Tato diskontinuita v zapisovaných příjmeních je o to zásadnější, že se zjevně na jiná příjmení (než typicky romská) snažily tato ženy odvolat, leč zapisující je opakovaně uváděly jako nemanželské po nejstarší doložitelné předkyni – a tedy s příjmením Malíková.

⁹⁷⁵ Viz např. SOkA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, i.č. 99, karton 12, fol. 4 a Tamtéž, i.č. 98, karton 12, fol. 131.

⁹⁷⁶ SOA Třeboň, FÚ Nový Rychnov, MO, 1883–1917, Kniha 20, snímek 250. Stejně bydliště má Adolf Ištvan uvedené ještě v srpnu 1919 – na dokladu „Demobilisační záznam“ (VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis A. Ištvan nar. 1880).

⁹⁷⁷ Zápis o jeho úmrtí – viz SOA Třeboň, FÚ Pelhřimov, MZ, 1928–1939, Kniha 40A, snímek 27.

⁹⁷⁸ Jan (*1849), Jakub (*1866) a Martin (*1871) – jak dokládají níže uvedené matriční zápisy – měli společnou matku Eleonoru Nespěšnou, provdanou Svobodovou, původem z Otradic u Náměšti nad Oslavou. Je možné, že společného měli otce Josefa Svobodu z Nového Rychnova, ale patrně jen Martin se narodil po svatbě rodičů. Srov. narození Jakuba – MZA Brno, E 67, kniha 7020, snímek 211 [1866, MN, Buková, FÚ Třešť], a narození Martina – MZA Brno, E 167, kniha 6827, snímek 165 [1871, MN, Strachoňovice, FÚ Radkov]. Zvláště druhý matriční zápis je pozoruhodně bohatý na informace – dozvídáme se z něj, s jakými rodinami byli Nespěšní propojeni i v kontaktu. Matka Martina, Eleonora je zapsaná jako dcera Klementa Nespěšného, koňského handlíře, a jeho manželky Rosalie Richterové. Jako kmotři u křtu stáli Wolfgang Ištvan a jeho manželka Marie, oba psáni jako z Kinitz bei Butsh (tedy z Vosoudova). A jak je možné doložit, Wolfgang Ištvan zvaný Bulkan (*1835) je uváděn ve sčítacích operátech (ještě jako svobodný) pro Bohusoudov jak z r. 1869, tak z r. 1880 – viz <https://digi.ceskearchivy.cz/638628/43/1815/1563/25/0>, <https://digi.ceskearchivy.cz/638880/39/1017/2472/100/0>. O jeho manželce se mi nepodařilo zjistit žádné údaje.

Dalším dokladem o spřízněnosti vosoudovských Ištvanů i Malíků s rodinou Nespěšných je sňatek z r. 1898, kdy si Adolfova teta Marie (starší sestra jeho matky Terezie, tedy dcera Josefa Ištvana a Anny Malíkové řečené Panuši) brala v Budči za muže Jana Nespěšného (*1849), jenž byl – jak záznam uvádí - synem téže Eleonory Nespěšné, jednalo se tedy o staršího bratra Jakuba Nespěšného a Martina Svobody – viz [1898, MO, Bohusoudov, FÚ Budeč; dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/2486/207/3362/1476/50/0>]. (Připomeňme, že Eleonora Nespěšná byla zmíněna již výše – coby babička Anny Studené (roz. Nespěšné), manželky Václava Studeného – viz kap. 9.1.8, tedy

svatby měli manželé s jistotou dva syny, Václava (* 1908) a pětíměsíčního Karla (* 1916), Marie navíc i zmíněnou dceru Františku, která však žila u příbuzných ve Vosoudově.⁹⁷⁹ Po válce se jim narodili ještě Eduard (*1919 v Novém Rychnově) a Marie (*1929 ve Vosoudově).

Nový Rychnov se stal rodině A. Ištvana domovem pro celé válečné období. Zde začal v září 1916 jejich nejstarší syn chodit do školy – zapsán nebyl pod jménem Václav, ale Vincent Malík, syn Františky Malíkové. Namísto otce byl uveden jako poručník Martin Svoboda⁹⁸⁰ (patrně jeho děda⁹⁸¹).

9.2.5 Aktivní život A. Ištvana: válka, legie, meziválečné období

Z vojenských záznamů se dozvídáme, že k vojsku byl A. Ištvan povolán na podzim r. 1915 a v listopadu 1916 byl zařazen do válečné zóny (stačil se tedy ještě před odchodem oženit – viz výše), v březnu 1917 byl převelen z ppl. č. 100 do ppl. č. 81 a nejpozději 20. srpna 1917 padl do italského zajetí v bitvě u Sela. Odtud byl převeden na samý jih Itálie, do zajateckého tábora v Padule, kde bylo postupně soustředěno asi 17 500 zajatců (Klípa 1993: 69). A právě v tomto táboře pobýval v době, kdy byla italskou vládou uznána „italská legie“ československých dobrovolců. Vznik této legie byl – na rozdíl od ruských a francouzských – poměrně zdlouhavý. K ratifikaci dohody mezi italskými a československými představiteli došlo až 21. dubna 1918. Ovšem již po předběžném schválení legie mohl probíhat nábor mezi zajatci, k němu docházelo na přelomu března a dubna 1918 (Klípa 1993: 69). Adolf Ištvan se do legií přihlásil patrně bez váhání – hned 12. dubna 1918, svůj vstup stvrdil slavnostním slibem dne 18. dubna 1918⁹⁸², tedy tři dny před oficiální ratifikací vzniku této legie. Pro přesnější představu je vhodné dodat, že legie v Itálii se začaly formovat již v lednu 1917, v říjnu 1917 měly již přes 3 000 mužů a do února 1918 se rozrostly na 9 000 členů. Krátce po prvních úspěšných jednáních (především M. R. Štefánika) s čelními představiteli Itálie (v čele s premiérem a králem) počaly na konci března náborů v zajateckých táborech a tato část legií se během několika týdnů rozrostla na 18 000 mužů (Klípa 1993: 34–39), k nim postupně přibývali ještě další.

Z vojenských záznamů vyplývá, že v rakousko-uherské armádě sloužil A. Ištvan v hodnosti pěšáka v 81. pěším pluku, v kartě legionáře je zmíněno, že byl dvakrát zraněn a také že „jezdí na koni“. Po vstupu do legií byl dne 1. 5. 1918 zařazen jako pěšák k 32. pluku a 3. 11. 1918 byl předán k 33. pluku – oba tyto pluky se účastnily střežení linie na řece Piavě, tedy A. Ištvan se účastnil služby patrně zde. Do nově vzniklého Československa přijížděli italští legionáři v prosinci roku 1918. Kdy a jak se A. Ištvan dostal domů za rodinou, není zaznamenáno. Je možné

spřízněnost přiblížených rodin Ištvanů – bořitovské a vosoudovské – lze doložit díky příbuzenským vazbám.

⁹⁷⁹ Až po válce, s jistotou od r. 1921, žila v domácnosti své matky a jejího manžela, Adolfa Ištvana, ve Vosoudově – viz dále.

⁹⁸⁰ SOKA Pelhřimov, MŠR Nový Rychnov, Matrika žáků 1910-1920, nefoliováno, č. záznamu 2600.

⁹⁸¹ S jistotou byl Martin Svoboda manželem Vincentovy babičky Františky, roz. Malíkové, s velkou pravděpodobností i otcem její prvorozené dcery Marie, roz. Malé, provdané Ištvanové, kterou ovšem nelegitimizoval. Indicií pro otcovství jsou záznamy z meziválečného období, v nichž byla Marie Ištvanová uváděna též jako roz. Svobodová.

⁹⁸² Oba uvedené údaje – viz VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Karta legionáře – A. Ištvan nar. 1880.

se domnívat, že se spolu se svým 33. plukem (jenž se stal součástí 7. praporu) účastnil ještě obsazování Slovenska na přelomu roku 1918/1919 (Solpera: 2014: 32), význam této mise bývá u hodnocení italských legionářů vyzdvihován (např. Michl 2008: 21). Další osobní záznamy ve spise se týkají až demobilizace a propuštění A. Ištvana do civilu. Od 30. července 1919, kdy byl demobilizován, byl A. Ištvan postupně překládán k různým útvarům a v r. 1923 byl převeden do záloh jako vojín.

Za svou službu v Československých legiích byl A. Ištvan také symbolicky oceněn: zaprvé povýšením – jeho nejvyšší dosažená hodnost byla „střelec I. praporu 33. pluku Č. L.“, a zadruhé dvěma oceněními – obdržel „revoluční stužku“ a „ital. stužku za 6 měs. pobyt v poli“.⁹⁸³ Zajímavé je, že zatímco při nástupu do války (1915) je svým civilním povoláním uveden jako „Taglöhner“ (nádeník) a v italském formuláři (vyplněném v r. 1917) jako „comerciante“ (obchodník), v demobilizačním záznamu (12. 8. 1919) je zapsán jako „obuvník“. Že se v poválečné době živil jak výrobou bot, tak i jejich prodejem a obchodováním s nádobím, je zřejmé i z dalších záznamů (v letech 1918–1938 je střídavě zapisován jako „obuvník“, „bačkorář“,⁹⁸⁴ „trhovce“ a „obchodník nádobím“, ovšem též jako „dělník“ – viz dále).

Lze předpokládat, že účast v Československých legiích mnohým vojákům pomohla k jisté poválečné sociální mobilitě, mohli být zapojeni do rekvalifikačních kurzů, zaměstnání ve státních úřadech, vést živnosti např. v podobě trafiky, stavěly se legionářské domky. Tato opatření byla podporována legislativou, státními úřady (KLEG,⁹⁸⁵ od r. 1927 působily Sociální ústav legionářský, Podpůrný fond legionářský při MNO atd. – více viz Michl 2008: 11) i nestátními spolky. V poznámkách o A. Ištvanovi se mi však žádné konkrétní zvýhodnění coby legionáře či snahu úřadů o zajištění jeho živobytí doložit nepodařilo. Nebyl zařazen do kurzu, v němž by se pro některé místo ve státním aparátu či u dráhy zaškolil. Není ani zmínka o jeho případných žádostech o umístění v zaměstnání. V obecních spisech z AO Knínice jsem žádnou stopu po snaze zajistit mu živobytí nenalezla a v jedné knize z AM Nový Rychnov je sice záznam z 21. 7. 1919, že na Zemský inspektorát pro zaopatření práce v Českých Budějovicích „oznamuje se, že zde žádných míst pro legionáře není“,⁹⁸⁶ ovšem tato zmínka nebude patrně souviset s návratem A. Ištvana do civilu (v té době se každý měsíc okresní úřady dotazovaly ve všech obcích, kde je jaké volná pracovní pozice pro umístění vracejících se legionářů, jak vyplývá ze studovaných archiválií). Krátce po návratu A. Ištvana z vojny se jeho rodina stěhovala z Nového Rychnova do Vosoudova. Jednak je o tom v archiváliích Nového Rychnova

⁹⁸³ O oceněních dalších romských legionářů – viz Viková 2018a.

⁹⁸⁴ Výroba papučí ze starých hadrů a vyřazených pneumatik a jejich následný prodej byl zatím popsán pouze u vosoudovských Romů. Jak jsem se dozvěděla při návštěvě Nového Rychnova, do rodiny Svobodových se v říjnu 1943 – již po transportech do KT – přišel Robert Ištvan narozený ve Vosoudově v r. 1908, vnuk Adolfova strýce Václava Ištvana (*1839). Pamětníci narození před válkou mi dosvědčili, že tento pan Ištván ještě po 2. svět. válce tento způsob obživy provozoval: vyráběl papuče a obcházel s nimi vesnice, kde je nabízel. Místní lidé těmto papučím říkali „ištvánky“ (Teréní deník, 25. 7. 2019).

⁹⁸⁵ Kancelář čs. legií při MNO ČR se sídlem v Praze a pobočkami v několika dalších městech působila prakticky celé meziválečné období. Jejím hlavním smyslem bylo dohlížet na uplatňování zákonů a nařízení, které zvýhodňovaly postavení legionářů v republice (např. v přijímání do zaměstnání) a řešit jejich žádosti či potřeby (mj. vydávala legionářské průkazy apod.).

⁹⁸⁶ SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, i.č. 30, kniha 26, j. č. 465.

zachován stručný záznam⁹⁸⁷ a jednak je ve sčítacích operátech pro Vosoudov dne 18. února 1921 rodina zapsána již zde. A. Ištvan je uveden jako obuvník a majitel domu „Vosoudov č. 25“,⁹⁸⁸ v němž kromě manželky a tří synů (Václava, Eduarda a Karla) žily též „teta“ Leonora (v MZ zapsaná jako Eleanora) Malíková (1843–1921⁹⁸⁹) a „schovanka“⁹⁹⁰ Františka Malíková (* 1906).⁹⁹¹ Jak již bylo zmíněno, o pár let později do rodiny Adolfa Ištvana přibyla ještě dcera Marie (* 1929) narozená již ve Vosoudově. Zda v meziválečném období žila rodina stále ve stejném domku, není zcela jisté. Později jsou totiž její příslušníci zapisováni s adresou „Osoudov č. 1“ – je tedy evidentní, že došlo k přečíslování romských domků možná i k jejich nové výstavbě.⁹⁹²

Hledala jsem důvody, proč se rodina po návratu Adolfa Ištvana z války stěhovala z Nového Rychnova do Vosoudova, jaké měla v Novém Rychnově podmínky a jaké podmínky ji naopak čekaly ve Vosoudově. Ač na tyto otázky nemohu zcela jednoznačně odpovědět, je nutné zmínit, že jejímu stěhování předcházelo ve Vosoudově úmrtí Alžběty Malíkové, stařenky, která je ve Sčítacích operátech pro rok 1910 zapsaná jako „babička“ Františky Malíkové (*1906, tedy nejstarší dcery Marie Ištvanové), s níž žila v jedné domácnosti (v domě č. 23).⁹⁹³ V dalším sčítání obyvatel r. 1921 je Františka uvedena jako „schovanka“ již v domě č. 25 (viz výše).

⁹⁸⁷ „Adolf Ištvan [...] odstěhoval se s rodinou 14/12. 1919“, viz SOkA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, i.č. 13, kniha 9.

⁹⁸⁸ Ač v soupise měl dům přiřazeno číslo, stále se jednalo o domek v osadě, kde domy zjevně neměly oficiální číslování; samotná vesnička měla tou dobou čísel 19, od č. 20 se jednalo o domky, popř. domácnosti v kolonii (celkem jich v r. 1920/1921 bylo ve sčítacím operátu uvedeno devět).

⁹⁸⁹ Úmrtí E. Malíkové – viz SOA Třeboň, Matrika Budeč, MZ, 1873–1924, Snímek 106.

⁹⁹⁰ Resp. již zmíněná nejstarší dcera Marie Ištvanové, manželky A. Ištvana. Zápis o jejím narození je v dosud „živé matrice“ uložené na Matričním úřadě v Dačicích, během pátrání zde jsem ověřila, že matkou Františky byla skutečně Marie nar. 24. 11. 1888 (tedy později manželka Adolfa Ištvana), otec uveden není (Terénní deník ze dne 30. 11. 2017).

⁹⁹¹ SOA Třeboň, SOkA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, r. 1921, okr. Dačice, Bohusoudov č. 25, i.č. 2132, s. 7, snímek 49. Dostupné z: <https://digi.ceskearchivy.cz/637934/49/1135/2889/100/0>

⁹⁹² Dům Bohusoudov č. 1 dodnes stojí, a to uprostřed obce, a místní jej ještě dnes nazývají „hájenkou“. Jistě ovšem nešlo o adresu Adolfa Ištvana – v soupisech romských obyvatel obce jsou jejich domky v kolonii označeny svou vlastní paralelní číselnou řadou 1 až 16 (spis z r. 1942), zatímco ve starších dokumentech byly domky číslovány mezi číslem 19 až 27 (jako např. ve Sč.Op. pro r. 1921). Je tedy evidentní, že během dvacátých a třicátých let se počet domků (či domácností) zdvojnásobil. Také je zřejmé, že domky v romské kolonii měly dvoje (v obou případech patrně neoficiální) číslování. Je možné, že jednou je domek A. Ištvana označen číslem 25, ale jindy je označen jako „Osoudov – Cikánský tábor č. 1“, ale stejně tak je možné, že se A. Ištvan stěhoval do nového domku, který mohl postavit např. hned na kraji obce. Žádný záznam jsem však o nové výstavbě nenalezla, proto se jedná jen o jednu z možností, které bude ještě třeba zjistit. Je možné se opřít ještě o další soupisy – dle seznamu z r. 1932 bylo domků již 12 a vedle nich mělo stát ještě několik obytných vozů (SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 11, kniha, nefoliováno, Seznam osob chudinské péče). Ve stejné době jsou ovšem v matričních zápisech všichni obyvatelé romské části Vosoudova zapisováni s bydlištěm „bouda u lesa“ (viz např. SOA Třeboň, FÚ Budeč, MO, Kniha 9A, 1900–1939, snímek 130, zde i podpis A. Ištvana), čísla domků začal do matrik zapisovat pan farář, Metod Švéda, až na konci 30. let, ovšem stále uváděl ona původní – vyšší čísla (nad 19). Přitom ve stejné době si učitelé ve škole v Horní Slatině (kde náboženství vyučoval právě farář M. Švéda), zapisovali adresy romských dětí z Vosoudova s čísly domů nižšími – od 1. Zdá se tedy, že číslování domků nebylo ani na konci existence kolonie ustálené a jednotné.

⁹⁹³ Jakým způsobem byla Alžběta Malíková příbuzná s Marií a Adolfem Ištvanovými, nevím. Jistě nebyla matkou Marie, tou byla Františka v té době Svobodová. Mohla být ovšem matkou Františčina otce, který ovšem nebyl v zápisu o jejím narození uveden.

Protože teta Eleonora, která s nimi žila v domácnosti, téhož roku zemřela, zdá se, že jedním z důvodů, proč rodina žila již trvaleji ve Vosoudově, mohla být potřeba postarat se o (možná již nemocnou či nemohoucí) tetu a dospívající (tehdy 14letou Františku).

Do meziválečného období spadá i narození prvních vnoučat manželů Ištvanových. Zatím se podařilo dohledat šest dětí nejstarší Františky (* 1906) a tři děti Vincenta Svobody (dříve Václava/Vincenta Malíka), další dva vnuci, synové nejmladšího Eduarda, se narodili již za Protektorátu, v letech 1941 a 1942.⁹⁹⁴

A. Ištvan se v meziválečném období živil oficiálně jako výrobce obuvi/ „bačkor“ / „papučí“ a obchodník (prodával na trzích nádobí a po domácku vyrobené bačkory), ač tato živnost byla psána na jeho manželku, Marii Ištvanovou. V knize vydaných živností na okresním úřadě Dačice byla v letech 1896–1940 schválena živnost vosoudovským Romům pouze sedmkrát, z toho dvakrát Marii Ištvanové, manželce A. Ištvana. Podruhé si o koncesi požádala 19. 2. 1925, uznána jí byla 30. 3. 1925 na „prodej kamenného, hliněného kuchyňského nádobí a soukenných papučů v místě jakož i na výročních trzích a poutích“ a tato živnost jí byla ponechána (zrušena byla až 23. 9. 1948 – tedy více jak čtyři roky poté, co se stala obětí holokaustu a zahynula v KT).⁹⁹⁵

Ač manželé měli v meziválečném období povolenu tuto živnost, je jisté, že se rodině nedařilo zajistit si uspokojivě (a legálně) základní potřeby. Jednak byla domácnost Adolfa Ištvana (dle knícnické úřední knihy z r. 1932) zahrnuta mezi chudé rodiny, které vyžadují sociální pomoc (včetně hrazení případných zdravotnických poplatků),⁹⁹⁶ jednak je její tíživá situace zjevná i z několika záznamů trestů. K majetkové protiprávní činnosti se uchýloval převážně otec rodiny, Adolf Ištvan, nejstarší (resp. manželčina) dcera Františka a nejstarší syn, v těchto záznamech již uváděný většinou jako Vincent (popř. Čeněk) (a nikoliv svým původním jménem Václav) a postupně zcela zásadně jako Svoboda (nikoliv původním Malík, ani novým Ištvan – novým jménem matky).⁹⁹⁷ Většinou se jednalo o drobné krádeže s trestem 1 den až 1 týden vězení, ovšem Adolf Ištvan byl v r. 1925 za opakovanou krádež odsouzen Jihlavským krajským soudem dokonce k deseti měsícům těžkého žaláře.⁹⁹⁸ Zajímavé je, že navzdory uvedeným trestům nebyl A. Ištvanovi zrušen status legionáře.⁹⁹⁹

⁹⁹⁴ Jména a data narození dětí lze odvodit ze soupisů rodin, jejich nástupu do školy a především z jejich soupisů coby vězňů KT v AIIB (či CT II – Hodonín).

⁹⁹⁵ SOKA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, i.č. 98, záznam Kynice č. 17.

⁹⁹⁶ SOKA Jihlava, AO Knínice, i.č. 11 – zde má A. Ištvan pořadové číslo 1

⁹⁹⁷ SOKA Jihlava, AO Knínice, i.č. 29, karton č. 1, Trestní listky, nefol. Zda za změnou jména i příjmení stála pouze potřeba odlišit od sebe více Václavů, není jasné. Je ovšem pravda, že když nastoupil do školy v Novém Rychnově, zapsal si jej učitel do třídní knihy rovnou jako Svobodu a jako poručníka napsal jeho dědu, Martina Svobodu (Adolf Ištvan, manžel jeho matky, tedy jeho otčím, byl zatím narukovaný ve válce, tedy ani nemohl být tím, kdo by ho vychovával).

⁹⁹⁸ MZA Brno, C 47 Krajský soud Jihlava, soudní rejstříky, III. manipulace, kn. č. 121, 122 a 147. Spisy se nedochovaly.

⁹⁹⁹ Jiní legionáři měli za spáchání podobných činů krom obvyklých trestů (vězení a dočasné zbavení volebního práva) i trest speciální: zrušení statusu legionáře (např. VÚA-VHA Praha, fond KLEG, Osobní spis legionáře – Murka František, nar. 18. 11. 1893). Ke zbavení statusu legionáře došlo na základě § 15 zákona 282/1919, který jmenuje jako jeden z důvodů pro zrušení legionářských výhod legionáři jeho odsouzení. Současně upravuje

Na jedné straně si můžeme klást otázku, zda se jako sice pravděpodobně gramotný legionář, ale bez ukončeného základního vzdělání, mohl A. Ištvan ucházet o zaměstnání ve státních službách. Na druhé straně je z analyzovaných záznamů o jeho životě patrné, že se snažil, byť ne zcela úspěšně, živit svou rodinu legálně – a to nejen jako trhovce a výrobce bačkor. Jednak pamětnice M. Bánovičová zmiňovala sběr lesních plodů a donášky dříví, za které byli Romové svými neromskými sousedy odměňováni drobným obnosem nebo potřebnými potravinami,¹⁰⁰⁰ zároveň měli romští osadníci před válkou také vlastní drobná hospodářství (většinou chov drůbeže). Dozvídáme se o nich v protokolech o trestech, kde je v srpnu 1939 zapsáno několik podobných obvinění, jedno z nich na jméno A. Ištvana se zněním: „jeho slepice činily škodu na polích občanů osoudovských“. Na téže straně je zapsána i výpověď obviněného: „Slepice moje žádné škody neučinily (mám 2 a 2 kuřata). Před mým stavením jsou pole nepoškozeny, což jejich vlastníci sami prohlásili,“ a podepsán je vlastnoručně Adolf Ištvan.¹⁰⁰¹ Způsob života v romské kolonii v meziválečném období si můžeme představit i díky záznamům v pokladní knize chudinského fondu, z nějž vyplývá, že někteří Romové – majitelé vozu a koně – zajišťovali pro vesnici odvoz chudých nemocných do nemocnice.¹⁰⁰² Z porovnání záznamů vyplývá, že pokud dopravu hradila obec neromským sousedům, platila 60-150 Kč a pokud Čs. červenému kříži (sanitce), platila dokonce 150–250 Kč, ovšem romským dopravcům platila jen 15–60 Kč.¹⁰⁰³ Z uvedených částek se zdá, že bylo pro obec výhodné, když dopravu zajišťovali romští sousedé, protože náklady na chudé se jí tím snížily. A. Ištvan sice mezi dopravci (příjemci peněz) nefiguruje, ale opakovaně je v pokladní knize uvedena odměna za dopravu vyplacená Marii Ištvanové (mohlo se jednat o jeho manželku, ačkoliv v romské kolonii byly téhož jména aspoň dvě). Z nastíněných způsobů obživy je zřejmé, že se A. Ištvanovi dařilo jakž takž přežít, ale nikoliv zbohatnout, zajistit si jistý stálý příjem, či získat nějaký nadbytek. Během studia fondu archivu obce si uvědomuji, jak byl život venkovské chudiny velice nejistý, neb závislý na momentální úrodě a štědrosti bohatších hospodářů i finanční situaci obce.

Nalezené dopisy – korespondence A. Ištvana s Kleg, s prezidentskou kanceláří

Jedinými přímými doklady svědčícími o snaze A. Ištvana zlepšit svou situaci skrze využití své legionářské minulosti jsou jeho vlastní dopisy uložené v legionářském spise „Adolf Ištvan.

způsob provedení: „Zánik práva [...] budiž poznamenán v seznamu průkazů § 7. a vydaný průkaz budiž majiteli odebrán“ (viz zákon 282/1919, § 15 – dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-asp/?Id=1363&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [22. 8. 2022]).

¹⁰⁰⁰ Terénní deník ze dne 18. 9. 2018.

¹⁰⁰¹ SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 29, karton č. 1, Trestní lístek z 15. 8. 1944, nefol.

¹⁰⁰² SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 63, Kniha – Pokladní deník chudin. fondu 1911-1949.

¹⁰⁰³ Z uvedených záznamů nevyplývá, zda romští a neromští sousedé měli podobné či různé náklady, zda neromští dopravci poskytovali odvoz autem, který mohl být nákladnější (o pohonné hmoty či o mýtné). Není tedy možné ze zjištěných poznatků nařknout obec, že romské dopravce obírala o odměnu, resp. že bohatším dávala více a chudším méně. Je ale pravděpodobné, že pro obec byla doprava nemocného do nemocnice romským dopravcem výhodnější, a proto není divu, že se tento způsob dopravy vyskytoval s přibývajícimi roky častěji. A stejně tak i pro romské sousedy mohla být tato příležitost možným (být asi ne příliš výnosným) přivýdělkem.

nar. 1880¹⁰⁰⁴ a týkající se již zmíněných pojistek, jež měly být italským legionářům (kteří si je uzavřeli) za určitých podmínek proplaceny,¹⁰⁰⁵ a dále záznamy o dopisech – žádostech o podporu – zaslaných na prezidentskou kancelář.¹⁰⁰⁶

Kolik podobných žádostí A. Ištvan během meziválečného období odeslal, se dnes již asi nedozvíme. Nevíme, zda také žádal o zaměstnání ve státních službách či jako obecní sluha. Nalezeny byly zatím jen tyto jeho žádosti či záznamy o nich (řazeno časově – datum značí den, kdy byl dopis napsán, a pokud nebylo uvedeno, je datum dnem doručení žádosti):

- 3. 7. 1923 – žádost o proplacení pojistek – zasláno do kanceláře KLEG,
- 14. 3. 1928 – žádost o podporu zasláná do Kanceláře prezidenta republiky (dále jen KPR),¹⁰⁰⁷
- 28. 12. 1933 – žádost o podporu zasláná tamtéž,
- 10. 3. 1934 – žádost o podporu zasláná tamtéž,
- 23. 12. 1935 – opět žádost o podporu zasláná na KPR a
- 19. 11. 1936 – žádost o proplacení pojistek zasláná na KLEG.¹⁰⁰⁸

Co přesně stálo v dopisech na KPR, nevíme, v knihách příchozí i odchozí pošty je pouze záznam, že se KPR dotazovala patrně na „zachovalost“ A. Ištvana na okresním úřadu v Dačicích.¹⁰⁰⁹ Reference z Dačic byly, zdá se, příznivé, neboť dne 20. 3. 1934 byl na obecní úřad v Knínicích doručen z Okresního úřadu v Dačicích obnos 50 Kč jako „dar prezidenta republiky“ na oděv „pro dítky Adolfa Ištvana“.¹⁰¹⁰ Po přijetí 50 Kč obcí Knínice následuje v Pokladním deníku záznam, že byl obnos odevzdán (patrně krejčímu): „Karáskovi Ant. – Knínice: na účet za prádlo pro dítky Ad. Ištvana – 50 Kč“.¹⁰¹¹

V obou dopisech zaslaných na KLEG tento bývalý italský legionář žádal o proplacení pojistky s osobním zdůvodněním. Starší je psán rukou, novější na stroji (vlastnoručně je v něm pouze podpis). Ač z několika archivních dokumentů vyplývá, že Adolf Ištvan uměl číst i psát,¹⁰¹² nelze tvrdit, že se v dopise z roku 1923 nalézá jeho rukopis: písmo neodpovídá jeho předchozím podpisům (dopis včetně podpisu je psán více ležatým písmem a v psaní cvičenou rukou,

¹⁰⁰⁴ VÚA-VHA Praha, KLEG, osobní leg. spis Adolfa Ištvana nar. 1880, nefoliováno; karta legionáře.

¹⁰⁰⁵ O životních pojistkách romských legionářů více viz Viková 2018b.

¹⁰⁰⁶ AKPR Pražský Hrad, (v r. 1944 skartovaný) spis M 31050/35, který obsahoval dokumenty z let 1928–1935. Jednotlivé záznamy o předchozích žádostech se nacházejí pod ev. čísly M 8438/28, M 29825/33 a M 8482/34.

¹⁰⁰⁷ V r. 1928 v záznamu o odpovědi byl A. Ištvan zapsán jako „dělník“. Jak píše i C. Nečas, převážná část Romů z Vosoudova se již před 1. svět. v. živila jako námezdní dělníci především v lese a na cestách, dívky pak jako pomocnice v domácnosti (Nečas 2005b: 75–76).

¹⁰⁰⁸ V osobním spise A. Ištvana (VÚA-VHA Praha, fond KLEG) se nachází složka vložená sem v r. 1936 (na MNO, odboru „KLEG, oddělení S-6“ vedená pod čj. 58446) nazvaná „Ištvan Adolf, ital. pojistka“.

¹⁰⁰⁹ Celý záznam zní: „okr. pol. spr. Dačice – Adolf Ištvan, leg., podp. vyšetř.“ (AKPR, záznam čj. M 29825/33 z 28. 12. 1933, odpověď z Dačic byla evidována dne 10. 3. 1934 pod čj. M 8482/34).

¹⁰¹⁰ SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 63, fol. 34.

¹⁰¹¹ Tamtéž.

¹⁰¹² Kdyby psát neuměl, bylo by to uvedeno v jeho osobním spise – u jeho podpisu není uvedeno, že by jej podepsal někdo jiný (jak tomu v takových případech bývá), dále ve Sč.op. z roku 1921 je přímo u jeho jména i jména jeho manželky, syna Václava a schovanky v kolonce „Znalost čtení a psaní“ poznamenáno „čísti a psátí“ (zatímco u dětí mladších 6 let a u tety Leonory Malíkové, nar. 1851, je políčko proškrtnuto) – viz SOA Třeboň, SOkA Jindřichův Hradec, Sčítání lidu, Bohusoudov, 1921, i.č. 2132, snímek 49.

zatímco podpisy na smlouvě při vstupu do legií z roku 1918, stejně jako další podpisy nalezené v MN, v MO či v policejních protokolech, jsou psány kostrbatým písmem, jako by svůj podpis psal pomalu). V několika matričních záznamech je (coby kmotr či svědek) podepsán dokonce jen třemi křížky. Tato skutečnost ovšem může svědčit i o přístupu zapisujícího, faráře M. Švédy, k některým obyvatelům kolonie, u nichž předpokládal, že psát neumí. Vzhledem k uvedeným skutečnostem se přikláním k variantě, že mu v sepsání dopisů někdo pomáhal.

Nepochybně však můžeme oba dopisy považovat za vyjádření vlastní intence romského žadatele. Pro vzácnost těchto dokumentů znění dopisů přepisuji doslova. Dopis č. 1 – žádost A. Ištvana o proplacení pojistky z roku 1923:

„P.T.

Kancelář Čs . Legií v Praze

Dovoluji si Vám tímto oznámiti, že mám co legionář od Italské vlády pojistky

1. na 1000 Lir a druhou na 500 Lir, byl jsem u 33. Legii v Itálii od roku 1919¹⁰¹³

až do převratu, a ony pojistky nám byly dány za doby služby při Legii, a ony

pojistky mají nám býti vyplaceny, a jelikož jsem teď nedůživý a nemohu pracovati

a mám 4. nezaopatřené děti, tak dovoluji se laskavě tázati, zda-li by ony pojistky

mě teď mohly býti vyplaceny a zároveň prosím o sdělení, kde se mám o peníze

za ony pojistky hlásiti, neb teď nacházím se v těžké finanční krizi a peněz nutně

potřebuji, tak prosím o laskavé brzké sdělení, kde se mám o vše hlásiti.

S úctou a bratrským pozdravem

Adolf Ištvan, Vosoudov u Budče, Morava

[přiloženy jsou] 1 známka na odpověď a obálka“

Co se týče čtyř zmíněných dětí, patrně měl na mysli Václava (= Vincenta, resp. Čeňka), Karla, Eduarda a také Františku, nejstarší dceru manželky Marie. Na tento dopis přišla A. Ištvanovi patrně krátká odpověď, jejíž koncept se ve složce nachází: „Br. Ištvan Adolf, Vosoudov u Budče, Morava// Ku Tvému dopisu sdělujeme, že italské pojistky jsou splatny po dožití 30 let ode dne vydání, tj. r. 1948, neb v případě úmrtí pozůstalým. S...“ Na konceptu je uvedena poznámka: „známku a obálku má“, z čehož lze vyvodit obeznámenost A. Ištvana (resp. jeho pomocníka) s podmínkami korespondence s KLEG (tazatel musel ke svému dotazu připojit i obálku se známkou). Pro srovnání také druhou žádost A. Ištvana – psanou již na stroji, a to o dvanáct let později – uvádím zde v plném znění.

Dopis č. 2 – žádost A. Ištvana o proplacení pojistky z roku 1936 (viz obr. č. 33):

„V Osoudově dne 19. 11. 1936

P.T.

Podepsaný bývalý italský legionář Adolf Ištvan, t.č. bytem Knínice, okres Dačice,

pošta Budeč prosím tamní úřad o následující sdělení.

V roce 1918 obdržel jsem od Italského krále za vykonané válečné služby dvě životní

pojistky, a to číslo 6105 na 500 Lír a číslo 8802 na 1.000 Lír vydané v Římě

¹⁰¹³ Správně měl být uveden rok 1918.

dne 1. ledna 1918.

Tyto pojistky mají být splatny asi po 18 letech.

V důsledku toho prosím tamní kancelář čs. legií o sdělení zda uvedené pojistky dostanu vyplaceny, neb co mám podniknouti, abych je dostal vyplatit.

Za prokázanou službu předem děkuji a znamenám se

Adolf Ištvan

Knínice, pošta Budeč, okres Dačice“

V tomto druhém dopise již legionář nepopisuje aktuální situaci své rodiny. Zda si chybně zapamatoval nebo přečetl údaje z prvního dopisu, kde se kromě lhůty 30 let psalo též o roce 1948, nebo zda šlo o vědomý pokus domoci se v r. 1918 přislíbených peněz, dnes již zjistit nelze. Podobných žádostí dostávali „na KLEGu“ evidentně hodně, což se odráží i v neosobní (předtištěné a jen jménem a adresou tazatele vyplněné) univerzální odpovědi – viz Obr. 34. Z jejího znění je patrné, jaké další otázky legionáři očekávající proplacení pojistek pokládali (mezi odpověďmi zaznívá: pojistky nelze prodat, zálohy ani půjčky se na ně neposkytují, ale též instrukce, jak postupovat v případě úmrtí držitele pojistek).

Jistě nejen vlivem událostí 2. světové války obě pojistky zůstaly neproplaceny. Problémy s plněním příslibů od italské vlády nastaly již v meziválečném období, kdy KLEG zasílal pouze „zálohové vyplácení“, a to ze státního rozpočtu ČSR. Na dotaz, zda existuje registr vyplácení, z něž by se dalo zjistit, kolik pojistek bylo vyplaceno a kolik ne, jsem dostala zamítavou odpověď. Ovšem jak píše I. Šedivý, ve zprávách o činnosti KLEG za jednotlivá období existují tyto souhrnné údaje: „Do konce roku 1923 bylo vyplaceno 737 pojistek ve výši 1 231 619,81 Kč, v roce 1925 bylo vyplaceno 91 pojistek v úhrnné částce 76 877,35 Kč“ (Šedivý 2002: 174). Že se Adolf Ištvan vyplacení svých pojistek nedočkal, je zřejmé. Namísto očekávané odměny se stal obětí rasové persekuce. Není ani doklad o tom, že by se o pojistky hlásil někdo z potomků. Zde předložené dopisy dokládají snahu Adolfa Ištvana využít svého statusu legionáře a současně zůstávají ve spisech jako připomínka nenaplněného očekávání žadatele, že dojde ke zlepšení jeho dost obtížné situace. Naopak pomoc prezidentské kanceláře, která jeho dětem přinesla nové oblečení, mohla mít jistý symbolický význam – prezidentská kancelář tímto aktem potvrdila platnost legionářského statusu A. Ištvana. Podotýkám, že A. Ištvan nebyl jediným romským legionářem, který očekával zlepšení své situace díky vyplacení italské životní pojistky. Podobné žádosti zasílal i Štěpán Holomek (1898 Kunovice, †1943/44 v AII B),¹⁰¹⁴ jenž ve svém třetím dopise žádajícím o proplacení, zaslaném na MNO, píše o své obtížné situaci a argumentuje: „za takové věci, které trpím pro budoucí pokolení i pro Vás, nemůžu být chudásem“.¹⁰¹⁵ Z jeho formulace vyplývá, že se před úřady prezentoval jako oběť, poškozený, a to vlivem svého bojového nasazení v Československých legiích (neb následkem válečných zranění nemohl pracovat), a sice pro budoucnost společnosti: tím, že se zapojil do legií, pomohl vybojovat společenskou změnu, aby se dalším pokolením žilo lépe. Bohužel, ani jemu

¹⁰¹⁴ Viz https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=96919 [24. 8. 2022].

¹⁰¹⁵ VÚA-VHA Praha, KLEG, Osobní leg. spis, Holomek Štěpán nar. 1. 6. 1898; karta legionáře.

KLEG nepomohla, i tento legionář byl odveden do KT v AIIB – zapsán je pod č. Z-1070 (Nečas 1992: 85) a ani on věznění nepřežil (datum a místo úmrtí mi však nejsou dosud známé).

Sociální zařazení

Na začátku výzkumu jsem si kladla otázku, jaké postavení měl v meziválečném období „cikánský legionář“. Očekávala jsem, že se v archiváliích ve fondu obce Knínice nalezne více zmínek o legionářském statusu Adolfa Ištvanu. Archivním bádáním se sice podařilo doložit, že o jeho legionářském působení lidé v obci věděli, ale v zápisech o něm (a patrně i v jednání s ním) se to nijak zvlášť neprojevovalo. Prakticky žádný ze záznamů, které ho zmiňují, neobsahuje žádné indicie poukazující na status legionáře, a už vůbec nesvědčí o jakémkoliv výlučném postavení. Jeho výlučnost je dána snad jedině tím, že jako obyvatel možná prvního domku od vesnice (resp. domku s nejnižším číslem) bývá uváděn v soupisech „cikánů z Osoudova“ – buď on, nebo jeho manželka – na prvním místě.

Můžeme se domnívat, že byl legionářský status A. Ištvanu probírán např. ve chvíli, kdy obec obdržela z prezidentské kanceláře peníze na ošacení jeho dětí. V zápise v pokladním deníku se sice nepíše, že je tento dar spojen s jeho legionářským statutem, ale protože A. Ištvan žádal o podporu coby legionář, z prezidentské kanceláře byla dotazována jeho zachovalost a následně mu byla odeslána částka, v průvodních dopisech byl patrně důvod daru zmíněn, čímž mohl být jeho legionářský status symbolicky potvrzen. Zatím jediným dokladem povědomí lokálních úřadů (resp. zaznamenávajících úředníků) o legionářské minulosti Adolfa Ištvanu je zmínka z r. 1946, kde v záznamu o vydaném potvrzení, že v KT zemřela Františka Ištvanová, * 1906, je tato zemřelá uvedena jako dcera matky: „Marie Ištvanová vulgo legionářka“¹⁰¹⁶. Přízvisko „legionářka“ (coby manželka legionáře) mělo s velkou pravděpodobností pouze rozlišovací funkci (Marie Ištvanová bylo jedním z nejčastějších ženských jmen ve vosoudovské kolonii), tedy sloužilo pro jednoznačnou identifikaci. Zatímco Marie Ištvanová, manželka Adolfa Ištvanu, je zde označena přízviskem „legionářka“, jiná Marie Ištvanová, * 1869, která přišla o jednu nohu, bývá v úředních záznamech označována jako „chromá Mářa“¹⁰¹⁷.

Z prozkoumaných archiválií dále vyplývá, že status legionáře se nijak neprojevil na tom, že byl Adolf Ištvan automaticky a jaksi kontinuálně zahrnován do soupisů „cikánů“ (jak již před 1. svět. válkou, tak i v meziválečném období a také na začátku 2. svět. války), tedy to znamená že i před,¹⁰¹⁸ i po přijetí zákona č. 117/1927 „o potulných cikánech“. Z vosoudovských Romů obdržel „cikánskou legitimaci“ mezi prvními.¹⁰¹⁹ Nenacházím žádnou zmínku o tom, že by se jakkoliv on sám nebo někdo z jeho dětí v meziválečném období snažili úřední nálepky

¹⁰¹⁶ SOKA Jihlava, AO Knínice, i.č. 8, Kniha vydaných domovských listů, pracovních a služebních knížek 1907-1948, s. 49, č. 31/1946.

¹⁰¹⁷ Např. Trestní list vystavený r. 1933 v Dačicích pod č. 95/33, uložen SOKA Jihlava, AO Knínice, i.č. 29, karton 1, nefol.

¹⁰¹⁸ Viz již zmíněný soupis „Cikánů“ z r. 1909 (MZA Brno, B14, fascikl 7908, fol. 403).

¹⁰¹⁹ SOKA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, i.č. 60, Evidence cikánských legitimací.

„potulných cikánů“ zbavit a podali žádost o vymazání z evidence. Zatím se mi nepodařilo zjistit, jak se z registru „potulných cikánů“ vymanili členové rodiny Martina a Františky Svobodových z Nového Rychnova (tedy rodiče a sourozenci Marie Ištvanové, manželky A. Ištvana). Ač jsou všichni členové této rodiny Svobodů uvedeni v „Seznamu do Čech příslušných Cikánů“¹⁰²⁰ z roku 1924, patrně nikdo z nich se nedostal do transportu do KT a ani do jednoho z protektorátních „cikánských táborů“. I po 2. svět. válce žili někteří z nich mezi obyvateli městečka, neb mezi založenými domovskými listy a dalšími archiváliemi jsou k nalezení dokumenty vystavené i po r. 1945 na jména některých příslušníků této rodiny. Např. Josefu Svobodovi (* 1903 v Černovicích), bratru Marie Ištvanové (manželky Adolfa Ištvana), byl v Novém Rychnově vystaven domovský list v červnu 1945, na něm má zaměstnání „obchodník“, později opravené na „školník“.¹⁰²¹ V tuto chvíli je možné pouze konstatovat, že početné (ale ve městečku pravděpodobně jediné dříve kočovné a původem – aspoň částečně – romské) rodině Martina Svobody se podařilo z evidence „cikánů“, a tedy i téměř jistého odsunu do KT vymanit. Je ovšem možné, že nebyli držiteli „cikánských“ legitimací a že se postupně věnovali místním nádenickým zaměstnáním. Adolf Ištvan se svou poměrně méně početnou rodinou ve větší „cikánské kolonii“ náležící k malé obci byl však do kategorie „cikánů“ zahrnován bez přestání. Pro hlubší analýzu rozdílů a pro poznání mechanismů, které ochránily rodinu M. Svobody před zahrnutím do soupisu „cikánů“ v r. 1942 či před deportací, by bylo třeba nalézt relevantní archiválie (pokud se zachovaly) z Nového Rychnova.

9.2.6 Rodina A. Ištvana za války

O genocidě vosoudovských Romů za druhé světové války píše podrobně C. Nečas ve svých studiích i monografii (Nečas 2000a; 2004a; 2005b: 73–82) a částečně je jí věnovaná diplomová práce (Havlík 2013). Proto zde shrnuji pouze základní fakta a doplňuji zjištění týkající se Adolfa Ištvana a jeho rodiny. V roce 1930 žilo ve Vosoudově dle sčítání 63 Romů (dle Nečas 2000a: 75), v roce 1942 je v soupise, jenž neuvádí děti mladší 15 let, a naopak uvádí dvě již zemřelé osoby, 53 osob.¹⁰²² C. Nečas uvádí soupis, z něž vyplývá, že z vosoudovských Romů bylo do táborů („cikánských“ či KT) odvečeno 57 osob, z nich tři zemřeli v Hodoníně u Kunštátu, 42 v AIB (Nečas 2000a: 220-221). M. Havlík tento výčet obětí nacistické genocidy upravuje tím, že uvádí pět dalších mužů, kteří byli vězněni patrně již v r. 1941 v KT Auschwitz I, kde všichni zemřeli (Havlík 2013: 95). Mým bádáním o rodině A. Ištvana je soupis zavražděných rozšířený o další oběť. Jedná se o legionářova nejstaršího syna, Vincenta (Čeňka) Svobodu (viz dále), jehož ani jeden z citovaných autorů neuvádí – zda i on měl být deportován již v r. 1941, nevím. Zatím tedy víme o 51 obětech nacistické genocidy Romů, kteří byli před válkou obyvateli této vesnice. Je ovšem možné, že další příslušníci obce byli zavražděni ze stejných důvodů, ovšem patrně jako nerezidenti (před deportací pobývali v jiné obci a nebyli uvedeni v obecním

¹⁰²⁰ SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, i.č. 853, karton 321, Seznam, s. 68-69. Datování soupisu rokem 1924 je uvedeno dle poznámky na jeho kopii uložené v NA ČR, fond MV ČR, k. 1318, fol. 265.

¹⁰²¹ SOKA Pelhřimov, AM Nový Rychnov, i.č. 47, karton 3, fol. 197.

¹⁰²² SOKA Jihlava, AO Knínice, i.č. 32, karton 2, Evidenční seznam cikánů 1942, nefol.

soupisu), stejně tak je možné, že s vosoudovskými Romy byl odtud odvezen některý příslušník jiné obce (návštěvník), který zde nebyl evidován. Považuji tedy za potřebné dál pátrat po záznamech dalších zmizelých osob, které neprošly táborem AIB (a mohly zemřít např. během transportů či na celách), aby se na žádnou z obětí holokaustu Romů nezapomnělo a seznam zemřelých byl pro pietní účely, pokud možno, kompletní.

Persekuce vosoudovských Romů (týkající se i rodiny A. Ištvan) započala v červnu 1941 tím, že čtveřice z nich byla deportována na práci do pracovního tábora v Hodoníně u Kunštátu. Mělo jít o muže, kteří tou dobou neměli trvalý pracovní poměr. Byl mezi nimi i Eduard Ištvan, syn Adolfa a Marie Ištvanových, ovšem po tříměsíčním pracovním pobytu zde byl, stejně jako ostatní tři, propuštěn (Nečas 2005b: 80). Koncem téhož roku mělo být pět zmíněných mužů – vosoudovských Romů – odvečeno do Auschwitz I (kým, odkud a na čí příkaz, zatím nebylo zjištěno). V. Havlík uvádí, že mezi červnem až říjnem 1942 v tomto KT všichni zemřeli (Havlík 2013: 95). Nezmiňuje ovšem Vinzenta Svobodu,¹⁰²³ kdy sem byl deportován, mi není doposud známo,¹⁰²⁴ ovšem lze dohledat, že se z KT Auschwitz dostal do transportu do KT Mauthausen.¹⁰²⁵

Údaj, kdy sem byla pětice vosoudovských romských mužů dovlečena, jsem dosud nenalezla. Záhadou je V. Havlíkem uváděný údaj 1941 – je totiž možné doložit, že se V. Svoboda měl ve Vosoudově nacházet ještě okolo 28. 2. 1942, kdy bylo ve škole vydáno pololetní vysvědčení jeho nejstarší dcery Boženy (Vlastimily) Malíkové: na něm je vlastnoruční podpis „Čeněk Svoboda“.¹⁰²⁶ Z vysvědčení – které po vyplnění druhého pololetí zůstalo nevyzvednuté, a proto bylo archivováno – vyplývá, že ve druhém pololetí se prudce zvýšila neomluvená absence dcery Boženy (patrně jako nejstarší dcera, * 1930, musela po transportu otce do KT pomáhat své matce, která měla ještě dvě malé děti a musela se nyní postarat o obživu rodiny).

V. Svoboda je zatím jediný z celé rodiny, jehož podoběnka je k dispozici, a to z táborové evidence (viz Obr. 40).¹⁰²⁷ Zemřel dne 7. 8. 1942 v KT Mauthausen,¹⁰²⁸ kam byl transportován

¹⁰²³ Vězněn zde byl pod č. 33801, viz

https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=224054 [26. 8. 2022].

¹⁰²⁴ Je ovšem možné předpokládat, že pokud byl dopadem mimo svou obec spolu s dalšími Romy, mohli být obviněni za nepovolené kočování a odsouzeni k uvěznění. A pokud by se dostali do vězení v Brně, je známo, že odtud bylo mnoho vězňů včetně Romů transportováno do KT v Auschwitz I. C. Nečas píše o několika takových transportech Romů (i neromských odsouzených) vězněných v brněnském vězení nebo v místní donucovací pracovně, k nimž došlo v letech 1941–44 (2005: 257-260).

¹⁰²⁵ Viz <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/1791242?s=svoboda%20vincent&t=2268938&p=0> [22. 9. 2022]. V táborových dokumentech má uveden rok narození 1909.

¹⁰²⁶ SOka Jindřichův Hradec, fond ZDŠ Horní Slatina, katalog 1941–1942, 1. tř.

¹⁰²⁷ O transportech Romů do KT Auschwitz I. (tedy těch, kteří neobdrželi táborové číslo začínající Z-, neb se nedostali do tzv. Zigeunerlager, ale zůstali přímo v hlavním táboře v Auschwitz, aby zde buď brzy zemřeli (většina starých osob), nebo byli odesláni za prací jinam, píše na základě evidence těchto transportů ve fondu Kriminální policie Brno C. Nečas (1993). Ač Vincence Svobodu jmenovitě (stejně jako většinu ostatních Romů) neuvádí, velmi pravděpodobně uvádí transport, s kterým mohl odjet. Jako velmi pravděpodobné se mi zdá, že by mohl jet již jedním z prvních transportů: 29. dubna 1942 – ze 147 vězňů mělo být 11 Romů. Mohlo se však jednat i o transport z 20. května (Nečas 1993: 22). Upřesnění bude třeba ještě dále prověřovat.

¹⁰²⁸ Arolsen Archive, Personal Files (male) - Concentration Camp Mauthausen, Ref. Code 01012603oS,

z KT Auschwitz dne 10. 6. téhož roku. Uvedme si ještě stručný přehled válečných událostí, které dopadaly na rodinu A. Ištvana. Poté, co byl hodonínský pracovní tábor přeměněn na „cikánský“, bylo do něj z Vosoudova během srpna 1942 převezeno 36 Romů. Z nich tři zemřeli (dvě z těchto obětí byly děti V. Svobody),¹⁰²⁹ 17 bylo postupně – patrně na základě jejich žádosti – propuštěno¹⁰³⁰ (mezi nimi synové A. Ištvana, Karel a Eduard Ištvanovi s rodinami)¹⁰³¹ a 16 bylo v srpnu 1943 transportováno do KT v AIIB (Nečas 2005b: 81). Mezi transportovanými do AIIB byli i zbývající tři, patrně poslední dosud žijící členové rodiny Vincenta Svobody, tedy jeho manželka a dvě děti. C. Nečas ve svém výčtu válečných útrap vosoudovských Romů uvádí, že ze sedmnácti vosoudovských Romů propuštěných z tzv. „cikánského“ tábora v Hodoníně u Kunštátu bylo sedm opět zařazeno do transportů Romů z Vosoudova do AIIB, a sice v březnu a květnu 1943 (tamtéž). Celkem bylo v AIIB uvězněno 44 vosoudovských Romů (tamtéž), mezi nimi i Adolf Ištvan se svou manželkou Marií a nejmladší dcerou Marií. Všichni tři byli zařazeni do prvního, březnového transportu. V květnovém transportu pak do AIIB přibyla i část rodiny Františky Ištvanové (roz. Malíkové, * 1906), vlastní dcery Marie Ištvanové, resp. nevlastní dcery A. Ištvana. Jejím manželovi, Josefu Ištvanovi (* 1909) a dceři Marii (* 1928) se podařilo transportu uniknout a za dosud nepopsaných okolností válku přežili. Uvězněna v KT AIIB byla F. Ištvanová a nejméně dvě její děti, dvanáctiletý Bohumil a tříměsíční Milada. V srpnovém transportu z Hodonína u Kunštátu do Auschwitz byli odvečeni také tři zbývající členové rodiny Vincenta Svobody, manželka Marie, dvouletá dcera Marie a jedenáctiletý Čeněk. Jako první zemřel Adolf Ištvan, a to již 30. června 1943 (do táborové knihy mužů byl ze všech vosoudovských Romů zapsán jako první, pod vězeňským číslem Z-969, viz Memorial Book I 1993: 786–787), po něm zemřela i jeho manželka Marie (dne 6. 1. 1944 pod číslem Z-1113, viz Memorial Book 1993: 96–97) a poslední z těchto tří jejich dcera Marie (s číslem Z-1114 dne 20. 3. 1944, viz tamtéž). Zavražděni byli i ostatní členové: Marie Ištvanová, * 1906, Z-8168 (in Nečas 1992: 181 chybně Z-8186), její dcera Milada Ištvanová, * 1943, Z-8169 (Nečas 1992: 182), i syn Bohumil Ištvan * 1931, Z-6884 (Nečas 1992: 87) a také Marie Svobodová, * 1914, Z-9189 (zemřela 7. 4. 1944), její dcera Marie, * 1941 (zemřela 1. 12. 1943¹⁰³²), Z-9188 (obě Nečas, 1992: 215) a Čeněk Svoboda, (zapsaný jako Ignác), * 1932, Z-8483 (Nečas 1992: 117, datum úmrtí či transport nevedeny). Nikdo z těchto členů rodiny vězněných v AIIB válku nepřežil. Dalším členům této rodiny, Karlu a Eduardu Ištvanovi, oběma

Doc. Number 418691, 1791243 - Vinzenz Svoboda, Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/document/1791244> [22. 9. 2022].

¹⁰²⁹ Pod ev. č. 3369; syn Robert Svoboda, nar. 1939, zde zemřel v prosinci 1942 a nejstarší dcera Božena Malíková, nar. 1930, zemřela v únoru 1943 (Nečas 2014: 46).

¹⁰³⁰ Jak píše C. Nečas, „[n]ěkterí jednotlivci požádali bezprostředně po zavlečení do tábora pro sebe a členy svých rodin o propuštění. Žádosti podávali prostřednictvím brněnských advokátů ti, kteří a to měli. V srpnu a září se tak mohlo do svých domovů vrátit 226 vězňů [...]většina z nich byla v březnu nebo květnu 1943 znovu zajištěna a transportována“ do ZL v AIIB (srov. Nečas 2014: 11-12). Eduard s Karlem a jejich rodiny patřili k těm šťastným, kteří se nevrátili domů, ale zbytek války prožili prakticky v utajení (Eduard s rodinou byl evidentně v Praze; kde se skrýval Karel, zatím neví). Zdroj: NA Praha – fond PŘ...

¹⁰³¹ Rodina syna Karla a Antonie Ištvanových byla v Hodoníně vězněna pod ev. č. 3205, rodina nejmladšího syna Eduarda Ištvana a jeho družky Anežky Ambrožové pod ev. č. 3204 (Nečas 2014: 25).

¹⁰³² Dle <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [20. 9. 2022].

s rodinami, se patrně dařilo po propuštění z Hodonína sebe i své rodiny ukrýt (oba jsou zmíněni v poválečných archivních dokumentech).¹⁰³³ Jisté však je, že naprostá většina obyvatel vosoudovské osady byla vyvražděna. Dle C. Nečase do odsunů nebyla zahrnuta pouze jedna smíšená romsko-česká rodina a manželka odsunutého Františka Kuželky coby Neromka, ovšem několik dalších jednotlivců se mělo s pomocí místních skrývat po zbytek války v lesích (Nečas 2000a: 219). Bohužel, přímá svědectví těchto ukrývaných a zachráněných, stejně jako jejich ochránců, se mi nepodařilo nalézt, patrně nebyly pořízeny nebo se nedochovaly. Kolonie byla po válce srovnána se zemí a přeživší byli údajně přestěhováni do pohraničí (Havlík 2013: 64).

V archivních dokumentech jsem pátrala po záznamech o transportech či reflektujících zmizení podstatné části obyvatel Vosoudova. Nacházela jsem je jen sporadicky a v nepřímých náznacích. Dcera i vnučky A. Ištvana navštěvující ještě v lednu a únoru 1943 školu mají ve školním výkaze na svém záznamovém archu jen lakonickou poznámku pedagoga „přesídlila“ a datum – v případě dcery Marie Ištvanové je to „3. III. 1943“.¹⁰³⁴ Další stopou je záznam v policejní přihlášce A. Ištvana, do níž byla (patrně pro pořádek) dne 9. 7. 1943 (tedy měsíc po jeho smrti) doplněna úřední poznámka: „odvoz četn. do Jihlavy“.¹⁰³⁵ Spisy příslušné četnické stanice se, bohužel, nezachovaly, a tak ve výčtu nalezených stop chybí již jen na schůzi obecní rady dne 26. 6. 1943 předložená a schválená položka k proplacení: „Za odvoz cikánů z Osoudova vyplaceno buď: Juránkovi Vikt. – 240 K a Strnadu Frt. – 120 K.“¹⁰³⁶ Tento záznam je poslední, který byl za války o vosoudovských Romech do obecních knih zapsán.

9.2.7 Z poválečných záznamů a stop

Pokud vím, z KT v AIIB se z vosoudovských Romů vrátili pouze dva bývalí vězňové KT. Ostatní obyvatelé deportovaní do Polska zahynuli. Z oněch dvou ani jeden v obci nezůstal a stejně tak nezůstali ani ti, jimž se podařilo transportu uniknout (většinou tím, že byli v době transportu někde na práci apod.).¹⁰³⁷

Kdy byly domky v kolonii zničeny, kým a na čí příkaz, se mi v archivních dokumentech nepodařilo ověřit. V. Havlík datuje likvidaci domků, které měla předcházet dražba zařízení, červencem 1945 (údajně na příkaz ONV v Dačicích, bohužel však neuvádí zdroj – Havlík 2013: 64). O měsíc později obecní zastupitelstvo v Knínicích na své schůzi dne 30. 8. 1945 projednávalo bod: „Dotaz cigána K. Ištvana ohledně nábytku (jeho domek)“,¹⁰³⁸ což jistě svědčí

¹⁰³³ Oba si na obec podávali žádosti (Eduard o domovský list, Karel o nábytek a později i o byt – viz dále). Podobně ojedinele působí i další žádosti asi deseti vosoudovských Romů.

¹⁰³⁴ SOkA Jindřichův Hradec, ZDŠ Horní Slatina, katalog 1942–1943, 2. tř, str. 16.

¹⁰³⁵ SOkA Jindřichův Hradec, Policejní přihlášky Dačice, Krabice 66, karta Ištvan Adolf.

¹⁰³⁶ SOkA Jihlava, AO Knínice, i.č. 2, Protokoly obec. rady, nefol. – zápis pod datem 30. 8. 1945.

¹⁰³⁷ Např. VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 42/ 1. 8. 2017, 65/ 15.8.2017, 283/16. 4. 2018, 578/ 26. 8. 2021.

¹⁰³⁸ Tamtéž, 26. 6. 1943.

o tom, že v obci pobýval Karel Ištvan, jeden ze synů A. Ištvana.¹⁰³⁹ Jak kauza dopadla, z dalších zápisů nevyplývá. V protokolech je pouze ještě záznam z 10. května dalšího roku „v žádosti cigána Ištvana Karla o obstarání bytu [...] usneseno předati ku projednání M.N.V.“¹⁰⁴⁰ V projednání je jeho žádost lehce zpochybněna: „Domek cigána K. Ištvana rozebíral p. J. Plašil, bude dotázán kam nábytek přišel, nebo byl-li tam vůbec.“¹⁰⁴¹ Je zřejmé, že domek byl pravděpodobně přes dva roky neužívaný. Během této doby mohl nábytek někdo odvézt, nebo se mohl zničit. Ovšem i z použití slova „rozebíral“ je zřejmé, že některé části domku bylo možné rozebrat a opět někde využít např. jako stavebního materiálu. Zda se podařilo nábytek dohledat či zda byla ze zmíněné dražby přeživším vosoudovským Romům poskytnuta úhrada, nevíme. A pokud se nábytek nenašel, hlásil někdo ukradení nábytku na policii? I zde vystupuje do popředí mnoho otázek, z nichž nejzávažnější jsou další osudy přeživších členů rodiny A. Ištvana i ostatních přeživších, kteří se museli vyrovnat nejen se ztrátou svého početného příbuzenstva i svých nejbližších, ale i se ztrátou domovů, své kolonie. Nezodpovězených a taktéž závažných otázek, na které svou studií narážím, je však mnohem víc.

Nevíme například, kolik legionářů z Československých legií bylo za 2. svět. války perzekuováno, kolik z nich se zapojilo do odboje, kolik jich zemřelo v KT a bylo popraveno? Po osvobození sice byla obnovena Československá obec legionářská, ale logicky – pod vlivem nových událostí 2. svět. války – se zaměřila na pomoc novým hrdinům či potomkům obětí.¹⁰⁴² Zda se Československá obec legionářská (dále jen ČsOL) či později Svaz bojovníků za svobodu či Svaz protifašistických bojovníků (dále jen SBS a SPB) snažily mapovat, kolik či jmenovitě kteří legionáři z 1. svět. války se stali oběťmi rasové či politické persekuce, nebo kolik se jich zapojilo do druhého odboje, kdo byl popraven, prošel KT či v KT zemřel, se mi nepodařilo dohledat. Zdá se však, že o zavraždění legionáře A. Ištvana v KT se ani po válce ČsOL nedozvěděla. Soudím tak ze soupisu v knize publikované v r. 2001 a věnované legionářům z Jihlavska, kde u jména „Ištvan Adolf“ datum úmrtí tohoto legionáře (stejně ovšem jako u mnoha dalších) chybí (Pisková a kol. 2001: 109).

Po r. 1946 mohli bývalí vězni KT žádat o „Osvědčení“ – tzv. „255“.¹⁰⁴³ Z vosoudovských Romů vězněných v AIB se mi díky těmto žádostem podařilo zjistit dvě osoby, které hrůzy tohoto a následných táborů přežily, vrátily se do své vlasti a osobně si o „Osvědčení“ požádaly (Emilie Ištvanová, vězněná pod č. Z-1115, a Jan Růžička, Z-977).¹⁰⁴⁴ Po válce si o uznání „Osvědčení“ mohli žádat i potomci nacisty vězněných či zavražděných osob, ovšem napřed jen osiřelé nezletilé děti, popř. vdovy a vdovci, kteří neuzavřeli nový sňatek. Od roku 1994 mohli

¹⁰³⁹ Jiný příslušník obce, k němuž by mohlo patřit označení K. Ištvan, nebyl zatím identifikován.

¹⁰⁴⁰ Tamtéž, 10. 5. 1946.

¹⁰⁴¹ Tamtéž.

¹⁰⁴² V květnu 1948 byla dokonce sloučena s ostatními, nově vzniklými sdruženími a došlo k jejich přejmenování na Svaz bojovníků za svobodu (později Svaz protifašistických bojovníků – více viz Chaloupková 2018: 61).

¹⁰⁴³ Osvědčení pro účastníka protinacistického odboje, které se vydávalo nejen aktivním odbojářům, ale i osobám vězněným z rasových či politických důvodů minimálně 3 měsíce (více viz Baláž, Minařík 2016; o romských žadatelích viz Závodská, Víková 2016).

¹⁰⁴⁴ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 283/ 16. 4. 2018, 26/29. 6. 2017.

žádat „z mravního nároku“ i právoplatní dědicové, kteří byli v době války již plnoletí.¹⁰⁴⁵ Za Adolfa a Marii Ištvanovy si žádný z jejich potomků ani po letech žádost nepodal.

Nalezla jsem pouze osobní spisy, které si podali přeživší – v době války náctileté – děti a dospívající, jimž se podařilo ukrývat, a to za své zemřelé rodiče. Žádný z nich ovšem není přímo z rodiny Adolfa Ištvana a je tedy nad rámec této studie.

Život Adolfa Ištvana v širším dobovém kontextu

Dosavadní výčet údajů ze života A. Ištvana a jeho rodiny směřoval k jednomu hlavnímu cíli – postihnout na detailně zmapovaném příběhu jednoho romského legionáře případné mechanismy, které ovlivňovaly jeho život (a potažmo i životy dalších romských legionářů) – tedy zároveň v rámci této práce postihnout pestrost příběhů a různé trajektorie rodin Ištvanů. Příběh rodiny A. Ištvana zde zastupuje také příběhy romských rodin žijících ve velkých pospolitostech – zvaných kolonie či osady. Zjištěnými archivními zápisy bylo současně možné dokumentovat nejen život A. Ištvana – především v meziválečném období –, ale i prohloubit poznání způsobu života vosoudovských Romů.

Předpoklad, že bude postavení A. Ištvana díky jeho legionářské minulosti v očích zastupitelů obce něčím výjimečné, se nepotvrdil. Krom daru od prezidenta republiky (50 Kč na ošacení dětí) jsem v archivních dokumentech nenalezla jakýkoliv náznak zvýhodnění, jehož by se A. Ištvanovi jakožto „legionáři dle zákona“ od státu dostalo.¹⁰⁴⁶

Přímou podporu pobírali pouze invalidní legionáři, ovšem těch, kteří měli uznánu invaliditu, bylo velmi málo: v r. 1933 evidovala KLEG pouze 1361 invalidů, ostatním několika tisícům žadatelů nebyla invalidita uznána (Michl 2008: 12). Nevíme, zda o uznání invalidity žádal i A. Ištvan, pouze v jedné ze žádostí zmiňuje neschopnost pracovat jako následek válečných zranění. Zároveň pro získání výhod, resp. pro umístění v zaměstnání, bylo zapotřebí vyvinout úsilí, aktivně se o možnou pomoc či podporu nemajetným legionářům zajímat a hlásit. J. Michl přibližuje tehdejší situaci slovy: „Jak to u nás chodí, nerozhodovaly při přijímání zaměstnanců ani tak schopnosti nebo, nedej bože, zásluhy. Hlavní byly, jsou a budou osobní vztahy a známosti“ (Michl 2008: 34). Při tom sociální kapitál (ve smyslu napojení na případné zaměstnání ve státních službách) byl u A. Ištvana jistě omezený a ovlivněný jak jeho původem, statutem „cikána“ a držením „cikánské legitimace“, tak i bydlištěm v „cikánské“ kolonii. Vedle legálních prostředků, jako je výroba a prodej bačkor, prodej kuchyňského nádobí, poskytování služeb (v lese, v domácnosti, v povoznictví) jsou v záznamech doloženy i jeho drobné trestné činy. V obecních písemnostech z let 1919–1947 je také mnoho zmínek o poskytnutých finančních podporách určených většinou osiřelým dětem a nesoběstačným (nemocným, postiženým) příslušníkům, z nichž značná část je určena Romům – rezidentům či umístěným,

¹⁰⁴⁵ Více viz Baláž, Minařík (2016: 47); Závodská, Viková (2016: 112).

¹⁰⁴⁶ O sociálním zabezpečení bývalých legionářů – viz Šedivý (2002), Michl (2008), Růžička (2011).

popř. žijícím mimo obec (několika z nich obec posílá peníze i po likvidaci kolonie – sic!).¹⁰⁴⁷

Současně však nelze přehlédnout evidentní změnu ve vztahu obce k vosoudovské kolonii v r. 1938, kdy dochází ke zřejmé radikalizaci nově zvoleného představenstva v přístupu k „cikánům“, kteří jsou v záznamech prezentováni jako přítěž pro celou obec. Zatímco za bývalého starosty, Jana Veselého, jenž působil do konce června 1938, je hlavním trendem v zápisech ze zastupitelstva a rady obce ve vztahu k romské kolonii snaha o zajištění, aby „cikáni“ nezneužívali obecní pokladnu (neb obec za ně coby nemajetné musela hradit podpory v nouzi, které si v některé vzdálenější obci vyžádali, a léčebné výlohy včetně dopravy do nemocnice, kdy postupně častěji využívali dražší nemocniční dopravu), nové zastupitelstvo, vedené od července 1938 Karlem Špičkou, hledá tvrdší a radikálnější opatření.

Nejvýmluvnějším zápisem svědčícím o této radikalizaci, která navíc přichází jako nabídka „shora“ (z okresního úřadu), a to přípisem nově uskupeného vládního hnutí, jsou dva řádky v protokolu o schůzi č. 10 z úterý 20. 12. 1938,¹⁰⁴⁸ na níž byl jako první bod projednáván návrh starosty na „Utvoření klubu členů strany Národní Jednoty¹⁰⁴⁹ v obecním zastupitelstvu“. Část zápisu o usnesení stojí za citaci, neb obsahuje návrh okresního výboru Národní Jednoty přemístit „cikány do koncentračního tábora“:

„Starosta [...] dává přečíst organizační pokyny a informace Sekret. N. Jednoty z Jihlavy. Po přečtení uvedených pokynů učiněn zápis členů a vyplněné Prohlášení členy podepsáno. Na to přečteny návrhy okres. výboru N. Jednoty v Dačicích a se všemi přítomní jednomyslně souhlasí. Jsou to:

1. Uskutečnění přípojky silnice [...]
2. Provedení regulace potoka [...]
3. Zařazení cikánů z Osoudova do pracovního, event. koncentračního tábora
4. [...].“¹⁰⁵⁰

Následují ještě body 4.–6. zmiňující poštovní dopravu, obvodního lékaře a stavbu mostu, tedy všechny body mají – dle vyznění zápisu – přinést obyvatelům obce zlepšení kvality jejich života. Netřeba zdůrazňovat, že mezi patnácti členy zastupitelstva nebyl žádný z „cikánské kolonie v Osoudově“. Co je naopak důležité si uvědomit, je, že přítomných dvanáct členů obecního zastupitelstva se tak již za druhé republiky (!; tedy nikoliv až za protektorátu) – pod vlivem

¹⁰⁴⁷ Zajímavostí je, že jedním z příslušníků obce, který – jako dítě umístěné v ústavu v Nové Bíteši – pobíral podporu a byl takto podporován v průběhu celé války, byl Antonín Malík. Až po válce, 3. 12. 1945, si obec schvaluje podání stížnosti, že na něj musí platit příliš vysokou částku („1 800 K půlročně“) a schvaluje návrh, aby byl vzat zpět do obce „kde bude o něho postaráno“ (SOka Jihlava, AO Knínice, i.č. 2, Protokoly obecní rady, nefol.).

¹⁰⁴⁸ Tedy tři měsíce po Mnichovské dohodě.

¹⁰⁴⁹ Pravicové vládní hnutí, které vznikalo – jak dokládá J. Holzer (2005) – krátce po Mnichovské dohodě, v říjnu 1938, a jehož jádrem se stala agrární strana. Strana byla vyhlášena Rudolfem Beranem na schůzi předsednictva agrární strany dne 4. 11. 1938 a „... sympatie vyjádřily Národní liga, Národní sjednocení, Národní strana lidová, strana křesťanskosociální a po jistém váhání i Národní obec fašistická“ (Holzer 2005: 1042).

¹⁰⁵⁰ SOka Jihlava, AO Knínice, i.č. 1 - Protokoly obec. zastupitelstva, nefol., zápis z 20. 12. 1938.

dokumentu pocházejícího z vládní strany – jednomyslně shodlo na tom, že je třeba se zbavit části svých obyvatel, aby se zbývající části obce žilo lépe. Tím dali v zásadě najevo, že nejsou zastupiteli všech příslušníků obce. Je zajímavostí, že k některým z okresu navrženým bodům členové zastupitelstva zapsali i své připomínky (uvedené v závorce za zápisem), ovšem k bodu č. 3 nemělo zastupitelstvo zásadních připomínek, resp. neměli potřebu je v zápise zmínit.

Bylo patrně jen otázkou času, kdy se stejné zastupitelstvo ani nepokusí bránit své obyvatele „cikánské kolonie“ před postupnými deportacemi. Samozřejmě, můžeme se ptát: kdo konečný soupis „cikánů“ určených pro deportaci sestavil? Jak na obci, tak pravděpodobně i na četnické stanici měli své seznamy obyvatel vosoudovské kolonie a evidovali pohyb (nejenom zde příslušných) obyvatel. Fond četnické stanice v Budči, do jehož okrsku kolonie příslušela, se zachoval jen torzovitě. V zápisech obecního zastupitelstva ani obecní rady se o soupisu osob určených k deportaci sice nepíše, ale ze tří v archivu obce zachovaných soupisů romských obyvatel je zjevné, že nejnovější – z 25. července 1942 – vznikl na obci a měl sloužit k tomu, aby obec předala všem svým „cikánům“ jisté „upozornění“: „Zasílajíc Vám vyhlášky od okresního úřadu vyzývám Vás, byste si je všichni dobře přečetli a přesně se dle jich obsahu řídili. Kdo by neuposlechl, bude přísně trestán.“¹⁰⁵¹ Tento soupis patrně mohl být základním vodítkem i pro četníky – kdo má být odveden. Číslovaný seznam jmen s uvedeným číslem domu a podpisem, kdy z každé domácnosti se podepsal vždy jeden zástupce, uváděl jen osoby starší 10 let (a možná ne všechny). Je v něm 38 osob a dodatečně je připsaných ještě pět dalších. U některých z nich bylo později červeným křížkem označeno, že zemřeli v KT. Z rodiny A. Ištvana jsou zde podepsáni: třemi křížky jeho manželka Marie a svými podpisy syn Eduard Ištvan, snacha Marie Svobodová a zeť (manžel Marie Ištvanové, * 1906) Josef Ištvan. Je možné, že právě tento soupis rozhodl o deportaci většiny z nich. Pro takové tvrzení bude však třeba podrobit soupisy a seznamy vězněných analýze a srovnávání. V tomto soupise je např. uvedena i manželka Eduarda Kuželky, která byla – dle článku C. Nečas – nakonec ušetřena transportu, protože nebyla romského původu (viz Nečas 2000a: 219).

Sledování životního běhu A. Ištvana a jeho rodiny jako součásti dějin především Vosoudova (okrajově i Nového Rychnova) – tedy dějin lokálních –, a to v období meziválečném,¹⁰⁵² umožňuje lépe porozumět aktérství A. Ištvana: ve studii jsou zaznamenány jeho interakce s KLEG a s KPR ČR, současně jsou zmíněny i je odkazováno na jeho interakce s četníky a soudy. Životní údobí, v němž se coby legionář zapojil do velkých dějin, a následné aktivity, jimiž se snažil zlepšit svou situaci, směřovaly k určité sociální změně.¹⁰⁵³ Při sledování těchto jeho intencí je možné do jisté míry vnímat A. Ištvana jako reprezentanta jistých kolektivních zkušeností, jak vosoudovských Romů, tak i dalších obyvatel romských kolonií a především i

¹⁰⁵¹ SOka Jihlava, AO Knínice, i.č. 32, karton 2, Evidenční seznam cikánů 1942 (nefol.).

¹⁰⁵² K tomu H. Sadílková v rozhovoru říká, že je důležité „vnímat romské dějiny jako součást dějin širších. Někteří historici píšou i velmi kompetentně o dějinách Romů, ale popisují je spíše jako nějakou oddělenou, zvláštní skupinu, jako kdyby ty dějiny byly uzavřené samy do sebe“ (Sadílková in Slačálek 2018).

¹⁰⁵³ „Sociální změna je klasicky definována jako změna, která se dá zachytit a identifikovat v čase, má systémový dopad a trvalé následky.“ (Maslowski in Maslowski, Šalanda eds. 2017: 7).

dalších pěti dosud známých romských legionářů zavražděných v KT – Š. Holomka, Š. Daniela, H. Daniela, F. Serynka/Daniela a A. Holomka. Československé legie, v jejichž řadách A. Ištvan stanul, se staly významným aktérem v procesu vzniku Československa, následně se vojáci z italské legie, kam A. Ištvan příslušel, účastnili zabezpečování hranic především na jihu Slovenska v prvních letech po skončení 1. svět. války. Je zřejmé, že se v meziválečném období A. Ištvan snažil aspoň částečně svou legionářskou minulost využít. K očekávané, pro A. Ištvana pozitivní sociální změně však nedošlo. Nadále (a to navzdory rozvíjející se chudinské péči) pokračuje pauperizace nemajetných obyvatel. K těmto procesům píše B. Loewenstein: „Sociální sféry tvoří spojité nádoby. Úspěšná socioekonomická mobilizace předpokládá i mobilizaci kulturní“ (Loewenstein in Hlavačka, Cibulka 2013: 35). V případě rodiny A. Ištvana pro skutečný sociální vzestup nebyly dány podmínky nejen ekonomické (možnost dostatečného výdělku), ale ani sociální (v podobě výraznější podpory, popř. výraznějším přijetím do majoritní části obce), politické (kupř. chyběla jakákoliv participace Romů ve veřejné správě) a kulturní (např. zvýšením vzdělanostní úrovně vyčleněné skupiny vesnických Romů).

Vlivem politického vývoje (nejen vlivem nástupu nacismu a německé okupace českých zemí, ale – jak výzkum dokazuje – již za druhé republiky) se A. Ištvan stává jedním z „nežádoucích“ a postupně je spolu s celou rozvětvenou rodinou na základě rasových zákonů odsunut do KT, kde byli on i velká část jeho rodiny zavražděni.

V době hospodářské krize bylo jistě mnoho vysloužilých legionářů v podobně tíživé situaci. Ovšem jak píše J. Hájek a I. Šedivý v úvodu ke knize o utváření moci v období 1. republiky, „[...] lze konstatovat, že [...] nový československý stát [...] vybudoval neobyčejně pokročilý sociální systém, provedl pozemkovou reformu, v níž podpořil střední a malé rolníky a pro své zasloužilé bojovníky, legionáře, měl připravené pověstné trafiky – pomyslné i skutečné“ (Hájek a kol. 2008: 10–11). Na příběhu legionáře A. Ištvana je evidentní, že jeho postavení ve společnosti se v meziválečném období nejen nezlepšilo, ale ještě více se upevnila jeho pozice vydědence, jež byla dána dalšími a (pro další ne-koexistenci kolonie s vesnicí) mocnějšími opatřeními i procesy.¹⁰⁵⁴

9.2.8 Namísto proplacení pojistek vyražďování

Kapitola věnovaná A. Ištvanovi jako zástupci jednak vosoudovských Romů (potažmo i Romů žijících ve větších koloniích většinou na kraji moravských obcích) a také jako zástupci romských účastníků prvního odboje, se dotýká několika témat. Jednak se snaží přispět k poznání souvislostí mezi zapojením vojáků romského původu do Československých legií a jejich následným postavením ve společnosti (především v meziválečné době), a to na příkladu jednoho z nich. Ze získaných poznatků lze vyvodit, že účast Adolfa Ištvana v legionářském hnutí

¹⁰⁵⁴ Jako vydávání tzv. cikánských legitimací či radikalizace politických představitelů.

neměla na jeho postavení v jeho domovské obci téměř žádný vliv.¹⁰⁵⁵ Zároveň jsem se snažila podrobnou případovou studií věnovanou A. Ištvanovi nahlížet skrze jeho příběh legionáře na život romských legionářů v meziválečném období. Během studia pramenů se ukázalo, že je vhodné studii rozšířit a zaměřit se na vývoj vztahu zastupitelstva konkrétní obce a obyvatel příslušející romské kolonie – na jejich vytrácející se (ko)existenci ve svazku s obcí, do níž příslušeli. Ukazuje se, že příběh A. Ištvana může být – navzdory jeho statusu legionáře – příkladem jak diskontinuity koexistence, tak i kontinuit v udržování a posilování hranic mezi romskou a neromskou částí populace. Rodině A. Ištvana se zjevně nedařilo zajistit dostatek potřebného živobytí legálním způsobem, což je patrné i z drobných krádeží, jichž se především on a starší z dětí v meziválečném období (byť jen okrajově a doplňkově) dopouštěli.

Případová studie obohacuje poznatky o dějinách za nacismu zaniklé romské osady u Vosoudova tím, že detailně přibližuje život jednoho z jejích obyvatel a jeho rodiny, vykresluje jejich život především v meziválečném období, dokládá radikalizaci vedení obce za druhé republiky a podrobně mapuje jejich osud za nacismu.

Kapitola ukazuje tragicky končící příběh romského legionáře, který byl v březnu 1943 spolu se svou manželkou, dcerou a dalšími obyvateli „cikánské kolonie“ odvečen na základě nacistické rasové persekuce, ovšem – a to je důležité zdůraznit – s přispěním lokálních municipalit a četnictva, do KT AIIIB. Současně dokazuje, že ani v poválečné době se jednání vedení obce směrem k přeživším romským obyvatelům nijak výrazně nezlepšilo, což je patrné z netransparentní likvidace domků v bývalé „cikánské kolonii“ a ze záznamů o řešení stížnosti Adolfova syna K. Ištvana krátce po skončení války. Naděje na zlepšení postavení, kterou A. Ištvan vkládal do proplacení pojistek uzavřených v Itálii vstupem do legií, se nesplnila. Žádosti o proplacení pojistek odeslané na KLEG společně s údaji v soupisech vězňů z rodiny A. Ištvana (s vědomím, že se žádnému z odvečených nepodařilo přežít) tvoří společně rozpor, které symbolizují dvě hlavní dimenze příběhu: naději na důstojnější postavení a konečnou zkázu celé rodiny v krutých podmínkách, kde pro lidskou důstojnost nebyl prostor.

¹⁰⁵⁵ Pokud měl A. Ištvan v okolí snad i spřízněné spolubratry – bývalé „legionáře“ z tzv. Velké války, jejich jména se nepodařilo odhalit – je ovšem možné, že právě některý z nich mohl pomáhat A. Ištvanovi psát dopisy na KLEG týkající se pojistek. Jde však o spekulaci, kterou nebylo možné podložit daty z výzkumu.

9.3 Rodina Josefa Ištvana (Radějov okr. Hodonín¹⁰⁵⁶)

Důvod zatčení: „*manželka i [se] třemi dětmi 15 roků, 7 roků, 4 roky, manželka předsedy KSČ*“

(Pavel Ištvan v žádosti o „Osvědčení“)¹⁰⁵⁷

O rodině Ištvanů v Radějově byly publikovány dosud pouze zmínky (především v Nečas 2005b), ale zmíněni jsou též v knize *Radějov* (Pajer 2012a: strana), zmínka o této rodině je i v knize věnované vojákům 1. svět. války z Hrubé Vrbky (Halíček 2014; viz dále)¹⁰⁵⁸. Vždy se však jedná jen o krátké zmínky čítající několik vět.

Z romského osídlení na Strážnicku, k němuž začalo docházet na přelomu 18. a 19. století, byly dosud nejpodrobněji zpracovány studie věnované rodinám převážně Kýrů ze Strážnice (Nečas 1997d; 1982; 2005b: 130–137; Slačka 2022), rodině Dychů v Hruškách (Schuster 2020), rodinám Danielů z Petrova (Nečas 1994c; Baloun 2021b: 562–564; Viková 2022¹⁰⁵⁹), popř. rodinám Kubíků z Hrubé Vrbky a dalších obcí, a to především v etnomuzikologických studiích (Holý 1984, Hrbáčková 2015, též ovšem Holý, Nečas 1993).

K vytipování této rodiny pro můj výzkum došlo na základě studia osobních spisů žadatelů o „Osvědčení“ (tzv. 255/1946) ve VHA, které jsem započala v r. 2016 (– viz výše). Mezi žádostmi, které jsem zde studovala, byly tři žádosti zmiňující Radějov. Tyto žádosti o odškodnění obsahují zdůraznění toho, že hlavním důvodem zatčení byla rasová persekuce. Svoji roli ale sehrála i politická angažovanost dospělých členů rodiny Ištvanů (coby aktivní členové KSČ). Navzdory prosbám o propuštění ještě na shromaždišti nebyl nikdo z těchto členů rodiny dodatečně vyreklamován.¹⁰⁶⁰

Jak jsem následně zjistila, všechny tři oběti (k nimž se vázaly osobní spisy ve VÚA-VHA) byly – spolu s dalšími příbuznými z Radějova, ale i mnoha dalšími Romy (často vzdáleně příbuznými) ze Strážnicka – transportováni do AIB ve dvou transportech: v březnu a v květnu 1943. Také jsem si brzy – pročitáním seznamů vězňů (Nečas 1992, Memorial Book 1993) – uvědomila, že z odtransportovaných radějovských Romů byli všichni v KT umučeni. Válku přežili jen jeden bratr (byl tou dobou na práci v zahraničí – patrně v totálním nasazení) a některé jejich děti, jimž se podařilo transportu uniknout – většina z nich byla již na shromaždišti před transportem vyselektována, a to na přímlovu neromských členů rodiny. Na základě tří žádostí vztahujících se k radějovským Romům jsem se o jejich příběhu chtěla dozvědět více, proto jsem navštívila nejdříve SOkA Hodonín, pročetla především radějovskou kroniku (a objednala další archiválie, kde jsem ono členství v KSČ viděla deklarované manželkou Martina Ištvana již v r. 1945), prostudovala dostupné matriční záznamy a zápisy ve

¹⁰⁵⁶ Radějov leží na úpatí Bílých Karpat, 5 km od Strážnice, v bývalém strážnickém panství.

¹⁰⁵⁷ VÚA-VHA Praha, Žádost o osvědčení na základě zákona 255/1946, anonymizováno – 67/ 15. 8. 2017.

¹⁰⁵⁸ Za upozornění na tuto knihu děkuji Evě Zdařilové a Renatě Berkyové.

¹⁰⁵⁹ Práce na studii věnované Janu Danielovi, autorovi dopisu prezidentovi z roku 1923, mi výrazně pomohla v ujasnění vzájemných rodinných vazeb romských rodin na Strážnicku a jejich specifikám, a byla tedy výraznou pomocí pro tvorbu případové studie rodiny Ištvanů z Radějova. Na tomto místě chci poděkovat především Dušanu Slačkovi za spolupráci na kapitole věnované dvěma romským osobnostem z meziválečného období bývalého Československa (Slačka, Viková 2022).

¹⁰⁶⁰ VHA-VÚA, Osobní spisy 255/1946, identifikované spisy neuvádím.

sčítacích operátech (z nichž jsem zjistila, že rozšířená rodina radějovských Ištvanů byla jednou velkorodinou) a následně se vydala do Radějova: navštívila obecní úřad, prostudovala knihy zde uložené, mluvila s panem starostou a s bývalou paní kronikářkou. S ní a s její starší sestrou vedla rozhovor, z něž jsem si stěžejní části téhož dne přepsala do terénního deníku, pro další pátrání byla tato návštěva velice přínosná, neb jsem mimo jiné získala kontakty na další osoby, díky nimž se mi podařilo vypátrat žijící příbuzné jedné z obětí, paní VR,¹⁰⁶¹ která podala žádost o „Osvědčení“ za svého otce. Tu se mi později podařilo nalézt a díky vstřícnosti a porozumění její dcery, paní PR,¹⁰⁶² během našeho prvního telefonického hovoru i během našich dalších setkání jsem mohla získat pohled jednak dcery oběti holokaustu Romů (paní VR, které se podařilo z transportu uniknout), ale i jeho vnučky (paní PR).¹⁰⁶³

Jak jsem v té době již věděla, v Radějově žily na začátku války čtyři rodiny s příjmením Ištvan, všichni otcové těchto rodin (Josef, Martin¹⁰⁶⁴, Jiří a Matěj) byli bratři, u jednoho z těchto bratrů žila jejich matka, paní Eva Ištvanová¹⁰⁶⁵ roz. Kubíková.

Jak z rozhovoru vyplynulo, paní VR se z Radějova krátce po válce odstěhovala a v době nahrávání rozhovoru mi sdělila, že se už do své rodné obce nevrací – nejen že je již ve velmi pokročilém věku, ale nemá ani za kým – žádní její příbuzní zde již nežijí, rodný domek již rodině nepatří (a jak jsem zjistila, na jeho místě je dům nový). Z Radějova se postupně odstěhovala většina potomků romské rodiny Ištvanů a jediný, který zde po válce zůstal, již zemřel.

Jak výše zmiňuji, během dalšího archivního pátrání jsem zjistila, že rodina Ištvanových byla příbuzenskými vazbami pevně propojená s dalšími romskými rodinami žijícími na Strážnicku, které jsou z literatury známé mj. velmi vysokou mírou integrace s místními obyvateli.¹⁰⁶⁶ Proto považuji za potřebné na začátek vlastní i již dříve publikované poznatky týkající se vývoje romského osídlení Strážnicka a především z meziválečného života zde usazených Romů shrnout.

¹⁰⁶¹ Značku jsem pro prezentaci výzkumu zavedla pro úplnou anonymizaci a ochranu identity této pamětnice. V= vnučka (myšleno vnučka zakladatele rodu) Josefa Ištvana (*1859, Radějov), R= radějovská. Paní VR (dále jen VR) je v této případové studii představitelkou první generace, na kterou měl holokaust Romů přímo dopadnout – byla jednou z těch, které se podařilo z transportu vyreklamovat, ovšem její otec, strýcové, babička, sestřenice i bratřenci byli odvezeni a žádný z nich nepřežil.

¹⁰⁶² P jako pravnučka, tedy paní PR (dále jen PR) označuje v tomto příběhu druhou generaci osob zasažených holokaustem Romů, tedy generaci narozenou po válce.

¹⁰⁶³ Na tento společný rozhovor s matkou a dcerou odkazuji jako na Rozhovor s LR a AR, 9. 11. 2018. Místo pořízení rozhovoru záměrně anonymizuji.

¹⁰⁶⁴ Martin Ištvan je dále (v případě potřeby) značen jako Martin Išt. ml., neb byl vnukem zakladatele místní dynastie rodin tohoto jména.

¹⁰⁶⁵ Mezigenerační kolísání v užívání podoby příjmení Ištvan (ve starší generaci zakladatelů dynastie) a Ištvan (u synů těchto zakladatelů a jejich rodin) je pro tuto rodinu charakteristické – viz dále a též viz kap. 3.2.2. Respektuji zde zápisy, jak byli tito členové rodiny samotnou rodinou zapisováni a jak se podepisovali. Píší-li o rodině Josefa Ištvana souhrnně, pak užívám podobu Ištvanovi, neb tato podoba již v meziválečném období zcela převládla.

¹⁰⁶⁶ Na tuto vysokou míru zapojení Romů do majoritní společnosti na JV Moravě a zároveň největší koncentraci romských osídlení v rámci Čech a Moravy upozornil ve své studii J. Pavelčík (1999) a vplývá i z monografie C. Nečas (2005). O romském divadelním spolku na Strážnicku viz Nečas (1997d), studie o jednom ze zakladatelů divadla, Janu Danielovi z Petrova, viz Nečas (1994, 2005a: 346–347), Baloun (2021b), Viková (2022), o jeho pokračovateli Františku Kýrovi viz Slačka (2022), o Josefu Jelínkovi ze Strážnice viz např. Sadílková, Závodská (2018) – více viz dále. Z mnoha pramenů je též známý hudebnický rod Kubíků a nejvýznamnější představitel Jožka Kubík (viz dále).

9.3.1 K nejstarším záznamům o Romech na Strážnicku

„...kočovali, aby se mohli uživit...“

[Dle záznamu apelačního soudu v Olomouci z let 1777–78
parafrázoval C. Nečas (1995: 16).]

Lze předpokládat, že na strážnické panství mohly první romské rodiny, které se zde na konci 18. a v průběhu 19. století objevily a postupně se také usazovaly, přicházet jednak ze sousedních panství a současně též ze sousedních Uher. Od Strážnice pouhých 30 km vzdálený Uherský Brod sehrál významnou roli v historii tzv. „tolerování Cikánů“¹⁰⁶⁷. Zatímco v jiných oblastech dnešních Čech a Moravy platily v té době tvrdé proticikánské restriktce a „Cikáni“ bývali při dopadení krutě trestáni, na Uherskobrodsku již na přelomu 17. a 18. století získali první romští kováři povolení provozovat své řemeslo. Mezi tyto první tzv. tolerované patřili Danielové, ale brzy se zde objevují také další příjmení, zejména Ištvan a Holomek – (viz Hanzal 2005: 65–86).

Např. ke Kuželovu náležela rodina Ondřeje Daniela, jenž zde pobýval s manželkou Annou a s rodiči Adamem a Marianou Danielovými (dle rozhodnutí apelačního soudu v Olomouci z let 1777–78 měli být propuštěni do své obce, neb jejich provinění, že kočovali, aby se mohli uživit, bylo shledáno nehodné trestu, viz Nečas 1995: 16). Spolu s nimi zde byli propuštěni i další Romové, mj. i Eliáš Ištvan (tamtéž) – zmíněn již výše. Zdá se, že Eliáš Ištvan by mohl být předkem všech zde prezentovaných rodů, ovšem návaznost nelze zcela prokázat. Lze ovšem tvrdit, že nejstarší záznamy svědčící o pobytu předků s příjmením Ištvan v oblasti JV Moravy pocházejí z 18. století, snad již do první jeho poloviny (viz kap. 4.2).

Majitelem strážnického panství byl od r. 1627 italský rod Magnisů, mezi lety 1702–1716 byli majiteli panství Kounicové, kteří je však opět prodali a panství se dostalo zpět do rukou Magnisů. Přesto ono kratší intermezzo mohlo mít pro Romy zvláštní význam. Hrabě Kounic, majitel panství Uherský Brod, byl totiž prvním šlechticem na území JV Moravy, který pobyt Romům umožnil a vydal jim (resp. i sjednal s panovníky) speciální povolení. Známý je případ Štěpána Daniela, který žil na Moravě takto legálně již od roku 1698, o čemž svědčí matriční zápisy, z r. 1718 pochází nejstarší dosud nalezený dokument dokládající povolení zemským tribunálem (Hanzal 2004: 106). Je tedy dosti možné, že rozšířením se kounického panství o strážnické mohli příslušníci těchto rodin legálně rozšířit okruhy svých cest, na nichž nabízeli své kovářské služby a výrobky. Hluběji jsem se tématem nezabývala, a tedy jde spíše o hypotézu, kterou bude třeba dále prověřovat. J. Hanzal současně upozorňuje na možnost, že za prosazením tolerování prvních romských rodin (které speciálními listinami byly zbaveny

¹⁰⁶⁷ Termín „tolerování cikáni/Romové“ zvolil (mezi dobově užívanými výrazy patřil ještě termín „trpění“) a pomohl zavést J. Hanzal ve své disertační práci obhájené v r. 1979 v Olomouci (Hanzal 2004: 106).

označení „cikáni“) a postupným šířením romských rodin na další panství (konkrétně Uherský Ostroh a Pozořice) stála skutečnost, že představitelé rodu Kouniců „zastávali významné funkce ve správě země“ (Hanzal 2004: 109) V dosavadním zjištění historiků je první zmínka o přítomnosti romských rodin na Strážnicku datovaná již rokem 1769, kdy se v Nové Lhotě (ležící v blízkosti hranic mezi Moravou a tzv. Horními Uhry, asi 35 km od Strážnice) usadila rodina Danielů (Hanzal 2004: 87).

Současně, jak upozorňuje J. Adámek, Strážnicko a prakticky celá JV Morava, přišly během 15. a 16. století vlivem válečných událostí opakovaně o část svých obyvatel, a tedy část jejich obyvatel sem byla ještě v 17. století dosídlovaná (Adámek 1982: 8). Lze uvažovat nad tím, že tato nedávno proměněná sociální situace mohla být pro romské rodiny výhodná: nebyli jedinými nově příchozími, mnozí jedinci si mohli ještě historii příchodu své rodiny do nového domova pamatovat či připomínat a lze předpokládat i určitou otevřenost původních či nověji příchozích k akceptaci dalších sousedů, byť aspoň zpočátku ne úplně trvalých – vzhledem k typickému kočovnému kovářství jako hlavnímu způsobu obživy těchto rodin (viz níže). Patrně i jejich levné ručně kované zemědělské nástroje, které bylo možné zaplatit patrně i v naturáliích, napomohly tomu, že tyto konkrétní rodiny byly postupně usedlými obyvateli přijaty za místní. Snad i tato specifická situace dopomohla tomu, že právě v této části země (na JV Moravě) během poměrně krátké doby, po kterou se zde mohli Romové s okolním obyvatelstvem sžívat, podařilo se mnohým rodinám plně se začlenit a v meziválečném období dokonce rozvíjet i spolkové činnosti, které se ve většině romských osídlení na území dnešní České republiky patrně nevyskytovaly či byly velmi ojedinělé¹⁰⁶⁸.

Dalším z rodů, který se na Strážnicku usadil a byl s tímto regionem těsně spjatý, byl rod Kýrů, jehož usazení se zde (a vlastně i vznik) lze datovat do roku 1801, kdy se v Hrubé Vrbce narodil svobodné matce Dorotě Huťové syn Václav, později zapisovaný jako Kýr (popř. Huťa recte Kýr).¹⁰⁶⁹ A protože je tento rod významně propojen i s rodinou Ištvanů z Radějova,

¹⁰⁶⁸ Ke srovnání vybízí především osídlení v Oslavanech, odkud pocházeli další z prvních romských studentů středních škol na území Čech a Moravy a kde se také vyskytly náznaky první spolkové činnosti a snahy o prezentaci vlastních kulturních tradic, připomenutí si zaslouží především osobnosti Rudolf Daniel, autor nepublikovaného díla *Housle a kůň* (uloženo např. MRK 326/17; Závodská 2014; spor o autorství na stránkách RDŽ – viz Nečas, Závodská, Pavelčíková 2011 – byl zásluhou M. Závodské, 2014, prostřednictvím její pečlivé historické analýzy jednoznačně určen), první romský absolvent konzervatoře, houslista Rudolf Daniel (Nečas 2005b: 224, učitel Antonín Daniel (1913–1996) (Nečas 2005b: 223; Závodská 2018) či první romská absolventka střední školy Anna Danielová (1921–1999) (Nečas 2005b: 223–224). O srovnání strážnických a oslavanských autochtonních romských osídlení se pokusili výzkumníci z Muzea romské kultury (viz zpráva o tomto výzkumu Poláková 2002).

Kromě Oslavan a Strážnice nutno vzpomenout i Svatobořice, odkud pocházeli první romští vysokoškoláci, JUDr. Tomáš Holomek (1911–1988) a jeho synovec Miroslav Holomek (1925–1989), Tomáš Holomek se svým bratrem Vincentem (1915–1943; ve svědectvích bývá označován jako Vincek i Čeněk) byli zároveň aktivními fotbalisty – zdá se, že vedle divadla a hudby byl sport v meziválečném období další oblastí, skrze kterou se zástupci Romů zapojovali do společenského dění (více Horváthová–Holomková 1989, Horváthová 1994, 2000; též vzpomínky jejího otce – Karel Holomek je vydal pod pseudonymem – viz Oswald 2010, a vzpomínky Emílie roz. Holomkové – Machálková 2004).

¹⁰⁶⁹ O jeho životě a životě jeho syna Václava Kýra ml. píše velice podrobně – byť s uvedením několika drobných chyb – C. Nečas v knize *Romové na Moravě a ve Slezsku 1740–1945* (Nečas 2005b: 130–133). Revize tohoto jeho textu je však nad rámec této práce, tedy na chybná či zavádějící tvrzení upozorňuji pouze v případě, že je zde uvádím na pravou míru.

dovolím si nastínit základní výsledky svého bádání o této rodině, neb umožní lépe rozumět zjištěním následujícím a vytvoří potřebný kontext pro chápání romských rodů na Strážnicku.

Václav Kýr, původně Huťa (1801¹⁰⁷⁰–1842¹⁰⁷¹) je pomyslným zakladatelem rozvětveného rodu. Lze ovšem předpokládat, že příjmení Kýr přejal Václav po svém otci, jehož křestní jméno zatím není známo. V archivních záznamech lze nalézt zmínky (historicky zatím nepodložené, ale v rodině tradované), že přímý předek této rodiny Kýrů přišel do města Strážnice jako voják. V r. 1935 tuto rodinnou legendu sdělil – při šetření městského úřadu, který Kýr je k městu Strážnice příslušný a který nikoliv –, Adam Kýr (*1862), patrně již poslední žijící vnuk Václava Kýra (*1801), jenž úředně nadiktoval tuto výpověď:¹⁰⁷²

*Můj děd Václav Kýr přišel do Strážnice před mnoha lety s vojskem a byl ubytován v soukromém domě u nějakých Huťů ve Strážnici. Tito měli dceru a Kýr, aniž by s ní byl sezdán, měl s ní čtyři nemanželské děti Václava, Vavřina, Tomáše a Matouše, kteří ač byli nemanželští, nesli (asi mylným zápisem v matrice) jméno „Kýr“, ač správně měli být zapsáni jako „Huťa“.*¹⁰⁷³

Adam Kýr tehdy jistě zaměnil dvě postavy svých předků – část výpovědi souhlasí s jeho dědou, výše zmíněným Václavem Kýrem (1801–1843). Z jeho výkladu ovšem chybně vyplývá, že by dcera rodiny Huťových (nám již známá Dorota) měla být jeho družkou (a tedy babičkou vypovídajícího Adama), ač byla matkou zmíněného Václava, a tedy Adamovou prababičkou. Václav Kýr zvaný Huťa měl se svou první družkou Annou Malíkovou skutečně syny Václava, Vavřince a Tomáše (historický záznam o Matoušovi se mi zatím nalézt nepodařilo), ale vedle nich s ní měl ještě syna Martina a dvě dcery, Kateřinu a Josefu, z nich i Kateřina měla za svobodna děti s příjmením Kýr. Po smrti družky Anny měl Václav Huťa recte Kýr dalších sedm dětí s družkou Kateřinou roz. Polákovou, všechny již byly zapisované s příjmením Kýr. Ve výpovědi Adama Kýra, tehdy patrně nejstaršího zástupce romské komunity ve Strážnici, je v rozporu se skutečností i zmínka o příchodu jeho dědy Václava do Strážnice s vojskem. Tento Václav, který se ve Strážnici narodil, nemohl přijít do města jako voják a splodit zde děti s neromskou družkou. Jednak obě jeho družky byly z romských rodin pohybujiících se po moravskoslovenském pomezí v tomto cípu JV Moravy. Zároveň je vyloučené i to, že by se vůbec mohl stát vojákem, neboť se svou první družkou začal žít již asi v 17 letech, kdy se jim narodily první dvě děti, zmíněná dvojčata Václava a Vavřince, a během jeho poměrně krátkého života se mu narodilo celkem – pokud se mi podařilo dohledat všechny záznamy – dvanáct dětí (třinácté, u jehož zápisu není otec uveden – velmi pravděpodobně však byla i ono bylo dítětem Václava Kýra – se narodilo až po jeho smrti) a sám zemřel ve věku 41 let, je proto velmi málo pravděpodobné, že by se od své rodiny stihl vzdálit na vojnu (služba v armádě za monarchie trvala v té době 10–14 let).

Z výpovědi Adama Kýra lze ovšem vyčíst, že se v jeho rodině z generace na generaci předávala historka, která vysvětlovala, proč rodina přísluší ke Strážnici: jejich předek (s největší pravděpodobností otec Václava Kýra recte Huťa) byl vojákem, patrně sloužil v pluku, který po

¹⁰⁷⁰ MZA Brno, E 67, kniha 5482, snímek 33 [1801, MN, Hrubá Vrbka].

¹⁰⁷¹ MZA Brno, E 67, kniha 5830, s. 179 [1842, MZ, Strážnice].

¹⁰⁷² Šetření se týkalo dotazu ze Slovenska, zda jistá Kýrová Ludmila může být také příslušná do Strážnice.

¹⁰⁷³ SOkA Hodonín, AM-St 2, i.č. 303, Cikáni evidence 1908–1947, fol. 235.

určitou dobu (nejspíš v době míru) byl ubytován ve Strážnici. Zda zde, na Strážnicku setrval, zda byl z vojny propuštěn, aby se mohl postarat o svou rodinu, se můžeme jen dohadovat – počátky jeho usazení zatím nebyly odhaleny, stejně tak nevíme, jak přišel ke svému neobvyklému příjmení. Po informacích k této nejstarší historii bude třeba ještě pátrat. Je ale pravděpodobné, že Václav (Huťa/ Kýr, *1801) vyrůstal v prostředí romských kovářů, protože jak on, tak i jeho synové jsou zaisováni jako „cikáni“ a kováři (popř. „cikánští kováři“).

Legendu o vojenském předkovi zaznamenanou Adamem Kýrem mírně rozporuje, ale možná i doplňuje drobná zmínka z další rodinné legendy zaznamenaná jiným potomkem Václava Kýra st., jeho pravnukem Josefem Jelínkem (rodným jménem Kýr, dále již jen Jelínek), jenž ve svých pamětech (datovaných r. 1980) uvedl, že dle slov jeho otce (Martin Kýr, *1869, mladší bratranec Adama Kýra) měl mít rod Kýrů své kořeny v Itálii.¹⁰⁷⁴ Sice pro tuto legendu nemáme dosud k dispozici žádné další podklady, ale je možné si představit, že vojsko, které bylo na přelomu 18. a 19. století ubytované ve Strážnici, pobývalo před tím v Itálii (vazba by mohla být i přes majitele panství: jak zmiňuji výše, pocházel rod Magnisů právě z Itálie a se svými příbuznými v Itálii udržovali jeho představitelé stále čilý kontakt). Pak by odvozování italského původu předka v tomto rodinném fragmentu nemuselo znamenat, že se předek narodil v Itálii, ale že v Itálii sloužil a prakticky by Jelínkova legenda mohla potvrdit, že se jejich předek stal zakladatelem jejich rodu poté, co si – neznámo jak dlouhý čas – odsloužil vojenskou službu v Itálii a následně obdržel privilegia (snad i pro sebe, ale především pro své potomky) usadit se ve městě Strážnici. Na „italské“ kořeny rodiny může odkazovat také příjmení Kýr (ač původ tohoto příjmení je spojován se staročeským výrazem pro oštěp a německým výrazem pro kravaře,¹⁰⁷⁵ dle jiných hypotéz může jít též o zkomolení italského slova Kyrie – Pane, lze si představit, že zakladatel rodiny Kýrů si mohl toto příjmení vysloužit během své vojenské služby¹⁰⁷⁶).

Zajímavostí, která nepřímo s legendou o vojenském předkovi Kýrovi může souviset, je také skutečnost, že více potomků Václava Kýra st. vstoupilo do vojenských služeb.¹⁰⁷⁷ Zdá se tedy, že verbování mužů do armády v romských rodinách (a především v rodině Kýrů, ale i u spřízněných Danielů, z nichž mohl první Kýr pocházet) bývalo na strážnickém panství již od 19. stol. běžné a úspěšné.

Vedle rodu Kýrů se na Strážnicku od začátku 19. století vyskytovaly i další romské rodiny, některá příjmení možná i déle než Kýr, nikoliv ovšem z perspektivy matričních zápisů (resp. dosud nebyly objeveny starší matriční zápisy). Paralelně vedle Kýrů se na Strážnicku objevují

¹⁰⁷⁴ NA, f. ÚV SPB, soutěž 2705 Josef Jelínek (nepublikovaný strojopis z roku 1980), s. 1.

¹⁰⁷⁵ Dle D. Moldánové jsou pro vznik příjmení Kýr relevantní tyto dva zdroje: „staročeské apelativum (slovo obecného významu) kýr = železný oštěp; též z německého apelativa (slova obecného významu) Küher = kravař“ (viz <https://www.prijmeni.cz/K%C3%BDr/puvod> [28. 8. 2022]).

¹⁰⁷⁶ Zvlášť když do pátrání zahrneme i tradovanou vazbu na Itálii. Počátky nového příjmení lze však spojovat i s případným nadřazeným toho jména. S takovým způsobem získání nového příjmení se můžeme setkat u jiné romské rodiny. Pamětník, pan L. Dudi-Koťo mi v rozhovoru líčil, jak jeho otec během vojenské služby získal dodatek ke svému původnímu příjmení Dudi po svém veliteli za mimořádné zásluhy dodatek Koťo (viz rozhovor s pamětníkem in Hübschmannová a kol., PŽC II, v přípravě: kapitola Dubnica nad Váhom).

¹⁰⁷⁷ K tomuto tématu více viz kap. 5.3.

jména jako Kubík, Dycha, Malík – tyto rodiny jsou uváděny v soupisech „cikánů“ z let 1828–1834,¹⁰⁷⁸ později též Daniel a Ištvan. Protože se i tyto rodiny živily na začátku 19. století čistě jako kováři a protože se romské kovářství udrželo na Strážnicku (resp. JV Moravě) déle než v jiných oblastech, dovoluji si zde vložit krátké intermezzo o romském kovářství.

Nejen rodina Václava Kýra, ale i jeho vrstevníka Martina Ištvana i dalších provozovaly převážně romský typ kovářství, které postupně doplňovaly také příležitostným provozováním hudby. Slovenský etnolog Arne Mann ve své monografii *Rómski kováci na Slovensku* dělí evropské romské kovářské rodiny dle jejich způsobu života a územního pohybu do tří skupin. První skupinu tvořili kočující, kteří „své výrobky nabízeli v lokalitách, kterými procházeli. Pracovali většinou venku, na kraji obcí, kde se na čas usadili“¹⁰⁷⁹ (Mann 2018: 58). Další skupinu bychom mohli nazvat jako polokočovné, neb dle A. Manna „žili v pevných sídlech, měli však přenosnou dílnu, navštěvovali obce konkrétního regionu [...] a vykonávali své řemeslo přímo u zákazníků“¹⁰⁸⁰ (tamtéž). Třetí skupinou byli kováři, kteří měli vlastní vybavenou dílnu u svého obydlí a jejich manželky chodily nabízet k prodeji jimi vyrobené výrobky po okolních obcích. (tamtéž).¹⁰⁸¹

Těžko říci, zda romské rodiny na Strážnickém panství prošly postupným vývojem popsáním výše, a to od 1. stupně po 3. stupeň. Možná však v polovině 19. století nespádaly čistě do žádné z těchto skupin. Nakonec, není ani třeba držet se doslova uvedené klasifikace, kterou je možné chápat jako model postupného zániku kočování. Zdá se mi výhodnější přemýšlet o frekvenci a způsobu migračních trajektorií konkrétních rodin z hlediska jejich funkčnosti a vnímat je jako životní strategii, která se mohla v čase proměňovat a kterou ovlivňovalo více faktorů (více k migraci a sedentarizaci – viz Hajska 2016; dále viz kap. 5.1). Co je však prakticky jisté, specializací těchto kovářů bylo tzv. malé kovářství, o které v té době byl na vesnicích zájem. A pokud to bylo pro rodiny z hlediska odbytu jejich výrobků či z důvodu získání nových zakázek výhodné, cirkulovala každá rodina v okruhu tvořeném několika obcemi, které se mohly v různých dekádách obměňovat, v jiných případech zůstávaly stejné po více generací s tím, že si jednotlivé rodiny postupně vybraly svá zimoviště – většinou na okraji obcí, kde se též mohly postupně usadit trvaleji – případně později také získat domovské právo (srov. např. případovou studii rodiny Dychů z Hrušek – Schuster 2020).

Tito cestující kováři mívali přenosnou kovadlinu a své výrobky vyráběli často na místě/

¹⁰⁷⁸ Viz MZA Brno, F90, Velkostatek Strážnice, kart. 167 – zde Soupisy cikánů z let 1828 až 1834, v té době zde ještě nejsou zaznamenáni Ištvanové.

¹⁰⁷⁹ Do češtiny přeloženo autorkou.

¹⁰⁸⁰ Dtto.

¹⁰⁸¹ Na historickou monoprofesnost romských obyvatel upozorňuje též E. Horváthová, která se velmi podrobně věnovala i romskému kovářství (1964: 190–201 zejména) a dále se jím zabýval i J. Hanzal, který uvádí cenné poznatky ilustrující, že délka pobytu jedné skupiny byla od počátku jejich pobytu na území Moravy (po obdržení pasů) různě dlouhá a řídila se patrně množstvím zakázek, které na místě kováři obdrželi. V konkrétním případě prvních tolerovaných „Cikánů“, který mapoval, zjistil, že zatímco někde trval pobyt 2 dny, jinde se zdrželi 4,5 měsíce (Hanzal 2004: 126). Ačkoliv u zkoumaných rodin nemám k dispozici podobná data, můžeme si na jejich základě učinit představu, jak se postupně proměňoval status jedné skupiny – od „sem tam se pohybujících se Cikánů“ přes „zde dobře známé Cikány“ až po „Cikána z [Název obce]“ – pravděpodobně na základě postaveného příbytku, kde rodina opakovaně zimovala.

v obci, kde si je zájemci objednali. Specifikem bývalo, že se na samotné výrobě běžně podílely i manželka a děti, které pomáhaly s rozděláním ohně a jeho dmýcháním, jak se shoduje více pozorovatelů a jak vyplývá z vyprávění pamětníků (Mann 2018: 58). Svě kovářské výrobky byli tito romští kováři schopni a ochotni vyrobit (či opravit) za velmi nízké ceny (často dokonce jen za naturálie) a na základě objednávek. Jakmile se místní trh nasytil a objednávky přestaly přicházet, rodina putovala k další obci.

Ze zmínek v kronikách víme, že v obcích měli vyhrazené místo – většinou dál od obydlí místních občanů a blízko u vody, kde si vedle svého přístřešku (stanu nebo jednoduchého obydlí – v matrikách nazývaného obvykle „bouda“) zřídili provizorní kovárnu. Jak dlouho se na jednom místě zdrželi, nelze dnes na základě archivních pramenů spolehlivě ověřit, ovšem je zřejmé, že ještě v první polovině 19. století se s jistotou ve většině romských rodin na Strážnicku rodily děti převážně ještě na různých místech. Co tyto rodiny v té době motivovalo k pohybu a co jiné rodiny vedlo k postupnému usazení se, není zatím možné spolehlivě objasnit. Snad se někteří postupně rozhodli málo výnosné kovářské řemeslo (kde ruční výroba nemohla především svou cenou konkurovat průmyslově vyráběným výrobkům) vyměnit za nabídku nádenické práce u místních sedláků a postupně se vzdávali tradičního způsobu obživy. Současně je ovšem možné, že je k usazení nutily i úřady, které postupně snad více a důsledněji dohlížely na pravidelnou docházku romských dětí do školy. Zprávy o takových tlacích z druhé poloviny 19. století nemáme k dispozici, ale je možné tyto úřední požadavky předpokládat. Že však byla jedna rodina známá a pohybovala se v několika blízkých obcích, je zřejmé z matričních záznamů o narození jejich dětí, ale i ze zachovaných záznamů úřední povahy. V první polovině 19. století se ještě trvale usazená rodina – dle matričních záznamů – na Strážnicku neobjevuje, ovšem ve druhé polovině již ano, ne však u všech rodin ve stejnou dobu. Zatímco děti jedné rodiny jsou zapisovány ve stále stejné farnosti, a tedy aspoň manželka zůstávala v době porodů převážně ve stálém bydlišti, v jiné rodině je zjevné, že manželka cestovala se svým mužem i v době blížících se porodů od vesnice k vesnici, a tedy jejich děti jsou postupně zapisované v různých obcích, podle toho, kde se rodina v době porodu dítěte právě nacházela. Současně v těchto matričních záznamech o jejich narození můžeme číst záznamy, že jde o dítě „místních cikánů“, že otec je „zde dobře známý cikán“ apod. Kromě toho lze ze záznamů vysledovat, že především starší členové rodin se již netrmáceli po cestách a zůstávali častěji na jednom místě (tedy v místě trvalejšího pobytu, kde se např. narodily jejich poslední děti).

Zda šlo o model převzatý od předků, nebo o určitou proměnu v životním stylu, nelze u rodin na Strážnicku zatím definitivně tvrdit. Je však jisté, že k tomuto postupnému usazování dochází na Strážnicku již v polovině 19. století, neb se odráží v záznamech, na které upozorňuje C. Nečas – v pravidelných hlášeních o usedlých „cikánech“, které si shromažďovala a od farářů vyžadovala k zaslání katolická církev. C. Nečas (1982) si klade otázky spojené s proměnou životního stylu a i on se snaží zaznamenané rodiny charakterizovat klasifikací dle způsobu bydlení (místní rodiny dělí na polokočovné a usazené). Na základě nařízení arcibiskupské konzistoře z října roku 1842 měly nejprve v letech 1844–1845 a následně pak v letech 1851–

1856 jednotlivá děkanství podávat hlášení o „kultivování cikánského obyvatelstva“ (Nečas 1982: 25). Jak C. Nečas píše, většina děkanství z celé Moravy tehdy na onu výzvu posílala zprávy negativní: „Cikáni do té doby neměli stálá bydliště a při převládajícím kočovném způsobu svého života se prý vymykali jakémukoliv kulturnímu vlivu“ (tamtéž). Současně ovšem upozorňuje na skutečnost, že v arcikněžstvích kroměřížském a holešovském se našla děkanství, která podávala podrobnější hlášení nejen o obecném stavu, ale mezi jednotlivými rodinami rozlišovala, uváděla vždy i jmenovitě, kdo stojí v čele rodiny a další podrobnosti. Na základě těchto hlášení je pak možné, jak C. Nečas vyvozuje, sledovat postupný proces adaptace (tamtéž: 25).

Tímto opatřením církev jednak ve svých hlášeních zaznamenala stávající stav o pobytu rodin a jejich složení, zda jsou manželé církevně oddáni či nikoliv apod., ale současně přiměla místní faráře, aby se o své romské farníky více zajímali. V hlášeních pro arcibiskupskou konsistoř v Olomouci se romské rodiny vyskytovaly kontinuálně „celkem ve 13 obcích na Strážnicku. Po celou uvedenou dobu byly doloženy v Hrubé Vrbce, Kněždubu, Lipově, Petrově, Strážnici a ve Velké nad Veličkou a v některém z uvedených roků také v Javorníku, Lideřovicích, Louce, Nové Lhotě, Radějově, Sudoměřicích a v Tvarožné Lhotě“ (tamtéž: 25). Autor dochází ke zjištění, že zatímco v letech 1844–1852 byly již některé rodiny usazené (jako např. ve Strážnici rodina Václava Kýra ml., v Hrubé Vrbce rodina Jana Kubíka, stejně jako další rodiny Kubíků v Kněždubu, Lipce a Velké nad Veličkou), jiné rodiny se ještě během sledovaného období přesouvaly, z čehož odvozuje jejich pravděpodobně polokočovný styl života. Tyto rodiny, které se v hlášeních za jednotlivé obce objevovaly ne ještě trvale, ale pro delší nebo i kratší dobu, byly: „v Petrově rodiny Kašpara Daniela, Martina Ištvan a Tomáše Kýra a dále pak v Javorníku manželé Herákovi, v Lideřovicích rodina Jana Lišky, v Louce rodina Tomáše Daniela, v Nové Lhotě rodina Josefa Dychy, v Radějově rodina Martina Ištvan, v Sudoměřicích rodina Jana Dychy a v Tvarožné Lhotě rodina Šimona Danihela“ (tamtéž). Při psaní tohoto textu si zjevně C. Nečas ještě neuvědomil, že ve výčtu polokočovných rodin má dvakrát tutéž rodinu se jménem Martin Ištvan, která se mu během pořizování evidencí přesunula k trvalejšímu usazení z Petrova do Radějova.

Zároveň C. Nečas dochází ke zjištění, že se rodiny postupně proměňovaly a žily více coby nukleární, a nikoliv již jako širší rodové celky – velkorodiny. S těmito závěry, které ve studii C. Nečas uvedl, nemohu plně souhlasit a vnímám je jako zjednodušení. C. Nečas jednak nebral v potaz přirozenou potřebu územní disperze při hledání nových odbytišť pro své služby jednotlivými syny – tedy šlo o rozrůstání rodin, které se musely dělit především proto, aby se uživily (Hübschmannová, přednášky 1991–1996), a dále se nezabýval otázkami délky života (a příčinami předčasných úmrtí – právě v 19. století nacházím v zápisech do MZ sledovaných rodin jen málo starých osob, tedy zdá se, že mnozí zemřeli poměrně předčasně), ani strukturou jednotlivých rodin. Kontury tohoto zjednodušujícího líčení se pokusím překreslit v případové studii rodiny Ištvanů z Radějova.

9.3.2 Nejstarší záznamy o Romech v Radějově

Výše zmíněná zjištění shrnutá C. Nečasem ukazují, že se v Radějově v období okolo poloviny 19. století vyskytovala rodina Martina Ištvanu. Tuto informaci zdánlivě rozporuje či možná doplňuje kronikář obce Radějov, Jan Baborský¹⁰⁸², jenž zjistil a zapsal, že k usazení se romských rodin v Radějově došlo ve dvou vlnách a na dvou místech: v první vlně přicházeli strážniční Kýrové a ve druhé – o mnoho pozdější vlně – rodina Ištvanů ze Slovenska. O původu Romů se kronikář snažil zjistit informace také v kronice města Strážnice, jistě ale také od pamětníků, a na základě svého pozorování i získaných informací zpracoval heslo „Cikáni“ v kronice takto:

„Cikáni¹⁰⁸³

Kronikář města Strážnice Jan Skácel píše ve své knize Čtení o Strážnici, že se cikáni objevili ve Strážnici počátkem 19. století, asi r. 1802. V naší obci se však objevili až v druhé polovině 19. stole[tí]. Byla to rodina Kýrů[,] zároveň z těch Kýrů[,] co se usadili ve Strážnici. Těmto cikánům bylo určeno místo k usazení na dolním konci vesnice v břehu od potoka naproti domu č. 288 (Mart. Světlíka). Tento rod ale po čase vymizel a na to se přistěhovali cikáni ze Slovenska ze Sobotišťských Kopanic. Těmto se určilo místo ale navrchu na Kopcách za dědinou, jak se chodilo do Střešňovců, pod lesní hájovnou, kde bylo nerovné pastvisko. Na tomto pozemku si rodina Jos. Ištvanu postavila poměrně dost slušný domek a otec rodiny provozoval řemeslo kovářské. Spravoval zemědělcům řetězy, ostřil radlice, dělal hřebíky nebo nebozíčky do dřeva. Tento kovář při práci seděl na zemi a rukou tahal za páku, která pohybovala s koženým měchem, (nebo též s dymákem[,) který foukal do hořícího uhlí. Nerovné a plané místo okolo chalupy si nový obyvatel upravil a vysadil ovocným stromovím, a utvářili si krásný sad, že jim tento mnozí zdejší občané mohli i závidět.“¹⁰⁸⁴

Popsaný stav datuje kronikář rokem 1922, ovšem zápis byl pořízen až po r. 1951, kdy byla Pamětní kniha založena.¹⁰⁸⁵ Kromě cenných informací jako je popis práce romského kováře ve dvacátých letech 20. století, který využíval mechanické páky ke dmýchání ohně, stejně jako i náčrtek jeho stavení včetně kovářny i způsobu práce (viz obr. č. 42), je záznam cenný i pro shromáždění představ a tradované historie týkajících se romských rodin a jejich pobytu v Radějově, stejně jako o původu, odkud měla která rodina do vsi kdy přijít.

Výše zmíněná zjištění zapsaná v kronice a zaznamenaná C. Nečasem doplňuje mé vlastní genealogické bádání.¹⁰⁸⁶ Ukázalo se totiž, že se romské rodiny v Radějově vyskytovaly již

¹⁰⁸² Za ověření jeho jména děkuji laskavé pomoci paní Janě Grégrové ze SOkA Hodonín (mailová komunikace z ledna 2022).

¹⁰⁸³ Heslo je zpracováno i výtvarně – kronikář je opatřil vlastním obrázkem domku Josefa Ištvanu a jeho otevřeně kovářny, kde romský kovář pracuje v typické pozici – vsedě. (O typickém způsobu tradiční práce romských kovářů viz Horváthová 1964: 189-201; Hanzal 2005: 123-128; Mann 2018).

¹⁰⁸⁴ SOkA Hodonín, AO-R, Radějov I., i.č. 1. (Pamětní kniha obce Radějova), s. 183. viz Příloha č. 36.

¹⁰⁸⁵ Viz Tamtéž, str. 1.

¹⁰⁸⁶ Jsem si vědoma toho, že poznatky dosud shromážděné, nejsou zdaleka konečné. Bude vhodné tyto zjištěné údaje dále ověřovat a doplnit o záznamy z církevních matrik a další archiválií.

v průběhu první poloviny 19. století, a navíc lze mezi jednotlivými zde zaznamenanými rodinami sledovat přímou návaznost či vzájemnou propojenost, resp. že šlo stále o jednu a tutéž širší rodinu, kde mezi jednotlivými zde narozenými, oddanými i zemřelými lze doložit z průběhu jejich životů vzájemné rodinné vazby.

Jednak se ze záznamu Velkostatku Strážnice¹⁰⁸⁷ (z úředně vedených soupisů místních romských rodin z let 1829–1834)¹⁰⁸⁸ dozvídáme o tom, že střídavě v Radějově, Kněždubě a Tvarožné Lhotě pobývá údajně „ve slaměné boudě“ rodina romského kováře Vavřina Malíka a jeho ženy Anny, které mají děti Martina, Marinu, Jana, Verunu, Annu, Kateřinu a Josefa. O této rodině je učiněn záznam, že se – stejně jako ostatní romské rodiny žijící na panství – žíví výrobou drobných kovářských výrobků, které místní kováři nechtějí vyrábět.¹⁰⁸⁹

Zároveň je třeba vzít v potaz, že nejstarším matričním záznamem svědčícím o pobytu romské rodiny v Radějově je zápis o narození Kateřiny Kýrové/Malíkové¹⁰⁹⁰ již z roku 1820:

* 23. září 1820 „am Selte geboren Katharina, O: Wenzl Kür ein Zigeuner, M: Anna Tochter des Martin Malik Zigeuner, [Kmotři:] Adam Helisek und Katharina Eheweib“¹⁰⁹¹

Kateřina se narodila patrně jako prvorozená dcera do rodiny výše zmíněného Václava Kýra¹⁰⁹² (1801–1842) a jeho první ženy, Anny roz. Malíkové (zapisované nekonzistentně zpočátku jako dcera Martina Malíka, „cikána“, později ovšem jako dcera Matěje či dokonce Jana Malíka). Zda mohla být matka Kateřiny, Anna Malíková příbuzná s rodinou Vavřina Malíka, jenž podle úředních záznamů na přelomu dvacátých a třicátých let pobýval střídavě v obcích Radějov, Kněždub a Tvarožná Lhota, se mi nepodařilo zjistit. Je ovšem možné určitou přízeň – vzhledem ke stejnému rodovému příjmení a stejnému okruhu pohybu – alespoň zvažovat. V matričních záznamech pro Radějov (ale ani pro okolní obce) jsem jméno Vavřina Malíka zatím nenalezla.¹⁰⁹³

Jak již jsem zmínila výše, Kateřina nebyla prvorozeným dítětem Václava Kýra a Anny Malíkové – již před jejím narozením porodila její matka Anna dvojčata, chlapce Václava a Vavřince, tedy pokud by Anna byla dcerou Vavřince Malíka, lze odvodit, že jeden z chlapců mohl obdržet své křestní jméno po svém dědovi Vavřinci Malíkovi, druhý po otci Václavu

¹⁰⁸⁷ Údajně MZA Brno, F 90, Velkostatek Strážnice, kart. 167 (čerpáno z pozůstalosti C. Nečase).

¹⁰⁸⁸ Na existenci poznámek a výpisků C. Nečase z tohoto pramene v jeho pozůstalosti mne upozornil D. Slačka, jenž výpisky dohledal a poskytl mi jejich skeny – za což mu velice děkuji. (Uloženo v MRK, sbírka pozůstalost C. Nečase). Protože k tomuto objevu došlo až po skončení mého výzkumu, nestačila jsem si archivní dokumenty objednat a prostudovat osobně, tedy opírám se právě o výpisky C. Nečase.

¹⁰⁸⁹ MZA Brno, F90, Velkostatek Strážnice, kart. 167.

¹⁰⁹⁰ V zápise je zdůrazněno, že rodiče nejsou sezdáni, v indexu k matrice je proto narozená Kateřina vedena jako Malíková – MZA Brno, E 67, kniha 5734, snímek 101 [1820, MN/index, Radějov]. V dalších matričních záznamech je ovšem Kateřina zapisovaná vždy jako Kýrová (jako svobodná matka přivedla na svět – pokud je mi známo – čtyři děti, které jsou všechny zapisované jako Kýrové).

¹⁰⁹¹ MN Radějov, narození 1785–1826, s. 164 (MZA Brno, E 67, kniha 5734, snímek 81 [1820, MN, Radějov]).

¹⁰⁹² Jak jsem již zmínila, Václav se narodil se v r. 1801 v Hrubé Vrbce jako syn svobodné matky Doroty Huťové, jeho otcem však byl patrně Kýr neznámého křestního jména, neboť následně je Václav uváděn někde jako Huťa recte Kýr a jinde jako Kýr recte Huťa. Právě po otci mohl získat nejen jméno, ale i povolení k pobytu či usazení se ve Strážnici.

¹⁰⁹³ V dalších obcích jej hledám jen namátkově – pátrání ztěžuje neexistence indexů pro matriky narozených v mnoha obcích pro toto období, zároveň pátrání vyhodnocuji jako již stojící mimo rámec této práce.

Kýrovi (jméno jeho otce a ani jiného romského Kýra starší generace nebylo dosud zatím nikým objeveno).¹⁰⁹⁴ Prvorození synové – dvojčata – se narodili v r. 1817 v Petrově.¹⁰⁹⁵ Také další dosud zjištěné děti z této rodiny přišly na svět buď v Petrově nebo v Radějově (obce Petrov a Radějov jsou od sebe vzdálené asi 6,5 km pěší chůze a svými katastry jsou přímo sousedící). Jmenovitě jimi byli Tomáš Kýr (*1821 Radějov)¹⁰⁹⁶, Josefa Kýrová (*1824 Petrov)¹⁰⁹⁷ a Martin Kýr (*1827 Petrov)¹⁰⁹⁸. A právě zde v Petrově (v domě č. 12) Anna Malíková o několik let později v r. 1831 v poměrně nízkém věku (údajně ve 40 letech) během epidemie cholery zemřela. U jejího úmrtí je uvedena příčina smrti jako „Abzehrung“, tedy souchotiny.¹⁰⁹⁹ Později se rodina Václava Kýra st. a jeho druhé ženy Kateřiny roz. Polákové (údajně ze Šandorfu¹¹⁰⁰ v Uhrách) přestěhovala do Strážnice, kde se jim narodily děti Eleonora (*1833), Mariana (*1835), Anna (*1836), Antonie (*1838), Josef (*1839), František (*1841). Poslední dcera, kterou Kateřina svému druhu porodila, Mariana (*1843), se narodila (zatím neznámo kde) až po smrti svého otce Václava. Dozvídáme se o ní z matriky zemřelých v obci Strážnice, kde je v září 1943 uvedena jako dcera Mariany „Hutia,¹¹⁰¹ Zigeunerin in Stražnic“ zemřelá ve věku 6 měsíců, a to též na „Abzehrung“, tedy souchotiny.¹¹⁰² Václav Kýr zemřel – jak již bylo uvedeno – již o rok dříve, v srpnu 1842, ve svých 41 letech, zapsán byl jako „Wenzl Hutia, Zigeuner won Srassnitz“.¹¹⁰³ Jako příčina jeho smrti je uvedeno též onemocnění plic. Z těchto i dalších záznamů úmrtí v rodině se zdá, že se v rodině možná po desetiletí držela tuberkulóza, na kterou mnozí členové rodiny velmi předčasně zemřeli. Navíc několik žen v těchto romských rodinách zemřelo krátce po svém posledním porodu (některé viz dále), tedy i z toho důvodu lze hádat, že dožít se svého stáří bylo u jedinců v romských rodinách alespoň na Strážnicku

¹⁰⁹⁴ Jak jsem již nastínila výše, na základě dosavadních zjištění lze zatím říci, že u zrodu početného rodu Kýrovců (alespoň na Strážnicku) stál právě tento Václav Kýr – je možné, že do dalších okresů na JV Moravě, ale i na Slovensko se rod rozšířil právě ze Strážnicka. Dopátrání se těchto rodinných vazeb je však již mimo rámec této studie.

¹⁰⁹⁵ MN Petrov, narození 1785–1841, s. 106 (MZA Brno, E 67, kniha 5800, snímek 64 [1817, MN, Petrov]). Upozorňuji, že C. Nečas uvádí chybně (pravděpodobně na základě nezmiňovaných pozdějších soupisů), že se tyto prvorození bratři narodili ve Strážnici – viz Nečas 2005b: 130).

¹⁰⁹⁶ MZA Brno, E 67, kniha 5734, snímek 83 [1821, MN, Radějov].

¹⁰⁹⁷ MZA Brno, E 67, kniha 5800, snímek 86 [1824, MN, Petrov].

¹⁰⁹⁸ MZA Brno, E 67, kniha 5800, snímek 96 [1827, MN, Petrov].

¹⁰⁹⁹ MZA Brno, E 67, kniha 5800, snímek 267 [1831, MZ, Petrov].

¹¹⁰⁰ Pravděpodobně se jedná o obec Preivaly v okrese Senica, jejíž název se v historických dobách poměrně zajímavě proměňoval: „Schwancendorf, Zenthgwrgh (1439), Sbantisdorf (1531), Sswytzdorff (1545), Sancydorf (1578), Sandorf (1690), Šandorf (1920), Prievaly (1946); maďarsky Sándorf“ (zdroj: <https://www.valka.cz/Prievaly-t112670> [29. 8. 2022]).

¹¹⁰¹ Nejen manželka, ale i více z dětí Václava Kýra bylo občas zapisováno pod původním příjmením otce (Huťa), častěji ovšem jako „Hutia recte Kür“, podoby příjmení byly velmi rozmanité (Kühr, Khür, Kyr, Kyrr, Kÿrr, Kier, Kér, Kýry), patrně každý zapisující zapsal příjmení tak, jak je slyšel, až se postupně ustálil – alespoň na Strážnicku – jednotný zápis členů této rodiny příjmením Kýr. Ke sjednocení podob příjmení potomků Václava Kýra ovšem nedošlo za hranicemi strážnického panství, popř. na území, které spadalo pod strážnické panství, ale patřilo již pod jinou diecézi. Když se totiž v období meziválečném řešila příslušnost na Slovensku pobývajících potomků Václava Kýra ze Strážnice, strážničtí radní argumentovali, že do Strážnice patřit nemohou, neboť místní Romové nesou příjmení Kýr a nikoliv Kühr, jak byli zapsaní předkové oněch potomků bez uznané příslušnosti k obci (SOKA Hodonín, AM-St 2, i.č. 303, fol. 171).

¹¹⁰² MZA Brno, E 67, kniha 5830, snímek 184 [1843, MZ, Strážnice].

¹¹⁰³ MZA Brno, E 67, kniha 5830, snímek 179 [1842, MZ, Strážnice].

v 19. století velmi vzácné.

Zatímco díky rození většího počtu dětí, resp. díky nalezeným zápisům v MN) lze sledovat pohyb rodiny Václava Kýra aspoň rámcově (postupně patrně dlouhodobě pobývala v Petrově, pak v Radějově, dále opět v Petrově a nakonec ve Strážnici, což koresponduje s výše uvedenými zjištěními C. Nečase), sousední a již v první polovině 19. století spřízněnou rodinu prakticky vrstevníka Martina Ištvana (1799 – po 1863) nelze tak snadno sledovat, neb zápisy v matrikách se o nich až do roku 1844 prakticky nevyskytují, resp. nebylo je možné dohledat.¹¹⁰⁴ Z matrik není možné doložit, kdy se rodina Ištvanů v Petrově a především v nedalekém Zvolenově (dnes součást Petrova)¹¹⁰⁵ usadila, je však zřejmé, že v roce 1834 v hlášení děkanství ještě zaznamenání nejsou, ale o deset let později jsou již psaní jako místní. Když se totiž ve Zvolenově Františka Ištvanová, dceři Martina Ištvana narodila v r. 1844 dcera Mariana, je zapsaná jako narozená ve Zvolenově („sub dio“ – tedy pod širým nebem, dosl. pod Bohem) a její děda Martin Ištvan je uveden jako Zigeuner in Bobalov¹¹⁰⁶ – je tedy v této době zaznamenán již jako zde místní, patrně dobře známý a možná i zde dlouhodobě žijící, popř. i z této oblasti¹¹⁰⁷ pocházející.

Ačkoliv rodiče malé Mariany nebyli ještě oddáni, kolonka s otcem nezůstala prázdná a jako otec je uveden „Thomas Kier Zigeuner aus Strážnic“. Jde o výše zmíněného Tomáše Kýra, jenž se v r. 1821 narodil v Radějově, vyrůstal v Petrově, kde ve svých deseti letech náhle přišel o svou matku, s novou rodinou otce žil poté ve Strážnici a když mu zemřel i otec, odchází k rodině své ženy Františky Ištvanové do nedalekého Zvolenova. Zde, ve Zvolenově, se usadila i jeho sestra Kateřina Kýrová, které se zde narodili Kateřina (*1844) a dvojčata Jiří a Tomáš (1846) Kýrovi.¹¹⁰⁸ I Tomášově družce, Kateřině Ištvanové, se zde narodily další děti, nyní již psané s příjmením Ištvan: Kašpar (*1846), Terezie (1847) a Josef (*1849). V r. 1851 Tomáš Kýr se svou družkou Kateřinou Ištvanovou uzavřeli ve Zvolenově sňatek a o rok později se jim zde narodila dcera Anna (*1852). Jak při narození Anny, tak ještě i u narození dalšího dítěte Tomáše a Kateřiny Kýrových, Leopolda (*1856), stejně jako u úmrtí jejich syna Františka (†1858) jsou rodiče Kateřiny, manželé Martin a Barbora Ištvanovi, zapsaní v matričních záznamech jako místní, přesněji ze Zvolenova. Martin Ištvan bývá obvykle zapisovaný jako „Zigeuner in Babalow“, tedy prakticky stále ještě jako místní soused. V r. 1851 je v záznamu o svatbě dcery Františky Ištvanové s Tomášem Kýrem dokonce doklad o jeho přítomnosti ve

¹¹⁰⁴ Některé farní úřady nemají k matrikám vytvořené indexy a vzhledem k velkému množství záznamů je možné, že mnohé záznamy budou ještě v budoucnu doplněny.

¹¹⁰⁵ Malá obec Zvolenov (jiným historickým názvem též Bobalov, německy Bobalow) ležící blízko Petrova směrem na Strážnici byla založená v r. 1541 a v r. 1927 byla sloučena s Petrovem – viz <https://www.obec-petrov.cz/historie-petrova> [3. 9. 2022].

¹¹⁰⁶ MZA Brno, E 67, kniha 5814, snímek 17 [1844, MN, Zvolenov].

¹¹⁰⁷ Je ovšem též možné, že je totožný s Martinem Ištvanem, otcem Josefa Ištvana, který spoluzaložil početný rod Ištvanů ve Vosoudově – viz kap. 9.2.3, tedy pak by bylo možné, že záznamy o něm budou ještě v budoucnu dohledány v západní části JM, popř. i v oblasti okolo Ostrožského Předměstí, kde byla rodina jeho předků zapsána v r. 1783.

¹¹⁰⁸ MZA Brno, E 67, kniha, kniha 5814, snímek 18 [1844, MN, Zvolenov]. Otec uveden není, a proto jsou děti psané pod příjmením Kýr.

Zvolenově v podobě jeho podpisu třemi křížky.¹¹⁰⁹ Jeho manželka Barbora je zapsaná jako dcera po zemřelém Bartoloměji Holomkovi z „Ostrova“¹¹¹⁰.¹¹¹¹ Ovšem již od r. 1853 se tato dvojice nachází také v matrikách pro Radějov, kde pravděpodobně častěji a dále trvale pobývala. Co bylo důvodem jejich přesunu, není zcela zřejmé, je ovšem důležité zmínit, že v Radějově spolu s nimi pobývala i dcera Mariana, které se zde narodily dvě děti, Kateřina Holomková (*1853) a Josef Ištvan (*1859). Je zajímavé, že se právě mezi těmito dvěma událostmi nechali Martin Ištvan a Barbora Holomková v radějovském kostele až ve svých údajně 56/59 letech, roku 1856, oddat.¹¹¹² Jistě i díky tomu byla místním knězem Mariana uznána za Ištvanovou a její syn Josef byl zapsán jako Ištvan. V následujícím roce, kdy probíhalo sčítání obyvatel, byli obyvatelé domku č. 189 (který se v matrikách nazývá většinou jako „bouda“ bez uvedení čísla) zapsáni na dvou arších. Na prvním z nich je – coby majitel domku – uveden Martin Ištvan spolu se svou manželkou Barborou¹¹¹³ a synem Adamem (*1834¹¹¹⁴), o němž se mi však žádné další záznamy nalézt nepodařilo. Kromě nich měli v jejich domě přebývat ještě (psáni na samostatné straně, tedy patrně jak jiná rodina) Mariana Malíková (*1822) a její synové Jan (* 1846) a František (*1857). U Františka je dodatečně tužkou připsáno příjmení Ištvan. Pod nimi jsou zapsané ještě 3 patrně dcery: Juliana (/1842), Anna (*1848) a Kateřina, jejíž rok narození uveden není.¹¹¹⁵

Stárnoucí manželé Martin a Barbora pravděpodobně již dále příliš necestovali, Barbora zemřela v Radějově v prosinci r. 1863 údajně ve svých 67 letech na sešlost stářím.¹¹¹⁶ Kdy a kde zemřel její muž Martin, se mi zatím zjistit nepodařilo.¹¹¹⁷

Při dalším podrobném pátrání docházím ke zjištění, že Martin Ištvan st. (děd Josefa Ištvana z Radějova) sice měnil bydliště a působiště, ovšem zdá se, že obklopen svou širší rodinou, s níž se zdržoval v jednom či několika místech (stanovištích), kde s místními lidmi udržoval pevný kontakt i několik let. Zajímavostí této rodiny bylo, že manželé neměli – alespoň na Strážnicku¹¹¹⁸ – dospělé syny, kteří by měli rodinu, a tedy vždy aspoň jedna z dcer žila i se

¹¹⁰⁹ Do matriky třemi křížky potvrdil povolení, že se jeho z tehdejší perspektivy ještě nezletilá dcera – věkem 23 let – může vdát.

¹¹¹⁰ Patrně jde o dobový název pro Uherský Ostroh, neb v r. 1849 je taktéž ve Zvolenově zmíněn týž Bartoloměj Holomek jako „cikán v Uhr. Ostrově“ (MZA Brno, E 67, kniha 5814, snímek 30 [1849, MN, Zvolenov]) – ač jsem se snažila nalézt Bartoloměje Holomka v dobových soupisech (především mezi těmi pořízenými okolo r. 1840), nebyla jsem úspěšná (MZA Brno, B 14).

¹¹¹¹ MZA Brno, E 67, kniha 5828, snímek 2 [1851, MO, Zvolenov].

¹¹¹² MZA Brno, E 67, kniha 5739, snímek 75 [1856, MO, Radějov].

¹¹¹³ Oba manželé jsou uvedeni s rokem narození 1801, což však neodpovídá nalezenému záznamu v MN, oba byli pravděpodobně starší – viz výše (Martin * asi 1799, Barbora roz. Holomková *1796).

¹¹¹⁴ Kde se Adam narodil, se mi nepodařilo zjistit. Dosud nevím o žádném dalším záznamu, který by ho zmiňoval.

¹¹¹⁵ MZA Brno, Sč.Op., SOkA Hodonín, OÚ Strážnice, obec Radějov, 1857, snímek 535–537. Odkaz na Sč.Op.:

<https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/9753?image=226205010-000006-000003-000018-000018-01-HO0975-05350.jp2> [28. 8. 2022].

¹¹¹⁶ MZA Brno, E 67, kniha 5744, snímek 40 [1863, MZ, Radějov].

¹¹¹⁷ Jeho úmrtí bude nutné hledat v jiné obci, a to v rozmezí let 1863–1888. Když se v Radějově v r. 1888 narodil jeho vnuk František (viz dále), byl jeho děd Martin Ištvan uveden v zápise již jako zemřelý.

¹¹¹⁸ V úvodu ke kapitole 4.3 zmiňuji jako možnost, resp. hypotézu, že přímý prokazatelný předek Adolfa Ištvana, Josef Ištvan narozený patrně kolem roku 1803, který snad vyrůstal a patrně i zůstal žít ve Vosoudově, mohl být synem stejné dvojice, neboť opakovaně je v dohledaných pramenech zapisován jako syn Martina Ištvana (jenž

svými dětmi a patrně i s mužem v bydlšti či v širší domácnosti se svými rodiči.

Martin Ištvan se svou ženou Barbou žili prokazatelně v letech 1844 (ale možná již o něco dříve) až 1850 v Petrově či Zvolenově, a to společně (či v blízkosti) s rodinou dcery Františky a jejího muže Tomáše Kýra. Po roce 1850 se přesouvají do Radějova, kde patrně pobývají až do smrti Barbory. Zde stárnoucí dvojice Martin a Barbora – patrně pod vlivem nátlaku faráře – legitimizují svůj vztah (1856) a zde se jejich další dceři narodil vnuk Josef zapsaný jako Ištvan (1859) – jeho otec není v zápise uveden.¹¹¹⁹ Když v prosinci r. 1863 zemřela v Radějově stařenka Barbora Ištvanová, její dcera Františka žijící trvaleji ve Zvolenově, čekala již deváté své dítě. Bohužel, v dubnu následujícího roku, krátce po porodu i úmrtí syna Jana (*/† 14.4.1864) Františka Kýrová roz. Ištvanová zemřela. Vdovec Tomáš Kýr se znovu oženil a po několika letech, kdy se pohyboval, přestěhoval se se svou rodinou do Radějova, patrně ještě v době, kdy zde pobýval otec jeho první ženy Martin Ištvan.

Protože Tomáš Kýr (1821–1890) je patrně první Rom, který se narodil i zemřel v Radějově, krátce zde shrnu jeho život: byl synem zakladatele rodu Václava Kýra a ač se narodil i zemřel v Radějově, kde velmi pravděpodobně opakovaně i pobýval, podstatnou část svého života prožil nejdříve ve Strážnici, později v Petrově a Zvolenově, pobýval ovšem i v dalších obcích. První jeho ženou byla Františka Ištvanová z Petrova. Právě v Petrově se mu postupně mezi lety 1844–1864 narodilo devět dětí, po náhlém úmrtí manželky se se svou druhou ženou, Kristinou rodem Danielovou z Tvarožné Lhoty, a patrně i s dětmi z prvního manželství (z nichž ovšem velká část zemřela již během dětství), vydává na cesty. Dalších devět dětí se narodilo v obcích Tvarožná Lhota, Sudoměřice, neznámo kde, Lipově, Petrově, opět Sudoměřice a až poslední dvě se v letech 1885 a 1889 narodily v Radějově. Právě v Radějově nakonec zůstává a zde – to již po smrti své druhé manželky a bohužel i většiny svých dětí – v r. 1890 umírá, v zápise je uvedeno: „v Radějově, č. domu:–“ jako „cikán a vdovec v Radějově“.¹¹²⁰ Ze smutných záznamů o úmrtí jednotlivých členů rodiny se dozvídáme jednak o tom, že v Radějově měli postavené

byl synem Bartoloměje Ištvana a Terezie Holomkové) a Barbory Holomkové (jež byla dcerou Bartoloměje Holomka a Anny Malíkové). Mezi zapisovanými jmény v okolí Vosoudova a na Strážnicku je naprostá shoda, což by svědčilo o shodě v těchto přímých předcích Ištvanů v Radějově a alespoň některých Ištvanů z Vosoudova. Zároveň nutno zdůraznit, že v r. 1803, kdy se měl narodit Josef Ištvan ve Vosoudově, mohlo být Barboře Holomkové asi jen 15 let. (Vzhledem k tomu, že se jedná o hypotézu, neodkazují na všechny související zdroje, jsem si vědoma, že hypotézu bude třeba dále prověřit a podložit dalšími dosud nenalezenými záznamy). A dále nutno podotknout, že jména jako Barbora, Bartoloměj, Mariana, Martin, Rozálie, Terezie atd. byla v té době mezi Romy velmi častá.

Nelze ovšem tvrdit, že výše uvedení manželé Martin a Barbora Ištvanovi neměli syna, s jistotou mohu zatím sdělit jen to, že dosud nebyl žádný z jejich synů zaznamenán na Strážnicku. Zároveň lze však předpokládat, že se další – dosud mnou nezjištěné a neidentifikované – jejich děti mohou vyskytovat pod příjmením Holomek, neb je buď otec Martin Ištvan nelegitimizoval, popř. kněží v místě narození těchto dětí přísněji dbali na uzavírání sňatků těchto párů a zdráhali se děti nesezdaných párů zapisovat pod příjmením otce. Vzhledem k tomu, že rodin Holomků bylo na sousedním Kyjovsku mnoho, lze se domýšlet, že se mezi nimi mohli vyskytovat nejen vzdálení, ale i snad i blíže příbuzní manželů Ištvanových. Zjišťování možných vazeb dalších romských kovářských rodů však není cílem této práce. (Pro další srovnání viz Horváthová-Holomková 1989, či Horváthová 1994).

¹¹¹⁹ Možným vysvětlením je též skutečnost, že když se Martinově dceři Marianě narodila roku 1853 v Radějově dcera Kateřina, jsou jak matka, tak i dcera zapsány s příjmením Holomková (zapisující neuznal, že právoplatným otcem Kateřiny je Martin Ištvan) – MZA Brno, E 67, kniha 5735 snímek 110 [1853, MN, Radějov].

¹¹²⁰ MZA Brno, E 67, kniha 5744, snímek 160 [1890, MZ, Radějov].

pevné obydlí, které nebylo v matričních zápisech s uvedením čísla domu, psáno bylo jako „bouda“ (ač dle sčítacích operátů z r. 1859 mělo číslo 189, v dalším sčítání již toto číslo náleželo k jinému domu), a také o nemocech, kterými členové rodiny trpěli (záněty průdušek, kostičer, tuberkulóza¹¹²¹). Smutnou bilancí je, že z osmnácti dětí Tomáše Kýra se mi podařilo v matričních záznamech jako dospělé identifikovat jen tři, je tedy velmi pravděpodobné, že většina ostatních zemřela během dětství a dospívání. Zároveň je smutné, že obě jeho manželky zemřely krátce po svém posledním (v obou případech patrně devátém¹¹²²) porodu.¹¹²³

Ze zkoumaných záznamů a matričních zápisů lze vyvodit, že romské rodiny, které pobývaly během 19. stol. v Radějově, byly obvykle považovány za místní, či patřící k sousední obci (nejčastěji k Petrovu). Zároveň je možné vysledovat, že jednotlivé rodiny měly své vlastní okruhy pohybu, ovšem tyto jejich okruhy se vzájemně protínaly a do jisté míry některá místa společně sdílely, což se projevilo tím, že na jednom místě bylo ve stejné době považováno za „místní“ více romských rodin.

Do výčtu romských rodin, které trvaleji pobývaly v Radějově, je třeba dodat ještě dvě rodiny.

Za prvé se jednalo o rodinu Tomáše Daniela, údajně narozeného v a příslušného k Tvarožné Lhotě, který v Radějově v r. 1876 pobýval se svou družkou Marií Malíkovou a synem Janem Malíkem,¹¹²⁴ jenž se v Radějově narodil 1873.¹¹²⁵ Tomáš Daniel je v soupise zapsán jako „Schmied und capitulant des 25. Jäger Baom“, tedy byl nejen kovářem, ale býval i vojákem 25. praporu polních myslivců.¹¹²⁶ Kam se Tomáš Daniel odstěhoval, není známo. Je zatím možné pouze spekulovat, že by mohl být totožný s Tomášem Danielem (původně také příslušným k Tvarožné Lhotě), jenž se v r. 1881 oženil v Kněždubu s Alžbětou Kubíkovou, mezi lety 1883–1900 se jim narodilo devět dětí, z nichž nejmladší čtyři se narodil v Petrově. Právě v Petrově tento Tomáš Daniel založil početnou Danielovskou dynastii. Jaký osud byl však synka Jana a jeho matky Mariany, mi není známo. Lze jen dohledat, že v r. 1879 se v Radějově narodil ještě – velmi pravděpodobně Janův mladší bratr – František Malík. U jeho zápisu do MN však otec uveden není – matka je však zapsaná shodně jako Mariana Malíková, dcera Mariany z Myjavy.

¹¹²¹ Na tuberkulózu zemřela např. čtyřměsíční vnučka Tomáše Kýra, Eva Kubíková, která se narodila v září 1863 v Petrově. Na jejích záznamech v MN a MZ je možné sledovat, že uvádění místa pobytu či domnělé příslušnosti rodičů či prarodičů romských dětí byla zaznamenávána patrně situačně a snad i nahodile: zatímco u jejího narození v petrovské MN je její otec Pavel Kubík zapsán jako „cikán v Petrově“ a i její matka Mariana je psána jako dcera Tomáše Kýra, „cikána v Petrově“, o čtyři měsíce později umírá v Radějově (zapsána je jako tříměsíční – patrně šlo o úřední odhad), její otec Pavel je psán jako „cikán v Radějově“, zatímco děda, Tomáš Kýr, jako „cikán v Petrově“. Děda Evy Kubíkové, Tomáš Kýr, se v Radějově narodil i zemřel, jistě byl v Radějově dobře znám, ale v r. 1863–64 byl znám jako „cikán z Petrova“, zatímco jeho zeť Pavel Kubík byl v této době patrně více na cestách a znám byl v obou místech jako „místní“, a proto byl uveden v Petrově jako „cikán v Petrově“ a v Radějově jako „cikán v Radějově“.

¹¹²² Každou z jeho žen jsem našla v devíti zápisech v matrikách narozených (záznamy o nich mám uloženy ve vlastní databázi dat – viz kap. 3.7.1), je ovšem možné, že se mi nepodařilo dohledat všechny – viz výše.

¹¹²³ Pro úspornost zde neuvádím odkazy na všechny matriční zápisy, které nesouvisí přímo s rodinou, která je předmětem zkoumání. Tyto záznamy je možné dohledat online na actapublica.eu.

¹¹²⁴ Jsou uvedeni v soupise „Cikánů“ z r. 1876 – viz MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 131.

¹¹²⁵ Dle MN pro Radějov záznam odpovídá – viz MZA Brno, E 67, kniha 5337, snímek 2.

¹¹²⁶ MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 131.

Malý František však den po svém křtu zemřel.¹¹²⁷

A za druhé o s Tomášem Kýrem spřízněnou rodinu Pavla Kubíka,¹¹²⁸ která též bývala v církevních matrikách pro Radějov či okolní obce zmiňována jako „cikáni z Radějova“, ač Pavel Kubík byl jinak fakticky příslušný k Hrubé Vrbce, o něm více viz níže (kap. 4.3.3).

Dle soupisu „Cikánů“ z roku 1876 se v okrese Hodonín nenacházela žádná osoba s příjmením Ištvan, je tedy velmi pravděpodobné, že v této oblasti Martin Ištvan (a asi ani syn Adam Ištvan/Holomek) již nežili. Dcery Martina a Barbory Ištvanových pak mohly být zapsané s jinými příjmeními – podle svých partnerů. Stejně tak ovšem mohli žít v přeshraniční oblasti, kde se následně – v nedalekých Vrbovcích¹¹²⁹ rodina Josefa Ištvana vyskytovala – viz dále. Právě Josefa Ištvana a jeho matku Marianu jsem dodatečně identifikovala s novým příjmení matky – viz kap. 9.3.3.

Výše zmíněný Tomáš Kýr, jenž v Radějově pobýval poslední léta před svou smrtí, byl v tomto roce (1876) zapsán se svou rodinou¹¹³⁰ v Sudoměřicích. Zajímavostí je, že v roce 1991, tedy rok po jeho smrti, byl v obci Radějov učiněn do pokladní knihy soupis obyvatel Radějova, kam úředníci Tomáše Kýra ještě uvedli. Tato kniha se sice do dnešního dne nejspíš nedochovala,¹¹³¹ ale kronikář Jan Baborský si z ní¹¹³² později – patrně v poválečné době – několik desítek jmen přepsal, jedním z nich je „Tomáš Kýr (cikán)“ a na konci tohoto výčtu připsal „To jsou jména, která později vymizela“.¹¹³³

Zda se mezi kovářskými romskými rodinami vyskytly konflikty, není známo, ale protože byly vzájemně spřízněné, velmi pravděpodobně se snažily si vypomáhat. Jistě ovšem musely vnímat určitou nasycenost trhu a hledat řešení, jak své rodiny uživit. Obvyklou strategií těchto kovářských rodin bývala již výše zmíněná tzv. lokální disperze (termín užívaný M. Hübschmannovou – přednášky), kdy se synové z romských kovářských rodin poté, co založili rodiny, běžně stěhovali do vzdálenějších obcí, aby měli větší šanci získat novou klientelu, zatímco v lokalitě, kde vyrůstali, zůstával jen jeden ze synů. Jedním z příkladů takové územní disperze by mohlo být usazení se rodiny Dychových v Hruškách na Břeclavsku, kteří v obci vystřídali původní zde žijící rodinu Kýrových (Schuster 2020). Zcela výjimečný je případ otevřeného konfliktu mezi Kýrovými ze Strážnice a Herákovými z Javorníka kvůli větší kovářské zakázce, která byla ve Strážnici Herákovým v roce 1843 zadána (Nečas 2005b: 132). V tomto konfliktu mezi romskými kovářskými rody, který tehdy řešilo město Strážnice, neb vyústil

¹¹²⁷ MZA Brno, E 67, kniha 5337, snímek 35. Úmrtí je zapsáno v knize 5744, snímek 110.

¹¹²⁸ O něm již viz poznámka výše.

¹¹²⁹ Vrbovce leží na území Slovenska – blízko hranic s ČR, od Radějova je tato obec vzdálená nejkratší cestou 14 km, dříve byly obě obce součástí strážnického panství, tedy kontakty mezi oběma obcemi byly v té době poměrně běžné.

¹¹³⁰ Tedy se synem Jiřím, 14 let, družkou Rozálií a dvěma dětmi, Tomášem a Rozálií – viz MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 133.

¹¹³¹ Není uložena ani v Archivu obce Radějov, ani v SOKA Hodonín.

¹¹³² Sám o nalezení této knihy píše v Památníku na začátku záznamu k roku 1887 (SOKA Hodonín, AO-R, inv. č.1, Pamětní kniha, s. 187).

¹¹³³ SOKA Hodonín, AO-R, inv. č.1, Pamětní kniha, s. 192–3.

dokonce v bitku (mělo k ní dojít dne 4. září 1843 a Herákovým měl být odcizen plášť a šátek) figurovali kromě bratrů¹¹³⁴ Václava a Vavřince Kýrových také např. Kristina Dychová z Nové Lhoty.¹¹³⁵

Pokud je mi známo, v žádném podobném konfliktu nefigurovali v Radějově usedlí romští kováři, velmi pravděpodobně tito předcházeli případnému konfliktu územní disperzí a hledáním oblasti, kde se žádní romští kováři nenacházeli, jak je i zřejmé ze života Josefa Ištvana.

9.3.3 Život Josefa Ištvana z Radějova

Zakladatelem radějovské, již usedlé diaspory s typickým příjmením Ištvan se stal Josef, vnuk Martina Ištvana, jehož práci u kovadliny podrobně zachytil a úpravu zahrady pochválil kronikář Radějova – viz výše. Ač se Josef Ištvan v r. 1859 narodil přímo v Radějově,¹¹³⁶ a sice jako syn svobodné matky Marianny Ištvanové, jež je zapsána jako dcera Martina Ištvana – „Zigeuners in Radiow“, tedy dosl. „cikána v Radějově“, a rodina tedy byla – alespoň zapisujícím farářem – považována za místní a byla zde známá, přesto je zjevné, že tou dobou zde ještě nežila trvale a nastálo.

Kdo byl otcem malého Josefa, se nikde neuvádí, ovšem protože je jeho matka Mariana („dcera Martina Ištvana z Radějova“) uvedena v záznamu v MN pro Novou Lhotu již jako babička Anny Malíkové (*1864),¹¹³⁷ a to coby žena Jiřího Malíka z Hodonína, mohl být i Josefovým otcem Jiří Malík. Pravděpodobně později se Anna vdala ještě za Jana Vaška, neb je zapsaná jako babička Martina Vaška (*1894, též Nová Lhota).¹¹³⁸

Na příkladu Marianiných dětí je možné ukázat, jak se proměňovala příjmení jedné osoby (jejich matky), resp. jak záleželo na knězi, který matku zapsal a určil tak příjmení jejího dítěte. Z jejich pěti dětí (dle nalezených záznamů matričních či ze soupisů „cikánů“ – je ovšem pravděpodobné, že další matriční záznamy budou nalezeny dodatečně) byli pouze dvě zapsané se stejným příjmením: podle dosud nalezených záznamů (byla matkou pěti dětí: nejstarším byl Jan Malík (asi 1844, údajně Čáry okr. Senice), dále již výše zmínění Štěpán Ištvan (*1850 Hodonín), Kateřina Holomková (*1853 Radějov), Josef Ištvan (*1859 Radějov) a Martin Vašek (*1864 Nová Lhota).¹¹³⁹ Z uvedených příjmení jejich dětí je patrné, že zapisující kněží se neshodli na tom, zda děti uvádět dle příjmení druhá (Malík, později Vašek), popř. dle příjmení Marianina otce (Ištvan), nebo dokonce dle příjmení její matky, neb zapisující zjistil, že rodiče této svobodné matky nebyli dosud sezdáni (Holomek).

Díky těmto záznamům se mi podařilo identifikovat rodinu Mariany v soupise z r. 1876, kde

¹¹³⁴ C. Nečas uvádí chybně, že se do konfliktu zapojil i zakladatel rodu Kýrů, otec obou těchto bratrů, Václava Kýr st. (Nečas 2005b: 132), ovšem tento jejich otec zemřel již 2. srpna 1842, tedy v době konfliktu byl již po smrti (viz SOKA Brno, E 67, kniha 5830, snímek 179).

¹¹³⁵ SOKA Hodonín, AM St, i.č. 458, sign. I-6507, kart. 30, fol. 8–9.

¹¹³⁶ MZA Brno, E 67, kniha 5736, snímek 3 [1859, MN, Radějov].

¹¹³⁷ MZA Brno, E 67, kniha 5709, snímek 14. Děkuji paní Nadě z rodiny Kýrů za upozornění na tento cenný zápis.

¹¹³⁸ MZA Brno, kniha 5710, snímek 90. I za tento odkaz děkuji paní Nadě Polákové z rodiny Kýrů.

¹¹³⁹ MZA Brno, E 67, kniha 5709, snímek 14.

jsou uvedeni jako členové početné rodiny v Nové Lhotě, zajímavé je, že i Josef Ištvan (*1859 v Radějově) je v tomto soupise zapsaný s novým příjmením své matky, a tedy jako „Josef Vašek, 17 let, Radějov“. Je tedy pravděpodobné, že i jeho otcem byl Jan Vašek, ač úředně nebylo jeho otcovství potvrzené. Jako první je uvedena početnější rodina – Jan Malík (nejstarší syn Mariany, a tedy Josefův o 15 let starší bratr), jeho družka Anna Holomková a jejich pět dětí. Domovské právo bylo v té době dle soupisu uznáno pouze Janu Malíkovi, ač tři z pěti dětí se zde narodily. Za nimi je v soupise rodina Jana Vaška (údajně 45 let) a Mariany (údajně 55 let) a jejich dvou dětí, Josefa Vaška a Martina Vaška.¹¹⁴⁰ Všichni čtyři měli v té době mít domovské právo v Nové Lhotě. V r. 1876 se však situace evidentně změnila – matka Mariana zemřela ve svých – dle zapisujícího pouhých 52 letech – na souchotiny.¹¹⁴¹ Dodatečně (ve stejné matriční knize) zjišťuji, že v r. 1873, tedy tři roky před svou smrtí, pochovala Mariana roz. Ištvanová-Holomková Nové Lhotě své dvě děti syna Františka a dceru Alžbětu (příčinou úmrtí měly být „osýpky“, tedy snad epidemie zarděnek), věk dcery byl 13 let, věk syna je nečitelně přepsaný, a tedy nejednoznačný.

Ze zápisů lze vyvodit, že Josef Ištvan vyrůstal se svou rodinou v Nové Lhotě, kde jak jeho otec (/otčím), tak i starší bratr Jan provozovali kovářství. Zároveň si lze představit, že dospívání Josefa Ištvana(-Vaška) bylo poznamenáno úmrtím mladších sourozenců a následně i úmrtím matky. Zda se otec, Josef Vašek, po matčině smrti oženil, se mi nepodařilo dohledat. Dle dohledané poznámky v matričním zápise z farnosti Nová Lhota vyplývá, že mladší Josefův bratr Martin Vašek zemřel velmi mladý – jen tři roky po narození syna Martina, v r. 1897.¹¹⁴²

Další zápisy, kde Josefa Ištvana nacházím, se týkají až narození jeho dětí a svatby. Nevěstu si našel ve spřízněné romské rodině Kubíků v Hrubé Vrbce (v obci ležící na území ČR nedaleko hranice se Slovenskem – prakticky mezi Radějovem a Vrbovcemi), stala se jí Eva, dcera Pavla Kubíka a Mariany rozené Kýrové (jež byla nejstarší dcerou Tomáše Kýra, jenž se narodil i zemřel v Radějově – viz kap.9.3.2). Zajímavostí tedy může být, že oba novomanželé, jak Josef, tak i Eva, měli mezi svými přímými předky Martina a Barboru Ištvanovi (pro Josefa to byli prarodiče, pro Evu praprarodiče) – tento jev však nebyl v rámci sňatků mezi Romy na Strážnicku v této době nijak výjimečný a o své vzdálené spřízněnosti nemuseli ani vědět.¹¹⁴³

¹¹⁴⁰ MZA Brno, B 14, fascikl 7906, fol. 128, 129.

¹¹⁴¹ MZA Brno, E 67, kniha 5718, snímek 57.

¹¹⁴² Co bylo příčinou jeho úmrtí, nevím – záznam se nachází v dosud nedigitalizované (patrně „živé“) matrice.

¹¹⁴³ Toto zjištění může být důležité pro další zkoumání či objasnění úzu, s kým v romských rodinách bylo a s kým nebylo možné uzavřít sňatek. Na skutečnost, že se v romských komunitách tzv. slovenských Romů začaly – a to v rozporu s předchozí deklarovanou tradicí – uzavírat sňatky i mezi příbuznými, dokonce mezi bratranci a sestřenicemi, upozorňuje M. Hübschmannová v souvislosti se zjištěními pocházejícími z druhé svět. války. Za Slovenského štátu byl pro Romy přísně omezen územní pohyb, čímž byly velmi znesnadněny možnosti navázat kontakt se vzdálenějšími a nepříbuznými členy spřízněné komunity (Hübschmannová in Hübschmannová a kol. 2005: 89-90). Zdá se, že na moravkoslovenském pomezí v druhé polovině 19. století nebyly sňatky v romských kovářských rodinách v rámci ne úplně vzdáleného příbuzenstva nijak vzácné (nikoliv ovšem pravidlem, nicméně lze dohledat příbuzenské vazby, resp. společné předky, mezi manželi i u mnoha dalších sňatků), zatím jsem ovšem nenalezla případ, že by se brali přímý bratranec s přímou sestřenicí ze stejného pokolení. Lze se domnívat, že vzhledem k vysoké vzájemné provázanosti rodů bylo skoro nemožné najít v dostupném okolí partnera, který by nebyl nějakým způsobem příbuzný. Možná i proto docházelo k tomu, že si romští muži své ženy hledali v přeshraničních, tedy již slovenských obcích.

Eva Kubíková se narodila v Radějově v prosinci 1864, tedy pět let poté, co se zde narodil i její budoucí muž Josef. Není bez zajímavosti, že děti této rodiny se rodily na různých místech včetně již zmíněného Petrova, Strážnice, Hrubé Vrbky. Rodina patrně určitou dobu zimovala v Radějově, neb v matričních zápisech je vícekrát otec rodiny, Pavel Kubík, zapsán – jak jsem zmínila již v kap. 4.3.2 – jako „cikán z Radějova“.¹¹⁴⁴

Zápis o svatbě Josefa Ištvanu a Evy Kubíkové se mi nalézt nepodařilo – dle poznámky v zápisu o narození jednoho ze synů se měla konat v r. 1885 v Kuželově (od Radějova je vzdálený 13 km), ovšem zde v zaznamenaném dni (23. 9. 1885), ale ani v jiných letech uveden není.¹¹⁴⁵ Zmíněný matriční zápis o narození syna se týká syna Františka, jenž přišel na svět v r. 1888 v Radějově:

„Radějov, 1./2. květen 1888, [č. domu] 0¹¹⁴⁶, bouda, [pokřtěný] František, [otec] Ištvan Josef, cikán v Radějově, syn † Mariany, dcery † Martina Ištvanu, cikána v Radějově a jeho manželky Barbory z rodu Bartoloměje Holomek, cikána v Radějově [sic!], [matka] Eva, dcera † Pavla Kubíka, cikána ve Velké Vrbce¹¹⁴⁷ a jeho manželky Mariany z rodu Tomáše Kýra, cikána v Petrově, [kmotři] František Daňhel, cikán v Petrově, Mariana, manželka jeho.“¹¹⁴⁸

Zápis o narození a křtu Františka Ištvanu (stejně jako mnoho dalších podobných zápisů o narození dětí v romských rodinách na Strážnicku z této doby) přímo symbolizuje propojenost jednotlivých romských rodů v oblasti: zviditelňuje, že rod Ištvanů (již dříve spřízněný s Holomkovými) byl příbuzensky propojen s rodem Kubíků z Hrubé Vrbky i s rodem Kýrů a zde sice kmotrovsky, jinak ovšem i pokrevně¹¹⁴⁹ s rodem Danielů z Petrova. Z uvedených údajů je zjevné, že v této době byly romské rodiny na Strážnicku vzájemně pevně provázané a tato pouta se v rodinách dále stvrzovala vzájemným kmotrovstvím či svědectvím při svatbě.

¹¹⁴⁴ Eva se v rodině narodila jako minimálně druhá toho jména, jedna její sestra pokřtěná jménem Eva (*1863 Petrov) v r. 1864 v Radějově zemřela.

¹¹⁴⁵ Nepodařilo se mi jej v příslušném roce dohledat ani v okolních obcích včetně slovenských Vrbovců, ale též Velké nad Veličkou, kde se mnoho záznamů Romů z Hrubé Vrbky nacházejí, kde je matrika oddaných pro toto období digitalizována a zpřístupněna (v r. 1885 se zde konala jediná svatba mezi rody Kubíků, jako svědek je uveden Adam Kýr ze Strážnice, viz <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-B39Q-6D?i=58&wc=9P3W-PYM%3A107654301%2C109865701%2C109980801%2C141047201&cc=1554443>).

Je možné, že matrika oddaných pro Kuželov, do níž byl zápis o svatbě Josefa Ištvanu a Evy Kubíkové učiněn, se nezachovala nebo dosud nebyla digitalizována a zveřejněna. Poznámka totiž odkazuje na matriku pro „Kuželové, svazek III, str. 13“, ovšem dostupná matrika oddaných pro Kuželov v daném období má číslo II (viz MZA Brno, E 67, kniha 5489 – ačkoli zahrnuje období 1866–1920, a tedy i období, kdy ke svatbě jistě došlo).

¹¹⁴⁶ Ač jde jistě o provizorní domek popsany též v radějovské kronice jako původní a náležící – dle slov pamětníků – Kýrům ze Strážnice, zároveň jde jistě o domek uvedený ve Sč.Op. pro Radějov z r. 1857 jako č. 189 (které mu obec minimálně pro účely sčítání přidělila toto poslední číslo – ač ještě zapsala další rodiny v domcích, které byly dosud bez čísla). Srov. MZA Brno, Sč.Op., SOKA Hodonín, OÚ Strážnice, Radějov, 1857, snímek, 535–542. V dalších sčítáních byla již pod č. domu 189 jiná rodina a domů bylo v Radějově již přes 200, na žádném archu jsem rodinu Kýrů ani Ištvanů nenašla, tedy patrně v době soupisu v obci nebyli a pobývali zde (jak o tom svědčí matriční zápis) pouze v určitých obdobích. Ve S.Op. se objevují až v r. 1910.

¹¹⁴⁷ Dnešní oficiální název je Hrubá Vrbka (viz <https://www.hrubavrbka.cz/> [29. 8. 2022]).

¹¹⁴⁸ MZA Brno, E 67, kniha 5737, snímek 91 [1888, MN, Radějov].

¹¹⁴⁹ K doložení pokrevního příbuzenství postačí zmínit základní údaje o Františku Danielovi z Petrova, který se narodil v r. 1863 Pavlovi Danielovi a Marianě roz. Kýrové, dceři po † Václavu Kýrovi, zakladateli rodu. Manželka Františka Daniela byla rozená Kubíková. Více viz MZA Brno, E 67, kniha 5907, snímek 41 [1886, MO, Velká nad Veličkou].

Zároveň se od začátku 20. století stále častěji u sňatků romských snoubenců stávalo, že bylo prověřováno jejich vzájemné příbuzenství – v takových případech je pak uvedena poznámka, např.: „Dispens od překážky pokrevenství III. st. [...] od ordinariatu v Brně ze dne [...]“, popř. „Dispens od nejdůstojnější arcibiskupské Konsistoře v Olomouci pokrevního příbuzenství třetího a čtvrtého stupně ze dne 4. června 1902 č. 9484“.¹¹⁵⁰ Je poměrně pravděpodobné, že o podobný dispens museli před svou svatbou žádat i Josef Ištvan a Eva roz. Kubíková.

František nebyl prvním dítětem manželů Josefa a Evy Ištvanových, již o dva roky dříve se jim narodil syn Jan, ovšem zápis o jeho narození se mi nalézt nepodařilo. Není ani jisté, kolik dětí postupně měli, z různých záznamů lze však doložit, že přivedli na svět nejméně osm synů. Pokud měli i dcery, je možné, že se nedožily vyššího věku, popř. odešly z rodiny k rodinám svých manželů ve velmi mladém věku, neb se v žádném ze soupisů, v nichž je tato rodina Ištvanových uvedena (nalezena byla zatím v soupisech pro roky 1909, 1910 a dále ve sčítacích operátech z let ...), ani jedna dcera zapsána není. Patrně všechny jejich děti se narodily až po svatbě a většina z nich přišla na svět ve Vrbovcích, kde se manželé – jak právě z místa narození dětí vyplývá – usadili.

Nyní tedy přehled informací, které se v soupisech o rodině dozvídáme: nejprve jsem se mohla opřít o soupisy moravských Romů z let 1909¹¹⁵¹ a 1910,¹¹⁵² které jsem se snažila ověřit a doplnit matričnimi zápisy. V těchto soupisech jsem se kromě jmen a věku dětí manželů dozvěděla např. že Josef Ištvan býval zapisovaný jako kovář („Schmiedt“, popř. jako „Nagelschmiedt“, tedy výrobce hřebíků),¹¹⁵³ zatímco jeho manželka i ostatní dospělí romští obyvatelé Radějova jako námezdní dělníci („Tagl.“). Ze soupisů a matričních záznamů lze rekonstruovat, že se manželům Ištvanovým narodili tito synové: Jan (*1886 údajně v Hrubé Vrbce¹¹⁵⁴), František (*1888, Radějov), Josef (*1891, Vrbovce-Vápeník¹¹⁵⁵), Pavel (*1894 Vrbovce¹¹⁵⁶), Martin (*1897 údajně Vrbovce-Vápeník), Matyáš (*1899 údajně Vrbovce-Vápeník), Jiří – patrně omylem zapsaný též jako František¹¹⁵⁷ (*1902 údajně Radějov, ale spíše

¹¹⁵⁰ Konkrétně tyto poznámky se nachází v zápisech o svatbách jednak Tomáše Daniela a Anny Kýrové (MZA Brno, E 67, kniha 5823, snímek 39 [1923, MO, Petrov]) a dále Františka Kýra a Amálie Danielové (MZA Brno, E 67, kniha 5822, snímek 129 [1902, MO, Petrov]).

¹¹⁵¹ MZA Brno, B 14, fascikl 7908, fol. 408.

¹¹⁵² MZA Brno, A18, karton 21, fol. 27–28.

¹¹⁵³ Výjimku tvoří sčítací arch z roku 1910, kde je otec rodiny Josef Ištvan st. (*1859) zapsaný jako „nádeník/ polní hospodářství“ (SOka Hodonín, Sč. op., Radějov, 1910, s. 12).

¹¹⁵⁴ Údaj o jeho narození v Hrubé Vrbce se opakuje ve více archiváliích, ovšem záznam o křtu a narození zde nalezen nebyl, proto je velmi pravděpodobné, že byl pokřtěn v jiné obci, možná dokonce na dnešním území Slovenska (tehdy stejné panství).

¹¹⁵⁵ Záznam o narození Josefa Ištvana nalezen na: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-B39Q-TG?i=140&cc=1554443> a stejný rok narození je uveden i v soupise „Cikánů“ z r. 1910. Jako místo narození je v matrice narozených uvedeno „Verboz – Vápeník“ (bez udání čísla domu, zatímco většina domů číslo uvedené má). Za kmotra malého Josefa byl zapsán Pavel Kubík z Hrubé Vrbky.

¹¹⁵⁶ Podle poznámky v matrice narozených ve Vrbovcích měl Pavel Ištvan zemřít 19. 3. 1909, tedy ve svých 14 letech. Více viz Slovakia Church and Synagogue Books, 1592-1935, database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:V1N8-YPG> [29. 8. 2022]), Paulus Fosglus, 1894; citing p., 1, Baptism, Vrbovce, Myjava, Slovakia, Odbor Archivnictva (The Archives of the Republic), Slovakia; FHL microfilm 2,435,335.

¹¹⁵⁷ Jde patrně o chybu zapisujícího, jenž soupis tvořil v r. 1909. V r. 1910 již František uveden není a se stejným

ve Vrbovcích¹¹⁵⁸) a Štěpán (*1904 údajně Vrbovce).¹¹⁵⁹

Z těchto osmi synů žilo v r. 1910 již jen šest, ve výše zmíněném soupise chybí Pavel, jenž dle zápisu v MN zemřel ve svých 14 letech, a František, u nějž jsem zmínku o úmrtí zatím nenalezla. Dva ze synů, Matěj a Jiří, v tomto roce navštěvovali radějovskou školu, zatímco dva nejstarší, Jan a Josef, již pracovali jako námezdní dělníci. Syn Martin byl pravděpodobně v době konání soupisu mimo Radějov, neboť ve sčítacím archu obyvatel domu vyplněném v r. 1910 chybí.¹¹⁶⁰ Z dalších soupisů je velmi pravděpodobné, že během dětství zemřel ještě Štěpán, jenž se o 11 let později (ve sčítacích operátech pro obec Radějov z r. 1921) již neobjevuje.¹¹⁶¹

Kromě této ztráty se rodina musela vyrovnat i s další jistě velmi citelnou ztrátou, když nejstarší syn Jan padl coby voják v 1. svět. válce. Jan je v německy psaném zápise o úmrtí uveden jako „Johan Istvan“ údajně narozený v „Radejov, Bezirk Göding“, tedy v Radějově, okres Hodonín (tento údaj¹¹⁶² je ovšem jistě chybný – v MN pro Radějov uveden není). Zahynul jako voják 3. pěšího pluku rakousko-uherské armády dne 4. října 1917 u města Brestovica v provincii Küstenland (dříve tzv. Rakouské Přímoří¹¹⁶³), dnes tato obec (s názvem Brestovica pri Komnu) leží na území Slovinska. Jako příčina smrti je u Jana Ištvana uvedeno: „Gefallen laut Todesfalleingabe“, tedy „Padl, jak uvádí hlášení o padlých“. ¹¹⁶⁴ Z vojenského kmenového listu vyplývá, že rukoval 15. 2. 1915 a již 19. 2. 1915 byl zařazen ke 3. pěšímu pluku, 4. polnímu praporu – strojní pušky a za své nasazení v boji byl třikrát vyznamenán – dvakrát za života a jedna medaile mu byla udělena již po jeho smrti.

Ze záznamů o místu rodiště dětí z rodiny Josefa a Evy Ištvanových lze považovat za pravděpodobné, že rodina žila spíše usazeně, resp. mohla se pohybovat v určitém okruhu, kde mohl otec rodiny nabízet své kovářské výrobky a služby (případnou opravu kovaných zemědělských náčiní), popř. v případě nouze mohli též celá rodina nabízet své služby jako

datem narození je uveden – v německy psaném zápise Georg, tedy Jiří (MZA Brno, A18, karton 21, fol. 28). Jak mi potvrdila paní Lenka R., tomuto strýci se v rodině, co pamatuje, neříkalo František, ale Jura, tedy patrně nešlo o jeho přezdívku.

¹¹⁵⁸ Prošla jsem matriku narozených pro Radějov: žádné další z dětí Josefa a Evy Ištvanových nenacházím. V soupise z r. 1909 je takto uveden syn manželů Josefa a Evy Ištvanových jako školák, tedy jistě nemůže jít o stejného Františka, jenž se narodil jako druhorozený – ten velmi pravděpodobně zemřel v dětském věku. Jde ovšem o předpoklad, který se zatím nepodařilo doložit. Jeho narození jsem nenašla ani v matrikách okolních obcí.

¹¹⁵⁹ Kde není uvedeno, údaje jsou čerpány ze soupisů „Cikánů“ na Moravě z let 1909 a 1910 uložených v MZA – viz výše.

¹¹⁶⁰ SOKA Hodonín, Sč. op., Radějov, 1910, s. 12.

¹¹⁶¹ V r. 1910 je Štěpán v soupise „Cikánů“ na Moravě ještě uveden, a to jako nejmladší syn (*1904), jenž jako jediný z mladších dětí ještě nechodil do školy (MZA Brno, A18, karton 21, fol. 28), ve sčítacích operátech z r. 1921 již zapsán není. Matrika zemřelých pro obec Radějov je dostupná zatím jen do roku 1908 (MZA Brno, E 67, kniha 5744), proto se mi zatím nepodařilo dohledat, zda a případně i kdy zemřel v této obci.

¹¹⁶² Také dle vojenského kmenového listu se Jan/Johan Ištvan narodil 12. 9. 1886 v Radějově (VÚA–VHA, sbírka kmenových listů, Jan Ištvan, *12. 9. 1886).

¹¹⁶³ V záznamu o jeho úmrtí vloženém do KL v r. 1920 je zkomolený název místa úmrtí: „Padl 1917 – 4/10 v boji u Brestavice /Přímoří/ dle úmrtního podání voj. velitelství ve Vídni [...]“.

¹¹⁶⁴ Matrika padlých pěšího pluku 3, svazek 13, 1914–1920, s. 215. Dostupné z: <https://kramerius.army.cz/search/i.jsp?pid=uuid:a704e411-b63b-11e6-b57b-005056b73ae5&q> [20. 1. 2020]. Datum úmrtí potvrzuje i kartotéční lístek v databázi padlých ve VÚA–VHA Praha, dostupný zde: http://vuapraha.cz/sites/default/files/kartoteka_padlych_v_1_sv_valce/l/lr%20-%20lz/ipage00102.htm [2. 2. 2022].

nádeníci. Stejný způsob života lze mapovat i u rodin vzdáleně příbuzných: Danielů, kteří se také od poloviny 19. století začali usazovat v nedalekém Petrově, u rodin Kýrů, kteří se postupně hlásili svou příslušností do Strážnice, ale část se usadila např. v Lipově, či u rodin Kubíků v Hrubé Vrbce, Veliké nad Veličkou či v Kněždubě.¹¹⁶⁵ Některé matriční zápisy rodiny Ištvanů z Radějova (potomků Martina Ištvana) nacházím též v Tvarožné Lhotě, kde např. v r. 1861 zemřela ani ne roční Eliška Ištvanová, dcera Juliany Ištvanové (jejímž otcem byl Martin Ištvan, v zápise zmíněný jako „cikán z Radějova“, a matkou Mariana, dcera Bartoloměje Holomka, zde uvedena jako původem z Vracova)¹¹⁶⁶ a v r. 1866 se zde narodil Tomáš Ištvan (syn druhé dcery Martina Ištvana, Mariany¹¹⁶⁷). Ani u jednoho z dětí nebyl zapsán otec, proto měly obě příjmení Ištvan.

Jak ze soupisů „cikánů na Moravě“ z let 1909 a 1910 vyplývá, v obou letech žily v Radějově vedle Josefa a Evy Ištvanových ještě tři pravděpodobně spřízněné ženy,¹¹⁶⁸ všechny psané – stejně jako Eva Ištvanová a její již dospělí synové – jako „Tagloh.“ (z německého *Taglöhner*), tedy námezdní dělnice, nádenice (pravděpodobně pomáhali na polích v době sklizně, na vinících apod.). Podle příjmení – Salčáková a Kýrová – by mohlo jít o obyvatelky strážnické romské kolonie. Zdá se, že mohly být u rodiny Josefa Ištvana na návštěvě za příležitostnou prací a mohly být pro rodinu vzdáleně příbuzné.

Vzájemná spřízněnost romských rodin z Radějova s rodinami okolních Romů je patrná i z porovnání dochované fotografie zachycující domky Romů v Tvarožné Lhotě v r. 1928 (Pajer 2012b: 195) s výše zmíněným vyobrazením domu Josefa Ištvana z radějovské kroniky – viz obr. č. 42 a č. 45. Domy z Petrova či ze Strážnice ze stejné doby vyobrazené nemáme, z těchto míst existují fotografie ze třicátých let, kde je již vidět, že se stavby začaly proměňovat – některá stavení byla postavená již z pálených cihel, nikoliv jen z „vepřovic“. Na skutečnost, že se rodině Ištvanů v Radějově na přiděleném pozemku postupně podařilo postavit domků víc a že tato stavení byla postavena z nepálených cihel,¹¹⁶⁹ vzpomíná i paní VR, cituji z rozhovoru:

?: Z té kroniky to vyplývá tak, že napřed byli u potoka, ale tam neměli ani boudy, a pak si postavili domek někde na Kopčanech nebo jak-

VR: No, Kopce, tak se tomu říkalo. No, na kopci a pak už byl jako les. No, ze zahrady už bylo jako humno a pak už byl les.

¹¹⁶⁵ Vycházím z prostudování seznamů „cikánů“ a ze záznamů ve sčítacích operátech z těchto obcí.

¹¹⁶⁶ MZA Brno, E 67, kniha 5424, snímek 278 [1861, MZ, Tvarožná Lhota]. V MN pro Vracov však narození Juliany Ištvanové nenacházím.

¹¹⁶⁷ V matrikách narozených pro Vracov narození Mariany Holomkové nenacházím, ovšem v zápise z r. 1834 je jistá Mariana, dcera Bartoloměje Holomka, zapsaná jako matka Pavla Ištvana, za jehož otce se přihlásil Antonín Ištvan. Jako kmotři jsou u tohoto křtu zapsáni Martin Ištvan a jeho žena Mariana (MZA Brno, E 67, kniha 6000, snímek 142). Je tedy velmi pravděpodobné, že ve Vracově mohla Mariana, matka Tomáše Ištvana, v r. 1834 skutečně se svou rodinou pobývat.

¹¹⁶⁸ Konkrétně jimi byly Kateřina Kýrová (* údajně 1960 v Radějově), svobodná, dále Marie Salčáková (* údajně 1876 v Petrově), vdaná, a Kateřina Kýrová (dle záznamu *1855 v Hodoníně), svobodná (MZA Brno, B 14, fascikl 7908, fol. 407). Zápisy o narození žádné z nich jsem v příslušných matrikách nenalezla, tyto uvedené osoby se mi nepodařilo dosud identifikovat.

¹¹⁶⁹ Nepálené cihly, zvané vepřovice či kotovice – mnozí romští pamětníci vzpomínali na výrobu těchto cihel, na jejich šlapání, formování a sušení na slunci, když je vyráběli buď pro sebe nebo jako zakázku pro jiné rodiny. Je tedy velmi pravděpodobné, že si tyto nepálené cihly na stavbu domků vyráběli svépomocí.

PR: Tam si postavili Jura s Martinem z těch kotovic jeden domek a každéj měl jednu místnost. A ten [Josef] byl jako dál. No, vlastně ne dál, hned takto, ale ty stěny nebyly spojeny.¹¹⁷⁰

J. Pajer v knize *Radějov* uvádí název ulice, kde měl stát domek rodiny Josefa Ištvan, jako „Pod sečí“ (Pajer 2012a: 71). Tento název sice žádný z mých informantů neužil, nacházím jej však ve sčítacích operátech z roku 1921, kde jsou v domě postaveném v části zvané „Pod sečí“ s uvedeným číslem domu 3. V obdobném soupise obyvatel Radějova pro rok 1910 je domek Josefa Ištvan uveden také pod číslem 3 a zajímavostí je, že již tehdy byl zde Josef Ištvan psaný jako majitel domu.¹¹⁷¹ O 11 let později jsou v tomto domě zapsané již dvě samostatné rodiny žijící patrně odděleně, neb dům je dle zapisujícího rozdělen na dva byty: byt č. 1 obývala tehdy čtyřčlenná rodina Josefa Ištvan st. (*1859), matka, otec a dva synové, Martin (*1897) a Jiří (*1902), a byt č. 2 tříčlenná rodina Josefa Ištvan ml. (*1891) – Josef, jeho manželka Terezie (*1896, Sobotišťské Kopanice) a jejich první dítě, syn Jan (*1919 Radějov).¹¹⁷² U všech tří synů je v kolonkách týkajících se způsobů jejich obživy zaznamenáno „zemědělství, samostatný dělník, polní práce u různých rolníků“, zatímco manželky obou Josefů – Eva Išt. i Terezie Išt. – mají jednotně uvedeno „vede domácnost majitele bytu“. V tomto soupise nenacházím syna Matěje (*1899), který patrně v době sčítání v Radějově nepobýval – vzhledem k jeho věku je velmi pravděpodobné, že byl tou dobou na vojně.¹¹⁷³

Komunita těchto kovářských romských rodin na Strážnicku byla spřízněna a žila převážně (pokud tomu specifické okolnosti nebránily) patrilokálně. Proto se i synové manželů Ištvanových se svými rodinami usazovali v Radějově a neodcházeli žít jinam, a to zvláště když po svém otci nepřevzali kovářské řemeslo, ale pracovali jako námezdní dělníci (zatímco otec je v r. 1921 zapsaný jako „pomocník“ v oboru „kovářství“ – pracující v podniku či závodu – „Různě, kovárna“, jeho synové, kteří již byli výdělečně činní, jsou zapsáni jako „dělníci v zemědělství“).¹¹⁷⁴

Jak z výše uvedeného výčtu vyplývá, svého osamostatnění se a založení rodiny se z osmi dětí dožili jen čtyři synové Josefa a Evy Ištvanových, a sice Josef, Martin, Jiří a Matěj (zapisovaný též jako Matyáš). Je zajímavé, že jen o těchto čtyřech věděla paní VR, dcera Martina. Na Jana si po mém přímém dotazu vzpomněla, ovšem spíše jako na jméno uvedené na pomníku, více o něm říci nemohla. O třech dalších bratrech, kteří patrně zemřeli v dětském věku, již nevěděla.¹¹⁷⁵

Co bylo hlavním důvodem, že se Josef Ištvan se svou rodinou přistěhoval v r. 1908 patrně z hornouherských (resp. slovenských) Vrbovců – Vápeníka do Radějova, je jednou z mnoha otázek, na které bude třeba dál hledat odpovědi. Určité indicie k této otázce je však možné najít v záznamech obce Radějov, které svědčí o tom, že se v prvním desetiletí 20. století

¹¹⁷⁰ Rozhovor s LR a AR, 9. 11. 2018, osobní archiv autorky.

¹¹⁷¹ SOkA Hodonín, Sč. op., Radějov, 1910, s. 11.

¹¹⁷² SOkA Hodonín, Sč. op., Radějov, 1921, s. 10-14.

¹¹⁷³ Tuto domněnku se mi ovšem nepodařilo zatím ověřit.

¹¹⁷⁴ Tamtéž (Sč.Op.,1921).

¹¹⁷⁵ Tamtéž. Samozřejmě, nelze tuto skutečnost interpretovat tak, že by se o nejstarším bratru jejího otce, ale i o dalších bratrech, kteří zemřeli předčasně, v rodině nemluvalo – viz metodologie.

projednávala domovská příslušnost některých rodin – je možné, že se jednalo o lokální šetření v rámci Strážnicka.

Konkrétněji o tom svědčí zápis z r. 1903, kdy obec Radějov rozporovala příslušnost Kateřiny Kýrové, která byla do této obce ze Strážnice poslána,¹¹⁷⁶ ale též dopis uložený v AO Strážnice ve složce nazvané „Cikáni“, v němž město Senice odmítá uznat příslušnost Štěpána Kýra, syna Eleonory Kýrové, dceři po † Tomáši Kýrovi.¹¹⁷⁷ Spor o jeho příslušnost se táhl od r. 1909 do r. 1914, kdy mu byla Okresním hejtmánstvím určena příslušnost ve Strážnici.¹¹⁷⁸ Díky tomuto sporu jsou k dispozici stanoviska a vyjádření několika obcí, která nám přináší nová poznání. Doslova se v dokumentu s výňatky vyjádření jednotlivých obcí píše:

- „- Eleonora Kýr v Szobotišti udala do protokolu, že ona zdržuje se od dětství na Uhrách, myslí ale, že patří do Petrova.*
- Obec Petrov [...] dopsala na hejtmánství do Hodonína, že neuznává příslušnost Štěpána Kýra do Petrova, že Tomáš Kýr přísluší do Radějova, kdež před dvaceti lety i zemřel, že jeho nejmladší dcera Kateřina Kýrová má služební knížku z Radějova.*
- Obec Radějov prohlašuje, že Štěpán Kýr jest tam úplně neznám, že tam nepřísluší an[žto] v té obci přes 20 let žádní cikáni nebydlí.“¹¹⁷⁹*

Z přepsaných dobových poznámek vyplývá, že domovská příslušnost romských rodin byla v této době předmětem probíhajících jednání. Po celou dobu sporu o příslušnost Štěpána Kýra žila již rodina Josefa Ištvana v Radějově a lze si domyslet, že v jejich případě nebyl spor o jejich domovskou obec nijak komplikovaný – oba byli narození v Radějově (Josef *1859, Eva *1864), narodil se jim zde také jejich syn František (*1888). Od r. 1908 je zřejmé, že v Radějově rodina Josefa Ištvana zůstává trvale, synové zde vyrostli a dospěli. Zatímco Josef a Jiří si své nevěsty našli v romském prostředí, Martin a Matěj vstoupili do sňatků tzv. smíšených, tedy jejich ženami se staly Neromky – v této rodině se jednalo (nepočítáme-li Dorotu Huťovou, matku Václava Huti-Kýra – o první smíšené sňatky).

Nevěstou nejstaršího žijícího bratra Josefa se stala Terezie, a i ona se narodila (stejně jako Josef Ištván ml.) ve slovenské obci, konkrétně v příhraniční obci Sobotiště¹¹⁸⁰ (od Radějova vzdálená 22 km pěší chůze, od Vrbovce, rodné obce Josefa Ištvana, pouze 10 km). Z latinského zápisu vyplývá, že její matkou byla Maria Heráková („coelebs zyngara“, tedy svobodná cikánka), otec uveden nebyl a za kmotry jí byli Jan Kubík a jeho družka Eva patrně Heráková (zapsaná snad chybně jako Herácsek Eva, se stejnou chybou byla původně zapsaná, ovšem následně opravená i matka Maria Heráková).¹¹⁸¹ Kdy a kde se Josef s Terezií brali, mi není

¹¹⁷⁶ Archiv obce Strážnice, Zápisy o schůzích obec. výboru v Radějově 1896–1908, zápis ze 17. února 1903.

¹¹⁷⁷ SOkA Hodonín, AM-St2, i.č. 303, Cikáni evidence 1908–1947, fol. 147.

¹¹⁷⁸ Tamtéž, fol. 150.

¹¹⁷⁹ Tamtéž, fol. 147–148.

¹¹⁸⁰ Viz <https://www.sobotiste.sk>

¹¹⁸¹ Slovakia Church and Synagogue Books, 1592-1935,“ database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:939F-YFS8-PG?cc=1554443&wc=9P37-7MQ%3A107654301%2C113297201%2C130034701%2C160536001> : 3 July 2014), Roman Catholic (Římsko-katolická církev) > Senica > Sobotište > Baptisms (Krsty) 1776-1902 (I.č. 2086) > image 479 of 507; Odbor

známo, jistě však svatbu měli, protože v Radějově je zapisovaná¹¹⁸² již s příjmením svého muže jako Ištvánová. Manželům se narodily – pokud byly zjištěny všechny – celkem tři děti, nejstarší Jan narozený v r. 1919, jako druhá přišla do rodiny Anna (* 1927) a nejmladší byla Antonie (zvaná Tonička, *1933).¹¹⁸³

Martin se oženil s Annou Lukášovou, která měla za svobodna dvě děti, dceru Anastázii (* asi 1914, zvaná Stázka) a syna Jana (* asi 1918, ve vyprávění jako Jenda). V manželství Martina a Anny s narodily tři dcery: Alžběta (Bětko, *1921), Marie (*1924) a Lenka (*1927).

Jiří si svou nevěstu našel v nedaleké Strážnici, stala se jí Marie Kýrová (*1902, Strážnice – její matkou byla Kateřina Kýrová, dcera Adama Kýra a jeho ženy Mariany roz. Kubíkové).¹¹⁸⁴ Jiří s Marií měli čtyři děti, Františka (*1926), Pavla (*1928), Marii (*1936) a Jiřího (*1940).

Nejmladší syn Matěj (psaný též jako Matyáš) se oženil, jak vplývá ze svědectví místních obyvatel a přeživších, s Neromkou, která měla za svobodna dceru – tuto dceru Matěj legitimizoval, celá tato rodina tedy měla stejné příjmení Ištván. Vlastní děti však, jak říká jeho neteř paní VR, neměl.

Kdy a kde zemřel otec těchto čtyř synů, Josef Ištvan, z dohledaných archiválií ani ze svědectví pamětníků nevyplývá.¹¹⁸⁵ Zdá se však, že na začátku dvacátých let ještě žil (byl vyobrazen pozdějším kronikářem, který svůj obrázek datoval rokem 1922), ale na přelomu dvacátých a třicátých let, kdy se narodila jeho vnučka, paní VR, již asi nežil (paní VR si jej nepamatuje a neví, že by se na něj vzpomínalo jako na nedávno zemřelého).¹¹⁸⁶

9.3.4 Poznámky ze třicátých let

Jak paní VR vzpomínala, v době, na kterou si pamatuje, již kovárna po jejím dědovi nestála, zato na místě či okolo původního domku s kovárnou byly domky tři: každá rodina obývala vlastní domek či alespoň jednu samostatnou místnost: ona sama vyrůstala v domku, který byl rozdělen na dva samostatné byty s vlastními vchody: v jedné polovině žila rodina Jiřího Ištvána (říkalo se zde „u Jurů“), kde kromě jeho manželky Marie roz. Kýrové a čtyř dětí bydlela i babička Eva, ve druhé polovině pak rodina Martina Ištvána¹¹⁸⁷ a jeho manželky Anny roz. Lukášové, kteří společně vychovávali pět dětí. V domě Josefa žila jeho manželka Marie, syn Josef (*1919),

Archivnictva (The Archives of the Republic), Slovakia.

¹¹⁸² MZA Brno, Sčítací operáty, digisada, SOkA Hodonín, oÚ Strážnice, Radějov, Sč.Op., 1921, snímek 14.

¹¹⁸³ Rozhovor s paní Lenkou R. a Alenkou R. (Rozhovor s LR a AR, 9. 11. 2018), údaje doplněny a ověřeny v soupisech (MZA Brno, Sč.Op.).

¹¹⁸⁴ Otec nevěsty není sice u jejího křtu zapsaný, je ovšem zaznamenán u dalších dětí Kateřiny Kýrové a byl jím Josef Kýr. Pravděpodobně byli oba její rodiče potomky Václava Kýra recte Huťa (st.), nejspíš aniž by o tom snoubenci a jejich rodiny věděli – viz výše.

¹¹⁸⁵ Matrika zemřelých pro Radějov je dostupná pouze do roku 1908, viz

https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani?typ=obec&search_by_obec=rad%C4%9Bjov [2. 1. 2021].

¹¹⁸⁶ Dostupné matriky zemřelých pro obec Radějov končí zatím rokem 1908 – viz

https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani?typ=obec&search_by_obec=Rad%C4%9Bjov [2. 8. 2022].

¹¹⁸⁷ Ač je výše uváděn jako Martin Ištvan ml. (pro odlišení od svého pradědy, v této oblasti zakladatele rodu Ištvanů, Martina Ištvana st., *1799 a † po 1864), od této kapitoly jej již uvádím bez tohoto označení, neb o Martinu Ištvanovi st. dále nepíši.

dceru Anna (* asi 1927) a dcera Antonie (*1933). Syn Matěj (*1899) se oženil s Neromkou, jejíž dceru legitimizoval, ovšem nebyl jejím otcem. Další děti se v jejich manželství nenarodily. I tato rodina žila na stejném gruntě, kde obývala samostatný domek.¹¹⁸⁸ Muži své rodiny živilo jako dělníci při různých pracích, jako např. regulacích potoků apod.¹¹⁸⁹

Pro ilustraci aspoň ukázka z rozhovoru:

?: Vy si ještě pamatujete dědečka Josefa Ištvanu, toho kováře?

VR: No, toho já si už nějak nepamatuju.

?: Takže nevíte, kdy zemřel.

VR: Ne, to já si už nepamatuju. Víím, že tam byla nějaká dílna, že tam něco [...], ale já už si to [...] nepamatuju. [...]

?: Ale pamatujete si babičku.

PR: Víím, že to byl kovář. Takže potom musel zemřít, když byly děti, a ta babička pak bydlela u Jurů, oni říkali „U Jurů“.

?: Ano, u toho Jiřího, kterému říkali Jura.

VR: No. U toho Jiřího.

PR: Oni říkali, že u nich bydlela, no. A v té rodině u Jiřího bydlel kdo? Kdo všechno tam bydlel? [obrací se na maminku] Tak ta babička Eva,...

VR: Babička, manželka Marie,

PR: pak byl Jiří a jejich děti, a to byly

VR (s pomocí VR): Pavel, Frantík, ano, Franta, Jiříček, ten malej, malinkej a Mařenka.

?: Čtyři děti měli?

PR: Ano, čtyři děti a z nich se zachránil jenom ten Pavel. A to[ho] máme tady [ukazuje fotku] Pavel, abyste viděla, no, on byl velkej [...] fešák.

[...]

?: Z té kroniky vyplývá, že napřed byli u potoka, ale tam neměli ani boudy, a pak si postavili domek někde na Kopčanech nebo jak-

VR: No, Kopce, tak se tomu říkalo. No, na kopci a pak už byl jako les. No, ze zahrady už bylo jako humno a pak už byl les.

PR: Tam si postavili Jura s Martinem z těch kotovic jeden domek a každéj měl jednu místnost. A ten Josef byl jako dál. No, vlastně ne dál, hned takto, ale ty stěny nebyly spojeny.¹¹⁹⁰

Lze předpokládat, že od usazení se rodiny Ištvanů v Radějově (okolo roku 1910) přes 1. svět. válku a meziválečné období docházelo k postupnému začleňování rodiny Josefa a Evy Ištvanových a následně rodin jejich synů do vesnického společenství, a to v několika rovinách. Jednak o tomto procesu svědčí vzpomínky místních pamětníků, kteří na rodinu vzpomínají jako na sice chudobnou, ale čistotnou a pracovitou, navíc i s určitým nadáním. Během návštěvy Radějova jsem se dozvěděla, že syn manželky Martina Ištvanu, Jan Lukáš (který v rodině

¹¹⁸⁸ Rozhovor s LR a AR, 9. 11. 2018, osobní archiv autorky.

¹¹⁸⁹ Rozhovor s LR a AR, 9. 11. 2018, osobní archiv autorky.

¹¹⁹⁰ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvanu, 9. 11. 2018.

Ištvánů vyrůstal) šel jako jeden z prvních hochů z Radějova na střední školu, nejmladší z dcer Martina Ištvána, Lenka, předzpívávala v kostele. Na to, kde v Radějově rozvětvená rodina Ištvánů bydlela a jak s lidmi ve vesnici dobře vycházela, vzpomínaly bývala kronikářka a její sestra – do Terénního deníku jsem si zapsala přesný záznam hovoru i kvůli specifickému nářečí, které se zde stále zachovalo:

S [Sestra kronikářky]: Oni si to vystavili sami.

K [Kronikářka]: Oni bydleli tam na konci dědiny, na vrchu, tam pod horama, na takovém místě, ten domeček byl takový skromný.

S: Oni byli takový pracovití.

K: ano, ano. A tam bylo těch chalúpek chudobných tak jako [...] víc na tem konci, to byla taková štvrť – Kopčani, to byli takový lidé chudobní, kteří neměli žádné pole a chodili do lesa a živili se tím, že dělali metle a sbírali huby a léčivé byliny. A k tým sedlákom chodili hodně z tých Kopců dělat a ty zase byli zato vděční, že když dělali prácu tam, tak dostali za to nějaké živobytí. [Tady se říkalo] Kopčani – to byly Kopce – [tak] se říká tej hore, to je štvrť, jedna je Záhumní, jedna je Draha a ty, co bydlívajú navrchu, tak sú Kopčani. A to byla taková vlastně chudobná štvrť [...]. Potom teda později, když už ti lidé začali chodit do zaměstnání, tak už sa to všetko zmenilo, to už dávno není pravda. [Ale] za našeho dětství, [...] co já si pamatuju, tak ty děcka jak třeba oni chodily do školy, běžně u nosa nudlu a takové šaty obtahané a takový chudobní lidé to bývali, ale postupně [...], tak po tem 50. roku už sa to začalo tak jako šecho srovnávat. Ale bývali ty Kopčané dycky tak jako co propadali všeci, kluci takový sígři, [ale] oni ne. Oni byli jako spořádaní ty Ištvánové. To spíš ti druzí kluci byli takový sígři, ty co já už si potom pamatuju, že jo. Ta jedna z nich překrásně zpívala, ta Lenka. Ona tady v kostele, ona když zazpívala, tak to se jenom ztichlo.

S: Když zazpívala Ave Maria, tak to si nedovedete představit.

K: No krásně! Já som byla děcko, já si to jenom pamatuju, jak ona nádherně zpívávala.

[...]

S: A ten Lukáš [=Jan Lukáš, její starší bratr], to byl velice krásný člověk a to z těch let tu byli jen tři na studijách – ten Lukáš, doktor Zazín a Valášek, to byli na študijách a to byli krasavci, jedině. Ten Lukáš, on byl velice krásný, opravdu krásný člověk. Oni tetička Lukášová z Znorova

K: – to Vnorovy, ale my tu šicky říkáme Znorovy [smích]-

S: – měly dvě děti za svobodna a vzaly¹¹⁹¹ si Martina Ištvána.¹¹⁹²

Pamětnice, jak je vidět, si velmi dobře vybavily jména členů rodiny, dokonce si vzpomněly, ač v té době byly ještě děti, že část dívek z rodiny Ištvánových pracovaly v oplatkárně u Grošů:

S: Lenka byla starší než ja. Já si myslím, že ona chodila i ke Grošům

K: Šak ano, všeci chodívali ke Grošům. Tady bývala taková továrna na cukrovinky a všeci tam chodili.¹¹⁹³

Ze třicátých let existuje i unikátní dokument ze školy svědčící o stavu vzdělávání romských dětí.

¹¹⁹¹ Jak mne pamětnice upozornily, užívá se u nich dodnes množné číslo i ve třetí osobě, pokud se té osobě vyká/vykalo.

¹¹⁹² Rozhovor s bývalou kronikářkou Radějova a její sestrou (Terénní deník 19. 10. 2018).

¹¹⁹³ Rozhovor s bývalou kronikářkou Radějova a její sestrou (Terénní deník 19. 10. 2018).

Radějovské rodiny lštvanů jsou z pohledu učitelů chváleny: ač jsou chudobní, do školy chodí děti vždy upravené a čisté, takže mohou sedět společně v lavici s ostatními dětmi. Jejich postoji ke škole se nedá nic vytknout:

V Radějově, 8. června 1935 [...]

Chování cikánských dětí je velmi dobré a podrobují se školní kázní úplně jako ostatní děti. Zvláštního vynikajícího nadání se nevyskytuje.

Rozsazení jsou mezi ostatním žactvem – neodděleně. Jsou čisté a slušně oděné.

Zdravotní stav je dobrý.

Rodiny jsou tři – dělnické. Mají vlastní slušné čisté domky – ač jsou nemajetny, nekradou a žijí se poctivě.

K poměru cikánských rodičů ku škole nedá se ničeho vytknouti, jelikož docházka jejich dětí je velmi dobrá.

Po dokončení školní docházky jsou z nich služební nebo dělníci. Jen v jednom případě byl dán hoch do učení na kovářství.

Josef Břeský, ř. učitel¹¹⁹⁴

Oním hochem, který se učil v r. 1935 na kováře, byl s největší pravděpodobností Jan lštvan, syn Josefa lštvana. Jiný hoch v té době (ani krátce před tím) v rodině nevyrostal.

Z citované zprávy je dobré si všimnout ještě poznámky o tom, že se rodiny žijí poctivě. Vyplývá to i z vyprávění paní kronikářky, její starší sestry, ale též z líčení pamětnice a její dcery. Ty dokonce zdůrazňují, že nebyli nejchudší rodinou, že ve vesnici byli ještě chudší a potřebnější, kteří dokonce mívali i hlad:

PR: Ještě tam byli ti [...], ti měli těch děcek deset.

VR: Ti byli ještě chudší teda, to je pravda, ti měli hladu dost. My sme neměli teda nikdy hlad.

Naše matka se vždycky postarala. aj slaninu jsme měli.

PR: Babička pletla metle, prodávala houby, museli jsme chodit na jahody, to se prodalo a tak se živili!

VR: A ty byliny byly – já jsem to všechno znala.

PR: Aj bylinářka byla [...] Tam nahoru do těch kopců a tam znala, kde najde jakou houbu, že jo?

A chodili jste tam do Vnorov a tam už to měla: „Ančo, neseš metle?“ To vím, žes říkala...

VR: Matka se dycky postarala. Depak, my jsme ani černou kavu nepili, my sme měli dycky mléko.

PR: No, protože chodila prát – za mlíko. Byla sedřená furt. Chodila tam prát k jedné rodině, která byla lepší a dali jí za to mlíko, no.

?: Neměli jste kozičku, kravičku, to ne?

VR: Ne.

PR: Ne, kde by vzali. [K mamince] Když jste byly jako děcka, tak ten život tam asi nebyl takovej, nebyl lehkej, to určitě ně. Ale ona teda byla pracovitá bych řekla.¹¹⁹⁵

¹¹⁹⁴ MZA Brno, B 22 - Zemská školní rada, karton 618, fol. 263.

¹¹⁹⁵ Rozhovor s VR, PR 9. 11. 2018.

Jak vyplývá ze svědectví i vzpomínek, v rodinách Ištvanových byly děti vedené k poctivé práci, k úctě k ostatním lidem. Přesto si pamětnice vzpomíná, jak byla maminka zavřená na dva dny a jak o tom dětem vyprávěla. Nešlo o krádež, ale o nepovolenou manipulaci se zdechlým zvířetem, což svědčí o tom, že ne vždy se rodičům dařilo získat dost jídla. Na dvoudenní věznění však vzpomínali s humorem, jak vyplývá ze vzpomínek zachovaných v rodině:

VR: Matka, no. Musela do vězení.

PR: Na dva dny. No ale to bylo to – volali tam na sebe. S Jurem.

VR: No, „Juro!“ - [smích] „No?“ - „Spíš?“

?: A kde bylo to vězení? V Radějově?

VR: Ne, někde ve Strážnici.

VR: Matka tak jako byla pro všechno. Bylo nás hodně-

PR: Tak asi to lehký nebylo, no.

VR: Bylo nás dost děcek, tak-

PR: Ono ty metle, to nebyla lehká práce, museli jste jít to březí natrhat nebo nařezat, aj nanosit že?

VR: No, chleba, to bylo hned pryč a -

PR: a ona to uměla krásně, to ještě ty pravý!

?: Vy je ještě pamatujete?

PR: No ano, jako ty metle pamatuju. A ještě to dělávala i potom.

VR: No to aj druzí tam dělali. Ale maminka to dělala teda bezvadně.¹¹⁹⁶

Epizoda s vězněním byla tedy nakonec zjevně dávána k dobru a velkou újmu pro rodiče neznamenal.

Jak vyplývá ze vzpomínek, jedna z neromských žen, která se přivdala do romské rodiny, měla velmi těžké dětství – o maminku přišla velmi brzy a otec byl závislý na alkoholu. Vyrůstala tedy prakticky jako sirotek. Její první milý odešel za prací do Ameriky a ona zůstala doma sama – těhotná. Své nejstarší dceři dala jméno „Stázka“, po ní přišel na svět „Jenda“ (výše zmíněný Jan Lukáš, jehož otcem měl být ruský voják). Pamětnice na ni vzpomínají jako velmi pracovitou ženu, která se uměla o rodinu za všech okolností postarat.

V době meziválečné se i na Strážnicku zcela zjevně buduje a rozvíjí spolkový život, který inspiruje i místní romské rodiny. Na jedné straně se jedná o sportovní vyžití především chlapců – fotbal. Další oblastí je kulturní, na jedné straně je provozování lidové hudby, zde třeba připomenout především Kubíkovi a čelního představitele rodu – známý primáš Jožka Kubík z Hrubé Vrbky (žil 1907–1978)¹¹⁹⁷ byl vzdáleně spřízněn s Evou Ištvanovou (roz. Kubíkovou –

¹¹⁹⁶ Rozhovor s VR, PR 9. 11. 2018.

¹¹⁹⁷ O něm více D. Holý, který sestavil bohatý rodopis hudebnické větve potomků Bartoloměje Kubíka (1801–1871), mezi nimiž byli 4 slavní muzikanti jménem Josef Kubík (Holý 1984: 18); hudebnickému rodu Kubíků se věnovala etnomuzikoložka a romistka A. Hrbáčková (2015), byl o něm natočen film *Majstr* (viz rozhovor s režisérem filmu, Rudolfem Adlerem, in BMRK 2015: 94–98). Význam tohoto velikána lidové muziky připomínají

viz výše) a na straně druhé je třeba ohlédnout se za činností romských divadelních uskupení ze Strážnice a okolí.¹¹⁹⁸ Poslední oblastí je sféra politicko-aktivistická – účast na chudinských demonstracích a zakládání buněk KSČ.

Z vyprávění paní VR nevyplývá, zda se někdo z rodiny před válkou účastnil sportovních aktivit, ale existují velmi zajímavé poznatky z okolních obcí, a to s jistým přesahem do Radějova. O sportovní činnosti romských hochů z meziválečného období existují dokonce písemné zprávy: kromě vlastních písemných vzpomínek vyšly také novinové zprávy, které upozorňovaly na pokroky a vzestupy Romů: takto byli zviditelněni již zmínění Tomáš Holomek¹¹⁹⁹ (*1913 ve Svatobořicích) a František Kýr¹²⁰⁰ (*1914 ve Strážnici), ve svých vzpomínkách zmiňoval sportovní činnost i Josef Jelínek (roz. Kýr, *1919 ve Strážnici), jenž se účastnil pravidelných cvičení v rámci Dělnické tělocvičné jednoty (více viz Slačka, Viková 2022).

Jak vplývá z rozhovoru, paní VR byla ve svých 90 letech přesvědčená, že se její rodina s rodinami Kýrů ze Strážnice, Kubíků z Hrubé Vrbky, popř. Malíků ze Slovenska neznala, resp. neudržovala s nimi žádný kontakt.¹²⁰¹ O této skutečnosti lze pochybovat z více důvodů – jak vyplývá ze vzpomínky zachycené týmem MRK mezi pamětníky a přeživšími ve Strážnici, romský divadelní spolek ze Strážnice navštěvoval okolní obce a hrál nejméně jednu svou hru i v Radějově. Je velmi pravděpodobné, že své divadelní hry, kde se zpívaly romské písně v romštině, ale též v českém překladu, jezdil soubor předvádět především do obcí, kde v té době žily romské rodiny. Dalším dokladem vzájemných styků je též skutečnost, že Jiří Ištván (syn Evy a Josefa Ištvanových) si svou manželku našel právě ve Strážnici. Podle dohledaných matričních záznamů se zdá velmi pravděpodobné, že manželka Josefa Ištvana, Eva (*1864 jako Kubíková) byla starší sestrou Martina Kýra (*1869), jenž byl jednou z nejvýznamnějších osobností romské kolonie ve Strážnici, otec početné rodiny, z nichž nejmladší byl již zmíněný Josef (*1919, po válce si změnil jméno na Jelínek).

Protože vzájemné prolnutí divadelní činnosti strážnických (ale i petrovských) Romů s Radějovem lze doložit, a protože se jednalo o velmi významnou snahu povznést romskou mládež na vyšší úroveň a současně i prezentovat Romy v lepším světle, než byli v té době v novinách zviditelňováni, zdržím se u této oblasti podrobněji. Předně, nejednalo se pouze o jeden soubor, ale o minimálně dvě na sebe navazující seskupení. První vedli František Kýr (1880–1943) a jeho syn Josef (1903–1943), jenž se jako první z místních Romů stal studentem

dva pomníky – ve Strážnici a v Kuželově, kde byla umístěna jeho busta, a dále v r. 1995 po něm byla pojmenována nově objevená hvězda (<https://www.hrubavrbka.cz/jozka-kubik/d-1006> [29. 8. 2022]). Dodnes je Jožka Kubík považován za významného romského představitele, byť především horňácké lidové muziky, jenž mj. tuto muziku obohatil o hru na cimbál, byl zván do rozhlasu a byl uznáván jako významná osobnost i pro svůj nadhled a humor (více Holý 1984).

¹¹⁹⁸ Zvané Cikánská omladina – více viz např. portréty dvou osobností tohoto divadla (Slačka, Viková 2022). Tomuto divadlu se věnoval V. Nečas (2009) a významným zdrojem informací je též magisterská diplomová práce již ze sedmdesátých let (Glacner 1973).

¹¹⁹⁹ Jako o právníkovi o něm bylo psáno ve vícero novinách, např. článek „Cikán doktorem“ v Pražský ilustrovaný zpravodaj v r. 1933, č. 33, s. 2 (viz Horváthová a kol. 2021: 40).

¹²⁰⁰ Dle zmínky v novinovém článku z r. 1942 hrál za sportovní klub Petrov (*Národní střed* 1942: 3).

¹²⁰¹ Rozhovor s LR a AR, 9. 11. 2018, osobní archiv autorky.

strážnického gymnázia, které však pro nedostatek financí nedokončil; vůdčí osobností druhého seskupení byl František Kýr (1914–1985)¹²⁰².¹²⁰³ Jak více indicií nasvědčuje, v pozadí celé této aktivity stál Jan Daniel (1895–1943) z Petrova, válečný invalida a mimochodem autor známého dopisu prezidentovi z května r. 1923¹²⁰⁴ (na tento dopis upozornil C. Nečas – 1994: 16–17; 2005: 346–347, věnovali se mu však i další autoři, např. Baloun in Marushiakova, Popov 2021: 562–564, Baloun 2020: 154 a dále též Viková 2022). Jan Daniel se tehdy, ve svých 28 letech v dopise prezidentovi podepsal jako „Jan Daniel [...] bývalý člen divadelní moravské činohry“.¹²⁰⁵ V jakém divadle a odkdy dokdy působil, se však dosud nepodařilo objasnit. Na Strážnicku však, jak jeho synovec po válce vzpomínal, stál u zrodu divadelní činnosti Romů a, „dodával hrám duši“ – jednak se této romské divadelní činnosti sám účastnil, pomáhal se psaním her či textů romských písní. Že tento romský divadelní spolek v rámci svých výprav do okolních obcí navštívil i Radějov, se dočítáme ve vzpomínce Anežky roz. Kloudové (in *TJTV* 2021: 209). Je pravda, že archivní dokumenty o tomto zájezdu nalezeny nebyly a ani paní VR se na divadelní představení nerozvzpomněla, ale můžeme předpokládat, že divadlo si sjednávalo hraní tam, kde věděli, že mohou počítat s diváky, a tedy že i většina členů rodiny Ištvánových se představení v roli diváků zúčastnila.

Z reportáží a vzpomínek je zřejmé, že divadlo bylo hráno dvojjazyčně, především písně se zpívaly romsky i česky. Snad si autoři her uvědomovali úpadek znalosti romštiny mezi nejmladší generací a chtěli aspoň takto romštinu a její užívání podpořit. Na mou otázku, zda se v Radějově mluvilo romsky, mi paní VR odpověděla, že si nepamatuje, u nich doma jistě ne, její maminka nebyla Romka, ovšem nyní si již nevzpomíná, že by slyšela např. babičku a její syny romštinu používat. Vyloučit to však nelze. Lze pochopit, že vzhledem k narůstajícímu množství smíšených sňatků nejen v rodině Ištvánových, ale především u Kýrů ve Strážnici začínala převládat čeština a romština ustupovat.

Na co si ovšem paní VR vzpomněla velice živě, bylo domácí muzicírování, kdy bratři Martin a Jiří hráli na housle a všichni zpívali. Nevzpomněla si však na žádnou píseň s romským textem.

Písnička, kterou mi pamětnice zanotovala jako tu, kterou společně doma zpívali, spadala do komunistické (snad lidové) tvorby – odrážela se v ní naděje na vítězství pracujícího lidu, na změny poměrů – je tedy zřejmé, že rodina byla skutečně silně politicky angažovaná. Slova, na která si paní VR vzpomněla, byla:

*My to vždycky vyhrávali, my to zase vyhrajem,
my jsme rudí bolševíci, my jsme rudí bolševíci
Švehla¹²⁰⁶ je na- [smích]*

¹²⁰² O životě Františka Kýra viz Slačka 2022.

¹²⁰³ Údaje o tomto divadle se opírají především o zmíněný dobový článek v novinách (Cigánek 1942) a další články.

¹²⁰⁴ NA Praha, f. 371 MŠ, karton 1474, čj. 76241/23, nefol.

¹²⁰⁵ Tamtéž.

¹²⁰⁶ Antonín Švehla (1873–1933) stál v čele tzv. agrární strany (oficiálně – od r. 1919 - Republikánská strana československého venkova) a byl nejprve členem vlády na postu ministra vnitra, ovšem od r. 1922 do r. 1929 zastával funkci předsedy vlády (zvolen byl celkem třikrát). Jako proti čistě pravicovému a současně významnému politikovi se komunisté měli potřebu v textu písně vymezit. (<https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/karel-kramar/antonin-svehla-42896/> [22. 8. 2022]).

*po národě říkají nám: „Leninovi derviši“
my jim postavíme šibenici nejvyšší¹²⁰⁷*

Jednalo se o revoluční píseň z počátků KSČ, která se zpívala na melodii lidové písně „Pletla v kytku rozmarýnku“ a zpívaly se v ní tři sloky.¹²⁰⁸

Právě tato píseň se zdá být dokladem společenské angažovanosti, která se v romských rodinách probouzela. Rodina Ištvánů z Radějova byla evidentně oslovena představou o možnostech sociálního vzestup chudých lidí, a to skrze aktivity komunistů, které byly na Hodonínsku již na počátku dvacátých let velmi silné.

Během pátrání po stopách Ištvánů z meziválečné doby jsem předpokládala, že jistě naleznu pevné propojení s Kubíkovými z Hrubé Vrbky (a snad i s významným představitelem, výše zmíněným Jožkou Kubíkem). Protože ze stejné obce pocházela též Eva Ištvanová roz. Kubíková žijící v nedalekém Radějově, snažila jsem se dohledat jejich vzájemný vztah – zdá se, že i jejich kořeny sahají k zakladateli hudebnického rodu Bartoloměji Kubíkovi (1801–1871), ovšem přesnou rodovou linii podloženou matričními zápisy se mi zatím sestavit nepodařilo. Zdá se ovšem pravděpodobné, že jedním ze sourozenců Evy roz. Kubíkové byl Martin Kýr, otec Josefa Jelínka (roz. Kýra), který se svou početnou rodinou (pokud vím, měl se svou manželkou osm dětí narozených mezi lety 1894–1919) žil ve Strážnici. A protože se jeden ze synů Evy a Josefa Ištvanových, Jiří (*1902), oženil – jak bylo zmíněno výše – s Marií Kýrovou (* též 1902) ze Strážnice (byla vnučkou Adama Kýra – viz výše), je pravděpodobné, že Ištvánovi své příbuzné ve Strážnici navštěvovali či alespoň o sobě navzájem věděli. Matriční záznamy z meziválečného období nejsou zatím k dispozici, bude jistě zajímavé v nich zjistit, kdo byl dětem narozeným v meziválečném období za kmotry, zda do Radějova jako kmotři nezajížděli někteří vzdálení příbuzní z jiných romských rodin. –

Jak ze vzpomínek přeživších pamětníků, tak i z poválečných dokumentů vyplývá, někteří radějovští Romové, stejně jako někteří strážničtí a petrovští Romové se zapojovali do činnosti místních organizací KSČ, zakládali vlastní buňky – v Petrově stál v čele místní buňky již zmíněný zakladatel divadla a pisatel dopisu prezidentovi Jan Daniel (*1895), v Radějově byl hlavním aktivistou Jiří Ištván (*1902), ve Strážnici jím byl pravděpodobně starší bratr Josefa Jelínka, František Kýr (*1895) a také jeho starší švagr, Nerom, legionář, Josef Pajer (*1886), který žil s romskou komunitou několik desetiletí a jako Rom byl odvečen do KT, kde se svou manželkou a dětmi zahynuli.

Nejen Josef Jelínek, ale i další pamětníci vzpomínali po válce na aktivity, do nichž se sami spolu s těmito staršími hlavními vůdci účastnili. Jednalo se např. o účast na komunistických

¹²⁰⁷ Rozhovor s VR a PR.

¹²⁰⁸ Celý text této dobové komunistické písně je zapsán v knize věnované dějinám KSČ takto: 1. *My to vždycky vyhrávali, my to zase vyhrajem, my jsme rudí bolševici, my jsme rudí bolševici, Švehla je na Hradčanech.* 2. *V té Švehlově zahrádečce slunko rudé vychází, však ona se ruka najde, však ona se ruka najde, která mu to rozhází.* 3. *Říkají nám pronárode, Leninovi derviši, my jim za to postavíme, my jim za to postavíme šibenici nejvyšší.* (Holá, Menclová, Zumanová 1962: 283)

manifestacích v Hodoníně, které byly rozháněné četnictvem¹²⁰⁹ a při nichž byl např. Josef Kýr, později Jelínek, jak později vzpomínal, ve svém mládí svědkem zatýkání.¹²¹⁰ Za války pomáhali s distribucí letáků, s převáděním uprchlíků, ukrýváním ruského parašutisty. Na tyto aktivity vzpomínal Josef Jelínek, ovšem je možné, že se dotýkaly i rodin Ištvanů z Radějova, především těch politicky angažovanějších, kteří však o své činnosti nemohli svědčit, neb byli za války zavražděni v KT. Co je ovšem možné doložit, je aktivní účast Jiřího Kýra v lokální politice: jeho jméno je uvedeno na volebním lístku z r. 1934 (viz obr. č. 53).

Příběh radějovských Ištvanů nebylo možné z meziválečného období doplnit o bohatší archivní bádání – z této doby bylo pro tuto rodinu možné nalézt jen minimum záznamů. Zároveň jsem se snažila využít skutečnosti, že rodina žila jako plně usedlá – doufala jsem, že bude nalezeno větší množství dobových fotografií. Několik velmi cenných fotografií z doby před deportací pochází z rodinného archivu vnučky Josefa Ištvana (viz obr. č. 50–60), žádná ovšem není ze školy. Sháněla jsem, zda by nebylo možné získat přístup k fotografiím mezi pamětníky v Radějově, ovšem ani paní kronikářka, ani její sestra o žádných fotografiích nevěděly. Obě se shodly (a potvrdila to i vnučka J. Ištvana), že ve škole se v té době nefotili. Na konci svého pátrání jsem zjistila, že krátce před mým výzkumem proběhl etnografický výzkum „přenosu tradice lidového oděvu“, a to jednak prostřednictvím rozhovorů, a dále skrze analýzu fotografií. Spojila jsem se s autorkou, Klárou Brožovičovou,¹²¹¹ (jejíž babička pochází přímo z Radějova), která mi laskavě poskytla výběr ze své sbírky dobových fotografií, které pro svůj výzkum shromáždila. Z celkového množství 40 již předem vytipovaných fotografií (skupinových a z meziválečného období, kde by mohl někdo z rodiny Ištvanů být), mi pamětnice (VR) pomohla některé identifikovat – viz obr. č. 56–61. Jedna z fotek pochází pravděpodobně z doby před deportací, druhá již po deportaci. Obě pak dokládají, že paní Lenka Ištvanová, o níž mi při první návštěvě kronikářka i její sestra tvrdily, že byla známá jako nejlepší zpěvačka v Radějově, měla v obci blízké kamarádky a bývala jistě veselá a oblíbená. Na fotkách je patrný kontrast – zatímco radějovské dívky si potrpěly na slavnostní nošení místního kroje, dívka z rodiny Ištvanů tento kroj nemá. Pamětnice VR mi na mou otázku, zda také někdy měla na sobě kroj, řekla: *„Ne, my isme nenosily, my isme nosily normálně šaty městské.“*¹²¹²

Kromě fotografií mi zmíněná výzkumnice (etnoložka a socioložka) zaslala e-mailem také historku, která se v Radějově s postavou „Ištvana“ tradovala:

¹²⁰⁹ Josef Jelínek (rozený Kýr), *1919 ve Strážnici ve svých pamětech vzpomíná na aktivní účast jeho bratrů v komunistickém hnutí, které bylo na Hodonínsku zvláště silné: „Zúčastnili se velké demonstrace v Hodoníně, kam odešli pěšky brzo ráno, kde jich četníci pochytili a zavřeli[,] a tak často byli zatýkáni, ba i dokonce bití“ (Jelínek 1980: 4). Za války jim prý osobně (i se svým synovcem a kamarádem) pomáhal vylepovat a roznášet plakáty (Tamtéž: 6).

¹²¹⁰ Bohužel, archivní záznamy z měst Hodonín a Strážnice, v nichž by bylo možné hledat doklad těchto komunistických stávek a protokolů o zajištěných osobách (mezi nimiž byli evidentně i Romové), nejsou dnes již k dispozici.

¹²¹¹ Děkuji Kláře Brožovičové za její velkou pomoc při bádání o rodině Ištvanů v Radějově, za spolupráci při výběru fotografií a její podporu.

¹²¹² Rozhovor s VR, 19. 11. 2018.

Moje babička mi vyprávěla, že snad pan Ištván pracoval v oplatkárně jako vrátný. Podle vyprávění, měl jednou projet vrátnicí podnikovým autem Alois Groš ml. jako cca osmiletý chlapec. V autě nedosáhl na pedály, a tak jel vestoje :D Když se jeho otec, pan Alois Groš st. ptal vrátného, proč ho s autem pustil ven z podniku, odpověděl uctivě: „Když mladý pan poroučel...“¹²¹³

Ač mi potomci rodiny Ištvánů nepotvrdili, že by někdo z mužů pracoval v oplatkárně ve vrátnici a není zřejmé, zda by v historice mělo jít o zakladatele rodu Josefa Ištvana (1859–asi 1922–30), či o některého z jeho synů, lze tuto tradovanou vzpomínku interpretovat jako doklad o uctivém chování rodiny Ištvánů k místním lidem, které bylo téměř legendární.

9.3.5 Ištvánovi z Radějova za 2. svět. války

Na konci třicátých let se rodině Ištvánů z Radějova nezdálo, že by válka, která tou dobou hrozila, mohla mít pro ně těžší průběh než pro ostatní obyvatele republiky. Jak vnučka Josefa Ištvana vzpomínala, z dědečkových synů se jen jeden – Martin Ištván (*1897) – účastnil mobilizace, ostatní nebyli vojáci. Její dcera VR jí během rozhovoru její vzpomínky připomínala:

VR: Víím, že jsi mi povídala, že si ho pamatuješ, jak šel s tím kufrem.

PR: [...] – si pamatuju.

*VR: Vim, že jsi vykládala, že potom se vrátil [...] a byl rád, že se vrátili. To je ta válka, že? Tak to byli rádi. Nemysleli si asi taky, že přijde ještě něco [...] takovýdlehle horšího [...], co se potom stalo.*¹²¹⁴

Jistě tehdejší období prožívali se strachem, co přijde, ale strach byl sdílený i s ostatními obyvateli Radějova. Zároveň paní VR vzpomíná, že asi v r. 1941, tedy když dokončila obecnou školu, jí starší sestra domluvila práci u podnikatele Aloise Groše, majitele firmy na výrobu cukrovinek a oplatek, o které pamětnice mluvily zkráceně jako o „oplatkárně“ v Radějově.¹²¹⁵ Starší sestra u tohoto podnikatele pracovala již od konce třicátých let. Paní VR v této firmě pracovala až do svého odchodu z Radějova (dle jejích vzpomínek asi do roku 1952) a měla na tuto práci ty nejlepší vzpomínky – viz dále.

Jistě nejdramatičtější okamžiky pro celou rodinu nastaly někdy počátkem roku 1943, když se dozvěděli, že budou odesláni někam pryč. Deportace z Radějova se v prvním, březnovém transportu, netýkala ještě smíšených rodin, tedy Martin a jeho tři dcery, stejně jako Matěj a také Josefova dcera Anna, tehdy již provdaná za Neroma, v Radějově zůstali. Naopak, Josef s rodinou, Jura s rodinou a babička Eva byli na seznamu těch, kteří mají v březnu 1943 odejít. Rodina jistě věřila tomu, že se mají stěhovat za prací a že je to z vyššího nařízení. Zda měli pochybnosti o tom, co je čeká, nevíme, jen si paní VR vzpomíná, jak babička stále opakovala, že nikam nepůjde, že zůstane doma. Není divu, narodila se v únoru 1866, tedy v době

¹²¹³ Z E-mailové korespondence – historiku zapsala Klára Brožovičová, datováno 7. 1. 2022.

¹²¹⁴ Rozhovor s VR a PR, 9. 11. 2018.

¹²¹⁵ Na firmu Aloise Groše (ALGRO) vzpomínají pamětníci ve studii K. Brožovičové (2012: 36), podrobnosti o konci firmy po r. 1947 a jejím připojení k podniku Maryša viz Kubásková (2012: 228, 231).

transportu jí bylo již přes 76 let. Stěhování takto staré osoby za prací jí jistě nemohlo dávat smysl. Ovšem nejen z těchto diskusí s babičkou je zřejmé, že o transportu věděli s předstihem (snad aby měli čas se na cestu nachystat). Jeden z hochů, syn Josefa Jan (*1919), se vrátil z Německa, kde byl za prací, aby mohl jít s rodiči. Rodina mu tehdy dala vědět, že je čeká stěhování a on se stačil vrátit zpět, a tedy do transportu odešel s nimi. Naopak, mladší syn Jiřího, tehdy čtrnáctiletý Pavel, který byl v učení a v rámci svého studia byl nasazen na práci v ostravských dolech, zůstal od své rodiny oddělen, čímž byl před deportací zachráněn.

Do prvního, březnového transportu, odešlo z Radějova deset osob, „stařenka“ Eva Ištvanová (*1866) a její dva synové (Josef a Jura) s rodinami. Patrně nevěděli přesný den, kdy je odvedou: ještě ráno šly děti z rodiny Ištvanů do školy, tedy museli je jít rychle vyzvednout. Nejprve odjeli na voze do Strážnice – měl je vézt starosta – stěhovali s sebou nejpotřebnější věci. Pamětnice v Radějově, někdejší spolužačka Toničky, v té době asi desetiletá, ještě v r. 2018 vzpomínala:

SR: „Já si vzpomínám na to, že jsme měli spolužačku Toničku Ištvanovou a vzpomínám si, že jsme byli ve škole, nevím, v které třídě, malé děcka a pro ni došli, že musí ze školy dom. Ale nevěděli zme proč, nevěděli zme jak. Ale když zme už šli ze školy, tak už jich vezli starosta s vozem všech-, myslím všechných těch Ištvanů a tá Tonička seděla na vozi a eště nám mávala a měla buď zelenú sukničku a žlutú zástěrku, a tak si ju pořád a pořád vybavuju. Když idu [v současné době] do školy a vidím tam tu spomínku, tak dycky říkám: Toničko, Toničko. My zme spolem chodili do školy. Tak na tu Toničku mám největší spomínky, protože sme s ňu byli – to byla spolužačka. Tož, došli pro ňu do škole-

?: A kdo pro ní přišel?

SR: To nevím, jestli rodiče, nebo ten starosta, ale ten starosta Ťulák jich potom vezli na ten -, moc ich tam bylo na tom vozi, nevím kolik, ale ten vůz měli naložený, nějaké věci. Tož to bylo, co zme ju viděli naposledy a to bylo před Spořitelnu, aj si to místo pamatuju, kde zme ju viděli naposled. [...] Spořitelna, to je tam, jak je ta pošta, tož tam byla Spořitelna. Tož tam zme zostali všeci stat a mávali zme jej. Nevěděli zme, kam ju vezó, nevěděli zme nic, no. Tož takú mám na ňu vzpomienku.¹²¹⁶

Na stejný moment, kdy v březnu odváželi většinu rodin, vzpomínala také přímá účastnice, vnučka Josefa Ištvana, která do tohoto transportu zapsaná ještě nebyla (netýkal se těch, kteří žili ve smíšeném manželství nebo kteří ze smíšeného svazku pocházeli). Při líčení toho dne však nevzpomněla na Toničku, ale na Mařenku. Byla teprve šestiletá a byla to právě tato její starší sestřenice, která pro ni byla do školy poslána, aby ji – těsně před odjezdem k transportu – vyzvedla (Rozhovor 9. 11. 2018).

Za jakých okolností proběhlo předání eskortovaných rodin ve Strážnici, nemohl nikdo z pamětníků dosvědčit. Můžeme se ale opřít o svědectví jiných rodin.

Jak je zřejmé z rekonstrukce případu Dychových z Hrušek, kteří sem byli dovezeni všichni najednou, v jejich případě došlo k selekci až na tomto místě: část jich byla vzata do transportu, zatímco ty osoby, které žily ve smíšeném manželství, popř. jejich neromští manželé, byli

¹²¹⁶ Rozhovor s bývalou kronikářkou Radějova a její sestrou (in Terénní deník 19. 10. 2018).

posláni – aspoň na čas – zpět domů (Schuster 2020: 35–37). Že ještě na strážnickém shromaždišti mohlo dojít k dodatečnému vyjmutí ze soupisu, uvádí ve své vzpomínce i Antonie Angrová.¹²¹⁷ Na základě případů Ištvánových z Radějova a Dychových z Hrušek by se mohlo zdát, že v březnových transportech měli dle rozhodnutí autorit odjet z Moravy pouze tzv. (nacistickou terminologií označovaní) „čistokrevní Cikáni“. Je ovšem zjevné, že toto pravidlo nebylo důsledně dodržováno, neb

1. jednak nikdo nezjišťoval, zda mezi předky nemají transportované osoby české předky (jinak by ze Strážnicka vzhledem k tomu, že smíšené sňatky je zde možné doložit již od začátku 19. století a nebyly výjimkou, nemohl odjet nejspíš nikdo) a
2. navíc již v březnovém transportu byli mezi deportovanými ze Strážnicka odvléčeni i někteří Neromové, a to manželé či manželky žijící ve smíšeném sňatku s Romy, stejně jako jejich děti, které měly jen částečně romské kořeny.

Mezi tyto Neromy, kteří byli českými úřady zahrnuti do soupisu, nebo odešli dobrovolně se svými manželi, patřil výše zmíněný např. Josef Pajer (1886–1943), manžel Marie roz. Kýrové (starší sestry Josefa Jelínka). Manželé Pajerovi měli čtyři děti (transportované ve věku 7–14 let, všechny zavražděny v KT), transportováni byli již s březnovým transportem a z této rodiny nikdo nepřežil.¹²¹⁸ Dalším příkladem může být Františka Kýrová roz. Gajdorusová (1899–1944) transportovaná z Petrova se svým mužem Martinem Kýrem a pěti dětmi ve věku 10–21 let.¹²¹⁹ Z této sedmičlenné rodiny se podařilo věznění přežít pravděpodobně jen dvěma potomkům Martina a Marie Kýrových, Bohuslavu Kýrovi (*1925) a Marii Kýrové (*1922), později provdané za Neroma, která však v KT přišla o svého muže Josefa Kýra a dvě malé dcerky, Alžbětu a Marii. V březnu 1943 byla ze Strážnicka odtransportována většina Romů, lze odhadnout, že se

¹²¹⁷ Antonie Angrová, roz. Kubíková (*1916 Kněždub), vězněný pod příjmením prvního muže jako Kýrová, vzpomínala: „Tam byla komis a ten četník, co byl u Němců, tož ten byl kdysi v Kněždubě [...]. A on ten četník potom říkal mojej matce [...]: ‚Dyby tá vaša céra prosila, tak bych za ňu orodoval a ona by šla dom tá vaša céra‘“ (Nečas 1994b: 69).

¹²¹⁸ Dosud se mi podařilo zjistit tyto údaje: Josef Pajer (*1886 Strážnice, Z-4378, † 3.7.1943 AIB) měl za manželku nejprve Marianu roz. Kýrovou (1877–1930), vdovu po Janu Stoklasovi (1877–1930), s níž vychovával jejího syna z předchozího sňatku, Martina Kýra (1896–1943), manželství však zůstalo bezdětné, a po její smrti se oženil s Marií Kýrovou (*1902, Strážnice, Z-9505, † 11.10.1943 AIB). Mezi lety 1931–36 se manželům narodily čtyři děti: Josef (*1931, Strážnice, Z-4379, † 1943/44 AIB), Milada (*1932, Strážnice, Z-4906, † 7. 2. 1944 AIB), Marie (*1934 Strážnice, Z-4907, † 9. 10. 1943 AIB) a Jan (1936, Strážnice, Z-4380, † 25.6.1943 AIB). Z této početné smíšené rodiny nikdo věznění v AIB nepřežil (<http://www.auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>, <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani>).

¹²¹⁹ Marie Gajdorusová (*1899 Hodonín, Z-4927, † 9.7.1944 AIB) se v r. 1921 provdala za výše zmíněného Martina Kýra, syna Mariany roz. Kýrové, provd. Stoklasové a později Pajerové. Ze sňatku s Martinem Kýrem (*1896 Petrov, Z-4400, † 27. 7. 1943 AIB) se Františka narodilo postupně – pokud byly zjištěny všechny – sedm dětí, z nichž pět nacházíme i v seznamech vězněných v KT: Josef (*1921 Petrov, jehož osud mi dál znám není), Marie (*1922, Z-4924, věznění přežila) – v době věznění již provdaná za Josefa Kýra (*1920 Hroznová Lhota, Z-4399, † AIB) a měli dcery Alžbětu (*1941 Petrov, Z-4925, † AIB) a Marii (*1942 Petrov, Z-4926, † AIB); dalšími dětmi Martina a Marie Kýrových byli Bohuslav (*1925 Petrov, Z-4403, věznění přežil), Růžena (*1928 Petrov, Z-4928, † AIB), Jaroslav (*1930 Petrov, Z-4401, † AIB), Vladimír (*1932 Petrov, Z-4402, † AIB) Františka (*1934 Petrov, další zmínky o ní nenalezeny). Z početné rodiny přežili věznění pouze Marie (*1922) a Bohumil (*1925). Data čerpány z <http://www.auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>, <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani> a z osobních spisů VÚA-VHA 255/1946.

jednalo o 100-300 osob: pokud vím, přesné vyčíslení není k dispozici. Je ovšem známo, že se stal součástí největšího z hromadných transportů protektorátních Romů do AIIB. Z Protektorátu bylo postupně vypraveno sedm hromadných transportů Romů a Sintů, tento vypravený z Olomouce dne 19. března 1943, čítal 1039 nuceně deportovaných osob (Nečas 1999: 134).

Zatímco tedy ve Strážnici probíhala narychlo selekce a někteří členové komunit byli vraceni zpět domů, v Radějově došlo k selekci již na úrovni obce: smíšené rodiny byly ponechány, a to až do další vlny transportů, které probíhaly v květnu. Na mou otázku, zda od svých deportovaných příbuzných obdrželi nějakou zprávu a zda věděli, jak se jim daří, si paní VR vzpomněla, že vlastně ano: po někom se dozvěděli, že je to tam zlé. Jura prý svému bratrovi Martinovi vzkázal, že jestli se nevrátí, ať se mu postará o syna Pavla (Rozhovor 8. 11. 2018).

? : Dostali jste za války nějakou zprávu? dopis od někoho, kdo odešel do transportu?

VR: Ne.

PR: Já si pamatuju, že jsi říkala, že ten Jiří dal nějakou zprávu – po někom – tak po někom poslal nějaký vzkaz, ale jen aby se [Martin] postaral o Pavla.

? : Mohlo to být ještě z toho transportu?

PR: Ano, když už chápal, jak to chodí, jak to tam vypadá, že už to není k navrácení. A ten [...] Martin, odešel v tom květnu, 5. května a 9. července už má tady, že –

VR: Že byl konec.¹²²⁰

Na tento březnový transport vzpomínal po válce již výše zmíněný přímý pamětník Josef Jelínek, účastník tohoto transportu. Z jeho svědectví vyplývá, že ze Strážnice odjížděl vlak, do nějž byli dopraveni Romové jak ze Strážnice, tak i z okolních obcí (snad spadajících z pohledu četnických stanic pod Strážnici). Nejprve byli vlakem odvezeni do Olomouce, kde několik dní čekali v budově bývalé hospody. V této hospodě měl být i divadelní sál, proto někteří pamětníci hovořili o starém divadle.¹²²¹ Četníci, kteří je tam hlídali, věděli o možnosti záchrany, pokud se za tyto rodiny jejich obecní zastupitelstva zaručí, že je potřebují na práci. A protože byl mezi četníky i rodák z Petrova, který jednotlivé lidi znal, umožnil vždy zástupcům komunit zatelefonovat do svých obcí a žádat o záchranu. Jak J. Jelínek (1991:6) píše, za Strážnické šli telefonovat jeho strýc a bratr (oba se jmenovali František Kýr, první *1880 a druhý *1895)¹²²², za petrovské pak Jan Daniel (1895–1943). Další jména neuvádí, ale protože je známo, že se do Olomouce na toto nucené shromaždiště dostavil vůz vypravený z Hrubé Vrbky a Veličky, a to pro primáše Josefa Kubíka, je velmi pravděpodobné, že někdo ze zadržených telefonoval právě i do těchto obcí. Manželka Jožky Kubíka tehdy prý musela na kolenou prosit, aby ji vzali také (A. Angrová in Nečas 1994b: 69). Těžko si představit to velké zklamání jednotlivých rodin, když

¹²²⁰ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018.

¹²²¹ Např. J. Jelínek (roz. a vězněný pod příjmením Kýr) ve svém textu *Poslední slova mého otce* (1980: 6). Naopak správně jako hospodu nazvala toto místo pobytu Antonie Angrová, deportovaná též jako Kýrová (Nečas 1994b: 69). C. Nečas zde doplňuje, že se jednalo o „Hostinec u Ostrčilů v Olomouci-Chválkovicích, Dělnická 12“ (Tamtéž: 76).

¹²²² Dále ve svých vzpomínkách uvádí, že oba byli brzy po příjezdu do AIIB zavražděni.

se starostové či zastupitelé obcí nepokusili své obyvatele zachránit. Telefonáty měly trvat po dobu tří dnů, čtvrtý den již došlo k transportu. Je možné, že se na úřadech starostové ve chvíli telefonátů nenacházeli, ale dojem uvězněných obyvatel byl ten, že se nechávají zapírat. Známa a popsána je snaha zastupitelů Strážnice přesvědčit starostu a vyreklamovat konkrétní členy rodin většinou Kýrů ze Strážnice: z celkového počtu asi 100 odvezených bylo do soupisu takto vyžádaných Romů na jedné listině 22 členů a na další listině dalších devět členů romské komunity ze Strážnice (v některých případech šlo jen o jednoho – zaměstnaného – člena rodiny, tedy děti a starce by u některé rodiny nechali odvléci). Žádosti byly datovány dnem 25. března 1943 a není zřejmé, zda byly na Kriminální policii do Brna odeslány či nikoliv – jde pouze o kopie, chybí na nich podpis, není uvedeno jméno pisatele a především žádná odpověď nebyla k žádosti připojena. Rozhodně se však ke snaze o záchranu místních Romů odhodlali příliš pozdě – šest dní poté, co byli uvězněni.¹²²³ Jak se po návratu přeživší strážničtí Romové dozvěděli a Antonie Angrová o tom později podala svědectví, „starosta Strážnice Alois Šmejkal“¹²²⁴ prý zemřel náhle 4. 4. 1943 – během pohřbu dne 6. 4. prý začal foukat tak silný vítr, že vznesl květiny a věnce a odnesl je k místu, kde stály opuštěné domky odvezených Romů. Zda šlo o legendu, kterou si po válce Romové vyprávěli a snad i trochu pozměnili, aby jim pomáhala unést tíhu tragédie, kterou prožili, není zřejmé. Jak pamětnice uváděla, věřilo se tenkrát, že se jednalo o znamení – byl potrestán za „cikány“ (A. Angrová in Nečas 1994b: 69–76). Epizodu jsem se snažila nalézt v Pamětní knize města Strážnice – popsánu jsme ji zde nenašla, zmíněno je úmrtí jednoho z dřívějších starostů, ale je zde tristní záznam kronikáře (a učitele - sic!) Jana Skácela vypovídající o odsunu Romů, který si zaslouží citovat:

15. 3. Úředně oznámeno, že v den 4. výročí protektorátu se nemají vyvěšovat prapory, ani oslavy se nekonají.

16. 3. odvážejí zdejší cikány. - Zavodňují se louky ze závlahového kanálu.

*17. 3. zemřel Jindřich Hovůrka, někdejší starosta města. Měl 86 let.*¹²²⁵ [zdůrazněno autorkou]

Je evidentní, že tento záznam byl pořízen ještě za války – je psaný věcně, bez projevu účasti. Před těmito třemi daty jsou v Pamětní knize – snad jako vysvětlení k deportaci Romů – vypsány ještě výsledky statistického šetření, kolik Romů ve Strážnici v té době žilo: zapisující neprojevil žádné pochybnosti, žádnou lítost, jako by se jednalo o záležitost, s níž se bylo nutně vypořádat.¹²²⁶

Co se týče radějovských lštvánů, nemáme přímé svědectví o tom, že by z Olomouce někdo

¹²²³ SOkA Hodonín, AM Strážnice, AM-Strážnice 2, i.č. 303, fol. 30–31.

¹²²⁴ Životopisné údaje tohoto starosty se mi nepodařilo dohledat – ve výčtu významných osobností Strážnicka není, je tam ovšem předchozí starosta, František Stanislav (*1893 ve Strážnici, † 1941 v Osvětimi), jenž se stal obětí nacismu. Viz <https://muzeum-straznice.webnode.cz/osobnosti-straznicka/> [1. 9. 2022].

¹²²⁵ SOkA Hodonín, AM Strážnice, AM-Strážnice, AM-St2-inv. č. 82, str. 573.

¹²²⁶ Kronikář uvedl, že dle soupisu cikánů z r. 1941 bylo napočítáno: 95 „rasových“ a 27 „smíšených cikánů“, měli 29 domků a dle soupisu z května 1942 bylo sepsáno 34 dospělých mužů, 30 žen, 14 mládeže ve věku 14–18 let, 27 dětí školou povinných a 19 školou nepovinných – celkem 124 osob. Z nich zaměstnaných mělo být 50 a 26 nezaměstnaných (kolik z nich bylo práce neschopných, kolik z nich pracovalo jako kováři, tedy zaměstnání nehledali, zapisující – „Jan Skácel, odborný učitel“ – neuvedl – viz SOkA Hodonín, Tamtéž, str. 2 a 573).

z nich telefonoval a hovořil se starostou. Zdá se ale pravděpodobné, že Jura Ištván právě při takovém možném hovoru svému bratru Martinu Ištvánovi z Radějova vzkázal svou starost o Pavla a snad i naznačil, že je nic dobrého nečeká. Pamětnice VR si vzpomíná, že Martin Ištván obdržel vzkaz od Jury, ale kdo mu jej předal a kdy, si již nepamatuje¹²²⁷ (E-mail, PR, 13. 9. 2022).

Je pravděpodobné, že v Olomouci pobýly rodiny různě dlouhou dobu, neb sem byly dopraveny v několika nezávislých transportech. Romské rodiny ze Strážnicka zde zůstaly údajně právě 4 dny. Dostaly se sem asi 16. března a v KT AIB jsou evidováni již 19. března 1943. O této cestě vlakem z Olomouce do Auschwitz se zachovalo toto svědectví Josefa Jelínka, které dokládá občanskou uvědomělost a vlastenecké cítění Romů z JV Moravy:

Vlak se s námi rozjel, ve vagoněch nastalo ticho a někdo v tomto neoblíbeném tichu zanotoval „Kde domov můj“ [-] všichni jsme tuto hymnu zpívali společně. SS man[.] který držel nad námi hlídku ve vagoně[.] na nás křičel rúhe-rúhe, abychom přestali zpívat, ale nás neutišil[.] až jsme hymnu dokončili. Ženy i děti plakaly[.] protože tenkrát se předvíдалo, že nás čeká něco velmi zlého. (Jelínek 1991: 6)

Celkem bylo z tohoto transportu Romů z Protektorátu onoho dne v AIB zaevidováno přes 1000 osob, kolik navíc zemřelo během transportu (a do evidence se ani nedostalo), není známo. Z radějovských Ištvánů však útrapy transportu z Protektorátu do KT v Polsku přežili všichni, všech deset osob odvezených z Radějova v březnu 1943 do tzv. Cikánského rodinného tábora v AIB obdrželo zde své vězeňské číslo, které jim bylo vytetované na levé předloktí. Z evidenčních knih tzv. „Cikánského rodinného tábora“, které se bývalým vězňům podařilo zachránit,¹²²⁸ a také z knih zemřelých (u žen Z-4932 až Z-4936 u mužů Z-4404 až Z-4408), lze zjistit jak čísla, pod nimiž byli evidováni, tak u většiny z nich i datum jejich úmrtí.¹²²⁹ K první

¹²²⁷ Je sice možné si představit, že vzkaz mohli do Radějova doručit i Kubíkovi z Vrbky, kteří byli propuštěni (Hrubá Vrbka je od Radějova vzdálena nejkratší cestou 12 km), ovšem jde o pouhou spekulaci.

¹²²⁸ sem může jít odkaz na Joachimowského – pokud nebude jinde – již dříve?

¹²²⁹ Eva Ištvánová, roz. Kubíková (*1866, ač v soupisech nesprávně 1864, údajně Radějov, Z-4932, † AIB neznámo kdy: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101256) a její synové, snachy a vnoučata: nejstarší žijící syn Josef Išt. (*1891 Vrbovce, Z-4404, † 23. 7. 1943 AIB: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101283, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101285), jeho manželka Terezie Išt., roz. Heráková (*1896 Sobotiště, Z-4933, † 9. 10. 1943 AIB, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101320) a jejich dvě děti, Jan (*1919 Radějov, Z-4405, † neznámo kde http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101049) a Antonie (*1933 Radějov, Z-4934, † v AIB, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101239), nejmladší syn Jiří (*1902 Vrbovce, Z-4406, † 2. 8. 1943 AIB, záznamy: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101265 a http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101274), jeho žena Marie Išt., roz. Kýrová (*1902 Strážnice, Z-4935, † 28. 8. 1943 AIB, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101303, VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 67/ 15. 8. 2017) a jejich tři děti, František (*1926 Radějov, Z-4407, † 4. 4. 1943 AIB, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101257 a

změně došlo, když dva z radějovských lštvánů (stejně jako výše uvedený Jan lštván ze Svitávky – viz kap. 9.1.6) opustili AIB Jan (*1919) a František (*1926), kteří se spolu s dalšími dostali dne 4. dubna 1943 mezi mladé vyselektované na práci do hlavního tábora (viz dále). Kdy přesně František zemřel, není známo, jen je jisté, že v dalších transportech již není a jeho smrt byla evidována právě v hlavním táboře – pravděpodobně v zednickém učilišti,¹²³⁰ zatímco Jana čekalo ještě martyrium po dalších táborech – viz dále. Pouze šest týdnů tvrdých táborových podmínek přežil nejmladší člen této rodiny, Františkův dvouletý bratr Jiří (doma zvaný Jiříček). V červenci bylo zapsáno úmrtí nejstaršího bratra Josefa (*1895) a během srpna přišli o život postupně Jiří (*1902), sedmiletá dcera Marie a nakonec i Jiřího žena Marie. Jak Jiřímu, tak i Marii bylo pouhých 40 let. Datum úmrtí je známé také u Josefovy manželky Terezie, která z radějovských lštvánů přežila v táboře AIB nejspíš nejdéle – šest a půl měsíce. Za svůj původ zaplatila svým životem na začátku října 1943. Jak dlouho žila nejstarší členka rodiny, Eva lštvánová roz. Kubíková (*1864), není známo, datum úmrtí u jejího jména v táborové knize uvedené není.

O útrapách těchto blízkých odvláčených do AIB se však příbuzní, kteří zůstali v Radějově, nedozvěděli. Jak pamětnice VR vzpomíná, ještě dlouho po válce doufali, že se někdo z odvláčených vrátí. Lze si ovšem představit, že si mnohé domýšleli, neb od svých blízkých jistě očekávali zprávy, které nepřicházely. Po necelých dvou měsících od březnového transportu, na den 5. května, byl údajně již narychlo a bez předchozího varování zorganizován další transport. Do tohoto transportu byly z Radějova povoláni všichni zbylí příslušníci rodiny lštvánových, tedy i tzv. „míšenci“ a osoby žijící ve smíšeném manželství, kteří byli z prvního transportu – aspoň v některých lokalitách – vyjmuti. Neromští manželé a manželky se mohly rozhodnout, zda budou své muže následovat. Jak paní L.R. vzpomínala, přistoupil k nim až v předvečer jejich transportu během májové pobožnosti místní „hlásný“, patrně pomocník pro ČS Strážnice, který jim sdělil, ať jsou druhý den ráno nachystaní a dostaví se do Strážnice. Do tohoto transportu byli povinně povoláni Martin lštván a jeho tři dcery Marie, Bětka a Lenka, a dále Anna – dcera Josefa lštvána ml., byť, jak jsem zmínila výše, tehdy již provdaná za Neroma v Radějově (dle výpovědi NR se vdávala již ve svých asi 16 letech). Matěj lštván (nejmladší ze synů Josefa a Evy lštvánových) tomuto transportu unikl, neb byl na práci v říši, stejně tak i syn Jiřího Pavel, který byl tou dobou v Ostravě v učení (učil se v ostravských dolech horníkem). Jak pamětnice vzpomínají, o seznamu osob museli rozhodovat místní lidé, snad starosta, protože

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101261), Marie (*1936 Radějov, Z-4936, † 9. 8. 1943 AIB, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101297) a Jiří (*1940 Radějov, Z-4408, † 27. 4. 1943 AIB,

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101266, jeho úmrtí dle Nečas 1992: 88). Data čerpány a ověřeny v databázích <http://www.auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/>, matričních zápisech <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/hledani> a v osobních spisech VÚA-VHA 255/1946 (např. dle dokladu vydaného v Państwowe Muzeum Oświęcim Brzezinka dne 14. 3. 1995: dokument uložen ve VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 67/ 15. 8. 2017).

¹²³⁰ Dle záznamů byl dne 4. 4. 1943 (Nečas 1992: 87) zapsán v Maurerschule Auschwitz I. a zde byl také – bez uvedení přesného data – zavražděn

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101257

jen místní lidé věděli, že Matějova dcera Kateřina (příjmením Ištvanová) není jeho vlastní a že ji při jejím narození pouze legitimizoval. Kateřina však v soupise osob určených k odsunu nebyla.

Rodina si i díky tomuto soupisu postižených osob byla poměrně jista, že je stíhána na prvním místě na základě „rasových důvodů“. Zároveň ale nabyla přesvědčení, že příčinou, proč se toto rasové pronásledování dotklo i jejich rodiny, která byla již více smíšená, žila v dobrých vztazích s obcí a nedopouštěla se žádných trestných činů, byl politický aktivismus – účast v aktivitách KSČ. Krátce po válce (v prosinci 1945) vdova po Martinu Ištvanovi Anna Ištvanová (roz. Lukášová) vyplnila tři dotazníky pro evidování „osob popravených pro protiněmeckou příp. protimaďarskou politickou činnost, zemřelých v žaláři, v koncentračním táboře, padlých v revolučním boji a nezvestných z politických důvodů“¹²³¹, a to za všechny tři bratry (resp. tři domácnosti). Ze žádosti vyplněné za Martina Ištvana vyplývá, že ještě těsně před jeho transportem šla za něj (patrně na četnickou stanici do Strážnice) žádat, aby byl z deportace vyjmut. Na otázku „Kdy byl zatčen, kde (v jaké obci), kým, proč [...] Jak jste se to dověděl?“ odpověděla: „4. května 1943 v Radějově četnictvem [z] politických a rasových důvodů, na rozkaz nacisty Ing. Parsche,¹²³² který mi řekl: ‚Co Ištvan, to komunista, a proto musí vymizet.‘“¹²³³ Výrok „Co Ištvan, to komunista“ si v rodině jistě často opakovaly, neboť ho ve svých vzpomínkách sepsaných pro zapojení se do odškodnění citovaly i vnučky Josefa Ištvana (patrně na konci devadesátých let – viz dále). A jak jsem psala výše, i ze starších dokumentů – prvních žádostí o „Osvědčení“ za zemřelé rodiče – se objevuje jako hlavní důvod jejich odsunu politické důvody, že byli komunisté.

V dotaznících vyplněných za rodiny Josefa a Jiřího je ve stejné rubrice shodný text popisující termín, průběh a příčiny zadržení: „15. března 1943 v Radějově četnictvem [z] politických i rasových důvodů z rozkazu nacisty Ing. Parsche ze Strážnice.“¹²³⁴

Z vyprávění paní VR vyplývá, že na cestu do Strážnice, kterou šli snad prý nejspíš pěšky, si již po těch letech nevzpomíná. Vzpomíná si ale na trauma v podobě výčitky: „proč jsme raději neutekli, nač jsme tehdy čekali?“ – tyto otázky patrně společně sdíleli a ještě po letech se jimi trápili.¹²³⁵ Další trauma následovalo během cesty na shromaždiště. Ze Strážnice byli za doprovodu četníky odvezeni vlakem do Hodonína a zde šli od nádraží již za doprovodu Němců přes celé město. Slyšeli, jak na ně lidé volají: „Vždyť to jsou naši!“ Byly mez nimi smíšené

¹²³¹ Dotazník tedy nebyl určen pro osoby vězněné a zavražděné z rasových a jiných důvodů.

¹²³² Zatímco C. Nečas uvádí, že plným jménem se tento správce zámku Magnisů ve Strážnici a obávaný nacista jmenoval Hugo Parsch (Nečas 1994b: 76), G. Rucká jej jmenuje jako Hermanna Parsche (Rucká 2011, online). G. Rucká dále uvádí, že byl rodákem z Rýmařova a za své jednání v době války byl po osvobození uvězněn a dne 22. května 1946 Mimořádným lidovým soudem odsouzen k trestu smrti, který byl ještě téhož dne v Hodoníně na dvoře ONV vykonán (tamtéž). Kniha *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918–1989* jej uvádí jako Heřmana Parsche (Liška a kol. 2006: 115, 209).

¹²³³ SOKA Hodonín, ONV–H, i.č. 945, fol. 45.

¹²³⁴ SOKA Hodonín, ONV–H, i.č. 945, fol. 41, 43.

¹²³⁵ Viz svědectví vnuček Josefa Ištvana zaslané spolu s žádostí o odškodnění (organizované Česko-německým fondem budoucnosti), kopie uloženy v archivu rodiny.

rodiny, mnohdy šla s romským mužem jeho neromská manželka, mnohé děti byly světlé a romský původ na nich nebyl patrný. Dovedeni byli k objektu starého mlýna, k místu zvanému Na Palandě/ Palanda – menším provizorním domkům sloužícím jako ubytovny pro především sezónní dělníky z nedalekého cukrovaru.¹²³⁶ V tomto objektu bylo shromážděno jistě přes 300 osob. Patrně zde nebyli déle než dva dny, ale pamětnice – VR – si vzpomínala na to, že někteří lidé si tam již prali své oblečení, především se jí ovšem vybavovaly vzpomínky na Martina Ištvána, kterého zde viděly naposledy. Vzpomíná na to, že od chvíle, kdy je na toto shromaždiště přivedli, již na své tři dcery a neteř ani jednou nepromluvil.¹²³⁷

Nakonec došlo k záchraně a vyjmutí čtyř dívek a žen z radějovské rodiny: jedna z nich byla již vdaná, druhá zasnoubená – obě měly neromské partnery (oba přišli společně za své partnerky žádat, ať je z transportu propustí). Od strážců – nyní již snad prý Němců – se jim dostalo jen výsměchu, ještě prý na ně křičeli: „Proč jste si je brali?“¹²³⁸ Na pomoc jim přišla i nevlastní sestra Stázka, která za své sestry i za sestřenicí Annu prosila a přesvědčovala strážné – ona sama blondýnka – že jsou to její sestry, že jsou to míšenky. Ještě po letech paní VR vzpomínala na to, jak se všechny dívky pudrovaly, aby vypadaly světleji, jak je tam předvedli a ten Němec je nakonec propustil. I v kronice města Hodonín je zmíněno, že před transportem proběhla ještě dodatečná selekce a část zadržených byla propuštěna.¹²³⁹ Bylo to ve chvíli, kdy je již čekalo potupné stříhání a holení – této „hygienické“ proceduře tedy v poslední chvíli unikly. Ještě vzpomínala, že se všechny dívky staly očitými svědky toho, kdy Martina Ištvána spolu s ostatními transportovanými naložili do přeplněného vagónu a s rachotem se za ním zavřely posuvné dveře. Vlak se rozjel a od té doby Martina Ištvána neviděly. Tento hodonínský květnový transport dojel do AIB dne 7. května 1943. Kromě Martina Ištvána přivezl dle C. Nečase 773 Romů z JV Moravy (Nečas 1997a: 134). Jak těžké muselo být pro Martina Ištvána setkání s jeho příbuznými, si lze těžko představit. Je velmi pravděpodobné, že jeho matka tou dobou již nežila.¹²⁴⁰ Sám Martin Ištván útrapy věznění, těžké dřiny, nehygienických podmínek a nedostatečného jídla dlouho nevydržel: zavražděn byl dva měsíce po svém příjezdu.¹²⁴¹ Ze všech tří vězněných bratrů tak zahynul jako první, ovšem je možné, že se o tom jeho bratři ani nedozvěděli – jak zmíněný záznam z on-line databáze Státního muzea Auschwitz-Birkenau

¹²³⁶ Ubytovna přímo patřila k hodonínskému cukrovaru, který nesl název „Stummerův cukrovar na Palandách“ (srov. viz Rubáš 2007: 17–18).

¹²³⁷ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018. Rodinný archiv PR.

¹²³⁸ Že se snad jednalo o Němce, se dnes pamětnice domnívá proto, že nevěří tomu, že by toto říkali čeští četníci.

¹²³⁹ SOKA Hodonín, f. Archiv města Hodonín, i.č. 298, Kronika města Hodonína 1936–1944, str. 598. (viz dále).

¹²⁴⁰ O selekci nejstarších rodičů a prarodičů a jejich zavraždění již krátce po příjezdu, se ve svém svědectví zmiňoval Jan Jelínek (bývalý vězeň KT – Jan Kýr, * 1919, Z-4356 – viz

https://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=115748) – viz Jelínek (1991: 7). U žádných starších z tohoto březnového transportu nenacházím v evidencích datum úmrtí, patrně nebylo zapsáno (<https://base.auschwitz.org>). Seznam publikovaný C. Nečasem (1992) u nich uvádí pouze značku (†), v knize byla pravděpodobně zkratka „gest.“ (gestorben= zemřel).

¹²⁴¹ Martin Ištván (*1897 Vrbovce), Z-7616, † 9. 7. 1943 KT Auschwitz (dle informací zaslaných příbuzným z Arolsensu bylo příčinou onemocnění tyfus), záznamy v databázi vězňů:

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101347 a

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=101308).

uvádí, byl zavražděn („murdered“) 9. července 1943 v KT Auschwitz, tedy nikoliv v AIIB. Do táborové knihy v AIIB se tento údaj pravděpodobně nedostal, je v něm ovšem poznámka, že do tábora dorazil 7. května a byl dne 19. května vyselektován na práci v KT Brezinka (viz Nečas 1992: 88). Také dle potvrzení z Arolsensu Martin Ištván zemřel 9. července 1943, v příloze byla uvedena i příčina smrti – tyfus (NR, e-mail 13. 9. 2022).

O jeho krutém konci se však jeho blízcí v Radějově nedozvěděli – doufali, že se po válce vrátí. Že byl jeho život v táboře tak krátký, se dozvěděli prakticky až ve druhé polovině devadesátých let, kdy jedna z jeho dcer sháněla doklady o jeho úmrtí – viz dále.

Na mou otázku, jak celé období prožívala paní Anna Ištvanová, roz. Lukášová, odpovídala VR, že velmi těžce. Nejprve prý chtěla jít do transportu s ním (resp. s nimi – i se svými mladšími dcerami), ale pravděpodobně se s manželem dohodli, že zůstane doma a bude na něj čekat. Na Martina Ištvána vzpomínala VR jako na velmi mírného a klidného člověka, nesmělého a tichého, pracovitého. Jeho manželka Anna Ištvanová byla prý naopak ráznější a prudší, na druhou stranu však velice pracovitá a schopná se o rodinu postarat. Jiří Ištván byl charakteristický tím, že byl z bratrů dominantní – uměl řečnit, zajímal se o politické dění, byl muzikant. Z vyprávění VR a PR vyplývá, že se této starší generaci vykalo (děti svým rodičům v Radějově před válkou ještě vykali). Také PR, vzpomíná, že své babičce v Radějově, za kterou pravidelně jezdili, až do její smrti vykala. Tato symbolizovaná úcta ke starším osobám ovšem nesymbolizuje mezigenerační odstup – z vyprávění je znát, že ztráta blízkých osob byla pro VR a ostatní zachráněné velkou ztrátou a znamenala pro ně znejistění. Martyrium navíc neskončilo propuštěním. I po jeho propuštění se musely skrývat – viz dále.

Z jedenácti členů rodiny Ištvanových transportovaných do KT se žádný do své domovské obce nevrátil. Devět z nich bylo zavražděno v AIIB, pouze František Ištván (*1926 Radějov) a Jan Ištván (*1919 Radějov) prošli selekcemi na práci v dalších táborech, tedy měli určitou naději na záchranu. Jak však bylo výše uvedeno, František byl obětí hned prvního tábora – Auschwitz I, Jan ještě s dalšími KT (Auchwitz I., Buchenwald, „Dora“), ovšem zda zahynul při bombardování KT Mittelbau-Dora, či zda zde byl zavražděn, popř. popraven za účast na odboji, popř. se stal obětí pochodu smrti, či se stal obětí epidemie, se vypátrat nepodařilo.¹²⁴²

¹²⁴² Jan Ištván (*1919) byl v AIIB vězněn pouze 14 dní 19. 3. 43 – 4. 4. 43 a poté byl více než rok 4. 4. 43 – 15. 4. 44 na práci v hlavním táboře Auschwitz I. (Nečas 1992: 88), od 17. 4. 44 byl evidován v KT Buchenwald pod ev. č. 39853, záznamy vypovídají, že po svém příchodu obdržel vedle základního oblečení – páru bot, ponožek, kalhot, košile – také dopisní papír, ovšem zda někomu napsal či obdržel dopis, známo není. Pouze na dvou ze zachovaných karet je uveden kontakt na jeho sestru Annu jako na osobu, která má být o něm v případě potřeby informována, na jedné z těchto karet je také zachován jeho podpis – pravděpodobně poslední přímá stopa z jeho života – viz Příloha, obr. č. 47. Dne 28. 10. 1844 je v kartě evidován jeho odchod do Mittelbau (viz <https://collections.arolsen-archives.org/de/search/person/6143439?s=i%C5%A1tvan%20jan&t=222836&p=1>). Mimochodem, do KT Mittelbau I. (vězni zvaného Dora), jenž byl zřízen jako pobočný tábor KT Buchenwaldu, ale od září 1944 byl osamostatněn, byl o den později než Jan Ištván deportován i Josef Kýr ze Strážnice, později Jelínek (* též 1919 – viz <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/6426467?s=kyr%20josef&t=222836&p=1>), výše uvádím, že otec Josefa Jelínka byl pravděpodobně bratrem Evy Ištvanové z Radějova, tedy babičky Jana Ištvána, šlo tedy o blízkce příbuzné (více o svědectvích J. Jelínka viz Sadílková, Závodská 2018). Jan Jelínek coby bývalý vězeň KT podal podrobné svědectví (dostupné z velké části např. in Nečas 1994b: 166–168) a o neštěstích i trestech smrti v Doře píše,

V encyklopedii koncentračních táborů je hlavnímu táboru KT Mittelbau¹²⁴³ zvanému „Dora“ věnováno pět stran, ovšem počet (resp. procentuální zastoupení) vězňů z Čech, ani počet vězňů s označením „Zigeuner“ zde uvedeny nejsou (Wiesel et al. 2009b: 966–970), autor zde ovšem popisuje velmi tvrdé podmínky: zima, hlad, vinění ze sabotáží, trestání násilím, navíc kvůli bombardování továrny byla výroba přesunuta do podzemních tunelů, jimž při náletech hrozilo zasypání vlivem výbuchů (tamtéž: 968). V dubnu 1944 byl KT „Dora“ evakuován a vězni byli trýznění pochody smrti či převáženi nákladními vlaky do dalších táborů.¹²⁴⁴ Jen během evakuace bylo zavražděno 8 000 vězňů a oběti tohoto tábora tak vzrostly na celkový počet 20 000 osob (Wiesel et al. 2009b: 970). Velmi pravděpodobně tento děsivý počet zahrnuje i Jana Ištvána z Radějova.

O celé anabázi týkající se utrpení radějovských Romů se v lokálních kronikách nacházejí dva po válce psané úryvky. Jednak do radějovské kroniky kronikář Jan Baborský uvedl v několika detailech chybně tento stručný zápis:

*15. března 1943, na výzvu četnické stanice ve Strážnici museli se narychlo připravit k odchodu z obce 2 cikánské rodiny a vzít si s sebou jen kufry do ruky s nejnútnejším obsahem. Byla to rodina Jiřího Ištvána se třemi dětmi a Martina Ištvána se 2 dětmi. Třetí bratr Matěj Ištván, který tou dobou byl na práci v říši, tomuto násilí se vyhnul.*¹²⁴⁵

V uvedeném zápise chybí jak matka Eva, tak i nejstarší syn Josef a jeho rodina. Kronikář navíc uvedl pouze jeden, březnový transport, o květnovém transportu se nezmínil (patrně nezpůsobil v Radějově takový rozruch – pro pětičlennou skupinu převážně dospělých osob nebyl vypraven vůz, snad se s nimi ani nikdo z veřejnosti neloučil, a jak víme, jejich blízcí se za nimi vypravili do Hodonína, aby aspoň část z nich zachránili).

Druhým svědectvím, v němž očitý svědek líčí právě onen květnový transport, je záznam v kronice města Hodonín.¹²⁴⁶ Tento záznam hodonínského kronikáře cituje G. Rucká, ředitelka SOKA Hodonín, ve svém článku připomínající událost v den výročí:

Ve středu 5. května 1943 byli cikáni z celého politického okresu Hodonín, kteří nebyli doposud odsunuti, shromážděni na palandě u bývalých hodonínských mlýnů (budova naproti sýpky, která sloužila k ubytování cukrovarnických dělníků), kde byli prohlédnuti členy zvláštní úřední komise. Jen několik málo z nich bylo propuštěno, ostatní pak prošli hromadnou očištěnou a odvšivením. Téměř 300 osob včetně žen a dětí pak bylo ostříháno dohola a v pátek 7. května 1943 byli všichni vlakem deportováni do již tehdy obávaného koncentračního tábora „Osvěčín v Polsku. [...]

Jana Ištvána ani další členy radějovské rodiny však – pokud vím – nezmiňuje. Je ovšem zřejmé, že ve svých vzpomínkách zmiňuje především ty spoluvězně, jimž se podařilo přežít a shledali se po válce ve Strážnici i okolí. (Jelínek 1991). Jak a kdy Jan Ištván zemřel, není zatím známo. Jisté je, že domů se již nevrátil.

¹²⁴³ Tento tábor byl zřízen 28. srpna 1943 jako pobočný tábor KT Buchenwald, ale od 28. října 1944 se osamostatnil a pod něj spadaly další pobočné tábory, jak uvádí Michael J. Neufeld v kapitole Mittelbau main camp (Wiesel et al. 2009b: 966).

¹²⁴⁴ Blíže viz vzpomínky Josefa Jelínka (roz. Kýra), ale též shodou okolností jeho jmenovce Františka Jelínka *Dora: zadrátované myšlenky a vzpomínky* (2016).

¹²⁴⁵ SOKA Hodonín, AO Radějov, i.č. 1, Památník, s. 332.

¹²⁴⁶ SOKA Hodonín, f. Archiv města Hodonín, i.č. 298, Kronika města Hodonína 1936-1944, str. 598.

Nalézali se mezi nimi i slušní jednotlivci, profesor, advokát, učitelka, penzista tabákové továrny, též bohatí sedláci z Horňácka a pokojní, dávno už usazení míšenci až třetího stupně. Obyvatelstvo mělo s nimi útrpnost.“ (Rucká 2020, online)

Ačkoliv nemáme dnes povědomí, koho konkrétně mohl z osob na shromaždišti kronikář Hodonína tehdy považovat za advokáta, profesora nebo učitelku,¹²⁴⁷ je známo, že „penzista tabákové továrny“ se do tohoto transportu skutečně musel dostavit a nakonec byl i mezi těmi několika šťastnými jednotlivci, kteří se dočkali propuštění. Byl jím Jan Daniel, *1891 v Petrově, jenž se za 1. svět. války stal tzv. dobrovolcem a vstoupil v Rusku do později tzv. československých legií. Po válce si vzal za ženu Neromku a usadili se právě v Hodoníně, kde vlastnili domek a získal zaměstnání ve zmíněné továrně na tabák. Jan Daniel byl coby již starší osoba, v té době patrně ještě snad pracující (jako penzista je uváděn až po válce, ovšem je možné, že díky službě v legiích mu byl již v té době vyměřen důchod) a žijící ve smíšeném sňatku, navíc bezdětný, z transportu propuštěn (o něm více viz Pavelčíková 2000: 79, Nečas 2008: 73–81, Viková 2018a: 24–35).

Jedinci, kteří byli z tohoto dodatečného soupisu propuštěni, zažívali i nadále hrůzy: jednak z dalšího možného dodatečného transportu a údajně též z hrozících sterilizací. Otevřeně o tomto strachu a hrozbě psala E. Machálková, roz. Holomková, která byla se svými rodiči z transportu díky intervenci starosty obce, v níž žili – Sobůlek na Kyjovsku – vyjmuta. Opakovaně však obdržela výzvu, že ji čeká sterilizace, že nesmí mít děti, až se nakonec musela téměř půl roku ve svých 18 letech ukrývat u neromské příbuzné ve sklepě (částečně Machálková 2004: 39; podrobněji viz rozhovor a archiválie¹²⁴⁸).

O nuceném ukrývání svědčili i dvě dcery M. Ištvána, kterým se podařilo z transportu uniknout. Mladší z nich pracovala v té době u továrníka Groše a byla mu vděčná, že jí místo podržel a vlastně ji i v době její nepřítomnosti kryl. Na mou otázku, zda jim nehrozila sterilizace, mi VR a PR sdělili, že výzvu žádnou neobdrželi, ale báli se dalších transportů, které by mohli nenadále přijít. Zároveň si ale vybavují, že při propuštění ze sběrného místa v

¹²⁴⁷ Je velmi pravděpodobné, že zápis psal v době, kdy byli již známí první romští vysokoškoláci, jako JUDr. Tomáš Holomek ze Svatobořic, učitel Antonín Daniel či houslový virtuóz a „profesor“ na konzervatoři Jan Daniel (oba z Oslavan) – ti všichni unikli transportu do KT buď ukrýváním se, nebo tím, že se jich dotkla uznaná výjimka. Všichni tři však svá studia dokončili až po r. 1945. Navíc je velmi nepravděpodobné, že by se někdo z nich dostavil na shromaždiště do Hodonína.

¹²⁴⁸ Rozhovor s E. Machálkovou odvysílaný u příležitosti vydání jejích memoárů – viz Faltýnek 2005; VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 25/ 28. 6. 2017. V rozhovoru pamětnice potvrdila:

Roku 1944, kdy mně bylo 18 let, jsem dostala zprávu, že mám být připravená, že mě pozvou ke sterilizaci, aby se nerodilo více cikánů, neboť to je rasa podřadná, práce se štítící. Takhle výslovně to bylo napsáno, s razítkem brněnského gestapa. Víte[,] jak m[ň] bylo? Já už jezdila čtyři roky do práce do Slavkova u Brna, půl roku jsem už chodila s manželem, já jsem plakala, on plakal se mnou, šla jsem na druhý den do práce a nemohla jsem pracovat. Já plakala, pan ředitel si mě nechal zavolat, byl tady z Brna [–] nějaký Karel Pochop, zavolal mě, já jsem mu to ukázala a on říkal: Děvče, přece teď, když už Němci pomali utíkají, kdy ruská armáda už je žene, ty se necháš miškovat?! Je ti osmnáct let. Schovej se! Kdyby se po tobě ptali, já tě budu kryt, schovej se. Ten den k nám ze Svatobořic přijela moje teta, ona pocházela z Olomouce, nebyla Romka, a odvezla mě v noci do Olomouce, ke své matce, které už bylo pomali 70 let, a ta mě schovávala ve sklepě. (E. Machálková in Faltýnek 2005)

Hodoníně musely všechny čtyři dívky podepsat nebo slíbit, že nikdy nebudou mít děti (Terénní deník, záznam z telefonního hovoru s PR 15. 9. 2022: PR si vzpomíná, že jí to takto sdělily obě pamětnice, jimž pomáhala vyřídit žádosti o odškodnění).

Ačkoliv zatím nemáme žádné svědectví o Romech propuštěných z transportu do AIB, kteří by se museli následně podrobit sterilizaci, zdá se, že v určitém ohrožení být museli. Vyplyvá to především z prováděcího nařízení k odsunu Romů z Protektorátu z ledna 1943¹²⁴⁹ (rozeslaného na četnické stanice), které explicitně stanovilo, že neodsunutí Romové musí souhlasit se sterilizací. Formulace zní: „je třeba usilovat o souhlas ke sterilizaci dosud nesterilních cikánských osob starších 12 let“ (opis publikován v Nečas 2005b: 390). Zdá se tedy, že jednou z podmínek pro vyjmutí ze soupisu bylo odsouhlasení, že se nechají sterilizovat. Nepřímo tuto praxi dokládá i zmínka o nuceném příslibu, že nikdy nebudou mít děti, zmíněná v knize o Jožku Kubíkovi z Hrubé Vrbky (Holý 1984: 48) a nyní též vyjádření dvou pamětnic z rodiny Ištvánových z Radějova.

Když se pokusíme o shrnutí, celkový dopad války na rodinu Ištvánů v Radějově byl tento: z početné rodiny Josefa a Evy Ištvanových, celkových sedmnácti osob, které patrně figurovaly v soupisech osob označených dobovým termínem jako „cikáni a cikánští míšenci“, bylo do KT transportováno jedenáct členů, z nichž se nikdo nevrátil. Dva členové (nejmladší z bratrů Matěj a učeň Jan, syn Jury) se zachránili tím, že byli „nasazeni“ na práci pro „Říši“, čtyři mladé ženy a dívky byly vyreklamovány a propuštěny, ovšem musely se skrývat (buď pod hrozbou dalších transportů, nebo před nucenou sterilizací).

A i když už se skrývat nemusely (hrozby pominuly, blížil se konec války), musely se starat o domácnost a zastat práci za všechny muže. Zároveň ve svých vzpomínkách zmiňovala, že se ve vesnici setkávaly s narážkami typu „jak to že vás pustili?“ – tyto otázky od netaktních spoluobčanů (kteří se patrně k rasistickým postojům nacismu hrdě hlásili) byly jednou z hlavních příčin, proč se ve vesnici po válce všechny vnučky necítily nadále dobře a postupně se odstěhovaly.

9.3.6 Poslední Ištváni v Radějově: nejmladší z bratrů Matěj a učeň Pavel, syn Jury

Jak už jsem zmínila výše, po skončení války přeživší členové rodiny doufali, že se jim z KT jejich příbuzní vrátí. Pokud si v době výzkumu pamětnice VR vzpomínala, během války neměli od nikoho žádnou zprávu. Je ovšem možné, že pokud Jan Ištván (*1919) napsal své sestře Anně dopis, nemusela se o tom VR dozvědět: Anna roz. Ištvánová (*1927) bydlela se svým mužem, nebydlela v domku svých rodičů, navíc je možné, že i ona se musela před dalším ohrožením skrývat. Ať už měli nějakou zprávu nebo ne, jistě po skončení války všichni doufali, že otec i ostatní věznění přežili a přijdou domů. Jak dlouho toto čekání trvalo, není již zřejmé.

¹²⁴⁹ Tzv. Prováděcí nařízení hlavního úřadu říšské bezpečnosti ze dne 29. ledna 1943 k tzv. osvětivskému výnosu (Auschwitz Erlass). Přepis české verze otištěn v Nečas (2005b: 389–392).

Pravděpodobně se však ptali těch bývalých vězňů KT, s nimiž radějovská rodina Ištvánů byla deportována, a tak se od očitých svědků dozvěděli, že nemají nikoho čekat, že jejich blízcí byli zavražděni.

Že s některými byli v kontaktu, je znát z již zmíněných dotazníků, do nichž paní Anna Ištvánová roz. Lukášová v prosinci 1945 (v kolonkách týkajících se smrti nacisty umučených osob) zaznamenala, že se z tábora vrátili [a o smrti jejích blízkých ji mohli informovat] „Jan Angr a Kýrová“ (jistě se jednalo o Jana Angra¹²⁵⁰ a patrně o jeho pozdější manželku¹²⁵¹ Antonii Kýrovou,¹²⁵² kteří v KT AIIIB oba přišli o své partnery¹²⁵³). Paní Anna Ištvánová popisuje ve formulářích smrt jednotlivých tří bratří (případně i jejich rodin) jednotně spojením „Zemřel ubitím“ (u Martina), popř. „Zemřel ubitím i s ostatními členy jeho rodiny a sice...“ (u dalších dvou bratrů). U Jiřího jsou ve výčtu takto zavražděných osob „manželka, matka, dva synové a jedna dcera“ a stejně tak – a to je překvapivé – u nejstaršího Martinova bratra Josefa jsou jimi všechny osoby, které s ním do KT odešly, tedy „manželka, syn a dcera“.¹²⁵⁴ Je přitom velmi pravděpodobné, že Jan Anger ani jeho pozdější manželka Antonie, nebyli v Mittelabau-DORA,¹²⁵⁵ a tedy o smrti Josefova syna Jana Ištvána (*1919) se mohli dozvědět pouze

¹²⁵⁰ Jan Anger (*1913 Strážnice, v AIIIB jako vězeň Z-4341 od

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=20587).

Do AIIIB byl deportován se svou manželkou (Anna Angrová, roz. Kýrová/Malíková?, *1920 Skalice, v AIIIB vězněna jako Z-4867, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=20584), dvěma malými dětmi – Marií (*1940 Strážnice, Z-4868, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=20591) a Josefem (*1942 Strážnice, Z-4342, http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=20588), v KT byli zavražděni také jeho matka (Mariana/ Marie Angrová roz. Kýrová, * 25.3.1890 /15.3.1892 Strážnice – v AIIIB Z-8282 od 7.5.1943 – Nečas 1992: 142, zavražděna 23.11.1943 -

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=20590)

a jeho starší bratr Martin (*1908 Strážnice, v AIIIB od 7. 5. 1943, jako Z-7589). Druhý jeho bratr, Josef (*1910 Strážnice, v AIIIB od 7.5.1943, Z-7588,

http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=235784) se z tzv. „cikánského rodinného tábora“ dostal na práci, 19.5 až 27. 8. 1943 dělal v Birkenau (Nečas 1992: 52), dle záznamu v knize zemřelých byl v KT Auschwitz zavražděn dne 23. 9. 1943

(http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=20589).

¹²⁵¹ SOKA Hodonín, AM Strážnice 2, i.č. 303, Cikáni evidence 1908–1947, zde soupisy z r. 1945 a 1947, fol. 2–5.

¹²⁵² Antonie Angrová, roz. Kubíková, provdaná Kýrová (*1916 Kněždub) byla v AIIIB jako Z-4883

(http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=135436), odvečena sem byla v březnovém transportu i se svým mužem Františkem Kýrem (*1910 Strážnice, v AIIIB jako Z-4351 od 19.3.1943 - http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=135453) a dle záznamů i svědectví manželky podmínky věznění nepřežil, onemocněl na tyfus a zemřel (Nečas 1992: 94; 1994b: 72).

¹²⁵³ Své poměrně podrobné vzpomínky na transport Romů, věznění v KT i na osvobození poskytla Antonie Angrová C. Nečasovi – in Nečas (1994b: 68–76).

¹²⁵⁴ SOKA Hodonín, ONV–H, i.č. 945, fol. 41–45.

¹²⁵⁵ Jan Anger (*1913 Strážnice – více viz výše) byl z AIIIB vyselektován na práci až v den jeho likvidace – je psán v transportu do Buchenwaldu dne 3. 8. 1944 (Nečas 1992: 52), dále prošel KT Dachau, Buchenwald a „Neügame“ (VÚA-VHA Praha, Osobní spisy 255/1946, anonymizováno – 293/ 24. 4. 2018, žádost z r. 1960, srov. též <https://collections.arolsen-archives.org/de/search/person/5434469?s=anger%20jan&t=222836&p=1>). Ověřuji, že na konci války se skutečně nacházel v KT Hamburg-Neuengamme (https://collections.arolsen-archives.org/en/archive/128451998/?p=1&s=anger%20johan&doc_id=128451998). Antonie Kýrová (*1916 Kněždub) byla z AIIIB transportována do Ravensbrücku a poté do tábora v Graslitz (Kraslice – poboční tábor KT Flossenbürg – viz výše); (<http://www.auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> a VÚA-VHA Praha, Osobní

zprostředkovaně (stejně tak i o smrti nejstaršího syna Jiřího, Františka Kýra *1926, jenž zahynul v KT Auschwitz I). Je ovšem možné, že i pokud by o jejich úmrtích znali manželé Angrovi podrobnosti, nechtěli jimi rodinu ještě více znepokojovat, popř. si lze vyplnění kolonek vysvětlit i tak, že paní Anna Ištvanová do dotazníku žádné další zjištěné detaily psát nechtěla – na skutečnosti, že se nevrátí, to stejně nemohlo nic změnit a dotazník nesloužil k dohledání přesných míst např. pro pietní účely, patrně pouze zjišťoval statistické údaje o dopadech války na perzekuované rodiny na Hodonínsku.

Z rozhovoru s VR a PR zároveň vyplývá, že o svých blízkých po skončení války zprávy neměli a stále doufali, že se aspoň někdo z nich z KT vrátí. Je tedy možné, že se alespoň určitou dobu bránili plně uvěřit těmto informacím, které paní Anna Ištvanová uvedla do formulářů v prosinci 1945. Vdova po Martinu Ištvanovi patrně ani neusilovala o jeho prohlášení „za mrtvého“, a dokonce ani s odstupem za něj nepodala žádost o „Osvědčení“ na základě zákona č. 255/1946 (z čehož by jí plynuly výhody v podobě příspěvku ke starobnímu důchodu, který pobírala a který byl, jak VR a PR dosvědčují – vzhledem k tomu, že nebyla nikdy zaměstnaná – pouze minimální). PR si vzpomíná, jak manžel Lenky Ištvanové pomáhal své tchyni vyjednat aspoň nějaký příspěvek – snad právě měl vyplnit formulář k žádosti o „Osvědčení“, popř. jinou žádost – a jak ho velice rozčililo, že má napsat, že šlo o rasovou diskriminaci:

[...] on byl právník, tak jí to [...] vyřizoval, ale úplně prohlášení za mrtvého, že by dostala úmrtní list, tak to ne. [...] co se mě tak [vybavuje], ona měla úplně minimální [důchod] a vím, že se jí [...]potom zlepšil. Ale musel tam napsat [důvod věznění], [...proto]že tam tehdy [zamítli uznat], že to bylo z politických důvodů [...]. A [...] vím, že se rozčiloval a že potom [...]obstál, [když] řekl: „A co to je za jiný důvody? To: rasistický důvody, [...jsou přece] taky politický,“ něco [...]v tom smyslu, ale [...] to už je dávno. Vím, že jí to takhle nějak vyřizoval, [aby bylo uvedeno,] že to bylo z politických [důvodů]. Vím, že se mu to podařilo vydobýt. Ale že se oni ohrazovali, že to nebylo z politických, ale z těch rasových důvodů a že neměla vlastně nárok na nic a on to tam pak nějak takhle vyhrál. Že dokazoval, že je to vlastně taky politika [...]. Ale úmrtní list ne, to asi nikdo neměl. To bysme ho jinak nehledali.“ (Rozhovor s A. R., 13. 1. 2022)

Kdy přesně k tomuto vyřizování příspěvku k důchodu mělo dojít, mi není známo. Vzhledem k tomu, že Anna Ištvanová (1899–1979/81) vychovala pět dětí, mohla důchod pobírat jistě již v padesátých letech, je tedy možné, že toto jednání mohlo proběhnout v rozmezí 20 let (v šedesátých nebo sedmdesátých letech).

V té době již z celé rodiny Ištvanů žila v Radějově právě jen Anna Ištvanová, vdova po Martinu Ištvanovi, se svou nejstarší dcerou Stázkou. V sousedství žil její švagr (mladší bratr jejího muže Martina Matěj Ištvan), jenž prý zemřel v nemocnici v Hodoníně (nepodařilo se mi zjistit kdy). Příímí potomci Josefa, Martina a Jiřího Ištvanových, kteří válku přežili tím, že se vyhnuli deportacím, se postupně všichni z Radějova odstěhovali. I když hlavním důvodem byla jistě snaha polepšit si, po válce se mladým rodinám nabízela možnost pracovního uplatnění

spis 255/1946, anonymizováno – 262/ 3. 4. 2018, žádost z r. 1969; její vzpomínky viz Nečas 1993: 68–76). Ani jeden z nich tedy neprošel KT zvaným „DORA“, nebyli v KT Auschwitz v době, kdy zde zemřel František Ištvan.

jinde a snad i s nabídkou bydlení, jednou z příčin, kterou zmínila i paní VR, byla touha jít někam, kde o nich nikdo nic neví, kde lidé neznají jejich pohnutou historii. Válečné trauma se jí v Radějově stále připomínalo už jen z toho důvodu, neb o nich lidé věděli, že byli určeni k deportaci a také že většina rodiny byla v KT zavražděna. Především ji však trýznilo jednání lidí, z něhož pocítila jisté vydělování, jako by byla cizí – snad lze říci jistá neomalenost a necitlivost. Jak vzpomíná, stalo se jí na příklad, že se jí v práci kolega zeptal, zda „umí cigánsky“. Tehdy se razantně bránila, že u nich doma se mluví normálně česky, zároveň ji ovšem otázka kolegy trápila – sama sebe považovala za Češku a v otázce kolegy (která nemusela být myšlena nijak zle) viděla symbol vydělování – určité nepochopení, že nechce být předmětem zájmu pro původ své rodiny. Takovéto narážky – jak vzpomíná – ji zraňovaly a ukazovaly jí, že v rodné vesnici stále zůstává „cizí“, i když se tam narodila. A jak vyplývá z rozhovoru,¹²⁵⁶ všichni mladí potomci bratrů Ištvánových (tj. 4 ženy a 1 hoch), jimž se podařilo transportům nějakým způsobem uniknout, se krátce po válce z vesnice postupně odstěhovali, a to ačkoliv měli ve své rodné vesnici nejbližší přátele a také práci. Např. o paní Lence Ištvánové mi PR sdělila, že ji majitel „oplatkárný“ oceňoval pro její pracovitost a rychlost. Když ji chtěl jmenovat mistrovou a vedoucí balírny, bránila se, nechtěla to prý dělat, obávala se, že bude zodpovídat za všechny, ale on jí tenkrát prý řekl: „Kdo jiný by to měl, Lenko, dělat?“ Nakonec byla ráda, že nemusí dělat úkolem, ale dohlíží a zaučuje (Terénní deník, záznam telefonického hovoru, 15. 9. 2022) – viz obr. č. 59. Také z dalších fotografií (viz obr. č. 56, 58, 61) vyplývá, že vnučky Josefa Ištvana měly v Radějově zázemí, přesto zde žádná z nich nezůstala, odstěhoval se i Pavel Ištván.

Na rodnou vesnici však nezapomněli a vraceli se tam jak do rodného domu, na návštěvu Anny Ištvánové a její dcery Stázky, tak navštívit i hrob. Na krátké návštěvy Radějova z posledních desetiletí (kdy již vdova Anna Ištvánová nežila, a tedy směřovaly jen na hřbitov) vzpomíná paní PR:

„[...] když jsem tam s [...Lenkou roz. Ištvánovou] jela později na hrob, [...], tak vždycky jsme na tom hřbitově někoho potkali a oni si ji pamatovali a vždycky to bylo moc hezký. [...] to chci zdůraznit, že opravdu upřímně říkali: „Jé, vítaj, Lenko“ – tam se tak mluví, že? A ona tak hezky s nima [mluvila], to nebylo, že by byli tak jako odstrčený. Byli tam samozřejmě aj lidi, který řekli něco, co říct nemuseli. [...] Ale většinově se ty lidi k nim chovali hezky. Jak jste říkala, že vzpomínali, že hezky zpívala v kostele, pamatovali si to. A Bětka tam jezdila, protože bydlela [blíže], tak ještě častějc, tak tu vůbec taky tam měli moc rádi, aj ... [jméno příbuzného z 2. generace přeživších], ten tam měl spoustu kamarádů.“¹²⁵⁷

Potomci bratrů Josefa, Martina a Jiřího Ištvánových z Radějova, umučených v KT Auschwitz, žili po válce v různých větších i menších městech prakticky po celé Moravě. Z vyprávění VR o dalším životě jednotlivých rodin vyplynulo, že všichni přeživší potomci (tedy vnuk i čtyři vnučky Josefa Ištvana) se snažili založit rodinu a všichni si vzali neromské partnery. Dcera Josefa Ištvana byla již před hrozící deportací provdaná, později se stala matkou dvou dětí. V početné

¹²⁵⁶ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018.

¹²⁵⁷ Rozhovor s PR, 13. 1. 2022.

rodině Martina Ištvána se podařilo založit rodinu všem potomkům: Martinova nevlastní dcera Stázka měla jednu dceru, jediný (také nevlastní) syn Jan, jenž již před válkou jako jeden z mála radějovských vystudoval střední školu, měl syna a dceru, kteří oba vystudovali vysokou školu, dcera Bětko vychovala dva syny, oba se vyučili, Bětko si dokonce ještě v dospělosti dálkově doplnila vzdělání, aby měla aspoň výuční list, Marie vychovala tři děti, z nichž jeden dosáhl vysokoškolského vzdělání, další byl automechanik a dcera pracovala v oboru lakýrník-natěrač. a nejmladší Lenka vychovala dvě děti, obě dosáhly středoškolského vzdělání. V další generaci přibývá již více vysokoškolsky vzdělaných a úspěšných podnikajících členů rodiny.

Pavel Ištván (*1928)

Syn Jiřího Ištvána, Pavel (*1928), jehož fotografii z poválečného období uvádím (s laskavým svolením rodiny) v příloze – viz obr. č. 60 – měl ze všech přeživších vnoučat Josefa a Evy Ištvánových patrně nejdramatičtější život, zemřel poměrně brzy a zůstal bezdětný (následkem věznění v padesátých letech nemohl mít děti). Jeho životní i poválečný příběh je natolik pohnutý, že si kladu otázku, zda by mohl být takto komplikovaný, kdyby mu nepředcházelo válečné trauma – ztráta obou rodičů i všech tří sourozenců. Ukazuje, že i poválečný život těchto mladých „šťastně“ přeživších úplných siroteků byl silně negativně ovlivněn válečným dědictvím.

Pavel Ištván se coby učeň sice zachránil díky tomu, že byl ze školy spolu se svými spolužáky odeslán na práci v ostravských dolech, ale zároveň ve svých 15 letech osiřel. Jak vzpomínaly jeho příbuzné a jak dosvědčují i fotografie, byl velmi pohledný, líbil se ženám, ale neměl to jednoduché. Brzy po válce se dostal na vojnu, ale rozhodl se utéci za hranice, byl chycen, vyslýchán a dostal se do vězení. Měl být uvězněn v uranových dolech, kde zažil kruté zacházení dozorců s vězni. Rodina se jej snažila podporovat, psali kvůli němu žádosti o milost, a snad jej i pustili domů dříve, ale byl ve velmi špatném tělesném i psychickém stavu, ač byl ještě velmi mladý, chyběly mu zuby, o které snad měl přijít během výslechů.

Po propuštění z vězení se oženil, ale děti s manželkou neměli a později se i rozvedli. Následkem věznění a práci v uranových dolech se vrátil těžce zdravotně poznamenaný – děti mít nemohl. VR i PR na něj vzpomínají s velkou láskou a obdivem, současně i bolestí nad jeho těžkým životem – jak krásně uměl zpívat, jak se lidem líbil pro svůj exotický zjev.

PR: Já si pamatuju, když tady přijel, to jsme tady byli jako děcka, nevím, asi dvanáct, třináct, a tenkrát byla populární ta Angelika, ne? a on nám připomínal toho Joffreye!¹²⁵⁸ Tak jsme mu říkali Žofrej. [...] No, holkám se von líbil.

VR: No, on byl hezkej chlap.

PR: No, že byl jinej, takovej -

?: - orientální bych řekla.

¹²⁵⁸ Informantka měla na mysli francouzského herce částečně iránského původu Roberta Hosseina, který hrál v sérii filmů *Angelika* roli hraběte Joffreye de Peyraca – viz <https://www.imdb.com/name/nm0396136/> [10. 2. 2022].

PR: No, byl, takovej Ind jakoby.¹²⁵⁹

V rámci pátrání po datech (kde a jak dlouho byl vězněn) jsem se dostala pouze k protokolům z vyšetřování Státní bezpečností a k rozsudku. Zda se dochovaly přímluvné dopisy příbuzných, ale ani odpovědi na mé základní otázky – jak dlouho a kde byl uvězněn – se mi nepodařilo zjistit. I tak je ovšem velmi smutným čtením 23 stran zachovaných dokumentů, které průvodní dopisy k trestnímu oznámení, záznamy z výslechu, protokoly a rozsudek představují. Z dnešního pohledu kruté soudní rozhodnutí za jeho touhu po svobodě v jeho mladých 22 letech bylo vyřčeno Nižším vojenským soudem v Plzni dne 12. května 1951. Takto soud zrekapituloval jeho provinění:

*Jmenovaný dne 22. října 1950 odešel od svého útvaru ve Strašicích v úmyslu ilegálně překročit státní hranici do záp. Německa. Několik dnů se skrýval na různých místech a dne 14. ledna 1951 při pokusu o přechod hranice se svojí snoubenkou Annou [...] byl zadržen.*¹²⁶⁰

A o takto vysokém trestu vojenský soud rozhodl:

*Pavel Ištván [...] byl [...] odsouzen [...] k trestu odnětí svobody na 10 let podle § 273, odst. 3 tr. zák., dále k propadnutí jmění a ke ztrátě čestných práv občanských na 5 let.*¹²⁶¹

Jak vysoký trest dostala jeho družka, která byla ochotná s ním riskovat a plánovat odchod do západního Německa, nevím. Hádám však, že nižší – nebyla souzena přísným vojenským soudem, jeho pozice vojáka, resp. „vojenského zběha“ (jak je v protokolech označován) – ač do svého útěku ještě nesložil přísahu – mu pozici před soudem ztížila. Patrně mu přitížila i skutečnost, že uvedl nepravdivě své vzdělání – dle první výpovědi hlásil pouze vychozených 6 tříd obecní školy a 2 třídy měšťanky. Sám pak ve své povinné výpovědi o svém životě sdělil (resp. bylo zapsáno těmito slovy) tyto pracovní zkušenosti:

Úřadem práce jsem byl nasazen od roku 1942 až do roku 1945 jako hornický učeň na dolech v Ostravě. Odtamtud jsem se vrátil po revoluci, 25. května a dva měsíce jsem nepracoval nikde. Rodiče mně zemřeli v roce 1943 v koncentračním táboře v Osvětimi. Po dvou měsících[,] co nikde nepracoval [sic!]¹²⁶², vrátil se opět do ostravských dolů. V červenci 1946 jsem se vrátil domů ke své sestřenici Kateřině [...] v Radějově a zaměstnán byl jako pokrývačský dělník u p. Záměčníka v Hodoníně. Pracoval u něho až do zimy. V zimě jsem byl potom 14 dnů doma a nato do dubna 1947 jsem pracoval v továrně „Lignum“ v Hodoníně. V dubnu jsem odejel do Prahy, kde jsem byl zaměstnán jako pomocný dělník v závodě Elektropraga od 2. dubna 1947 do 21. srpna 1948. Od 23. září 1948 jsem byl v Jáchymovských

¹²⁵⁹ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018.

¹²⁶⁰ ABS Praha, f. V MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, V-5654 MV, P. Ištván, fol. 23.

¹²⁶¹ Tamtéž.

¹²⁶² Zapisovatel patrně omylem kolísá v záznamu výpovědi mezi 1. a 3. osobou, tedy z ich-formy přechází do výpovědi o vyslychaném.

dolech (na brigádě) do 24. listopadu 1948 a potom jsem se vrátil zpět do Prahy. Začátkem prosince 1948 jsem nastoupil zaměstnání v Leteckých závodech v Praze a začátkem dubna jsem přešel k firmě Spojené ocelárny. V říjnu 1949 jsem byl závodem odeslán na brigádu do Uhelných v Lubné u Rakovníka. Po 3 měsících práce v dolech jsem se nechal přeložit na lesní brigádu, opět u Rakovníka, neboť práce v dolech škodila mi na zdraví. Tuto brigádu jsem ukončil v květnu 1950 a nato se vrátil k firmě do Prahy. [Z výslechu 31. ledna.]¹²⁶³

U soudu mu pak byla tato jeho pracovní dráha vytýkána, že se neprojevil jako uvědomělý budovatel společnosti, když nevykonával profesi, pro niž mu bylo poskytnuto vyučení – a raději by odešel pracovat do západního Německa:

Obviněný svou prací byl ochoten podporovati západní imperialisty, ačkoliv u nás, třebaš byl vyučený horníkem, v dolech nepracoval, ale přijal zaměstnání jako pomocný dělník v drátovně a šroubárně v Praze – Vysočanech. Obviněný pod nejnepříznivější výmluvou, že hornické povolání vykonával jen proto, aby si ušetřil zdraví, prokázal svůj záporný postoj k našemu lidově demokratickému zřízení a jak je mu cizí budovatelské úsilí našeho lidu. [...] Polehčující okolnost řádného pracujícího člověka obviněnému nebyla přiznána, neboť obviněný bezdůvodně nevykonával své hornické povolání a neuposlechl výzvy vládních činitelů k návratu do svého původního zaměstnání. [Z vynesení rozsudku 12. května 1951.]¹²⁶⁴

V další části protokolu podrobně líčil, jak se v únoru 1950 seznámil se svou družkou Annou Královou, jak se začali scházet, a především že již koncem března se ke své družce Anně a její matce (na návrh matky) nastěhoval. Matka Anny byla v té době nemocná, zdá se, že pohledného a slušného hochu přijala do rodiny s plnou důvěrou. Nejprve v domácnosti Anny a její matky bydlel, později k nim dojížděl pravidelně v sobotu večer a v pondělí odjížděl do práce do Prahy. Harmonické soužití však netrvalo dlouho. V polovině září ukončil práci v Praze a 1. 10. 1950 nastoupil na povinnou vojenskou službu do Strašic (okr. Rokycany). Důvodem jeho útěku bylo, že nedostal dovolenku, když se matce Anny udělalo natolik těžce, že pro něj nechala poslat. Anna mu nejprve poslala telegram, aby za matkou přijel. Když mu byla dovolenka zamítnuta („Bylo mně řečeno, že zatím domů nemohu, neboť nemám po přísaze.“¹²⁶⁵), obdržel ještě jeden telegram – s potvrzením lékaře a od SNB, ale ani to prý nepomohlo a domů jej nepustili. V protokolu se dále vyskytuje několik politicky přitěžujících formulací, u nichž lze pochybovat o jejich autenticitě – je otázkou, co sám formuloval a na co pouze přitakal a následně podepsal – rozhodně mu ve svém důsledku u soudu přitížily:

Tehdy [po zamítnutí mé žádosti o dovolenou] jsem na vojnu zcela zanevřel. Nelíbilo se mi, že se na vojně jede podle nového sovětského vzoru a že ani po denním zaměstnání nemám volno. Každý večer bylo politické školení, což jsem nenáviděl. Představoval jsem si, že to bude na vojně jako za první republiky. K tomu ještě přišli [sic!] ty telegramy. Když mně nepustili ani na ten

¹²⁶³ Tamtéž, fol. 6.

¹²⁶⁴ ABS Praha, f. V MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, V-5654 MV, P. Ištván, fol. 21–22.

¹²⁶⁵ Tamtéž, fol. 8.

*potvrzený od SNB, tak jsem si řekl, že pojedou sám.*¹²⁶⁶

[...] [...]

*K útěku mně [sic!] vedlo: Nelíbila se mi vojna, naše státní zřízení a [...] Domníval jsem se, že když uteču za hranice, tak se budu mít líp. [...] Zbraně jsme s sebou neměli, nechtěl jsem při přechodu hranic použít žádného násilí. Doufal jsem tak na 40 %, že se mi útěk podaří. V případě že se mi útěk podaří, byl jsem ochoten za hranicemi prozradit vše co mně bylo známo o poměrech u nás a byl bych ochoten prozradit i vojenské tajemství. [Z výsledku 31. ledna.]*¹²⁶⁷

Ačkoliv byl velmi mladý a nezkušený, snad i naivní – jak vyplývá z popsaného způsobu, kterým se snažil se svou družkou do Bavorska utéci (téměř bez přípravy, neb si jen do plánu železničních tratí zakreslil, kde chce překročit hranice, ale v příhraničním pásmu, kde se pohybovali bez povolení na silnici mezi Domažlicemi a Všeruby, se ptali místních obyvatel, mj. i místních školáků, kam vede která cesta – tito školáci pak sdělili informaci o podezřelé dvojici vojenské hlídce, jež je následně snadno dopadla), je stále málo pravděpodobné, že by takto naivně formuloval své téměř protistátní spiknutí a snahu poškodit republiku. Spíše si lze představit, že mu tyto formulace byly vnuceny, snad i fyzickým či psychickým týráním, a on je musel podepsat. Při následujících výsleších se se vyslychající drželi již této politické linky jako hlavního provinění, neb o týden později Pavel Ištván podepsal tento dodatek:

*Podotýkám ještě, že jsem byl rozhodnut v případě, že by se nám podařilo hranice přejít, vyzraditi při výslechu na druhé straně vše, co mně bylo známo. Svého činu, to je zběhnutí a pokusu o překročení hranic nelituji, lituji pouze toho, že dopadením mi bylo uskutečnění mého plánu znemožněno. Domníval jsem se, že po překročení hranic bych event. byl využit cizí složkou k protistátní činnosti na našem území a byl jsem ochoten této činnosti se věnovati, poněvadž s dnešním zřízením nesouhlasím, Pro svou omluvu nemohu nic uvést. [6. února 1951.]*¹²⁶⁸

Bezprostředně po tomto výsledku bylo sepsáno trestní oznámení, které přesně využilo této „plánované“ protistátní činnosti (která byla jistě smyšlená a Pavel Ištván za ni následně draze zaplatil vyšším trestem):

*Voj. Pavel Ištván se doznává, že v případě zdařilého přechodu státních hranic byl připraven a ochoten [...] v cizích službách prováděti event. i protistátní činnost na našem území, byl-li by býval tímto úkolem pověřen. Ke všem trestním činům se plně doznává. [...] Strašice, 6. únor 1951*¹²⁶⁹

Podobně byl veden i patrně poslední zaprotokolovaný výslech, jenž jako jediný proběhl mimo Strašice (tedy mimo útvar, od něž Pavel Ištván utekl), ale ve státní věznicí na Borech v Plzni. Dle tohoto protokolu se vyslychající zaměřili ještě na další oblasti: jednak se zde objevuje navíc

¹²⁶⁶ ABS Praha, f. V MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, V-5654 MV, P. Ištván, fol. 8.

¹²⁶⁷ Tamtéž, fol. 10.

¹²⁶⁸ ABS Praha, f. V MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, V-5654 MV, P. Ištván, fol. 13.

¹²⁶⁹ Tamtéž, fol. 17.

vyjádření vyslychaného, které mohlo přitížit jeho družce a snad i obviněné kolegyni z práce (jejíž bratr již dříve utekl do Německa) v jejich soudních procesech. Jedná se zejména o zaprotokolovanou údajně jeho vlastní větu: „Pokud vím, tak jak [kolegyně] Marie [...], tak i moje snoubenka Anna [...], neměly kladný poměr k lid. dem. zřízení.“ [18. dubna 1951],¹²⁷⁰ tedy prakticky zde svědčil proti nim (opět nevíme, pod jak velkým tlakem tuto větu podepsal). Kromě toho se vyslychající do hloubky zajímal o jeho korespondenci, o dopisy, které četl i které nečetl a proč si je včas nevyzvedl. V souvislosti s tím do protokolu Pavel Ištván zmínil i jméno tety Anny Lukášové (sic!), neb dopisy byly dle Pavla Ištvána pravděpodobně od ní. Z protokolu nevyplývá, zda byl v tomto období v Radějově navštívit svou rodinu, zda s ní byl v kontaktu, zdá se spíše, že nikoliv. Nevíme, kdy se rodina dozvěděla o jeho potížích s vojnou, o soudním procesu a jeho uvěznění. Lze si jen představovat, jakou zátěž – po prožitých válečných hrůzách – tato krutá zkušenost s totalitní mocí zvláště pro Pavla Ištvána, ale potažmo i pro jeho zbylé příbuzenstvo, představovala. Po vynesení rozsudku se Pavel Ištván mohl odvolat a patrně tak i učinil, ovšem jeho odvolání bylo – jak ze soupisu spisů – v r. 1956 skartováno.¹²⁷¹ Ze záznamu přelíčení se zdá, že neměl k dispozici obhájce – zapsaná vyjádření jako „obviněný se hájí tím, že ...“ napovídají tomu, že hájit se měl pouze sám a vzhledem k tomu, že další – změněné rozhodnutí – nebylo založeno, bylo jeho odvolání nejspíš uznáno jako bezpředmětné a rozsudek nabyl právní moci.

Nepodařilo se mi zjistit, zda se snoubenci spolu po propuštění z vězení setkali a vzali se. Z dokumentů nevyplývá, kde byl vězněn, ani kdy se dostal na svobodu.¹²⁷² Pouze ze vzpomínek příbuzných vyplývá, že byl v uranových dolech a že to byla především jeho sestřenice Stázka, která psala dopisy s žádostmi o zmírnění trestu – tatáž Stázka, která v r. 1943 prosila o propuštění svých čtyř „sester“ (ve skutečnosti tří sester a jedné sestřenice). Nakonec se snad jeho trest o něco zkrátil, ovšem z vězení se vrátil s podlomeným zdravím.¹²⁷³ Navíc, patrně i s negativním kádrovým posudkem: trestaný, na vojně přeřazený k útvaru PTP, snad sice vyučen, ovšem jako horník, tedy v profesi, které se ze zdravotních důvodů bránil.

Jak jeho příbuzní, VR a PR vzpomínaly,

„Pavel byl vězněn v uranových dolech. To že nemohl mít děti, byl toho následek. Byl propuštěn dříve, a to na přímělu Stázky, která napsala dopis, o jeho životě, ztrátě rodičů a sourozenců. Byl zbitý a bez zubů, zubožený následkem výslechů.“ (E-mail, PR, 13. 9. 2022)

Z prostudovaných dokumentů týkajících se života Pavla Ištvána, z rodinných vzpomínek na něj i z dalších dokumentů vyplývá, že navzdory tomu, že Pavel Ištván zažil na vlastní kůži krutý dopad obou totalitních režimů, nevzdal se a snažil se vést svůj život poctivě a s jistotou

¹²⁷⁰ Tamtéž, fol. 14.

¹²⁷¹ Tamtéž, fol. 24.

¹²⁷² ABS Praha, f. V MV, Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, V-5654 MV, P. Ištván.

¹²⁷³ Rozhovor s VR a PR, 9. 11. 2018.

moudrostí. O tom svědčí především osobní spisy týkající se žádostí o vydání „Osvědčení“ za jeho rodiče. Je to znát především z jeho kultivovaného projevu, kterým se domáhal na konci svého poměrně krátkého života¹²⁷⁴ rychlejšího vyřízení žádosti o „Osvědčení“ za rodiče.¹²⁷⁵ Je pravda, že si o toto „Osvědčení“ požádal až v r. 1994, kdy mu mohlo konečně přinést odškodnění, ale zároveň je z dokumentů vložených do žádosti evidentní, že se o možnost zapojit se do SPB zajímal již v r. 1982, kdy si nechal na NV v Radějově vydat potvrzení o tom, že oba jeho rodiče a všichni sourozenci byli odvečeni do KT a zde zahynuli. Zda se tehdy stal členem SPB, z dokumentů nevyplývá, ale je zjevné, že dopis ze SPB (s radami, jak a proč si požádat o „Osvědčení“ a jaké výhody mu může členství v SPB přinést) obdržel v r. 1986, schraňoval a jeho kopii zaslal onoho roku 1994 na MO ČR snad jako doklad o věrohodnosti jeho žádosti o „Osvědčení“ za v KT umučené rodiče – jako by doufal, že když má žadatel již projevenou důvěru od SPB, snad mu budou důvěřovat i ministerští úředníci. Žádost si však vyplnil patrně sám – aniž by se o proceduru poradil. Jen tak si lze vysvětlit, že k žádosti připojil pouze kopie dokladů (jako např. rodný list, potvrzení z NV Radějov aj. – nenechal si je notářsky ověřit), i proto vyřízení jeho žádosti trvalo o něco déle, než by pravděpodobně muselo. Naopak z pohledu úřadu, který byl v té době přetížěn nově rozrostlou agendou, bylo vyřízení jedné žádosti do roka od podání (žádost poslal 8. 12. 1994, „Osvědčení“ převzal – dle poštovní stvrzenky – 2. 11. 1995), bohužel, celkem v normě: v devadesátých letech byla taková lhůta smutným standardem, ovšem pro nemocné a stárnoucí obyvatele se jednalo o nepochopitelné průtahy. Tak to evidentně vnímal i Pavel Ištván, když se snažil svou žádost uspíšit urgencemi a také doklady o svém zdravotním stavu (v r. 1993 prodělal infarkt, v r. 1995 měl vážně nemocné plíce). Ač takto velmi nemocný, jel v průběhu jara 1995 osobně do Státního muzea Auschwitz-Birkenau v Ovětimi, aby mu zde vydali potvrzení o zavraždění obou jeho rodičů i jeho tří sourozenců, k němuž zde došlo. O této své cestě se zmínil, a především vlastní zkušenost s profesionalitou z tohoto muzea popsal v jednom ze svých urgujících dopisů, kterých mezi červnem až říjnem zaslal na MO ČR celkem pět (resp. tolik je jich uloženo v osobní složce jednoho z jeho rodičů). Vždy se úředníkům téměř omlouvá, že je zdržuje, ale že mu bylo doporučeno (ať už Správou sociálního zabezpečení, nebo SPB), ať se o vyřízení své žádosti stará. Tento jeho – v pořadí třetí – dopis datovaný 27. června 1995 prozrazuje velmi krásně jeho kultivovaný a pokorný projev, a proto považuji za dobré z něj aspoň část citovat:

Věc: Urgence osvědčení 255/1946 27.6.1995

Obracím se s prosbou na Ministerstvo obrany o brzké vyřízení tohoto osvědčení [...] Já jsem Vám poslal všechny potřebné papíry, aby Vás nic nezdržovalo při vyřizování těchto osvědčení. Všechno je posláno na vrácenku – jsou dvě a mám je doma. Správa Sociálního zabezpečení mne sama upozornila, abych se o tuto věc staral. Je to skutečně dost dlouhá doba na vyřízení dvou osvědčení. Já jsem byl 14. března v KT Osvětim vyřídít papír, který

¹²⁷⁴ Nepodařilo se mi zjistit datum jeho úmrtí, ale ze zmínek VR A PR se zdá, že zemřel asi v sedmdesáti let.

¹²⁷⁵ Tento dopis a další dokumenty jsou uloženy v osobním spise – viz VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 43/ 1. 8. 2017 a 67/ 15. 8. 2017.

máte [nyní už] i Vy. Je tam příjezd 19. 3. 1943, čísla vypálená na rukou a datum umučení 1943 všichni. Já polštinu neznám a toto všechno jsem vyřídil za půl dne. Přál bych Vám vidět ten archiv, na všechno jsou tam 3 ženy, které mají zájem nám postiženým pomoci. Já jsem byl velice překvapen při takové domluvě, něco česky, [něco] polsky a německy. Proto bych vám moc poděkoval, kdybyste i tyto moje žádosti brzy vyřídili [...] Pavel Ištván¹²⁷⁶

Z dopisu je patrný údiv žadatele, jak je možné, že mu polské archivářky, s nimiž se nemůže tak snadno dorozumět, pomáhají vyhledat údaje a na místě, obratem vydají potvrzení prakticky na počkání, zatímco čeští úředníci, s nimiž má společnou řeč, vyřízení žádosti oddalují a nemohou uspíšit. Samozřejmě, Pavel Ištván neměl vhléd do mechanismu, kterým jeho žádosti musí projít, než bude „Osvědčení“ vydáno. Neviděl, že žádosti procházejí prověřením na MV ČR, které striktně hlídá, aby „Osvědčení“ nedostali opakovaně trestaní lidé. Ovšem ač je žadateli postup MO ČR jistě nepříjemný, neuchyluje se k výčtkám, ale stále – ve všech svých dopisech – pokorně urguje a žádá o rychlejší vyřízení. VR a PR si vzpomínají, že nakonec tato odškodnění obdržel, ale moc si jich prý neužil, neb brzy poté zemřel. Kdy přesně, se mi nepodařilo zjistit.

Pohnutý život Pavla Ištvána, jenž navzdory všem nepříznivým okolnostem zůstal jemným a kultivovaným člověkem, představuje v případové studii radějovských Ištvánů symbol velké snahy žít svůj život poctivě, navzdory okolnostem, které tomu bránily. Úmrtím Pavla Ištvána zemřel poslední nositel příjmení Ištván z radějovské větve Ištvánů.

9.3.7 Politická angažovanost jako cesta ke zkáze romských rodin?

*„Paradoxem je, že jsme se nikdy k Romům nehlásili,
ani jejich řeč neznáme,
moje děti o tom, že snad byl jejich dědeček Rom, nemají ani tušení“*
(průvodní dopis k žádosti o „Osvědčení“, datován 1996)¹²⁷⁷

Jak jsem zmínila již na začátku kapitoly o radějovské rodině Ištvánů, tato rodina mne zaujala nejprve především (v žádostech o „Osvědčení“) uváděnou aktivní účastí jejích členů v KSČ, zaměřením se na tuto rodinu jsem se chtěla dozvědět více.

KSČ byla za války zakázanou politickou stranou,¹²⁷⁸ ovšem na Hodonínsku byli její členové – a to i z řad Romů – stále aktivní – jak vzpomíná Josef Jelínek, jeho starší bratr František Kýr a švagr Josef Pajer, jej za války zapojovali do svých protinacistických aktivit (šíření letáků,

¹²⁷⁶ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 43/ 1. 8. 2017.

¹²⁷⁷ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 46/ 1. 8. 2017.

¹²⁷⁸ Rozpuštěna byla v r. 1938 a její činnost mohla probíhat pouze v zahraničí, nebo v ilegalitě.

převádění běženců). Zda se zapojovali i radějovští lštváni, nelze tvrdit, ale patrně je aspoň podezíral nacista Parsch, jenž odmítl ze soupisu vyjmout Martina lštvána s výše zmíněným výrokem „Co lštván, to komunista, a proto musí vymizet.“ – viz kap. 9.3.5. Ze zkoumaných dokumentů jednoznačně vyplývá, že se přeživší v rodině lštvánů shodovali v mínění, že hlavním důvodem uvěznění všech 11 členů rodiny bylo aktivní členství Jiřího a Martina lštvána v KSČ.

Je zajímavé, že toto sdílené přesvědčení mělo na členy rodiny velmi různý dopad. Zatímco Pavel lštván měl postoj k poválečné KSČ spíše skeptický – možná až velmi kritický (snad ji dokonce vinil z toho, že kvůli jejím předválečným aktivitám byla vyražena celá jeho rodina),¹²⁷⁹ jeho sestřenice, VR, hned po válce do stejné politické strany vstoupila a její politická identita byla – možná právě i na památku otce, kterého politické přesvědčení dovedlo ke zkáze a stal se obětí nacismu – neochvějná. Na jejich politické postoje měli jistě vliv především lidé z jejich okolí – pamětnice VR se ve svém politickém postoji shodla se svým mužem, zatímco Pavel lštván byl patrně formován lidmi k politickému vývoji skeptickými, jak se snažili odhalit během jeho výslechů i vyšetřovatelé (během vyšetřování se ukázalo, že ještě před svým pokusem o útěk na západ četl dopisy člověka, kterému se podařilo utéct) – viz výše.

Zmínila jsem již, že se po válce všechna přeživší vnoučata Josefa lštvána z Radějova odstěhovala. Jak vyplývá z jejich svědectví uloženého v žádostech o vydání „Osvědčení“ či psaného pro žádost o odškodnění v devadesátých letech, ale též z vyjádření pamětnice VR, příčinou bylo, že chtěli žít někde, kde o nich lidé jejich pohnutou historií neznali. Zdá se, že před svými potomky tuto skutečnost alespoň většina z nich netajila, ale převládla interpretace, že jejich blízcí byli umučeni ne na základě rasové diskriminace, ale kvůli členství v KSČ. Je zjevné, že před druhou generací potomků (pokud měli děti) již rasové důvody záměrně nezmiňovali a tajili je. A jak do žádosti o „Osvědčení“ napsala jedna ze žadatelek z této rodiny: „Paradoxem je, že jsme se nikdy k romům (sic!) nehlásili, ani jejich řeč neznáme, moje děti o tom, že snad byl jejich dědeček rom, nemají ani tušení.“¹²⁸⁰

Například PR se o rasových důvodech věznění svých příbuzných dozvěděla až v době, kdy v druhé polovině devadesátých let pomáhala vyjednat dvěma dcerám Martina lštvána odškodnění za zavraždění otce v KT. Je současně přesvědčená, že z potomků rodiny lštvánových narozených až po válce byla v rodině jediná, kdo se o tuto historii zajímal. Dozvěděla se, že Pavel, jenž během války přišel o oba rodiče a všechny své tři sourozence, si žádost vyjednal sám. Paní A. R. je přesvědčená, že obdržel jak odškodnění za ztrátu svých rodičů, tak i za věznění v komunistickém vězení. V žádosti za své rodiče jako důvod jejich zatčení pan Pavel lštván uvedl u svého otce: „Předseda v Radějově KSČ“¹²⁸¹ a v žádosti za

¹²⁷⁹ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 43/ 1. 8. 2017.

¹²⁸⁰ Viz motto ke kapitole výše – v mottu je text upraven, ve skutečnosti pisatelka psala slovo Romové s malým r. Tato věta je součástí průvodního dopisu psaného v r. 1996, jenž byl do žádosti vložen.

¹²⁸¹ VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 43/ 1. 8. 2017 – formulář, písmeno G, nefoliováno.

matku: „Manželka i 3 dětmi 15 roků, 7 roků, 4 roky, manželka Jiřího Ištvaná, předsedy KSČ“.¹²⁸²

VR i PR vzpomínají, že jediná přeživší dcera Josefa Ištvaná, která ještě v devadesátých letech žila, nepodala svou žádost o odškodnění (resp. nepožádala ani o „Osvědčení“ za oba své rodiče, ani za sebe), které mohla z „mravního nároku“ obdržet. Vzpomínaly, že této příbuzné telefonovaly, aby ji podpořily, ale zjistily, že si tato silně holokaustem postižená žena mezi tím vytvořila alternativní vzpomínky na smrt svých rodičů a sourozenců. Jejich úmrtí v KT zcela vyvracela. Patrně postupně – v průběhu poválečného období – nabyla přesvědčení, že její nejbližší zemřeli v Radějově, kde jsou i pochovaní. Hrůznou pravdu o jejich umučení v KT vytěsnila a překryla vlastní verzí rodinného příběhu. Se sestřenicemi a bratrancem, kterým se též podařilo přežít, se tolik nestýkala, nenavštěvovala je a byla s nimi jen v omezeném korespondenčním či telefonickém kontaktu – jak se VR a PR shodují, patrně se této části své vlastní rodiny záměrně vyhýbala, aby se jí nepřipomínaly tíživé vzpomínky na hrůznou válečnou i ztracenou předválečnou minulost.¹²⁸³

Významnou událostí pro rodinu Ištvanů z Radějova bylo zbudování a odhalení pamětní desky v budově radějovské školy r. 1975 (viz obr. č. 48–49). Pamětní deska zbudovaná a odhalená u příležitosti 30letého výročí osvobození obce na památku „Obětím II. světové války 1939–1945“ a nadepsaná slavnostním zvoláním „Český národe, buď vděčný všem těm hrdinům, kteří dali za tě krev a doposud nás chrání“ připomíná na prvním místě padlé partyzány, dále příslušníky cizích armád a obyvatele, kteří padli při osvobozování obce. Zahrnuje však také umučené a jmenovitě i jednotlivé členy rodiny Ištvanových a pod jejich seznamem je dovětek o počtu židovských obětí. Nejen tím, ale především pořadím umučených osob je tato deska ve srovnání s deskami v okolních obcích velmi zvláštní. Zatímco na mnoha deskách jsou jmenovitě, popř. alespoň na prvním místě židovské oběti a oběti z řad Romů jsou uvedeni často jen číslovkou a na konci soupisu, např. jako 10 občanů cikánské národnosti/ 15 našich cikánských obyvatel,¹²⁸⁴ v Radějově je nápis obráceně: 11 jmen umučených členů

¹²⁸² VÚA-VHA, Praha, osobní spis „255/1946“, anonymizováno – 67/ 15. 8. 2017 – formulář, písmeno G, nefoliováno.

¹²⁸³ Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvaná, 9. 11. 2018.

¹²⁸⁴ Např. v nedalekém Petrově jsou na památníku uvedena jména židovských obětí, ovšem nikoliv romských: „RODINA HAHNOVA, ROSENZWEIGOVA, KLEINOVA A 34 PŘÍSLUŠNÍKŮ CIGÁNSKÝCH RODIN“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1921-petrov/>), v Kunovicích jsou všechny oběti věznění v KT souhrnně uvedeny jen počtem „TŘINÁCTI SPOLUOBČANŮM UMUČENÝCH A POPRAVENÝCH V KONCENTRAČNÍCH TÁBORECH“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1295-kunovice/>; foto: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/nahled/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/kunovice-1295/2793_kunovice-002-uh.jpg), ve Strážnici jsou jak židovské oběti, tak i romské oběti uvedeny jen souhrnným počtem „152 OBČANŮ ŽIDOVSKÉ NÁRODNOSTI, 75 OBČANŮ CIGÁNSKÉ NÁRODNOSTI“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/807-straznice/N%C3%A1m%C4%9Bst%C3%AD%20Svobody/>), stejně tak i ve Starém Městě u Uh. Hradiště, kde je na pomníku nápis „[...]DÁLE BYLO POPRAVENO 11 SPOLUOBČANŮ ŽIDOVSKÉHO VYZNÁNÍ. UMUČENO 117 POLUOBČANŮ ROMSKÉ NÁRODNOSTI.“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1368-stare-mesto/>; foto: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/normal/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/stare-mesto-1368/3203_stare-mesto-u-uherske-hradiste-002-detail-1-uh.jpg) a podobně i v Uherské v Brodě, kde jsou oběti rasové persekuce ve dvou řádcích:

rodiny Ištvanů s rokem narození (pravda, občas chybným) a pod tím jednořádkový záznam „a 10 občanů židovské národnosti“. Jak se z kroniky dozvídáme a jak mi potvrdili i pamětnice (paní KR, její sestra – SR, ale též VR), tragédie radějovských židovských občanů byla pro obec spojena s tíživým dramatem ještě z poválečné doby: z židovské rodiny se z KT vrátila po válce jediná příživší, která krátce po svém návratu – patrně z hrůzy, že z celé rodiny zůstala sama – spáchala ve svém domě Radějově sebevraždu.¹²⁸⁵ Snad i to, že z židovských rodin nepřežil nakonec nikdo, vedlo k rozhodnutí, že na pamětní desce budou takto souhrnně pod číslem a bez uvedení jmen. Je rozhodně významné zmínit, že u rodiny Ištvanů se neobjevuje žádná narážka na jejich etnický původ. Nadepsaní jsou heslem „Umučení v koncentračních táborech“ – viz obr. č. 49.

Tato pamětní deska je dosud jen jednou z mála, o níž vím, že obsahuje jmenovité romské oběti 2. svět. války.¹²⁸⁶ Jednotlivé oběti z rodiny Ištvanových jsou seřazeny abecedně podle křestního jména a roku narození: pokud se vyskytnou dvě osoby stejného jména, je nejprve uveden mladší člen, ovšem právě v letech narození je hned několik pomýlení. Tato deska – jak ji místní nazývají „Vzpomínka“ – vyvěšená ve vestibulu školy uvádí členy rodiny Ištvanových umučené v KT takto (v závorce doplňuji, pokud zjištěno,¹²⁸⁷ datum a místo narození a číslo vězně v AIIB):

Ištvanová Antonie	1933	(6. 7. 1933 Radějov, Z-4934)
Ištvanová Eva	1885 ¹²⁸⁸	(28. 12. 1864 Radějov, Z-4932)
Ištvan František	1928	(11. 9. 1926 Radějov, Z-4407)
Ištvan Jan	1919	(7. 8. 1919 Radějov, Z-4405)
Ištvan Jiří	1940	(18. 1. 1940 Radějov, Z-4408)
Ištvan Jiří	1903	(17. 4. 1903 Vrbovce o. Senica, Z-4406)
Ištvan Josef	1894 ¹²⁸⁹	(18. 2. 1891 Vrbovce o. Senica, Z-4404)

„860 OBČANŮ ŽIDOVSKÉHO PŮVODU

130 OBČANŮ CIKÁNSKÉHO PŮVODU“ (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/1022-uhersky-brod/?vp-page=2&do=vp-showPage>; https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/nahled/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/uhersky-brod-1022/20067_dscn0946.jpg).

¹²⁸⁵ Rozhovor s bývalou kronikářkou Radějova a její sestrou (in Terénní deník 19. 10. 2018). Rozhovor s vnučkou a pravnučkou Josefa Ištvana, 9. 11. 2018. J. Pajer tuto událost připomíná třemi větami, které symbolizují dobu, jež byla vůči přeživším KT tak málo citlivá a nedostalo se jim adekvátní – v jejím případě patrně potřebné odborné – pomoci: „V květnu roku 1945 se z transportovaných radějovských Židů se vrátila jako jediná Elsa Weinsteinová. Byla zasmušilá, nemluvila a stranila se lidí. Jednoho dne ji našli sousedé na půdě oběšenou, neviděla asi jiné východisko, jak se shledat se svými blízkými.“ (Pajer 2012: 75)

¹²⁸⁶ Další je např. v Uherském Hradišti (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/857-uherske-hradiste/?vp-page=3&do=vp-showPage>; foto zde: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/normal/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/uherske-hradiste-857/3874_uherske-hradiste-006-uh.jpg), popř. v Hluku (<https://www.vets.cz/vpm/mista/obec/2456-hluk/>; foto zde: https://www.vets.cz/vpm/foto/mista/normal/ceska-republika/zlinsky-kraj/uherske-hradiste/hluk-2456/6863_hluk-002-detail-2-uh.jpg).

¹²⁸⁷ Pokud bylo možné dohledat datum v matrice narozených, uvádím v seznamu toto. V několika případech se liší od data uvedeného v databázi vězňů KT Auschwitz, resp. v knihách vězňů cikánského tábora v AIIB (a tedy i v soupisech vydaných knižně – Nečas 1992, Memorial Book 1993).

¹²⁸⁸ Zde se rok rozchází téměř o 20 let.

¹²⁸⁹ Rozdíl 3 roky. U nestaršího syna manželů Josefa Evy Ištvanových nacházím data narození dosti různá: 15. 2.

Ištvánová Marie	1934	(30. 6. 1936 Radějov, Z-4936)
Ištvánová Marie	1906 ¹²⁹⁰	(12. 12. 1902 Strážnice, Z-4935)
Ištván Martin	1897	(5. 3. 1897 Vrbovce, Z-7616)
Ištvánová Terezie	1896	(5. 2. 1896 Sobotiště o. Senica, Z-4933 ¹²⁹¹)

Zatímco na pamětní desce jsou uvedena jména všech obětí z rodiny Ištvánových (tedy obětí holokaustu Romů) a chybí jména židovská, kronika uvádí jen dva ze tří bratrů Ištvánů (zapomíná na Josefa Ištvána), neuvádí jejich matku a naopak, zmiňuje aspoň příjmení rodin židovských obětí. Zápis z kroniky převzal i J. Pajer a v knize *Radějov* tyto bohužel neúplné a částečně chybné údaje publikoval:

Tento rok byl tragický pro židovské a cikánské spoluobčany. Dne 23. ledna se museli všichni radějovští i okolní Židé shromáždit ve Strážnici, odkud byli odsunuti přes Uherský Brod do Terezína, někteří přímo do koncentračního tábora v Osvětimi. Z Radějova odešlo deset osob, rodiny Weinsteinova, Freinbergova, Kolbova a staří manželé Löblovi. Stejně tak byli 15. března odvedeny dvě cikánské rodiny bratrů Jiřího a Martina Ištvánových, nejmladšímu dítěti bylo teprve 5 let. Mohli si s sebou v kufrech vzít jen to nejnnutnější. Rodiny Ištvánových bydleli v uličce Pod Sečí a s domácími obyvateli se dobře snášely. Živili se jako nádeníci, pomáhali na polích, na stavbách, v zimě pletli koše a pometla. Všichni zahynuli v koncentračním táboře. Řízením osudu přežil válku jejich třetí bratr Matěj, který byl tou dobou na práci v Německu, a tak vyvázl.“ (Pajer 2012: 71)

Kronikář tedy nejen že vynechal matku oněch synů, Evu Ištvánovou i nejmladšího člena rodiny, Jiříčka od Jury a rodinu nejstaršího syna Josefa, ale pomínil i květnový transport, do něhož byli odvedeni všichni zbylí v té době přítomní potomci Evy a Josefa Ištvánových (syn Martin a jeho tři dcery a dcera Josefa v té době již provdaná za Neroma). A můžeme jen konstatovat, že v roce 2012 nebyly v knize J. Pajera chybné a zavádějící informace ověřené, doplněné a uvedené na pravou míru. Spíše ve shrnutí došlo k rekapitulaci a označení obětí s adjektivem romský: „Kromě J.S. a F.D. zahynulo v nacistických věznicích a koncentračních táborech dalších 21 radějovských občanů, z toho 10 židovské národnosti a 11 romské národnosti“ (Pajer 2012: 75). Hlavním problematickým momentem je pro rodinu označení rodiny jako „cikánské“, popř. i „romské“ – jak z šetření vyplývá, jednalo se pro poválečnou nejmladší generaci (ty, kteří byli ušetřeni odsunu) již o připisovanou identitu. Ačkoliv se u nich jednalo o „rasovou persekuci“ – byli stíhaní zejména pro své romské kořeny, jejich záchraně současně bránila jejich politická orientace – příklon ke KSČ. Na druhou stranu kniha J. Pajera *Radějov* poskytuje k příklonění se Ištvánů ke KSČ významný důkaz v podobě skenu kandidátní listiny z r. 1934 k volbám do místního zastupitelstva. Jsou na ní 4 politické strany, pod č. 5 se nacházela Československá

1891 Vrbovce (SOKA Hodonín ONV-H-945, fol. 40,

¹²⁹⁰ Rozdíl čtyři oproti skutečnosti roky.

¹²⁹¹ Z takto souhrnně uvedených vězeňských čísel je zřejmé, že ženy i muži z rodiny Ištvánových se po březnovém transportu do KT AIBB drželi až do registrace pohromadě, ženy mají čísla od Z-4932 až Z-4936 a muži mezi Z-4404 až Z-4408. Jako první byli tetováni nejstarší členové rodiny a jako poslední nejmladší. Z číselné řady mužů se vymyká pouze Martin Ištván, což je dokladem toho, že do KT AIBB dorazil až s květnovým transportem.

strana lidová v čele s maloročníkem Janem Ťulákem, budoucím starostou, kandidáty byli též tři rolníci s příjmením Baborský, pod č. 1 byla kandidátní listina KSČ s podtitulem „sekce Komunistické internacionály pro volbu obecního zastupitelstva v Radějově“ a členy zde byli: 1. Helísek Josef, tesař, 2. Hazura Josef, rolník, všichni další byli již rolníci: 3. Jurnykl Jan, 4. Kašpar Josef, 5. Gazda Petr. 6. Sýkora František, 7. Ištvan Jiří, 8. Klímek František (Pajer 2012: 64). Z této listiny je zřejmé, že Jiří Ištvan byl skutečně aktivním členem KSČ – viz obr. č. 53. Bohužel, nevíme, kolik v těchto volbách získali komunisté hlasů a nakolik angažmá Jiřího Ištvana ohrožovalo politickou stranu starosty, jenž následně za války mohl vyreklamovat rodinu Ištvanových ze soupisu osob určených do transportu. Ačkoliv je zřejmé, že takových případů bylo na Strážnicku, ale i na celé JV Moravě jen minimum, že takové jednání bylo spojeno s určitou osobní statečností, je známo, že byly obce, které se o to aspoň pokusily (Hrubá Vrbka, Hrušky, Sobůlky). Zdá se, že i tato politická rovina mohla přispět k tomu, že politický oponent následně za války nebojoval za vyjmutí rodiny Ištvanů ze soupisu, jak tomu bylo v blízké Hrubé Vrbce při záchraně legendárního primáše Jožky Kubíka. Politická orientace a angažovanost romských vůdců v opoziční a na Hodonínsku i úspěšné KSČ – jmenovitě Jana Daniela v Petrově, Jiřího Ištvana v Radějově a Josefa Pajera s Františkem Kýrem ve Strážnici (možná i dalších, jejichž aktivita nebyla dosud popsána) – mohla sehrát negativní roli i ve snahách o záchranu a vyjmutí ze soupisů, které byly jinak – jak víme z jiných okresů – periodicky sepisovány na ČS (zde jistě ČS Strážnice), odkud byly odesílány na okresní velitelství i okresní úřady.

Jak přesně došlo k vyjednání textu na pamětní desce, kdo dodal (možná již tehdy chybný) seznam obětí a jak došlo k rozhodnutí, že na desce nebudou uvedeni jako „cikáni“, se mi během pátrání nepodařilo objasnit. Je ovšem důležité o této otázce dále uvažovat a přemýšlet o možnosti, že šlo v obci o – některým z aktérů vyjednávánou či snad i více členy obce společně sdílenou snahu – o vytlačení rasové příčiny věznění. Snad se mezi iniciátory mohli vyskytnout i bývalí spolustraníci Jiřího Ištvana a patrně i Martina Ištvana, kteří měli potřebu takto rodině, která se stala obětí zřejmě i politického boje, vzdát hold.

Během pátrání po stopách rodiny Josefa a Evy Ištvanových jsem byla upozorněna¹²⁹² na zmínku o padlém Janu Ištvanovi v knize *Za téj první vojny, Hrubá Vrbka 1914–1918*, která vyšla v r. 2014. Celé dvě strany jsou zde věnované Janu Ištvanovi (1886–1917) z Radějova, jenž se podle zmiňovaných vojenských záznamů¹²⁹³ měl narodit v Hrubé Vrbce a později žil v Radějově. Jednak jsou zde uvedena tři ocenění, která za svou účast v bojích obdržel: bronzovou medaili císaře Karla 1. třídy za statečnost, Karlův kříž a velkou stříbrnou medaili císaře Karla 1. třídy za statečnost, a dále dvě ilustrace (historická fotografie a kolorovaná ilustrace na základě historické fotografie – viz obr. č. 42, 43), na kterých je Jan Ištvan s velkou pravděpodobností zachycen (Halíček 2014: 110–111). Vztah Jana Ištvana k Hrubé Vrbce je v knize vyjádřen spíše implicitně větou „Jan Ištvan byl rom [sic!], matka Eva Kubíková“ (tamtéž: 110). Autor tak patrně poukazuje na pravděpodobnou spřízněnost tohoto padlého možného

¹²⁹² Na tomto místě děkuji Evě Zdařilové a Renatě Berkyové, že si na téma mé práce vzpomněly.

¹²⁹³ VÚA-VHA, Kmenový list vojína Jan Ištvan, nar. 1886.

rodáka s vrbeckým muzikantským rodem Kubíků (kterou jsem se snažila během pátrání také doložit – viz výše). Z hlediska zaměření mé studie však zařazení Jana Ištvana do knihy především symbolizuje pevné propojení romských rodin na JV Moravě s místním obyvatelstvem. Je symbolickým dokladem skutečnosti, že rodina Ištvanů byla již v meziválečném období pevnou součástí početné venkovské chudě, ale snaživé a poctivě se živící části společnosti. Dalším dokladem tohoto propojení je i prokázané politické angažmá nejméně dvou synů Josefa Ištvana a jejich snaha o prosazení levicových myšlenek, které by podle jejich vizí měly přinést rovnost a důstojný život všem.

10 Textové přílohy

V následujících přepisech je ponechán originální zápis – dobový písemný projev – ať úřední či nářeční povahy neměním a neopravuji. Jde vždy o přímé citace, které zde značím kurzivou.

Příloha č. 1 – Dopis zastupitelstva Okrouhlá, r. 1875

Dopis zastupitelstva obce Okrouhlá na c. k. místodržitelství (r. 1875)

Veleslavné c. k. místodržitelstvo!

Nejpokorněji podepsaní občaní obce Okrouhlé hejtmanství Boskovického obracíme svůj zřetel snažně a prosebně k „Veleslavnému c. k. místodržitelství“ důvěrně doufajíce v laskavou výpomoc v následujícím:

K obci Okrouhlé přísluší právem domovním jistý národ kočovný zvaní Cikáni, kteří před 90 lety za starých vrchností na 3 dominikální usedlosti tak zvané famelie, jakož rozdělením dvoru v obci Okrouhlé v roce 1783 za bývalého státního c. k. státního panství Šebetovského vznikl, od vrchnosti usazeni byli, což jistě za účel míti mělo, by se řádnými o práci dbajícími občany a členy společnosti lidské stali.

Však ale opačně: práce mrzela jich a oni snad v noci opustili tyto 3 své majetky darované od vrchnosti a mnohá léta žádný o nich nevěděl. Na to ale vrchnost jmenované statky ve své držení převzala a v pozdějším čase je také odprodala. Po mnohých letech vrátili se Cikáni opět do obce si tuto své domovní právo sobíce, čítajíce se za potomky svých předků, aniž by se bylo vědělo, odkud který rozen jest, a že jich byl jen toliko nepatrné počet nebralo se se strany občanů Okrouhlé bývalých našich předků, proti takovému jich přivtělování k naší obci pražádného zřetelu. Nyní však ale, kdežto z nepatrného počtu několika Cikánů vzmožil se počet až přes 60 osob čítající, jsou tito, jak z následovných důvodů „Veleslavnému c. k. místodržitelství“ zřejmo bude, již příliš nesnesitelným břemenem nejen toliko všech občanů z Okrouhlé a obce samé, nýbrž i všech občanů spolu sousedních obcí v okolí dvou hodin vzdálenosti.

1. Národ, Cikáni ačkoliv jsou dle římsko-katolického řádu pokřtěni, přec vznati, že jsou skoro bez všelikého náboženství, tedy též bez lidskosti, /:humanity:/, bez vycvičení a vzdělání, v ohledu tomto ponechání jsouce sami sobě, a své krádežichtivosti od narození až ku hrobu, což se u nich patrně jeví, anžto hned z mládí beze všeho vychování, vyučování a vzdělání školského, jakož i bez řemesla a práce vyrůstají a stávají se pak jen toliko obtížníky společnosti lidské.

2. Cikáni tito v počtu přes 60. osob nemajíce svých stálých příbytků zaměstnávají se toliko jen touláním, práce odvyklí jsouce vyživují se koldováním, prošením a nejvíce v onen čas, když lidé rolnictvím na poli zaneprázdněni jsou, přicházejí a vtírají se do příbytků jejich a

cokoliv | ¹²⁹⁴ od zboží, majetku neb drůbeže napadnou, vše pokradou. A proto mnohdy musejí lidé místo své práce na poli doma zůstat, aby svých domů a majetků střežili. Taktéž se děje i sousedním obcím.

3. Potulku, koldování, pověšení a krádež bývá jeden za druhým skoro každý týden žalářován a pak konečně k nám do obce postrkem hnán, tak že za stravování v žaláři a za postrk hnanců veliké a nemilé útraty obci Okrouhlé vzrůstají, kteréž se některého roku až přes 100 zl. r. č. páčí.

4. Jsouce přihnání postrkem jednostejně obtěžují jen občany v okolí dvou hodin vzdálenosti, svým koldováním a prošením k nesnešení a k nevytrpění od rána a ž do večera pod okny hulákají a křičíce.

Protož Veveslavné c. k. místodržitelstvo, ráčiž nám nejpokorněji podepsaným občanům z Okrouhlé, anžto s vydržováním přes 60 osob Cikánů na nejvyšše stížení a sklíčení jsme, v ohledu tomto svoji laskavou výpomoc poskytnouti, tak aby budťo Cikani tito k oněm obcím přivtělení byli, odkud který rodem jest; aneb aby „Samé Veveslavné c. k. místodržitelstvo“ jakýmkoliv jiným způsobem na základě svrchupsaných důvodů svou laskavou pomoc udělití ráčilo. V nejhluší pokoře. podepsaní občani“ fol. 234

[Podpis připojilo 5 obyvatel obce Okrouhlá v čele starostou.]¹²⁹⁵

Příloha č. 2 – Dopis zastupitelstva Okrouhlá, r. 1881

Dopis zastupitelstva z Okrouhlé na Zemský sněm z roku 1881¹²⁹⁶

Vysokému zemskému sněmu moravskému v Brně

Zastupitelstvo obce Okhrouhlé okresu Boskovického na Moravě

žádá v pokoře

a) o upravení poměrů domovního práva „Cikánů“

b) jakož i o sprostředkování placení za ně povstalých rozličných výloh a útrat (fol. 68)

Vysoký sněme zemský,

Nejpokorněji podepsané zastupitelstvo obce Okrouhlé hejtmanství Boskovického na Moravě, obracíme svůj zřetel snažně a prosebně k „Vysokému sněmu zemskému“ důvěrně doufajíc v laskavou pomoc v následujícím:

1. Vůbec velicí úřadové a to bezpodstatně poukazují jen toliko vžily a vžily na obec Okrouhlá právem domovním jistý národ kočovný, tak zvané Cikány, kteří před 96 lety za starých vrchností na 3 dominikální usedlosti, tak zvané famelije, jakéž rozdělením dvoru panského v obci

¹²⁹⁴ Konec fol. 231.

¹²⁹⁵ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, 231–234.

¹²⁹⁶ MZA Brno, B 14 – Moravské místodržitelství, fascikl 7906, fol. 65–68.

Okrouhlé v roku 1783 za bývalého c. k. státního panství Šebetovského vznikli od vrchnosti, a to jen 3 mužští dosazení byli, což ještě účelem býti mělo, by se řádnými o práci dbajícími občany a členy civilisované společnosti lidské stali.

Však ale opačně. nevytrvali v obci Okrouhlé ani čtvrtroku, práce mrzela jich a ani v noci opustili tyto 3 své majetky darované a mnohá léta žádný z obce Okrouhlé praničehož o nich nevěděl. Na to však Šebetovská vrchnost jmenované majetky odprodala 3 pravým občanům Okrouhleckým a o Cikánech nebylo ani sluchu ani dechu.

Po mnohých letech pak při sčítání lidu byli kočující Cikáni tehdejší vykonávající komisí proti vůli tehdejších občanův a obce na nepodstatném základě předešlé opět v příslušnosti domovního práva na obec Okrouhlou poukázáni, vžil se pak za potomky svých předků čítali, anižby se bylo vědělo, odkud který rozen jest aneb kam by vlastně domovním právem byl příslušel?

Za času toho byl jich jen arci nepatrný počet. -

Cikáni tito žijí ve stavu nesezdávajícím, dnes má tuto za společníci, podruhé si přivede odjinud druhou a jindy opět jinou a to jest ustavičné střídání a neomezené množení, tak že ze 3 těchto Cikánů rozmnožil se počet až na 80 osob, kteříž dle § 12 zák. dom.: přísluší všichni domovním právem do oněch obcí, odkud jejich matky poházejí, ale kdež u nás z občanův Okrouhleckých při takovémto ustavičném a tak rozmanitém se střídání Cikánů těchto má věděti, odkud která pochodí? - to jest přece nemožno. - (fol. 65)

2. Cikáni tito, což již zde vůbec vepsané důvody dosti zřejmě dotvrzují, jsou již příliš nesnesitelným břemenem, nejen toliko všech občanův, nýbrž i obce samé, neboť nemajíce svých stálých příbytků, zaměstnávají se toliko jen touláním, jsouce práce odviklí, vyživují se prosením a nepoctivým způsobem, bývají den přes den žalářováni, přčetné ošetrovací a stravovací útraty se za ně platiti musejí, načež po sobě bez přestání opět a opětovaně postrkem hnani bývají, čímž obci každoročně mnoho a přemnoho bez potřebných útrat a výloh vzrůstá - a ano obec Okrouhlá takovýmto způsobem až po krk zadlužena není sama s to tak nesnesitelné ano nemožné břímě nésti a také to za tak neblahých a nemožných okolností vůbec žádných žádati nemůže a tím méně nařizovati může a smí. - Protož

„Vysoký sněme zemský“ ráčíž v tomto zasedání laskavě k tomu působiti, aby a) rozličné výdaje za cikány způsobené, ze zemských postrků úplně zapravovány byly a b) aby „Cikáni „ domovním právem tam příslušni byli, odkud jejich matky pocházejí, jakž v § 12 zák. dom. naznačeno jest; anžto vícero obcí aneb celá země snáze takové břímě vybavovati může, nežli toliko jediná a to těžitěž neblahými poměry již tak strápená, bídná a nuzná obec. - Aneb c) ať se zařídí ro všechny Cikány vůbec zemská robotárna, pro jejich dítky pak zvláštní vychovávací opatrovna a náklad k tomu potřebný poskytnut celá země. -

3. Obec naše v roku 1869 byla stížena tak přenáramným krupobitím, že vůbec semeno ku obsetí potřebné kupovati se muselo.

4. Půda u nás v horách není tak příliš úrodná a nad to lehla obec naše roku 1870 takměř celá popelem.

5. V roku 1872 a 1874 opět krupobití přes polovici úrody polní zmařilo. (fol. 66)

6. Dvě léta po sobě 1879 a 1880 byla u nás veliká neúroda, která jak pro jednotlivce tím více

pro obec nesmírnou bídu a nouzi za sebou přivolala.

7. Povází-li se, že naše skromná obec mimo Cikánův ještě každoročně k vydržování, živení, ošetřování a šatění 8 jiných osob domácích, nedůživých má, což ročně 439 zl. rakousk. čís. vespolek stojí – teď neváháme a úpěnlivě prosíme:

„Vysoký sněme zemský“,

ráčíž upravení poměřův v záležitosti o domovním právu a vzrostlých útrat a výloh různých za Cikány nejlaskavěji tak provésti, by napořád naše obec tímto břemenem sama trápena nebyla; jinak ne že by jen vesnice naše takovýmto způsobem na mizinu přišla, ale i my občané konečně a to rozhodně jedině jen pro nemožnost se takovému zapravování nesnesitelných útrat a výloh za Cikány již teď nadobro odíráme.

Natrpěli a naplatili jsme se za Cikány bez potřebně dosti a dost, takže ani pro nesnesitelnou a trapnou tuto výbavu nám nemožno jest v obci něco slušného pro všeobecné blaho zařídití. -

Abychom tohoto hnusného jha zbaveni byli, žádali jsme již od roku 1873 až podnes a sice předně „Vysoké c.k. místodržitelstvo, pak Veleslavný zemský výbor, odkudž se nám pokynulo, že poměry to se v brzku upraví.

Minulého roku podali jsme opět na Vysoký sněm zemský a s pokynutím tohoto opět na vysokou radu říšskou, v kteréžto petici nám Jeho Excellence pan ministr Pražák sám vědomost podati nechal, že ji totiž Cť. panu Dr. Šromovi k předložení a k projednání na říšské radě byl svěřil, ale my dosud jsme žádného výsledku neobdrželi. – Protož

„Vysoký sněme zemský“

ráčíž již o důvodech týkajících se o upravení domovního práva (fol. 67)

Cikánů a jakož i placení všelikých útrat a výloh za ně, v této petici obsažených konečně v nevyhnutelný prospěch náš přesně pojednati, kdežto m s důvěrou a napnutostí v blahý výsledek doufáme a že nám spomoženo bude jistě očekáváme.

S pokorou

František Tichý, starosta [– vlastnoručně]

a podpisy dalších zastupitelů obce¹²⁹⁷

Příloha č. 3 – Dopis představenstva obce Dzbelu, r. 1901

Průvodní dopis představenstva obce Dzbel zasláný s výsledkem statistického šetření v r. 1901

*Od představu obce Dzbel
č. 246*

*Slavnému
statistickému zemskému úřadu
markrabství moravského*

¹²⁹⁷ Tamtéž, fol. 68.

v Brně.

Podepsany představ zasílá Výkaz cikanu do obce Dzbel příslušných dle stavu dne 31. prosince 1900, vyplněny i s přílohami, které dřívější starostové zapsali. Když některá rodina cikanska do obce došla, aneb postrkem dohnaná byla.

[...]

Tyto rodiny jsou dívky † Fabiana a Anny Ištvanových, které dle udání starých občanů do obce Dzbel od vrchnostenského úřadu v Jesenci dáni byli. Kdežto na Dzbelských pozemkách měli domek a na Jesensku pole a louku. Jelikož cikanum se pracovati nechtělo, zanechali všechno a stal se z nich kočující národ.

Ve Dzbeli dne 4 prosince 1901

razítko a podpis: František Knůr, starosta¹²⁹⁸

Příloha č. 4 – Protokol ze Svitávky pořízený dne 7. července 1933

„Protokol sepsaný v obecním kanceláři ve Svitávce dne 7. července 1933. Předmětem jest výslech cikánky Mariánnny Danielové nar. roku 29/3/1868 u Kynice na poli okr. Tišnov, č. cik. leg 557, ve věci určení místa narození Jana Ištvana nar. 6. 5. 1884, v kterém katastru obce leží místo narození cikána Ištvana. Četnická stanice ve Svitávce předvedla shora uvedenou cikánku Mariánu Danielovou na zdejší úřad; odkud v přítomnosti Müllera, Boh. Kupsy, II nám. starosty a strážníka Josefa Dvořáčka odebrali se na místo, kde se Jan Ištvan narodil. Tato dovedla přítomnou komisi do ‚Hliníků‘ a ukázala místo narození tohoto, které leží po pravé straně polní cesty ‚Hliníky‘ vedoucí do Sebranic. Pozemek tento nalézá se již v katastru obce Sebranic. Po přečtení skončeno a podepsáno: +++ (a otisky palce pravé ruky) – to je podpis Mariany Danielové, podepsal H. O.¹²⁹⁹, starosta, M. M., K. B., II. náměstek starosty, P. F., M. J. štrážm., J. D. obec. strážník.“ (fol. 4)

Příloha č. 5 – Odvolání ze Svitávky na Zemský úřad v Brně

[Přepis konceptu Svitávky z 29. 3. 1933:]

„Na základě výměru okr. úřadu v Boskovicích ze dne 18. 3. 1933 týkající se přikázání Jana

¹²⁹⁸ MZA Brno, A 18 – Statistický zemský úřad markrabství moravského, K 22, fol. 96 (o tomto statistickém šetření více viz kap. 5.2).

¹²⁹⁹ Jména zúčastněných stran uvádím jen jako iniciály – ne proto, abych chránila jejich identitu, ale protože je považuji za – pro tuto studii – podružné a zbytečně zavádějící informace. Není mezi nimi žádné romské jméno, tedy je možné za ně dosadit libovolná neromská jména a příjmení.

Ištvana nar. 14. 5. 1884 domovským právem do zdejší obce podáváme znovu odvolání ve stanovené lhůtě z těchto důvodů (1–5).

1. Dle křestního listu měl se Jan Ištvan naroditi 14. 5. 1884 na poli u Svitávky. Místo, kde cikáni tábořili, bylo již v katastru obce Sebranic. Nemůže býti proto tvrzeno, že se tento narodil v kat. obce Svitávky, nýbrž jen u Svitávky. Toto lze prokázati výsledkem starších osob v obci žijících.

2. Nemanželská matka Jana Ištvana Terezie Ištvanová příslušela do Okrouhlé okr. Boskovice, což jest prokázáno dle rodného křestního listu.

3. Zákon o právu domovském stanoví §u18 až 21 „pořadí“, ve kterém se bezdomovci přikazují jednotlivým obcím. Pořadí má ten význam, že nelze přikázati bezdomovce obci v pozdějším pořadí se nalézající, když jest prokázán důvod pořadí předcházejícího. Ježto jest zjištěna domovská příslušnost matky Jana Ištvana a současně jest prokázáno, že Jan Ištvan se stavěl r. 1906 k hlavnímu odvodu za obec Okrouhlou a dle voj. průkazu byl přidělen k hraničářskému praporu č. 3, v kterémžto průkaze byla uvedena jeho domovská příslušnost obec Okrouhlá. Tyto důvody lze zjistiti u hraničářského praporu 3 a u doplňovacího okresního velitelství v Brně–venkov.

4. Že byl Jan Ištvan u hlavního odvodu za obec Okrouhlou, lze zjistiti v obvodních seznamech obce Okrouhlé z roku 1906.

5. Cikán Jan Ištvan udál při výslechu na okresním úřadě v Boskovicích v přítomnosti starosty Osvalda Horáka dr. Dworzákovi, že při jeho křtu byl přítomen cikán Klement Ištvan ze Lhoty Rapotiny. Při nahodilém příjezdu cikána Klementa Ištvana ze Lhoty Rapotiny do Svitávky, udál tento starostovi obce Osvaldu Horákovi, že cikán Jan Ištvan bydlící ve Svitávce, není totožným s cikánem, který se narodil na poli u Svitávky, nýbrž cikán Jan Ištvan narozený roku 1884 u Svitávky –[konec strany]

– zemřel před 15 ti lety (nyní již 21 roků) v Mírově aneb někde v zemi České. Zdejšího cikána Jana Ištvana zná pod jménem Vrba. Že jest daktyloskopicky zjištěno, že zdejší cikán Jan Ištvan jest totožným s cikánem Janem Ištvanem narozeným roku 1884 nemůže býti směrodatné, poněvadž nebyl tento cikán hned po svém narození daktyloskopován a toto se mohlo státi až v pozdějších letech, kdy zdejší cikán Jan Ištvan se za narozeného cikána Jana Ištvana ve Svitávce již vydával.

6. Zdejší Jan Ištvan vydával se v roce 1909 za Fraňka recte Jan Růžička, později (po úmrtí Jana Ištvana) za Jana Ištvana a pak za J. Vrby, kteréžto jméno má býti jeho vlastní. Toto lze zjistiti u pátracího oddělení četnického v Praze, podle docházejících daktyloskopických karet. Dle výměru okresní správy politické v Boskovicích, ze dne 4. prosince 1925 č. 32. 488 byla četnická stanice ve Skalici vyzvána, aby předvedla k zdejšímu úřadu cikána Klementa Ištvana ze Lhoty Rapotiny a jeho manželku Marii za účelem zjištění, v kterém katastru obce leží místo narození cikána Jana Ištvana. Tomuto výměru však nebylo vyhověno a cikáni Klement a Marie Ištvanovi nebyli předvedeni.

Důvody tohoto odvolání jsou oprávněné, vzhledem k tomu, že ve výměru okresního úřadu v Boskovicích ze dne 30. 9. 1921 (politické správy) č. 21.598 se uvádí politickou správou, že

nelze jeho odvodní obec zjistit. Tato však je zjištěna viz bod ad 3 a 4. Ve výměru ze dne 27. 2. 1933 čís. 4.665 se uvádí, že příslušnost Jana Ištvana jest potvrzena z toho důvodu, že bylo dříve rozhodnuto o jeho domovské příslušnosti, než byla námitka vznesena. Zdejší úřad nemohl námitku vznést před rozhodnutím, jelikož nevěděl, jak rozhodnutí bude zníti, proto přichází v úvahu a jest směrodatným zákon o právu bezdomovců § 18 až 21. (Viz bod ad 3.) // Na základě tohoto odvolání neuznáváme příslušnost domovskou cikána Jana Ištvana a jeho manželky Františky Ištvanové i s dětmi, a žádáme zdvořile zemský úřad o zrušení naříkaného výměru. Starosta: Horák Osvald.“ (fol. 7 A,B.)

Příloha č. 6 – Odpověď ČS Svitávka na statistické šetření 20 let čs. Četnictva, cikáni

„Četn. stanice Svitávka, okres Boskovice, 8. Červenec 1938

Čís. Jedn 1585

Věc: 20 let čs. Četnictva, cikáni

Odpověď k čís. Jedn. 218 Interní ze dne 25. Června 1938

Pro: Četnická pátrací stanice Brno

Sděluji, že pokud se potulných cikánů týká, nenastala u těchto žádná změna. Zdá se však, že vydání kočovných listů cikánům, je takřka dáno těmto úřední povolení k potulce od místa k místu a tímto zvětšeno nebezpečí pro cizí majetek, které cikáni páchají vloupáním a krádežemi. Oproti tomu starý cikánský zákon považoval cikány všechny za tuláky a dával takto větší možnost jak četnickým stanicím, tak i obecním úřadům, k zamezení pobytu v obvodech, což také při rázném zakročení četnictva mělo vždy úspěch. Potulní cikáni jak kradli na potulkách za platnosti starého cikánského zákona, tak kradou dodnes a jejich děti jako kdysi tak i dnes do škol neposílají a tudíž vzdělávacího ponaučení nikde neslyší. Jinou věcí je u cikánských rodin, které bydlí stále v místě, jako zde ve Svitávce bydlí rodina Františky Ištvanové s dcerou Karlou, která má 4 děti. Děti tyto navštěvují místní obecnou i měšťanskou školu a učí se s dobrým prospěchem. Františka Ištvanová a její dcera Karla jsou v letních měsících zaměstnány na polních pracích u místních rolníků, kdežto v zimě jsou odkázány na výživu ze státní stravovací akce. Karla Ištvanová ucházela se již také o zaměstnání ve veřejných podnicích, byla ale vždy ze vzhledu na její původ a tresty odmítnuta. Stálým pobytem v místě zapomíná přece rodina tato částečně na zvyky cikánské, děti osvojují si vlastnosti řádných občanů a jen tímto způsobem by se docílilo zmenšení ohrožování bezpečnosti majetku potulnými cikány. Velitel stanice: vrch. Strážm. Fus 155/38¹³⁰⁰

¹³⁰⁰ SOKA Blansko, B55 – ČS Svitávka, K202, i.č. 447, fol. 659.